Alekszander Szolzsenyicin

A Gulag szigetcsoport 1.

1918-1956

ÚJ IDŐ
BUDAPEST · 1989

Oroszból fordította: Szente Imre
Lektorálta: Székely Gábor, dr. Szőke György
Borítóterv: Vácz Tamás

A párizsi YMCA-Pressnél megjelent eredeti orosz nyelvű kiadás címe: „АРХИПЕЛАГ ГУЛАГ”.

Autorisierte ungarische Übersetzung aus dem Russischen von IMRE SZENTE.
Titel der bei YMCA-Press, Paris, erschienenen Originalausgabe: „АРХИПЕЛАГ ГУЛАГ”.
(„Archipelag GULAG”), Erste Auflage 1976.

ISBN 963 02 6854 0

Bár szorongó szívvel, mégis éveken át tartózkodtam ennek a már kész könyvnek a kinyomatásától: a még élők iránti kötelesség lehúzta a mérleget a holtak iránti kötelességgel szemben. Most azonban, hogy az Állambiztonság úgyis elkobozta ezt a könyvet, nem maradt más választásom, mint hogy haladéktalanul közzétegyem.

A. Szolzsenyicin
1973. szeptember hó.

Tartalomjegyzék

I. BÖRTÖN IPAR..10
1. Letartóztatás..11
2. Csatorna- s lefolyórendszerünk története........................30
3. A kivizsgálás...92
4. A kékszalagosok..136
5. Első cella – első szerelem...167
6. Az a tavasz..217
7. A gépházban..253
8. A törvény gyermekkora...273
9. A törvény megemberesedik...305
10. A törvény érett kora..338
11. A halálbüntetés..392
12. A börtönbüntetés...413
II. ÖRÖKÖS MOZGÁS...438
1. A Szigetvilág hajói...439
2. A Szigetvilág kikötői..475
3. Rabszolgakaravánok..502
4. Az egyik szigetről a másikra...521

AZOKNAK AJÁNLOM,
akik nem éltek addig, hogy
ezeket elmondhassák.
Bocsássanak meg ők nekem,
hogy nem láttam mindent,
hogy nem emlékszem mindenre,
s hogy nem voltam képes
mindent kitalálni.

Kb. 1940-ben barátaimmal figyelemreméltó hírre bukkantunk a Tudományos Akadémia *Természet* c. folyóiratában. Az állt ott apró betűkkel, hogy a Kolima folyó melletti ásatások során valahogy felszínre került egy földalatti jéglencse, egy megfagyott ősvilági folyó – és abba belefagyva egy ásatag (több tízezer éves) faunába tartozó néhány állatpéldány. Ezek a halak vagy tritónok, a képzett tudósító tanúsága szerint, olyan frissem s épségben őrződtek meg, hogy a jelenlévők, a jeget meglékelve ott helyben elfogyasztották őket, mégpedig a legnagyobb KÉSZSÉGGEL.

A folyóiratnak bizonyára sikerült csodálatba ejtenie kisszámú olvasótáborát, hogy a halak húsa oly sokáig frissen megőrződik a jégben, de kevesen lehettek az olyanok, akik előtt megvilágosodott ennek a meggondolatlan hírecskének valóban kolosszális tartalma.

Mi azonnal megértettük. Világosan, apró részleteiben magunk előtt láttuk az egész jelenetet, mily lázas sietséggel lyuggatták a jeget a jelenlévők, s lábbal tiporva az *ichthyológia* magasabb érdekeit, könyökükkel egymást taszigálva, hogyan szaggatták ki az ezeréves húsdarabokat, cipelték a tűzhöz, olvasztották meg s laktak jól belőlük.

Megértettük, mert mi magunk is ama JELENLÉVŐK közül valók voltunk, a RABOKNAK abból a hatalmas, a világon semmihez sem hasonlítható néptörzséből, mely egyedül képes KÉSZSÉGESEN tritónt enni.

Kolima pedig a legnagyobb és leghírhedtebb sziget volt, a kegyetlenség sarkvidéke abban a különös GULag országban, mely földrajzilag szétszórt ugyan, mint egy szigetcsoport, eszmeileg azonban kontinenssé forrt össze. Ebben a szinte soha nem látott, fel nem fedezett országban lakik a rabok népe.

Ez a szigetvilág parcellákra szeletelte, tarka mintával szőtte be azt a másik országot, mely körülötte terült el, benyomult annak városaiba, ránehezedett az utcákra, – s mégis voltak olyanok, akiknek sejtelmük sem volt létezéséről, s bár elég sokan hallottak róla zavaros híreket, a teljes igazságot csak azok tudták, akik jártak ott.

De mintha csak elvesztették volna beszélőképességüket azokon a szigeteken, hallgattak tapasztalataikról.

Történelmünk egy váratlan fordulata napvilágra hozott valamit, bár elenyészően csekélyet, erről a szigetvilágról. De ugyanazok a kezek, melyek akkor béklyóinkat húzták szorosabbra, most békülékeny tenyerekkel fordulnak felénk:

„Ne! Ne!… Nem kell hánytorgatni a múltat!… Ki a régit emlegeti, fusson ki a létszeme!” Csakhogy a közmondásnak folytatása is van: „Aki pedig elfelejti, annak mind a kettő!”

Múlnak az évtizedek – óhatatlanul begyógyítják a múlt sebeit, zúzódásait. Egyik-másik sziget megrendült s szétmállott ez alatt az idő alatt, a feledés sarki tengere görgeti felette hullámait. Az az idő is eljön, amikor ez a Szigetvilág, egész atmoszférájával és lakóinak csontjaival együtt, olyannak fog látszani, belefagyva egy jéglencsébe, mint valami valószerűtlen tritón.

A szigetvilág történetét én nem merem megírni: nem jutottam hozzá, hogy elolvassam a dokumentumokat. De vajon hozzájut-e majd valaki valaha? Azoknak, akik nem akarnak EMLÉKEZNI, elég idejük volt (és lesz is) arra, hogy minden dokumentumot megsemmisítsenek.

Azt a tizenegy évet, amit ott töltöttem, nem úgy éltem át, mint valami szégyent vagy nyomasztó rémálmot; ellenkezőleg: szinte megszerettem azt a természetellenes világot. Most pedig, hogy a szerencse jóvoltából számos elbeszéléshez s magánlevélhez juthattam hozzá, talán sikerül felszínre hoznom egy kis csontot és húst? – egyébként még eleven húst: egy ma is élő tritón húsát.

Ebben a könyvben nincsenek kitalált személyek, sem kitalált események. Az emberek is, a helyek is saját nevükkel fordulnak elő. Kezdőbetűkkel csak akkor, ha személyi meggondolások így kívánták. Ha pedig egyáltalában nincsenek megnevezve, az csak azért van, mert az emberi emlékezet nem őrizte meg nevüket. Azonban minden pontosan így történt.

Ennek a könyvnek a létrehozása meghaladta volna egy ember erejét. Azon kívül, amit magam mentettem ki a Szigetvilágból: saját bőrömön, emlékezetemen, fülemen és szememen kívül – a következő személyek szolgáltattak anyagot ehhez a könyvhöz, személyes beszámolók, emlékiratok és levelek formájában:

(227 név felsorolása)

Nem fejezem ki itt személyes hálámat nekik, hisz ezt a munkát közös erőfeszítésünk hozta létre, s együttesen szenteljük a meggyötörtek s a meggyilkoltak emlékének.

Külön is szeretném megemlíteni a fenti névsorból azokat, akik, fáradságot nem kímélve segítettek bibliográfiai adatokkal alátámasztani ezt a művet, egyrészt működő könyvtárak könyvállományából, másrészt rég kiselejtezett s zúzdába küldött könyvekből – nem kis fáradságba került a sokszor utolsó fennmaradt példány felkutatása – továbbá azokat, akik a veszély órájában segítettek elrejteni, majd sokszorosítani ezt a kéziratot.

De még nem jött el az az idő, hogy bátran megnevezhetném őket.

Úgy illett volna, hogy a szolovecki láger veteránja, Dmitrij Petrovics Vitkovszkij legyen ennek a könyvnek a szerkesztője. De az a „fél élet", amit OTT töltött el (láger-memoárjainak is ezt a címet adta: *Fél élet*), időelőtti paralízist hozott rá. Beszélni már nem tudott, de még el tudott olvasni néhány készre irt fejezetet s meggyőződhetett róla, hogy SEMMI SEM MARAD ELMONDATLAN.

S ha még sokáig nem virrad fel hazánkban a szabadság, akkor ennek a könyvnek a terjesztése is nagy veszéllyel jár, ezért hálával kell meghajtanom fejemet jövendő olvasóim előtt is, az Ő NEVÜKBEN, akik elpusztultak.

Mikor 1958-ban belekezdtem ebbe a könyvbe, nem ismertem sem emlékiratokat sem szépirodalmi műveket a lágerokról. A munkámmal töltött évek során, 1967-ig, egymás után kerültek a kezembe Varlam Salamov *Kolimai történet*ei, D. Vitkovszkij, Je. Ginzburg, O. Adamova-Sliozberg emlékiratai. Ezekre hivatkozom is majd előadásom folyamán, mint mindenki által ismert (minden bizonnyal az is!) irodalomra.

Szándéktalanul, saját akaratuk ellenére felbecsülhetetlen anyagot szolgáltattak ehhez a könyvhöz, számos fontos adatot, számot őriztek meg, sőt magát a levegőjét is ama kornak: M. Ja. Szudrab-Lacisz, N. V. Kriljenko (hosszú időn át állami főügyész),

utóda: A. J. Visinszkij jogász-asszisztenseivel együtt; akik közül lehetetlen külön is meg nem említeni I. L. Averbahot.

Továbbá anyagot szolgáltatott ehhez a könyvhöz HARMINCHAT szovjet író is, élükön Makszim Gorkijjal; a *Fehér-tenger csatorna* c. szégyenletes könyv szerzői, mely az orosz irodalomban először dicsőíti a rabszolgamunkát.

<01. A. I. Szolzsenyicin – „kevéssel korábban…” (1944, fedezékben, Siparnya)>

<02. A. I. Szolzsenyicin – „ott…” (1946. július, Kalugai tábor, Moszkva)>

<03. A. I. Szolzsenyicin – „közvetlenül a kiszabadulás után…” (1953. március, első fénykép a száműzetésből)>

I.
BÖRTÖN IPAR

„A diktatúra korában, bár minden oldalról ellenséggel voltunk körülvéve, gyakran szükségtelen engedékenységet s lágyszívűséget tanúsítottunk".

Kriljenko: beszéde
az IPAR-párt tárgyalásán

1.
Letartóztatás

Hogy lehet eljutni erre a titokzatos Szigetcsoportra? Óránként repülnek oda gépek, úsznak oda hajók, dübörögnek vonatok – de ezeken nincs felirat, mely elárulná az utazás célját. A jegypénztárosok valamint a Szovturiszt és Inturiszt ügynökei zavarba is jönnének, ha oda kérnél jegyet. Ők semmit sem tudnak, nem is hallottak a Szigetcsoportról, annak még egy kis szigetéről sem a sok közül.

Azok, akik a Szigetcsoportot kormányozzák, a Belügyminisztérium iskoláin keresztül jutnak el oda.

Azokat, akik a Szigetcsoporton őrködnek, a Hadügyi Bizottmány hívja be.

Akik pedig meghalni utaznak oda, mint én is, meg te is, Olvasó, azoknak elkerülhetetlen, kizárólagos útja – a letartóztatás.

Letartóztatás! Mondjam-e, hogy itt végződik egész életed? Hogy úgy zuhan rád, mint a villámcsapás? Hogy elviselhetetlen lelki megrázkódtatás, mellyel nem mindenki tud megbirkózni, s mely gyakran megőrüléshez vezet?

Ahány élőlény, annyi központja van a világegyetemnek. Mindegyikünk egy ilyen „világ közepe”, és a világ-építmény hullik darabokra, amikor feléd sziszegik: „Le van tartóztatva!”

Ha téged letartóztattak, maradt-e még valami épen ebben a földindulásban?

De elsötétülő agyunk úgysem tudatosítja ezeket a földcsuszamlásokat, hisz legyünk bár a legokosabbak vagy legyünk egyszerű lelkek, akkor sem tudunk, egész élettapasztalatunkból sem egyebet kinyögni abban a pillanatban, csak ennyit: „Én? Miért? – csak ezt a kérdést, melyet már milliók tettek fel milliószor előttünk, anélkül, hogy valaha is feleletet kaptak volna rá.

Mert ez a letartóztatás: egyik pillanatról a másikra a legdrasztikusabban dobnak, löknek, préselnek át egy állapotból egy másikba.

Míg életünk hosszú, girbe-gurba utcáján boldogan siettünk vagy boldogtalanul bandukoltunk, hányszor haladtunk el holmi kerítések, korhadt deszkapalánkok, agyagból döngölt sáncok, tégla-, beton- vagy vasfalak mellett! Nem is gondoltunk arra, mi lehet mögöttük. Meg sem kíséreltük, hogy szemünkkel,

eszünkkel mögéjük pillantsunk – pedig lám, éppen ott kezdődik GULag-ország, közvettén mellettünk pár méterre tőlünk. Azt sem vettük észre, mily tömérdek mennyiségű pontosan beillesztett s gondosan álcázott ajtócska, kiskapu van vágva ezekbe a kerítésekbe. Ezeket a kiskapukat mind-mind nekünk készítették. – S íme, hirtelen kivágódik egy ilyen végzetes ajtó, négy fehér, nem munkához, csak emberfogáshoz szokott férfikéz megragadja lábunkat, kezünket, gallérunkat, sapkánkat, fülünket – bevonszol bennünket, mint valami zsákot, a kapu pedig örökre becsapódik mögöttünk, s kívül rekeszti egész eddigi életünket.

Kész! Le vagy tartóztatva!

S minderre az ég világon semmi válaszod sincs, csak ez a báránybégetés: „É-én? Miért?...”

Íme, ez a letartóztatás: egy vakító lobbanás, aztán egy ütés, mely a jelent egy csapásra a múltba taszítja; melytől a képtelenség teljes valósággá, jeleneddé változik.

Ennyi! S ennél többet nem vagy képes felfogni belőle sem akkor az első percben, sem később, az első napokban.

Akkor még pislákol feléd kétségbeeséseden át a remény cirkuszi játékholdja: „Ez tévedés! Majd kiderítik!”

Minden egyéb, ami manapság a letartóztatás hagyományos, hogy úgy mondjam irodalmi képzetéhez tartozik, már nem a te kuszált emlékezetedben rakódik le s áll össze, hanem családodnak és szomszédaidnak emlékezetében.

Ilyen például az éjjeli csengő éles hangja vagy a durva dörömbölés az ajtón. Ilyen a hetyke pribékek lábtörlőt nem látott csizmáinak vitézi benyomulása. Ilyen a mögöttük állongó, megfélemlített, elcsigázott tanú. (Hogy minek ez a tanú? Az áldozatok nem merik firtatni, a pribékek nem emlékeznek már rá, de a szabályzat így írja elő, hogy egész éjjel ott kell ülnie, reggel pedig aláírását adnia. Kínszenvedés ez az ágyából kiráncigált tanú számára is: csak jár egyik éjjel mint a másikon és segíteni szomszédai, ismerősei letartóztatásában.)

A hagyományos letartóztatáshoz tartozik ez is: remegő kezek kapkodnak össze ezt-azt az elhurcolt számára, egy váltás fehérneműt, egy darab szappant, egy kis ennivalót; közben azonban senki se tudja, mi kell, mit szabad, hogy lenne legjobb öltözni, a végrehajtók pedig sürgetnek és elütik a dolgot: „Semmire sincs szükség. Majd kapnak ott enni, meg fűtve is van.” (Persze hazudnak. S csak azért hajszolják a családot, hogy nagyobb legyen a rémület.)

S még az is a letartóztatás hagyományai közé tartozik, hogy ezt követőleg, az elfogott szegény ördög elvezetése után órákig garázdálkodik a lakásban a kegyetlen, elnyomó, idegen erőszak, hogy feltúr, nyitogat, földre vet, letép a falról, mindent kiszór a padlóra a szekrényekből s az asztalfiókokból, kidöntöget, szétdobál, elrepeget, halomba hány a padló közepén, szétmorzsol a csizmája talpával. A házkutatás nem ismer kegyeletet. Mikor Inosin mozdonyvezetőt letartóztatták, a szobában egy kis koporsó volt, benne épp akkor meghalt gyermeke. A törvény emberei kifordították a gyereket a koporsóból, azt is átkutatták. A betegeket is kiborítják az ágyból, kötéseiket legöngyölik.[1] S nincs az a képtelenség, amit a házkutatás alatt jónak ne tartanának: Csetveruhin régiséggyűjtőnél lefoglaltak „ennyi meg ennyi lap cári ukázt” – mégpedig a napóleoni háború befejezéséről szólót, a Szent Szövetség megkötéséről szólót, továbbá könyörgéseket az 1830-as kolerajárvány idejéből. Legkiválóbb Tibet-szakértőnktől, Vosztrikovtól nagy értékű régi tibeti kéziratokat koboztak el (az elhunyt tudós tanítványai csak harminc év múlva tudták üggyel-bajjal visszaszerezni őket a KGB-től). A kelet-szakértő Nyevszkij letartóztatásakor tangut kéziratokat zabráltak el (huszonöt év múlva Lenin-díjjal tűntették ki utólag a már elhunyt tudóst ezek megfejtéséért). Kargernél a jenyiszei osztyákok archívumát „tisztogatták ki”, tilalom alá helyezték az írás- és betűrendszert, melyet a tudós állított össze – így maradt ez a kis nemzetiség írásbeliség nélkül. A értelmiség nyelvén hosszúra nyúlna mindent felsorolni, a nép így jellemzi röviden a házkutatást: „Fölveszik, amit le nem tettek.”

Az elkobzott holmit elszállítják, néha azonban magával a letartóztatottal cipeltetik. Így vitte a saját vállán egy zsákban Nyina Alekszandrovna Palcsinszkaja elhunyt férjének, a hallatlan szorgalmú híres orosz mérnöknek jegyzeteit és leveleit egyenesen ODA, abba a garatba, melyben örökre, visszahozhatatlanul eltűntek.

A letartóztatás után az otthon maradottakat egy feldúlt s kiüresedett élet hétköznapjainak hosszú sora várja. Aztán a csomag-beadás meg-megújuló kísérletei. Minden ablakfülkéből így mordul rájuk egy hang: „Nem szerepel jegyzékeinkben”, „Ilyen nevű nincs”. S még hozzá az ilyen ablakfülkék előtt öt nap

[1] Amikor 1937-ben feldúlták doktor Kazakon intézetét, a „különítményesek szétverték a doktor által feltalált *lizát*okat tartalmazó edényeket, bár ott táncoltak-könyörögtek körülöttük a csodaszer megkíméléséért a már kigyógyított s a még kezelés alatt álló nyomorékok. (A hivatalos verzió szerint a *lizát*ok mérgeknek tekintendők – mi lehet az oka, hogy mégsem őrizték meg őket mint tárgyi bizonyítékot?)

s öt éjjel kell a sorban topogni a leningrádi nyomor napjaiban. Aztán fél- vagy egy év múlva úgy lehet a letartóztatott maga hallat magáról vagy pedig odavetik a kérdezőnek: „Levélváltás jogától megfosztva”, ami majd nem biztosan ezzel egyértelmű: agyonlőtték.[2]

Ilyen képet alkotunk mi magunknak a letartóztatásról.

És valóban a fent leírt típusú éjszakai letartóztatást kedvelik nálunk, mert annak figyelemreméltó előnyei vannak. A lakásban élők az első dörömbölésre valamennyien megdermednek a félelemtől. A letartóztatottat a meleg ágyból húzzák ki, ott áll még álomittas gyámoltalanságban, zavaros ítélőképességgel. Éjjeli letartóztatásnál; a pribékek erőfölénye kétségtelen: többen s fegyveresen jönnek valaki ellen, aki még a nadrágját sem ért rá felrángatni, az elfogás és házkutatás alatt egész biztosan nem gyűlik össze a kapualjban az áldozat esetleges párthíveinek csoportja. Elmennek egy nap egy lakásba, majd még egybe, holnap a harmadikba és a negyedikbe: ez a kényelmes beosztás lehetővé teszi az operatív személyzet helyes kihasználását s azt, hogy a személyzet létszámát sokszorosan meghaladó tömeg városlakót dughassanak börtönbe.

Aztán azért is előnyös az éjszakai letartóztatás, mert a szomszéd házakból s a város utcáin nem látják, hány embert vittek el az éjjel. Az esemény megrémíti ugyan a közvetlen szomszédokat, a távolabbiak azonban észre sem veszik. Mintha csak meg sem történt volna. Ugyanazon az aszfaltcsíkon, melyen éjjel a rabkocsik száguldoztak, nappal az ifjú nemzedék lépdel zászlókkal és virágokkal zengi felhőtlen dalait.

A „fogdmegeknek” azonban, akiknek egész életét csak a letartóztatások töltik ki, s akiknek a letartóztatottak rémülete elcsépelt és unalmas, sokkal szélesebb áttekintésük van a letartóztatási folyamatról. Ők egy hatalmas elmélet birtokában vannak, mert nem kell együgyűen azt gondolni, hogy ilyesmi nincs. A letartóztatásban fontos rész-tanfolyama az általános börtön-tudománynak, s alapjául egész társadalomelmélet szolgál. A letartóztatások különféle jegyek szerint osztályozhatók: lehetnek éjjeliek és nappaliak; otthoniak, munkahelyiek és utazás közbeniek; első ízben történők és

[2] Szóval: „átkozott körülmények közt élünk, amikor az ember nyomtalanul eltűnhet, s legközelebbi hozzátartozói, felesége, anyja... évekig nem tudják mi lett vele”. Hát nem így van? Ezt Lenin írta még 1910-ben Babuskin-nekrológjában. Mondjuk ki azonban egyenesen: Babuskin fegyvereket szállított a felkeléshez, s fegyver által veszett el. Tudta, mire vállalkozott. Ezt azonban nem lehet elmondani rólunk, nyulacskákról.

ismétlődők; egyesek és csoportosak. Megkülönböztethetők továbbá aszerint, hogy mekkora váratlanságot igényelnek, mekkora ellenállással találkozhatnak (bár tíz- meg tízmillió esetben egyáltalán nem vártak s nem is tapasztaltak ellenállást.) Különböznek a letartóztatások a házkutatási parancs komolyságára nézve is[3]; valamint hogy kell-e, nem kell-e jegyzéket felvenni az elkobzott holmiról, le kell-e pecsételni néhány szobát, esetleg az egész lakást; le kell-e tartóztatni egy füst alatt az asszonyt is a férj után, a gyerekeket pedig otthonba irányítani, vagy esetleg száműzetésbe küldeni a családtagokat s lágerba a nagyszülőket is.

Nem, nem: letartóztatás és letartóztatás között igen nagy alaki különbségek vannak. A magyar Mendel Irma (1926-ban) szerzett valahogy a Kominternben két jegyet a Nagy Színházba az első sorok egyikébe. Klegel nyomozó udvarolt neki, a nő őt hívta meg. A legnagyobb meghittségben nézték végig együtt az előadást, s ezt követően a férfi elvitte hölgyét – egyenesen a Lubjankába. S ha 1927-ben egy virágözönös júniusi napon a Kuznyec-hídon egy fiatal *dandy* bérkocsiba ülteti Anna Szkripnyikovát, egy teltarcú, barna hajfonatú szépséget, aki éppen egy ruhának való kék szövetet vásárolt magának (a kocsis már kapcsolt és a homlokát ráncolja: a *Szervek* nem fizetnek!) – akkor tudd meg, hogy itt szó sincs szerelmi találkáról, hanem ez is letartóztatás: a Lubjankánál befordulnak és eltűnnek a kapu sötét torkában. És ha (huszonhét tavasz elteltével) Borisz Burkovszkij másodkapitány fehérzubbonyosan, drága kölni illatot árasztva tortát rendel egy kisasszonynak, ne hidd, hogy ez a torta eljut a kisasszonyhoz, ó nem: a nyomozók kése fogja azt felszeletelni, s a kapitány így viszi be magával első cellájába. Nem hanyagolták el nálunk a nappali letartóztatást sem, ó nem, tartóztattak le utazás közben is, nyüzsgő embertömegben is. De ezt nagyon finoman csinálták, s milyen csodálatos! – maguk az áldozatok teljes egyetértésben a

[3] Van is külön Házkutatás-tudomány is (én is olvastam véletlenül egy brosúrát az Alma Ata-i jogász levelező-tagozat anyagából). Nagyon dicsérték ott azokat a *juristá*kat, akik kutatások alkalmával nem voltak restek átforgatni két tonna trágyát, hat köbméter tűzifát, két szekér szénát, továbbá letisztították a havat egy egész háztáji földdarabról, szétszedtek pár téglakemencét, emésztőgödröket túrtak szét, lefolyókat vizsgáltak meg, kutattak kutyaólakban, tyúkketrecekben, seregély-odúkban matracokat hasogattak fel, letépték a ragtapaszokat az emberek testéről, sőt kihúzták a műfogakat is, hogy esetleg találnak bennük mikro-kópiákat. Melegen ajánlják a tanulóknak hogy személymotozással kezdjék s azzal is végezzék (egy óvatlan pillanatban eldughattak valamit a már átkutatott holmiból); s azt is, hogy a nap folyamán később még egyszer térjenek vissza ugyanarra a helyre, s tartsanak újból házkutatást.

végrehajtó szervekkel oly „nemesen” viselkednek, amennyire csak kitelik tőlük, csakhogy észre ne vétessék az élőkkel egy halálraszánt pusztulását.

Nem lehet bárkit letartóztatni otthon az ajtó előzetes figyelmeztető megkopogtatása után (ha egyszer kopogtat, ki lenne más, mint a házbizalmi vagy a postás?), a munkahelyen sem megy akárki letartóztatása. Ha az áldozat rosszhiszemű, kényelmesebb őt elfogni kiszakítva szokott környezetéből, családtagjai, munkatársai, eszmei rokonai, bizalmasai köréből; így aztán nem sikerül megsemmisítenie, eldugnia, továbbadnia semmit. Magas rangú katonai vagy pártvezetőségi személyeknek néha előbb új beosztást adnak; szalonkocsiba ültetik, s útközben tartóztatják le őket. Holmi névtelen halandót pedig, akit halálra rémített a letartóztatási hullám, s aki már egy hete leverten viseli a főnökség lapos pillantásait, egyszerre csak behívatnak a szakszervezeti bizottságba, s ott sugárzó arccal felajánlanak neki egy beutalót valamelyik Szocsi üdülőbe. Az ürge elérzékenyedik, íme, mily hiábavalók voltak a félelmei. Hálálkodik, ujjongva rohan haza, becsomagolni a bőröndbe. Két órája van csak a vonatig, veszekszik késedelmeskedő feleségével. No végre, a pályaudvar! Még van idő. A váróteremben vagy a sörös pultnál odakiabál neki egy rokonszenves fiatalember: „Nem ismer meg, Pjotr Ivanics?” Pjotr Ivanics zavarban van: „Nem, kérem szépen, bár...” A fiatalember szinte túlárad a készségtől és a szeretetreméltóságtól: „Hogy-hogy nem, mikor én meg olyan jól emlékszem önre?” – és tisztelettel meghajol Pjotr Ivanics felesége előtt. „Megengedi, asszonyom, hogy egy percre elraboljam a férjét?” A hitves megengedi, az ismeretlen bizalmasan belekarol Pjotr Ivanicsba és elvezeti – örökre vagy tíz évre.

A pályaudvar meg nyüzsög körülöttük; és nem vesz észre semmit... Polgártársak, ti, kik szerettek utazni! Ne felejtsétek el, hogy minden pályaudvaron van GPU kirendeltség s néhány fogda is!

A látszat-ismerősöknek ez a tolakodása oly makacs, hogy aki nem részesült a lágerok farkas-nevelésében, nem is tudja egykönnyen lerázni. Ne hidd, hogy ha az amerikai követség munkatársa vagy például Al...r D.-nek hívnak, akkor nem – tartóztathatnak le világos nappal a Gorkij utcában, a Központi Színház közelében. Ismeretlen barátod az embersűrűn át rohan feléd, ölelésre tárva karjait: „Szá-sa!” Dehogy titkolódzik, inkább kiabál: „Vén csataló! Ej; de rég nem láttalak!... No, de menjünk kicsit oldalt, hogy ne zavarjuk az

embereket.” Azonban ott oldalt a járda szélénél éppen most állt meg egy *Pobjeda*... (Néhány nap múlva a TASzSz méltatlankodva nyilatkozik minden újságban, hogy az illetékes hivatalos körök semmit sem tudnak Al...r D. eltűnéséről.) Dehát ez is valami? Végrehajtottak ilyen elfogatásokat a mi derék fiaink még Brüsszelben is (így fogták el Zsora Blednovot), nemhogy Moszkvában!

El kell ismerni a Szervek érdemeit: egy korban, amikor a szónoki beszédek, a színdarabok s a női divat modelljei mintha csak futószalagon készültek volna, a letartóztatások a legnagyobb változatosságot mutatják. Félrehúznak az üzem folyosóján, miután igazoltad magad a belépési engedéllyel – s máris el vagy fogva. A hadikórházból hurcolnak el 39 fokos lázzal (Ansz Bernstein), és az orvosnak egy szava sincs letarlóztatásod ellen (no hiszen, próbálna csak tiltakozni!); egyenesen a műtőasztalról visznek el, mikor gyomorfekéllyel operálják (N. M. Vorobjov körzeti tanfelügyelőt 1936-ban) – s félholtan, véresen löknek be a cellába (emlékezik vissza Karpunyics); kiharcolod az engedélyt (Nagya Levickaja), hogy viszontláthasd elítélt anyádat, engedélyt kapsz – csakhogy szembesítés és letartóztatás lesz belőle. A *Gasztronom*ban behívnak a megrendelési osztályra s ott tartóztatnak le; letartóztat egy zarándok, aki Krisztus nevében nálad éjszakázott, letartóztat egy szerelő, aki a gázórát jött leolvasni, letartóztat egy kerékpáros, aki beléd ütközött az utcán, egy vasúti kalauz, egy taxisofőr, egy takarékpénztári hivatalnok, egy mozis mindezek letartóztathatnak, s csak akkor láthatod meg a jól álcázott bordóvörös igazolványt, mikor már késő.

Néha valósággal játék-színezetük van a letartóztatásoknak, annyi burjánzó lelemény, túltengő energia van beléjük fektetve, pedig úgy sem állnának ellent az áldozatok. Az ügynökök talán ezzel akarják igazolni tevékenységük és nagy számuk szükségességét. Pedig úgy tűnik, elég volna csak behívókat szétküldeni a kiszemelt nyusziknak, s a kitűzött órában, sőt percben maguk jelennének meg motyójukkal az Állambiztonság fekete kapujánál, hogy elfoglalják padlórészüket a számukra kijelölt cellában. (Hiszen a kolhozparasztokat éppen így fogják el, csak nem caplatnak éjnek évadján viskóikba az úttalan utakon?! Egyszerűen beidézik a falutanácsra s ott fogják el őket. A közönséges melóst meg az irodába hivatják.)

Persze minden gépezet nyelőképességének megvan a határa, azon túl nem működik. 1945-48-ban, ezekben a túlfeszített, nyomasztó években, amikor szerelvény szerelvény után hagyta el Európát, és a vonatoknak egyszerre kellett volna

befogadni és GULag-ra szállítani azokat a tömegeket, már nyoma sem volt annak a pazarló játéknak, sőt maga az elmélet is erősen felhígult, lehullottak a rituális tolldíszek, s tízezrek letartóztatása nyavalyás névsorolvasássá fajult: odaálltak a névjegyzékkel, s az egyik szerelvényből kiszólítgatták, a másikba berakták az embereket, ebben állt az egész letartóztatás.

Néhány évtizeden át épp az volt jellemző nálunk a politikai letartóztatásokra, hogy teljesen ártatlan embereket fogtak le, akik éppen ártatlanságuk tudatában nem gondoltak a legkisebb ellenállásra sem. Általánosan elterjedt a fatalizmus érzése, az a hiedelem is ennek a mi helyi-útlevél rendszerünk mellett meglehetős alapja is volt, hogy a GPU-NKVD elől úgy sem lehet elmenekülni. Így még letartóztatás-járvány dühöngése idején, amikor az emberek, mielőtt munkába mentek, mindennap elbúcsúztak a családjuktól, mert nem lehettek biztosak benne, hogy este hazatérnek, még akkor sem szökött meg szinte senki (csak néhányan végeztek magukkal). Így kellett ennek lennie. Békés birka – farkasfogra való.

Ez részben azért is volt így, mert az emberek nem voltak tisztában a letartóztatás-járvány mechanizmusával. A „Szerveknek” legtöbbször nem voltak mélyebb indokaik, melyek alapján kiválogatták, kit kell letartóztatni, ki marad bántatlan, csak bizonyos kontrollszámok teljesítésére törekedtek. A számok teljesítése történhetett tervszerűen, de ölthetett valódi rögtönzés-jelleget is. 1937-ben egy asszony bement a novocserkaszki NKVD várószobájába megkérdezni mi legyen a sorsa letartóztatott szomszédnője táplálék nélkül maradt csecsemőjének. „Üljön le, – mondták neki – mindjárt kivizsgáljuk.”

Miután elüldögélt ott pár óráig, kivezették a várószobából s bevezették egy cellába, gyorsan kellett ugyanis kikerekíteni a számot és nem volt elég emberük, akiket szétküldjenek a városba, ez az asszony meg itt volt kapóra! De van ellenpélda is: a lett származású Andrej Pavelért Orsában eljött az NKVD, hogy letartóztassa, ő azonban nem nyitott ajtóé, hanem kiugrott az ablakon, sikerült megszöknie s egyenesen Szibériába utaznia. S bár ott a saját neve alatt élt, s okmányai alapján világos volt, hogy Orsából való, SOHA le nem ültették még csak be sem idézték a Szervek, s a gyanúnak még csak árnyéka sem esett rá. Háromféle körözés van ugyanis: össz-szovjet; köztársasági és területi; a letartóztatottakért pedig az eseteknek több mint a felében nem bocsátottak volna ki területinél tágabb körözést letartóztatási járvány idején. Valakit, akit véletlenszerű körülmények, talán egy szomszéd feljelentése alapján tettek a

listára, könnyen be lehetett helyettesíteni egy másik szomszéddal. A. Pavelhoz hasonlóan mások is, akik véletlenül beleestek egy razziába vagy bennrekedtek egy körülzárt lakásban, ha volt merszük és rögtön megszöktek, még mielőtt kérdeztek volna tőlük valamit, – örökre megúszták az elfogatást és a felelősségre vonást, míg azok, akik maradtak, hogy bevárják, míg kiderül az igazság, megkapták a maguk börtönéveit. És szinte mindenki, a túlnyomó többség, így viselkedett gyáván, gyámoltalanul, sorsába beletörődve.

Persze az is igaz, hogy az NKVD, ha nem találta meg, akit keresett, írásos kötelezvényt vett a rokonoktól, hogy nem utaznak el és természetesen semmi sem akadályozhatta meg abban, hogy a hátramaradottakból ne kárpótolja magát a szökésben levőért.

Az általános bűntelenség általános tétlenséget szül. Téged talán nem fognak el?! Talán te megúszod! A. I. Ladizsenszkij falusi főtanító volt Kologrivoban. 1937-ben odament hozzá egy paraszt a vásáron s átadott egy üzenetet: „Alekszandr Ivanics, utazz el, rajta vagy a listán!” Ő azonban, maradt: hisz rajtam áll vagy bukik az egész iskola, az „ő” gyerekeik is hozzám járnak, hogy foghatnának le engem? (Néhány napra rá letartóztatták.) Nem mindenkinek adatik meg, hogy mint Ványa Levitszkij már tizennégy éves korában rájöjjön: „Minden becsületes embernek börtönbe kell jutnia. Most apám ül, ha felnövök, engem is leültetnek.” (Őt huszonhárom éves korában ültették le.) A többség görcsösen kapaszkodik a pislákoló reménybe: ha egyszer ártatlan vagy, hogy vihetnének el? EZ TÉVEDÉS! Már vonszolnak a gallérodnál fogva, de te még mindig azt hajtogatod magadban: „Ez tévedés! Kivizsgálják – kieresztenek.” Tömegesen ültetnek le másokat, ez is őrültség, de mindenkinek az életében lehetnek homályos foltok: „Ki tudja, talán ez mégis csak...” De hogy te! – te aztán egész biztos, hogy ártatlan vagy! Még mindig olyan intézménynek hiszed a Szerveket, amelyre érvényesek az emberi-logikai törvények: kivizsgálják – kieresztenek.

S ha így van, miért kellene menekülnöd? S hogy gondolhatnál ellenállásra? Hisz csak rontanál a helyzeteden, csak akadályoznád, hogy rájöjjenek a tévedésükre! Nem hogy ellenállnál, inkább lábujjhegyen mégy le a lépcsőn, ahogy kívánják tőled, hogy meg ne hallják a szomszédok.[4]

---

[4] Ahogy később a lágerokban rágódtunk rajta: mi lett volna akkor, ha minden egyes pribék, aki éjjeli letartóztatásra indult, bizonytalanságban lett volna afelől, visszatér-e élve, s elbúcsúzott volna a családjától? Ha a tömeges bebörtönzések idején, mondjuk Leningrádban, amikor leültették a város

Meg aztán – mikor is kellene tulajdonképpen ellenszegülni? Akkor-e, amikor elveszik a derékszíjadat? Vagy akkor, amikor a sarokba állítanak? Vagy amikor át kell lépned a ház küszöbét? A letartóztatás annyi apró részletből tevődik össze, számtalan semmiségből – egyik sem éri meg magában, hogy veszekedést kezdjen érte az ember (mikor a letartóztatott gondolatai ama nagy kérdés körül forognak: miért?) – de éppen ezek az apró huzavonák állnak össze elkerülhetetlenül letartóztatássá.

Ó mennyi minden töltheti be egy újdonsült letartóztatott lelkét – csak erről magáról könyvet lehetne írni! Olyan érzelmek, melyekről sejtelmünk sem lehet. Amikor 1921-ben letartóztatták a 19 éves Jevgenyija Dojarenko-t és három fiatal csekista turkált az ágyában, fehérneműs szekrényében, a lány nem vesztette el nyugalmát, mert tudta: semmi sincs ott, nem is találnak semmit. De egyszerre titkos naplóját vették a kezükbe, melyet még anyjának sem akart volna megmutatni, és az a gondolat, hogy ellenséges érzelmű idegen suhancok olvassák el, amit írt, nagyobb rémülettel töltötte el, mint a Lubjanka, minden vasrácsával s kazamatájával együtt. Sokak számára e személyes érzelmek s kötöttségek, melyeket a letartóztatás darabokra tép, erősebbek lehetnek még a börtöntől való félelemnél, vagy a politikai eszméknél is. Az, aki nem készült fel lélekben az erőszakra, mindig gyengébb az erőszaktevőnél.

---

negyedrészét, az emberek nem ültek volna meg odúikban, a főkapu mindent csapódására s a lépcsőről hallatszó neszekre elalélva a félelemtől, hanem megértették volna, hogy nincs több veszteni valójuk, s fürgén kelepcét állítottak volna az előszobában, néhány ember fejszével, kalapáccsal, piszkavassal, ami éppen akad? Hisz úgyis tudta mindenki, hagy ezek az éjszakai micisapkások nem járnak jóban – így tévedés nem esik: mindenképpen gyilkos az, akit megnyuvasztasz. Aztán ott az a rabkocsi a magányos sofőrrel, akit kint hagytak az utcán – elkergetni vagy kilyuggatni a gumikat! A Szerveknek hamarosan nem lett volna elég emberük s járművük, s akármilyen vérszomjas volt Sztálin, leállt volna az egész pokoli gépezet.

Ha így... ha úgy... Nem volt bennünk elég szabadságszeretet. S még kevésbé volt meg a helyzet valódi ismerete. Tizenhétben egy feltartóztathatatlan kisülésben mindent kiadtunk magunkból, azután siettünk alávetni magunkat s SZÍVESEN vetettük alá magunkat. (Arthur Ransom leír egy munkásgyűlést Jaroszlavlban 1921-ben. Kijöttek Moszkvából a Centrálkomitétól a munkásokhoz, hogy megbeszéljék a szakszervezetek körüli vita lényegét. Az ellenzék képviselője, Ju. Larin megmagyarázta a munkásoknak, hogy a szakszervezet dolga őket védelmezni az adminisztrációval szemben, hogy nekik kivívott jogaik vannak, amelyeket senkinek sem szabad megnyirbálni. A munkások teljes közönnyel viszonyultak az ügyhöz, egyszerűen nem értették, mi ellen kell még védeni őket s mire kellenek még nekik jogok. Amikor pedig fellépett a központi irányzat képviselője, és szidta a munkásokat lazaságukért, lustaságukért, valamint áldozatokat követelt: ingyen túlórázást, élelemkorlátozást s katonai fegyelmet az üzemvezetőséggel szemben, – ujjongásban és tapsban tört ki a gyűlés. Mi egyszerűen RÁSZOLGÁLTUNK mindenre, ami következett.

Kevés az olyan eszes és hidegvérű, aki egy pillanat alatt a helyzet ura lesz. Grigorjev, a Tud. Akadémia geológiai intézetének igazgatója, amikor 1948-ban érte jöttek, elbarikádozta magát és két órán át égette papírjait.

Az is megeshet, hogy a letartóztatottban a megkönnyebbülés, sőt az ÖRÖM érzése az uralkodó; sokszor volt ez így a letartóztatási járvány idején. Mikor körülötted ezt is, azt is elfogják, magadfajtájúakat, de érted még mindig nem jönnek, még mindig késlekednek – ez ám csak a megpróbáltatás és gyötrelem, rosszabb minden letartóztatásnál s nem csak a gyenge idegzetűeknek! Vaszilij Vlaszov, rettenthetetlen kommunista, akit még többször fogunk említeni, miután visszautasította pártonkívüli jóakaróinak szöktetési tervét, szinte belebetegedett abba, hogy a Kadij-i járás egész vezetőségét letartóztatták (1937-ben), őt azonban csak nem fogták el, csak nem akarták elfogni! Ő csak szemtől-szembe tudta fogadni a csapást – úgy is fogadta; akkor megnyugodott és fogsága első napjaiban remekül érezte magát. Iraklij atya, lelkész, 1934-ben Alma Atába utazott, hogy meglátogassa száműzött híveit. Távollétében háromszor is jártak moszkvai lakásán, hogy letartóztassák. Amikor visszajött, asszonyhívei fogadták a pályaudvaron s nem engedték haza; nyolc éven át bújtatták hol az egyik, hol a másik lakásban. A lelkész annyira kimerült ettől a hajszolt élettől, hogy amikor 1942-ben mégiscsak letartóztatták, hálaéneket zengett az Úrnak.

Ebben a fejezetben csak a tömegről szólunk, a „nyuszikról”, akiket nem tudni, miért ültettek le. De könyvünkben azokra is ki kell térnünk, akik az új időkben is igazi „politikaiak” maradtak. Vera Ribakova, szociáldemokrata diáklány, míg szabadlábon volt, a Szuzdál-i elkülönítő táborról álmodozott: csak ott volt ugyanis reménye arra, hogy találkozhat idősebb elvtársaival (már egy sem volt szabadlábon) s világnézeti nevelésben részesülhet. Jekatyerina Olickaja, szociálforradalmár, 1924-ben méltatlannak tartotta magát arra, hogy őt börtönbe zárják, hiszen Oroszország legjobbjai kerültek oda, ő azonban még fiatal s még semmit sem tett Oroszországért. Csakhogy a „szabad világ” is kilökte már öt magából. – Ezek a leányok büszkén s örömmel mentek a börtönbe.

„Ellenállás! Hol volt hát a ti ellenállástok?” – akiknek szerencséjük volt, így szidják most azokat, akik szenvedtek és tűrtek.

Igen, ott kellett volna kezdődnie az ellenállásnak, rögtön a letartóztatásnál.

De nem kezdődött.

S íme, már *visznek* is. Nappali letartóztatásnál elkerülhetetlen, hogy van egy rövid, soha meg nem ismétlődő pillanat, amikor vagy leplezetten, alamuszi rábeszélésre, vagy egész nyíltan, kivont pisztolyokkal a tömegen át, száz meg száz ember között kísérnek, akik éppoly büntetlenek s éppoly kiszolgáltatottak. S nincs betömve a szád. Kiálthatnál s feltétlenül KIÁLTANOD kellene. Ki kellene kiabálnod, hogy letartóztattak. Hogy álruhás gazemberek fogdossák össze a lakosokat. Hogy hazug feljelentés alapján fogják le őket. Hogy alattomban milliók felett tartanak véres ítéletet. S ha polgártársaink ilyen sikolyokat hallanának, több ízben naponta, a város minden részében, talán csak felhördülnének?! Talán nem menne olyan könnyen a letartóztatás?

1927-ben, amikor a meghunyászkodás még nem lágyította meg annyira az agyunkat, két cseka-pribék egy asszonyt akart letartóztatni világos nappal a Szerpuhov-téren. Az asszony belekapaszkodott egy lámpaoszlopba, sikoltozni kezdett, nem hagyta magát. Tömeg gyűlt oda. (Ehhez egy ilyen nő kellett, de kellett egy ilyen tömeg is! Az arra járók nem sütötték le a szemüket, nem siettek mind kereket oldani!) A vagány legények rögtön zavarba jöttek. Az ő munkájuk nem bírja el a nyilvánosság fényét. Beültek az autóba s elmenekültek. (Ha akkor egyenest a pályaudvarra megy s elutazik az az asszony! De nem: hazament s otthon töltötte az éjszakát. Éjjel aztán elhurcolták a Lubjankába.)

De cserepes ajkaid közül egy hang sem tör elő, s a gondtalan járókelők tömege sétafikáló barátoknak néz benneteket: téged s hóhéraidat,

Nekem is volt alkalmam *kiáltani*, nem is egyszer.

Tizenegy nappal letartóztatásom után három szmers-parazita, akik többet törődtek négy, hadizsákmánnyal megtömött bőröndjükkel, mint velem (bennem már megbíztak a hosszú utazás után), a moszkvai Fehér-orosz pályaudvarra kísért. „Szigorított kíséretnek hívták ezt, de valójában a géppisztolyok csak akadályozták őket a négy dögnehéz koffer cipelésében – a holmit Németországban zabrálták részben maguk, részben parancsnokaik a 2. Fehér-orosz front Szmers-kémelhárító osztagánál, s most azon a címen, hogy engem kísérnek, hazahozták a családokhoz. Az ötödik bőröndöt én cipeltem, nem valami nagy kedvvel, mert naplóm s egyéb műveim voltak benne, bizonyítékul ellenem.

Hármuk közül egy sem ismerte a várost, s nekem kellett kigondolnom a legrövidebb utat a börtönbe, nekem kellett őket a Lubjankába kísérni, amelyben sohasem voltak (én meg összetévesztettem a külügyminisztériummal.)

Miután huszonnégy órát töltöttem a hadseregi kémelhárítónál, háromszor huszonnégyet a fronti kémelhárítónál, ahol cellatársaim már kioktattak (a nyomozók furfangjairól, a fenyegetésekről, a verésről; arról, hogy akit egyszer letartóztattak, azt többé nem engedik ki, hogy a minimum tíz év) – mint valami csoda folytán, íme, kijutottam, s már négy napja járok-kelek, mint aki *szabad, szabadok* közt, pedig az oldalam nyomta már a rothadt szalmát a kübli mellett, szemem látta már a helybenhagyottakat s álmatlanokat, fülem hallotta már az igazat, szám kóstolta már a börtönlevest – miért hallgatok hát? Miért nem világosítom fel a becsapott tömeget ebben az utolsó pillanatomban a nyilvánosság előtt?

Hallgattam Brodnyicában, a lengyel városban – de ott talán nem is értenek oroszul? Egy szót sem kiáltottam Bjelosztok utcáin – de a lengyeleknek ehhez talán nincs is semmi közük? Egy hangot sem ejtettem Volkoviszk állomásán, de hisz majdnem néptelen volt. Mint akinek rendben van a szénája, úgy sétáltam ezekkel a banditákkal a minszki peronon – de hisz az állomás még romokban hever. Most pedig a Fehérorosz metróállomás fehér kupolás emeleti kerek csarnokába húzom magam után a szmers-legényeket, a csarnok villanyfényben úszik, s lentről felfelé két párhuzamos mozgólépcsőn sűrűn összezsúfolva emelkednek egyenesen felénk a moszkvaiak. Úgy látszik, rám sem néznek. Végtelen szalagként érkeznek onnan, a nemtudás mélyéről, vonulnak, vonulnak, fel, hozzám a ragyogó kupola alá, hallani az igazat, ha csak egy szócskát is – hogy lehet, hogy én meg hallgatok? !...

Legalább egy tucat tetszetős érve van kéznél mindenkinek, – miért cselekszik helyesen, hogy nem áldozza fel magát.

Némelyek még bíznak a szerencsés kimenetelben s félnek, hogy a kiabálással mindent elrontanak (hisz nem jutnak hozzánk hírek a másvilágról, ezért nem tudjuk, hogy az elfogatás pillanatában már úgyis eldőlt a sorsunk, mégpedig a legrosszabb változat irányában, s azon már úgysem lehet rontani). Mások még nem jutottak el az érettségnek arra a fokára, hogy tudnák, mi mindent kellene odakiáltani a népnek. Hiszen csak a forradalmárok ajkán vannak mindig készenlétben a jelszavak, hogy alkalomadtán kitörjenek, de honnan vegye azokat a

békeszerető kispolgár, aki semmiben sincs elkötelezve? Ő egyszerűen NEM TUDJA, MIT kiáltson. S végül vannak olyanok is, akiknek annyira túlcsordul a szívük, akiknek a szeme már túl sokat látott ahhoz, hogy néhány összefüggéstelen kiáltásban egyszerre kiönthessék ezt a tengert.

Én pedig… nekem még más okom is van a hallgatásra. Mert ezek a moszkvaiak, akik itt két mozgólépcső fokain tolonganak, nekem még mindig túlságosan kis tömeg, még mindig *kevés!* Kétszáz, kétezer kétszáz meghallja itt a kiáltásomat – de mi lesz a kétszázmillióval?… Mert homályosan érzem, hogy valamikor kétszázmilliónak fogok odakiáltani.

Közben pedig, míg ki sem nyitom a számat, a mozgólépcső feltartóztathatatlanul szállít a pokol fenekére.

Hallgatok az Ohotnij Rjad metróállomáson is.

Nem kiáltok a Metropol hotelnél sem.

Nem hadonászok a Golgotán sem, a Lubjanka téren…

▯▯▯

Az én letartóztatásom valószínűleg a legkönnyebb fajta volt, amit csak ember elképzelhet magának. Nem ragadott ki szeretteim öleléséből, nem szakított ki a szívünknek kedves otthoni környezetből. Tespedt európai februárban szippantott el a Balti tenger egy keskeny földnyelvéről, ahol vagy mi fogtuk körül a németeket vagy azok minket – s nem fosztott meg mástól, csak megszokott hadosztályomtól s a háború utolsó hónapjainak jeleneteitől.

A brigádparancsnok behivatott a parancsnokságra, valami ürüggyel elkérte a pisztolyomat, én átadtam, nem gyanítva semmi csalafintaságot, s a mozdulatlan feszültségből, a tiszti körlet sarkából hirtelen előrohant két kémelhárítós, néhány ugrással `átvágott a szobán, s egyszerre négy kézzel ragadta meg a sapkacsillagot, a váll-lapokat, a derékszíjat s a tábori táskát, miközben drámai hangon kiáltotta: „Le van tartóztatva!”

S én, tetőtől talpig megperzselve, megtépázva nem találtam ki semmi okosabbat, csak ezt: – Én? Miért?

Bár erre a kérdésre általában nincs felelet, csodák csodája, én feleletet kaptam. Ezt már csak azért is meg kell említeni, mert annyira eltér a nálunk uralkodó szokástól. Alighogy befejezték kopasztásomat a kémelhárítók, akik a táskával együtt birtokukba vették írásaimat is, politikai eszmefuttatásokat, s mivel a német belövésektől rázkódó ablaküvegek igyekvésre nógatták őket, a lehető leggyorsabban vonszoltak a kijárat

felé – hirtelen felzendült mögöttem egy erős hang, mely engemet szólított – igen, azon a süket szakadékon át, mely köztem és a hátramaradók közt tátongott s mely attól a súlyosan lezuhanó szótól támadt: „letartóztatva”; azon a pestises övezeten át, melyen egy mukkanás sem bátorkodott többé átszivárogni, érkeztek hozzám a brigádparancsnok elképzelhetetlen, regébe illő szavai:

– Szolzsenyicin! Jöjjön vissza!

Én pedig egyetlen kurta rántással kitéptem magam a szmers-legények kezéből és visszaléptem a parancsnok elé. Nem nagyon ismertem őt, sohasem ereszkedett le hozzám egyszerű beszélgetésre. Számomra mindig csak rendelkezést, parancsot, bosszúságot fejezett ki az arca. De most töprengőn megenyhült – a szégyentől-e, hogy akarata ellenére részese lett egy piszkos ügynek? Vagy hogy fölébe emelkedjék egyszer az életét kitöltő szegényes fegyelemnek? Tíz nappal korábban majdnem sértetlenül vontam ki felderítő ütegemet abból a „zsákból”, melyben bennrekedt az ő tüzérhadosztálya, tizenkét nehéz ágyú – s most meg kellett tagadnia egy lepecsételt papírfecni kedvéért?

– Van önnek… – kérdezte megnyomva a szót – van önnek egy barátja az Első Ukrajnai Fronton?

– Ez tilos!… Önnek nincs joga! – kiáltott az ezredesre a kémelhárítós kapitány és az őrnagy. Rémülten lapult meg a sarokban törzstiszti kar, mint akik félnek osztozni a brigádparancsnok hallatlan könnyelműségében (a politikai osztályosok pedig máris készültek, hogy *anyagot* gyűjtsenek a parancsnok ellen). De nekem elég volt ennyi: rögtön megértettem, hogy iskolatársammal való levelezésem miatt tartóztattak le, s tudtam, honnan várható a veszély.

Itt aztán meg is állhatott volna Zahar Georgijevics Travkin! De nem! Továbbment, hogy saját maga előtt bizonyítsa erkölcsi tisztaságát s gerincességét; fölállt az asztal mellől (azelőtt, abban az előző életben sohasem állt fel, hogy elém jöjjön), kezét nyújtotta a pestises övezeten át (mikor még szabad voltam, sohasem nyújtott kezet), s kézszorítás közben, a tisztikar néma rémületére, bátran, tagoltan mondta, miközben a mindig szigorú arc melegen fordult felém:

– Sok szerencsét kívánok önnek, kapitány.

Pedig én akkor már nemcsak hogy kapitány nem voltam, hanem a nép leleplezett ellensége voltam (mert nálunk rögtön a

letartóztatás pillanatában tökéletesen le van leplezve minden letartóztatott). Így hát ő az ellenségnek kívánt szerencsét?

Rezegtek az ablaktáblák. Kb. kétszáz méternyire német belövések szaggatták fel a földet, arra emlékeztetve, hogy *ilyesmi* nem történhetett volna beljebb a mi országunkban, a rendezett körülmények búrája alatt, csupán a közeli s mindenkit egyformán fenyegető halál légkörében.[5]

Ez a könyv nem a saját életemről szóló visszaemlékezéseknek van szánva, ezért nem is mesélem el semmihez sem hasonlítható letartóztatásom szórakoztató részleteit. Azon az éjszakán a szmersek végképp lemondtak arról, hogy kiismerjék magukat a térképen (nem is ismerték ki magukat soha rajta), s szeretetreméltóan nekem adták át, azzal a kéréssel, hogy magyarázzam el a sofőrnek, hogy jutunk el a hadsereg kémelhárító osztályára. Magam vittem el magamat és őket ebbe a börtönbe, s hálából rögtön szigorított zárkába dugtak közönséges cella helyett. De már erről a német parasztházban lévő spájzról, mely átmenetileg a szigorított szerepét töltötte be, mégsem szabad nem szólnom.

Kb. emberhosszúságú volt, szélessége pedig… három fekhetett benne szűkösen, négy pedig összepréselve. Hogy-hogy nem, én lettem a negyedik, már éjfél elmúlt; mikor belöktek, a három ott fekvő álmában fintorgott rám az olajmécs világánál és odébb mozdult. Nyolc csizma és négy köpeny az ajtó felől: így hevertünk ott a padló pozdorjává taposott szalmáján. Ők aludtak, én kínlódtam. Minél önérzetesebb voltam fél napja mint kapitány, annál fájdalmasabban esett összepréselődni ennek a zárkának az alján. Egyszer-kétszer felébredtek a fiúk arra, hogy elzsibbadt az oldaluk, olyankor egyszerre fordultunk át a másik oldalunkra. Reggel fölébredtek, ásítoztak, krákogtak, fölhúzták a lábukat, áthúzódtak a sarkokba, s kezdődött az ismerkedés.

– Hát te, miért?

De a szmers mérgezett tetője alatt engem akkor már megcsapott valami homályos gyanakvás szellete, s adtam az együgyű csodálkozót:

– Fogalmam sincs róla. Talán megmondják a bitangok?

De cellatársaim, tankosok, fekete, puha sisakkal, nem titkolóztak. Három becsületes, egyszerű katonaszív, abból az

---

[5] S mily csodálatos! Mégiscsak LEHET embermódra viselkedni! Travkinnak semmi baja sem lett. Nemrég volt egy szívélyes találkozásunk, akkor ismertük meg egymást végre alaposabban. És most nyugalmazott tábornok s számvizsgáló a Vadász Szövetségben.

emberfajtából, melyet a háborús években megszerettem, lévén magam bonyolultabb is, rosszabb is. Tiszt volt mind a három. Vad erőszak tépte le az ő váll-lapjaikat is, itt-ott cérnacsomók meredeztek a feltépett szövetből. Nyűtt gimnasztyorkáikon világos foltok: a felvarrott rendjelek nyomai, arcukon és kezeiken feketés-vöröses forradások: sebesülések és megpörkölések emlékei. Vesztükre hadosztályuk idejött felfrissíteni állományát, éppen abba a faluba ahol a 48-as hadsereg Szmers-kémelhárító részlege állomásozott. Kilúgozva a tegnapelőtti csatától tegnap felöntöttek a garatra, s a falu kertjei alatt betörtek egy fürdőházba, mert észrevették, hogy két tűzrőlpattant leányzó ment be fürödni. A lányoknak sikerült félig öltözötten elfutni az ő nehezen engedelmeskedő részeg lábaik elől. Csakhogy az egyik lány nem akárki volt, hanem a Hadsereg Kémelhárító parancsnokának a szeretője.

Úgy bizony! Már három hete Németország területén folytak a harcok, és mindnyájan tudtuk ha német a lány, meg lehet erőszakolni s utána agyonlőni, s ez szinte hőstett-számba megy; ha lengyel vagy éppen elhurcolt orosz nő – ezeket akár meztelenre vetkőztetve hajkurászhatjuk a kerteken át és rácsapkodhatunk a combjukra tréfa és mulatság az egész. De mivelhogy ez a nő a kémelhárító parancsnok „hadi-tábori felesége”, holmi vonal mögötti őrmester rögtőn zordul letépte miatta három tűzvonalbeli tiszt rangjelzéseit, melyeket a fronton kiadott napiparancs hagyott jóvá, megfosztotta őket rendjeleiktől, melyeket a Legfelső Tanács Elnöksége bocsátott ki, most e harcosokat, akik végigverekedték a háborút s talán több ellenséges lövészárok-vonalat áttörtek, ítélet várja a haditörvényszéken, mely az ő harckocsijuk nélkül el sem jutott volna ebbe a faluba.

Eloltottuk a mécset, mert már úgyis elhasználta minden levegőnket. Az ajtóba levelezőlap nagyságú leső volt vágva, ferde fény esett be rajta a folyosóról. Mintha csak aggódtak volna, hogy a kezdődő napon túl nagy lesz a tágasság a cellánkban, azon nyomban *bevetették* az ötödiket. A Vörös Hadsereg katonaköpenyében lépett be, meglehetősen új volt rajta, a sapkája is új, s mikor a leső elé áll piszeorrú fiatal arcot láttunk piros orcákkal.

– Honnan jöttél, testvér? Ki vagy, mi vagy?

– Onnan túlról – felelte hetykén. – Kém vagyok.

– Ne viccelj! – ámuldoztunk. (Hogy valaki kém legyen s ráadásul maga beszéljen róla – ilyesmit még Sejnyin és a Tur testvérek sem írtak!)

– Miféle viccek lehetségesek háborús időben! – sóhajtott elgondolkodva a legényke. – De idehallgassatok! Most megtanulhatjátok, hogyan lehet hazajönni a hadifogságból.

Éppencsak hogy belekezdhetett a meséjébe, hogyan csempészték át a németek a fronton egy nappal korábban, hogy itt kémkedjen és hidakat robbantson, de ő azonnal a legközelebbi zászlóaljra ment, hogy megadja magát; a kialvatlan, elcsigázott zászlóaljparancsnok azonban nem hitte el, hogy kém és az ápolónővérhez küldte, hogy adjon neki tablettát – mikor egyszerre újabb élmények rohantak bennünket.

– Latrinára! Kezeket hátra! – kiabált be a kitárt ajtón egy főtörzs, aki nyugodtan elhúzogathatta volna a 122 milliméteres ágyú orrát.

Körben a parasztudvaron már fel volt állítva a géppisztolyosok gyűrűje, a nekünk kijelölt ösvényt őrizték, mely megkerülte a pajtát. Bennem forrt a méreg, hogy egy senkiházi főtörzs merészel parancsolgatni nekünk, tiszteknek, hogy „kezeket hátra”, de a tankosok hátratették a kezüket, s én mentem utánuk.

A pajta mögött volt egy kis négyzetes elkerített hely, ahol még nem olvadt el a letaposott hó, egészen el volt borítva az emberi ürülék halmaival, oly szabálytalanul és sűrűn az egész területen, hogy nem volt könnyű feladat helyet találni két lábnak ~ lekuporodni. De azért csak sikerült a helyválogatás, és mind az öten lekuporodtunk, az egyik itt, a másik ott. Két géppisztolyos mogorván ránk szegezte fegyverét, amint ott guggoltunk, a főtörzs pedig alig egy perc múlva élesen sürgetni kezdett:

– No siessünk, siessünk! Nálunk ezt gyorsan szokás végezni!

A közelemben ült az egyik tankos, Rosztovból való nagydarab, komor főhadnagy. Arca fekete volt a rárakódott fémpor-rétegektől vagy a füsttől, de egy hosszú vörös forradás jól kivehető volt rajta.

– Hol van az a *nálatok*? – kérdezte csendesen, semmi hajlandóságot nem mutatva arra, hogy visszasiessen a petróleumtól bűzlő zárkába.

– A SZMERS kémelhárítónál! – vágta rá a főtörzs büszkén és hangosabban, mint a helyzet megkívánta. (A kémelhárítók szörnyen kedvelték ezt az ízléstelen mozaikszót, melyet a „szmerty spionam”-ból (halál a kémekre) tákoltak össze. Rémületet keltőnek találták.)

– Nálunk pedig lassan! – mondta megfontoltan a főhadnagy. Sisakja hátracsúszott, fedetlenül hagyva még lenyíratlan haját. Fronton cserzett hátulját odatartotta a kellemes, hűvös szellőnek.

– Hol van az a *nálatok*? – recsegte a főtörzs, hangosabban, mint szükséges.

– A Vörös Hadseregben – felelte teljes nyugalommal guggoltából a főhadnagy, végigmérve pillantásával az „ágyúvontatót”, aki adós maradt a felelettel.

Ilyenek voltak az én első szippantásaim a börtön-levegőből.

2.
Csatorna- s lefolyórendszerünk története

Ha manapság a Személyi kultusz önkényéről beszélnek, újra meg újra az ominózus 37-38-as évekre történik utalás. Úgy kezdik emlegetni ezt a kort, mintha sem korábban sem később nem lettek volna bebörtönzések, csak éppen 37-38-ban.

Bár semmiféle statisztika sincs a kezemben, mégsem félek, hogy tévedek, mikor kimondom a 37-38-as hullám nem volt az egyetlen s nem is a legfőbb, hanem talán csak egyike annak a három nagy hullámnak, amely repedésig feszítette börtön-rendszerünk komor, bűzlő csatornacsöveit.

A korábbiak közül ott van. a 28-30-as évek hulláma, akkora, mint a derék Ob folyam; ez sodort majával a tundrára és a tajgára mintegy tizenötmillió parasztot ha nem többet). De a paraszt keveset beszél s még kevesebbet ír, nem panaszkodik s nem is emlékezik írott művekben. velük a nyomozók sem kínlódtak éjeken át, nem vesztegettek rájuk jegyzőkönyveket, elég volt a községi tanács határozata. Tovaömlött ez az ár, magába itta a jeges föld, úgy hogy erre még a leghevülékenyebb elmék is alig emlékeznek. Mintha csak fel sem sebezte volna az orosz lelkiismeretet. Pedig hát nem volt ennél súlyosabb bűne Sztálinnak (s nekünk mindnyájunknak sem).

A későbbiek közül ott van a 44-46-os évek hulláma, akkora, mint a derék Jeniszej: egész nemzetiségeket hajtottak át a lefolyó csöveken s egyéb milliókat, az értünk s miattunk hadifogságot szenvedőket, a Németországba hurcoltakat, majd visszatérteket. (Így égette ki Sztálin a nép sebeit, hogy minél gyorsabban behegedjenek, hogy még pihentetni, lélegzethez juttatni, gyógyítani se kelljen a nemzet testét.) De ez a hullám is többnyire egyszerű embereket sodort el, akik nem írtak emlékiratokat.

A 37-es év hulláma azonban olyan embereket is elragadott s a szigetekre szállított, akiknek pozíciójuk, politikai szerepük, képzettségük volt. E körökből számosan maradtak a városban olyanok, akik sérelmet szenvedtek, és mennyi értett a tollhoz! Ezek most mind kórusban írnak, mesélnek, s mind 37-et emlegetik! Ez a nemzeti keserűség Volgája!

De mondhatod a krimi tatárnak, a kalmüknek vagy a csecsennek, hogy „harminchét” – csak a vállát vonogatja. S mi Leningrádnak harminchét, mikor azelőtt volt már harmincöt is? Hát az „ismétlőknek” és a baltiaknak nem volt rosszabb 48-49? S

ha a szememre hányják a stílus és a földrajz ínyencei, hogy kihagytam néhány orosz folyót és nem neveztem meg minden hullámot, ide vele, adjatok még papírt! Jut is, marad is még a hullámokból.

Tudjuk, hogy minden Szerv elsorvad, amit nem használnak.

Mivel pedig azt is tudjuk, hogy a Szervek (ezzel az utálatos szóval nevezték meg magukat), melyeket minden élők fölé emeltek – magasztaltak, nem vesztettek még csak egy kis csápocskát sem, ellenkezőleg, egyre újakat növesztettek, izomzatuk folyvást erősödött, ebből könnyű kikövetkeztetni, hogy ÁLLANDÓAN gyakorolták őket.

A csövekben a hullámlökések időnkint sűrűbbek, máskor ritkábbak voltak a tervezettnél, de mindig voltak, s a börtöncsatornák sohasem maradtak üresen. Vér, verejték, vizelet – mi magunk voltunk beléjük facsarva – bugyogott bennük szüntelen. Ennek a csatornarendszernek a története egyetlen szakadatlan benyelés és tovahömpölygés, csupán a magas vízállás váltakozott az alacsonnyal, hol több, hol kevesebb patak folyt össze, csobogtak a csermelyek, erek, vizes árkok és ereszcsatornák, magukkal ragadva egy-egy magányos cseppet is.

Ez a korszakról-korszakra haladó felsorolás, melyben egyaránt említés történik a letartóztatottak millióiból összeálló nagy folyamokról és az egyszerű áldozatok tízes-húszas csoportjainak észre alig vehető patakocskáiról – még nagyon is tökéletlen, szegényes, saját múltba hatoló képességem korlátalt viseli magán. Sok kiegészítésre lenne itt még szükség olyanok részéről, akik adatok birtokában vannak s még élnek.

Egy ilyen felsorolásnál az ELKEZDÉS a legnehezebb. Azért is, mert minél távolabbi évtizedre megyünk vissza, annál kevesebb a szemtanú, a szóhagyomány vagy elnémult, vagy elhomályosult, krónikák pedig nincsenek, vagy zár alatt vannak. De azért is, mert nem egészen igazságos egy kalap alá venni a rendkívüli elvadulás éveit (a polgárháborút) a béke első éveivel, amikor könyörület lett volna elvárható.

De még mielőtt bármily polgárháborúra került volna a sor, szemmel látható volt, hogy Oroszország, az adott népesség-szerkezet mellett, nem alkalmas semmiféle szocializmusra, hogy teljesen meg van fertőzve. A diktatúra a kadetokra (alkotmányos demokratákra) mérte első csapásai egyikét (a cárizmus alatt a forradalom, a proletárhatalom alatt a reakció legveszélyesebb bacilusgazdáinak tartották őket). 1917 november végén az

Alkotmányozó Nemzetgyűlés első befejezetlen ütésszaka idején a kadetpártot törvényen kívül helyezték és megkezdték tagjai letartóztatását. Körülbelül ugyanakkor foganatosították az Alkotmányozó Nemzetgyűlés Szövetségének és a „katonák egyetemének” felszámolását is.

Ismerve a forradalom eszméjét és szellemét, könnyű arra a következtetésre jutni, hogy ezekben a hónapokban Kreszti, Butirki s egyéb hasonló vidéki börtönök nagytőkésekkel, tekintélyes társadalmi tényezőkkel, tábornokokkal és tisztekkel voltak tele, továbbá a minisztériumok és az egész államapparátus hivatalnokaival, akik nem követték az új hatalom rendelkezéseit. A cseka egyik első operációja a Tisztviselők Összoroszországi Szövetsége sztrájkbizottságának letartóztatása volt. Az NKVD egyik első köriratában, 1917-ből, ez áll: „Tekintettel a hivatalnoki szabotázsra,....a helyszínen kell maximális öntevékenységet kifejteni, nem riadva vissza elkobzástól, erőszak alkalmazásától és letartóztatásoktól sem.”[6]

S bár V. I. Lenin 1917 végén a „szigorú forradalmi rend” megalapozása céljából „a részegesek, huligánok, ellenforradalmárok és egyéb személyek anarchista kísérleteinek könyörtelen elnyomását” követelte[7], azaz az Októberi forradalom fő veszélyeztetőit a részegesekben látta, s az ellenforradalmárok csak valahol a harmadik sorban kullognak, – mégis ugyanő tágabb megfogalmazását is adta a feladatnak „Hogy szervezzük meg a versenyt” c. cikkében (1918. január 7-10). V. I. Lenin mint egyetlen közös nagy célt hirdette meg „az orosz föld megtisztítását minden kártékony rovartól”.[8] S rovarokon ő nem csak az osztályidegeneket értette, hanem, a „munkakerülő munkásokat” is, például a pétervári pártnyomdák szedőit. (Íme, mit jelent az időbeli távolság. Nekünk ma felfognunk is nehéz, azok a munkások, akik csak röviddel azelőtt lettek *diktátorokká*, miért mutattak rögtön hajlandóságot a saját érdekükben végzendő munka kerülésére). Továbbá: „...a nagyváros melyik negyedében, melyik gyárban, melyik faluban... nincsenek... szabotőrök, akik értelmiségieknek hívják magukat?”[9] Igaz, hogy Lenin a rovaroktól való megtisztítás különféle módszereit ajánlja ebben a cikkében: dutyizzák be őket, tisztíttassanak velük klozetokat, „elzárás után adunak nekik sárga cédulákat”, lőjék agyon a semmirekellőket; van választék is: börtönbüntetés vagy kényszermunka „a lehető legsúlyosabb fajtából”. [10] Bár így sorra

[6] NKVD-Híradó, 1917. 1. sz. 4. 1.
[7] Lenin: Összegyűjtött műv. 5. kiad. 35. kötet 68. 1. (orosz kiadás)
[8] u. o. 204. 1.
[9] u. o. 204. 1.
[10] u. o. 203. 1.

veszi és megjelöli a büntetés általános fajtait, Vlagyimir Iljics azt ajánlja, hogy a tisztogatás legjobb módjainak kitalálását tűzzék ki verseny tárgyául „a kommunák és faluközösségek” között.

Hogy kik estek bele a rovaroknak ebbe a széles osztályába, azt ma már nem lehet tökéletesen kinyomozni, nagyon is egyenetlen volt Oroszország népesség-képlete, voltak teljesen haszontalan s ma már feledésbe ment apró csoportok is. Rovarok voltak természetesen a zemsztvo-tagok. Ugyancsak azoknak számítottak a „kooperátorok” is. Aztán minden háztulajdonos. Nem kisszámú rovar volt a gimnáziumi tanárok között. Csupa rovar ült az egyházközségi tanácsokban, rovarok énekeltek a templomi kórusokban. A papok mind rovarok voltak, de még inkább a szerzetesek és apácák. De azok a tolsztojánusok is, akik ha szovjet szolgálatba léptek vagy mondjuk a vasútnál kaptak munkát, nem tették le a kötelező esküt, még hozzá írásban, hogy *fegyverrel* a kezükben fogják védeni a szovjethatalmat – ezzel le is leplezték rovar-voltukat (még látni fogjuk az ellenük folytatott pereket). A vasutakról lévén szó: nagyon sok rovar rejtőzködött vasutas egyenruha alatt, ezeket feltétlenül *ki kellett irtani*, némelyikre jól *odacsapni*. A távírászok pedig valami okból egész tömegükben megátalkodott rovarok voltak, nem szimpatizáltak a szovjetekkel. Nem lehet semmi jót mondani a VIKZsEL-ről (az Összoroszországi Vasutas-szakszervezet végrehajtó bizottságáról) sem, de a többi szakszervezetről sem: legtöbbször ezek is tele voltak a munkásosztállyal szemben ellenségesen érző rovarokkal.

Már azok a csoportok is, amelyeket felsoroltunk, óriásira növelik az éveken át folyó tisztogatások áldozatainak számát.

Hát még az a sok átkozott értelmiségi, azok a helyüket nem találó diákok, különféle csodabogarak, igazságkeresők és félnótások, akiktől már Nagy Péter meg akarta tisztogatni Oroszországot, s akik mindig akadályai voltak egy jól berendezett, szigorú kormányzatnak.

Lehetetlen lett volna végrehajtani ezt a gyógyító tisztogatást, pláne háborús körülmények között, ha ragaszkodtak volna elavult törvényszéki formaságakloz és jogi normákhoz. Ezért egy teljesen új módozatot vezettek be: *a törvényszéken kívüli bíráskodást*. Ezt a hálatlan munkát önfeláldozó módon a VCsK, a cseka vállalta (Összoroszországi Rendkívüli Bizottmány), belőle lett a Forradalom Őre az emberiség történetében egyedülálló büntető szerv, mely egy

kézben egyesítette a felügyeletet, a letartóztatást, a kivizsgálást, a vádat, a bíráskodást s az *ítélet* végrehajtását.

1918-ban, hogy ezzel is siettessék a kultúrforradalom győzelmét, fosztogatni s törni-zúzni kezdték a védőszentek ereklyéit s rabolni a templomi kincseket. A feldúlt templomok és kolostorok védelmére népfölkelések törtek ki. Itt is, ott is félreverték a harangokat s a pravoszlávok összecsődültek, egyik-másik botot is ragadva. Természetesen, némelyeket a helyszínen *fel kellett koncolni*, másokat le kellett tartóztatni.

Most hogy az 1918-20-as évekről elmélkedünk, kétségben vagyok afelől, hozzászámítsuk-e a letartóztatás-hullámokhoz azokat, akiket agyonütöttek, mielőtt még a börtöncellát elérték volna? S milyen cím alatt számoljunk el azokról, akiket a Szegénybizottságok *tisztogattak* ki a falutanács grádicsa mögött vagy a hátsó udvarban? Betehették-e lábukat a Szigetcsoport földjére azoknak az összeesküvéseknek a részesei, amelyeket tömegével lepleztek le minden kormányzóságban (kettőt Rjazanban, egyet-egyet Kosztromában, Visnyij Volcsokban, Velizsben, többet Kijevben, Moszkvában, egyet Szaratovban, Csernyigovban, Asztrahanban, Szeligerben, Szmolenszkben, Bobrujszkban, Tambovban, Kavalerijszkben, Csembarszkban, Velikije Lukiban, Msztyislavlban és másutt), vagy nem sikerült betenniük a lábukat s ezért nem is tárgyai jelen kutatásunknak? Nem térünk ki hírhedt zendülések elnyomására sem (Jaroszlavban, Muromban, Ribinszkben, Arzamaszban); sok eseményt csak a nevéről ismerünk – például a „kolpinszki kivégzéseket” 1918 júniusában – kiket végeztek ki s miért? És hova számítsuk ezt?

Nem kis nehézség annak eldöntése sem, tárgyunkhoz: a börtönhullámokhoz számítsuk-e vagy a Polgárháború számlájára könyveljük el a *túszok* tízezreit, akik személyükben semmit sem vétettek, egyszerű, békés polgárok voltak, akiknek a neve még ceruzával sem volt felírva sehol, akiket csupán megfélemlítés céljából fogtak el a harcoló ellenség vagy a fellázadt tömeg helyett? 1918. aug. 30. után az NKVD parancsban szólította fel helyi szervezeteit, hogy „haladéktalanul tartóztassák le az összes jobboldali szociálforradalmárokat, a polgárok és a tisztek közül pedig jelentékeny számú túszt szedjenek”.[11]

(Hogy is lett volna, ha például az Alekszandr Uljanov-csoport cár elleni merénylete után nem csak magát a csoportot tartóztatták volna le, hanem *minden* oroszországi diákot és jelentékeny számú zemsztvo-tagot is?) A Honvédelmi Tanács

[11] NKVD-Híradó 1918. 22-22. sz. 1. l.

1919 febr. 15-i határozata alapján – nyilván Lenin elnöklése alatt – megbízzák a csekát és az NKVD-t, hogy szedjenek túszokat ama helységek *parasztjai közül*, amelyekben a vasutak hótól való megtisztítása „nem teljesen kielégítően folyik”, s hozzáteszik, „hogy ha pedig nem hajtják végre a hó eltakarítását, lőjék agyon a túszokat”.[12] Az SzNK (Népbiztosok Tanácsa) 1920-ban kiadott határozata engedélyezte túszok szedését a szociáldemokraták soraiból is.

De még ha csak a szorosabb értelemben vett letartóztatásoknál maradunk is, rá kell mutatnunk arra, hogy már 1918 tavaszától kezdve hosszú éveken át szakadatlan hullámokban követték egymást a „szocialista árulók”. Mindezek a pártok: eszerek, mensevikek, anarchisták, népi szocialisták – évtizedeken át csak álcázták magukat forradalmároknak, álarcot viseltek, – még mikor börtönbüntetést vállaltak, akkor is színleltek. Csak a forradalom rohamos előnyomulása közben lepleződött le egy csapásra e szocialista árulók burzsoá mivolta. Természetesen, folyamatba kellett tenni letartóztatásukat! Hamarosan a kadetok (alkotmányos demokraták) után, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlatása után, a Preobrazsenszki s egyéb ezredek lefegyverzése után, lassacskán, előbb szép csendesen kezdték összeszedni az eszereket, majd a mensevikeket is. 1918. jún. 1-től, miután az összes tanácsokból kizárták őket, már sűrűbben s szervezettebben folytak ezek a letartóztatások. Július 6-tól a baloldali szociálforradalmárokat is sorra kerítették, ezek ravaszabbak voltak és tovább játszották ki magukat a proletariátus egyetlen következetes pártja szövetségeseinek. Ettől kezdve nem kellett egyéb, mint hogy valamelyik üzemben, valamelyik kisvárosban munkászavargások, elégedetlenkedések, sztrájkok forduljanak elő (sok ilyen volt 1918-ban, 1921 márciusában Pétervárt s Moszkvát rázták meg, majd Kronstadtot, s kikényszerítették az új gazdaságpolitika, a NEP bevezetését): a megnyugtatási kísérletekkel, engedményekkel, a munkások jogos követeléseinek kielégítésével egyidejűleg a cseka szép csendesen, éjszaka, összefogdosta a mensevikeket és eszereket, mint a mozgolódások főkolomposait. 1918. nyarán, 1919 áprilisában és októberében tömegeket tartóztattak le anarchistákból. 1919-ben lecsukták az eszerek Központi Bizottságából mind, aki csak elérhető volt – ott is ültek Butirkiban egészen 1922-ig, tárgyalásukig. Ugyancsak 1919-ben ezt írta a mensevikekről Lacisz, egy cseka-vezető: „Az ilyen emberek enyhén szólva utunkban vannak. Azért takarítjuk el

[12] A Szovjethatalom határozatai, 4. kötet, 1368. 627. l.

őket az útból, hogy meg ne botoljunk bennük... Valami csendes helyecskére, a Butirkiba rakjuk őket, ott elüldögélhetnek, míg be nem fejeződik a munka harca a tőkével".[13] Ugyancsak 1919-ben ültették le a pártonkívüli munkások gyűlésére delegált munkásokat is (ezért aztán el is maradt a gyűlés).[14]

Már 1919-ben a legnagyobb gyanakvással nézték azokat az oroszokat, akik külföldről hazatértek. („Miért jött haza? Milyen megbízatással?") – Ezért csukták le, miután Franciaországból hazatértek, az orosz expedíciós csapattest tisztjeit.

Mikor 1919-ben széleskörű razziákat tartottak valódi és álösszeesküvések leleplezésére („Nemzeti Központ", „Katonai Összeesküvés"), Moszkvában, Pétervárott és más városokban *listáról lőtték agyon* az embereket (azaz szabadokat szedtek össze s vittek egyenesen kivégzésre), s csak úgy hányták börtönbe az intelligenciát, az ún. „kadetokhoz tartozó köröket". Mit jelent ez a jelző: „kadetokhoz tartozó"? Azt, hogy nem monarchista és nem szocialista, azaz teljes mértékben a tudományos körök, az egyetemi oktatók, a művészek és irodalmárok, valamint az egész mérnöki kar. A szélsőséges írókon, a szocializmus teológusain és teoretikusain kívül az értelmiség többi része, azaz 80 százaléka „kadetokhoz tartozó" volt. Odatartozott például Lenin véleménye szerint Korolenko is, „nyavalyás nyárspolgár, burzsoá előítéletek foglya",[15] „nem lenne kár, ha ilyen ún. tehetségek pár hetecskét a börtönben töltenének".[16] Egyes letartóztatón csoportokról Gorkij tiltakozásaiból értesülünk. 1919. szept. 15-én Iljics ezt feleli neki: „...tudjuk, hogy nálunk is fordultak elő tévedések", de „mondd már! hát ez is szerencsétlenség? Ez is igazságtalanság?" – és azt tanácsolja Gorkijnak, hogy „ne pazarolja erejét a rothadt értelmiség miatti nyafogásra".[17]

1919 januárjában bevezették az élelmiszerkorlátozást, és rekviráló osztagokat szerveztek a készletek begyűjtésére. Ezek mindenütt a falu ellenállására találtak, mely hol nyakasságban, hol viharos jelenetekben nyilvánult meg. Ennek az ellenszegülésnek a letörése, nem számítva a helyszínen agyonlőtteket, ugyancsak a letartóztatottak bőséges áradatát eredményezte két év alatt.

---

[13] M. Ja., Lacisz: „Két éves harc a belső fronton" – Népszerűsíró szemle a cseka tevékenységéről. Állami kiadó, Moszkva 1920. 61. l.
[14] u. o. 60. l.
[15] Lenin, 5. kiad. 51. köt. 47-48. l.
[16] u. o. 48. l.
[17] u. o. 49. l.

Szándékosan mellőzzük itt a cseka, a spec.-különítmények és forradalmi törvényszékek őrleményének azt a hatalmas hányadát, mely a front-eltolódásokkal, városok és területek meghódításával volt kapcsolatos. Az NKVD-nek ugyanaz az 1918. aug. 30-án kelt direktívája utasítást ad „mindazoknak feltétlen agyonlövetésére, akik fehérgárdista tevékenységben vettek részt.” De néha belezavarodik az ember, hol is kellene meghúzni a határt. Ha 1920 nyaránál húzzuk meg, amikor a Polgárháború még nem egészen s nem mindenütt fejeződött be, de a Donnál már befejeződött, s épp onnan: Rosztovból és Novocserkasszkból tömegesen irányítják a tiszteket Arhangelszkbe, majd onnan uszályokon a Szolovecki lágerba (mondják, néhány uszály elsüllyedt a Fehér tengerben, egyébként a Kaspi tengerben is) – még a polgárháborúhoz kell-e számítani mindezeket vagy már „békés építőmunka kezdetéhez”? Ha ugyanabban az évben Novocserkasszkban agyonlövik egy tiszt állapotos feleségét férjének rejtegetése miatt, ezt milyen rubrikába kell beírnunk?

1920. májusában megjelent a Központi Bizottság rendelete „a hátországban folytatott aknamunkáról”. Tapasztalatból tudjuk, hogy minden ilyen rendelet a letartóztatások újabb hullámát indítja meg, s külső ismertetőjegye egy ilyen hullámnak.

Mind e hullámok útnak indítását különösen megnehezítette (de egyben különös rangra is emelte) az a körülmény, hogy 1922 előtt még csak nem is volt büntetőtörvénykönyv, de még rendszerbe foglalható szabályok sem, egyedül s kizárólag a forradalmi jogérzék vezette (de az mindig tévedést kizáróan) az elkobzókat és csatorna-építőket abban, hogy kiket kell elfogni s mit kell velük csinálni.

Ebben az áttekintésben nem tesszük vizsgálat tárgyává a közönséges bűntényesek s a megrögzött bűnözők részét a börtön-hullámokban, ezért csak megemlítjük, hogy az általános ínség s nélkülözés egy olyan korban, amelyben az egész közigazgatás, annak intézményei s minden törvény átszervezés alatt állt, csak a lopások, rablótámadások, erőszaktételek, megvesztegetések s áruközvetítések (spekulációk) számának hatalmas növekedését vonhatta maga után. Bár ezek a kriminológiai bűntények nem veszélyeztették annyira a Köztársaság létét, részben ezeket is üldözték, s a belőlük származó hullámok hozzájárultak az ellenforradalmár-folyamok duzzasztásához. Ami pedig a spekulációt illeti, az különben is politikai bűnténynek számított, ahogy erre a Népbiztosok Tanácsának 1918. júl. 22-én kelt határozata, Lenin aláírásával,

rámutatott: „Akik pedig vétkeseknek bizonyulnak a Köztársaság monopóliumának fenntartott élelmiszer eladásban; vásárlásban vagy eladás céljából való tárolásban, s mindezt foglalkozásszerűen űzik (*a paraszt tárolja a gabonát, hogy foglalkozás-szerűen eladja – mi más lenne az ő foglalkozása? – A. Sz.*) azoknak büntetése tíz évnél nem kevesebb szabadságvesztés, egyesítve a legsúlyosabb kényszermunkával, valamint minden vagyonuk elkobzása”.
Ettől a nyártól kezdve az agyonnyomorított falu évről-évre beszolgáltatta egész termését, minden ellenszolgáltatás nélkül. Az eredmény: ismétlődő parasztfelkelések,[18] s leverésük nyomán újabb letartóztatások. 1920-ból ismerjük (dehogy ismerjük!) a Szibériai Parasztszövetség elleni eljárást, 1920 végére esik a tambovi parasztfelkelés megelőző szétzúzása. (Ott nem volt bírósági eljárás.)

De az igazi nagyszabású embervadászat csak 1921. júniusában indult meg a tambovi falvakban. Az egész tambovi kormányzóságot telerakták koncentrációs táborokkal, ezekbe gyűjtötték össze a felkelésben részes parasztok családtagjait. A nyílt mezőből nagy darabokat kerítettek el cölöpökkel és tüskésdróttal, s három héten át ott tartottak minden családot, amelynek férfitagjai feltehetőleg részt vettek a felkelésben. Ha a férfi három héten belül nem jelentkezett, hogy a saját feje árán kiváltsa övéit, a családot deportálták.[19]

Még korábban, 1921. márciusában szállították előbb a Péter-Pál erőd Trubeckoj bástya-börtönébe, majd a Szigetcsoportra a kronstadti felkelésben részt vett matrózokat; persze azok kivételével, akiket agyonlőttek.

Az 1921-es évet a cseka 10-es számú (jan. 8-án kelt) parancsa vezette be: ‚.Szigorítsuk megtorló intézkedéseinket a burzsoáziával szemben!” Szóval nem enyhíteni, hanem szigorítani kell – s ezt a polgárháború befejeződése után! Hogy milyen formákat öltött ez a Krím félszigeten, azt Volosin néhány verse örökítette meg számunkra.

1921. nyarán tartóztatták le a „Társadalmi Bizottság az éhezők megsegítésére” tagjait (Kuszkova, Prokopics, Kiskin és mások), akik az Oroszországot fenyegető hallatlan éhínség megelőzésére szervezkedtek. Hogy miért? Mert e táplálékot nyújtó kezek *nem azok* kezek voltak, amelyeknek meg volt engedve, hogy táplálékot nyújtsanak az éhezőknek. A bizottság

[18] „A nép legdolgosabb rétegét tervszerűm kiirtották” (Korolenko levele Gorkijnak 1921. aug. 10-ről).
[19] A „Háború és forradalom” c. folyóirat 1926. 7/8. sz.-ból Tuchacsevszkij: Harc az ellenforradalmi felkelések ellen”.

elnöke, Korolenko, akit csak azért kíméltek meg, mert már a halálán volt „a legrosszabb fajta, még hozzá kormányzati szinten űzött suszterpolitikának” nevezi a bizottság szétrobbantását (levele Gorkijhoz, 1921. szept. 14.) (Ugyancsak Korolenko fontos adatot közöl arról is, milyen volt a börtön 1921-ben: „tífusszal van telítve”.[20] Megerősíti ezt Szkripnyikova is valamint mások, akik akkor ültek.

1921-ben már diákok ellen is adtak ki letartóztatási parancsokat (például a Tyimirjazev Akadémián a Je. Dojarenko-csoport ellen), mert „kritizálták a fennálló rendszert” (nem is nyilvánosan, csak egymás közti beszélgetésekben). Nyilván több ilyen eset is előfordult, mert a nevezett csoport kihallgatását maga Menzsinszkij és Jagoda végezte.

Ugyancsak 1921-ben nagyobb méreteket öltöttek a más pártok hívei ellen irányuló letartóztatások is. Persze már korábban leszámoltak Oroszország összes pártjaival, a győztes párt kivételével. (Vigyázz! Aki másnak vermet ás...) De hogy visszavonhatatlan legyen a pártok pusztulása, maguknak a párttagoknak is, mégpedig test szerint is, el kellett pusztulniuk.

Egyetlen orosz állampolgár sem menekült meg sorsától, pusztulásra volt ítélve, ha egyszer más pártba talált belépni, nem a bolsevikokéba (hacsak nem sikerült neki, mint Majszkijnak és Visinszkijnek a hajótörésből egy szál deszkán átfutni a kommunistákhoz). Lehet, hogy nem tartóztatták le azonnal, elélhetett (veszélyességének fokától függően) 1922-ig, 32-ig sőt még 37-ig is, de a listák fönnmaradtak, a sor közelgett, a sor rákerült, s letartóztatták vagy csak szeretetreméltóan beidézték, s egyetlen kérdést intéztek hozzá: „Benne volt-e ettől – eddig…? (Néha kérdezték ellenséges tevékenységéről is, de az első kérdés volt a döntő, mint ez most évtized múltán teljesen világos előttünk.) További sorsa különféleképpen alakulhatott. Némelyek azonmód valamelyik hírholt cári gyűjtőfogházba jutottak (szerencsére a gyűjtők kitűnő állapotban maradtak fenn, s olyan szocialisták is voltak, akik ugyanabba a cellába, ugyanazon felügyelők keze alá kerültek, akiket már ismertek). Másoknak száműzetést javasoltak, ó nem hosszú időre, csak két-három kis esztendőre. De még ennél is enyhébb büntetésként kaphatott csak „mínuszt” (néhány városra szóló tilalmat), maga választhatta meg tartózkodási helyét, de már legyen olyan szíves, horgonyozzon csak le ezen a helyen, s várja be a GPU határozatát?

[20] Korolenko írja Gorkijnak (1921. VII. 29.): „A történelem egyszer még feljegyzi, hogy a bolsevik forradalom ugyanazokkal az eszközökkel számolt le az igazi forradalmárokkal és szocialistákkal mint a cári rendszer.”

Ez az operáció több éven át elhúzódott, mert csönd és észrevétlenség voltak leglényegesebb feltételei. Fontos volt megalkuvás nélkül megtisztítani Moszkvát, Pétervárt, a kikötőket, az ipari centrumokat, végül a vidéki járásokat, is minden szocialista elhajlótól. Egy grandiózus, hangtalanul folyó pasziánsz volt ez, amelynek szabályai teljességgel ismeretlenek voltak a kortársak számára s amelynek körvonalait csak most kezdjük sejteni. Valami messzetekintő értelem tervelte ki mindezt, valakinek céltudatos keze ragadott meg, egy pillanatig sem habozva, egy kártyát, amely három éven át hevert az egyik rakásban, hogy lágy mozdulattal egy másik rakásba tegye át. Azt, aki a gyűjtőfogházban ült, száműzetésbe utalta át (valahová jó messze), aki kitöltötte a maga „mínuszát”, azt is száműzetésbe (de messzebb, mint „mínusz”-városának szemhatára), egyik száműzetésből a másikba, aztán megint a gyűjtőbe (ezúttal nem ugyanabba), kifogyhatatlan türelem irányította a pasziánsz-rakó kezeket. Így minden zaj és jaj nélkül lassanként őrlődtek fel a más pártok hívei, megszakadt minden, kapcsolatuk azokhoz a helyekhez és személyekhez, ahol és akik korábban ismerték őket forradalmi tevékenységükről. Így készítették elő észrevétlenül s következetesen azok megsemmisítését, akik valamikor a diákgyűléseken zajongtak s akik büszkén csörgették a cári rendszerben kapott bilincseiket.

E nagy „Pasziánsz-operáció” folyamán likvidálták a régi politikai foglyok jó részét, mert nem a szociáldemokraták, hanem éppen szociálforradalmárok és az anarchisták kapták a legsúlyosabb ítéleteket a cári bíráktól, éppen ezekből kerültek ki a régi fegyházak lakói.

A likvidálás sorrendje azonban igazságos volt: a húszas években felszólították őket egy nyilatkozat aláírására, melybon elítélik a pártjukat és annak ideológiáját. Némelyek megtagadták az aláírást – így természetesen belekerültek a likvidálandók első csoportjába, mások aláírták, s ezzel néhány évvel meghosszabbították az életüket. De azért könyörtelenül sort kerítettek rájuk is, és irgalom nélkül leválasztották az ő fejüket is a vállukról.[21]

1922 tavaszán az „ellenforradalom és a spekuláció leküzdésére alakult Rendkívüli Bizottmány, amely éppen akkor

[21] Néha elolvasol egy cikkecskét az újságból, s úgy elámulsz, hogy szinte beleszédülsz. Az Izvesztyija írja 1939. V. 24-én hogy egy évvel Hitler hatalomra, jutása után letartóztatták Maximilian Hauke-t, mert tagja volt a... bizony: a kommunista pártnak. Likvidálták? Nem, *két évre* ítélték. Ezt persze újabb börtön követte? Nem szabadon bocsátották. Nohát, ezt értse meg, aki tudja! Szép csendben éldegélt ezután, illegálisan szervezkedett, az Izvesztyija cikke is éppen ezzel kapcsolatban számolt be hősiességéről.

változtatta a nevét GPU-ra, elhatározta, hogy az egyházi ügyekbe is beleszól. Meg kellett ugyanis valósítani az egyházi forradalmat is, azaz leváltani a régi vezetőséget és olyannal pótolni, amely csak egyik fülével fordul az ég felé, a másikkal a Lubjankára figyel. Ilyennek ígérkeztek az Élő Egyház hívei, de külső segítség nélkül nem tudták megkaparintani az egyházi vezetést. Evégből letartóztatták Tyihon pátriárkát és kirakatpereket rendezlek, melyeket agyonlövetések követtek. Moszkvában azokat végezték ki, akik terjesztették a pátriárka felhívását, Pétervárott pedig Benjamin metropolitát, aki akadályozta az egyházi vezetés átjátszását az Élő Egyház kezébe. A kormányzóságokban és a járásokban itt is, ott is letartóztatták a metropolitákat és püspököket, és a nagy halak nyomában, mint mindig, rajokban következtek az apró halak: prépostok, szerzetesek és diakónusok, akikről az újságok már meg sem emlékeztek. Azokat börtönözték be, akik nem tették le az esküt az Élő Egyház diadalmas erejére.

A papi rend képviselői elmaradhatatlan részévé váltak a napi zsákmánynak: ősz hajuk és szakálluk ezüstösen csillogott minden Szoloveckre irányított transzportban.

A húszas évek elején estek áldozatul a teozófusok, misztikusok, spiritiszták különböző csoportjai is (Palen gróf csoportja jegyzőkönyvet vezetett a szellemekkel való társalgásról.), vallási egyesületek, Bergyájev köréhez tartozó filozófusok. Csak úgy mellékesen zúzták szét s börtönözték be újra a „keleti katolikusakat” (Vlagyimir Szolovjov követőit), Abrikoszova A. I. csoportját. Szinte magától értetődik, hogy közönséges katolikusokat is csuktak be, például lengyel papokat.

Azonban a vallás gyökeres kiirtása országunkban, mely a húszas és a harmincas évek folyamán a GPU-NKVD legfontosabb céljai közé tartozott, csak maguknak a pravoszláv hívőknek tömeges letartóztatásával volt elérhető. Lázas buzgalommal fogták el, börtönözték be és hurcolták számkivetésbe a szerzeteseket és apácákat, akiktől oly sötét volt az a régi orosz világ. Letartóztatták és elítélték az egyházi aktívákat is. A kör egyre tágult, s végül már egyszerű világi hívőket is összefogdostak, öregeket, főleg asszonyokat, akik makacsul kitartottak hitük mellett s akiket aztán a kitelepítési helyeken, s a lágerokban hosszú évek múltán is „nővéreknek” hívtak.

Igaz, úgy állították be a dolgot, mintha nem hitükért magáért tartóztatták le s ítélnék el őket, hanem mert fennhangon hirdették meggyőződésüket s gyermekeiket is abban a szellemben nevelték. Mint Tánya Hodkevics írta:

Imádkozzál, szabad*, de csak*
Isten hallja meg, ne más!

(Ezért a versért tíz évet kapott a költőnő.) Szóval az embernek, bár meg van győződve arról, hogy birtokában van a vallási igazságnak, el kell rejtenie azt… saját gyermekei elől! A gyermek vallásos nevelését a 20-as években az 58:10-es paragrafus alapján ítélték meg, azaz mint ellenforradalmi agitációt! Igaz, a törvényszéken még egyszer lehetőséget adtak a vallás megtagadására. Előfordult, bár ritkán, hogy az apa belement ebbe, s otthon maradt, gyermekeit nevelni, a családanya pedig Szoloveckbe került (ezekben az évtizedekben a nők mindig nagyobb hitbeli állhatatosságról tettek tanúbizonyságot). Minden vallás-ügyben elítéltre tíz évet sóztak, ekkor ez volt a maximum.

(Ugyanezekben az években, különösen 1927-ben, mikor a jövő tiszta társadalma számára tisztogatták a nagyvárosokat, az „apácákkal” vegyesen prostituáltakat is küldtek Szoloveckbe. A bűnös földi gyönyör papnőinek enyhe paragrafust és három évet adtak. A transzport alatt, az átmenő-táborokban, de még Szoloveckben sem akadályozták őket a körülmények hivatásuk gyakorlásában a vezetőség tagjaival és a kísérő katonákkal, s három év múlva nehéz bőröndökkel tértek vissza oda, ahonnan elindultak. De a vallásosoktól el volt zárva a lehetőség, hogy valaha is visszatérjenek gyermekeikhez, hazájukba.)

Már a korai húszas években feltűntek a tisztán nemzetiségi hullámok is – bár még nem voltak nagyok, ahhoz képest, hogy mekkora határterületekről jöttek, hát még össz-orosz mértékkel mérve! – musszavatyisztok Azerbajdzsánból, dasnakok Arméniából, grúziai mensevikek és turkmén „baszmacsok”, akik ellenálltak a szovjet-hatalom megalapításának Közép-Ázsiában (az első közép-ázsiai tanácsküldöttek túlnyomó többségükben oroszok voltak, s az orosz uralom képviselőinek is tekintették őket). 1926-ban teljes egészében börtönbe zárták a „Gehaluc” nevű cionista egyesületet, mert nem tudott felemelkedni a nemzetköziség egyedül üdvözítő magaslataira.

A későbbi nemzedék tudatában az az elképzelés alakult ki a 20-as évekről, hogy az volt a semmivel sem korlátozott szabadság féktelen tobzódásának a kora. Ebben a könyvben fogunk még találkozni olyanokkal, akik másképp vélekedtek a 20-as évekről. A pártonkívüli diákság a „főiskola autonómiájáért”, gyülekezési szabadságért harcolt ebben a korban, s azért, hogy szabadítsák meg a tantervet a politikai ismeretek túltengésétől. Követeléseikre letartóztatásokkal

válaszoltak. Ünnepek (pl. 1924. máj. 1.) előtt növekedett ezek száma. 1925-ben a leningrádi diákok (szám szerint mintegy százan) valamennyien három év politikai izolátort kaptak a „Szocialista Híradó” olvasásáért, és Plehanov tanulmányozásáért. (Maga Plehanov, amikor fiatal korában beszédet tartott a kazanyi katedrális előtt a cári kormány ellen, sokkal olcsóbban megúszta.) 1925-ben kezdték már bebörtönözni az első (fiatalkorú) trockistákat is. (Két naiv vöröskatona, aki még emlékezett az orosz hagyományra és pénzt kezdett gyűjteni a letartóztatott trockisták javára – ugyancsak politikai izolátort kapott.)

Magától értetődik, hogy a kizsákmányoló osztályok mellett sem mentek el egy kézlegyintéssel. A húszas évek folyamán szünet nélkül nyűtték a még életben lévő tiszteket: fehéreket, (akik nem szolgáltak rá a kivégzésre a polgárháborúban), fehér-vörösöket, akik itt is ott is harcoltak, cári vörösöket, akik nem szolgáltak egész végig a Vörös hadseregben, vagy akik szolgálat-megszakításaikat nem tudták papírokkal igazolni; azért „nyűtték”, mert nem ültették le őket azonnal, hanem – és ez is a pasziánszhoz tartozott – végeláthatatlan vizsgálatoknak vetették alá őket, korlátozták munkavállalási és tartózkodási lehetőségeiket, hol benn tartották, hol kieresztették, majd újra elfogták őket – s csak ezeken a fokozatokon át jutottak el végül a lágerba, hogy soha többé vissza ne térjenek.

Azonban a tisztek elirányításával a Szigetcsoportra a problémák megoldása nem fejeződött be, csak éppen hogy elkezdődött, hiszen ott voltak még az anyák, feleségek és gyermekek! Tévedhetetlen szociál-analízis alkalmazásával könnyű volt kikövetkeztetni, milyen hangulatban vannak ők a családfő letartóztatása után. Így aztán úgyszólván maguk kényszerítették ki saját letartóztatásukat. Így vitte el őket is az ár.

A húszas években amnesztiát adtak a kozákoknak, akik részt vettek a polgárháborúban. Sokan visszatértek Kubányba Lemnosz szigetéről, földet is kaptak. Később őket is egy szálig letartóztatták.

Egy ideig megbújtak, de aztán csak valamennyien horogra kerültek a volt állami hivatalnokok is. Ügyesen álcázták magukat kihasználták, hogy a Köztársaságban még nem volt bevezetve a belső útlevél-kényszer s nem voltak munkakönyvek sem – így csempészték be magukat a szovjet intézményekbe. Szerencsére néha elszólták magukat vagy alkalmilag felismerték őket, máskor a szomszédok feljelentése, de még haditudósítások is

segítettek a leleplezésükben. (Néha a puszta véletlen. Egy bizonyos Mova csupa rendszeretetből őrizgette a kormányzóság összes volt törvényszéki alkalmazottjának a névjegyzékét. 1925-ben véletlenül megtalálták nála. Mind elfogták s kivégezték őket.)

Így hömpölyögtek a hullámok „a szociális származás eltitkolása”, és „volt társadalmi pozíció” miatt. Az értelmezés tágítható volt. A nemeseket származási kritériumok alapján fogták el; ugyanígy a nemesek hozzátartozóit is. Végül nem nagyon válogatva, fogtak el ún. „személyes” nemeseket is, azaz közérthetően olyanokat, akik valaha egyetemet végeztek. S ha egyszer elfogtak, nincs visszaút; ami történt, megtörtént. A Forradalom Őre nem tévedhet.

(De mégis: van visszaút! – keskeny, vékonyka ellenpatakok ezek, de néha csak átverekedik magukat. Említsük meg itt az elsőt. A nemesi és tiszti feleségek s leányok közt nem ritkán kiváló képességű s vonzó külsejű hölgyek voltak. Némelyiknek sikerült *visszafordulni* s a *fő iránnyal szemben* törni utat a maga kis-patakjával. Úgy gondolkodtak ők, hogy csak egy életük van és semmi sem olyan kedves, mint a magunk élete. Felkínálkoztak tehát a CsK-GPU-nak informátorokul, munkatársakul, amire éppen szükség van, s fel is vették azokat, akik megtetszettek. Ezek közül kerültek ki a legeredményesebb informátorok. Éppen jól jöttek a GPU-nak, mert a „régiek” bíztak bennük. Itt említhetjük meg az utolsó Vjazemszkaja hercegnőt, a leghírhedtebb besúgót a forradalom utáni időkből (a fia is besúgó volt Szoloveckben); Konkordia Nyikolajevna Iosse-t, aki nyilván ragyogó képességű asszony volt: tiszt férjét a szeme láttára lőtték agyon, őt magát Szoloveckbe küldték, de sikerült visszakéredzkednie s a Nagy Lubjanka közelében szalont nyitnia, melyet szívesen látogattak ama Nagy Ház funkcionáriusai. Csak 1937-ben börtönözték be újra, klienseivel együtt, akik Jagoda köréhez tartoztak.)

Említeni is furcsa, de valami képtelen hagyomány megőrizte a Politikai Vöröskeresztet a régi Oroszországból. Ennek három kirendeltsége volt: a moszkvai (Je. Perkova, Vinaver), a harkovi (Szandomirszkaja) és a pétervári. A moszkvai szerényen viselkedett, és 1937-ig nem oszlatták fel. A pétervári azonban (a vén narodnyik, Sevcov, a sánta Hartman, Kocserovszkij) tűrhetetlen és szemtelen volt, politikai ügyekbe avatkozott, a schlüsselburgi veteránok támogatását kereste (Novorusszkijét, aki Alekszandr Uljanov társa volt), és nem csak a szocialistákat segítette, hanem még a „káereket”, az ellenforradalmárokat is. 1926-ban beszüntették, ügyintézőit pedig kitelepítették.

Múlnak az évek, s amit nem frissítünk fel, kitörlődik emlékezetünkből. Fátyolos messzeségből úgy jelené meg előttünk az 1927-es év, mint a még csonkítatlan NEP gondtalan, kövér esztendeje. Pedig tele volt feszültséggel, megrázkódott egy-egy újsághír robbanásától, s a világforradalomért indítandó háború előestéjének tartották, igyekeztek beállítani nálunk. A varsói szovjet delegátus meggyilkolásának, mely egész hasábokat töltött meg a júniusi lapokban, Majakovszkij négy dörgedelmes költeményt szentelt.

De ó, mily balszerencse! Lengyelország bocsánatot kér, sajnálatát fejezi ki, letartóztatja Volkov társak nélküli gyilkosát[22] – hogyan töltsük hát be, s kin töltsük be a költő felhívását:

Forrasztva
építve
kitartva, *bosszút állva*
Az elszabadult falka
nyakát tekerd ki!

Kin álljunk hát bosszút? Kinek a nyakát tekerjük ki? – Ezzel aztán meg is vetik alapját a *Volkov-gyűjteménynek*. Mint mindig, minden nyugtalansággal és feszültséggel kapcsolatban, ezúttal is a „régieket” szedik, továbbá az anarchistákat, az eszereket, a mensevikeket, a minden jelző nélküli értelmiséget. Mert ugyan kit fogjanak le mást a városokban? Csak nem a munkásosztályt? A „kadetok körüli intelligenciát” azonban már úgyis alaposan átböngészték 1919-ben. Nem jött-e már el annak is az ideje, hogy a magát haladónak képzelő intelligenciát is megrázogassák egy kicsit? Hogy átlapozzák a diákságot? Itt aztán megint kéznél van Majakovszkij:

Jusson eszedbe
a komszomol
naponta s hetenként.
Soraidon
tarts szemlét
gondosabban.
Vajon mind
ifjúkommunisták-e
szívük szerint,
Vagy csak

[22] Ennek a monarchistának a bosszúja nyilván Volkovnak szólt személy szerint. P. L. Volkov, urali területi népbiztos vezetésével tüntették el 1915 júliusában a cári család agyonlövetésének nyomait (szétdarabolták, szétfűrészelték a hullákat, elégették őket s szétszórták a hamut).

játsszák

az ifjúkommunistát?

Kényelmes világnézet kényelmes jogi szakkifejezést szül: *szociális profilaxis*. Ahogy bevezették, rögtön felkapták s mindenki megértette. (A Fehér-tenger csatorna építésének egyik vezetője, Kogan Lázár nemsokára így beszél: „Elhiszem, hogy ön személyesen semmiben sem vétkes. De mint művelt embernek meg kell értenie, hogy nálunk nagyszabású szociális profilaxis folyik!”) S valóban: mikor ültessék le ezeket a reménytelen útitársakat, ezt az egész értelmiségi szemetet és rothadást, ha nem most, a világforradalom háborújának előestéjén? Ha már elkezdődött a nagy harc, akkor már késő lesz.

S háztömbről-háztömbre kezdődik Moszkva tervszerű átfésülése. Mindenütt akad valaki, akit el kell fogni. Ez a jelszó: „Úgy az asztalra csapunk, hogy a világ összerázkódik a rémülettől!” A Lubjanka s a Butirka felé világos nappal is száguldanak, a rabkocsik, a személyautók, a fedett teherautók, a nyitott bérkocsik. Torlódás a kapualjban, torlódás az udvaron. Alig győzik lerakni s jegyzékbe venni a letartóztatottakat. (Így megy ez más városokban is. A Don melletti Rosztovban a 33-as HÁZ pincéjének padlóján akkora zsúfoltság van ezekben a napokban, hogy az újonnan jött Bojko még leülni is alig tud.

Tipikus eset e hullámmal kapcsolatban a következő: húsz-harminc fiatal összegyűlik valami esti rendezvényre, nem kérve ki előzetesen a GPU véleményét. Zenét hallgatnak, majd teát isznak. A teára közmegegyezéssel pénzt adnak össze a résztvevők, néhány kopejkát. Mármost egészen világos, hogy a zene nem egyéb, mint ellenforradalmi hajlamaik álcázása, a pénzt pedig dehogyis teára: a pusztuló világburzsoázia segélyezésére gyűjtik. Tehát VALAMENNYIT letartóztatják, háromtól tíz évig terjedő börtönt sóznak rájuk (Anna Szkripnyikovára öt évet), a kezdeményezőket pedig, ha nem vallanak. AGYONLÖVIK (mint Ivan Nyikolajevics Varencsovot és másokat) !

Vagy egy másik eset: ugyanabban az évben valahol Párizsban összegyűlnek az emigráns licisták, hogy megüljék a hagyományos líceumi „Puskin-ünnepet”. Az eseményt közlik az újságok. Világos, hogy a halálra sebzett imperializmus fortélya az egész. Tehát letartóztatnak MINDEN licistát, aki csak a Szovjetunióban maradt s egy füst alatt a „jogtudorokat” is (egy másik hasonló kiváltságos tanintézet neveltjei).

Csak a SzLON – a Szolovecki Különleges Lágert nevezték így (*a szó „elefánt”-ot is jelent – a ford.*) – méreteivel lehetett,

legalábbis egyelőre, egész terjedelmében befogadni a Volkov-gyűjteményt. De megkezdte már rosszindulatú burjánzását a GULag szigetcsoport s nem telik bele sok idő, áttételeivel tele fogja szórni az ország egész testét.

Új ízeket kóstoltak, új étvágy támadt bennük. Már rég ideje lett volna csapást mérni a műszaki értelmiségre, amely túlságosan is meg volt győződve saját pótolhatatlanságáról, s nem szokott hozzá, hogy röptében kapja el a parancsot.

Tulajdonképpen mi sohasem bíztunk a mérnökökben, korábbi kapitalista gazdáik lakájaiban és kiszolgálóiban, s már a Forradalom éveiben a munkásosztály egészséges bizalmatlanságával helyeztük őket ellenőrzés alá. Mégis, az újjáépítés szakaszában megengedtük, hogy iparunkban dolgozzanak, s az értelmiség egyéb fajtáira irányoztuk az osztályharc öklének minden erejét. De minél érettebbé vált gazdasági vezetésünk, a Népgazdaság Legfelső Tanácsa és az Állami Tervhivatal, s minél jobban megnövekedett a tervek száma úgy, hogy a tervek egymásba bonyolódtak és semlegesítették egymást, annál nyilvánvalóbbá vált a régi mérnöki kar kártevő természete, alakoskodása, ravaszsága és megvesztegethetősége. A Forradalom Őre élesebben odapillantott, s ahová csak pillantása esett, ott rögtön leleplezódött a kártevés egy fészke.

Ez a gyógyító munka teljes hatásfokkal indult meg 1927-ben, s tény, hogy egycsapásra feltárta a proletariátus előtt gardasági életünk sikertelenségeinek és hiányosságainak okait. NKPSz (Vasutak) – szabotázs! (Lám, nehéz helyet kapni a vonatra; zavarok vannak a szállításban) MOGESz (moszkvai Elektromos Művek) – szabotázs! (zavarok az áramszolgáltatásban) Olajművek – szabotázs! (nem lehet petróleumot kapni) Textilipar – szabotázs! (a munkásnak nincs mit felvennie). Széntermelés – kolosszális szabotázs! (azért kell hát fagyoskodnunk!) Fémipar, hadiipar, gépgyártás, hajógyártás, kémiai ipar, ércbányászat, arany- és platina-termelés, öntözőművek – mindenütt a szabotázs gennyes gócai! Mindenfelé logarléc-ellenség! A GPU a lélegzetből is kifogyott, míg a kártevőket szedegette s elhurcolta. A két fővárosban és vidéken fáradhatatlanul dolgoztak az OGPU testületei és a proletárbíróságok, hogy elkészüljenek ezzel a szívós csőcselékkel, amelynek újabb és újabb gyalázatos tetteiről minden áldott nap sopánkodva értesültek (és mégsem értesültek) az újságokból a dolgozók. Értesültek Palcsinszkijről,

von Mekkről, Velicskoról[23], de milyen sok volt a névtelen áldozat! Minden iparágnak, minden üzemnek, minden kisipari szövetkezetnek kötelessége volt, hogy szabotázs után kutasson saját soraiban, s alig fogtak hozzá a kereséshez máris találtak (a GPU segítségével). Ha egy régi, (forradalom előtti) diplomájú mérnök még nem lepleződött is le mint áruló, akkor is teljes bizonyossággal fel lehetett tételezni róla, hogy az.

S milyen agyafúrt gazemberek voltak ezek a régi mérnökök, micsoda sátáni leleményérséggel tudtak ártani! Nyikolaj Karlovics von Mekk a Vasúti Kommisszariátusban azt színlelte, hogy odaadó híve az írj gazdasági rend építésének, sokáig és lelkesen tudott beszélni a szocializmus építésének gazdasági problémáiról és szívesen adott tanácsokat. Egyik ilyen szerfölött ártalmas tanácsa az volt, hogy meg kell nyújtani a tehervonatokat s nem kell félni a nehézterhelésű szerelvények indításától. A GPU közreműködésével von Mekket leplezték (és kivégezték): a sínek, a vagonok s a mozdonyok elkoptatása volt a célja, hogy aztán intervenció esetén a Köztársaság vasutak nélkül maradjon! Mikor azonban kevéssel később Kaganovics elvtárs, az új vasúti komisszár ugyancsak nehéz megterhelésű szerelvények alkalmazását rendelte el, méghozzá a felső súlyhatárt kétszeresen sőt háromszorosan is túllépve (ő, néhány más vezetővel együtt, Lenin-díjat kapott ezért a felfedezésért) – akkor a mérnökök rosszindulata „felsőhatárosság” formájában nyilvánult meg, siránkoztak, hogy ez túlságosan koptatja, hogy helyrehozhatatlan elkoptatja a kocsiállományt, joggal s igazságosan lőtték agyon őket, mert nem hittek a szocialista transzport mindenhatóságában.

Ezeket a „felsőhatárosokat” csépelik ezután néhány éven át, ott vannak ők minden iparágban, lobogtatják számadatokkal teleírt formuláikat, és nem akarják felfogni, mennyit segíthet a hidaknak és a gépeknek a személyzet lelkesedése. (Az egész népi pszichológia kiforgatásának évei ezek: kinevetik a körültekintő népi bölcsességet, hogy ami gyors, az nem jó, s kiforgatják a régi közmondást, hogy „lassan járj...” Csak az késlelteteti néha a régi mérnökök letartóztatását, hogy, nincs kéznél váltás. Nyikolaj Ivanovics Ladizsenszkijt, az izsevszki hadiüzem főmérnökét először letartóztatják „felsőhatáros” nézetei miatt, mert „vakon hisz a biztonsági marginálban” (éppen ebből kiindulva kevesellte azt az összeget, amit

[23] A. F. Velicsko, hadmérnök, a vezérkari hadi akadémia volt professzora, altábornagy; a cári hadügyminisztériumban a hadi hírszolgálat főnöke volt. Agyonlőtték. Ó, hogy hiányzott 1941-ben!

Ordzsonikidze az üzemek bővítésére előirányzott).[24] De azután szobafogságban tartják és a régi helyén dolgoztatják (távollétében általános káosz tört ki). Rendbe hozza a dolgokat. De a keret elégtelen volt és az is maradt – tehát újra a börtönbe vele, – mert „nem gazdálkodott helyesen az állam pénzével": hisz mi másért nem futotta, mint hogy a főmérnök rosszul gazdálkodott vele? Egy év múlva Ladizsenszkijt fakitermelés közben éri a halál.

Néhány év leforgása alatt így törték el a gerincét az orosz mérnökségnek, országunk büszkeségének, melyből Garin-Mihajlov és Zamjatyin hősei kerültek ki.

Magától értetődik, hogy mint a többi, ez a hullám is elsodort másokat is, akik rokonságban vagy egyáltalán kapcsolatban voltak az elítéltekkel, sőt például még… bármennyire nem szeretnénk befeketíteni az Őr bronzosan ragyogó képét, ezúttal muszáj… még olyanokat is, akik nem csaptak fel spiclinek. Kérjük is az olvasót, hogy ezt a szigorúan titkos, soha nyilvánosságra nem került hullámot tartsa meg emlékezetében, különösen a forradalom utáni első évtizedre vonatkozólag: az emberek akkor még büszkék voltak és sokan nem látták még be, hogy az erkölcs csak viszonylagos, csupán szűk osztály-fogalom, az emberek még mertek nemet mondani, ha szolgálatra szólították fel őket, de könyörtelenül le is sújtottak rájuk. A fiatal Magdalina Edzsubovát például felszólították, hogy figyelje a mérnökök egy csoportját, ő azonban nemcsak hogy nem vállalta, hanem az egészet elmondta gyámjának (éppen akit figyelnie kellett volna); ezt azonban ettől függetlenül hamarosan. elfogták, és a kihallgatáson mindent bevallott. A viselős Edzsubovát „operatív titkok kifecsegése" miatt letartóztatták és halálra ítélték. (Ebből egyébként egymást követő fegyházbüntetések 25 éves láncolata lett.) Ugyanakkor (1927-ben utasította vissza Nagyezsda Vitaljevna Szurovec, bár egészen más környezetben: tekintélyes harkovi kommunisták közt – az ukrán kormány tagjainak megfigyelést és a róluk való adatszolgáltatást. A GPU őt is elfogta, s csupán egy negyedszázad múlva bukkan fel újra Kolimában. Akik pedig nem bukkantak fel, azokról nem is tudunk.

(A harmincas években elapad az engedetleneknek ez a hulláma: ha egyszer muszáj jelentést leadni, akkor nincs mese, mit tehet az ember? „Ostorral nem lehet eltörni a bunkót". „Ha én nem teszem, teszi más". „Jobb, ha rendes ember a besúgó,

[24] Mesélik, hogy Ordzsonikidze úgy tárgyalt a régi mérnökökkel, hogy jobb- és balfelől egy-egy pisztolyt rakott az íróasztalára.

például én, mint valami csirkefogó”. Vannak különben ekkor már önkéntes besúgók is: Minek visszautasítani? Előnyöket, de még megbecsülést is jelent.)

1928-ban folyik le Moszkvában a lármás Sahti-per – azért „lármás”, mert nagy nyilvánosságot juttattak neki, s mert a vádlottak vallomásai s önostorozása (habár még korántsem valamennyié!) mindenkit ámulatba ejtettek. Két év múlva, 1930 szeptemberében nagy zajjal elítélik „az éhínség szervezőit” (igen, igen, azokat!), negyvennyolc kártevőt az élelmiszeriparban. 1930 végén folytatják le a még zajosabb, de már kifogástalanul begyakorolt Iparpárt-pert; ezen már egytől-egyig minden vádlott magára veszi a leggyalázatosabb képtelepséget is – s íme mint valami emlékmű, melyről lehull a ponyva, ott bontakozik ki a dolgozók szeme előtt az addig leleplezett külön-külön szabotázsokból összeálló grandiózus és agyafúrt szövevény, amely egyetlen ördögi csomóba fogja össze Miljukovot, Rjabusinszkijt, Deterdinget és Poincarét.

Ha egy kicsit behatóbban megismerkedünk jogi gyakorlatunkkal, rájövünk, hogy a nyilvánosság előtt folyó perek csupán felületi vakondtúrások, míg az ásás zöme a föld felszíne alatt megy végbe. Ezekre a tárgyalásokra a letartóztatottaknak egy kis hányadát bocsátják, csak azokat, akik belementek abba, hogy enyhébb ítélet reményében természetellenes módon megrágalmazzák magukat és másokat. A mérnökök többségét azonban, akikben volt kurázsi és ész, hogy visszautasítsák a nyomozók agyszüleményeit, a nyilvánosság kizárásával ítélik el, de ezeknek is, bár nem ismerték el bűnösségüket, ugyanúgy tíz év járt ki a GPU bírói testületétől.

A hullámok pedig egyre ömlenek a földalatti csöveken át, s e csatornarendszer táplálja a felszínen viruló életet.

Éppen ekkortájt fontos lépést tesznek az irányban, hogy az egész nemzetet belevonják a csatornázási ügyekbe, hogy az egész nemzetet felelőssé tegyék azokért. Akik még test szerint nem zuhantak alá a kanálislyukakba, akiket a csövek még nem szállítattak el a Szigetcsoportra, azoknak a felszínen zászlót lobogtatva kell vonulni, dicsőíteni az igazságszolgáltatást s ujjongani a bírói ítéleteken. (Ez aztán az előrelátás! – Múlnak az évtizedek, a történelem ocsúdik kábulatából, de a nyomozók, bírák és az ügyészek nem fognak bűnösebbeknek bizonyulni, mint mi mindnyájan, polgártársaim! Hisz éppen azért sikerült becsületben megőszülnünk, mert annak idején becsületesen igennel szavaztunk!)

Az első ilyen próbát „az éhínség szervezőink” ügye kapcsán tartotta Sztálin, és hogy is ne sikerült volna a próba, mikor mindenki éhezett a bőség Oroszországában, mikor mindenki csak azt nézte, hova is tűnhetett a kenyérke? Akkor az üzemek munkásai, a hivatalok tisztviselői, be sem várva. a bírói ítéletet, dühösen követelik a halálbüntetést az aljas vádlottak fejére. Az Iparpárt periéhez pedig már hozzátartoznak az országszerte tartott gyűlések, a tüntetések melyekbe az iskolás gyerekeket is belevonják), a milliós közvélemény felvonulása a sajtóban s a törvényszék épületének ablaktábláit rezegtető üvöltözés: Halál rájuk, halál, halál!

Történelmünknek ezen a töréspontján elhangzott néhány magányos tiltakozás vagy tartózkodó állásfoglalás – nagyon nagy bátorság kellett ahhoz, hogy valaki nemet mondjon abban az üvöltőkórusban – hasonlíthatatlanul könnyebb ez manapság! (Mégsem ellenkeznek valami nagyon manapság sem.) Tudomásunk szerint ezek a hangok mind gerinctelen, nyavalyás értelmiségiek szájából jöttek. A leningrádi Politechnikai Intézet gyűlésén Dmitrij Apollinarjevics Rozsanszkij professzor tartózkodott a szavazástól (ő, kérem, általánosságban ellenzi a halálbüntetést, ez, tudják kérem, tudományosan „irrevertábilis processzus”); rögtön letartóztatták. Gyima Olickij egyetemista szintén tartózkodott a szavazástól, őt is ott helyben letartóztatták. Így fojtották el már csirájukban ezeket a tiltakozásokat.

Ha nem tévedünk, a ma már fehérbajszú munkásosztály helyeselte ezeket a kivégzéseket. S ha jól tudjuk, a vörösen izzó ifjúkommunistáktól a pártvezérekig és a legendás hadseregparancsnokokig az egész *avantgard* egy húron pendült a kivégzések jóváhagyásában. Híres forradalmárok, teoretikusok és előrelátó politikusok hét évvel saját dicstelen pusztulásuk előtt örömmel üdvözölték a tömegnek ezt az üvöltését, nem is sejtve, hogy küszöbön áll már az ő idejük is, nemsokára az ő nevüket is „hitvány söpredéknek” emlegetve hurcolják meg ebben az üvöltözésben.

A mérnökök esetében egyszerre csak véget ért ez az irtóhadjárat. 1931 elején Joszif Visszarionovics a szocializmus építésének „Hat feltételéről” tett kinyilatkoztatást, s Ő Egyeduralkodósága kegyeskedett ötödik feltételként bejelenteni: áttérés a régi technikus értelmiség elpusztításának politikájáról a megnyerés és gondoskodás politikájára.

Úgy bizony, gondoskodunk róluk! Dehát hova párolgott korábbi jogos haragunk? Hová sodorta a szél fenyegető

vádjainkat? Éppen javában folyt akkor a porcelángyártás kártevőink pere (bizony, még ott is voltak!), s a vádlottak már közös akarattal mind lepocskondiázták magukat és mindent beismertek, mikor hirtelen, ugyancsak közös akarattal felkiáltottak: ártatlanak vagyunk! S felmentették őket.

(Abban az évben megfigyelhető volt még egy kis ellenhullám is: már elítélt vagy vizsgálati fogságban lévő mérnökök tértek vissza az életbe. Így tért vissza D. A. Rozsanszkij is. Csak nem azt jelenti ez, hogy kiállta a párharcot Sztálinnal? Hogy a nép polgári erénye, bátorsága feleslegessé tette ennek a fejezetnek sőt ennek az egész könyvnek a megírását?)

A rég hanyatt döntött mensevikeket még megrugdosta Sztálin abban az évben. (A mensevik Szövetség Irodájának nyilvános pere: Groman, Szuhanov[25] – Jakubovics 1931 márciusában volt, később még néhány elszórt kisebb csoportot is letartóztatnak, minden zaj nélkül) – aztán egyszerre csak elgondolkodott Sztálin.

A Fehér tenger mellett lakók mondják a dagályról: a víz elgondolkodott, tudniillik mielőtt apályba megy át. No persze nem nagyon lehet Sztálin zavaros lelkét a Fehér tenger vízéhez hasonlítani. Különben az is lehet, hogy el sem gondolkodott. Hiszen szó sem volt semmiféle „apályról”. De még ugyanabban az évben egy másik csoda is történt. 1931-ben, közvetlenül az Iparpárt pere után műsorra tűztek egy grandiózus pert a Dolgozó Parasztok Pártja ellen. Ez állítólag (a valóságban sohasem létezett) egy irdatlan földalatti szervezet volt, mely a falusi értelmiségből, a fogyasztó és mezőgazdasági termelőszövetkezetek funkcionáriusaiból és a parasztság képzett elitjéből toborozta erőit, s célja a proletariátus diktatúrájának megdöntése volt. Az Iparpárt perében már úgy hivatkoztak erre a TKP-re (Dolgozó Parasztok Pártja), mint valamire, amit mindenki ért s mindenki ismer. A GPU nyomozó apparátusa kifogástalanul működött: már EZER MEG EZER vádlott teljes beismerést tett a TKP-ben való tagságáról s a szervezet bűnös céljairól. S összesen KÉTSZÁZEZER „tag” leleplezése volt beígérve. A párt „élén”, mint mondta, a következők álltak: Alekszandr Vasz; Csajanov köz- és mezőgazdász; N. D. Kondratyev, leendő „miniszterelnök”; L. N. Jurovszkij; Makarov; Alekszej Dojarenko, a Tyimirjazevka professzora, leendő

[25] Ugyanaz a Szuchanov, akinek a pétervári Karpovkán lévő lakásán a házigazda tudtával (az útikalauzok ma persze azt hazudják, hogy tudta nélkül) 1917. okt. 17-én a bolsevik párt központi bizottsága gyűlést tartott, és elhatározta a fegyveres felkelést.

„földművelésügyi miniszter”.[26] És ekkor egyszerre, egy gyönyörű éjszakán Sztálin MEGGONDOLTA MAGÁT – hogy miért, azt mi talán sohasem fogjuk megtudni. Talán a lelkét akarta megmenteni? – ahhoz még túl korán volt. Vagy a humorérzék támadt fel benne? Mivelhogy olyan gyötrően egyhangú, halálosan unalmas volt ez az egész! – Dehát aligha mer valaki Sztálinnak humorérzéket a szemére vetni! Inkább talán az juthatott az eszébe, hogy úgyis elpusztul nemsokára nemcsak az a kétszázezer, hanem éhhalál következtében az egész parasztság, akkor pedig minek strapálja magát? Elég az hozzá, hogy kipipálták az egész TKP-t, s mindenkit felszólítottak, aki csak „vétkesnek vallotta magát”, hogy vonja vissza a vallomását el lehet képzelni, hogy örültek!), s helyettük csak a kisszámú Kondratyev-Csajanov csoportot állították bíróság elé.[27] (1941-ben azonban az agyonkínzott Vavilovot azzal vádolják, hogy ő volt a TKP titkos elnöke, szóval a TKP igenis létezett!)

Torlódnak a fejezetek, torlódnak az évek, és egyre nehezebb lesz mindent sorjában elmondani, ami csak történt. (A GPU pedig kitűnően végezte a dolgát! A GPU semmit sem engedett kiszűrődni!) De arra mindig emlékezni fogunk,

– hogy a vallásos embereket szünet nélkül s szinte már automatikusan vetik börtönbe. (Itt-ott felmerül egy-egy dátum, mint valami zátony, pl. a „vallás elleni harc éjszakája”: 1929 karácsony éjjelén Leningrádban számtalan hívő értelmiségit tartóztattak le, s nem csak egy éjszakára, ez aztán igazán nem volt karácsonyi mese. Majd 1932 februárjában számos templomot zártak be egyidejűleg, s ugyanakkor tömegesen szedték össze a papokat. Sok dátum és sok helynév volna még, csakhogy azokról senki sem tudott hírt hozni nekünk),

– hogy nem mulasztják el felmorzsolni a szektákat sem, még a kommunista érzelműeket sem. (Így fogták el az utolsó emberig 1929-ben egy Szocsi és Hosta közt fekvő „kommuna” tagjait. Ezeknél minden úgy volt, mint egy kommunista berendezésű társadalomban lennie kell: a javak termelése és elosztása; s mindez a becsületességnek egy magas fokán, amelyre az ország száz év alatt sem volna képes eljutni; de, ó jaj! túlságosan is képzettek voltak, járatosak a vallási irodalomban, s filozófiájuk

[26] S talán alkalmasabb lett volna azoknál, akik ezt a tisztséget a következő negyven éven át betöltötték. – S még valamit: Milyen is az emberi sors Dojarenko egész életében elvből tartózkodott a politikától. Amikor a lánya diákokat hozott a házba, akiknek kijelentései mintha szociálforradalmár eszméket tükröztek volna, az apa kiutasította őket a házából.

[27] Kondratyev, akit börtön-izolátorra ítéltek, lelkibeteg lett és meghalt. Meghalt Jurovszkij is. Csajanovot öt évi izolátor után Alma Atába utasították, s 1948-ban újra börtönbe vetették.

sem volt istentagadó, hanem a baptizmus, tolsztojanizmus és adventizmus keveréke. Egy ilyen KOMMUNA nem lehet más, mint bűnszövetkezet, s nem valósíthatja meg a nép boldogságát.)

A húszas években egy jelentékeny tolsztojánus csoportot deportáltak az Altáj hegység nyúlványaira. Ezek ott a baptistákkal közösen egy kommuna-telepet hoztak létre. Amikor megkezdődött a Kuznyec-kombinát építése, ők látták el terményeikkel az ott dolgozókat. Később kezdték őket letartóztatni – először a tanítókat (mivel nem az állami tanterv szerint tanítottak) – a gyerekek sikoltozva futottak az autók után; majd a faluközösség vezetőit;

– hogy a Nagy Pasziánsz, azaz a szocialisták likvidálása magától értetődően megszakítás nélkül folyik;

– hogy 1929-ben letartóztatják azokat a történészeket, akiket annak idején nem űztek külföldre (Platonov; Tarle, Ljutovszkij, Gotje, Lihacsev, Izmajlov), ugyancsak M. M. Bahtyint is, a kiváló irodalomtörténészt;

– hogy csapolják a nemzetiségeket is, hol az egyik, hol a másik peremvidékről.

A jakutokat az 1928-as felkelés után börtönzik be. A burját-mongolokat az 1929-es felkelés után. (Mondjuk, hogy közel harmincötezret agyonlőttek. Az adat helyességét nem volt módunk ellenőrizni)

A kozákokat is bebörtönzik, miután Bugyonnij lovassága hősiesen leverte őket 1930-31-ben. 1930 elején ítélik el az Ukrajna Felszabadítása szövetséget (Jefremov professzort, Csehovszkijt, Nyikovszkijt és másokat), de annak ismeretében, mi az arány nálunk e nyilvánosságra hozott s a titkos ítéletek közt, kérdezhetjük, hányan követték még az említetteket? – s hányról nem szól az írás sem?

Lassan, de biztosan rákerül a sor az uralkodó párt tagjaira is, kezdik őket is bebörtönözni. Akkor (1927 -29-ben) a „munkás-ellenzékre”, azaz a trockistákra jár rá a rúd, akik rosszul választották meg vezérüket. Egyelőre százasával szedik őket, de nemsokára ezresével. Minden kezdet nehéz! Ahogy ezek a trockisták nyugodtan nézték a más pártokhoz tartozók bebörtönzését, úgy nézik most helyeslően az ő letartóztatásukat a többi parttagok. Mindenkire sor kerül. Később a nemlétező „jobboldali” ellenzéket sodorja el az ár. A rágást a farkanál kezdik, s ízről-ízre haladva jutnak el a fejig.

1928-ban annak is eljött az ideje, hogy leszámoljanak a NEP embereivel, ezekkel a burzsoá-epigonokkal. Legtöbbször fokozatosan növő s hovatovább kibírhatatlan adókat vetnek ki rájuk, s ha megtagadják a fizetést, azonnal letartóztatják őket fizetésképtelenség címén, s elkobozzák a vagyonukat. (Kisvállalkozóktól, pl. borbélyoktól, szabóktól, gyorsforraló-javítóktól csak az iparengedélyt veszik el.)

A „Nepman”-hullámok fejlődéstörténetében érdekes gazdasági szempontok érvényesülnek. Az államnak vagyonra, aranyra van szüksége, Kolima pedig még sehol sincs. 1929 végén kezdődik a hírhedt „aranyláz”, csakhogy nem azok vannak lázban, akik keresik az aranyat, hanem azok, akikből kirázzák. Ennek az új, ún. „arany”-hullámnak az a különlegessége, hogy a GPU tulajdonképpen semmivel sem vádolja áldozatait, s nem is szándékozik száműzni őket a GULag-birodalomba, csupán aranyukat akarja elvenni az erősebb jogán. Evégből zsúfolásig megtöltik a börtönöket, a nyomozók a végkimerülésig dolgoznak, az átmenőtáborok, fogolyszállítmányok s a lágerek azonban viszonylag kis feltöltést kapnak.

Kiket fognak le ezzel az „arany-hullámmal” kapcsolatban? Mindazokat, akik valamikor, tizenöt éve, „üzleteltek”, kereskedtek, ipart űztek, s a GPU elképzelése szerint *feltehetőleg* aranyat takarítottak meg. Csakhogy az esetek többségében éppen az ilyeneknél nem találtak aranyat; ezek ugyanis forgatták a tőkéjüket, a be nem fektetett tulajdon pedig mind elveszett, elvitte a forradalom, abból tehát semmi sem maradt, Persze, több volt az esély a fogtechnikusok, órások ékszerészek letartóztatásával kapcsolatban. De feljelentések alapján tudomást szereznek arany előfordulásáról olyan kezekben is, amelyekben senki sem tételezett volna fel aranyat egy százszázalékos „üzemi munkás”, honnan-honnan nem szerezte, hatvan darab ötrubeles Nyikolaj-aranyat rejtegetett; Muravjov, a híres szibériai partizán egy zacskó arannyal a poggyászában érkezett Ogyesszába; a pétervári tatár fuvarosok közül pedig mindegyiknek volt eldugott aranykészlete. Hogy pedig van-e, nincs-e, azt csak a kínpadon lehet kideríteni. Mert semmivel, sem proletár származásával, sem forradalmi érdemeivel nem védekezhet az, akire csak az árnyéka is esett gyanúnak, hogy aranya van. Ezeket mind letartóztatják, és annyit zsúfolnak össze egy-egy GPU-cellában, amennyit azelőtt elgondolni sem lehetett – de annál jobb, annál hamarabb „leadják”. A kaotikus állapotokra jellemző, hagy nőket és férfiakat zártak közös cellákba, s egymás szemeláttára kellett a küblire járniuk; dehát ki törődik az ilyen csekélységgel? Adjátok

le az aranyat, rohadékok! A nyomozók jegyzőkönyvet sem vezetnek: kinek kell az a darab papír? S az is teljesen egyre megy, szabnak-e majd ki rájuk börtönt s mennyit; csak egy a fontos: add le az aranyat, rohadék! Az államnak arany kell, neked pedig minek? A nyomozók már nem győzik torokkal, nincs erejük sem fenyegetésre sem kínzásra, de van egy hatásos, mindenkire alkalmazható fogás: az egész cellát sós étellel tartani, vizet pedig nem adni rá! Vizet csak az kap, aki leadja az aranyat! Egy arany egy bögyre friss víz?

S a fém miatt pusztul az ember…

Ez a hullám abban is különbözik minden eddigitől s minden ezután következőktől, hogy a benne sodródóknak ha nem is a fele, legalább egy részük saját kezében tartja erre vagy arra billenő sorsát. Ha valóban nincs aranyad, kilátástalan a helyzeted: addig fognak verni, pörkölni, facsarni, gőzölni, míg belé nem halsz vagy míg valóban el nem hiszik, amit állítasz. De ha van aranyad, akkor magad határozod meg, meddig kínozzanak, mennyit vagy hajlandó viselni s mi legyen a sorsod. Különben lélektanilag ez sem könnyebb, sőt nehezebb, mert ha tévesen ítéled meg a helyzetet, örökre gyötörni fog az önvád. Az persze, aki már tisztában van ennek az intézménynek a szakásaival, enged és leadja az aranyat; így egyszerűbb. De túl könnyen sem szabad ám leadni, mert nem hiszik el hogy mind odaadtad s továbbra is benn tartanak. Aztán természetesen túl későn sem szabad leadni, mert rámehet az életed, vagy csupa bosszúságból rádcsapnak tíz évet. Ama tatár fuvarosok egyike minden kínzást elviselt: nincs arany! Akkor elfogták a feleségét; azt is megkínozták, de a tatár csak a magáét mondta: nincs arany! Hanem mikor a lányát is elfogták, ezt már nem viselte el a tatár, s leadott százezer rubelt. Akkor a családját kiengedték, őrá azonban rányomtak tíz évet. – Hajmeresztő krimik, zsiványoperák cselszövése valósult meg itt komoly formában, egy nagyhatalom méreteiben.

A belső útlevél-rendszer bevezetése a 30-as évek küszöbén ugyancsak meglehetős feltöltést adott a lágeroknak. Ahogy Nagy Péter leegyszerűsítette a nemzet szerkezetét azáltal, hogy minden rést, minden repedést behabarcsozott, ami csak elválasztotta a rendeket egymástól, – ugyanilyen szerep jutott a mi szocialista útlevél-rendszerünknek is, mert az is a résekben megbúvó rovarokat, a minden hájjal megkent, állandó lakás és munka nélkül csellengő egyedeket és rétegeket „tisztogatta ki”. Ezenfelül mások is sokan követtek el mulasztásokat, különösen az elején, ezekkel az útlevelekkel kapcsolatban, s akik például

elfeledték bejelenteni vagy kijelenteni magukat, azokat, hacsak egy évre is, elzsuppolták a Szigetcsoportra.

Így buzogtak, csobogtak a patakok, mígnem valamennyire ráömlött, rázúdult a *kuláklistákra tettek* többmilliós hulláma. Oly mérhetetlen tömeg volt ez, hogy még a vizsgálati fogházak fejlett hálózata sem tudta volna befogadni (különben is telítve volt az már az „aranyhullám” hordalékával), de szerencsére ki is kerülte ezt a hálózatot, s egyenesen az átmenőtáborokba, a fogoly transzportokba, a GULag-birodalomba hömpölygött. Ez a folyam (ez az óceán!) pillanatokon belül akkorára duzzadt, hogy szétfeszített minden gátat, még egy államóriás igazságszolgáltatási és megtorló intézményeinek kereteit is. Semmi sem hasonlítható ehhez Oroszország történetében! Népvándorlás, etnikai katasztrófa! De a GPU-GULag csatornahálózat akkora leleményességgel volt megépítve, hogy a városok semmit sem vettek volna észre az egészből, – ha nem sújtotta volna őket egy három éven át tartó különös éhínség, olyan éhínség, amelyet nem előzött meg sem aszály sem háború.

Ez a hullám abban is különbözött az összes eddigiektől, hogy nem teketóriáztak előbb a családfő elfogásával, hogy aztán majd meglátjuk, mi legyen a családtagokkal. Ellenkezőleg, itt azzal kezdték, hogy kipörkölték az egész fészket, csak egész családokat fogtak el s féltékenyen vigyáztak, nehogy eloldalogjon egy tizennégy-, tíz-, vagy egy hatéves gyerek, az egész csürhének oda kellett jutnia, közös pusztulásba. (Ez volt az ELSŐ ilyen kísérlet, legalábbis az újabb korban. Megismétli majd Hitler a zsidókkal, aztán újra Sztálin a hűtlen, vagy gyanús nációkkal.)

Ez a hullám csak elenyészően kis részben állt azokból a kulákokból, akikről a nevét kapta, porhintés céljából. Kuláknak a kapzsi, becstelen falusi kupeckedőt hívják oroszul, aki nem a maga munkájából szerez vagyont, hanem másokéból, uzsorával s áruközvetítéssel. Ilyenekből a forradalom előtt is csak egy-kettő akadt minden községben, a forradalom pedig teljesen megfosztotta őket tevékenységük talajától. – Akkor már, 17 után, jelentésátvitellel kulákoknak kezdték nevezni (a hivatalos és agitációs irodalomban, ahonnan aztán a közbeszédbe is belekerült) azokat, akik egyáltalában bérelt munkaerővel dolgoztattak, még ha csak átmeneti időre is, amikor a saját családjuk elégtelennek bizonyult. De ne felejtsük el, hogy a forradalom után lehetetlen volt méltányosan meg nem fizetni az ilyen bérelt munkát, a szegődményesek védelmére ott volt a Szegénybizottság a falutanács, csak próbálta volna valaki

megrövidíteni a szegődményest! A méltányosan bérezett szerződtetés pedig ma is megvan engedve hazánkban.

De a rugalmas kulák-terminus felfújása oly tűrhetetlen méreteket öltött, hogy 1930-ban így hívtak már MINDEN SZOLID PARASZTOT, –aki jól vezette a gazdaságát, derekasan végezte munkáját, vagy csak egyszerűen józan nézetei voltak. A „kulák" csúfnevet arra használták, hogy megtörjék a falu *gerincét*. Emlékezzünk csak, idézzük tudatunkba: alig tizenkét év telt csak el azóta, hogy meghirdették a nagy „Dekrétumot a Földről" – mely nélkül a parasztság nem követte volna a bolsevikokat, és nem győzött volna az Októberi Forradalom. A földet akkor lélekszám szerint, EGYENLŐEN osztották fel. Csak kilenc éve annak, hogy a parasztok leszereltek a Vörös Hadseregtől és hozzáláttak harcokkal szerzett földjeik műveléséhez. S most egyszerre: kulákok – szegényparasztok! Hogy történt ez? Néha kizárólag a család előnyös vagy előnytelen összetétele döntött. De nem volt-e még döntőbb szerepe a munkaszeretetnek és szorgalomnak? S íme most e parasztok ellen, akiknek a kenyerét ette Oroszország 1928-ban, azok a helybeliek viselnek irtóhadjáratot, akik nem boldogultak s azok a városiak, akik erre a kampányra kiszálltak. Mint a vadáltatók, kivetkőzve mindenből, ami az „ember" fogalmát teszi, az évezredek fáradságával szerzett értelemből, úgy vetik rá magurat a legkiválóbb kenyértermelőre, fogdossak össze őket családostul, s szórják ki őket, mindenükből kifosztva, egy szál ingben, észak sivatagaira, a tundrára és a tajgára.

Ekkora néptömegek mozgatása szükségképpen bonyodalmakhoz vezetett. Azoktól a parasztoktól is meg kellett szabadítani a falut, akik nem mutattak kedvet a kolhozba lépésre, akik húzódoztak a kollektív életformától, mert sohasem volt alkalmuk megismerni, mert gyanították, (ma már tudjuk, hogy nem minden alap nélkül, hogy ebből csak a dologtalanok vezető szerepe, kényszermunka s nélkülözés lesz. De azoktól a parasztoktól is meg kellett szabadulni, (még ha nem voltak is jómódunk), akik vakmerőségük, testi erejük, határozottságuk, gyűléseken tanúsított nagyhangúságuk, igazságszeretetük miatt népszerűek voltak a falubeliek szemében, de független természetüknél fogva veszélyesek a kolhoz vezetőségére.[28] Ezen kívül minden faluban voltak olyanok is, akik személy szerint voltak szálka a helybeli aktivisták szemében. Itt volt a legjobb alkalom, hogy leszámoljanak az ilyenekkel, féltékenységből, irigységből, vagy valami sértés miatt. Ez áldozatok

[28] Ezt a parasztípust és ennek sorsát örökári meg Sz. Zaligin elbeszélése Sztyepán Csauszov alakjában.

megnevezésre új szóra volt szükség, s íme, meg is született. Nem volt benne semmi „társadalmi-gazdasági” tartalom, de annál pompásabban hangzott: *kulákbérenc*. Azaz: feltételezem, hogy te az ellenségnek segítesz. S ennyi elég is! A legrongyosabb zsellér is lehet kulákbérenc minden további nélkül![29]

Két szóba (kulák és kulákbérenc) így lehetett belefoglalni mindazokat, akik a falu javát tették ki, a falu energiáját, józan eszét, munkaszeretetét, ellenálló képességét és lelkiismeretét testesítették meg. Elég volt ezeket kivonni, s máris be volt vezetve a kollektivizálás.

De a már kollektivizált faluból is új hullámok indultak meg:

– a mezőgazdaság kártevőinek hulláma. Kezdtek feltünedezni a szabotőr-agronómusok, akik mindezideig becsületes munkával töltöttök az életüket, most azonban szántszándékkal gyomot hintettek az orosz mezőkre (persze egy moszkvai intézet utasítására, melyet azóta tökéletesen leleplezlek: itt az eredmény, hogy nem tartóztatták le a Dolgozó Parasztok Pártjának azt a kétszázezer tagját!) Egyes agronómusok nem teljesítik Liszenko zseniális utasításait. (Egy ilyen hullám sodorta Kazahsztánba Lorhot, a burgonyakirályt” 1931-ben.) Mások túlságosan is pontosan hajtják végre s ezzel leplezik le ostobaságukat. (1934-ben a pszkovi agronómusok a hóba vetették el a lenmagot – pontosan, ahogy, Liszenko elrendelte. A magok felduzzadtak, megpenészedtek, tönkrementek. Hatalmas földdarabok hevertek parlagon egy egész éven át. Liszenko azt már mégsem állíthatta, hogy a hó kulák, de azt sem, hogy ő maga a hülye. Tehát az agronómusokat vádolta meg, hogy kulákok és kiforgatták az ő technikáját. El is hurcolták Szibériába az agronómusokat.) Ezenkívül majdnem minden gépállomáson lepleztek le kártevő tevékenységet a traktorjavító műhelyekben (lám, itt van az első kolhoz-évek balsikereinek magyarázata!);

– a „szemveszteség” miatt indított hullám (a „veszteséget” önkényes normákhoz viszonyították, amelyeket még tavasszal állapított meg a „Termésmegállapító Bizottság”);

– „az állami terménybeszolgáltatási kötelezettség nem teljesítése miatt” (a járási bizottság kötelezte magát, de a kolhoz nem teljesítette: tessék szépen lecsücsülni!)

[29] Emlékszem, hogy nekünk fiataloknak ez a szó teljesen logikusnak tűnt s nem volt benne semmi homály.

– a „kalásztépők” hulláma. Éjnek idején kézzel tépik a kalászt a mezőn! – teljességgel új típusú mezőgazdasági munka, a termény betakarítás legmodernebb formája! S ez nem valami kis hullámot eredményezett, több tízezer paraszt esett bele, s nem is mindig felnőtt férfiak és asszonyok, hanem legénykék és leánykák, kisfiúk és kislányok, akiket az öregebbek küldtek ki éjjelente „tépni”, mert nem bíztak benne, hogy nappali munkájukért kapnak valamit a kolhoztól. (A feudális korban sohasem jutottak ekkora szükségbe a parasztok!) Ezért a keserves és oly keveset jövedelmező munkáért a bíróság bőkezűen fizetett: tíz év a szocialista tulajdon szerfölött veszélyes dézsmálásáért, ama hírhedt 1932. aug. 7-i törvény alapján (melyet a letartóztatottak egyszerűen s röviden „nyolc-hetes törvénynek” nevezgettek).

Ez a nyolcadik hó hetedikén kelt törvény még egy nagy speciális hullámot is szolgáltatott az első és a második ötéves terv építőmunkáival kapcsolatban, a szállítók, az áruközvetítők s az üzemiek köréből. A nagy sikkasztásokkal az NKVD-nek kellett foglalkoznia. Jegyezzük meg jól, hogy ez a folyam szünet nélkül áramlik, különösen bőven a háborús évek alatt, szóval összesen tizenöt éven át 1947-ig, amikor kiszélesítik s megszigorítjuk a büntetéseket).

No, de végre fellélegezhetünk! Végre-valahára most megszakadnak ezek a tömegeket sodró hullámok! – Molotov elvtárs 1933. május 17-én kijelentette: „Nem abban látjuk feladatunkat, hogy represszáliákkat gyakoroljunk a tömegekkel szemben”. Phü, phű! ideje is volt már! Félre az éjszakai rettegéssel!... De micsoda kutyaugatás ez? Fogd meg! Fogd meg!

Ahá! Ez a bizonyos Kirov-hullám Leningrádból, ahol oly nagynak találják a feszültséget, hogy minden kerületi végrehajtó bizottsághoz külön NKVD stábot rendelnek, bevezetik a „gyorsított” eljárást (bár korábban sem volt különösebben késedelmes), megvonják a fellebbezés jogát (korábban sem volt helye a fellebbezésnek!) Becslés szerint Leningrád lakosságának egynegyed részét „tisztogatták ki” 1334-35-ben. Cáfolja meg ezt a becslést az, akinek birtokában vannak a pontos számadatok s hajlandó közzétenni is őket. (Egyébként ez a hullám nem volt csupán leningrádi, meglehetős vízmozgást idézett elő az egész országban, a már megszokott sémák szerint, bár a fővárosi eseményektől függetlenül: elbocsátották a hivatali apparátusból a papi s a volt nemesi osztály gyermekeit, ha még itt-ott megrekedt néhány belőlük, valamint azokat, akiknek külföldi rokonaik voltak.)

Az ilyen nagyhullámzású folyamokban el szoktak tűnni a szerény de szorgalmas patakok, melyek nem csapnak nagy lármát maguk körül, de azért csurognak-csurdogálnak; ilyenek például:

– a schutzbundisták, akik Bécsben vereséget szenvedtek az osztályharcban, s a világproletariátus hazájában kerestek menedéket;

– az eszperantisták (ezt a kártékony gyülekezetet ugyanabban az évben pörkölte ki Sztálin, amikor Hitler);

– a Szabad Filozófia Társaságának még szétveretlen maradványai s egyéb illegális filozófiai körök;

– tanítók, akik nem értettek egyet a brigádos-laboratóriumos haladó oktatási módszerrel (1933-ban Natalja Ivanovna Bugajenkot letartóztatja a rosztovi GPU, de három hónapos vizsgálati fogság után megjelenik egy rendelet, mely hibásnak bélyegzi az említett módszert. A tanítónőt szabadlábra helyezték.);

– a Politikai Vöröskereszt munkatársai; hála Jekatyerina Peskova fáradozásainak, a szervezetnek még mindig sikerült biztosítani fennmaradását;

– Észak-Kaukázus hegylakói 1935-ös felkelésük miatt; a nemzetiségi hullámok egyre ömlenek. (A Volga-csatorna építésénél négy nemzetiségi nyelven jelennek meg az újságok: tatárul, törökül, üzbégül és kazah nyelven. Volt hát nekik olvasótáboruk!)

– aztán újra csak: a hívők; ezúttal olyanok, akik nem akartak vasárnap munkába menni (bevezették az öt- és hatnapos munkahetet); kolhoztagok, akik „szabotáltak” az egyházi ünnepeken; így szokták meg az individualista korban;

– s azok is szünet nélkül, akik megtagadták az NKVD besúgó szolgálatot. (Ebbe lelkészek is belekerültek, a gyónási titok megőrzése miatt; a Szervek élénken el tudták képzelni, milyen remekül felhasználhatnák a gyónások anyagát; legalább valami haszon is volna a vallásból!)

– a szekták tagjait is egyre nagyobb számban fogják le;

– s közben folyton rakják, s újra rendezik a szocialisták Nagy Pasziánszát.

Végül az eddig egyszer sem említett, de állandóan ömlő hullám: a *Tizedik Pont* hulláma, ez az a bizonyos Ellenforradalmi Agitáció, a Szovjetellenes Agitáció. Mert a Tizedik Pont

víztömege, ez a minden vizek legtartósabbika, soha el nem apadt, ellenben a többi nagy hullám idején, mint 37-ben, 45-ben, 49-ben, az is felduzzadt és csordultig megtelt.[30]

Furcsán hangzik, de a mindenütt jelenlévő s örökké éber Szervek éveken, át tartó egész tevékenységének írd és mondd: EGYETLEN cikkely szolgált alapjául az 1926-os Büntetőtörvénykönyv nem általános részének 148 cikkelye közül. De e cikkely dicséretére még több jelző található, mint amennyit annak idején Turgenyev szedett össze az orosz nyelv s Nyekraszov Anyácskánk-Oroszország magasztalására: nagyszerű, hatalmas, mérhetetlen, burjánzó, ezerarcú, mindent felölelő. Ötvennyolcas, mely világokat foglal magába, nem is annyira pontjainak megfogalmazása, mint inkább azok dialektikus és nagyvonalú tolmácsolása által.

Melyikünk nem tapasztalta saját bőrén e cikkely mindent átfogó öleléseit? Valóban, nincs az égvilágon olyan vétség, szándék, cselekedet vagy mulasztás, amelyet meg ne lehetne torolni az Ötvennyolcadik Cikkely széles tenyerével.

Persze leletetlen lett volna ilyen tág fogalmazást adni neki, de annál lehetségesebbnek bizonyult legtágabb tolmácsolása is.

Az 58. cikkely nem a politikai vétségek fejezetét képezi a Büntetőtörvénykönyvben, és sehol sem áll leírva, hogy „politikai” lenne. Nem az „államellenes vétségek” fejezet alá van rendelve, a kormányzati rend elleni vétségekkel és a banditizmussal együtt. Tehát a Büntetőtörvénykönyv abból indul ki, hogy senkit sem ismeri el a maga területén politikai bűnösnek – kizárólag közönséges bűntényesnek.

Az 58. cikkely tizennégy pontból áll.

Az első pontból megtudjuk, hogy ellenforradalminak minősül minden olyan tett (a BK 6. cikk. szerint minden olyan mulasztás is), amely a hatalom gyengítésére irányul.

Tágabb tolmácsolás alkalmazásánál nyilvánvalóvá válik, hogy ha pl. a lágerban vonakodni kivonulni munkára, mivel ki vagy éhezve és le vagy gyengülve, ezzel a hatalmat gyengíted.. A

[30] Ez a szüntelen áradat bárkit, bármely pillanatban magával ragadhatott. Ismert intellektuelek esetében a 30-as években azonban finomabbnak találták egy kis botránycikkecskét kotyvasztani össze (például homoszexualitásról, vagy állítólag Pletnyov professzor, négyszemközt maradván egy női paciensével, beleharapott ennek a mellébe. A központi lap írja – próbáld megcáfolni!).

következmény: agyonlövés. (Háború idején agyonlövik a munka-megtagadókat.)

1834-ben, amikor visszakaptuk a „Haza” fogalmát, a föntebbiekhez még négy alpontot is fűztek „hazaárulásról”: 1a, 1b, 1c. E pontok szerint minden, a Szovjetunió katonai ütőerejét csorbító tevékenység agyonlövetéssel büntetendő (1b), s csak enyhítő körülmények esetén, kizárólag polgári személyek számára (1a) jár tízévi börtön.

Tágan értelmezve; amikor azokra a katonáinkra, akik megadták magukat s fogságba estek (a katonai ütőerő csorbítása!), csupán tíz évet nyomtak rá, ez a törvényellenességig humánus volt. A sztálini BK szerint valamennyit agyon kellett volna lőni, sorban, ahogy hazajöttek.

(Vagy itt egy másik példája a tág értelmezésnek: Jól emlékszem, hogy 1946 nyarán a Butirkiban találkoztam egy lengyellel, aki Lembergben született, amikor az még Ausztria-Magyarországhoz tartozott. A második világháborúig szülővárosában, Lengyelországban élt, azután Ausztriába költözött, ott szolgált s ott is tartóztatták le a mieink. Tíz évet kapott az ukrajnai BK 54:1 alapján hazájának, Ukrajnának elárulásáért, merthogy Lemberg akkor már ukrán várossá: Lvovvá lett. S a szerencsétlen nem tudta igazolni a kihallgatáson, hagy nem Ukrajna elárulása végett költözött Bécsbe. Így kutyult el szegény árulóvá.)

Az árulást büntető pontnak jelentékeny kiszélesítéséhez vezetett annak kombinálása a BK 19., „szándékról” szóló cikkelyével. Ez így értendő: nem történt ugyan árulás, a nyomozó véleménye szerint fennállt az árulás *szándéka* – s ez éppen elegendő volt arra, hagy a tényleges árulásért járó teljés szabadságvesztést róják ki. Igaz, hogy a 19. cikkely nem a szándékot, hanem az *előkészületet* üldözi, de dialektikus értelmezéssel a szándékot előkészületnek is fel lehet fogni. Az előkészület pedig éppúgy (azaz éppoly súlyosan) torlandó meg, mint maga a bűntett” (BK). Különben is: mi nem teszünk különbséget a szándékolt és az elkövetett bűntett között, éppen ebben nyilvánul meg a szovjet törvényhozás fölénye a burzsoával szemben![31]

A második pont a fegyveres felkelést tárgyalja, a hatalom megragadását és bitorlását központilag vagy helyi viszonylatban, különösképpen a Köztársaságok Szövetsége valamely részének erőszakos elszakítása céljából. Az ilyesmiért

[31] „A börtönöktől a nevelőintézetekig” – a Kriminálpolitikai Intézet évkönyve – Visinszkij szerk., a Szovjet Törvényhozás – kiadó, Moszkva, 1934.

kiszabható büntetések egészen az agyonlövetésig terjednek (mint az ÖSSZES többi pontban is.)

Tágabb értelmezés szerint (bár a cikkelybe nincs beleírva, de így sugallja ezt a forradalmi jogérzék): ide tartozik minden kísérlet, amely megvalósítani próbálja valamelyik köztársaság kilépési jogát az Unióból. Mert jó: „erőszakos” – de kivel szemben? Erről nem szól a törvény. Még ha a köztársaság lakossága összességében akarna is elszakadni, de Moszkvában ezt elleneznék, máris *erőszakos* lenne az elszakadási kísérlet. Vagy is az összes észt, lett, litván, ukrán és turkesztáni nacionalisták könnyen megkapták e pont alapján a maguk tíz vagy huszonöt évét.

A harmadik pont: „A Szovjetunióval hadi állapotban lévő bármely idegen államnak bármely formában nyújtott segítség”.

Ez a pont lehetőséget nyújtott bármely állampolgár elítélésére, aki csak a megszállás alatt volt; ha csak egy patkót – vert is fal egy német katonai személynek vagy egy csomó retket adott el neki, vagy azzal emelte egy megszálló harci szellemét, hogy táncolt, vagy hált vele. Nem ítéltek el mindenkit e pont alapján (olyan sokan voltak ugyanis megszállás alatt), de mindenkit el lehetett volna ítélni.

A negyedik pont a nemzetközi burzsoáziának nyújtott (kiagyalt) segítségről szólt.

Kérdezhetné valaki: hát ez meg ugyan kire vonatkoztatható? De tág értelmezéssel, a forradalmi tudat segítségével könnyűszerrel találtak egy csoportot: az összes emigránsok, akik 1920 előtt hagyták el az országot, azaz jó néhány évvel magának a BK-nak megírása előtt, s akikre csapataink negyed évszázad múlva (1944-45-ben) bukkantak rá Európában, tíz évet kaptak az 58:4. alapján, vagy agyonlőtték őket. Mert mit is csinálhattak volna egyebet ott külföldön, minthogy a világ burzsoáziáját segítették? (A Zenetársaság példájából láttuk már, hogy lehetett azt a Szovjetunió határain belül is segíteni.) S nem a burzsoáziát segítették-e a szociálforradalmárok s valamennyi mensevik? (Hiszen éppen számukra találták ki ezt a pontot!); s később az Állami Tervhivatalban s a Népgazdaság Legfelső Tanácsában alkalmazott mérnökök?

Az ötödik pont: idegen állam felbátorítása, hogy hadat üzenjen a Szovjetuniónak.

Itt egy alkalom kihasználatlanul maradt: ki lehetett volna terjeszteni ezt a pontot Sztálinra valamint diplomata és katonai

tanácsadóira 1940-41-ben. Hisz éppen az ő vakságuk és őrültségük vitt bennünket odáig! Kik, ha nem ők döntötték Oroszországot szégyenletes, soha nem látott vereségekbe, amelyekhez a cári Oroszország 1904-es és 1915-ös vereségei sem hasonlíthatók? Vereségekbe, amelyekhez foghatókat a XIII. század óta nem tapasztalt Oroszország.

A hatodik pont: kémkedés.

Ezt olyan tágan értelmezték, hogy ha mindenkit számba veszünk, akit ezért ítéltek el, akkor arra a következtetésre juthatnánk, hogy népünk a sztálini korszakban nem földművelésből, nem ipartól, nem is más egyébből tartotta fenn életét, hanem kizárólag a külföldi tájékoztató irodáktól kémkedésért kapott pénzén élt. Valami borzasztóan kényelmes fogalom volt ez a kémkedés; olyan egyszerű, hogy jól megértette mind a képzetlen vádlott, mind a tanult jogász és újságíró, mind az egész közvélemény.[32]

A tág tolmácsolás abban is megnyilvánult, hogy nem egyszerűen kémkedés címén hoztak ítéletet, hanem PS. azaz kémgyanússág (vagy NS, azaz „Be nem bizonyított kémkedés” – s ezért teljes szigorral!) sőt SzVPS, azaz kémkedés gyanújához vezető (!) kapcsolatok címén is.

Tehát például ha a feleséged ismerősének ismerőse ugyanazzal a varrónővel (természetesen az NKVD megbízottjával) varratott ruhát magának, aki egy külföldi diplomata feleségének is dolgozott.

S e pontok: az 58:6., a PS és az SzVPS „pestisesek” voltak, szigorú őrizetet, lankadatlan felügyeletet igényeltek (hiszen a Kémszolgálat csápjai elérhetik védencüket a lágerben is), s tilalmazták a menetben való szállítást. Általában minden betű-paragrafus, azaz igazában nem is paragrafus, hanem nagybetűk ijesztő kombinációja (találkozunk még ilyenekkel ebben a fejezetben) a rejtélyesség bélyegét viselte magán, és sohasem volt világos, hogy csak az 58-as cikkely fattyúhajtása-e, vagy attól független s valami nagyon veszélyes. A betűparagrafusok alapján elzártakkal sok lágerban még szigorúbban bántak, mint az 58-asokkal.

---

[32] S lám a spion-mánia nemcsak Sztálin betegagyú kéjelgése volt. Egyszerre csak jól jött mindenkinek, aki bejutott a kivételezettek közé. Természetes igazolása lett a már úgyis túltengő általános titkolódzásnak, információtilalomnak, zárt ajtóknak, belépési engedély rendszernek, elkerített villáknak s titkos árujuttatásoknak. A spion-mánia páncél övezetén nem tudott áthatolni a nép, s nem láthatta saját szemével, hogy játszanak egymás kezére a bürokraták hogy lopják a napot, mekkora bakot lőnek, mit esznek és hogyan szórakoznak.

A hetedik pont: rongálás az iparban, a közlekedésben, a kereskedelemben, a pénzforgalomban és a szövetkezetekben.

A 30-as években erősen divatba jött ez a pont s tömeges letartóztatásokhoz vezetett az egyszerű és közérthető „kártevés" nevezet alatt. Valóban, a hetedik pontban felsoroltak naponta szemmel látható s nyilvánvaló rongálásnak voltak kitéve – akkor pedig kell lenni bűnösöknek is, nem? Évszázadokon át épített, alkotott ez a nép s mindig becsületesen, még az uraknak is. A Rurikok óta nem hallottuk még csak hírét sem a kártevésnek. S íme most, midőn a tulajdon első ízben került a nép kezébe, a nép legjobb fiai százezerszám kezdtek megmagyarázhatatlan buzgalommal *ártani*. (A pont nem említi a mezőgazdaságban való kártevést, de minthogy anélkül lehetetlen volt értelmes magyarázatát adni, miért gazosodnak el a földek, csökken a terméshozam, törnek össze a gépek – a dialektikus érzék azt is bevezette.)

A nyolcadik pont: terror (nem az a terror, amelyet a szovjet Büntetőtörvénykönyv volt hivatva „megalapozni és legalizálni"[33] hanem az alulról gyakorolt terror.)

A terror fogalmát igen-igen tágan értelmezték. Nem az számított terrornak, ha valaki bombát rakott a kormányzó hintója alá, hanem pl. ha valaki felpofozta személyes ellenségét, aki történetesen párttag, komszomol-tag vagy milicista volt, az már kimerítette a terror fogalmát. Hát még az aktivista *megölése!* Ezt sohasem lehetett egy sorba állítani más közönséges halandó meggyilkolásával (mint ahogy különben még Hammurábi törvénykönyve szerint időszámításunk előtt 18 évszázaddal lehetett). Ha a férj megölte a felesége szeretőjét, s ez történetesen pártonkívüli volt, a férj szerencsésnek mondhatta magát, mert mint közönséges bűnös a 136-os cikkelyt kapta, nem taszították ki a társadalomból, s nem is kellett feltétlenül fegyveresen kísérni. De ha a meggyilkolt éppen párttag volt, a férj az 58:8-at kapta mint a nép ellensége.

Még fontosabb jelentésbővülésen ment át a terror-fogalom, ha a 8. pontot összekapcsolták ama 19. paragrafussal, mely a szándékra is kiterjesztett előkészületről szólt. Nemcsak a sörözőben az aktivistához intézett közvetlen fenyegetés: „No megállj!", hanem a felpaprikázott piaci kofa kiszólása is: „Ó, hogy a fene essen beléje!" – TN-nek, azaz terrorista szándéknak minősült, s a törvény teljes szigorának alkalmazását vonta maga után.[34]

[33] Lenin, 5. kiad. 45. k. 190. l.

A kilencedik pont: rombolás és kártevés... robbantással vagy gyújtogatással (persze kizárólag ellenforradalmi szándékkal), amit röviden diverziónak neveztek.

A tágítás abban állt, hogy az ellenforradalmi célt minden további nélkül feltételezték (a nyomozó tudta ugyanis a legjobban, mi ment végbe a bűnös tudatában!), és minden emberi botlás, tévedés, balsiker a munkában, a termelésben megbocsáthatatlan volt és diverziónak minősült.

De az 53. cikkely egy pontját sem értelmezték oly tágan a forradalmi tudat oly izzásával, mint a Tizediket. Ez így hangzott: „Propaganda vagy agitáció, mely felhívást tartalmaz a Szovjethatalom megdöntésére, aláaknázására vagy gyengítésére... hasonlóképpen ilyen tartalmú irodalom terjesztése, termelése vagy rejtegetése”. S ez a pont csak a büntetés *alsó* határát szabta meg BÉKE idejére (nem lehet kisebb! nem lehet túlságosan enyhe!), a felső határt pedig NEM KORLÁTOZTA!

Ekkora volt egy Nagyhatalom félelme alattvalója SZAVÁTÓL?

Íme, ennek a hírhedt pontnak néhány hírhedt kiterjesztése: „Felhívást tartalmazó agitációnak” lehetett minősíteni barátok (sőt házastársak) négyszemközti beszélgetését magánlevelet; személyes tanács is lehetett felhívás. (Onnan tudják; hogy lehetett, mert ÍGY IS SZOKOTT LENNI.) – A hatalom „aláaknázása és gyengítése” volt minden gondolat, amely nem esett egybe az aznapi újság gondolataival, vagy nem ért föl azoknak hevéig. Mert minden, ami nem erősít, gyengít! Mert minden, ami nem egyezik tökéletesen, aláaknáz!

És az, aki ma nem énekel velünk, –
az
ellenünk
van! (Majakovszkij)

– „irodalom termelésének” minősült minden egy példányban készített levél, feljegyzés, magánnapló vezetése is.

Ilyen jól sikerült jelentésbővítéssel milyen elgondolt, kimondott vagy leirt ESZMÉT ne csípett volna nyakon a Tizedik Pont?

A tizenegyedik pont különleges természetű volt annyiban, hogy nem tartalmazott semmi újat, csupán súlyosbító függelékül szolgált az előző pontok bármelyikéhez az esetben, ha a tettre

[34] Ez talán túlzásnak, viccnek hangzik, de nem mi találtuk ki ezt a viccet; együtt ültünk erekkel az emberekkel.

szervezetten készültek fel, vagy ha a tettesek valamilyen szervezethez tartoztak.

A valóságban ezt a pontot is úgy kitágították, hogy szervezetre nem is volt szükség. A magam bőrén tapasztaltam e pontnak kifinomult alkalmazását. Ketten voltunk, akik titokban kicseréltük gondolatainkat -– vagyis egy szervezet embriója – vagyis szervezet!

A tizenkettedik eset elsősorban az állampolgárok lelkiismeretére hivatkozott: ez a pont a feljelentés elmulasztásáról szólt az előzőkben felsorolt cselekményekkel kapcsolatban. S a súlyosabb vétségek jelentésének elmulasztását FELSŐ HATÁRRAL NEM KORLÁTOZOTT BÜNTETÉSSEL lehetett sújtani!

Ez a pont már önmagában is olyan végtelenül tág volt, hogy nem is lehetett tovább tágítani. TUDOTT róla, de NEM JELENTETTE – ez annyi, mint ha maga tette volna!

A tizenharmadik pont látszólag régen elavult: szolgálat a cári ohranában (titkosrendőrségnél).[35] (Hasonló természetű szolgálat később, éppen ellenkezőleg, honfi-erénynek számított.)

A tizennegyedik pont „kétségtelen kötelezettségek tudatos nem-teljesítését, vagy azok szándékosan hanyag végrehajtását” sújtotta, – természetesen agyonlövetéssel, mint maximális büntetéssel. Ezt nevezték röviden „szabotázsnak” vagy „gazdasági ellenforradalmiságnak.”

S a szándékosat a szándéktalantól csak a nyomozó választhatta el, aki ebben saját forradalmi jogérzékére támaszkodott. Ezt a pontot alkalmazták a parasztokra, akik nem teljesítették a beszolgáltatást, a kolhoztagokra, akik nem teljesítették az előírt számú munkanapot, a lágerbeliekre, akik nem teljesítették a normát. S képzettársítással a háború után ezt a pontot kezdték alkalmazni a közönséges bűntényesekre is, akik megszöktek a lágerből, azaz „tágabb „értelemben” nem az édes szabadság utáni vágy megnyilvánulását látták a bűnöző szökésében, hanem a láger-rendszer aláaknázását.

Ez volt az utolsó toll az 58-as cikkely legyezőjében, ebben az egész emberi létet betakaró legyező-óriásban.

[35] Van lélektani alapja annak a gyanúnak, hogy J. Sztálint el lehetett volna ítélni az 58. cikkelynek e pontja alapján is. Az effajta szolgálatra vonatkozó dokumentumok zömben nem élték túl 1917 februárját, s nem is váltak közismertté. V. F. Dzsunkovszkij, a Rendőri Ügyosztály volt igazgatója Kolimán halt meg) azt állította, hogy a rendőrségi archívumok sietős felégetése a Februári Forradalom első napjaiban bizonyos abban érdekelt forradalmárok közös kezdeményezésére történt.

Bevégezve a NAGY CIKKELY áttekintését, a továbbiakban nem fogunk annyira csodálkozni. Ahol törvény van, ott bűntények is vannak.

□□□

Az 58. cikkely damaszkuszi acélja, amelyet rögtön kovácsolása után, 1927-ben kipróbáltak, s amely bőven fürdött az elkövetkező évtizedek minden hullámában, széles lendülettel suhogott a Törvény kezében, amikor az a Népre támadt 1937-38-ban.

Szögezzük le mindjárt, hogy az 1937-es operáció a legkevésbé sem volt rögtönzés, hanem be volt tervezve: az év első felében az Unió számos börtönében végeztek tatarozó-átalakító munkálatokat, a cellákból kivitték az ágyakat, és sűrűn telerakták őket egyszerű és emeletes priccsekkel.[36] Öreg börtönviseltek úgy emlékeznek, hogy már az első letartóztatási hullám nagy tömegeket érintett, s hogy szinte egyetlen augusztusi éjszakán söpört végig az egész országon (de ismerve természetünk nehézkességét, én nem nagyon hiszek ebben). Hanem aztán ősszel, mikor a Nagy Október huszadik évfordulójára naivul általános amnesztiát várt mindenki, Sztálin, a tréfamester az eddig ki nem próbált 15 és 20 éves adagokkal gazdagította a Büntetőkönyvet.[37]

Szükségtelennek tartom, hogy e helyen újra felsoroljam a 37-es évről mindazt; amiről már bőven írtak s amit még annyit fognak ismételni: hogy a Párt, a szovjet kormányzat; a hadvezetés, sőt a GPU-NKVD elitjére mértek akkor rettenetes csapást.[38] Alig maradt valahol is a helyén a területi pártbizottság első titkára vagy a területi végrehajtó bizottság elnöke – Sztálin olyanokat válogatott magának, akik jobban ínyére voltak.

Olga Csavcsavadze elmondja, hogy ment ez végbe Tbiliszben. 38-ban letartóztatták a városi VB elnökét, elnökhelyettesét, mind a tizenegy osztályvezetőt, ezek asszisztenseit, minden főkönyvelőt, minden gazdasági vezetőt. Újakat neveztek ki. Két hónap telt el, s ím újra lefogták az elnököt, a helyettest, mind a tizenegy osztályvezetőt, minden főkönyvelőt, minden gazdasági vezetőt. Csak az egyszerű

[36] Mint ahogy a leningrádi Nagy Ház sem véletlenül lett készen 1934-ben, mintegy éppen jókor Kirov meggyilkolása idejére.

[37] A 25 évi elzárást a 30. évfordulóra, 1947-ben jelentették be.

[38] Ma, amikor tanúi vagyunk a kínai kultúrforradalomnak (ugyancsak 17 évvel a győzelmes befejezés után), nagy valószínűséggel történelmi törvényszerűséget gyaníthatunk ebben. Még maga Sztálin is csupán vak és kívülálló végreható erőnek kezd látszani előttünk.

könyvelők, a gépírónak, a takarítónők és az altisztek maradtak szabadlábon.

Az egyszerű párttagok letartóztatásának nyilván volt valami titkos indító oka, amiről sem a jegyzőkönyvek, sem a bírói ítéletek nem szólnak: túlnyomó részben azokat tartóztatták le, akik már 1924 előtt párttagok voltak. Különös céltudatossággal vitték végbe ezt Leningrádban, mivel éppen az ottaniak írták alá valamennyien az Új Ellenzék programját. (Dehát hogy is ne írták volna alá? Hogy lehettek volna „bizalmatlanok” saját leningrádi pártszervezetükkel szemben?)

Tessék, itt egy kép azokból az időkből, hogy is szokott végbemenni ez az egész. Valahol a Moszkvai Terület egy járásában pártgyűlés folyik. Az új járási párttitkár elnököl, aki a nemrég letartóztatott helyére lépett, A gyűlés végén a Sztálin elvtárs iránti odaadó szeretet kifejezésére kerül sor. Magától értetődik, mindenki feláll (ahogy a gyűlés folyamán is mind felugráltak, valahányszor kimondták az ő nevét.) A kis teremben „viharos taps” csattog, amely „éljenzésbe csap át”. Már három perce, négy perce, öt perce egyre viharosak s egyre éljenzésbe csapnak át. De már fájni kezd a tenyerük. De az éltesebbek már lihegnek. De már azok is tűrhetetlenül butának látják ezt, akik őszintén istenítik Sztálint. Csakhogy kimeri *először* abbahagyni? Megtehetné a járási titkár, aki ott áll az emelvényen, s éppen az imént mondta el az említett szeretet-nyilatkozatot. De ő új ember, ő egy letartóztatott helyébe jött, ő maga is fél! Hiszen itt a teremben enkávédések is állnak, tapsolnak s közben figyelik, ki hagyja abba elsőnek,... S a kis teremben, melyről a kutya sem tud, melyről a vezér maga sem tud, már hat perce folyik a taps! Hét perce! Nyolc perce!... Végük van! El vannak veszve! Már nem tudják abbahagyni, míg a szívük fel nem mondja a szolgálatot s össze nem esnek! A terem mélyén, ott az embersűrűben még csak lehet bliccelni, ritkábban csapni, nem olyan erősen, nem oly féktelenül – de az elnökségben, mindenki szeme láttára?! A helyi papírgyár igazgatója, független, erős férfi, ott áll elnökségben, s bár átlátja a helyzet egész hamisságát, kilátástalanságát, ő is tapsol! Kilenc perce! Tíz perce! Bánatosan néz a járási titkárra, de az nem meri abbahagyni. Őrület! Förtelem! Halvány reménnyel pillantgatva egymásra, de elragadtatást erőltetve arcukra, addig fognak tapsolni a járás vezetői, míg össze nem esnek s míg hordágyon nem viszik ki őket. Ám a többiek akkor sem fognak engedni... A tizenegyedik percben a papírgyár igazgatója tárgyilagos kifejezést ölt az arcára, s székére ereszkedik az elnöki asztalnál. S íme, lássatok csodát? Hova lett az általános fékezhetetlen,

leírhatatlan lelkesedés? Egyszerre, egy csapásra abbahagyja mindenki és leül. Meg vannak mentve! A mókusnak sikerült kiugrani az ördögkerékből.

De lám, éppen így ismerszik meg, ki az önálló ember. Éppen így fogható ki a tömegből. S a papírgyár igazgatóját még aznap éjjel letartóztatják. Könnyedén rávernek tíz évet, egészen más megokolással.

De a 206-os (a nyomozati jegyzőkönyv) aláírása után a vizsgálóbíró megjegyzi: – S ne legyen soha az első, aki abbahagyja a tapsot! (Hát hogy legyen? Akkor hát hogy hagyjuk abba?...)[39]

Íme, így néz ki a darwini kiválasztás. Ostobasággal fárasztani halálra.

Manapság azonban új mítosz van születőben. Minden nyomtatott beszámoló, minden publikált visszaemlékezés az 1937-es évre, kivétel nélkül a vezető kommunisták tragédiájával van tele. S lám, már szinte meg is győztek bennünket, s akarjuk vagy nem, beletörődünk abba, hogy az 1937-38-as bebörtönzések kifejezetten a kommunista-fejesek ellen irányultak, másokat nem is érintettek. Pedig a párt- s államigazgatásban szerepet vivők legfeljebb tíz százalékát ha kiteszik azoknak a millióknak, akiket akkor letartóztattak. A leningrádi börtönök előtt élelmiszercsomagokkal sorban álló nők is túlnyomó többségben egyszerű asszonyok; amolyan tejárus-félék voltak.

E hatalmas hullám által elragadott s félholtan a Szigetcsoportra kivetett embertömeg összetétele oly tarka, oly furcsa, hogy ugyancsak törheti a fejét az, aki valami törvényszerűséget akar kihámozni az egészből. (A kortársak pedig még annyira sem értették.)

A valóságban csak egy törvény szabályozta a letartóztatásokat azokban az években: irányszám-kitűzés, kontingens-kivetés, norma kirovás. Minden város, járás, minden katonai részleg megkapta a maga normáját s ezt határidőre kellett teljesíteniük. A többi aztán az operatív személyzet ügyességére volt bízva.

Alekszandr Kalganov, volt csekista említi, hogy egyszer távirat érkezett Taskentba: „Küldjetek kétszázat!” De csak nemrég rendeztek „átfésülést”, egyszerűen nincs „kit” összeszedni. Igaz, a járásokból összehordtak vagy félszázat. Hopp! Megvan! A rendőrség őrizetében lévő közönséges

[39] N. G. elbeszélése nyomán.

bűntényeseket át kell minősíteni 58-asokká! A szót tett követte. Csakhogy a kontrollszám még mindig nincs ki! A rendőrség jelenti: mit csináljunk?. A város egyik terén pofátlanul tábort vertek a cigányok. Hopp! Megvan! Gyűrűbe fogták őket, s 17 és 60 között minden férfit beboronáltak mint 58-ast. S teljesítették a tervet!

De történhetett így is: Zabolovszkij rendőrparancsnok meséli, hogy Oszétia csekistáira kivetették: lőjenek agyon ötszázat a Köztársaság területén! A cseka ráadást kért, mire még 230-at engedélyeztek.

Ezeket a csak hanyagul rejtjelezett táviratokat a rendes postával közvetítették. Egy távírász-kisasszony Temrjukban szent együgyűséggel közvetítette az NKVD elosztójára: küldjenek holnap Krasznodárba 240 láda szappant. Másnap megtudta, hogy tömegesen tartóztatták le s irányítják el a népet, és rájött az összefüggésre. Elmondta egy barátnőjének is, miféle távirat volt az. Őt is azonmód letartóztatták.

(Vajon puszta véletlen volt, hogy az „embert” egy láda szappannak” rejtjelezték? Vagy a szappanfőzésben való jártasságukra mutat ez?)

Persze azért ki lehet ötölni bizonyos rész-törvényszerűségeket. Letartóztatják:

– külföldön működő saját kémeinket (akik többnyire a legodaadóbb komintern ügynökök és csekisták voltak, sok esetben vonzó szépségű nők. Hazahívják, a határon letartóztatják, majd szembesítik őket volt komintern főnökükkel, például Mirov-Koronával. Ez már beismerte, hogy valamelyik külföldi tájékoztató irodának dolgozott, tehát természetesen alárendeltjei is, automatikusan – s annál veszedelmesebbek, minél becsületesebbek);

– a KVZsD-seket; a kelet-kínai vasutak alkalmazottjait, akik valamennyien, asszonyostul, gyerekestül, nagymamástul a japánok kémjeinek bizonyultak. De el kell ismerni, hogy ezeket már pár évvel korábban is kezdték összefogdosni;

– a koreaiakat Távol-Keleten (Kazahsztánba telepítik őket); ez a faji letartóztatások első próbája;

– a leningrádi észteket (mindet összeszedik, pusztán családnevük alapján, mint fehér-észt kémeket);

– az összes lett lövészeket és lett csekistákat, – bizony a letteket, a forradalom bábáit, akik nemrég a cseka büszkesége, gerince voltak! De még azokat a kommunistákat is, akiket 1921-

ben kiváltottak a burzsoá Lettországból s megmentettek a szörnyűséges két-három évi elzárástól hazájukban (Bezárják a leningrádi Herzen-intézet lett osztályát, a lett kultúrházat, az észt klubot, a lett technikumot, betiltják a lett és észt újságot).

Az általános megbolydulásban befejezik a Nagy Pasziánsz kirakását is, beseprik a még szabadlábon lévőket. Már nincs oka titkolódzásra, ideje már abbahagyni ezt a játékot! Egyenesen kitelepítési osztagokra (pl. Ufa, Szaratov felé) rakják a most összeszedett szocialistákat, tömegesen ítélik el s csordákban hajtják őket a Szigetcsoport vágóhídjaira.

Sehol sincs külön kiemelve, hogy annyi értelmiségit kell elfogni, amennyit csak lehet, de erre most is gondosan ügyelnek, akár az eddigi hullámokkal kapcsolatban. Egy diákfeljelentés (ez az összetett szó még nem hangzik furcsának), miszerint az ő főiskolai tanáruk egyre többet idézi Lenint és Marxot, Sztálint azonban nem idézi, elegendő ahhoz, hogy a következő órára már ne jöjjön az a tanár. És ha egyáltalán nem idéz? – Leültetik a leningrádi Kelet-kutatókat, a középkorúakból s a fiatal generációból mindenkit. Letartóztatják az Észak-kutató intézet egész személyzetét (a spiclik kivételével). Nem hanyagolják el az iskolai oktatókat sem. Szverdlovszkban egy „ügyet koholnak, melybe 30 középiskolai tanár van belekeverve, élükön tanulmányi felügyelőjükkel Perellel; az egyik szörnyű vád szerint azért állítottak iskolai karácsonyfát, hogy felgyújtsák az iskolákat.[40] A mérnökök, már szovjet-nevelésű, nem burzsoá mérnökök, homlokára egy inga szabályosságával sújt le a bunkó. Mikov Nyikolaj Merkurjevics talajmérnöknek valami földréteg-csuszamlás miatt nem sikerült két szembefutó akna egymásba vezetése. 58:7.: húsz év! Hat geológusnak (a Kotovics csoport) „a föld méhében Lévő ónkészlet szándékos eltitkolása” miatt (! – azaz mert nem fedezték fel!) „a németek bevonulására számítva” (így a feljelentés) – ugyancsak tíz-tíz év az 58:7 alapján.

A főhullámok nyomában még egy „spec.-hullám”: feleségek és CsSz-ek (családtagok)! Pártkorifeusok asszonyai, de helyenként pl. Leningrádban mindazoké, akik tíz évet kaptak „levélváltás joga nélkül”, azaz akik már nem voltak az élők sorában. A CsSz-ek a kialakult szokás szerint mind 8 évet

[40] Ötöt agyonkínoztak a kihallgatáson, ezek még a tárgyalás előtt meghaltak. Huszonnégyen a lágerban haltak meg. A harmincadik: Ivan Arisztaulovics Punyics visszatért, őt rehabilitálták. (Ha ő is meghalt volna, most mind a harminc említés nélkül maradt volna, mint ahogy milliók sorsáról nem értesültünk.) A számos „tanú” akiket ügyükben megidéztek, ma is Szverdlovszkban lakik, s jól megy a dolga: nomenklatúrai hivatalnokok, szolgálati éveik szerint kapják a nyugdíjat. Darwini kiválasztás.

kaptak. (Mindenesetre enyhébb, mint a kuláklistára tettek büntetése, gyermekeik pedig az otthon földjén maradtak.)

Áldozat-hegyek! Áldozat-halmok! Az NKVD frontális támadása a város ellen! Sz. P. Matvejevának egyetlen háború folyamán, de különböző „ügyek” miatt tartóztatták le férjét és három fivérét (a négyből három sohasem tért vissza!)

– Egy elektrotechnikust azért ítéltek el 20 évre az 58:7 alapján, mert a rábízott szakaszon elszakadt a magasfeszültség vezetéke.

– Egy Nozikov nevű permi munkást azzal vádoltak, hogy a Káma hídját készült felrobbantani.

– Juzsakovot (ugyancsak Permben) nappal tartóztatták le, a feleségéért éjjel jöttek. Egy névjegyzéket tettek eléje s felszólították, hogy írja alá: azok a személyek náluk szoktak összejönni mensevik-eszer gyűlésekre (persze szó sem volt ilyesmiről). Az aláírás fejében megígérték, hogy visszaengedik otthonmaradt három gyermekéhez. Az asszony aláírta s ezzel mindnek a vesztét okozta, de persze őt magát is benn tartatták.

– Nagyezsda Jugyenyics a családneve miatt került börtönbe. Igaz, kilenc hónap múlva kiengedték, miután megállapították, hogy nem rokona a fehér tábornoknak (az persze csak bagatell, hogy az anyja közben belehalt az izgalmakba).

– A Sztáraja Russza moziban a „Lenin Októbere” c. filmet vetítették, s valaki felfigyelt erre a mondatra: „Palcsinszkij biztosan tudja ezt!” – az a Palcsinszkij, aki a Téli Palotát védte. No nézd csak, nálunk dolgozik egy Palcsinszkaja nevű ápolónő. Nosza el kell fogni! És el is fogták. Kiderült, hogy valóban ő az; férje kivégzése után ezen az eldugott helyen húzta meg magát.

– A Borusko fivérek (Pável, Iván és Sztyepón) 1930-ban jöttek Lengyelországból, még mint KISFIÚK a rokonaikhoz. Most mint felnőtt fiatalemberék kapnak tíz évet PS (kémgyanús) minősítés alapján.

– Krasznodárban egy villamos-vezetőnő késő éjjel gyalogosan tartott hazafelé a remízből, s a kültelken szerencsétlenségére egy elakadt teherautó mellett haladt el. Az autó körül emberek foglalatoskodtak. Mint kiderült, hullákkal megrakva – a ponyva alól kezek és lábak meredeztek. A nő nevét felírták s másnap letartóztatták. A nyomozó megkérdezte tőle, mit látott? Ő becsületesen bevallotta (darwini kiválasztás). Szovjetellenes agitáció: tíz év.

– Egy vízvezeték szerelő mindig elzárta szobájában a vezetékes rádiót, valahányszor a Sztálinhoz szóló levelek végtelen sorát kezdték beolvasni.[41] Szomszédja feljelentette (ó, hol van most ez a szomszéd), nyolc évet kapott mint SzOE (társadalmilag veszélyes elem).

– Egy félig analfabéta kályhás szabadidejében az aláírását szokta gyakorolni – ez emelte az önbecsülését. Tiszta papírja nem volt, így hát újságpapírra irogatta nevét. Egy ilyen újságját, melyen ATYÁNK és TANÍTÓNK ábrázata tele volt firkálva, a közös klozet tartályában leplezték le a szomszédok. ASzA (anti-szovjet-agitáció), tíz év.

Sztálin és a környezetében lévők szerették képmásaikat, kipitykézték velük az újságokat, milliós példányszámban szaporították őket. A legyek azonban kevesebb becsben tartották őszentségeiket, meg aztán kár is lett volna ki nem használni az újságpapírt – de hány szerencsétlen jutott emiatt börtönbe!

A letartóztatások úgy terjedtek utcáról-utcára, házról-házra, mint a ragály. Ahogy az emberek, anélkül hogy tudnának róla, kézszorítással, leheletükkel, tárgyak átadásával viszik át egymásra a ragályos fertőzést, ugyanúgy kézszorítással, leheletükkel, utcán való találkozással adták át egymásnak az elkerülhetetlen letartóztatás fertőzését. Mert ha te holnap beismerni kényszerülsz, hogy földalatti ligát szerveztél a város vízhálózatának megmérgezésére, én pedig ma kezet szorítottam veled az utcán – ez azt jelenti, hogy én is el vagyok veszve.

Hét évvel korábban a város szemeláttára verték szét a falut, s a város természetesnek vette ezt. Most a falu nézhette volna végig város szétverését – de túlságosan „sötét" volt ahhoz, hogy felfogja, mi megy végbe, meg aztán agyon volt nyomorítva maga is.

– Szaunin földmérő (!) tizenöt évet kapott... mert a járásban marhavész tört ki s rossz volt a termés(!). A járási vezetőséget már kiirtották ugyanezek miatt.)

– A járási párttitkár kiszállt a földekre, hogy megsürgesse a szántást. Egy vén muzsik megkérdezte tőle, *tudja-e*, hogy a kolhoztagok *hét éve* nem kaptak egy szem magot sem munkaegység fejében, csak *szalmát* s azt is keveset. Ezért a kérdésért tíz évet kapott az öreg ASzA címén)

[41] Ki emlékszik ezekre? Órákon át, nap mint nap, butító egyhangúsággal! Levitán, a bemondó biztosan emlékszik rájuk: dörgő hangon, mély érzéssel szokta beolvasni őket.

– Egészen más volt a sorsa egy hatgyermekes parasztnak. E hat éhes száj kedvéért nem kímélte magát, dolgozott a kolhoznak, egyre bízott abban, hogy majd csak sikerül kiverekedni valamit. S csakugyan meg is jött – egy rendjel. Gyűlés keretében nyújtották át, beszédeket mondtak. Válaszában a muzsik elérzékenyülve mondta: „Ej, ha e helyett a rendjel helyett egy pudocska lisztet kaphatnék! Nem lehetne?” Fergeteges röhögés tört ki a gyűlésteremben, s az új érdemrendes, kinek hat éhes szájat kellett betömni, lágerben kötött ki.

Tisztázzuk-e még egyszer összefoglalásképpen, hogy *bűntelenek* voltak, akiket lecsuktak? Csakhogy elmulasztottuk megemlíteni, hogy már a proletárforradalom eltörölte magát a „bűn” fogalmát is, a 30-as évek elején pedig egyenesen „jobboldali opportunizmusnak” nyilvánították![42] Ilyenformán hiú erőlködés olyan elmaradott fogalmakon spekulálni, mint „bűn” és „bűntelenség”.

Az 1939. évi hazabocsátások egyedülálló s valószínűtlen esetet képviselnek a Szervezetek történetében, annak sötét foltjai. Ez az ellenhullám különben nem volt valami nagy, csupán egy-két százalék azokból, akiket nemrég fogtak el, még el sem ítéltek, el sem irányítottak valahová messze, s még nem értek rá meghalni sem. Nem volt nagy ez az ellenhullám, de annál okosabban kihasználták. egy kopejkát visszaadtak a rubelből; azért volt erre szükség, hogy mindent rákenhessenek arra az undok Jezsovra s ugyanakkor erősítsék a pályája kezdetén álló Beriját, s persze hogy még nagyobb dicsfénnyel övezzék a Vezért. Aztán ezzel a kopejkával ügyesen beleverték a földbe az egész rubelt. Mert ha „kivizsgáltak és kieresztettek (mint az újságok oly bátran megírták) egyes megrágalmazottakat”, akkor eszerint az összes többi letartóztatott kétséget kizáróan gazember ! A visszatértek pedig hallgattak. Aláírásukat adták rá. Megnémultak a félelemtől. Így csak kevesen tudtak meg valamit, s azok is csak keveset, a Szigetvilág titkaiból. A beosztás maradt a régi: éjszaka: rabkocsik nappal: felvonulások.

No igen, aztán azt a kopejkát is hamarosan visszavették, még azokban az években s a mindent magába foglaló Cikkely ugyanazon pontjai alapján. Ugyan ki vette észre 40-ben azt az „asszony-hullámot”, mely a férj meg nem tagadása miau indult? Ugyan ki emlékszik még Tambovban is, ahol megesett, hogy ebben a békés esztendőben ültettek le egy egész dzsessz-együttest, mely a Modern-moziban játszott, mivel valamennyiről

[42] „ A börtönöktől...” c. évkönyv, 63. l.

kiderült, hogy a nép ellenségei? S ki figyelt fel arra a 30.000 cseh menekültre, akik 1939-ben Csehszlovákia magszállásakor a szlávok anyaországába, a Szovjetunióba költözött? Nem lehetett tűzbe menni értük, hogy nincs közöttük kém. Tehát valamennyit elirányították az északi lágerokba (onnan merül majd fel a háború alatt a „csehszlovák osztag”). S talán bizony nem 1939-ben nyújtottunk segítő kezet a nyugat-ukrajnaiaknak, a nyugati fehér-oroszoknak, majd 40-ben a baltiaknak és a moldvaiaknak? Kiderült, hogy ezek a testvéreink semmiféle tisztogatáson sem estek át, meg is indultak területeikről a szociális profilaxis hullámai.

Összeszedték a túlságosan vagyonosokat és befolyásosokat, egyúttal a túlságosan önállókat, a túl okosakat, a túlságosan feltűnőket, a volt lengyel területeken különösen a lengyeleket tömegével (akkortájt verbuválták össze a balvégzetű Katinyt, ugyancsak akkor tették az északi táborok silójába a majdan Szikorszki-Andersz-féle hadsereget). Mindenhol összeszedték a tiszteket. így félemlítették meg, némították el, fosztották meg egy ellenállási mozgalom lehetséges vezetőitől a lakosságot. Így oltották be opportunus józansággal, szikkasztottak el körülötte minden régi kapcsolatot, ismeretséget.

Finnország lakosság nélkül hagyta ránk a földszorost, ezzel szemben Karjalából és Leningrádból az egész 1940-es évben folyt a finn származásúak szedése és kitelepítése. Ezt a hullámocskát mi észre sem vettük, hisz mi nem vagyunk finn származásúak.

A finn háborút egy új kísérlet végrehajtására is felhasználtuk: első ízben ítéltünk el idegen hadifoglyokat a Szovjet Haza elárulásáért. Ez az első ilyen kísérlet az emberiség történetében) – de mi csak úgy elmentünk mellette, észre sem vettük.

A főpróba véget ért, ért egyszerre csak kitört a háború s jött – a nagyszabású visszavonulás. A nyugati köztársaságokból, amelyeket átengedtünk az ellenségnek, pás rövid nap alatt kellett nagy sietve összeszedni mindenkit, akit csak lehetett. Litvániában a lázas sietségben egész katonai részlegeket, ezredeket, légvédelmi- és tüzérhadosztályokat hagytunk hátra, ezzel szemben sikerült kivonnunk néhányezer megbízhatatlan litvánt családostul (négyezret közülük később átengedtünk hivatásos zsiványok fosztogatásának a Krasznojarszk-lágerban). Június 28-án sietős letartóztatásokat hajtottunk végre. Litvániában és Észtországban. De égett a ház s még sebesebben kellett visszavonulni. Egész erődöket felejtettünk el kiüríteni pl.

Bresztben, de nem felejtettük el agyonlődözni a politika(foglyokat Lvov, Rovno, Tallinn és sok más nyugati város börtönudvarán és celláiban. A tartui börtönben 192 embert lőttek agyon; a holttesteket a kútba dobálták.

Hogyan próbáljuk ezt elképzelni? – Mit sem sejtesz, mikor egyszerre felpattan a cella ajtaja s lőnek rád. Halálod pillanatában felordítasz, de nincs aki hallja, csak a börtön kövei, nincs aki beszéljen róla majd egyszer. Mondják, voltak, akik nem haltak bele sebeikbe. Lehetséges, hogy lesz még alkalmunk egy könyvet olvasni erről?

A hátországban a háború alatt indított első hullám a „rémhírterjesztőké” és „pánik-keltőké” volt. Ezeket a speciális, büntetőkönyvön kívüli rendelettel ítélték el, melyet a háború első napjaiban bocsátottak ki.[43] Próbaérvágás volt ez, célja a közfegyelem megerősítése. Mindnek tíz évet adtak, de nem számították őket 58-asoknak (s az a kevés, aki túlélte a háború alatti lágerviszonyokat, 1945-ben amnesztiát kapott).

A következő hullámban azok úsztak el, akik nem szolgáltatták be rádiójukat vagy a birtokukban lévő rádióalkatrészeket. Egyetlen rádiólámpáért (persze feljelentésre) tíz évet adtak.

Aztán ott volt a „németek hulláma”, a Volga melléki németeké, az ukrajnai és az észak-kaukázusi telepeseké s általában minden németé, aki valahol a Szovjetunió területén lakott. A származás önmagában döntő kritérium volt, s még a polgárháború hőseinek s régi párttagoknak is deportálás lett a sorsuk, ha németek voltak.[44]

A németek kitelepítése lényegében ugyanolyan volt, mint a kulákoké, de humánusabb, mert több holmit vihettek magukkal s nem küldték őket olyan egészségtelen s életveszélyes helyekre. Jogi alapja azonban éppúgy nem volt ennek sem, mint a kulákok kitelepítésének. Mert egyfelől ott volt a Büntetőkönyv, másfelől,

[43] Kevésen múlt, hogy meg nem tapasztaltam a saját bőrömön ezt a rendeletet. Egy kenyérbolt előtt álltam a sorban, mikor egy rendőr kiszólított és elvezetett igazoltatásra. Bizony, azonmód a GULag-ra jutottam volna, nem pedig a frontra, ha nincs ott valaki a véletlen jóvoltából, aki pártomat fogja.

[44] A származásra pedig a családnévből következtettek, s Vaszilij Okorokov („Sonkás”) tervezőmérnök, aki csúnyának találva ezt a nevet a tervek alatt, még a 30-as években, amikor még lehetett, Robert Stekker-re változtatta a nevét; – ez már szép! Még kalligrafikus aláírást is szerkesztett magának – most semmiképpen sem tudta magát igazolni s el is fogták mint németet. „Igazi neve ez magának? Milyen feladatokat kapott a fasiszta kém szolgálattól?” Hát az a tambovi Kaverznyev („intrikus”), aki kellemetlenül hangzó nevét még 1918-ban Kolbe-ra változtatta, mikor jutott Okorokov sorsára?

ettől függetlenül, száz- meg százezrek deportálása. Ez utóbbi az Uralkodó személyes rendeletére történt. Különbén is, ez volt az első ilynemű nemzetiségi kísérlete, s elméleti szempontból is érdekelte a dolog.

1941 nyárutóján, de még inkább ősszel áradt a „bekerítettek hulláma”. Ebben a hon védelmezői úsztak, ugyanazok, akiket néhány hónappal korábban zenekarral s virágözönnel kísértek ki városaink a akiknek ezután a legsúlyosabb német tanktámadásokat kellett kiállaniuk, amikor is az általános fejetlenségben korántsem a maguk hibájából kerültek – ó, nem fogságba, nem! – csak szórványos harcoló csoportokban a németek gyűrűjébe, ahonnan. egy idő múltán sikerült kitörniük. S ahelyett, hogy testvéri öleléssel fogadták volna a visszatérőket (mint ahogy a világ minden más hadseregénél történt volna, pihentették volna őket, hazaküldték volna családjukhoz, hogy aztán újra a frontra vigyék őket – gyanúval s kételyekkel terhelten, jogfosztottan vitték őket lefegyverzett menetoszlopban az igazoló- és gyűjtőállomásokra, ahol a Különleges Osztály tisztjei a legnagyobb bizalmatlansággal fogadták minden szavukat, még azt sem hitték el, hogy valóban azok, akiknek mondják magukat. Az igazolás pedig keresztkérdésekkel, szembesítéssel folyt, egymás ellen kellett tanúskodniuk. Az igazolás után a „bekerítettek” egy része visszakapta régi nevét, rangját, hitelét, s visszatért katonai alakulatához. A többi, egyelőre a kisebbik rész, belekerült a „hazaárulók” első hullámába. 58:1b-t kapták, mely akkor még, a standard kialakulása előtt, tíz évnél kevesebb elzárást jelentett.

Így tisztogattak a harcoló alakulatoknál. De volt még egy hatalmas, be nem vetett hadsereg is Távol-Keleten és Mongóliában. A Különleges Osztályok nemes feladata volt gondoskodni arról, hogy meg ne egye a rozsda ezt a hadsereget. Halhin-gol és Haszan hőseinek a nagy tétlenségben kezdett kiélesedni a nyelvük, annál is inkább, mert végre megismerkedhettek a katonáink elől eddig zárolva tartott gyegtyarjov-géppisztolyokkal. és ezred aknavetőkkel.

Ilyen fegyverekkel a kezükben nehezen értették meg, miért hátrálunk ott Nyugaton. Az Ural mögött, Szibéria messzeségéből sehogy sem akart a fejükbe férni, hogy naponta 120 km-t hátrálva egyszerűén csak a kutuzovi megtévesztő manővert ismételjük. A könnyebb megértést kizárólag a Keleti Hadseregtől indított „hullám” érhette el. Ez aztán befogta a szájukat, s vassá kovácsolta hitüket.

Természetesen a magas szférákból is elfolyt azért a „hátrálásban vétkesek” hulláma (csupán a Nagy Hadvezér nem volt abban vétkes!). Nem volt nagy ez a „tábornok-hullám”, csak kb. félszáz ember, akiket 1941-ben csuktak a moszkvai börtönökbe s 41 októberében raktak fogolyszállítmányba. Elsősorban repülőtábornokok voltak köztük, pl. Szmuskevics, a légierők parancsnoka, Je. Sz. Ptuhin (ez mondta: „Ha ezt tudom, először is Szeretett Apánkra dobtam volna egy bombát, aztán már becsukhattak volna!”) s még mások is.

A Moszkva alatti győzelem új hullámot indított: a bűnös moszkvaiakét. Most hogy nyugodtan lehetett mérlegelni a dolgokat, nyilvánvalóvá vált, hogy azok a moszkvaiak, akik nem menekültek el s nem ürítették ki a várost, hanem rettenthetetlenül ott maradtak a fenyegetett s a hatóságoktól cserben hagyott fővárosban, éppen ez okból gyanúsíthatók vagy azzal, hogy alá akarták ásni a hatáság tekintélyét (58:10), vagy azzal, hogy várták a németeket (58:1a, súlyosbítva a 19-essel); ez a hullám 1945-ig szüntelenül ellátta kenyérrel Moszkva s Leningrád nyomozóit.

Persze az 58:10, ASzA (szovjetellenes agitáció) sem volt üzemen kívül soha, a háború egész tartama alatt szorongatta a hátországot is, a frontot is. E pontot kapták a kiürítettek, ha a visszavonulás borzalmairól sopánkodtak (az újságokban ugyanis világosan állt, hogy a visszavonulás tervszerű); ezt kapták a hátországban azok, akik azt hazudták, hogy kicsi a fejadag; ezt kapták a fronton, akik azt hazudták, hogy a németek technikailag erősek; ezt kapta 1942-ben mindenütt mindenki, aki azt hazudta, hogy a körülzárt Leningrádban éhen halnak az emberek.

Ugyanabban az évben a kercsi (120 ezer hadifogoly), majd a harkovi még több fogoly) vereség után, továbbá a nagy déli visszavonulás (a Kaukázus és a Volga felé) alatt még egy jelentékeny hullám kezdte sodorni azokat a tiszteket és katonákat, akik nem álltak helyt a halálig, hanem engedély nélkül visszavonultak, azokat, akiknek „nem bocsáthatja meg szégyenét a Haza”, amint azt a halhatatlan 227-es számú sztálini napiparancs szavakba öntötte. Ez a hullám azonban nem jutott el a GULag-ra, mert miután a hadosztály-bíróságok gyorsított eljárással feldolgozták, a büntető alakulatokhoz hajtották az egészet, hogy aztán nyomtalanul felszívódjék az első tűzvonal vörös homokjában. Ebből lett a sztálingrádi győzelem cement-fundamentuma, de a hivatalos orosz történelembe mégsem jutott be, megreked a csatornázás speciális történetében.

(Itt egyébként csak azokat a hullámokat próbáljuk nyomon követni, amelyek kívülről ömlöttek a GULag-ra. Mert a GULag-on belül is szünet nélkül folyt az átömlesztés az egyik medencéből a másikba, az ún. lágerbíróságok tevékenysége következtében, mely különösen a háborús években volt nagyon élénk; ezek azonban kívül esnek ennek a fejezetnek a tárgykörén.)

Hogy jó legyen a lelkiismeretünk, meg kell itt említenünk néhány ellenhullámot is a háborús időkből: a már említett cseheket, lengyeleket, valamint a lágerből a frontra bocsátott fegyenceket.

1943-tól, amikor a hadiszerencse a javunkra fordult, megindult s 1946-ig minden évben bővebben ömlött egy sokmilliós hullám a visszahódított területekről és Európából. Ez két főágból állt:

– polgári személyek, akik német uralom alatt vagy német környezetben tartózkodtak (ezekre tíz évet nyomtak „a” betűvel: 58:1a);

– katonai személyek, akik hadifogságban voltak (ezekre is tíz évet nyomtak „b” betűvel: 58:1b).

Aki csak lakóhelyén maradt a megszálláskor, mind élni akart valahogyan, s ezért valami tevékenységet folytatott; így aztán elméletileg, betevő falatján kívül, megkereshette majdani bűnperének vádpontjait is, ha nem is éppen „hazaárulást”, mindenesetre az ellenség segítését”. Gyakorlatban azonban elégnek tűnt az útlevelek sorszámával utalni arra, hogy az illető magszállás alatt volt; hisz mindenkit letartóztatni gazdasági okokból nem lett volna célszerű, elnéptelenteni oly hatalmas területeket. Elégnek tűnt csak néhány százalékot leültetni, a közösségi tudat emelése végett: bűnösöket, fél-bűnösöket, negyedrészben bűnösöket s azokat, akik ezekkel egy kerítésen szárogatták a kapcájukat.

De hiszen már egyetlen egy milliónak egyetlen egy százaléka egy tucat telivér lágert tölt meg emberanyaggal!

S nem kell azt gondolni, hogy a földalatti ellenállási mozgalomban való részvétel biztos garancia volt arra, hogy az ember ne essék bele ebbe a hullámba. Nem volt egyedülálló annak a kijevi komszomol tagnak az esete, akit az ellenállási mozgalom tájékoztató szolgálatra küldött ki, s aki evégből a kijevi (német) rendőrség kötelékébe férkőzött. A fiú mindenről becsületesen tájékoztatta a komszomolt, de amikor a mieink bevonultak, megkapta a maga tíz évét, mert hisz lehetetlen,

hogy míg a rendőrségnél szolgált. ne ragadt volna rá semmi az ellenséges szellemből s hogy egyáltalán ne teljesítette volna az ellenség megbízatásait.

Még nagyobb szigorral ítélték el azokat, akik Európában voltak, még ha Ost-Sklave (keleti rabszolga) minőségben is, mert az ilyen látott valamit az európai életből s elmondhatta volna a látottakat; ám az effajta beszámolókat mi sohasem tűrtük szívesen (kivéve természetesen józanítéletű írók útirajzait), annál kevésbé a háború utáni évben, romok és rendetlenség közepette. Csak azt hajtogatni, hogy Európában minden borzasztóan rossz, hogy ott egyáltalán nem lehet élni – ezt sem tudja megtenni mindenki.

Éppen ez okból és nem pusztán azért, mert megadták magukat, ítélték el a hadifoglyok nagy részét, különösen azokat, akik valamivel többet láttak a Nyugatból, mint egy német haláltábort.[45] Ez világosan megmutatkozik abban is, hogy az *internáltakat* éppoly kíméletlenül elítélték, mint a hadifoglyokat. Egy példa: a háború első napjaiban matrózaink egy csoportja a svéd partokra vetődött. A háború további részét Svédországban töltötték, szabad mozgásuk volt, s oly gondtalanul, oly kényelemben éltek, mint soha azelőtt, és soha azután. A szovjet hátrált, előrenyomult, rohamozott, meghalt és éhezett, ezek a kötnivalók pedig csak „semleges” hasukat tömték. A háború után Svédország visszaadta őket nekünk. Ahhoz kétség sem fért, hogy „hazaárulás” történt részükről, de valahogy nem „ült” ez a paragrafus. Hagyták hát, hadd széledjenek el, aztán valamennyire rákalapálták a „szovjetellenes agitációt” elragadtatott meséikért a kapitalista Svédországban tapasztalt szabadságról és jólétről (a Kagyenko-csoport).[46]

[45] Ez nem alakult ki rögtön ilyen világosan, s még 1943-ban akadnak bizonyos eltévelyedett semmihez sem hasonlítható hullámok, mint pl. az „afrikaiak”, akiket sokáig így nevezgettek Vorkutában is. Orosz hadifoglyuk voltak ezek, akik Afrikában Rommel seregénél voltak munkaszolgálatosok („hiwi”) s akiket ezután az amerikaiak fogtak el és 1943-ban Studebaker autókkal Egyiptomon, Irakon és Iránon keresztül hazairányítottak. A Kaszpi-tenger egy elhagyott öblében azonnal tüskésdrót mögé rakták őket, letépték rangjelzéseiket, megszabadították őket az amerikaiaktól kapott ajándékoktól (persze nem az államé lettek ezek, hanem a „munkatársaké”), és Vorkutába irányították őket, hogy ott várják be a „külön rendelkezést”, mivel precedens hiánya miatt nem adtak nekik sem éveket sem paragrafust. Ezek az afrikaiak amolyan „se hús se hal” helyzetben voltak ott Vorkutában: nem őrizték őket de írás nélkül egy lépést sem tehettek Vorkutában, írást pedig nem kaptak; bért annyit kaptak mint a szabad munkavállalók, de úgy rendelkeztek velük, mint a foglyokkal. Az a „külön rendelkezés” pedig csak nem jött meg. Szépen megfeledkeztek róluk.

[46] Erről a csoportról később a következő anekdota kelt szárnyra: A lágerban mar egy kukkot sem ejtettek Svédországról féltek a büntetés

A megszállás alól felszabadítottak általános nagy hulláma mellett gyors egymásutánban gyűjtötték össze s indították útnak a vétkes nemzetiségek hullámait is:

– 1943-ban a kalmük, csecsen, ingus és kabard hullámokat,

– 1944-ben a krimi tatárokét.

Ezeket a hullámokat sohasem sikerült volna ily gyorsan s energikusan az örök kivetettségbe szállítani, ha nem jöttek volna reguláris csapatok is katonai teherautókkal a Szervek segítségére. A harci egységek vitézül körülfogták a sátorfalukat, s a lakosokat, akik évszázadokon át ki sem mozdultak fészkeikből, most egy partraszállási manőver gyorsaságával 24 óra alatt az állomásra vitték, tehervonatokra rakták s késedelem nélkül Szibériába szállították, továbbá Kazahsztánba, Közép-Ázsiába és a sarkvidékre. Pontosan 24 óra múlva már el is foglalták földjeiket és minden jószágukat az új birtokosok.

Mint a háború elején a németeket, úgy telepítették ki most ezeket a nemzetiségeket is kizárólag faji alapon, kérdőívek kitöltése nélkül; egy rakásba hányva a párttagokat, a munka hőseit, sőt az akkor még be nem fejezett háború hőseit is.

A háború utolsó éveiben megindult a német *háborús bűnösök* hulláma is; ezeket a közönséges hadifogoly-táborok állományából válogatták ki s bírói ítélettel utalták át a GULag hálózatába.

1945-ben, bár Japánnal három hétig sem tartott a háború, számos japán hadifoglyot szedtek össze a Szibériában s Közép-

---

meghosszabbításától. De Svédországban valahogy megtudták, hogy jártak, s rágalmazó cikkeket tettek közzé a sajtóban. Abban az időben a fiúk szét voltak szórva közeli s távolabbi lágerokban. Nagy hirtelen a leningrádi Kreszti-börtönbe rendelték hát őket, rendkívüli paranccsal, aztán két hónapig tömték őket, mint a vágómarhát, megnövesztették a frizurájukat. Most szerény eleganciába öltöztették, s gondosan kioktatták őket, kinek mit mondjanak, megtoldva azzal az intelemmel, hogy amelyik csirkefogó másról is mer nyikkanni, „kilenc grammot” kap a nyakába. Így vitték őket sajtókonferenciára, meghívott külföldi újságírók elé, köztük olyanok elé is, akik jól ismerték az egész csoportot Svédországban. A volt internáltak derekasan megállták a helyüket. Elmesélték hol laknak, hol tanulnak vagy dolgoznak, méltatlankodtak a burzsoá rágalmakon, melyekről nemrég olvastak a nyugati újságokban (hiszen ezek nálunk minden kioszkban kaphatók!) – írták tehát egymásnak és most összejöttek itt Leningrádban (az útiköltség egyiknek sem okozott problémát). Friss, kigömbölyödött képükkel ők voltak a hírlapi kacsa legjobb cáfolata. Az újságírók megszégyenülten távoztak, s bocsánatkérő cikkeket írtak. Nyugati képzeletükkel nem érhették fel, hogy más magyarázata is lehet ennek az egésznek. Az interjú áldozatait pedig azonnal fürdőbe vitték, megnyírták, régi rongyaikba öltöztették s szétküldték ugyanazokba a lágerokba. Mivel pedig illendően viselték magukat, egyiknek büntetését sem hosszabbították meg.

Ázsiában folyó gyors ütemű építkezés szükségleteinek fedezésére; a „háborús bűnösök” különválogatását GULag céljaira ezek közt is ugyanúgy végezték el.[47]

1944 végétől kezdve, amikor csapataink a Balkánra hatoltak, de különösen 1945-ben, amikor elérték Közép-Európát – kezdett átfolyni a GULag csatornákon az orosz emigránsok hulláma: öregek, akik a forradalom alatt mentek ki s fiatalok, akik már kint nőttek fel. Rendszerint csak a férfiakat hurcolták haza, az asszonyokat és a gyerekeket kint hagyták az emigrációban. (Persze nem fogtak le mindenkit, de azokat igen, akik az elmúlt 25 év alatt bármily óvatosan kifejezést adtak politikai nézeteiknek, vagy korábban, még a forradalom alatt nyilvánították ki azokat. Csak olyanokat hagytak békében, akik a puszta vegetálás szintjén maradtak.) A főbb hullámok Bulgáriából, Jugoszláviából, Csehszlovákiából jöttek, kisebbek Ausztriából és Németországból; Kelet-Európa egyéb országaiban nem is igen éltek oroszok.

Viszont Mandzsúriából is áradt egy emigráns-hullám 1945-ben (Ezeket nem mindig tartóztatták le azonnal; egész családok jöttek haza önként, hívásra, csak itthon szedték szét őket s küldtek egyeseket száműzetésbe, másokat börtönbe.)

Egy nagy hullám, amelyben végre-valahára a rendszer igazi ellenségei sodródtak, 1945-46-ban, két éven át szakadatlanul ömlött a Szigetcsoportra. (Vlaszov hívei, a Krasznov-kozákok, muzulmánok azokból a nemzetiségi alakulatokból, amelyek Hitler alatt keletkeztek) – ezek néha meggyőződésből álltak szemben a hatalommal, máskor csak kénytelen-kelletlen.

A föntebbiekkel egy időben fogtak el nem kevesebb, mint egy millió olyan személyt, akik annak idején a szovjethatalom elől menekültek el, minden korosztályból, mindkét nemből velő polgári személyek, akik szerencsésen átmentették magukat a szövetségesek által megszállt területre, s akiket a szövetséges hatalmak csalárdul kiszolgáltattak a Szovjetnek 1946-47-ben.[48]

---

[47] Bár nem ismerem a részleteket, meg vagyok győződve arról, hogy e japánok nagy többségét nem lehetett törvényesen elítélni. Bosszú műve volt az egész, s ürügy a munkaerő minél további visszatartására.

[48] Megdöbbentő, hogy Nyugaton, ahol lehetetlen hosszabb ideig megőrizni a politikai titkokat, mert elkerülhetetlenül napfényre kerülnek a sajtó útján, s a közönség tudomást szerez róluk, Anglia és Amerika kormányai oly sikeresen megőrizték éppen ennek az árulásnak a titkát. Valóban, a második világháború utolsó titka ez, vagy legalábbis az utolsók egyike. A lágerekben s a börtönökben nagyon sok ilyen emberrel volt alkalmam találkozni, és egy negyed évszázadon át hihetetlennek tartottam, hogy a nyugati társadalomnak a legcsekélyebb tudomása sincs arról, mily óriási tömegekben szolgáltatták ki bosszúra és pusztulásra Oroszország egyszerű

Lengyelek is, az Armia Krajova tagjai, Mikolájcsik párthívei, jutottak el GULag-ra börtöneinken keresztül 1945-ben.

Voltak továbbá románok és magyarok is.

A háború végnapjaiban s később is egy éveken át megszakítás nélkül ömlő bővizű hullámban úsztak az ukrán nacionalisták (Bandera hívei).

E háborút követő hatalmas népvándorlás látványa, a milliós tömegek mozgása oly lenyűgöző volt, hogy csak kevesen figyeltek fel olyan kis hullámokra, mint

– *A külföldiek barátnői* (1946-47-ben), azaz akik külföldiekkel jártak, udvarlásukat tűrték. Ezeket a nőket a 7:35-ös tc. alapján mint „társadalmilag veszélyeseket” bélyegezték meg.

– *A spanyol gyerek* – ugyanazok, akiket a spanyol polgárháború idején hoztak ki, s akik a második világháború után kerültek felnőttsorba. Bár a mi intézeteinkben nevelkedtek, nagyon nehezen illeszkedtek bele a mi viszonyainkba. Sokan „haza” vágyódtak. Ezekre is a „társadalmi veszélyességet’” (7:35) sütötték, a különösen nyakas elemekre pedig az 58:6-ot, mert úgymond, Amerikának kémkedtek.

(Az igazság kedvéért ne feledkezzünk meg egy rövid ellenhullámról sem 1947-ben, mely lelkészeket hozott vissza. Ez aztán csoda! – első ízben történt. 30 év óta, hogy lelkészeket helyeztek szabadlábra! Nem mintha nagyon keresték volna őket a lágerokban, de ha valaki a szabadon élők közül emlékezett egyre, s pontosan meg tudta mondani a nevét és tartózkodási helyét, az illetőt kieresztették a megújuló egyház erősítésére.)

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a fejezet egyáltalában nem törekszik minden hullám felsorolására, amely csak öntözte

---

embereit a nyugati kormányok. Csupán 1973-ban (a Sunday Oklahoman január 21-i számában jelent meg egyetlen egy írás Julius Epstein tollából; legyen szabad ezúttal kifejezni köszönetemet a szerzőnek az elpusztultak tömegei és a néhány életben maradott nevében, Egy kiszakított apró dokumentum ez a cikk abból a máig megíratlan többkötetes műből, amely a Szovjetunióba való erőszakos repatriálásokról szól. „Miután két évet angol fennhatóság alatt töltöttek s hamis biztonságérzetbe ringatták magukat, az oroszokat teljesen váratlanul érte a csapás, fel sem tudták fogni, hagy visszatoloncolják őket... Főleg egyszerű parasztokról volt szó, akik személyes keserűséget tápláltak a bolsevikokkal szemben.” Az angol hatóságok pedig úgy jártak el velük, „mintha háborús bűnösök lenek volna: akaratukkal mit sem törődve, azok kezébe adták őket, akiktől nem várhattak igazságos ítéletet.” El is irányították valamennyit a Szigetcsoportra, a biztos pusztulásba.

GULag-ot, hanem csak a politikai színezetűekére. És ahogy az anatómia órákon a vérkeringés rendszerének aprólékos leírása után át lehet térni a lymphatikus rendszer ugyancsak aprólékos leírására, ugyanúgy mehetünk újra végig az 1918 és 1953 közötti éveken, a közönséges törvénysértők, különösen a megrögzött bűnőzök hullámait kísérve figyelemmel. Ez a leírás is elég sok helyet igényelne. Itt derülne fény sok nevezetes Rendeletre, amelyek egy része már feledésbe is ment napjainkig, bár egy esetben sem pótolták őket tőrvénnyel, s amelyek bőségesen szállították az emberanyagot a telhetetlen Szigetcsoportra. Ilyen a „lógósokról” szóló rendelet. Ilyen a selejtről szóló rendelet. Aztán a titkos szeszfőzésről szóló rendelet (1922-ben tombolt különösen, de a húszas években később is sűrűn fogtak el vétkeseket). Aztán a kötelező munkanap-normát nem teljesítő kolhoztagokról szóló rendelet. Aztán a hadiállapot bevezetésérői a vasutakon (1943 áprilisában, tehát egyáltalán nem a háború elején, hanem a kedvező fordulat után).

E rendeletek az ősi Nagy Péteri hagyományhoz híven megjelenésükkor a legfontosabbnak tűntek fel az egész törvényhozásból, semmi logikai összefüggésben nem voltak a korábbi törvényekkel, s nem is látszottak törődni azokkal. E vadhajtások összhangba tétele a jogtudósok feladata lett volna, de ők nem valami nagy lelkesedéssel s nem is különösebb sikerrel dolgoztak rajta.

A rendeletek érlökései különös módon hatottak a kihágások és bűntények országos tablójának kialakulására. Úgy tűnt fel, mintha lopások, gyilkosságok, titkos szeszfőzések, megerőszakolások nemcsak véletlenszerűen történtek volna hol itt, hol ott az országban, emberi gyarlóságból, buja vágyból vagy féktelen szenvedélyből, nem? A törvénysértések országszerte egyöntetűséget és hasonlóságot mutattak fel. Egyszer csupa erőszaktevőktől, másszor csupa gyilkosoktól, majd meg csupa titkos szeszfőzőktől nyüzsgött az egész ország, érzékenyen reagálva a legutóbbi kormányrendeletre. Mintha minden bűn maga tartotta volna oda hátát a rendeletnek, hogy az mielőbb kiirthassa. Éppen az a bűn kezdett azonnal s mindenütt rakoncátlankodni, amelyet kipécézett s szigorított büntetéssel sújtott a bölcs törvényhozás.

A katonai fegyelmet a vasutakra kiterjesztő rendelet asszonyok és kiskorúak tömegeit juttatta törvényszék elé, hiszen elsősorban ilyenek dolgoztak a vasút szolgálatában a háborús években, s mivel előzetesen nem kaptak kaszárnyai kiképzést, éppen ők késtek el s vétettek leggyakrabban. A kötelező

munkanap-norma nem teljesítéséről szóló rendelet nagyon egyszerűvé tette a hanyag kolhozparasztok deportálását, azokét, akik nem akartak megelégedni a munkakönyvbe jegyzett vonalkákkal. Korábban bírói ítélet és a „gazdasági ellenforradalmiság” paragrafusa kellett ehhez, most azonban elég volt a kolhozvezetőség határozata, amit a járási pártbizottság megerősített; de még talán a kolhoztagok lelkének is könnyebb volt, hogy ha kitelepítik is őket, azért mégsem tartják őket a nép ellenségének. (A kötelező munkanap-norma területenként változó volt; a kaukázusiaké volt a legenyhébb – 75 munkanap, de azért közülük is sok „elfolyt” a Krasznojár-vidékre nyolc év alatt.)

De ne menjünk bele ebben a fejezetben a közönséges törvényszegők és bűnözök hullámainak részletes és tanulságos vizsgálatába. A sztálini rendeletek közül az egyik legpompásabbat mégsem hagyhatjuk említés nélkül, most hogy 1947-hez értünk. 1932-ről szólva már ki kellett térnünk a hírhedt „nyolcadik hó hetedikei” Törvényre, a „nyolc-hetesre”, amellyel nyakló nélkül ültették le a népet – egy kalászért, egy uborkáért, két szem krumpliért, egy szál forgácsért, egy karika cérnáért[49] – mindenért tíz évre.

De változtak a kor követelményei, ahogy azokat Sztálin értelmezte, és ha elégnek látszott is a tíz év a kegyetlen háború előestéjén, most, a világraszóló történelmi győzelem után túlságosan enyhének tűnt. S megint, fütyülve a Büntetőkönyvre vagy elfeledve, hogy már számos törvény és rendelet foglalkozik a sikkasztással és lopással – 1947 június 4-én kibocsátottak egy rendeletet, mely valamennyit lepipálta, s melyet a javíthatatlan foglyok azon frissiben elkereszteltek „hat-négyesnek”.

Az új Rendelet kitűnősége először is abban állt, hogy új volt: ahogy megjelent, azonnal burjánzásnak indultak ezek a bűnök, s az újonnan elítéltek bőséges hullámát eredményezték. De még kitűnőbbé tették az új rendeletet a kiszabott büntetések: ha nem csak egy, hanem bátorság kedvéért három lányka („szervezett banda”) ment ki kalászt tépni, s ha egynél több tizenkétéves kölyök dézsmálta meg az uborkát vagy az almát, húsz évig terjedő büntetőtábort kaphattak; az üzemi munkásokra 25 év lett a kiterjesztett felső határ (ezt a büntetést, a „negyedszázadost” a humanitás nevében eltörölt halálbüntetés helyett vezették be néhány nappal később.[50] Végül

[49] A jegyzőkönyvbe így írták be: „kétszáz méter varró-anyag”. Azt már mégiscsak restellték beírni, hogy „egy karika cérna”.

[50] De ez utóbbi is csak egy kis időre fátyolozta el arcát; hogy aztán két és fél év múlva (1955. januárjában) újra felfedje halálfej-vigyorát.

kiegyenesítették azt a régi púpot, hogy csak a politikai vétségek be nem jelentése államellenes bűntény – most aki az állami- vagy kolhozvagyon dézsmálásáról mulasztott el jelentést tenni (ami „közönséges” bűntett volt), arra is rámázoltak három évi lágert vagy hét évi kitelepítést.

A Rendelet kibocsátását követő években a falu- és városlakók egész hadosztályait irányították GULag-ra, hogy a kihalt őslakók helyett műveljék a Szigeteket. Igaz, hogy ezek a hullámok a rendőrségen s a rendes bíróságokon át folytak, s nem terhelték az Állambiztonsági Szervek csatornáit, melyek úgyis túl voltak duzzasztva a háború utáni években.

Az új sztálini vonal, mely szerint éppen most, a fasizmus felett aratott győzelem után kell bebörtönözni oly energikusan, oly sok embert s oly hosszú időre, mint még soha, természetesén a politikai foglyok sorsára sem maradhatott azonnali kihatás nélkül.

1948-at és 49-et különben is az egész társadalmi életre kiterjesztett fokozott üldözés és ellenőrzés jellemezte, e kor igazi nevezetessége azonban az „ismétlők” tragikomédiája volt, ami még a sztálini jogtipró bíróság történetében is egyedülálló a maga nemében.

A GULag nyelvén azokat a boldogtalanokat hívták így, akik 1937-ben nem zúzódtak halálra, akiknek sikerült túlélniük a képtelen és elviselhetetlen tíz esztendőt, s most 1947-48-ban elgyötörten s leromolva, reszkető lábbal „szabad” földre lépniük, abban a reményben, hogy ami kevés még hátra van életükből, nyugalomban élhessék le. De valami ádáz rögeszme (megátalkodott gonoszság vagy telhetetlen bosszú?) arra ösztökélte a Győztes Generalisszimuszt, hogy parancsot adjon: vessék újra börtönbe mindezeket a megrokkant embereket, még ha nincs is új vétkük. Még gazdasági és politikai szempontból sem volt neki kifizetődő, hogy visszatömje malma garatjába az egyszer kivetett ocsút. De éppen ez volt az, amit Sztálin elrendelt. Arra volt példa ez az eset, hogyan veti alá puszta szeszélyének a történeti szükségszerűséget egy történeti személy.

S jöttek értük, valamennyiért, azokért, akik alig szoktak még hozzá új helyükhöz, új családjukhoz. Ímmel-ámmal, unottan jöttek értük, ugyanúgy mentek el ők is. Hiszen ők régen tudtak már mindent, ismerték az egész kálváriát. ók aztán nem kérdezték: „miért?”, s nem mondták szeretteiknek: „majd megjövök!” – fölvették leghitványabb gúnyájukat, egy kis mahorkát szórtak a dohányzacskóba és elmentek aláírni a

jegyzőkönyvet. (Ennyi volt az egész kihallgatás: „Maga ült?” – „Igen.” – „Akkor kap még tíz évet”.)

Majd úgy találta az Egyeduralkodó, hogy nem elég csak azokat leültetni, akik túlélték 1937-et! A gyermekeket is, az ő esküdt ellenségeinek a gyermekeit is le kell fogni. Hisz felnőnek azok, s még bosszút forralhatnak! (Lehet, hogy túl sokat evett vacsorára, s nyomasztó álmot látott: ezekkel a gyermekekkel álmodott.) Nosza, böngészni, számolgatni kezdtek s csakugyan: csuktak ugyan már börtönbe ilyen gyermekeket, de túl keveset. Becsukták a hadseregparancsnokok gyermekeit, de a trockisták gyermekeit nem mind! S ezzel meg is indult a „bosszúra kész gyermekek” hulláma. (Ebbe a kategóriába esett pl. a 17 éves Lena Koszarjeva és a 35 éves Jelena Rakovszkaja.)

A nagy európai felfordulás után 1948-ban Sztálinnak így sikerült újra alaposan elsáncolnia magát, a lehető legalacsonyabbra ácsolni a mennyezetet s ebben a szűkített térben a korábbi, 1937-es légnyomást összepréselnie.

S 48-ban, 49-ben és 50-ben kezdtek tovafolyni

– az, álkémek (tíz évvel ezelőtt a németek s japánok, ma az angolok s amerikaiak kémei);

– a vallásosak (ezúttal többnyire szektások);

– genetikusok, növény-nemesítők, Vavilov és Mendel tanítványai, akiket eddig még nem intéztek el;

– minden külön megjelölés nélkül: csupán intelligens, gondolkodó emberek (különös szigorral: diákok), akik nem idegenkedtek kellőképpen Nyugattól. Divat volt ezeknek a következő „betűket” adni:

– VAT – az amerikai technika dicsőítése;

– VAD – az amerikai demokrácia dicsőítése;

– PZ – Nyugat-imádat.

E hullámok hasonlítottak az 1937-esekhez, a büntetések azonban nem hasonlítottak. Már nem a patriarchális „tízrubeles” volt a standard, hanem az új sztálini huszonötös. A tízévi börtönt kiskorúak számára rendszeresítették.

Jókora hullámot indított az „államtitkok felfedőiről” hozott rendelet is (a titkok sorába ilyenek tartoztak: a járási termés nagysága, bármely járványstatisztika; valamely műhely vagy kisüzem termelési programja, polgári repülőtér fekvése, a város közlekedési vonalai, börtön- vagy lágerfogoly neve.) E rendelet alapján tizenötösöket osztogattak.

Nem hanyagolták el a nemzetiségi hullámok menesztését sem. Szünet nélkül ömlött Bandera híveinek a hulláma, akiket azon melegében, a harc helyén, az erdőben fogtak el. Tíz- és ötévi lágert vagy kitelepítést kaptak ugyanakkor mindazok a nyugat-ukrajnai falusiak, akik bármily kapcsolatban voltak a partizánokkal, pl. aki megengedte, hogy nála éjszakázzanak vagy aki csak egyszer is enni adott nekik s aki nem jelentette fel őket. 1950 körül elindították a banderista ASSZONYOK hullámát is, ezekre tíz-tíz évet mértek, amiért nem akartak minél előbb megszabadulni a férjüktől s nem jelentették fel.

Arra az időre már befejeződött Litvánia és Észtország ellenállása. De 1949-ben éppen onnan kezdtek ömleni az új szociális profilaxis s a kollektivizálás hatalmas hullámai. Egész szerelvények szállították Szibériába a városlakókat és a parasztokat a három balti köztársaságból. (Ezekben a köztársaságokban annak idején visszájára fordult a történelem ritmusa. Most tehát rövid idő alatt, tömény adagokban kellett megélniük mindazt, amin az Unió egésze már átesett.)

48-ban még egy nemzetiségi hullám áradt a számkivetésbe: az Azov-melléki, a kubáni s a Szuhumiból való görögöké. Ezek ugyan semmivel sem szeplősítették meg magukat a háború alatt az Atya szemében, ám ez most mégis rajtuk állt bosszút a görögországi kudarcért, vagy mit gondoljunk? Mindenesetre ez a hullám is az ő személyes örjöngésének terméke. A görögök többségükben Közép-Ázsiába kerültek kitelepítésbe" az elégedetlen elemek pedig politikai elkülönítőbe.

1950 körül, ugyancsak a hadi balsiker megtorlásaként, vagy talán csak hogy részrehajlás-nélküliségét demonstrálja a korábban kitelepítettek felé, a Markős seregéből való felkelőket, akiket Bulgária szolgáltatott ki nekünk, ugyancsak a Szigetcsoportra irányította.

Sztálin életének utolsó éveiben határozottan kezdett kibontakozott egy zsidó-hullám is (1950-től már több ízben szidalmazzák őket kozmopolitáknak). Az *orvos-ügyet* is e célból koholták. A jelek szerint Sztálin nagyszabású zsidó-irtásra készült.[51]

[51] Az igazat sohasem lehet megtudni nálunk, még ma sem s még sokáig nem. De a moszkvai szóbeszéd szerint Sztálin terve a következő volt: március elején felakasztják a „gyilkos orvosokat" a Vörös téren. A fölháborodott hazafiak természetesen (ügynökök irányításával) zsidó-pogromokat fognak rendezni. A kormány pedig (ugye felismerhető Sztálin kezenyoma?) nagylelkűen meg fogja menteni a zsidókat a nép haragjától, s még azon az éjszakán kitelepíti őket Moszkvából a Távol-Keletre és Szibériába (ahol már ácsolták is a barakkokat).

Azonban ez a terve meghiúsult, ami most történt meg vele először egész életében. Isten, nagyon valószínű, hogy emberkéz közreműködésével, kivetkőztette őt porhüvelyéből.

A fent előadottak bizonyára mindenkit meggyőznek arról, hogy milliók szétmorzsolása és GULag benépesítése hideg számítás, következetesség és lankadatlan szorgalom műve volt,

– hogy a börtönök sohasem voltak nálunk üresek, hanem vagy tele voltak, vagy túlcsordultak,

– hogy míg ti kedvetekre foglalkoztatok az atommag ártalmatlan titkaival, tanulmányoztátok Heidegger hatását Sartre-ra s Picasso reprodukciókat gyűjtöttetek, elegáns kupéban fürdőhelyekre utaztatok vagy nyaralót építettetek Moszkva környékén, – a rabkocsik szünet nélkül suhantak az utcákon s a gebisták (GB – állambiztonság) dörömböltek s csengettek az ajtókon.

S gondolom, azt is eléggé bebizonyította ez a fejtegetés, hogy a Szervek sohasem ették ingyen a kenyerüket.

3.
A kivizsgálás

Ha Csehov értelmiségi hőseinek, akik folyton azt találgatták, mi lesz húsz-harminc-negyven év múlva, valaki azt felelte volna, hogy Oroszországban negyven év múlva kínvallatás lesz, hogy vasabronccsal szorítják össze az emberek koponyáját,[52] hogy savas fürdőbe mártják őket,[53] hogy meztelenen lekötözve hangyákkal s poloskákkal maratják őket, hogy gyorsforralón tüzesített nyársat dugnak az alfelükbe („titkos pecsét"), hogy csizmával lassan szétnyomják a nemi szervüket, s ami látszatra a legenyhébb: heteken át álmatlansággal s szomjaztatással gyötrik vagy összeverik véres hústömeggé, – akkor egyetlen csehovi darab sem úgy végződnék, ahogy végződik, mert minden hős az elmegyógyintézetben kötött volna ki.

De nem csak Csehov hősei: a század elején melyik normális orosz, köztük melyik szociáldemokrata lett volna képes elhinni, lett volna képes elviselni a ragyogó jövő ilyen megrágalmazását? Azt, ami még elment valahogy Alexej Mihajlovics korában, de ami Nagy Péter korában már barbárságnak tűnt, ami Byron korában legfeljebb tíz-húsz szerencsétlennek jutott ki s ami Katalin korától már teljes képtelenség számba megy, – azt a nagyszerű, fényes huszadik században, egy forradalomban, melyet a szocialista eszme alapján terveztek meg, azokban az években, amikor már repülőgépek úsztak a levegőben s fel volt találva a hangosfilm és a rádió – követte el nem egy szál lator s nem is valami eldugott helyen, hanem több tízezer erre külön kiképzett ember-fenevad védtelen áldozatok millióin.

Mi visszataszítóbb? Ez a visszajáró atavizmus-e, amelyet manapság szerénykedve „személyi kultusznak" nevezgetnek? Vagy még borzasztóbb, hogy ugyanazokban az évekbeli Puskin-évfordulót ünnepeltünk? Hogy szégyenkezés nélkül vittük színre azokat a bizonyos Csehov-darabokat, bár a feleletet már megkaptuk rájuk? Vagy még ennél is rettenetesebb, hogy ma, harminc év után még mindig azt kívánják tőlünk, hogy ne beszéljünk erről? Hogy a milliók szenvedéseinek emlegetése eltorzítja a történelmi perspektívát! Hogy erkölcsi állapotunk lényegig hatoló boncolása árnyékot vet anyagi sikereinkre! Tessék emlegetni inkább a nagyolvasztókat, a hengerműveket, a csatornaépítéseket... vagy ne... hagyjuk a csatornákat: akkor

[52] mint Dr. Sz.-nek, a P. K...va tanúsága szerint.
[53] Ch. Sz. T...e-t.

talán a kolimai aranyat... Ne, arról se beszéljünk... Különben mindenről lehet, csak – okosan s építő szellemben.

Nem értem ezek után, miért kárhoztatjuk az inkvizíciót? Hisz nem csak máglyák voltak akkor, hanem ünnepi misék is! S nem értem, mi kifogásunk lehet a feudalizmus ellen? Hisz nem fosztották meg a parasztot mindennapi munkájától! S karácsonykor járhatott kántálni, pünkösdkor meg koszorút köthettek a lányok...

Manapság az írásban s élőszóban terjedő legenda kizárólag a 37-es év számlájára írja a koholt vádak s a kínvallatás alkalmazását.

De ez nem így van, nincs egészen így. Az 58. cikkely alapján indított kivizsgálás éveken, évtizedeken át SZINTE SOHASEM az igazság kiderítésére irányult, hanem kizárólag abban a nélkülözhetetlen aljas procedúrában merült ki, hogy egy embert, aki még az imént szabad, esetleg büszke is, de mindenképpen felkészületlen volt, áthajtottak, áthúztak egy szűk csövön, amelyben az armatúra horgai felszaggattak a testét, amelyben lélegezni sem tudott, csak azt várta esedezve, mikor jut már a végére, ám az a másik vég már úgy vetette őt ki, mint a Szigetcsoport porhanyított lakóját, akinek az ígéret földje, akárhová kerül is. (Akik ezt nem látják be, azok szoktak makacskodni azt hiszik, visszafelé is ki lehet jutni a csőből.)

Minél több év múlik el anélkül, hogy írnánk ezekről a dolgokról, annál nehezebb lesz összegyűjteni az életben maradottak elszórt tanúságait. Pedig ezek arra tanítanak bennünket, hogy a koholt perek rendezése már a Szervek működésének első Éveiben megkezdődött, hogy megmutassák, mennyire nélkülözhetetlenek az ő folytonos mentőakcióik, nehogy egy szerencsétlen napon egyszerre csak elfogyjon az ellenség, s a Szervek *sorvadásra* legyenek ítélve. Mint a Koszirjev-ügyből[54] látható (l. lábjegyzet) a cseka helyzete már 1919 elején megrendült. Az 1918-as újságokat olvasva egy hivatalos közleményre bukkantam, mely egy tíztagú csoport furcsa összeesküvésének felfedéséről számolt be. Ágyúkat akartak (tehát csak AKARTAK) felvontatni a Lelencház tetejére (csak nézzétek meg, milyen magas!) és onnan akarták lőni a Kremlt. Tízen voltak, köztük úgy lehet nők és kiskorúak is, az ágyúk számáról nem értesülünk, valamint arról sem, honnan kerültek ezek az ágyúk, milyen kaliberűek s hogy is akarták őket felvinni a lépcsőn a padlásra, majd felállítani s rögzíteni őket

[54] I. rész 8. fejezet.

lejtős tetőn, hogy tüzelés közben le ne guruljanak. Hát a pétervári rendőrük, amikor felvették a harcot a februári forradalommal, miért nem vittek fel a tetőre géppuskánál nehezebb fegyvert?... De ezt az agyrémet, mely még 1937 fantasztikumait is felülmúlja, olvasták ám az egykorúak! S el is hitték!... Idővel minden bizonnyal sikerül arról is meggyőződnünk, hogy az 1921-ben rendezett „Gumilev-ügy” is koholt per volt.[55] Ugyanabban az évben a rjazani cseka is összekotyvasztott egy álpert a helyi intelligencia „összeesküvésről”, (de bátor emberek tiltakozása akkor még elért Moszkváig s leállították az ügyet). Ugyancsak 1921-ben lőtték agyon az egész Szapropel-bizottságot, mely „A Természeti Erők Kiaknázása” népbiztosságnak volt alárendelve. Hacsak egy kicsit is tisztában vagyunk a korabeli tudós-körök összetételével és beállítottságával s ha a fanatizmus füstfüggönye nem takarja el szemünk elől azokat az éveket, akkor minden különösebb kutatás nélkül is sejthetjük, mi annak az ÜGYNEK a valódi súlya.

Je. Dojarenko így emlékszik vissza erre az évre: fogoly-átvevő terem a Lubjankában, 40-50 priccs, szakadatlanul hozzák be, egész éjjel hozzák a nőket. Senkise tudja, mi a bűne, mindenkinek az az érzése, hogy ok nélkül szedik a népet. Az egész cellában csak egy van, aki tudja, miért fogták el: egy eszer (szociálforradalmár) nő. Jagoda első kérdése ez: „Hát maga, miért került ide?” – azaz: mondd meg magad, szőj hálót magadnak! TÖKÉLETESEN UGYANAZT vallják a rjazani GPU 1930-as működéséről is. Mindenhol az az általános, uralkodó érzés, hogy *semmiért* csukják le az embereket. Annyira nincs mivel vádoljanak, hogy I. D. T.-re hamis családnév használatát sütötték rá. (S bár kétség nem férhet neve valódiságához, a spec. törvényszék három évet varrta nyakába az 58:10 alapján.) Nem tudva, mibe akaszkodják bele, a nyomozó meg szokta kérdezni: „Milyen munkakörben dolgozott?” – „Tervező voltam.” – Írjon egy fogalmazványt munkája természetéről ezzel a címmel: Üzemi tervezés és a terv teljesítése – akkor majd meg fogja tudni, miért tartóztattuk le.” (A fogalmazásban majd csak talál valami kifogásolnivalót.)

Olyan ez, mint a kovnoi erőddel volt 1912-ben. Elhatározták, hogy mint szükségtelent, felszámolják az erődöt, mert már nem tölt be semmi harci feladatot. Akkor az aggódó parancsnokság „éjszakai lövöldözést” rendezett az erődre,

[55] A. A. Ahmatova egyszer kijelentette nekem, hogy erről tökéletesen meg van győződve. Még azt a csekistát is megnevezte, aki ezt az ügyet kifőzte (bizonyára Ja. Agranov).

csakhogy bebizonyítsa nélkülözhetetlenségét és megmaradhasson az állásában.

Egyébként már a kezdet kezdetén elméleti szempontból nagyon is tágan értelmezték a vádlott BŰNÉT. A „vörös terrornak” írt utasításai közt ezt írja M. Ja. Lacist cseka-főnök: „... a kivizsgálás folyamán nem kell anyagot s bizonyítékokat keresni arra, hogy a vádlott szóval vagy tettel vétett a szovjethatalom ellen. Az első kérdés ez legyen melyik osztályhoz tartozik, milyen szármarású, végzettségű (*lám, ez az: a Szapropol-bizottság! – A. Sz.*), neveltetésű. Ezek a, kérdések döntsék el, mi legyen a sorsa a vádlottnak.” Dzerzsinszkij említi 1920 novemberében a VCsK-hoz intézett levelében, hogy a cseka „gyakran ad helyt rágalmazó nyilatkozatoknak”.

És hát nem tanítottak meg bennünket annyi évtizeden át, hogy ONNAN nincs visszatérés? Az 1939-es rövid s mellékcélokra kancsalító hazabocsátásokon kívül csak nagy ritkán s elszigetelten fordul elő olyan eset, hogy valakit a kivizsgálás eredményeként szabadlábra helyeznek. De ha előfordult is, az ilyen embert vagy rövidesen újra leültették, vagy csak megfigyelés céljából eresztették ki. Így vált hagyományos tapasztalattá az a vélemény, hogy a Szervek selejt nélkül dolgoznak. Ezek után hogy beszélhetnénk „bűntelenekről”?

Dal „Szófejtő szótárában” a következő megkülönböztetés olvasható: „A kikérdezés abban különbözik a kivizsgálástól, hogy az előbbit előzetes megbizonyosodás végett alkalmazzák annak eldöntésére, van-e ok áttérni az utóbbira.”

Ó, szent együgyűség! Hisz a Szervek soha még csak nem is tudtak semmiféle kikérdezésről! Egy felülről érkező leirat, a legkisebb gyanú árnyéka, a hivatalos spicli jelentése, sőt névtelen feljelentés is[56] letartóztatást vont maga után, s ezt elkerülhetetlenül követte a vád emelése. A kivizsgálásra szánt időt padig nem a bűnösség kiderítésére fordították, hanem száz közül 95 esetben arra, hogy kimerítsék, elnyűjék, megfosszák erejétől a vádlottat, úgy hogy már azt se bánja, ha fejszével is vágják agyon, csak legyen vége minél előbb.

Már 1919-ben az *asztalra helyezett revolver* volt a kihallgatás fő eszköze.

[56] A Bűnvádi Eljárás Vezérkönyvének 93. cikkelye kifejezetten elismeri: névtelen feljelentés is szolgáltat*hat* alapot bűnvádi eljárás megindítására (!) (a „bűnvádi” szón nem kell csodálkozni, hisz a politikaiak mind bűnözőknek számítottak).

Nemcsak a politikai, hanem a közönséges bűnügy kivizsgálása is így folyt. A Tüzelőanyag-Bizottság perében (1921) Mahrovszkaja vádlott panaszt emelt, hogy a vallatás alkalmával kokainnal kezelték. A vádló[57] így vágott vissza: „Ha arról tenne feljelentést, hogy durván bántak magával, lelövéssel fenyegették, azt még csak el lehetne hinni valahogy. Ott hever fenyegetően a revolver, néha rád szegeződik, a nyomozó pedig nem fárasztja magát annak kitalálásával,

Hogy miben áll a bűnöd: „Mondd el magad! Te csak tudod!" Ezt követelte 1927-ben Szkripnyikovától Hajkin nyomozó, ezt követelték 1929-ben Vitkovszkijtól. Azóta negyed század telt el 1952-ig, de semmi sem változott. Anna Szkripnyikovát, akit akkor ültettek le ÖTÖDSZÖR, így leckézteti Szivakov, az „Ordzsonyikidze MGB" nyomozó osztályának parancsnoka: „A börtönorvos szerint 240-es a vérnyomásod, de ez kevés neked, te szemét (a vádlott akkor már a hatvan felé járt), mi majd felhajtjuk 340-re minden kék folt, verés és csonttörés nélkül is, úgy hogy belegebedsz, te rohadék; csak éppen aludni nem hagyunk!" S ha Szkripnyikova az éjjeli kihallgatás után nappal behunyta a szemét a cellában, rögtön berontott a felügyelő és rárivallt: „Nyisd ki a szemedet, mert a lábadnál fogva húzlak le a priccsről s odakötlek álló helyzetben a falhoz!"

Már 1921-ben is az éjjeli kihallgatások voltak túlsúlyban. Olyankor autólámpával világítottak a vádlott arcába (a rjazani csekánál Stelmah), 1926-ban a Lubjankában (Berta Gandel tanúsága szerint) az Amonoszov-légfűtést használták fel, hogy felváltva hideget és meleget árasszanak a cellába. Volt ezenkívül parafa-cella is, ebben amúgy sincs levegő, de még át is forrósították. Alighanem ilyenben volt Klujev költő, ilyenben ült Berda Gandel is. Vaszilij Alexandrovics Kaszjanov, aki 1918-ban a jaroszlavli felkelésben vett részt, mesélte, hogy az ilyen cellát addig hevítették, míg ki nem serkedt a vér a test pórusaiból. Mikor ezt észrevették a lesőn át, hordágyra rakták a vádlottat és vitték aláírni a jegyzőkönyvet. Az „arany" korszakból ismeretesek a „forró" (és a „sós") módszerek. 1928-ban Grúziában pörkölték a kihallgatandók kezét, a Metyeh börtönben pedig a sötétben belelökték őket egy mocsokkal megtöltött medencébe.

Logikus és egyszerű: ha egyszer bármi áron vádat kell emelni, akkor a megfélemlítés, erőszak és kínzás is elkerülhetetlen, s minél képtelenebb a vád, szükségszerűen annál kegyetlenebb a vallatás, mellyel ki akarják kényszeríteni a

[57] N. V. Krilenko: „Öt év után...", GIZ, Moszkva, 1923. 401. l.

beismerést. S mivel mindig is voltak koholt perek, következésképpen kínzás és erőszak is volt mindig, nem pedig csak 1937-ben. Krónikus és általános jellegű ismertető jegyek ezek. Azért is ütközik meg az ember, ha azt olvassa néha volt foglyok visszaemlékezéseiben, hogy 1938 tavaszán bevezették a kínvallatást".[58] Sohasem léteztek olyan szellemi-erkölcsi gátlások, melyek visszatartották volna a Szerveket a kínvallatás alkalmazásától. A forradalom utáni első években a „VCsK Hetilap"-ban, a „Vörös Kard"-ban és a „Vörös Terror"-ban nyílt eszmecsere folyt a kínvallatás elfogadhatóságáról marxista szempontból. S a következményekből ítélve pozitív feleletet sikerült leszűrniük, bár nem véleménykülönbség nélkül.

Közelebb járunk az igazsághoz, ha ezt mondjuk 1938-ról: ha korábban valamiféle formai engedélyre volt szükség ahhoz, hogy kínvallatást alkalmazzanak, külön papírra minden kivizsgálandó üggyel kapcsolatban (no persze azt könnyen megadták!) – akkor 1937-38-ban, tekintettel a rendkívüli helyzetre (adva voltak a Szigetcsoportra menő milliók, ezeket kellett záros határidőn belül átdarálni az egyéni kivizsgálás apparátusán, ami teljesen ismeretlen dolog volt a tömeghullámok: a kuláktalanítás és a nemzetiségi deportálások korában) megengedték a nyomozóknak, hogy korlátlanul, saját belátásuk szerint alkalmazzanak kínvallatást, ahogy munkájuk s a kitűzött határidő megkövetelte. Emellett a kínzás nemeit sem szabályozták s helyt adtak bármely találékonyságnak.

Ezt az általános, korlátlan engedélyt bevonták 1939-ben, a kínvallatáshoz újra papírformaságokat követeltek s talán nem is adtak olyan könnyen engedélyt (különben a közönséges megfélemlítés, zsarolás, becsapás, álmatlansággal és magánzárkával való porhanyítás sohasem volt megtiltva). De már a háború végén és a háborút követő években rendelettel jelölték meg a foglyok bizonyos kategóriáit, melyekre vonatkozóan már eleve engedélyezték a kínvallatás széles skáláját. E kategóriákba estek a nemzetiségek, elsősorban az ukránok s a litvánok, főképp akkor, ha valóban vagy feltételezhetően illegális szervezethez tartoztak, amit egészében fel akartak göngyölíteni, s minden nevet kiszedni azokból, akiket már letartóztattak. Például Szkirjusz Romualdasz Prano csoportjában kb. ötven litván volt. Ezeket például azzal vádolták

[58] Je. Ginzburg azt írja, hogy a „fizikai kényszert" 38 áprilisában engedélyezték. V. Salamov úgy véli, hogy a 38-as év közepén engedélyezték a kínzást. M...cs fogoly-veterán meg van győződve arról, hogy „rendelettel tértek át az egyszerűsített kihallgatásra s a pszichikai módszerekről a fizikaiakra". Ivanov Razumnyik „a legkegyetlenebb kivizsgálások korának a 38. év közepét tartja.

1945-ben, hogy szovjetellenes röplapokat terjesztettek. Mivel Litvánia börtöneiben akkor nem volt elég férőhely, Velszkbe, az Arhangelszki Területre küldték őket lágerba. Ott némelyiket megkínozták, mások nem bírták ki a nappali robotból s éjjeli kihallgatásból álló kettős műszakot, az eredmény mindenesetre az lett, hogy egytől-egyig mind az ötven beismerő vallomást tett. Kis idő elteltével Litvániából jelentették, hogy megtalálták a valódi röplapterjesztőket s EZEK ÁRTATLANOK! Magam is találkoztam 1950-ben a kujbisevi átmenőtáborban egy dnyepropetrovszki ukránnal, akit különféle kínzásoknak vetettek alá, hogy kiszedjék belőle „kapcsolatait”, társai nevét. Álló zárkába csukták, amelybe támasztékul (alvás céljára) napi négy órára egy rudat toltak be. Levinát pedig, az Akadémia levelező tagját a háború után azért kínozták, mért közös ismerősei voltak az Allilujev családdal.

Továbbá nem volna igazságos 1937-nek tulajdonítani azt a „felfedezést” sem, hogy a vádlott személyes beismerése minden anyagi bizonyítéknál többet nyom a latban. Ezt a tételt is lefektették már a húszas években. Visinszkij zseniális tanítása azonban csak 1937-re kapta meg a neki kijáró megbecsülést. Különben akkor is csak a nyomozóknak és ügyészeknek tartották fenn, erkölcsi szilárdságuk biztosítására és fokozására, mi többiek pedig csak húsz év múlva értesültünk a meglétéről, akkor, amikor már kezdték elítélni mellékmondatokban s egyes újságcikkek kevésbé lényeges bekezdéseiben, mint olyant, ami már régóta széltében ismeretes.

Akkor tudtuk meg, hogy egy beszédében, melyet azokban a rosszemlékű években tartott s mely nagy megbecsülésnek örvendett szakértői körökben, Andrej Januarjevics (az embernek kedve volna Jaguarjevicset mondani) Visinszkij a rugalmas dialektika szellemében, (melyet ma sem az állami alattvalóknak, sem az elektronikus készülékeknek nem engednénk meg, mert ezek nyelvén az igen – igen és a nem – nem), kijelentette, hogy az emberiség számára sohasem volt lehetséges az abszolút igazság megállapítása, csupán a viszonylagos igazságé. Innen egy lépést tett, melyre két évezred folyamán sem tudták rászánni magukat a jogtudósok: hogy talán az az igazság, melyet a nyomozás és a törvényszék állapít meg, az sem abszolút, hanem csak viszonylagos. Ezért amikor aláírjuk valakinek a halálos ítéletét, úgysem lehetünk soha *abszolút* biztosak afelől, hogy vétkes az, akit büntetünk, pusztán többé vagy kevésbé megközelítőleg, valamiképpen a feltételezések fokán s csak

bizonyos értelemben.[59] Ebből arra az igen gyakorlati következtetésre jut, hogy hiábavaló időtöltés volna abszolút bizonyítékok keresése (minden bizonyíték relatív), ugyancsak kétségen felül álló tanúk keresése is (a tanúk egyszer így, másszor úgy beszélhetnek). Már most a bűnösség ilyen viszonylagos és megközelítő bizonyosságát a nyomozó bizonyítékok és tanúk nélkül is elérheti, ki sem kell mennie az irodájából, „de nem csupán az eszére kell támaszkodnia, hanem pártos öntudatára és erkölcsi szilárdságára is” (azaz egy kialudt, jóllakott és meg nem vert ember fölényére), valamint „saját jellemére” (azaz kegyetlenkedő hajlamaira)!

99

Visinszkij elmefuttatása természetesen sokkal kifinomultabb, mint Lacisz utasításai. De a lényeg mindkettőjüknél ugyanaz.

Csak egyben nem volt következetes Visinszkij s tért el a dialektikus logikától: azzal, hogy a GOLYÓT meghagyta ABSZOLÚTNAK...

Spirális fejlődése során a haladó igazságszolgáltatás így tért vissza végkövetkeztetéseiben az antik előtti vagy a középkori nézetekhez. Mint a középkori kínzómesterek, úgy látták közmegegyezéssel a mi nyomozóink, ügyészeink és bíráink is a bűnösség legfőbb bizonyítékát a vádlott beismerő vallomásában.[60]

Azonban az együgyű középkor, hogy kikényszerítse az óhajtott beismerést, drámai és festői eszközökhöz folyamodott, mint amilyen a kínpad, a kerék, a parazsas serpenyő, a szeges ágy, a karó. A huszadik században ezzel szemben felhasználva a fejlett orvostudományt, valamint a gazdag börtön-tapasztalatokat, rájöttek, hogy felesleges így halmozni az

[59] Lehet, hogy annak idején Visinszkijnek éppoly kevéssé volt szüksége erre a dialektikus vigaszra, mint hallgatóinak. Amikor elüvöltötte az ügyészi emelvényről, hogy „agyonlőni mind, mint a veszett kutyákat!”, amilyen gonosz és eszes volt, tudta, hogy a vádlottak ártatlanok. Valószínűleg annál nagyobb hévvel estek neki a törvényszéki hazugság dialektikus kidekorálásának ő és a marxista dialektika oly szörnyetege mint Buharin. Az utóbbi előtt túlságosan is ostobának s nyomorúságosnak tűnt teljesen ártatlanul pusztulni el (saját vétkét is valósággal *áhította* megtalálni!); Visinszkij pedig szívesebben érezte magát logikus elmének, mint leplezetlen gazembernek.

[60] Vesd össze ezzel az USA alkotmányának 5. függelék-pontját: „Senkit sem szabad arra kényszeríteni, hogy önmaga ellen tanúskodjék.” NEM SZABAD!... (Ugyanez áll a 17. századi „Jogok Bullájában” is.)

erőszak eszközeit s nehézkes is ezeknek tömegekre való alkalmazása. Aztán meg…

Aztán meg nyilván szerepet játszott egy másik körülmény Sztálin, mint mindig, ebben a kérdésben sem mondta ki az utolsó szót, azt maguknak az alárendelteknek kellett kitalálniuk, ő pedig, mint a sakál, mindig hagyott magának egy rést a visszavonulásra, hogy aztán megírhassa cikkét: „Akiknek a siker a fejükbe szállt”. Milliók tervszerű meggyötrését mégiscsak most kísérelték meg először az emberiség történelmében, s bármily nagy volt is Sztálin ereje s hatalma nem lehetett száz százalékig bizonyos a sikerben. Ilyen irdatlan mennyiségű anyag mellett a kísérlet másképp üthet ki, mint kicsiben. Váratlan robbanás, geológiai csuszamlás történhet, de még világraszóló lelepleződés is. S esik ami esik, Sztálinnak meg kell maradnia angyali tisztaságú lepleiben.

Ezért azt kell hinnünk, hogy nem létezett olyan jegyzék a kínzások és bántalmazások nemeiről, mely nyomtatásban állt volna a nyomozók rendelkezésére. Egyszerűen csak azt követelték meg, hogy minden nyomozó osztály a kiszabott határidőre s a kiszabott mennyiségben olyan „nyuszikat” szállítson a törvényszéknek, akik már mindent beismertek. S egyszerűen csak azt közölték (szóban ugyan, de gyakran), hogy minden mód és eszköz meg van engedve, ha a nagy célt szolgálja; hogy senki sem kéri számon a nyomozótól a vallatott személy életét; hogy a börtönorvos amennyire lehet, ne avatkozzék bele a nyomozás menetébe. Nagyon valószínű, hogy gyakorolták az „elvtársak közötti tapasztalatcserét” is és „tanultak a haladottabbaktól”, de felhasználták az „anyagilag érdekeltebbé tételt is”, magasabb óradíjat fizettek az éjjeli műszakban, prémiummal jutalmazták a határidő előtt teljesített nyomozást, és hát persze azt is kilátásba helyezték, hogy azok a nyomozók, akik nem boldogulnak feladatukkal... Aztán ha valamelyik területi NKVD-ben zűr támadt volna, a helyi főnök akkor is tiszta maradt volna Sztálin előtt; hisz ő nem adott ki egyenes parancsot a kínzásra! S ugyanakkor ily módon biztosította volna a kínvallatás további alkalmazásának lehetőségét is.

Mikor rájöttek, hogy főnökeik így bebiztosítják magukat, a beosztott nyomozók egy része is (azok persze nem, akik megittasodtak meg a kegyetlenségtől) igyekezett az elején enyhébb módszereket alkalmazni, s ha a továbbiakban jobban rákapcsolt is, kerülni az olyan módszereket, amelyek nagyon is egyértelmű nyomokat hagynak, mint amilyen egy kiütött szem, leszakított fül, eltört gerinc vagy egy kékre vert emberi test.

Ezért nem találunk hát teljes egyezést (kivéve az általánosan alkalmazott aludni nem hagyást) azokban a vallató-módszerekben, amelyekről 1937-ben az egyes tartományi elöljáróságokon s azokon belül az egyes vallatók szobájában alkalmaztak.[61] Az mindenesetre közös vonás volt, hogy előnyben részesítették az úgynevezett „enyhe” módszereket (mindjárt meglátjuk, milyeneket), biztos ami biztos. Hisz egy ember lelki egyensúlya csak elég szűk határokon belül maradhat ép, s egyáltalán nem kell ahhoz kínpad vagy serpenyő, hogy az átlagember a beszámíthatatlanság állapotába jusson.

Az alábbiakban megpróbálunk beszámolni néhány egyszerűbb fogásról, melyekkel meg szokták törni a letartóztatott akaratát és személyiségét, anélkül, hogy nyomot hagytak volna a testén.

Kezdjük a *pszichológiai* módszerekkel. A rabság viszontagságaira soha fel nem készült nyuszikra borzasztó, szinte megsemmisítő hatással lehetnek e módszerek. De az sem viseli el könnyen őket; aki fel van vértezve.

1. Először is az éjszaka. Miért éppen éjjel hajtják végre a lélek megtörését? Miért választották a Szervek már működésük első éveiben az *éjszakát?* Azért, mert amikor éjjel felverik álinából (még ha nincs még álmatlanságtól elgyötörve), a letartóztatott nincs birtokában nappali lelki egyensúlyának és ítélőképességének, hajlamosabb a megadásra.

2. Őszinte hangú *meggyőzés*. Ez a legegyszerűbb. Mire jó ez a macska-egér játék? Miután már ült egy ideig többi elfogott sorstársa körében, a letartóztatott úgyis tisztában van az általános helyzettel. S a nyomozó így beszél hozzá, gyengéden, barátságosan: „Nézd, így is, úgy is kapsz néhány évet. De ha ellenszegülsz, akkor itt krepálsz meg a börtönben, rámegy az egészséged. Ha pedig Lágerba kerülsz, a levegőn leszel, látod a napot... Azért jobb, ha rögtön aláírod”. Logikus nem? S okosan is teszi, aki belemegy és aláírja, ha... Ha csak róla magáról van szó! Ez azonban ritkán van így. Ezért elkerülhetetlen a harc.

Egy másik változat; párttag meggyőzésére: „Ha az országban hiány s éhínség van, akkor önnek mint bolseviknek el kell döntenie magában: feltételezheti-e, hogy ebben az egész párt vagy a szovjethatalom bűnös?” – Nem, természetesen nem! – válaszol gyorsan a lenfeldolgozó igazgatója. „Akkor emberelje meg magát s vegye magára a vádat!” S az magára veszi.

[61] Úgy beszélik, hogy a Don melletti Rosztov és Krasznodar elöl járt volna kegyetlenségben a kínzás terén, ez azonban nincs bebizonyítva.

3. *Durva szitok*. Nem valami elmés fogás; de jól nevelt, finom, gyengédlelkű emberekre kitűnően lehet hatni vele. Két olyan esetről is tudok, lelkészekkel történt meg, hogy közönséges szitkozódás vette őket a lábukról. Az egyiknek a kihallgatását (1944-ben a Butirkában) egy nő vezette. Először nem győzött áradozni a cellában, milyen udvarias a nő. Egyszer aztán nagyon elszontyolodva tért vissza, és sokáig nem lehetett rávenni, hogy elismételje, milyen kacskaringósan kezdte az cifrázni, sorra véve felmenő rokonait. (Sajnálom, hogy nem idézhetem itt egyik kis kiszólását.)

4. Letaglózás *pszichológiai szélsőségekkel*. Hírtelen fordulat: a nyomozó messzemenő szeretetreméltósággal vezeti az egész kikérdezést, vagy annak jó részét, nevén s apai nevén szólítja a foglyot, fűt-fát megígér. Akkor hirtelen felkapja a levélnehezéket: „Huj, rohadék! Kilenc grammot a nyakadba!” – s kinyújtja a kezét, mintha a hajába akarna markolni, mintha még a körmei is kiegyenesednének, feléje lép... (Nőkkel szemben jól bevált fogás.)

Változatképpen: két nyomozó váltja egymást; az egyik törzúz, üvölt, a másik rokonszenves, majdnem hogy szívélyes. A fogoly, valahányszor belép az irodába, reszket, hogy melyiket találja ott. Csupa megkönnyebbülésből kedve volna a másiknak mindent aláírni, azt is bevallani, amit sohasem tett.

5. Előzetes megalázás. A rosztovi GPU hírhedt pincéiben („a 33-as Ház”) az utcai járda vastag üvegei alatt (volt raktárhelyiség) néhány órára hasra fektették a kihallgatásra váró foglyokat a közös folyosó padlóján, a fejüket sem emelhették fel s egy hangot sem adhattak. Így feküdtek ott, mint az imádkozó mozlimok, míg a felvezető meg nem érintette a vállukat s kihallgatásra nem vitte őket.

Alexandra O...va a Lubjankában megtagadta a kívánt beismerést. Átvitték a Lefortovo-ba. A felvételiben egy női felügyelő levetkőztette, mint ami a vizsgálathoz tartozik, s elvitte a ruháját, őt magát pedig csupaszon bezárta egy fülkébe. Akkor odajöttek a férfi-börtönőrök, nézegetni kezdték a lesőlyukon át, röhögtek s megjegyzéseket tettek az alakjára.

Csak kérdezni kéne, egészen biztosan sok ilyen példát lehetne összeszedni. S a cél mindig ugyanaz: az életkedv s akarat megtörése.

6. Bármely fogás, mely *kihozza a sodrából* a foglyot. A Moszkvai terület Krasznogorszk nevű helységéből való F. I. V.-t (I. A. P. közlése szerint) a következőképpen hallgatták ki: A női

nyomozó néhány keresett fogással levetkőzött előtte a kihallgatás folyamán (sztriptíz!), de megszakítás nélkül folytatta a kérdezgetést, mintha mi sem történne, járt-kelt a szobában, odament hozzá s igyekezett kiszedni belőle a beismerést. Lehet, hogy ez neki személyes passziója volt, de, az is lehet, hogy hideg számítás: a fogoly elveszti az eszét és aláír! Kockáztatni semmit sem kockáztatott: ott a pisztoly és a csengő.

7. *Ijesztgetés*. A leghasználhatóbb és nagyon sokoldalú eszköz. Gyakran kombinálják becsapással s – természetesen hazug – ígéretekkel. 1924-ben így beszéltek: „Nem akar vallani? El kell magát küldenünk Szoloveckbe. De aki vall, azt kieresztjük”. 1944-ben pedig így: „Tőlem függ, milyen lágert kapsz. Láger s láger között nagy a különbség. Most éppen szigorított munkatáboraink is vannak. Ha megmondod az igazat, könnyű helyre kerülsz, de ha nyakaskodsz, – huszonöt év vasban, földalatti robotban!” Ijesztgetnek másik, rosszabb börtönnel is: „Ha makacskodsz, átküldünk a Lefortovoba (mondják annak, aki a Lubjankában van), a Szuhanovkába (annak, aki a Lefortovoban van). Ott majd másképp beszélnek veled!” Te pedig már megszoktál itt, a házirend szinte SEMMI ebben a börtönben, OTT meg ki tudja milyen gyötrelmek várnak rád. A szállításról nem is beszélve!... Nem volna jobb engedni?

Ijesztgetéssel kitűnően lehet hatni arra, akit még nem tartóztattak, hanem egyelőre csak megidéztek a Nagy Házba. Az ilyennek még sok a vesztenivalója, ezért sok a félnivalója is: fél, hogy nem engedik haza, fél, hogy elkobozzák a holmiját, a lakását. Az ilyen ember sokat hajlandó beismerni s gyorsan enged, csakhogy megmenekülhessen ezektől a veszedelmektől. A Büntetőkönyvet természetesen nem ismeri, s csak úgy mellékesen, rögtön a kihallgatás elején eléje tolnak egy papirost, állítólagos kivonatot a BK-ból: „Tudatában vagyok annak, hogy a valóságnak meg nem felelő adatok szolgáltatásáért... 5 (azaz öt) évi elzárás...” (a valóságban, a 95. cikkely szerint két évig terjedhető elzárás), „...az adatszolgáltatás megtagadásáért... 5 (azaz öt) év...” (a valóságban, a 92. cikkely alapján három hónap). Ebben már új nyomozó-fogás is van, s a következőkben is mindig benne lesz:

8. *A hazudozás*. Mi bárányok nem hazudhatunk, de a nyomozó szünet nélkül hazudik, rá nem vonatkoznak a fönti cikkelyek. Már annyira elvesztettük arányérzékünket, hogy meg sem kérdezzük nyer-e hát valamit a hazudozással? Tetszése szerint rakhat elénk jegyzőkönyveket rokonaink, barátaink hamisított aláírásával, s ez csak leleményes nyomozói fogásnak számít.

Ijesztgetés becsapással és hazugsággal körítve: ezt a fogást alkalmazzák leggyakrabban a letartóztatott rokonainak megdolgozására, akiket tanúként idéztek meg. „Ha nem tanúskodnak így és így (ahogy éppen kívánják), *neki* lesz rosszabb... Maguk okozzák a vesztét (hogy hallgathatja ezt egy anya?)[62] Csak úgy menthetik meg (értsd: pusztíthatják el) őt, ha aláírják ezt (az elébük tolt) papírt."

9. Ez a *játék a hozzátartozók iránti szeretet húrjain* remekül beválik a letartóztatottaknál is. Sőt talán éppen ez a leghatásosabb minden ijesztgetés között, ezzel lehet megtörni a bátor szíveket. (Ó, milyen jól látták a régiek: az ember ellensége a saját házanépe!) Eszedbe jut az a tatár, aki mindent elviselt, saját kínjait, asszonyáét is, de a leánya megkínzását már nem viselte el? Rimalisz nyomozónő 1930-ban így fenyegetődzött: „Letartóztatjuk a lányát és közös cellába rakjuk be a, szifiliszesekkel!" S ezt nő mondta!

Fenyegetődznek, hogy mind lecsukják, akiket szeretsz. Ehhez néha hangkíséret is járul: feleséged már le van tartóztatva, de további sorsa a te őszintevallomásodtól függ. Őt itt a szomszéd szobában hallgatják ki éppen most, hallgasd csak! S valóban: a falon át női sírás és nyöszörgés hallik (hiszen az olyan egyforma, hát még falon keresztül, aztán meg te is fel vagy izgulva s nem vagy szakértő-formában; néha csak egyszerűen feltesznek egy lemezt „tipikus feleség"-hanggal szoprán vagy kontra-alt, valakinek racionalizálási javaslatából). De nini! ez most nem csalás, megmutatják neked az üvegajtón át, hogyan lépdel ő szótlanul, bánatosan lecsüggesztett fejjel, – igen, a te feleséged! Az Állambiztonság folyosóján! Te döntötted romlásba őt makacsságoddal! Már le van tartóztatva! (Pedig csak beidézték valami ürüggyel, s előre megbeszélt percben kiküldték a folyosóra, meghagyják neki: föl ne emelje a fejét, mert különben nem jut ki innen!) – akkor még az ő levelét is odaadják neked; kétségtelen, az ő keze írása: megtagadlak! Olyan gyalázatosságok után, amiket nekem rólad elmondtak, nem kellesz nekem! (S minthogy országunkban, miért – mért nem – ilyen feleségek éppúgy lehetségesek, mint ilyen levelek, mi egyebet tehetnél, mint hogy magadban fontolgatod, ilyen-e a te feleséged is?)

[62] Az orosz birodalom kegyetlen törvényei szerint a hozzátartozók meg is tagadhatták a tanúvallomást. S még ha szolgáltattak is adatokat az előzetes kikérdezés során ha akarták, kizárhatták azokat a per anyagából s az egész tárgyalásból. S bármennyire furcsán hangzik, a bűntényeshez fűződő ismeretség és rokonság akkor még nem számított önmagban terhelő bizonyítéknak.

V. A. Kornyejevát Goldman nyomozó (1944-ben) ezzel a fenyegetéssel zsarolta, hogy mások ellen tanúskodjék: „Elkobozzuk a házadat s öreg szüleidet kirakjuk az utcára”. A szilárd meggyőződésű és erőshitű Kornyejeva egy cseppet sem féltette önmagát, kész volt a szenvedésre. De Goldman fenyegetései törvényeink alapján teljesen reálisak voltak, ezért búnak eredt övéi miatt. Amikor reggel felé az éj folyamán visszautasított és széttépett jegyzőkönyvek után Goldman valamilyen negyedik változatot kezdett írni; amelyben Kornyejeva már csak maga volt vádolva, a nő örömmel s lelkében a győzelem érzésével írta alá. Azt az egyszerű emberi ösztönt, hogy kivívjuk igazunkat, s megcáfoljuk a hamis vádakat, már rég nem őrizgetjük magunkban, hogy is őrizhetnénk ott?! – Annak örülünk, ha sikerül magunkra vennünk az egész vádat.[63]

Ahogy a természet semmiféle osztályozásban nem ismer merev határokat, úgy mi sem tudjuk itt pontosan elkülöníteni a pszichológiai módszereket a fizikaiaktól. Hová soroljuk például a következő mulatságot?

10. *Hang-módszer*. A foglyot 6-8 méter távolságban ültetik le s kényszerítik, hogy hangosan beszéljen, ismételje meg, amit mondott. Nem könnyű a már halálra fárasztott embernek. Vagy hangtölcsért csinálnak kartonból, és a másik nyomozó elvtárssal, aki közben bejött, a fogoly mellé állnak s kétfelől a fülébe bömbölik: „Vallj rohadék!” A fogoly majd megsüketül, sokszor el is veszti hallását. Ez persze nem gazdaságos módszer, dehát a nyomozóknak is kell egy kis szórakozás egyhangú munkájuk közben, ezért kieszelnek ezt-azt, ki miben ügyes.

11. Csiklandozás. Ez is mulatság. Lekötik vagy lefogják az áldozat, kezét-lábát s az orrát belül madártollal csiklandozzák. A fogoly hányja-veti magát s úgy érzi, mintha az agyába fúrnának.

12. Cigarettát. elnyomni a letartóztatott bőrén (föntebb már említettük).

13. *Fény-módszer*. Éjjel-nappal éles villanyfény a cellában vagy a boxban, ahol a foglyot tartják; mértéktelenül fényes lámpa a kis helyiségben, fehér falak közt. (Ez az az áram, amit az iskolás gyerekek és a háziasszonyok megspórolnak!) A

[63] Kornyejeva most így beszél: „Tizenegy év múlva, mikor rehabilitáltak, volt alkalmam elolvasni ezeket a jegyzőkönyveket s lélekben hányingert kaptam. Mire voltam én ott olyan büszke?!... – Ugyanezt éreztem én is rehabilitálásomkor, korábbi jegyzőkönyveim kivonatait hallgatva. Meggörbítettek s én más ember lettem. Most pedig nem ismerek magamra: hogy tudtam én ezt aláírni s ráadásul azt gondolni, hogy tűrhetően megálltam a próbát?...

szemhéjak gyulladásba jönnek, nagyon fájdalmas. Majd a kihallgatásnál irányítják rá a helyiségben elhelyezett fényszórókat.

14. A következű fifikus ötlet: Habarovszkban, 1933 május elsején a GPU-nál Csebotarjovot egész éjjel, tizenkét órán keresztül – nem kihallgatták, ó nem: csak kihallgatásra *vitték!* Hé, maga ott! Kezeket hátra! – Kivezették a cellából, gyorsan fel a lépcsőn, be a nyomozó irodájába. A felvezető lelépett. De a nyomozó nem csak hogy nem tett fel egyetlen kérdést sem, de néha még le sem ültette Csebotarjovot, hanem felvette a telefonkagylót: vezessék el a 117-esből való foglyot! – Érte jönnek, elvezetik a cellába. De alig fekszik le a priccsre, máris zörög a zár: Csebotarjov! Kihallgatásra! Kezeket hátra! – Ott meg megint: Vezessék el a 117-esből való foglyot.

Bizony, a megdolgozási trükkök általában jóval a nyomozó irodája előtt meg szoktak kezdődni.

15. A börtönélet a boxnál kezdődik, ez egy láda vagy szekrény. Azt az embert, akit csak az imént fogtak el, akinek a lelke még csupa szabad szárnyalás, aki magyarázkodni, vitatkozni, harcolni akar – rögtön, ahogy belép a börtönbe, egy dobozba gyömöszölik, melyben néha van lámpa és ülőhely, máskor azonban sötét s csak állni lehet, benne, úgy hogy az ajtó nyomja az embert. Aztán itt tartják órákon át, egész nap, egész éjjel. A teljes bizonytalanság órái ezek: talán befalazták egész életére? Soha ilyesmi még nem történt vele, nem tudja, mit gondoljon. Így telnek el az első órák, amikor lelke még tele van tűzzel, fékezhetetlen háborgással. Van, aki összeroppan, az ilyent lehet is mindjárt vinni az első kihallgatásra! Mások feldühödnek – annál jobb: ezek mindjárt az elején megsértik a nyomozót, meggondolatlanul elszólják magukat, könnyebb nekik „ügyet” kavarni.

18. Ha nem volt elég box, lehetett így is: Jelena Sztrutyinszkaját a novocserkaszki NKVD-nél hat nap s hat éjjel egy sámlin ültették a folyosón, s nem volt szabad hátra dűlnie, elaludnia, leesnie s felállnia. Mindezt hat teljes napon át! Próbáld meg, ülj így csak hat órán át!

Továbbá változatosság kedvéért magas székre is lehet ültetni a foglyot, amilyent Laboratóriumokban használnak, úgy hogy ne érjen le a lába s jó alaposan elzsibbadjon. Aztán így ültetik nyolc-tíz órán át.

A kihallgatás alatt pedig, amikor a fogoly szem előtt van, rendes székre is lehet ültetni, de egészen a szélére, az ülőke

élére (előbbre csak! még előbbre!), úgy hogy majd hogy előre nem esik, s a szék éle kegyetlenül nyomja az egész kihallgatás alatt. S órákon át nem szabad mozdulnia sem. Ennyi az egész? Igen, ennyi az egész! Tessék kipróbálni!

17. A helyi adottságokhoz mérten a boxot „hadosztály-veremmel" is lehet pótolni; így volt ez a gorohoveci katonai lágerban a Nagy Honvédő háború idején. A foglyot belelökték egy ilyen három méter mély s kb. kétméteres átmérőjű gödörbe, ott tölthetett néhány napot a szabad ég alatt, sokszor esőben, ez volt a cellája s egyben az árnyékszéke is. Háromszáz gramm kenyeret és vizet eresztettek le neki kötélen. Képzeld magad ebbe a helyzetbe, ráadásai a frissen letartóztatott lelkiállapotába, aki ki van forgatva önmagából.

Általános utasítást kaptak-e erre nézve a Vörös Hadsereg Különleges osztályai, vagy csak a külső elszállásolás mindenütt egyforma körülményeinek tulajdonítható: elég az hozzá, hegy ez a módszer nagyon el volt terjedve. Például a 38-as motorizált lövészhadosztálynál, Halhin-Golnál harcolt s 1941-ben a mongóliai sivatagban állomásozott, az újonnan letartóztatott kezébe minden magyarázat nélkül egy ásót adtak (Szamuljov, a Különleges Osztály parancsnoka) s pontos méretek szerint egy *sírgödröt* ásattak vele (pszichológiai módszerrel való keresztezés!) Mikor a letartóztatott már derékig leásta magát abbahagyatták vele s leültették a gödör fenekére, a feje akkor már nem látszott ki. Jó néhány ilyen gödröt bíztak egyetlen strázsa őrizetére, úgy látszott, mintha nem volna körülötte senki, semmi.[64] Ebben a sivatagi űrben, a perzselő mongol hőségben fedetlenül s a hideg éjben ruhátlanul tartották a foglyokat, nem kínozták őket, dehogy! Minek az ilyesmire erőt fecsérelni? Napi élelmiszeradagjuk száz gramm kenyér és egy pohár víz volt. Csulpenyov hadnagy, szép szál legény, ökölvívó, huszonegy éves, egy egész HÓNAPOT ült így. Tíz nap múlva nyüzsögtek benne a tetvek. Tizenöt nap-múlva vitték először kihallgatásra.

18. *Térdre kényszeríteni* a foglyot – nem átvitt értelemben, hanem valóságosan térdepeltetni, úgy hogy nem ülhet a sarkára és ki kell húznia a derekát. A nyomozó irodájában vagy a folyosón 12, 24 vagy akár 48 órát is el lehet vele töltetni ebben a helyzetben. (Maga a nyomozó hazamehet, szórakozhat, meg van szervezve az egész: a térdeplő mellett őr áll, s az őrök váltják

---

[64] Ez nyilván mongol motívum. A „Nyiva" c. folyóirat 1914. márc. 15-i számában a 218. lapon látható egy mongol börtön rajza: a rabok külön-külön ládákba vannak zárva, melyeken kis nyílás van a fejük vagy ételük számára. A ládasorok közt őr sétál.

egymást.[65] Kit célszerű így térdepeltetni? Azt, aki már le van törve, aki már hajlamos a megadásra. És hát nőket. – Ivanov-Razumnyik közli e módszer egy változatát: miután így letérdeltették a fiatal Lordkipanyidzét, a nyomozó az arcába vizelt. S lám, Lordkipanyidze, akit semmi mással nem lehetett megejteni, ettől megtört. Vagyis: lehet így hatni még a büszke lelkekre is!

19. De lehet egyszerűen *állatni* is a foglyot. Úgy is, hogy csak a kihallgatást állja végig: ez is kimeríti, legyöngíti. Vagy úgy, hogy a kihallgatás alatt ülhet ugyan, de egyik kihallgatástól a másikig állnia kell. (Őriztetik, a börtönőr figyeli, nem támaszkodik-e a falnak s ha elalszik vagy összerogy, megrugdossa és talpra állítja.) Néha 24 órai álldogálás is elég, hogy valaki tökéletesen kikészüljön s *úgy valljon, ahogy parancsolják*.

20. Az ilyen 3-4-5 napon át állatott embernek rendesen *nem adnak inni*.

Így értjük meg egyre jobban, miben is áll a pszichológiai s a fizikai módszerek kombinálása. Persze azt sem kell külön hangsúlyozni, hogy minden fönt említett módszert

21. *álmatlansággal* kombinálnak. Ezt a módszert a középkor egyáltalán nem értékelte, – mert nem tudta, milyen szűk az a skála, amelyen belül az ember meg tudja őrizni személyiségét. Az alvás hiánya (pláne álldogálással, szomjúsággal, éles fénnyel, rettegéssel s bizonytalansággal súlyosbítva: kell-e ennél több kínzás?) megzavarja az ember eszét, aláássa akaraterejét, megfosztja személyiségétől. (Lásd Csehov novelláját: Aludni akarok! – bár az még a könnyebb eset: az a kislány le is fekhet, tudata ki-kihunyhat, s ha csak egy percre is, agya felfrissül s meg van mentve.) Az álmatlan ember félig öntudatlanul vagy teljes öntudattanságban cselekszik, úgy hogy nem lehet neki felróni, amit ilyen állapotban vall...[66]

Szoktak így is beszélni: Maga nem vall őszintén, ezért nem hagyjuk aludni! Néha csupa rafináltságból nem állatták a foglyot, hanem puha díványra ültették, amely különösen csábított az alvásra (a napos felügyelő mellette ült ugyanazon a díványon, s mindig megrúgta, ha el találta szundítani.) Valaki, aki

[65] Van hát, aki fiatalom így kezdte a karrierjét: őrt állt egy térdeplő ember mellett. Most minden bizonnyal pozícióban van, gyerekei már nagyok...

[66] S képzeljünk el ilyen kiborult állapotban egy külföldit, aki nem ért oroszul s aki elé odatesznek valamit hogy írja alá, így írta alá a bajor Jup Aschenbecher, hogy gázkamrában dolgozott. Csak 1954-ben a lágerben volt képes igazolni, hogy abban az időben Münchenben elektromos hegesztő tanfolyamon vett részt.

keresztülment ezen (s előzőleg 24 órát töltött a „poloskás boxban”, így írja le, mit érzett a kínzás után: „Hideglelésem volt a vérveszteségtől. Szemhártyám ki volt száradva, mintha tüzes vasat tartottak volna közvetlenül a szemem előtt. Nyelvem megdagadt a szomjúságtól s úgy szurkált a legkisebb mozdulatra, mintha sündisznó lett volna a számban. Torkomban hasogató görcsöket éreztem”.[67]

Az ébrentartás nagy kínzóeszköz, s egyáltalán nem hagy látható nyomot, tehát alapot sem ad panasztételre, még ha holnap be találna ütni egy váratlan ellenőrzés.[68] „Hogy nem hagyták aludni? De kérem ez nem szanatórium! A személyzet is önnel virrasztott” (csakhogy azok nappal kialudták magukat.) Lehet mondani, hogy az álmatlansággal való gyötrés hovatovább a Szervek legáltalánosabb módszere lett, s ha korábban csak egy kínzás volt a sok közül, később az Állambiztonság nélkülözhetetlen tartozékává vált, már csak azért is, mert a lehető legolcsóbban lehetett alkalmazni, még különleges őrséget sem kellett állítani. A vizsgálati fogházakban egy percnyi alvást sem engedélyeznek ébresztő és takarodó között (a Szuhanovkában s a hozzá hasonlókban nappalra felszedik s a falnak támasztják a priccset, más fogházakban pedig egyszerűen nem szabad lefeküdni, de még ültében sem hunyhatja le szemét a fogoly.) A kihallgatások pedig éjjel vannak. Ebből önként következik, hogy akinek a kihallgatása folyamatban van, annak hetenként legalább öt napon át nincs ideje aludni (szombat és vasárnap éjjel a nyomozók maguk is igyekeznek kipihenni magukat).

22. A föntebbi módszer továbbfejlesztéseként: *non-stop kihallgatás*. Nemcsak hogy nem alszol, hanem három-négy napon keresztül éjjel-nappal egymást váltó nyomozók vallatnak megszakítás nélkül.

23. *A poloskás boxról* már volt szó. Egy sötét, deszkafalú, beépített szekrényben százasával, sőt tán ezresével tenyésznek a poloskák. A fogolyról lehúzzák a kabátot vagy a zubbonyt, s egy szempillantás alatt ellepik a kiéhezett poloskák: rámásznak a falról, ráejtik magukat mennyezetről. Először elkeseredett harcot vív velük, szétnyomja őket a testén és a falakon, majd megfullad a bűzben, de néhány óra múlva elgyengül s egy zokszó nélkül hagyja, hogy szívják a vérét.

[67] G. M...cs.

[68] Egyébként az ellenőrzés annyira a képtelenségek birodalmába tartozott, annyira nem fordult elő SOHA, hagy amikor 1953-ban Abakumov, az akkor már letartóztatott állambiztonsági miniszter cellájába ellenőrök léptek be, az hahotázni kezdett, abban a hitben, hogy komédiát játszanak vele.

24. *A szigorított zárka*. Akármilyen rossz is a cellában, százszor rosszabb a szigorítottban; onnan nézve a cella szinte paradicsomi helynek tűnik. A szigorítottban éheztetéssel s rendesen hideggel gyötrik agyon az embert (Szuhanovkában forró zárkák is vannak). A Lefortovoban például egyáltalán nem fűtik a büntető-zárkákat, a fűtőtestek csak a folyosót melegítik, de még ezen az ún. „fűtött” folyosón is nemezcsizmában és vattakabátban *járkálnak* a napos felügyelők. A foglyot ezzel szemben alsóra vetkőztetik, néha csak a gatyát hagyják rajta, s úgy kell mozdulatlanul (szűk a hely) 3-5 napot a szigorítottban töltenie. (Forró zupát csak a harmadik napon kap.) Az első percekben azt hiszed, nem bírod ki egy óráig sem. De valami csoda folytán az ember csak kiüli ott a maga öt napját, persze lehet, hogy egy életre szóló betegséget szerez magának.

A szigorítottnak is lehetnek különlegességei: nyirkosság, víz. A csernovici börtönben, már a háború után, Mása G.-t két órán keresztül bokáig érő jeges vízben állatták mezítláb – tessék vallani! (Tizennyolc éves volt, sajnálta is szegény lábait, sokáig kell még velük élnie!)

25. A szigorított egy nemének számítsuk-e, ha valakit *álló helyzetben egy fülkébe zárnak?* Így kínozták Sz. A. Csebotarjovot 1931-ben a Habarovi GPU-nál. Ruhátlanul bezárták egy betonfülkébe, ahol térdét sem tudta behajlítani, kezét sem tudta kinyújtani, de még mozdítani sem, fejét sem tudta félrehajtani. S ez még nem minden! Hideg víz kezdett csepegni a feje búbjára (mily antik ízű kínzás!) s patakokban folyt végig a testén. Persze nem mondták meg neki, hogy az egész „csak” huszonnégy óráig fog tartani. Hogy-hogy nem, elvesztette az eszméletét, félholtan szedték ki másnap, a kórházi ágyon ébredt fel. Ammóniák-szesszel, koffeinnel és dögönyözéssel térítették magához. Sokáig tartott, míg eszébe jutott, hogyan került ide, s mi történt tegnap. Egy egész hónapon át magával tehetetlen volt, kihallgatni sem lehetett. (Bátorkodunk feltételezni, hogy ezt a fülkét a csepegtető berendezéssel nem kizárólag Csebotarjovnak csinálták. Dnyepropetrovszki barátom is ilyenben ült 1949-ben, igaz, az nem csepegett. Vajon nem tételezhetjük-e fel, hogy Habarov és Dnyepropetrovszk, illetve 1933 és 1949 között ilyenek még másutt is voltak?

26. Az éheztetést már említettük a kombinált megdolgozás leírásával kapcsolatban. Eszköznek ez nem ritkaság: koplaltatással vallomást kiszedni a fogolyból. Sőt, az éheztetés, miként az éjszaka kihasználása helyet kapott a „meggyőzés” legáltalánosabb rendszerében is. A sovány börtönbeli

kenyéradag – a nem háborús 1933. évben harminc deka, 1945-ben a Lubjankában negyvenöt – játszadozás a csomagküldés vagy a kantin engedélyezésével s megvonásával: kivétel nélkül mindenkit érintenek, univerzális jellegűek. De szoktak alkalmazni szigorított éheztetést is. Csulpenyovot is így tartották tíz deka kenyéren egy hónapon át, majd mikor kiszedték a gödörből, Szokol nyomozó elébe tett egy csajka jó zsíros borscs-levest, mellé rakott egy felébe vágott fehér cipót, ferdén volt vágva (mondhatná valaki: mit számít az, hogyan volt vágva? – de Csulpenyov ma is mondja a magáét, hogy igen csábítóan volt az vágva) – de egyszer sem hagyta, hogy megegye. Micsoda ósdi ez az egész, micsoda feudális, sőt barlang-kori! Csak éppen az benne az új, hogy a szocialista társadalomban alkalmazták! – Mások is mesélnek ehhez hasonló trükkökről, gyakori volt az ilyen. De most mi megint Csebotarjovról mondjuk el egy verését? (Karpunyicsnak nyolc fogát verték ki)[69] – Mint mindenki esetét, mert az igen-nagyon komplex eset. Beültették hetvenkét órára a nyomozói irodába, s csak azt engedték meg neki, hogy kimehessen a klozetra. Minden egyéb tilos volt: nem ehetett, nem ihatott (pedig ott volt egy korsó víz a keze ügyében), nem alhatott. Egész idő alatt három nyomozó tartózkodott a helyiségben: három váltásban dolgoztak. Egyikük szünet nélkül írt valamit (a fogollyal nem törődött, nem is szólt hozzá), a másik aludt a díványon, a harmadik pedig fel-alá járt a szobában, s valahányszor Csebotarjov elaludt, verni kezdte. Később szerepeket cseréltek. (Lehet, hogy ez eset után, melyet nem sikerült dűlőre vinniük, őket is kaszárnya-állományba helyezték?) Egyszer csak hozzák ám Csebotarjov ebédjét: zsíros ukrán borscs-levest, sertéskarajt pirított burgonyával s egy kristálykancsóban vörösbort. De Csebotarjov aki egész életében utálta az alkoholt, nem ivott a borból, bárhogy erőltette is a nyomozó. (Túlságosan nem erőltethette, az elrontotta volna a játékot.) Ebéd után így szóltak hozzá: „És most tessék, írd alá, amit két tanú jelenlétében vallottál!” – azaz amit egy hang nélkül fogalmazott az egyik nyomozó, míg a másik aludt s a harmadik őrködött. Csebotarjov már az első oldalból megértette, hogy ő mindenféle híres japán generálisokkal cseresznyézett egy tálból s mindegyiktől kapott valami kém-feladatot. S kezdte is mindjárt áthúzogatni az egyik oldalt a másik után. Megverték és kidobták. Ugyanakkor egy másik KVZsD (távol-keleti) vasutas,

---

[69] G. Kuprijanovnak, a Karjalai terület párttitkárának több fogát is kiverték, mikor letartóztatták 1949-ben. Voltak köztük saját fogai, ezeket nem vették jegyzőkönyvbe, de voltak aranyfogak is. Ezekről először nyugtát adtak, hogy átvették megőrzésre. Később meggondolták magukat és visszavették a nyugtát.

Blaginyin, akit vele együtt fogtak el s aki mindazon keresztülment, amin ő, megitta a bort s kedélyes borközi állapotban aláírta a papírt – agyon is lőtték. (Egyetlen kis pohár is megárt annak, aki három napig éhezett! Hát még egy egész kancsó!)

27. *Verés*, mely nem hagy nyomot. Gumibottal vernek, sulykolófával, homokzsákkal. Nagyon fájdalmasak a csontra mért ütések, például ha a nyomozó csizmája a sípcsontot éri, mely szinte közvetlenül a bőr alatt van. Karpunyics-Braven brigádparancsnokot huszonegy napon át verték szakadatlanul. (Azt mondja ma: „Még harminc év után is fáj minden csontom s a fejem”.) Saját emlékeit és mások beszámolóit idézve ötvenkét nemét sorolja fel a kínzásnak. Például a következőt: a fogoly kezét egy erre való szerkezettel laposan az asztalra szorítják, aztán egy vonalzó élével verik az izületeket – tessék üvölteni! Különvegyük-e egyéb verésektől a fogak ki tudja, a solar plexusra mért ökölcsapás elakasztja a lélegzetet, de a legkisebb nyomot sem hagyja. Szidorov ezredes a Lefortovoban „szabadrúgást” szokott gyakorolni kalucsnijával a lecsüngő férfitagra (azok a labdarúgók, akik már kaptak az ágyékukba a labdával, tudják, mit jelent egy ilyen rúgás). Nincs ehhez fogható fájdalom, rendesen az eszmélet elvesztésével jár.[70]

28. Novorosszijszkban az NKVD egy körömszorító készüléket talált ki. Később megfigyelték, hogy az átmenő lágerokban sok novorosszijszki fogolynak le volt válva a körme.

29. Mit szóljunk a *kényszerzubbonyhoz?*

30. Hát a *gerinctöréshez?* (Ugyancsak Habarovban 1933-ban a GPU-nál.)

31. Aztán ott van a *zabla* („fecskének” is hívták). Ez szuhanovi módszer, de ismeri az arhangelszki börtön is (Ivkov nyomozó 1940-ben). Egy hosszú, durva kendőt átvetnek a szádon („zabla”), aztán a végeit a hátad felett a két sarkadhoz kötik. Így fekhetsz most hason, karikába hajlítva, ropogó hátgerinccel negyvennyolc órán át víz és étel nélkül.[71]

Soroljuk-e még tovább? Hányat soroljunk még fel? Mit ki nem találnak a dologtalanok, jóllakottak és érzéketlenek?…

---

[70] 1918-ban a moszkvai forradalma törvényszék elitélt egy Bondarj nevű volt cári börtönfelügyelőt. A vádiramban kegyetlenségének LEGSZÉLSŐSÉGESEBB példájaként az állt, hogy egy esetben oly erővel ütött meg egy politikai foglyot hagy elrepedt a dobhártyája. (Krilenko: Öt év után, 16. l.)

[71] N. K. G.

Testvér! Ne ítéld meg azokat, akik elbuktak, akik gyengének bizonyultak s olyant is aláírtak, amit nem kellett volna... Ne vess rájuk követ!

* * *

Pedig-pedig!... Nemhogy ezek a kínzások, de még a „legenyhébb” fogások sem kellenek ahhoz, hogy az emberek többségéből vallomást szedjenek ki, hogy a farkas vasfogai megragadhassák a felkészületlen s a meleg akolba visszavágyó bárányokat. Nagyon is egyenlőtlenek az erőviszonyok és a helyzet adta lehetőségek.

Ó, mennyire más szemszögből látjuk a nyomozó szobájából egész eddigi életünket, mennyire tele van az veszéllyel, igazi afrikai dzsungel! Mi pedig milyen egyszerűnek hittük!

Te, *A* és a barátod: *B* évek óta ismeritek egymást, tökéletesen megbíztok egymásban, ha találkoztatok, bátran beszéltetek a politika kis és nagy kérdéseiről. Senki más nem volt jelen. És senki sem hallgatott benneteket. És ti nem jelentettétek fel egymást, az egyszer biztos.

De lám, téged, *A*-t, valami miatt kipécéztek, fülednél fogva kiemeltek a nyájból és leültettek. S miért-miért nem, no persze azért, mert valaki talán feljelentett, s azért, mert féltetted a hozzád tartozókat, s azért, mert kissé kialvatlan voltál s mert szigorítottba tettek, elég az hozzá, elhatároztad, hogy magadra keresztet vetsz, de mást aztán nem adsz ki semmiért sem? S négy jegyzőkönyvre való vallomást tettél, s aláírtad, hogy a szovjethatalom esküdt ellensége vagy, mert vicceket meséltél a vezérről, mert több jelöltet óhajtottál volna a választásokon s azért mentél be a fülkébe, hogy áthúzd azt az egyetlen nevet, de nem volt tinta a tintatartóban; aztán hogy a rádiódon 16 méteres skála volt s te a nyugati adásból próbáltál valamit kifogni a zavaró állomáson keresztül. Neked már be van biztosítva a tíz év, de épek a bordáid, egyelőre nincs tüdőgyulladásod, nem árultál el senkit és úgy látszik, okosan álltad meg a próbát. A cellában már ki is jelentetted, hogy ügyed kivizsgálása valószínűleg a vége felé közeleg.

De lám csak! Mint akinek nem sürgős, a saját kézírásában gyönyörködve, a nyomozó hozzáfog az ötös számú jegyzőkönyv kitöltéséhez. S kérdez: baráti viszonyban voltál-e B-vel? – Igen. Nyíltan beszéltél-e vele politikáról? – Nem, nem, sohasem bíztam meg benne. De gyakran találkoztak? – Nem nagyon. No mi az, hogy nem nagyon? A szomszédok tanúsága szerint csak a múlt hónapban is volt magánál ennyiedikén meg ennyiedikén. Volt vagy nem? – No, meglehet. Ez alkalmakkor azt a

megfigyelést-tették, hogy maguk nem ittak, nem zajongtak, hanem nagyon csendesen beszélgettek, ki sem hallatszott a folyosóra. (Ó, hát igyatok, barátaim! Törjétek össze az üvegeket! Szentségeljetek minél hangosabban! – így lesztek megbízhatók!) – No jó, hát aztán? És maga is volt nála, s ezt mondta a telefonba: olyan tartalmas estét töltöttünk együtt! Később látták magukat az utcasarkon – maga félóráig ott állt vele a hidegben s mindkettőjük komor képet vágott, elégedetlenség ült az arcukon, tessék különben, le is fényképezték magukat, mikor ott találkoztak. (Az ügynökök technikája, hej, barátaim, az ügynökök technikája!) Szóval miről beszélgettek ezeken az összejöveteleken?

Hogy miről? Ez ám csak fogas kérdés! Első gondolatod: elfelejtetted, miről beszélgettetek. Talán köteles vagy emlékezni? No jól van, elfelejtette az első beszélgetést. S a másodikat is? A harmadikat is? S talán még azt a tartalmas estét is? S azt a találkozást az utcasarkon? S azt is, amit *C*-vel beszélt? S azt is, amit *D*-vel? Nem, nem, gondolod, ez nem megoldás, hogy „elfelejtettem”, ez az álláspont nem tartható. S a letartóztatástól megrendült, félelemtől összeszorult, álmatlanságtól és éhségtől kószált agyad lázasan kutatja, hogy eszelhetne ki valami valószínűbbet s járhatna túl a nyomozó eszén.

Miről is? Az jó, ha a jégkorongról beszéltetek (ez , barátaim, mindenesetre a legártalmatlanabb), vagy a nőkről, esetleg a tudományról – akkor beszámolhat róla az ember. (A tudomány közel áll a jégkoronghoz, bár manapság a tudomány terén mindent titkosnak nyilvánítanak s még lefoghatnak az államtitok felfedéséről szóló rendelet alapján.) S mi lesz akkor, ha valójában a városban történt újabb letartóztatásokról beszéltetek? Vagy a kolhozokról? (S persze rosszat mondtatok róluk, hisz ki mond jót azokról?) Vagy a teljesítménybérek csökkentéséről? Lám, félórán át ráncoltátok a homlokotokat ott az utcasarkon: miről beszéltetek hát?

Lehet, hogy *B* is le van tartóztatva (a nyomozó el akarja hitetni veled, hogy igen, s rád is vallott s mindjárt idehozzák, hogy szembesítsenek benneteket). Az is lehet, hogy otthon ül a legnagyobb nyugalomban, de berántják kihallgatásra s tőle igyekeznek megtudni miért ráncoltátok a homlokotokat ott az utcasarkon?

Mostani eszeddel, késő bölcsesség! érted már: olyan ez az élet, hogy minden alkalommal, mikor elváltatok, meg kellett volna egyeznetek, jól emlékezetekbe vésnetek: miről is

beszéltünk ma? Akkor nincs az a kihallgatás, melyen nem egyeznének vallomásaitok. De ugye hogy nem beszéltetek össze? Mert sejtelmetek sem volt róla, milyen dzsungelben éltek.

Hát ha azt mondanád, hogy egy horgászkirándulást beszéltetek meg? De ha B meg azt találja mondani, hogy szó sem volt ott horgászatról, a levelező oktatásról beszéltetek? Akkor ahelyett, hogy egyszerűbbé tennéd ezt a kivizsgálást, csak még szorosabbra húznád a csomót... Miről hát? Miről? Miről?

Egy ötlet villan fel benned – szerencsés-e vagy végzetes? – beszámolónak amennyire csak lehet, közel kell járnia a valóságban megtörtént dolgokhoz (persze le kell gyalulni minden élt s kihagyni, ami veszélyes) – hisz azt mondják, mindig úgy kell hazudni, hogy lehetőleg közel járjon az igazsághoz. Talán *B* is erre a gondolatra jut, ő is valami ilyesfélét mond, vallomásaitok megegyeznek valamennyire s majd csak leszállnak rólatok.

Sok év múlva megérted majd, hogy ez az ötlet a lehető legnagyobb butaság volt s hogy sokkal helyesebb a reménytelen, tökkelütött hülyét játszani: még ha agyonvertek sem emlékszem életem egyetlen napjára sem! Csakhogy három nap s három éjjel nem aludtál. Alig van annyi erőd, hogy nyomon kövesd saját gondolataidat leplezd arcod dúltságát. A fontolgatásra pedig egy percnyi időd sincs.

Egyszerre két nyomozó is (szeretnek benézni egymáshoz egy pillanatra) neked esik: Miről? Miről? Miről?

S akkor vallasz: a kolhozokról beszéltetek (hogy még nincs minden egészen rendben körülöttük, de hamarosan minden rendbe fog jönni). Beszéltetek a teljesítménybérek csökkentéséről is... Hogy mit mondtatok erről közelebbről? Örültetek neki, hogy csökkentették? De normális ember nem beszélhet így, megint ott tartunk a valószínűtlenségnél. Tehát hogy igazán valóság-színezete legyen, ezt mondod: kicsit sajnáltuk, hogy lenyomták egy kicsit a béreket.

De a nyomozó maga írja a jegyzőkönyvet s mindent lefordít a saját nyelvére: e találkozásunk kapcsán becsméreltük a párt és a kormány politikáját a munkabérekkel kapcsolatban.

Egyszer aztán *B* majd a szemedre veti: ej, te kétbalkezes, én meg azt mondtam, hogy közös horgászást beszéltünk meg...

De te ravaszabb és okosabb akartál lenni saját vizsgálóbíródnál. Mert neked gyors és fifikus eszed van! Mert te intelligens vagy! Aztán jól kicselezted magadat!...

A „Bűn és bűnhődésben” Porfirij Petrovics csodálatosan finom megfigyelést közöd Raszkolnyikovval, ilyenre csak az jöhet rá, aki maga is keresztülment ezen a macska-egér játékon; ezt mondja: Ha önökkel, intelligens emberekkel van dolgom, még csak meg sem kell szerkesztenem a magam elképzelését az ügyről, megszerkesztik azt önök maguk és készen szállítják nekem. S ez így is van. Intelligens ember nem tud bájosan összefüggéstelen, a tárgyhoz nem tartozó válaszokat adni, Mint Csehov „kártevője”. Minden erejével arra törekszik, hogy az esetet, amivel vádolják, kerek egésszé formálja, még ha mégoly kevéssé felel is meg a valóságnak.

Csakhogy a nyomozó-mészároslegény nem összefüggő sztorira vadászik, csupán két-három frázisra. Ő aztán tudja, mire megy a játék. Mi azonban semmire sem vagyunk felkészülve.

Kora ifjúságunktól fogva oktatnak, előkészítenek bennünket – hivatásunkra, állampolgári kötelességeinkre, katonai szolgálatra, testünk ápolására, illedelmes viselkedésre, még a művészi szép értékelésére is (no, arra nem túlságosan). De sem képzés, sem nevelés, sem tapasztalat nem vértez fel egy cseppet sem bennünket étetünk legnagyobb megpróbáltatására: az ok nélküli letartóztatásra s a tárgy nélküli kivizsgálásra. Regények, drámák és filmek (innának csak ezek szerzői GULag ürömpoharából!) úgy állítják elérak azokat, akikkel a vallatószobában találkozhatunk, mint az igazság és emberiesség bajnokait, mint atyai barátainkat. – Mi mindenről nem tartanak nekünk előadásokat! S még terelnek is bennünket meghallgatásukra! – de senki sem tart előadást a Büntetőtörvénykönyv szószerinti és kiterjesztett értelmezéséről, de maguk a büntetőkönyvek sem láthatók a könyvtárak polcain, nem árusítják őket kioszkokban s nem kerülhetnek a gondtalan fiatalság kezébe.

Szinte úgy hangzik, mint valami mese, hogy valahol, három tengeren túl a vádlott ügyvéd segítségét veheti igénybe. Vagyis hogy van valaki mellette a harc legnehezebb órájában, egy világos elme, aki minden törvénnyel tisztában van.

Nálunk pedig a kivizsgálás alapelvei közé tartozik, hogy a vádlott el legyen zárva a törvények megismerésének még a lehetőségétől is.

Már készen rakják elébe a vádiratot... (így valahogy: „Írja alá!” – „Nem értek vele egyet” – „Írja alá!” – „De én semmit sem követtem el”) „...ön vád alá van helyezve az Orosz Szöv. Közt. Büntető kódexének 58:10 2. rész és 58:11 pontjai alapján. Írja alá! – De hogy hangzanak ezek a paragrafusok? Hadd olvassam

el a kódexből! – Nekem nincs példányom. – Akkor szerezze be az osztályvezetőtől! – Neki sincs. Írja alá! – De én kérem, hogy mutassák meg! – Ön arra nincs feljogosítva, azt nem önnek írták, hanem nekünk. De nincs is rá szüksége, majd én megmagyarázom: ezek a paragrafusok pontosan azt foglalják magukban, amiben ön vétkes. Aztán különben is, ön most nem azt írja alá, hogy egyetért a váddal, hanem azt, hogy olvasta, hogy ismertették önnel."

Valamelyik papirosról hirtelen a szemedbe villan egy új betűkombináció: UPK. Nyugtalanul érdeklődök mi a különbség UPK UK között? S ha éppen jó órájában találtad a nyomozót, megmagyarázza: Büntető és Perrendtartási Kódex. Micsoda? Szóval nemcsak egy hanem két egész kódexre való törvény ismeretlen előtted, s éppen most, mikor azok cikkelyei alapján eljárást indítottak ellened?!

…Tíz év, majd tizenöt telt el azóta. Sűrű fű nőtte be a sírt ifjúságom felett. Kitöltöttem a börtönidőt s az időtlen száműzetést is. És sehol, sem a lágerok „kulturális-nevelési" barakkjaiban, sem a járási könyvtárakban sem középnagyságú városi könyvtárakban nem látta a szemem, nem érintette kezem, meg nem vehettem, meg nem kaphattam, de még csak kölcsön sem KÉRHETTEM a szovjet Törvénytárat.[72] S bár száz meg száz ismerősöm van, akit letartóztattak, akik kivizsgáláson, bírósági eljáráson mentek keresztül, méghozzá nem is csak egyszer, akik kitöltöttek lágert, száműzetést – egy sincs köztük olyan, aki látta volna, pláne a kezében tartotta volna a kódexet!

Csak mikor már elérkeztek e két kódex 35 évig tartó életének végnapjai, s már-már újakkal helyettesítették őket, csak akkor sikerült megpillantanom ezt a két testvérkönyvet, az UK-t és az UPK-t: ott feküdtek két fűzött példányban a moszkvai metró elárusító pultján közrebocsátották őket, mert már nem volt szükség rájuk).

S most mély megindultsággal olvasom, például az UPK-ból:

136. cikkely: A vizsgálóbírónak nincs joga erőszak és fenyegetés alkalmazásával tanúvallomást vagy beismerést kicsikarni a vádlottból. (Erre jól ráhibáztak!)

111.c.: A vizsgálóbíró köteles kideríteni azokat a körülményeket, melyek vagy a vádlott felmentéséhez vezetnek, vagy enyhítik annak bűnét. („De én októberben a

[72] Aki ismeri a nálunk uralkodó gyanakvás légkörét, megérti, miért nem lehetett elkérni a kódexet a népbíróságtál vagy a járási VB-től. A kódex iránti érdeklődéseddel feltűnést keltettél volna: vagy bűnténynyre készülsz vagy bűntény nyomait akarod eltüntetni!

szovjethatalmat erősítettem!... Én lőttem Kolcsakot!... Én kuláktalanítottam!... Megtakarítottam az államnak tízmillió rubelt!... Kétszer is megsebesültem ebben a háborúban!... Háromszor kitüntettek!” – NEM EZÉRT ÍTÉLJÜK EL! – vicsorít vissza a történelem a nyomozó fogsorával. – Ami jót tettél, az nem tartozik a tárgyhoz).

139.c.: A vádlottnak joga van saját kezűleg írni le vallomását, s amennyiben a vizsgáló írja a jegyzőkönyvet; követelni javítások eszközlését.

(Hej, ha ezt tudtuk volna annak idején! Vagy helyesebben: ha ez valóban így lett volna! De mint valami kegyet s mindig hiába kértük a nyomozótól, hogy ne úgy írja: „aljas rágalmazó koholmányaim” ehelyett: „téves kijelentéseim”, ne írja: – „földalatti fegyverraktárunk” ehelyett: „rozsdás finn késem”).

Ó, ha a vádlottat előzetesen kiképezték volna a börtön-ismeretekben! Ha először próba-kivizsgálást rendeztek volna s csak azután az igazit... Az „ismétlőkkel” 1948-ban bezzeg nem rendezték meg ezt a kivizsgálási komédiát – hiábavaló is lett volna. De az újoncoknak nincs tapasztalatuk, nincsenek ismereteik! S nincs akitől tanácsot kérhetnének.

A vádlott magánya! – íme, ez is egyik feltétele a jogtipró vizsgálat, sikerének! Egy magányos, megnyomorított akaratra megsemmisítő erővel kell ráhengerednie az egész apparátusnak. Eszményi elképzelés szerint a fogolynak a letartóztatás pillanatától, amíg csak tart az első megrendülés hatása, egyedül kell lennie: a cellában, a folyosón, a lépcsőházban, a hivatalos helyiségekben; sehol sem szabad magafajtájúakba ütköznie, senki mosolyából, tekintetéből együttérzést, tanácsot, támogatást kiolvasnia. A Szervek mindent elkövetnek, hogy sötétbe burkolják előle a jövőt s eltorzítsák a jelent: azt állítsák, hogy barátai, rokonai le vannak tartóztatva, hogy tárgyi bizonyítékokat találtak ellene. Túlozzák saját lehetőségeiket, hogy mennyire elbánhatnak vele és hozzátartozóival, hitegetik, hogy joguk van elbocsátására (pedig a megkegyelmezés nem a Szervekre tartozik). Az ítélet és a láger szigorának enyhítését az „őszinte megbánáshoz” kötik (pedig itt sincs semmiféle összefüggés). Igyekeznek minél gyorsabban, míg a vádlott fel nem ocsúdik a megrázkódtatásból, ki van merülve s nem ura önmagának, annyi jóvátehetetlen beismerést kiszedni belőle, amennyit csak lehet, minél több ártatlant belekeverni az ügyébe, (némelyek annyira letörnek, hogy még ők kérik: ne olvassák fel nekik a jegyzőkönyvet, nincs annyi erejük, adják csak oda,

aláírja, aláírja, csak adják oda!) – s csak ezután eresztik ki a magányból, be a nagy cellába, ahol késő kétségbeeséssel fedezi fel s veszi sorra a hibákat, melyeket elkövetett.

De hogy lehet nem hibázni ekkora egyedüllétben? Ki ne botlana itt?

Azt mondtuk: „eszményi elképzelés szerint” egyedül kellett lennie. Azonban a börtönök 1937-es (és 45-ös) túltelítettsége mellett az újonnan letartóztatott fogoly magányosságának ezt az eszményi elvét nem lehetett megvalósítani. Szinte az első perctől kezdve sűrűn benépesített közös cellában volt a letartóztatott.

De ennek is megvoltak a maga előnyei, olyanok, amelyek bőven kárpótoltak a hátrányokért. A mértéktelenül megtömött cella nemcsak hogy helyettesítette a szúk egyes boxot, hanem elsőrendű kínzásnak is bizonyult; értékét csak növelte, hogy napokon, sőt heteken át tartott s a nyomozók részéről semmi erőfeszítést sem igényelt: maguk a letartóztatottak kínozták egymást. Annyi foglyot gyömöszöltek egy cellába, hogy padlórész sem jutott mindenkinek, az emberek egymáson járkáltak, ha egyáltalán ki tudtak mozdulni a helyükről, egymás lábán ültek. A kisinyovi vizsgálati fogházban például 1945-ben TIZENNYOLC embert zsúfoltak egy egyes cellába, Luganszkban pedig 1937-ben TIZENÖTÖT,[73] Ivanov-Razumnyik pedig 1938-ban SZÁZNEGYVENED magával ült egy butirkai 25 személyes cellában (a klozetek úgy túl voltak terhelve, hogy 24 órában csak egyszer került rá a sor mindenkire, sokszor éppen éjszaka, a séta ugyanúgy !)[74] Ugyancsak ő a Lubjanka kutyaólnak becézett felvételi cellájában kiszámította, hogy három emberre jutott egy négyzetméter, ezzel kellett beérniük hosszú heteken át (mérjétek ki s helyezkedjetek el rajta!);[75] a kutyaólnak nem volt sem ablaka, sem más szellőztetése, a testek kigőzölgése és a

[73] S kihallgatásuk nyolc-tíz hónapon át folyt. „Klim (Vorosilov) biztosan maga ült egy ilyen egyesben” – mondták a fiúk (dehát ült-e egyáltalán?).

[74] Abban az évben a Butirkában az újonnan letartóztatottak (már a fürdő és a box-beli kezelés után} több teljes napon át ültek a lépcső fokain, várva, mikor szabadulnak fel a cellák az elvezényelt fogolyszállítmányok után. T...v két évvel korábban ült a Butirkában, 1931-ben, ő meséli: minden hely tömve volt, még a priccsek alatt, a kőpadlón is feküdtek. Én hét évvel később, 1945-ben ültem – ugyanaz volt a helyzet. De nemrég kaptam M. K. B...cs-tól egy értékes személyes tanúságot a butirkai szűkösködésről 1918-ban: októberben, (a vörös terror második hónapjában) annyira tele volt, hogy még a mosókonyhát is átalakították hetvenszemélyes női cellává. Dehát mikor nem volt tele a Butirka?

[75] Persze ez sem egyedülálló csoda: Vlagyimirban, a Belügy börtönében 1948-ban egy háromszor három méteres cellában állandóan harmincan – álltak (Sz. Potapov)

kilélegzés 40-45 fokra emelte a hőmérsékletet(!), mindenki alsónadrágban ült (téli ruháit maga alá rakva), meztelen testükkel egymáshoz préselve, úgy hogy bőrbetegséget, ekcémát kaptak egymás verejtékétől. Így ültek ott HETEKEN át, nem kaptak sem levegőt; sem vizet (csak zupát s reggel teát).[76]

Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy mindennemű árnyékszéket a küblivel pótoltak (vagy ellenkezőleg: két árnyékszékre vezénylés között nem állt rendelkezésre kübli a cellában, ahogy ez némely szibériai börtönben szokásos volt); továbbá, hogy négyen ettek egy edényből, egymás térdén ülve, hogy, amint ez már a dologhoz tartozik, egyet kihallgatni vittek, egy másikat összeverve, kialvatlanul, elcsigázottan belöktek, s hogy ezeknek a megkínzott társaknak a látványa meggyőzőbb volt a nyomozó minden fenyegetésénél; s hogy annak, akit hónapokon át nem idéztek kihallgatásra, már minden halál és láger könnyebbnek tűnt ennél a gyötrelemnél, – akkor talán elhisszük, hogy mindez a legteljesebb mértékben fölért az elméleti szempontból eszményinek tartott magánnyal? Aztán meg egy ilyen ember-kásában nem mindig lehet eldönteni, kiben bízhat meg az ember; nem egykönnyen találsz olyanra, akivel meghányhatod-vetheted a dolgodat. A megkínoztatás és megveretés lehetőségében is jobban hiszel, ha maguk az áldozatok mutatják meg azok nyomait, mint ha csak a nyomozó fenyeget ilyesmivel.

Első kézből értesülsz, hogy só-oldatot szoktak önteni az ember torkába, aztán napokig szomjaztatják a boxban (Karpunyics). Vagy reszelővel véresre dörzsölik az ember hátát s bekenik terpentinnel. (Rudolf Pincov brigádparancsnoknak kijutott ez is, az is, még tűt is szúrtak a körme alá s a megrepedésig döntötték bele a vizet – azt akarták vele aláíratni, hogy az októberi seregszemlén a kormány ellen akarta vezényelni a harckocsi-brigádot.)[77] Alekszandrovtól, a Külföldi Kultúrkapcsolatok Osztályának volt vezetőjétől, akinek gerinctörés következtében el volt ferdülve a dereka s aki képtelen visszafojtani kibuggyanó könnyeit, azt lehet megtudni, hogyan VER (1948-ban) maga Abakumov.

Úgy van, maga az állambiztonsági miniszter, Abakumov sem restelli ezt a piszkos munkát (igazi Szuvorov tábornok a

[76] Általában véve Ivanov-Razumnyik könyvében sok a felületesség és egyénieskedés, örökös viccelődése fárasztó s unalmas. De az 1937-38-as évek cellaviszonyainak ábrázolása kitűnő”.

[77] Valóban ő vezette a brigádot, de miért – miért nem, nem a kormány ellen. Dehát ez nem számit! Ennek ellenére, miután kipróbálták rajta a kínzás minden nemét, csak tíz évet kapott a Szervek Különbíróságától. Ennyire nem bíztak saját eredményeikben maguk a pribékek sem.

tűzvonalban!), nem vonja ki magát, mikor arról van szó, hogy meg kell fogni a gumibot végét! De még nála is nagyobb lelkesedéssel ver Rjumin, a helyettese. Szuhanovkában, a „tábornoki” vallató szobában szenteli magát ennek a műveletnek. A szoba falai diófalemezekkel vannak borítva, az ablakokon s az ajtókon selyemdrapériák, a padlón óriási perzsaszőnyeg. Hogy tönkre ne menjen ez a sok gyönyörűség, mocskos, vérfoltos futószőnyeget gurítanak a perzsa fölé, arra fektetik az áldozatot. Rjuminnak nem közember segédkezik a veréseknél, hanem egy ezredes. „Ön tehát – mondja udvariasan Rjumin, végighúzva kezét a kb. négy centis átmérője gumiboton, – becsülettel kiállta az álmatlanság próbáját (Al...dr D. csavaros eszével egy hónapig kibírta alvás nélkül: álló helyzetben aludt). – Most kipróbáljuk a gumibotot. Nálunk nem szoktak kibírni két-három szeánsznál többet. Eressze le a nadrágját s feküdjön a futószőnyegre”. Az ezredes ráül az áldozat hátára. A. D. felkészül, hogy *számolja* az ütéseket. Még nem tudja, mi az, mikor a gumibot az ülő-ideget találja, ha az ember tompora beesett a hosszú koplalástól. Nem is annyira az ütés helye fáj: a fejét veti szét, úgy érzi az áldozat. Már az első ütés után őrjöng fájdalmában, körmét eltöri a futószőnyegen. Rjumin folytatja a verést, pontos találatokra törekszik. Az ezredes egész hájtömegét beleadja a nyomásba – ez aztán derék munka, méltó ahhoz a három nagy csillaghoz a vállán, asszisztálni a mindenható Rjuminnak! (A szeánsz után a megvert nem tud menni, nem is viszik persze: vonszolják a padlón. Tompora hamarosan úgy feldagad, hogy nem tudja összegombolni a nadrágját, de még csak horzsolás is alig látszik. Rettenetes hasmenés tör ki rajta s egyes zárkájában a küblin ülve D. nevetgél magában. Még előtte áll a második szeánsz is, aztán a harmadik, felhasad a bőre, Rjumin önuralmát vesztve a hasát kezdi verni, a hashártya megreped s hatalmas sérvbe türemlik ki a bele. A foglyot a Butirka kórházba viszik peritonitisszel, s egy ideig szünetelnek a kísérletek, hogy hitványság elkövetésére kényszerítsék.)

Téged is gyötörhetnek ám így! Ehhez képest igazán atyai nyájaskodásnak tűnik, amikor Danyilov kisinyovi nyomozó tarkón vágja Viktor Sipovalnyikov lelkészt a piszkavassal és hosszú hajánál fogva húzkodja (a lelkészeket így célszerű húzkodni, a világiakat a szakálluknál fogva lehet dobálni a helyiség egyik sarkából a másikba. Rikhard Ahola finn vörösgárdistát pedig, aki Sidney Reilly elfogásában segített s egy századot vezényelt a kronstadti felkelés leverésekor, fogóval emelgették nagy bajuszának majd az egyik, majd a másik

szárnyánál fogva, s úgy tartották tíz percekig, hogy a lába nem ért le a padlóra).

De a legborzasztóbb, amit tehetnek veled, a következő: derékon alul levetkőztetnek, hanyatt fektetnek a padlón, szétterpesztik a két lábadat, erre is, arra is ráül egy-egy pribék (a dicső őrmesteri állományból), lefogják a kezeidet, s a nyomozó – nők sem húzódoznak ettől – szétrakott lábad közé áll és csizmája (vagy cipője) orrával lassan, céltudatosan s egyre erősebben meglapítja a padlón azt, ami valamikor férfiasságod volt, közben merően a szemedbe néz s egyre ismételgeti kérdéseit s felszólításait az árulásra. Ha nem talál idő előtt egy árnyalattal erősebben nyomni, akkor tizenöt másodperced van, az ordításra, hogy mindent bevallasz, hogy hajlandó vagy börtönbe juttatni azt a húsz embert is, akiket követelnek rajtad, vagy akár nyomtatásban legyalázni mindent, ami szent előtted…

És Isten ítéljen fölötted, ne emberek…

– „Nincs menekvés! Így is, úgy is be kell ismerni mindent!” – súgják a füledbe a cellába beültetett „kotlósok” (spiclik).

– Csak egy a fontos: hogy az egészség megmaradjon! – mondják a higgadt józanok.

– De a fogaidat nem rakják ám vissza! – legyint feléd valaki, akinek már nincs foga.

– Vallasz vagy nem vallasz, egyre megy: elítélnek! – mondják ki a végszót azok, akik már eljutottak a dolgok lényegéhez.

– Aki nem írja alá, azt agyonlövik! – károgja még valaki a sarokból. – Már csak bosszúból is. Meg hogy ne maradjon senki, aki tudja, hogyan folynak a kihallgatások.

– Ha pedig a vallatószobában halsz meg, értesítik hozzátartozóidat: lágerban vagy s nem levelezhetsz. Aztán csak keressenek…

S ha hithű kommunista vagy, akkor odasündörög hozzád egy másik hithű s ellenséges pillantásokat vetve maga körül, hogy nem hallják-e be nem avatottak, lázasan sutyorog a füledbe:

– A mi kötelességünk, hogy támogassuk a szovjet nyomozást. Hadiállapot ez. Magunk vagyunk a hibásak: túlságosan puhakezűek voltunk, ezért terjedt el a rothadás az országban. Ádáz, titkos háború folyik. Lám, itt körülöttünk is csupa ellenség, hallod, milyen kijelentéseket tesznek. A párt

pedig nem köteles mindegyikünknek külön- külön számot adni, mi végre s mi okból tesz így vagy úgy. Ha egyszer kívánják, alá kell írni, nincs mese!

S odasündörög még egy „ortodox”:

– Én harmincöt személyről írtam alá, valamennyi ismerősömről. S azt tanácsolom másnak is: rántson be minél többet, mondjon be minél több nevet! Úgy lesz nyilvánvaló az egész dolog képtelensége, akkor mindenkit eleresztenek.

A Szerveknek pedig éppen ez kell! Az ortodox kommunista öntudatossága s az NKVD céljai természetes módon találkoznak. Az NKVD-nek szüksége van a neveknek erre a gótikus legyezőjére, azoknak hatványszerű szaporodására. Ez fémjelzi munkájuk minőségét, s ad lehetőséget új hálók kivetésére. „Bűntársakat! Bűntársakat! Hasonló gondolkodásúakat!” – mindenkiből cinkosokat akarnak minden áron kirázni. (Mondják, R. Ralov Richelieu bíborost nevezte meg, mint cinkosát, be is vezették a jegyzőkönyvbe, s 1956-ig, a rehabilitációs kivizsgálásig senki sem csodálkozott ezen.)

Az ortodox kommunistákról lévén szó: egy ilyen TISZTOGATÁS nem eshetett meg Sztálin nélkül, de ilyen párt nélkül sem. A kommunisták többségükben, míg őket magukat is le nem csukták, engedelmesen semmisítették meg ugyanazon rendeletek alapján a magukhoz hasonlókat, bírói kézre adtak bárkit, aki tegnap még barátjuk, fegyvertársuk volt. Mindazok a bolsevik vezérek, akiket ma mártírglóriával koszorúznak, előbb más bolsevikok hóhérai voltak (nem beszélve arról, hogy még korábban valamennyien a pártonkívüliek hóhérai voltak). Talán épp arra kellett 37, hogy lelepleződjék, mily keveset ér egész VILÁGNÉZETÜK, mellyel oly vitézül handabandáztak, mikor Oroszországot dúlták, oszlopait döntögették, szentélyeit rombolták, annak az Oroszországnak, mely őket sohasem fenyegette ILYEN végpusztulással. Akik 1918 és 1936 között a bolsevikok áldozatai voltak, sohasem viselkedtek oly hitványul, mint a bolsevik vezérek, amikor elérte őket a vész. Ha közelebbről megvizsgáljuk az 1936-38-as letartóztatások és perek történetét, akkor a legnagyobb ellenszenv nem Sztálin és segédei iránt ébred bennünk, hanem az aljas és visszataszító vádlottak iránt; undorít az a lelki törpeség, mely felváltotta korábbi gőgjüket s könyörtelenségüket.

...Hát te? Hogyan álld meg a helyedet te, mikor tested reszket a kínoktól, gyenge vagy, készületlen s gondolnod kell az élőkre; a hozzád tartozókra?...

Mi kell ahhoz, hogy felülkerekedhessél vallatódon s átléphesd ezt a vermet?

Úgy menjen börtönébe az ember, hogy ne reszkessen egész lénye azért a meleg életért, mely mögötte maradt. Ezt mondd magadnak a küszöbön: az élet számomra véget ért; kicsit korán, de nem lehet tenni róla. Soha többé nem leszek szabad. Előbb vagy utóbb el kell pusztulnom, ám ha utóbb, akkor még nehezebb lesz, az a legjobb, ha minél előbb. Nekem már semmim és senkim sincs. Hozzátartozóim meghaltak számomra, s én is meghaltam az ő számukra. A mai naptól fogva testem haszontalan, idegen nekem. Csak a lelkem, a lelkiismeretem drága s fontos nekem ezentúl.

Az ilyen fogoly előtt reszketnek a vallatók.

Csak az győz, aki mindenről lemondott.

De hogyan változtasd kővé a testedet?

Lám, Bergyájev egész körét sikerült bábokká változtatva bocsátani a tárgyalásra, Bergyájevet magát azonban nem sikerült. Pert akartak a nyakába akasztani, kétszer is letartóztatták. 1922-ben Dzerzsinszkijhez vitték éjjeli kihallgatásra, ott ült Kamenyev is (szóval ő sem idegenkedett a cseka közreműködésétől az ideológiai harcban). De Bergyájev nem alázta meg magát, nem könyörgött, hanem rendíthetetlenül kifejtette előttük azokat a vallási s erkölcsi elveket, amelyek nem engedik meg neki, hogy elismerje az Oroszországban alapított új hatalmat. S nemcsak belátták, hogy nem használhatják őt a tárgyaláson, hanem még szabadon is bocsátották.

Az embernek legyen ÁLLÁSPONTJA!

N. Sztoljarova 1937-ből egy öregasszonyra emlékszik, aki szomszédja volt egy butirkai priccsen. Minden éjjel vallatni vitték. Két évvel korábban egy volt metropolita nála hált meg Moszkvában, miután megszökött a deportálásból. – „De nem csak volt metropolita volt, hanem valóban az. Igen, nekem jutott az a megtiszteltetés, hogy házamba fogadhattam.” – No, jól van. De kihez utazott aztán Moszkvából? – „Tudom, de nem mondom meg!” (A metropolitát kézről-kézre adták a hívek, úgy szökött át Finnországba.) Váltották egymást a nyomozók, összeröffentek, öklükkel hadonásztak az asszony orra előtt, de ő így beszélt hozzájuk: „Semmire sem mentek velem, akár darabokra is vagdalhattok. Mert ti féltek a feletteseitektől, féltek egymástól, még engem is féltek megölni (elvesztenének egy láncszemet). De én semmitől sem félek! Kész vagyok akár ebben a pillanatban az Úr elé állani számadásra!”

Voltak, bizony voltak 1937-ben olyanok, akik a kihallgatásról nem jöttek vissza motyójukért a cellába. Akik inkább a halált választották, de nem adták aláírásukat senki vesztére.

Nekünk ne mondják, hogy az orosz forradalmárok története mutatta fel az állhatatosság legszebb példáit: Hisz még alapja sincs itt összehasonlításnak, mert a mi forradalmáraink sohasem ismerték meg azt az igazi jó kivizsgálást, melyhez ötvenkét fogás tartozik.

Seskovszkij nem kínozta meg Ragyiscsevet, és Ragyiscsev a kor szokásainak ismeretében nagyon jól, tudta, hogy fiai mindennek ellenére gárdatiszti szolgálatba fognak lépni és senki sem fogja tönkretenni az életüket. Nem kobozták el Ragyiscsev családi birtokait sem. S ez a kiváló ember, rövid két heti vizsgálati fogság után mégis megtagadta elveit és könyveit és kegyelmet kért.

I. Miklós cárnak eszébe sem jutott, hogy letartóztassa a dekabristák asszonyait, ríkassa őket a szomszéd szobában vagy hogy magukat a dekabristákat kínvallatásnak vesse alá – de nem is szorult rá ilyesmire. Még Rigyejev is „kimerítően, nyíltan válaszolt, semmit sem titkolva el”. Még Pesztyel is *kiborult* s megnevezte (még *szabad* társait, akiket megbízott az „Orosz igazság” elásásával, s közölte elásás helyét is.[78] Kevesen voltak az olyanok, mint Lunyin, aki a vizsgálóbizottság iránti tiszteletlenségével s megvetésével tűnt ki. Többségükben méltatlanul viselkedtek; bemártották egymást, sokan folyamodtak alázatosan kegyelemért. Zavalisin mindent Rilejevre kent. Je. P. Obolenszkij és Sz. P. Trubeckoj még Gribojedovra is sietett vádaskodni, – de ennek még I. Miklós sem adott hitelt.

Bakunyin „Vallomásában” megalázkodva lepocskondiázza magát I. Miklós előtt, így menekült meg a halálos ítélettől. Lelki hitványság ez? Vagy forradalmi ravaszság?

Joggal várta volna az ember, hogy azok, akik II. Sándor meggyilkolására vállalkoztak, az önfeláldozás iskolapéldái legyenek. Hiszen tudták, mit kockáztatnak! De lám: Grinyevickij osztozott a cár sorsában, Riszakov életben maradt és a törvény kezébe került. S már AZNAP kikotyogta, kik vettek részt az összeesküvésben s kiknek lakásán szoktak találkozni, úgy rettegett ifjú életéért, hogy buzgalmában több adatot közölt a

---

[78] Ennek oka részben az, ami majd Buharin esetében is lesz: a kivizsgálás folyamán saját osztályukhoz tartozók vallatják őket. Így érthető, miért akarnak olyan buzgón mindent MEGMAGYARÁZNI.

kormánnyal, mint amennyit valaki is várt volna tőle. Csöpögött a bűnbánattól s felajánlotta, hogy „fel fogja fedni az anarhisták minden titkát”.

A múlt század végén s századunk elején a csendőrtiszt azonnal *visszavonta* kérdését, ha a vallatott azt nem a tárgyhoz tartozónak, vagy túlságosan tolakodónak találta. – Mikor 1938-ban a Kreszti börtönben Zelenszkijt, az öreg politikai foglyot puskavesszővel náspángolták el, lehúzva róla a nadrágot, mint valami kölyökről, az öreg elsírta magát a cellában: „A cári nyomozó meg még tegezni sem mert!” – Vagy egy másik példa: egy újabb tanulmányból[79] arról értesülünk, hogy a csendőrök megkaparintották Lenin: Miről gondolkodnak minisztereink c. cikkének kéziratát, de *nem tudták* annak alapján megállapítani, ki a szerző:

„A zsandárok a vallatás folyamán, *amint az várható is volt* (kiemelés itt és a továbbiakban tőlem – A. Sz.), nem sokat tudtak meg Vanyajev diáktól. Mindössze annyit közölt velük, hogy a nála talált kéziratot néhány nappal a házkutatás előtt hozta egybetekercselve s adta át neki megőrzésre valaki, *akit nem óhajt megnevezni*. A nyomozónak *nem maradt más hátra* (micsoda? Hát a jeges víz a bokájára? hát a sós fröccs? hát a Rjumin-féle gumibot?), mint hogy szakértői véleményt kérjen a kéziratról.” Nos, és nem találtak semmit. – Pereszvetov úgy látszik maga is kihúzott néhány kis esztendőt s könnyen fel tudta sorolni, mi maradt még hátra a nyomozónak, mikor a „Miről gondolkodnak minisztereink?” c. cikk rejtegetője ült előtte.

Mint Sz. P. Melgunov írja visszaemlékezéseiben: „Olyan volt a cári börtön, az a boldog emlékezetű börtön, hogy a politikai fogoly manapság alig gondolhat vissza rá másképp, mint nosztalgiával a szívében.[80]

Fogalom eltolódás történt itt – egész más lett a mérce. Ahogy a Gogol kora előtti ökörhajcsároknak fogalmuk sem lehetett a lökhajtásos repülők sebességéről, éppoly lehetetlen fogalmat alkotniuk a nyomozás igazi lehetőségeiről azoknak, akik nem mentek át a GULag bejáratánál intézményesített húsdarálón.

Az Izvesztyija 1959. 5. 24-i számában ezt olvassuk: Júlia Rumjancevát a náci láger házi börtönébe viszik, hogy kiszedjék belőle, hol a férje, aki ugyanebből a lágerből szökött meg. A nő tudja, de megtagadja a feleletet. – Az avatatlan olvasó számára ez a nyomozói tehetetlenség példája: Júliát nem kínozták halálra,

---

[79] „Novij Mir” 1962. 4. szám – R. Pereszvetov.
[80] Sz. P. Melgunov: Emlékezések és naplók, 1. kiadás Párizs, 1964. 139. l.

nem kergették őrületbe, ellenben egy hónap múlva meglehetősen virgonc állapotban kieresztették.

Azok a bizonyos gondolatok a szív megkeményítéséről akkor még teljesen idegenek voltak tőlem. Nemcsak hogy nem voltam kész elvágni azokat a meleg kötelékeket, amelyek a világhoz fűztek, hanem még azért a pár száz Faber-ceruzáért is sokáig evett a méreg, melyeket „hadizsákmányként” szereztem s melyeket a letartóztatáskor elszedtek tőlem. Mikor később a börtön szemszögéből visszatekintettem vizsgálati időmre, nem sok okot találtam a büszkeségre. Persze keményebben tarthattam volna magamat s nagyobb leleményességgel evickélhettem volna ki belőle. Zavaros gondolkodás és lelki elesettség voltak útitársaim az első hetekben. Hogy erre visszagondolva mégsem rág a bú, az csak azért van, mert hála Istennek, senkit sem kellett börtönbe juttatnom. De nem voltam messze ettől sem.

A mi lebukásunkban (ugyanabban az „ügyben” fogták le Nyikolaj B-t is) volt valami kamaszos, bár akkor már frontszolgálatos tisztek voltunka A front két szakasza között folyt levélváltásunk a háború alatt, s a katonai cenzúra ellenére sem állhattuk meg, hogy leveleinkben szinte leplezetlen nyíltsággal ki ne fejezzük politikai mérgelődésünket s azokat a szidalmakat, melyekkel a Bölcsek Bölcsét illettük, átlátszó módon csak Bandavezérnek rejtjelezve őt Atya helyett. (Amikor később a börtönökben el szoktam mesélni „ügyemet”, naivságunk csak nevetést és fejcsóválást csalt ki az emberekből. Mondták is nekem, hogy aligha lehetne még két ilyen borjúra találni. S erről magam is meggyőződtem. Egy tanulmányt olvasva Alekszandr Uljanov ügyéről, egyszerre tudatára ébredtem, hogy ők is e miatt buktak le: vigyázatlan levelezés miatt, s csak ez mentette meg II. Sándor életét 1887 március 1-én.[81]

[81] Andrejuskin, a csoport egyik tagja nyílt levelet küldött Harkovba barátjának: „meg vagyok győződve arról, hogy a legkíméletlenebb terror fog kitörni (nálunk, méghozzá nem is a távoli jövőben... Vörös terror ez az én vesszőparipám... Aggódom levelem címzettje miatt (nem ez volt az első ilyen levél, amit írt – A. Sz.)... ha ő bla-bla-bla, akkor lehet, hogy engem is bla-bla-bla, ez pedig nem kívánatos, mert akkor nagyon komoly embereket rántok magammal. Öt hétig folytatták ráérősen a nyomozást e levél alapján, Harkovból kiindulva, hagy megtudják, ki írta azt Pétervárt. Andrejuskin nevét csak febr. 28-án tudták meg, s márc. 1-én el is fogták a „bombavetőket” bombáikkal együtt a Nyevszkij Proszpekten, közvetlenül a merénylet kitűzött pontja előtt!

Magas és tágas. volt az én kivizsgálóm, I. I. Jezepov dolgozószobája, óriási ablakon át áradt be a fény (a „Boszija” biztosító társaság épülete nem kínzókamrának készült), s az ötméteres magasság kihasználásával ott volt felakasztva teljes nagyságában a nagyhatalmú Uralkodó négyméteres állóképe, azé, akit én, porszem, gyűlöletemmel tiszteltem meg. A nyomozó időnkint eléje állt s színpadiasan harsogta esküjét: „Életünket készek vagyunk áldozni érte! Készek vagyunk a tankok alá vetni magunkat érte!” E szinte oltár fölé kívánkozó képóriás előtt nyomorúságosnak tűnt az én motyogásom holmi megtisztított leninizmusról, én magam pedig, szentségtörő gyalázkodó, nem voltam méltó egyébre, mint a halálra.

A kor viszonyai közt leveleink tartalma teljes súlyú terhelő anyagot szolgáltatott mindkettőnk elítéléséhez. Az én vallatómnak ez okból semmit sem kellett kifőznie ellenem, csak éppen ki akarta vetni a pányvát mindenkire, akinek valaha is írtam vagy aki nekem írt. Az évfolyamtársaimnak s – társnőimnek írt leveleimben vakmerően, szinte kihívva a veszélyt szoktam kifejezni felforgató gondolataimat – de barátaim valami okból nem szakították meg velem a levelezést. De még az ő válaszleveleikben is voltak találhatók bizonyos gyanús megnyilatkozások.[82] S Jezepov most, akár Porfirij Petrovics azt követelte tőlem, hogy világítsam meg előtte, de összefüggően: ha mi cenzúrázott levelekben így fejeztük ki magunkat, akkor mi mindent mondhattunk egymásnak négyszemközt? Mert azt igazán nem tudom vele elhitetni, hogy ezek az éles kijelentések kizárólag leveleinkre jellemzőek... S ekkor kuszált aggyal meg kellett kísérelnem, hogy valami nagyon valószínűt szőjek össze baráti találkozásainkról (ezekről említés történik a levelekben), úgy hogy azok ne üssenek el a levelektől, hogy a politika határterületein mozogjanak, de ne ütközzenek a Büntetőtörvénykönyvbe. S ráadásul, hogy ezek a magyarázatok egy lélegzetre folyjanak a torkomból s meggyőzzék az én dörzsölt vallatómat naivságomról, jelentéktelenségemről és végtelen őszinteségemről. S hogy nem a legfontosabb, rest vallatómnak ne támadjon kedve átböngészni azt az átkozott rakományt, amit odacipeltem abban az átkozott

[82] Volt még egy iskolatársuruk, aki éppen hogy csak nem ült le akkor miattam. Micsoda megkönnyebbülés volt megtudnom, hogy ő szabadlábon maradt! S lám, huszonkét évre rá így ír nekem: Közzétett műveidből arra következtetek, hogy egyoldalúan ítéled meg az életet... Valójában te a fasizálódó nyugati reakció lobogója leszel, például Nyugat-Németországban Amerikában... Lenin, akit továbbra is, erről meg vagyok győződve, tisztelsz és szeretsz de még az öreg Marx és Engels is, a legszigorúbban elítélne. Gondolkozzál ezen! – Én meg ezt gondoltam: De kár, hogy téged nem ültettek le akkor! Mennyit vesztettél!...

bőröndben – azt a sok füzetnyi „Háborús naplót”, amit halvány, kemény ceruzával, szálkás apró betűkkel írtam s melyben helyenként már elmosódott a kézírás. Erre a naplóra épültek ambícióim, egy jövendő író becsvágya. Mert én nem bíztam az emberi emlékezet csodálatos erejében s a háborús évek folyamán igyekeztem mindent feljegyezni, amit láttam (ez még csak hagyján!), s mindent, amit másoktól hallottam. Csakhogy e vélekedések s történetek, amilyen természeteseknek s ártatlanoknak hatottak a tűzvonalban, olyan rebellis színezetűek voltak itt a front mögött, s a börtön nyirkos levegője áradt belőlük harcoló bajtársaim felé. S csak hogy neki ne veselkedjék valahogy a nyomozó „Háborús naplóm” kibányászásának s felszínre ne hozza belőle egy frontlakó szabad néptörzs ércét – annyi megbánást mutattam, amennyi csak kellett s úgy kinyíltak a szemeim politikai tévelygéseim belátására, ahogy csak kellett. Valósággal belebetegedtem ebbe a borotvaélen táncolásba, míg aztán meg nem győződtem arról, hogy senkit sem vezetnek hozzám szembesítésre, míg világos jelek arra nem kezdtek mutatni, hogy kivizsgálásom a vége felé közeledik; míg a negyedik hónapban bele nem hányták „Háborús napló” minden füzetét a lubjankai kemence pokoli torkába, ahol sziporkázó vörös parázs lett még egy pusztulásra ítélt orosz regényből, hogy aztán a korom fekete pillangóival kirepüljön a magasba nyúló kéményen.

E kémény alatt végeztük sétánkat – egy betondobozban a Nagy Lubjanka tetején, a hatodik emelet magasságában. A falak még háromszoros embermagasságra nyúltak fel a hatodik emelet fölé. Moszkva hangjai elértek a fülünkig, hallottuk az autók tülkölését. De látni csak azt a kéményt láttuk, az őrt a hetedik emeleti őrtoronyban az Isten egének azt a boldogtalan darabját, amelynek épp a Lubjanka fölé kellett feszülnie.

Ó, az a korom! Egyre hullott, hullott akkor, a háború utáni első májusban. Olyan sok volt belőle minden sétánkon, hogy, mint egymás közt vélekedtünk, a Lubjanka talán ősidők óta felgyűlt papírjait égette. Az én elpusztult naplóm csak percnyi csík volt ebben a korom-özönben. S egy hideg, napfényes márciusi reggelre gondoltam. Éppen a nyomozó előtt ültem, szokásos nyers modorában tette fel kérdéseit, jegyzetelt, kitekerte a szavaimat. Napfény játszott az óriási ablak olvadófélben lévő jégvirágain; néha kísértésbe jöttem, hogy kiugorjak ezen az ablakon, hogy legalább halálomban lobbanjak egyet Moszkva felett s öt emeletnyi zuhanás után szétmorzsolódjak a kövezeten, mint ahogy gyermekkoromban egy ismeretlen elődöm ugrott ki a Don melletti Rosztovban (a

„Harminchármasból”). Az ablak olvadt szemein át a moszkvai tetőkre lehetett látni, a tetőkre s a fölöttük lebegő vidám füstpamacsokra. De én nem arrafelé néztem, hanem arra a kéziratokból rakott kunhalomra, mely a harminc méteres, félig üres helyiség közepén magasodott. Csak az imént hányták oda s még nem válogatták szét. Füzetekben, dossziékban, házilag készített fedelek közt, összeerősített és laza csomókban vagy csak úgy egyes lapokban hevertek ott a kéziratok, mint valami kunhalom egy elhantolt emberi szellem sírja felett, e halom kúpos teteje magasabb volt, mint a nyomozó íróasztala, még őt magát is félig eltakarta előlem. S testvéri szánalom ébredt bennem annak az ismeretlen embernek a munkája iránt, akit a múlt éjjel tartóztattak le, a házkutatás termékét pedig reggel kínzóterem parkettás padlójára döntötték a négyméteres Sztálin lábai elé. Ültem és azon tűnődtem, milyen nem középszerű életet hurcoltak ma éjjel gyötrelemre, szétmarcangolásra, hogy aztán a lángoknak adják martalékul? Ó mennyi gondolat, mennyi munka veszett el ebben az épületben – egész elpusztult kultúra! Ó, korom, a lubjankai kémények korma!! Legjobban pedig az fáj, hogy az utókor butábbnak, tehetségtelenebbnek; szegényebb irodalmúnak fogja tartani nemzedékünket, mint amilyen a valóságban volt.

❖❖❖

Hogy egyenest húzhassunk, elég felvennünk csak két pontot.

1920-ban, Ehrenburg visszaemlékezései szerint, a cseka így adta fel neki a leckét: „Bizonyítsa be ÖN, hogy ön nem Wrangel ügynöke”.

1950-ben pedig az Állambiztonság egy tekintélyes ezredese, Foma Fomics Zselezov így nyilatkozott a foglyok előtt: „Mi nem fogunk azon fáradozni, hogy bebizonyítsuk neki (a letartóztatottnak), hogy bűnös. Bizonyítsa be *ő nekünk*, hogy *nem* voltak ellenséges szándékai”.

S erre a kannibáli fokon szellemtelen egyenesre a két pont közé embermilliók megszámlálhatatlan visszaemlékezései rakhatók fel.

A kivizsgálás meggyorsításának és egyszerűsítésének mennyi módja volt ismeretlen az előttünk élő emberiség számára! A Szervek teljesen szabaddá tették magukat a bizonyítékok keresésnek munkájától. Az elfogott nyúl, aki csupa remegés és sápadt a félelemtől, aki meg van fosztva a jogtól, valakinek is írni, telefonálni, valamit behozatni kívülről, aki nem alhat, nem ehet, akinek nincs papírja, ceruzája de még gombja

sincs, ott a vallatószoba sarkában, egy puszta sámlin ülve MAGA köteles bizonyítékokat keresni s a tétlen nyomozó elé tárni, hogy, NEM voltak ellenséges *szándékai!* És amennyiben nem tud bizonyítékokat felhozni (dehát honnan is venné őket?), akkor csupán ezáltal *megközelítő* bizonyítékokat szolgáltatott a nyomozás kezébe saját bűnösségéről!

Egy esetről tudok, amikor egy német hadifogságból visszatért öreg ott azon a puszta sámlin ülve, puszta ujjait nyújtogatva, mégiscsak be tudta bizonyítani szörnyeteg nyomozójának, hagy NEM árulta a hazáját, sőt még ilyen szándékai sem voltak! Botrányos eset! Hát aztán, elengedték? Még mit nem! – a Butirkában mesélte ezt nekem, nem a Tverszkij Bulváron. Az első nyomozóhoz akkor egy másik csatlakozott, egy csendes estét töltöttek az öreggel, emlékezgetve erre-arra, aztán pedig kettesben *tanúvallomást* írtak alá, hogy azon az estén az éhes és el-elszundító öreg a társaságukban szovjetellenes agitációt folytatott! A beszélő jóhiszemű volt, de nem úgy a hallgatók! Az öreget átadták egy harmadik nyomozónak. Az felmentette őt a hazaárulás alaptalan vádja alól, de akkurátusan rászabta ugyanazt a tízest azon a címen, hogy a nyomozat előtt szovjetellenes agitációt folytatott.

Mivel a kivizsgálás megszűnt bizonyítási eljárás lenni, súlyos esetekben a nyomozók hóhéri kötelességének gyakorlásává lett, könnyű esetekben pedig egyszerű időtöltéssé; mely egyben alapot szolgáltatott a fizetés felvételére.

Könnyű esetek pedig mindig is voltak, még a hírhedt 1937-es évben is. Például Borodkót azzal vádolták, hogy tizenhat éve Lengyelországba utazott a szüleihez és nem volt külföldre szóló útlevele. (A papa és a mama tíz versztnyire laktak tőle, de a diplomaták aláírták, hogy Fehér-Oroszországot Lengyelországnak juttatják, az emberek pedig 1921-ben nem tudták ezt megszokni és a régi módon utazgattak.)

A kivizsgálás csak félóráig tartott: – Utazott? – Utaztam. – Hogyan? – Hát lóval. S kapott tíz évet KRD címén.[83]

De az ilyen gyorsaságnak olyan Sztahanov-mozgalom íze van, s ez nem talált követőket a kékszalagosok közt. A Bűnvádi eljárás kódexe szerint minden ügy kivizsgálására két hónap van szánva, de ha nehézségek merültek fel, kérhettek, méghozzá többször is, egy-egy hónapos meghosszabbítást az ügyésztől (az ügyészek persze nem szokták megtagadni). Ezért butaság lett volna egészségüket kockáztatni s nem kihasználni az ilyen

[83] KRD – ellenforradalmi tevékenység.

halasztásokat és – üzemi nyelven szólva emelni saját normájukat. Miután az egyes nyomozati ügyek kezdeti „rajtaütéses” hetében alaposan kidolgozták magukat gégével és ököllel, fejlesztették akaratukat és *jellemüket* (mint Visinszkij tanácsolta), a nyomozók további érdeke az volt, hogy elhúzzanak minden ügyet, hogy minél több régi, nyugodt ügyük legyen s minél kevesebb új. Valósággal illetlenségszámba ment egy politikai kivizsgálást két hónap alatt befejezni.

A rezsim maga büntette meg önmagát a bizalom s a rugalmasság hiányáért. Még válogatott kádereiben sem bízott meg: nekik is egészen biztosan bélyegezniük kellett érkezés- és távozáskor, a kihallgatásra vitt foglyokról nem is beszélve, már csak ellenőrzés végett is. Mit tehettek a nyomozók, hogy teljesítsék a könyvelésben előírt normákat? Beidézték egyik kliensüket, leültették a sarokba, feltettek neki valami ijesztő kérdést – aztán megfeledkeztek róla, hosszan lapozgattak az újságban, vázlatot írtak a politikai továbbképzéshez, magánlevelezésüket intézték, átmentek egymáshoz vizitelni (maguk helyett beültettek egy „kutyát”). Békésen kaszinózva látogatójával a díványon a nyomozó olykor észbe kapott, zord pillantást vetett a fogolyra s szidni kezdte:

– Nézd csak a rohadékot! Ritka díszpéldány! No, de nem is sajnáljuk majd tőle a kilenc grammot!

Az én kivizsgálóm bőven használta a telefont is! Például hazatelefonál a feleségének s felém villantva a szemét közli vele, hogy ma egész éjjel kihallgatást tart, tehát ne várja haza reggelnél korábban. (Meghűl bennem a vér: szóval egész éjjel engem fog vallatni!) De rögtön ezután a szeretője számát tárcsázza s turbékolva beszéli meg vele, hogy ma hozzá megy éjszakára (no, akkor alszunk! – leesett a kő a szívemről).

Így volt ez: a hibátlan rendszert csupán a végrehajtók hibái gyengítették.

Más nyomozók, akikben több volt a tudásvágy, az ilyen „üres” kihallgatásokat élettapasztalataik tágítására szokták felhasználni: a frontról kérdezgették a foglyot (azokról a német tankokról, amelyek alá *sohasem* volt érkezésük odavetni magukat); az európai s a tengeren túli országokban uralkodó szokásokról kérdezték a külföldet megjártakat, az ottani áruházakról, árúkról, de kiváltképpen a bordélyok hogy s mintjéről s mindenféle nőhistóriákról.

A Bűnvádi eljárás kódexe előírja, hogy az ügyész kötelessége állandóan ellenőrizni, a szabályok tiszteletben

tartásával folyik-e a kivizsgálás. Manapság azonban senki sem láthatja korábban az ügyészt, mint az un. „ügyészi kihallgatás”-sal kapcsolatban, ami egyben a kivizsgálás záróaktusa. Engem is elvittek erre a kihallgatásra. Kotov alezredes, nyugodt, jól táplált, személyiség nélküli szőke férfi, nem gonosz és nem jó, általában semmilyen, az asztalnál ült és elnyomva egy ásítást, első ízben nézte át ügyem dossziéját. Úgy tizenöt percig szó nélkül mélyedt el benne még belépésem után is (minthogy ez a kihallgatás elkerülhetetlenül szükséges volt és regisztrálni is kellett, nem látta értelmét, hogy más, regisztrálatlan időben nézze át a dossziét és még néhány órán át fejében is tartsa az ügy részleteit). Azután a falra emelte kifejezéstelen tekintetét és unottan kérdezte, hogy mit óhajtok hozzátenni a vallomásomhoz.

Azt kellett volna kérdeznie, hogy van-e valami kifogásolni valóm a kivizsgálással kapcsolatban? hogy nem alkalmaztak-e kényszert s nem sértették-e meg a törvényességet? Csakhogy az ügyészek rég felhagytak már az ilyen kérdésekkel. De még ha kérdeztek volna is! Hiszen ennek az egész ezerszobás minisztériumnak, valamint az egész Unió területét behálózó, vasúti kocsikban, barlangokban, földalatti lyukakban elszállásolt ötezer nyomozó kirendeltségnek egész léte éppen a törvényesség szakadatlan megsértésére volt alapozva, s ez ellen mi ketten mit sem tehettünk volna. Azon kívül minden valamirevaló, „menő” ügyész éppen annak az Állambiztonságnak jóváhagyásával töltötte be állását, amelyet ellenőriznie kellett volna.

Valahogy rám is rám ragadt az ő lagymatagsága, békülékenysége s belefáradása ebbe a végeláthatatlan sok buta ügybe, s nem szegeztem neki kérdéseket az igazságról. Csak egy nagyon is nyilvánvaló visszásság kiküszöbölősét kértem tőle: igaz, hogy ketten vagyunk vádolva ebben az ügyben, de vizsgálatunkat külön bonyolították le (az enyémet Moszkvában, a barátomét a fronton), tehát ez itt egyedül az én ügyem, mégis vádolnak a 11. port alapján is mint „csoportot, szervezetet”. Nyomatékosan kértem tehát a súlyosbító 11. pont törlését.

Erre további öt percen át lapozgatott az ügy aktái közt, majd sóhajtott, széttárta karjait és így szólt:

– Mit tehetünk? Egy ember csak egy ember, de kettő már több.

S másfél ember már „szervezet”?

Megnyomta a csengő gombját, hogy vezessenek el.

Nemsokára ezután, május végén egy késő este, vizsgálóbíróm beidézett ugyanebbe az ügyészi irodába, amelyben egy bronz-cirádákkal díszített óra állt a márványkandalló párkányán, hogy átessünk a Bűnvádi Eljárás kódexének 206. cikkelyében előírt procedúrán is, amikor is a vizsgálati fogoly maga nézi át a vizsgálat anyagát s aláírásával véglegesen hitelesíti a jegyzőkönyvet. Mint akinek a legkisebb kétsége sincs afelől, hogy meg fogja kapni az aláírásomat, nyomozóm már neki is fogott a vádirati záradék megfogalmazásának.

Fölnyitottam a vastag dosszié tábláját s rögtön annak a belső felén nyomtatott szövegre bukkantam azzal a meghökkentő újsággal, hogy nekem úgy látszik jogom lett volna az eljárás folyamán írásban tiltakozni a vizsgálat szabályellenes vezetése ellen, s a kivizsgáló köteles lett volna tiltakozásaimat időrendben a peranyaghoz csatolni. Az ám, a kivizsgálás folyamán! Nem pedig annak befejezése után…

Ajjaj, erről a jogáról ezer közül egy fogoly sem tudott, akikkel később együtt voltam a börtönökben.

Tovább lapoztam. Ott láttam a leveleim fotokópiáit, melyekhez ismeretlen kommentátoroktól (valami Libin kapitánytól) származó tökéletesen kifordított értelmezések voltak csatolva. Továbbá láttam azokat a vaskos hazugságokat is, amelyekbe vizsgáló-kapitányom becsomagolta óvatos vallomásaimat. Végül azt a képtelenséget, hogy én itt szálegyedül „csoport” gyanánt kerülök a vádlottak padjára.

– Nem hagyom jóvá! Ön szabályellenesen vezette a kivizsgálást – mondtam meglehetősen bizonytalanul.

– Akkor hát gyerünk, kezdjük elölről! – és vészjóslóan szorította össze ajkait. – Elfuvarozunk téged oda, ahol a Policájt (a német megszállás alatt rendőri szolgálatot teljesítőket) tartjuk.

S már ki is nyújtotta a kezét, hogy elvegye tőlem a dossziét. (Én azonban ujjam egy mozdulatával visszatartottam.)

Aranyosan fénylett a nyugovóra készülő nap valahol messze, a Lubjanka ötödik emeleti ablakai mögött. Valahol május volt: A helyiség ablakai, mint a minisztérium többi utcára néző ablaka is, szigorúan zárva voltak, még a ragasztópapírt sem távolították el tél óta, nehogy a párás illatok, a tavaszi virulás betörjön ezekbe a titkos szobákba. A kandalló bronzórája, amelyről lesiklott az utolsó napsugár is, halkan ütni kezdett.

Elölről?... Könnyebbnek látszott még a halál is, mint mindent elölről kezdeni. Az, ami előttem volt, mégiscsak az élet valamilyen formájának ígérkezett. (Ha tudtam volna, milyen lesz!...) Az a hely pedig, ahol a policájokat tartják... De különben is, jobb nem megharagítani ezt itt, hisz tőle függ, milyen hangnemben fogalmazza meg a vádirati záradékot...

És aláírtam. Aláírtam mindenestül, a 11. ponttal együtt. Akkor még nem tudtam, mekkora ennek a súlya, nekem csak azt mondták, hogy amiatt nem kapok több évet. A 11. pont miatt kerültem büntető munkatáborba. A 11. pont miatt küldtek „kiszabadulásom” után minden ítélet nélkül örökös száműzetésbe.

De talán jobb is így! Sem az egyik, sem a másik nélkül nem írtam volna meg ezt a könyvet...

Az én vizsgálóm semmit sem alkalmazott velem szemben, kivéve az ébrentartás, hazudozás és ijesztgetés módszereit, melyek a legnagyobb mértékben legálisak. Ezért nem is voltam rászorulva arra, hogy megelőző intézkedésképpen, mint azt túlkapásokban vétkes vallatók teszik, a „206”-os alkalmával egy titoktartási formulát dugjon elém: hogy alulírott, törvényszabta (hogy milyen cikkely, arról nem szól az írás) büntetés terhe alatt kötelezem magamat, hogy soha senkinek sem beszélek a vizsgálati eljárás folyamán alkalmazott módszerekről.

Némely területi NKVD kirendeltségnél szabványosították ezt a formulát, s a titoktartási kötelezvényt a Különbíróság ítéletével egyidejűleg tették aláírás végett a letartóztatott elé. Ugyanígy a lágerből való elbocsátás alkalmával egy írást vettek arról, hogy az illető senkinek sem beszél a lágerbeli viszonyokról.

Mit szóljunk ehhez? Úgy hozzászoktunk a megalázkodáshoz, úgy meggörbítették (vagy eltörték) a gerincünket, hogy nem tudtunk nemet mondani, de még fel sem tudtunk háborodni a nyomok eltüntetésének ezen a banditamódszerén.

Elvesztettük a SZABADSÁG MÉRCÉJÉT. Nem volt mivel megállapítanunk, hol kezdődik és hol végződik a szabadság. Ázsiai nép vagyunk, mindenki, akinek csak eszébe jut, nyakra-főre szedi tőlünk a titoktartási kötelezvényeket.

Már abban sem vagyunk biztosak, van-e jogunk saját életünk eseményeiről beszélni.

4.
A kékszalagosok

Míg így a nagy Éjszakai Intézmény fogaskerekei közt őrlődünk, amelyek pozdorjává akarják törni lelkünket, miközben húsunk cafatokban lóg rólunk, mint a csavargó rongyai – túlságosan is szenvedünk, túlságosan is elmerülünk a magunk bajába, ezért nem is tudjuk átható, prófétai pillantással szemügyre venni azokat a sápadt éjszakai martalócokat, akik gyötörnek bennünket. A lelkünkben túlcsorduló fájdalom elhomályosítja szemünket – pedig micsoda krónikásai lehetnénk különben hóhérainknak! Mert azt ugyan hiába várjuk, hogy ők maguk vesézzék ki magukat. De fájdalom! Minden volt fogoly részletesen emlékszik vallattatására, hogyan szorongatták s micsoda mocskot nyomkodtak ki belőle – de vallatójának legtöbbször még a nevére is alig emlékszik, nemhogy mint emberről volna róla valami elképzelése. Így én is több és érdekesebb emléket tudok felidézni magamban akármelyik cellatársamról, mint Jeszepov állambiztonsági kapitányról, akivel pedig nem kevés időt töltöttem négyszemközt az irodájában.

Csak egy valami marad meg bennünk általános, kiirthatatlan emlék gyanánt: rothadás, az egészet átjáró rothadásos fertőzet. Ez a benyomás ülepedett le bennünk, ezt őrizzük még tíz év múltán is, már lecsillapult lélekkel, anélkül, hogy feltörne belőlünk a düh vagy a bosszúvágy: aljas rosszindulatú, becstelen s úgy lehet bomlott agyú emberekkel volt dolgunk.

II. Sándorról tudja a krónika, arról a cárról, akit valósággal körülrajzottak a forradalmárok s nem kevesebb mint hét ízben törtek az életére, hogy egyszer ellátogatott a Spalernaja (a Nagy Ház elődje) vizsgálati fogházba s ott becsukatta magát a 227-es egyes cellába s több mint egy órát töltött benne – így akarta beleélni magát azok helyzetébe, akiket fogva tartott.

Kétségtelen, hogy az uralkodót erkölcsi szempontok vezették: szükségét érezte ennek a kísérletnek, hogy képet kapjon a fogság lélektani oldaláról.

De a mi nyomozóinkról, senkiről közülük, fel egészen Abakumovig és Berijáig, még csak elképzelni is lehetetlen, hogy akárcsak egy órára is bele akartak volna bújni a fogoly bőrébe s ott az egyesben üldögéltek s kicsit elgondolkoztak volna.

A szolgálat nem követeli meg, hogy képzett, széles műveltségű s látókörű emberek legyenek – dehát nem is azok. A

logikus gondolkodást sem követeli meg a szolgálat – dehát enélkül is megvannak. A szolgálat csak pontosságot követel meg tőlük az utasítások végrehajtásában és érzéketlenséget mások szenvedése iránt – s ez meg is van bennük, de meg ám! Mi, akik a kezükbe estünk, fuldokoltunk e testület légkörében, mely nélkülözi az emberiesség legáltalánosabb jegyeit is.

Ha valakinek, akkor elsősorban a nyomozóknak kellett világosan látniuk, hogy az „ügyek” légből kapottak! Konferenciáikat leszámítva, sem egymás sem önmaguk előtt nem állíthatták komolyan, hogy bűnösök azok, akiket lelepleznek. Mégis képesek voltak oldalról oldalra, körmölgetni – romlásunkra – a jegyzőkönyveket. Ez már a megrögzött bűnöző cinizmusa: „Ma te halsz meg, holnap én!”

Szóval tudták, hogy az ügyek koholtak, mégis éveken át folytatták ezt a munkát. Hogyan magyarázzuk ezt? Talán elhatározták, hogy NEM GONDOLKODNAK (de ez maga tönkreteszi az embert), egyszerűen elfogadták, hogy ennek így kell lennie. Az, akitől az utasításokat kapják, nem tévedhet.

De ha emlékezetünk nem csal, a nácik is így érveltek.[84]

A másik magyarázat az Élenjáró Tanban, a gránitkemény ideológiában található meg. A hírhedt Orotukan (a kolimai büntető kirendeltség) egy nyomozója 1938-ban azon való meghatódottságában, hogy M. Lurje, a krivoj rogi kombinát igazgatója olyan könnyen aláírta magának a második lágeri üdülést, a megspórolt időt egy kis dumára fordította: „Azt hiszed, nekünk élvezet a meggyőzés alkalmazása?[85] De nekünk azt kell tennünk, amit a párt kíván tőlünk. Te régi párttag vagy – mondd meg, mit csinálnál a mi helyünkben?” És úgy látszik, Lurje szinte egyet is értett vele (talán éppen azért írta alá olyan könnyen, mert már maga is úgy gondolkodott). Hisz oly meggyőző ez!

---

[84] Ezt az összehasonlítást alig kerülhetjük el túlságosan is egybeesnek az évszámok s a módszerek is. Még természetesebb a képzettársítás annak, aki megjárta mind a Gestapo mind az Állambiztonság börtönvér, mint pl. Alexej Ivanovics Gyivnyics, emigráns pravoszláv prédikátor: A Gestapo azzal vádolta, hogy kommunista propagandát űzött a németországi orosz munkások körében, az MGB pedig, hogy kapcsolatai vannak a világburzsoáziával. Gyivnyics nem az MGB javára döntötte el a versenyt; kínozták ugyan itt is, ott is, de a Gestapo az igazságot akarta kiszedni, s mikor a vád alaptalannak bizonyult kiengedte Gyivnyicset; az Állambiztonságot azonban nem érdekelte az igazság és eszébe sem jutott elengedni azt, akire egyszer rátette a kezét.

[85] A KÍNZÁST becézik így.

De a legáltalánosabb tényező: a cinizmus. A kékszalagosok értették a húsdaráló működését és örömüket lelték benne. 1944-ben a dzsidai lágerok egyikében Mironyenko nyomozó így beszélt a pusztulásra szánt Babicshoz, szemmel láthatóan büszkén fejtegetéseinek tiszta logikájára: „A vizsgálat és a törvényszék csupán jogi formaságok; ezek már nem változtathatnak az ön sorsán, az már korábban ELDŐLT. Ha önt agyon kell lőni, akkor agyon is lövik, még ha tökéletesen ártatlan is. Ha pedig fel kell önt menteni (ezt nyílván a SAJÁT EMBEREIKRE értették! – A. Sz.), akkor lehet akármilyen bűnös, mégis fehérre mosdatják és felmentik.” Kusnarjov, a nyugat-kazahsztáni terület első GB nyomozó osztályának parancsnoka így fakad ki Adolf Civilko előtt: „De nem is eresztünk ám ki téged, ha leningrádi vagy!” (azaz a régi párttagok gárdájából).

„Adjatok egy embert – *ügyet* koholunk hozzá!” – így tréfált nem egy közülük, ez volt a kedvenc mondásuk. Ami nekünk meggyötretés, az nekik derék munka. Nyikolaj Grabiscsenko (Volga-csatorna) nyomozó felesége így beszélt a szomszédoknak szerelmes ellágyulással: „Kolja igazán kiváló munkaerő. Volt egy, aki sokáig nem vallott – átadták Koljának. Kolja csak egy éjjel beszélgetett vele, aztán vallott is ám!”

Heccelt versenylovakként miért vetették bele magukat ebbe a hajszába, mely nem az igazságért folyt, csak SZÁMOKÉRT, hogy minél több ügyet dolgozzanak fel s minél több embert ítéljenek el? Azért, mert így tartották *legkényelmesebbnek*, együtt úszni az árral. Azért, mert ezek a számok voltak a Szervek nyugodt életének, prémiumainak, kitüntetéseinek, előléptetéseinek, állandó terjeszkedésének és virágzásának záloga. Ha jók voltak a teljesítményszámok, lehetett lopni a napot, összecsapni a munkát, éjjelente kirúgni a hámból (Így is tettek). Alacsony számok ezzel szemben elbocsátáshoz, lefokozáshoz, a húsosfazék elvesztéséhez vezettek volna, mert Sztálin el nem hitte volna, hogy ebben vagy abban a városban, ennél vagy annál a csapategységnél egyszerre csak elfogytak az ellenségei.

Ezért aztán nem a könyörület, hanem a felháborodás és a düh vett rajtuk erőt azok iránt a megátalkodott foglyok iránt, akik nem akartak beleilleszkedni irányszámaikba, akik nem törlek meg sem álmatlanságtól, sem szigorított zárkától, sem éhségtől. Azzal, hogy megtagadták a beismerést, személyes létében támadták meg a nyomozót, mintegy neki magának akartak gáncsot vetni. – Az ilyenek ellen aztán jó volt minden eszköz! Ha harc kell, hát legyen harc! Gumicsövet a torkodba, nyeld a sós vizet!

Mivel munkájuk természete és, a tudatosan választott életforma kizárta őket az emberi létezés magasabb szféráiból, a Kék Intézmény hivatalnokai annál nagyobb odaadással és mohósággal éltek az alsóbb szférákban. Ott aztán az alsó szférák legerősebb ösztönei (az éhséget s a nemi ösztönt leszámítva) tartották fogva és irányították őket a HATALOM és a SZERZÉS ösztöne. (Különösen a hatalomé: a mi évtizedeinkben ez még a pénznél is fontosabbnak bizonyult.)

A hatalom méreg – évezredek óta tudjuk. Bárcsak soha senki se nyert volna anyagi hatalmat mások felett! De az olyan ember számára, aki hisz valami mindnyájunkban uralkodó magasabb erőben s aki ezért tudatában van saját kicsinységének, a hatalom még nem halálos méreg. Csak akiknek nincs kapcsolatuk a magasabb szférákkal, azok számára olyan a hatalom, mint a hullaméreg: ha egyszer megfertőzi őket, menthetetlenek!

Emlékeztek, mit ír Tolsztoj a hatalomról? Ivan Iljics olyan hivatalt töltött be, amely lehetőséget adott neki „bárkit elveszejteni, akit csak akart. Kivétel nélkül mindenki ki volt szolgáltatva neki, még legtekintélyesebbet is színe elé állíthatták mint vádlottat”. (De hiszen itt a mi kékjeinkről van szó! Ehhez már nem kell hozzátenni semmit!) Hatalmának tudata („s a hatalom irgalmas használatának lehetősége” – teszi hozzá Tolsztoj, de ez már semmiképpen sem vonatkoztatható legényeinkre) jelentették számára hivatalának „fő érdekességét és vonzóerejét”.

Mi az, hogy vonzóerő?! – Mámor! – ez a helyes kifejezés! Mert nem mámorító-e ez: még fiatal vagy, zárójelben legyen mondva: taknyos; nemrég a szüleid még tele voltak gonddal; nem tudták, hova szerkesszenek be: ej, de buta ez a kölyök, nem akar tanulni, – de azután három évet töltöttél azon az iskolán, s egyszerre csak szárnyakat kaptál! S hogy megváltozott a helyzeted az életben! Hogy megváltoztak még a mozdulataid, a tekinteted, a fejed tartása is! Gyűlést tart a főiskola tudós tantestülete, belépsz, mindenki észrevesz, még össze is rezzen, te nem lépsz az elnöki pódiumra, vesződjön csak ott a rektor, te oldalt ülsz le, de mindenki tudja, hogy te vagy itt a főszemély, a különítményes. Ülhetsz ott öt percig, aztán elmehetsz, ez a te kiváltságod a professzorokkal szemben, téged bizonyára fontosabb munka vár, – de utólag majd összevonod a szemöldöködet a határozatukon (vagy még jobb, ha ajkaidat préseled össze) s azt mondod a rektornak: „Nem megy. Vannak bizonyos *megfontolások*...” És kész! S nem lesz belőle semmi!

Vagy a hadseregnél vagy különítményes, szemers-kémelhárító, még csak hadnagy, de az öreg kövér ezredes, a csapategység parancsnoka feláll, ha belépsz, igyekszik hízelegni neked, kedvedben járni, a törzsparancsnokkal sem ül le poharazni anélkül, hogy téged meg ne hívna. Az igazán nem számít, hogy neked csak két kis csillagod van, még szórakoztató is, hiszen a te csillagaidnak egészen más súlyuk van, azokat egészen más mércével kell mérni, mint a rendes tisztekét (néha pedig, spec.-megbízatások alkalmával engedélyt kapsz akár őrnagyi rangjelzés felvarrására is, olyan ez mint az álnév, alkalomhoz kötött). Összehasonlíthatatlanul nagyobb, lényegbevágóbb hatalmad van mindenki felett, aki esek ehhez a csapategységhez, üzemhez vagy járáshoz tartozik, mint a parancsnoknak, az igazgatónak vagy a járási titkárnak. Mert ezek kezébe van ugyan letéve az emberek beosztása, fizetése, jó híre – de a te kezedbe a szabadságuk. És senki sem mer beszélni rólad a gyűlésen. Senki sem mer írni rólad az újságban – nemcsak hogy rosszat, de még jót sem mer senki! Mint valami titokzatos Istenséget, téged még említeni sem szabad! Mindenki érzi jelenléted, mindenki tudja” hogy létezel – s mégis mintha nem is lennél! Ezért lettél nagyobb minden nyilvános hatalomnál abban a percben, hogy a fejedbe tették az égszínkék szegélyű tányérsapkát: Hogy TE mit csinálsz, azt senki sem meri ellenőrizni, de mindenki alá van vetve a te ellenőrzésednek. Ezért az a legméltóbb hozzád, ha talányos és mélyén elgondolkodó kifejezést öltesz arcodra minden közönséges úgynevezett állampolgár előtt (akik azonban a te szemedben nem egyebek hitvány fadaraboknál). Hiszen egyedül csak te ismered a *spec.-meggondolásokat*, senki más. Ezért mindig neked van igazad.

Csak egyről ne feledkezzél meg soha: te is csak ilyen fadarab lennél, ha az a szerencse nem jut osztályrészedül, hogy egy ízecske lehetsz a Szervekben, ebben a képlékeny, tökéletes, élő organizmusban, mely úgy lakozik az államban, ahogy a galandféreg az emberben – s most minden a tied! minden érted van! – csak a Szervekhez légy hű! Mindig kiállnak érted! Mindig segítenek, hogy elnyelhesd, aki megbánt! S minden akadályt felszednek utadról. Csak légy hű a Szervekhez! Tégy meg mindent, amit parancsolnak! Kigondolják azok a helyet is számodra: ma különítményes vagy, holnap a vizsgálóbírói karosszékbe ülsz, később talári a Szeliger-tóhoz utazol, mint néprajzos,[86] részben talán idegeid megnyugtatására. Majd esetleg elhagyod a várost, ahol túlságosan is elhíresedtél s az

[86] Iljin 1931-ben.

ország másik végébe kapsz áthelyezést mint az egyházi ügyek teljhatalmú intézője.[87]

Vagy az Írószövetség felelős titkára leszel.[88] Semmin se csodálkozzál: csak e Szervek tudják, kit mire kell kinevezni, kinek milyen rangot kell adni; a többit meg csak hagyják, hadd játsszanak: mit nekik ilyen vagy olyan érdemes művész, szocialista mezőgazdaság hőse – csak ráfújnak s nincs többé.[89]

A kivizsgáló foglalkozása természetesen munkával jár: be kell jönnie nappal, be kell jönnie éjszaka, órákat kell végigülnie – de sohase törd a fejed „bizonyítékokon” (fájjon a fogoly feje azok miatt!) ne gondolj vele, bűnös vagy nem bűnös, csak tégy úgy, ahogy a Szervek kívánják, s minden jó lesz. Az meg már teljesen tőled függ, hogy a lehető legkellemesebben folytasd a kivizsgálást, hogy nagyon el ne fáradj; aztán jó néha egy kis felpezsdülés is, lehet akár szórakozni is. Csak ülsz, ülsz s egyszerre csak kitalálsz valami új „meggyőzést”! – Heuréka! Rögtön áttelefonálsz a haveroknak, szobáról-szobára jársz, elmeséled – hogy röhög mindenki! Gyerekek, ezt kipróbáljuk! Kin próbáljuk ki? Mert unalmas mindig ugyanazt a nótát fújni, unja az ember azt a sok reszkető kezet, irgalomért könyörgő tekintetet, gyáva meghunyászkodást. Csak ellenszegülne már egyszer valaki! „Szeretem az erős ellenfeleket: olyan jól esik letörni a derekukat!”[90]

Ha azonban olyan erős talál lenni, hogy semmiképp sem adja meg magát s minden fogásod eredménytelen marad, ugye akkor megvadulsz? Ne is tartsd vissza dühödet! Mert az ám csak a kielégülés, szinte repülsz! Szabadjára eresztett őrjöngésed nem ismer korlátokat. Mindent bele! Most van itt az ideje, hogy beleköpj annak a rohadt fogolynak a tátott pofájába! Hogy beleverd az orrát egy teli köpőcsészébe.[91] Ilyenkor kell belekapaszkodni a papok hosszú hajába, s a térdeplő fogoly képébe vizelni! Egy ilyen kiadós dühöngés után igazi férfinak érzed magadat!

Vagy ha éppen egy „külföldivel járó lányt” vallatsz,[92] no persze először jól lebarnítod s megkérdezed: „Az amerikainak

---

[87] Volkopjalov, a bősz jaroszlavli nyomozó lett az egyházi ügyek teljhatalmú megbízottja Moldvában.

[88] Egy másik Iljin, Viktor Nyikolajevics, volt GB altábornagy.

[89] „Te ki vagy?” – kérdezte Szerov tábornok Tyimofejev-Resszovszkijt, a világhírű biológust Berlinben. „Hát te ki vagy?” – vágott vissza talpraesetten T.-Resszovszkij veleszületett kozákos rámenőségével. „Ön tudós?” – javította ki magát Szerov.

[90] Mondta Sitov, leningrádi nyomozó G. G...v-nak.

[91] Vasziljevvel történt, Ivanov-Razumnyik könyve szerint.

[92] Esfir R., 1947.

talán ki van esztergályozva a...a? Oroszéval már be sem éred?” Aztán hirtelen hopp! ez talán felcsípett valamit ott az idegenek között. El ne szalasszuk az alkalmat, ez fölér egy külföldi kiküldetéssel! S szenvedélyesen vallatni kezded: Hogyan: Milyen figurákkal? Aztán még milyenekkel? Csak részletesen! Minden apróság fontos! (magad is élvezed, meg majd a fiúknak is elmeséled!) A kislány irul-pirul, folynak a könnyei, azt mondja, ez nem tartozik a tárgyhoz – „de még mennyire hozzátartozik! Beszélj! S lám, mekkora a te hatalmad! A lány mindent apróra elmesél; ha kívánod, le is rajzolja; ha kívánod, testén is megmutatja, nem tehet mást, hisz a te kezedben van az ő szigorítottja és börtönbüntetése.

Ha pedig gyorsírót igényelsz a kihallgatás lejegyzéséhez és történetesen egy csinos lányt küldenek,[93] nyúlj be csak a keblébe a kihallgatandó kölyök szemeláttára,[94] hisz az nem ember, s így feszélyezned sem kell magadat előtte.

– De ki előtt kellene feszélyezned magad egyáltalán? Ha egyszer szereted a fehérnépet (s ki ne szeretné őket?) – hülye volnál, ha nem használnád ki helyzetedet. Némelyek amúgy is vonzódnak hozzád, mert erős vagy, a többiek pedig félelemből engednek. Megláttál valahol egy leányt, szemet vetettél rá – a tied lesz, nincs hova fusson előled. Ha kinézted magadnak valakinek a feleségét, akárkiét a tied! Hisz gyerekjáték a férjet eltakarítani az útból.[95] Nem, azt személyesen kell átélni, mit

---

[93] Pochilko nyomozó a kemerovoi GB-nél.

[94] Misa B. iskolásfiú.

[95] Régóta tartogatok egy elbeszélés-témát: „A megrontott feleség”. De úgy látszik, már nem szánom rá magam a megírására, azért hát tessék itt következik: A koreai háború előtt egy távol-keleti repülős osztag egyik alezredese kiküldetésből visszatérve megtudta, hogy a felesége a kórházban van. Történetesen az orvosok nem titkolták el, hogy az asszony nemi részei patologikus visszaélés következtében sérültek meg. Az alezredes egyenesem a feleségéhez rohant és kiszedte belőle, hogy csapategységük különítményese, egy főhadnagy volt a tettes (aki iránt különben, úgy látszik, az asszony sem volt közömbös). Az alezredes tombolva rontott be a GB tiszt dolgozószobájába, pisztolyt rántott és fenyegette, hogy megöli. A főhadnagy azonban hamarosan térdre kényszerítette őt, úgy hogy megverten és nyomorultan távozott: azzal fenyegette meg hogy a legszörnyűbb lágerban rohasztja el, ahol könyörögni fog a megváltó halálért. Ráparancsolt, hogy vegye magához az asszonyt úgy ahogy van (valami jóvátehetetlenül megsérült benne), éljen vele, ne merjen tőle elválni s ne merjen panaszt se emelni – csak ezen az áron maradhat szabad! S az alezredes mindenbe belement. (Ezt az illető GB tiszt sofőrje mesélte nekem.)

Ehhez hasonló eset bizonyára elég sok volt, hiszen éppen ezen a téren a legnagyobb a kísértés, hogy visszaéljenek a hatalmukkal. Egy „gebista” (GB) 1944-ben arra kényszerítette egy tábornok lányát, hogy menjen hozzá feleségül, megfenyegetve, hogy különben börtönbe juttatja az apját. A lánynak volt már vőlegénye, de apját féltve hozzá ment a gebistához. Rövid

jelent kékszalagosnak lenni! Bármely tárgy, amit megpillantasz, a tied! Bármely lakás, amit kinéztél magadnak, a tied! Bármelyik nő – a tied! S bárki legyen ellenséged: félre az útból! Lábad alatt a föld: a tied! Fölötted az ég: az is a tied: kék!!!

Másik nagy szenvedélyük a szerzés, ez is mindnyájuk közös szenvedélye. Már hogyisne használnának ki ekkora hatalmat, az ellenérzésnek ekkora hiányát a meggazdagodásra? Hisz akkor szenteknek kellene lenniük!

Ha módunk volna megtudni az egyes letartóztatások rejtett indítékait, csodálkozva vennénk észre, hogy bár az elfogatásokat általános törvényszerűségek szabályozzák, a személy kiválasztása, tehát hogy kit fogjanak el, az egyén sorsa az esetek háromnegyed részében emberi kapzsiság és bosszúvágy függvénye s ezek közül is ötven százalék a helyi NKVD harácsoló számításainak eredménye (vagy az ügyészé, mert az sem kivétel e tekintetben).

Hogy kezdődött például V. G. Vlaszov tizenkilenc évig tartó vándorlása a Szigetcsoporton? Akkor kezdődött, amikor a járási Fogyasztási Szövetkezet vezetőjeként ruha-anyag kiárusítást rendezett (olyan árút manapság még csak a kezébe se venne senki) a pártaktívák számára (hogy nem a nép számára, azon senki sem ütközött meg) Az ügyész felesége azonban nem tudott venni, mert éppen nem volt jelen, maga Ruszov ügyész pedig restellt odamenni a pulthoz, Vlaszovnak meg nem jutott eszébe azt mondani, hogy „majd félreteszek az ön számára” (s jelleméből ítélve nem is mondott volna soha ilyent) De volt más eset is: Ruszov ügyész egy zártkörű párt-étterembe vitte barátját (a 30-as években ilyen éttermek is voltak), aki alacsonyabb beosztása miatt oda nem léphetett be. Az étterem vezetője vonakodott kiadatni neki az ebédet. Az ügyész Vlaszovtól követelte a vezető megbüntetését, de az nem bűntette meg. Vlaszov ennek tetejébe, még a járási NKVD-t is megsértette, méghozzá elég súlyosan. Hozzá is csapták a „jobboldali ellenzékhez”.

A kékszalagosok motívumai és cselekedetei sokszor oly kicsinyesek, hogy az már bámulatos, Szencsenko GB tiszt elzabrálta egy letartóztatott csapattiszt térképtokját s tábori táskáját, s a fogoly szemeláttára használta ezeket. Egy másik letartóztatottnak külföldi kesztyűit tulajdonította el s evégből még a jegyzőkönyvet is meghamisította. (Az előnyomuláskor különösen az bosszantotta őket, hogy nem elsőnek jutottak

ideig tartó házaséletéről naplót vezetett, ezt átadta a férfinak, aki szeretett, aztán végzett magával.

hozná a hadizsákmányhoz.) – A 48-as Hadsereg kémelhárítótisztje, aki engem letartóztatott, beleszeretett a szivartárcámba, – de nem is szivartárca volt az, hanem valami német szolgálati doboz, de olyan gusztusos piros színe volt. S ezért a kacatért valóságos katonai manővert hajtott végre: először nem vette fel a jegyzőkönyvbe („ezt megtarthatja magának”), aztán újra megmotoztatott, jól tudva, hogy semmi más nincs a zsebemben: „Hát ez meg mi? Elvenni tőle!”, – s nehogy tiltakozni találjak: „Szigorítottba vele! (Melyik cári zsaru mert volna így bánni egy honvéddel?) – Minden vallatónak kiutallak egy bizonyos mennyiségű cigarettát, hogy a beismerésre hajlamosakat s a spicliket legyen mivel bátorítani. Voltak olyanok, akik ezt a cigarettát mind eltették maguknak. Svindlizni szoktak a vallatással eltöltött órákkal is, főleg az éjszakai órákkal, amelyekért felemelt díjat kapnak: magunk láttuk, hegy többet írtak az éjjeli jegyzőkönyv „ettől-eddig” rovatába. Fjodorov nyomozó (Reseti állomás, 235-ös box), mikor házkutatást tartott a még le sem tartóztatott Korzuhin lakásában, elcsent egy karórát. – Nyikolaj Fjodorovics Kruzskov nyomozó Leningrád körülzárása idején így szólt, Jelizaveta Viktorovna Sztrahovicshoz, vizsgálati foglyának K. I. Sztrahovicsnak a feleségéhez: „Egy paplanra lenne szükségem. Hozzon egyet!” Az asszony így felelt: „Az a szoba, amelyben a meleg holmit tartom, le van pecsételve.” Akkor a nyomozó elment hozzá és anélkül, hogy feltörte volna a GB pecsétjét, leszerelte az egész ajtózárat („így dolgozik az NKGB!” – mondta vidáman) s nekiállt a meleg holmi kihordásának, kijövet még néhány kristálytárgyat dugva a zsebébe. A maga részéről Je. V. is hozott ki egyet s mást a saját holmijából. „Most már eleget összeszedett!” – intette le a nyomozó, de maga csak folytatta a zabrálást.[96]

Az ilyen eseteknek se szeri se száma, ezer Fehér-könyvet is ki lehetne adni (1918-tól kezdve), csak tervszerűen ki kellene kérdezni a volt letartóztatottakat és azok hozzátartozóit. Lehet, hogy vannak s voltak is olyan kékszalagosok, akik sohasem loptak, semmit sem tulajdonítottak el, de a magam részéről ilyen kéksapkást el sem tudok képzelni. Nem látom be ugyanis, hogy olyan világnézettel, amilyen nekik van, mi tarthatná őket vissza, ha valamit megkívántak? Még a 30-as évek elején, amikor mi rohamgárdista egyenruhában jártunk és az első ötéves tervet

---

[96] 1954-ben ez az energikus és engesztelhetetlen asszony (a férje mindent megbocsátott, még a halálos ítéletet is, azt mondta: hagyjuk!) mint tanú lépett fel Kruzskov ellen ennek perében. Mivel Kruzskovnak nem ez volt az egyetlen esete s viselt dolgai mar a Szervek érdekeit is veszélyeztették, 25 évet adtak neki. Vajon meddig ült?...

építettük, ők nyugati s arisztokrata módra szalonokban töltötték estéiket, például Konkordia Iosse lakásában, hölgyeik már külföldi divatkreációkban flancoltak – miből tellett nekik?

Aztán milyen nevűek vannak közöttük! Mintha csak a nevük alapján vennék fel őket! Például a kamerovoi területi GB-nél az 50-es évek elején ilyen nevűek voltak: *Trutnyev* („dörgő") ügyész; a vizsgálati osztály parancsnoka: *Skurkin* („nyúzó") őrnagy; helyettese: *Balangyin* („zupás") alezredes; beosztott kivizsgáló: *Szkorohvatov* (fogdmeg-gyorsan"). Az ember ki sem tudna gondolni ilyeneket. S mindez egyszerre egy helyen! *Volkopjalovról* („farkasbőrös") és *Grabiscsenkóról* („harácsoló") már szóltam. Vajon semmi jelentőségük sincs a neveknek, akkor sem, ha ilyen töményen adagolva fordulnak elő?

Rossz a foglyok memóriája! I. Kornyejev elfelejtette annak a GB ezredesnek a nevét, – Konkordia Iosse barátjáét (az asszony közös ismerősük volt, mint kiderült), – akivel együtt ült a vlagyimiri elkülönítőben. 1945 elején, a „hadizsákmányolás" aranykorában, a Szerveknek ahhoz az osztályához kérte magát, amely (Abakumov magas vezetése alatt) ezt a rablott holmit ellenőrizte, vagyis igyekezett minél többet megkaparintani belőle – nem az államnak, hanem magának (s ebben szép sikereket ért el). Hősünk vagonszám takarította be a termést, jó néhány nyaralót épített (egyet Klinben). A háború után úgy lendületbe jött, hogy mikor befutott a vonatja a novoszibirszki pályaudvarra, mindenkit kiszóratott a restiből, aki csak ott ült, magának és ivócimboráinak pedig lányokat és asszonyokat hajtatott be s kényszerítene őket, hogy meztelen táncoljanak az asztalokon. De még ezt is elnézték volna neki, ha meg nem sértett volna egy másik szigorúbb törvényt, akárcsak Kruzskov: *övéi* ellen vétett. Kruzskov becsapta a Szerveket, de ez még rosszabbat tett: fogadott valakivel, hogy elcsábítja, nem ám akárki feleségét, hanem saját bájtársaiét az Állambiztonságnál. Ezt már nem bocsátották meg: becsukták az elkülönítőbe az 58-as cikkely alapján. A börtönben háborgott, hogy őt le *merték* ültetni s nem volt kétsége afelől, hogy még meggondolják! (Lehet, hogy meg is gondolták.)

Ez a balsors, hogy maguk jutnak börtönbe, nem is olyan ritka a kékszalagosok világában; nincs is ez ellen igazi, biztos védelem, de valami okból nem nagyon tanulnak a múltban kapott leckékből. Persze, ez alighanem megint csak a magasabb értelem hiányára mutat, az alacsony észjárás pedig így beszél belőlük: ritkán fordul elő; ritka akit elér; én majd csak megúszom, a mieink csak nem hagynak cserben.

A „mieink” valóban mindent megtesznek, hogy segítsenek a bajban; néma megegyezés van közöttük: övéiknek, ha mást nem, kiváltságokat biztosítanak a fogságban (pl. I. Ja. Vorobjov ezredesnek a marfinoi spec.-börtönben, aztán annak a bizonyos V. N. Iljinnek, aki nyolc évet ült a Lubjankában). Azoknak, akik valami egyéni ballépés következtében buktak le s külön cellában ülnek, rendesen nincs rossz dolguk, hála a kasztbeliek gondoskodásának, ami utólag igazolja mennyire jogosan hitték mindennapi szolgálatuk idején, hogy őket nem lehet megbüntetni. Tudunk azonban néhány olyan esetről is, amikor politikai tisztek közönséges lágerban voltak kénytelenek leülni büntetésüket, ahol ráadásul volt foglyaikkal is találkoztak. Az ilyenre aztán rájárt a rúd (például egy Munsin nevű GB tiszt oly gyűlölettel volt eltelve az 58-asok iránt, hogy a lágerban a bűnözőknél keresett támogatást, ezek aztán a priccs alá kergették). Mindamellett nem áll módunkban részletesebben tájékozódni az ilyen esetekről, ezért bővebb előadásukról is le kell mondanunk.

Csak azoknak a gebistáknak forog kockán egész létük, akik beleesnek egy *hullámba* (Nekik is megvannak a maguk „hullámai”?). A hullám természeti csapás, amely még a Szerveknél is erősebb; olyankor aztán senki sem segít rajtad, nehogy őt magát is lehúzza ugyanaz az örvény.

Ha jók az információid s csekista öntudatod kifinomult, akkor még az utolsó percben félreugorhatsz a lavina elől s bebizonyíthatod, hogy neked ahhoz semmi közöd. Például Szajenko kapitány (nem az asztalosból lett csekista, aki 1918-19-ben arról volt ismeretes, hogy lelődözte, szablyával lyuggatta, égette az embereket, sípcsontot tört, súlyzókkal fejeket lapított[97] – de talán rokona?) azt a hibát követte el, hogy szerelmi házasságot kötött Kohanszkajával, aki a kelet-kínai vasutaknál (KVZsD) volt szolgálatban. Egyszer csak, még a hullám megindulása előtt, tudomására jutott, hogy a KVZsD-seket le fogják tartóztatni. Ez időben éppen az arhangelszki GPU parancsnoka volt.

Mit tett? Nem vesztegetett egy percet sem, hanem LETARTÓZTATTA kedves nejét s még csak nem is mint kelet-kínai vasutast, hanem „ügyet” koholt neki. S nem csak hogy ép bőrrel megúszta, de még feljebb is hágott: a tomszki NKVD parancsnoka lett.[98]

[97] Roman Gul: „Dzerzsinszkij”.
[98] Ez is novellatéma, mennyi van itt! – Talán kedvet kap hozzá valaki.

A *hullámok* keletkezése a Szervek megújulásának valami titokzatos törvényét követte; ezekre az időről-időre ismétlődő kevesek feláldozására azért volt szükség, hogy a maradék a megtisztultság fényében tündököljön. A Szerveknek gyorsabban ki kellett cserélődtek, mint ahogy normális viszonyok közt az emberöltők felnőnek és elöregednek; némely gebista évjáratnak ugyanazzal az elszántsággal kellett bárd alá hajtani a fejét, amellyel a tokhal zúzza halálra magát a folyó kövein, hogy helyet adjon az új ivadéknak. Magasabb rendű elme számára világos ez a törvény, a kékek azonban sehogy sem akartak belenyugodni s mindig készületlenül érte őket a csapás. De ha eljött a csillagokban megírt óra, még a Szervek krémje is: királyok, ászok és miniszterek is a maguk ácsolta guillotine alá hajtották fejüket.

Az első rajt Jagoda rántotta magával. Bizonyára sokan beleestek ebbe a rajba ama híres nevek közül, amelyekben még lesz alkalmunk gyönyörködni a Fehértenger-csatornával kapcsolatban; ezeket a neveket azóta kitörölték a költök himnuszaiból.

A második eresztést nemsokára ezután a kérészéletű Jezsov húzta maga után. Egyik-másik a 37-es év legjobb csatárai közül is belefúlt ebbe az árba (de nem kell túlozni, távolról sem minden kiváló bajnok!). Magát Jezsovot verték a vallatásnál, szánalmas látványt nyújtott. Ebben a nagy ritkításban GULag is árva lett. Jezsovval egy időben leültették például a GULag pénzügyi igazgatóját, az egészségügyi osztály vezetőjét, az őrszolgálat főparancsnokát (VOCHR),[99] sőt még magát a GULag csekista-operatív osztályának parancsnokát is, aki az összes lágerbiztonsági atyamesterek fő atyamestere.

A Következő rajt Berija húzta maga után.

Abakumov, az önhitt kolosszus korábban bukott le, egyedül.

A Szervek története (ha a levéltárak nem égnek le) majd elmondja egyszer ezt az eseményt apró részleteiben, pontos számok és fényes nevek kíséretében.

Én ez alkalommal Rjumin és Abakumov történtéről mondanék el egy keveset, ami véletlenül tudomásomra jutott. (Azt, amit már más helyen elmondtam róluk, itt nem fogom megismételni.)[100]

1952 végén Rjumin, aki Abakumov teremtménye és bizalmasa volt, azzal a szenzációs hírrel lépett be Abakumovhoz,

[99] Katonásított őrszolgálat, azelőtt – a Köztársaság belső őrszolgálata.
[100] „Az első kör”-ben.

hogy Etinger orvosprofesszor bevallotta: szándékosan rosszul kezelte Zsdanovot és Scserbakovot, meg akarta ölni őket. Abakumov hitetlenkedett, nagyon is jól ismerte saját konyháját s az volt a véleménye, hogy Rjumin elvetette a sulykot. (Pedig Rjumin jobban sejtette, mi Sztálin szándéka.) Ellenőrzés végett még aznap este keresztkérdések tüzébe fogták Etingert, de a kihallgatásból más-más következtetéseket vontak le: Abakumov azt, hogy „orvos-összeesküvés” nincs, Rjumin azt, hogy van. Reggel újból felül akarták vizsgálni a dolgot, de az éjszaka intézménye furcsa meglepetéssel szolgált: *Etinger az éjjel meghalt!* Rjumin még akkor reggel, Abakumovot megkerülve és nem is értesítve, felhívta a Központi Bizottságot és kihallgatást kért Sztálintól. (Véleményem szerint nem ez volt Rjumin döntő lépése. Mikor előző este különvéleményt jelentett be Abakumovval szemben s éjjel talán éppen ő ölte meg Etingert: ez volt a döntő lépés, mellyel fejét is kockára tette. De ki ismeri ki magát ezekben az „udvari” titkokban? – Az is lehet, hogy Sztálinnal már ennek előtte érintkezésbe lépett.) Sztálin fogadta Rjumint, szabad folyást engedett az „orvos-ügy”-nek, Abakumovot pedig *letartóztatta*. A továbbiakban Rjumin irányította az orvos-pert, szinte teljesen a maga szakállára; szembekerülve még Berijával is! (Minden jel arra mutat, hogy Sztálin halála előtt Berija fenyegetett helyzetben volt, s úgy lehet Sztálin eltávolításában is benne van a keze. Az új kormány egyik első lépése az orvos-per leállítása volt. Akkor *tartóztatták le Rjumint*, még Berija virágzása idején, de *Abakumovot nem bocsátották szabadon*. A Lubjankában is új rendet vezettek be, s fönnállása óta most lépte át első ízben a börtön küszöbét egy ügyész (D. T. Tyerehov). Rjumin izgatott és előzékeny volt: „Nem vagyok bűnös, ok nélkül tartanak fogva!” – s kihallgatást kért. Szokása szerint cukorkát szopogatott s Tyerehov figyelmeztetésére – „Bocsánat!” – a tenyerébe köpte. Abakumov, mint már említettük, hahotára fakadt: „Micsoda hülyeség ez?” Tyerehov felmutatta meghatalmazását az MGB házi börtönének ellenőrzésére. Abakumov csak legyintett: „Ilyent ötszázat is lehet csinálni!” Őt mint „hazafit és hivatalnokot” elsősorban nem az keserítette el, hogy lecsukták, hanem hogy a Szerveket kezdték kordába szorítani, pedig azokat nem szabad alárendelni semminek a világon! Rjumint 1953 júliusában ítélték el s lőtték agyon (Moszkvában). Abakumov továbbra is a börtönben maradt. A kihallgatáson így beszélt Tyerehovnak: „Túl szépek a

szemeid,[101] sajnállak majd agyonlőni! Kopj le az ügyemről, kopj le, nagyon szépen kérlek”.

Tyerehov egy ízben magához kérette és kezébe adta az újságot, melyben Berija leleplezését közölték. Ez szinte kozmikus méretű szenzáció volt akkor. Abakumov elolvasta, de szemöldöke sem rándult meg, továbblapozott és a sportrovatot kezdte tanulmányozni. Egy más alkalommal, mikor egy nagyfejű gebista, nemrég még Abakumov alárendeltje is jelen volt a kihallgatáson, Abakumov ezt kérdezte tőle: „Hogy engedhettétek meg, hogy Berija ügyében ne az MGB folytassa le a vizsgálatot, hanem az ügyészség?! – (Még mindig ugyanabban a malomban őrölt!) – Gondolod, hogy engem, az Állambiztonság miniszterét is elitéinek?! – Igen. – Akkor vehetjük a kalapunkat, a Szervek nincsenek többé!” (Mivel csak műveletlen „feldjäger” volt, persze hogy sötéten látta a dolgokat!) Abakumov ott a Lubjankában nem az ítélettől félt, hanem a megmérgezéstől (lám, ebben is méltó fia volt a Szerveknek!) Egyáltalán nem volt hajlandó megenni a börtönkosztot, csak tojást evett, amit maga vásárolt a kantinban. (E téren viszont hiányosak voltak technikai ismeretei és fantáziája, mert azt hitte, hogy a tojást nem lehet megmérgezni.) Bár a lubjankai könyvtár rendkívül gazdag, ő semmi mást nem kölcsönzött ki, csak Sztálin műveit (aki őt letartóztatta!...) Persze ezt inkább tüntetésből tette s számításból: lehetetlen, hogy végül is ne Sztálin hívei kerekedjenek fölül! Két éven át tartották fogságban. Miért nem eresztették ki? Nem naiv ez a kérdés. Ha az emberiség ellen elkövetett bűneit vesszük figyelembe, nyakig áll a vérben, de nem csak ő. S a többiek mind büntetlenek maradtak. A titok megfejtése ez: azt beszélik, hogy annak idején ő verte agyon személyesen Ljuba Szedihet, Hruscsov menyét, a Sztálin-éra alatt büntető osztagnál elpusztult idősebb fiának a feleségét. Ezért, bár Sztálin csukatta le, Hruscsov alatt ítélték el s lőtték agyon Leningrádban 1954 december 18-án.[102]

Aggodalmai azonban feleslegesek voltak: a Szervek ettől még nem pusztultak el.

---

[101] Ez így is volt. Egyáltalán D. Tyerechovot rendkívüli akaraterő. És bátorság jellemezte (kellettek is ilyen tulajdonságok a sztálinista fejesek elítéléséhez azokban a zavaros időkben!), amellett eleven észjárás. Ha Hruscsov reformjai következetesebbek lettek volna, Tyerechov kitüntethette volna magát azok végrehajtásában. Így maradnak félben nálunk a történelemformálás tényezői.

[102] Említsünk még egyet nagyúri bogarai közül: testőrsége parancsnokával Kuznyecovval civilbe szokott öltözni, sétára indult Moszkvában s csak úgy ötletszerűen alamizsnát osztogatott a csekának kiutalt keretből. Nem a régi Oroszországot idézi fel ez: adakozik, hogy könnyítsen a lelkén?

* * *

De a népi bölcsesség tanácsa szerint: aki a farkasra beszél, farkasul is beszéljen.

Honnan támadt ez a farkas nemzetség, hogy jelent meg egyszerre népünk soraiban? Nem bennünk vannak-e a gyökerei? Nem a mi vérünkből származott-e?

Bizony, a mienkből! Ne siessünk tehát az igazak hófehér köpenyébe burkolózni, inkább kérdezze meg ki-ki önmagától: ha másképp fordul az életem, lett volna-e ilyen hóhér belőlem is?

Szörnyű kérdés ez, ha az ember becsületesen akar rá válaszolni.

Visszagondolok harmadéves egyetemista koromra, 1938-ra. A Komszomol járási bizottságára idéznek bennünket, ifjúkommunista fiúkat, egyszer, aztán még egyszer s beleegyezésünket jóformán ki sem kérve kezünkbe nyomnak egy űrlapot, hogy töltsük ki; elég már nektek – mondják – az a sok matematika, fizika, kémia – a Hazának arra van szüksége, hogy NKVD iskolára menjetek! (Mindig így van ez, hogy nem akárkinek: a Hazának van ránk szüksége, s a Haza nevében mindig valami nagyokos funkcionárius beszél.)

Egy évvel korábban ugyanaz a járási bizottság repülőiskolára toborzott bennünket. Akkor is nemet mondtunk (sajnáljuk abbahagyni az egyetemet), de nem oly határozottan, mint most.

No persze – vélekedhetne valaki most, negyedszázaddal később – láttátok, mint dühöng körülöttetek a letartóztatási hullám, hallottátok, mint kínozzák az embereket a börtönben, tudtátok, milyen szennybe akarnak belerántani benneteket. Nem!! Hiszen a rabkocsik csak éjjel jártak, mi pedig azok a bizonyos nappaliak voltunk, a zászlólengetők! Honnan tudtunk volna a letartóztatásokról s miért gondoltunk volna rájuk? Hogy leváltották az összes területi pártvezéreket? – ez aztán tökéletesen mindegy volt nekünk. Két-három professzort lecsuktak – mi azonban nem azokkal jártunk táncolni, még könnyebb is lesz attól majd a vizsgán. Mi húszévesek, egyidősek voltunk az Októberi forradalommal, menetoszlopban vonultunk a ragyogó jövő felé, mely a forradalom ikertestvéreire vár.

Nem könnyig körülírni azt a lelki, észokokkal meg nem magyarázható valamit, ami visszatartott bennünket az NKVD iskolától. Azokra az előadásokra, melyeket a történelmi materializmusról hallottunk, ez semmiképpen sem vezethető vissza, hiszen azokban világosan le volt fektetve, hogy a belső

ellenséggel folytatott harc öldöklő háború, becsület és dicsőség dolga. Még gyakorlati érdekeinkkel is ellenkezett a visszautasítás: abban az időben egy vidéki egyetem nem ígérhetett mást nekünk, csak egy falust iskolát valami eldugott helyen, sovány fizetéssel. Az NKVD iskolák ezzel szemben bő ellátást és két-háromszoros, fizetést tudtak nyújtani. Amit éreztünk, nem lehetett szavakkal kifejezni (s ha lehetett volna, sem lett volna tanácsos egymással beszélni róla: veszélyes lett volna). Az ellenállás nem a fejünkből, hanem valahonnan a szívünk tájáról tört fel. Van úgy, hogy mindenki mindenfelől azt kiáltja: tedd meg! még – saját fejed is azt, hogy tedd meg! – szíved azonban elhárítja: nem akarom, UNDORÍT! Tegyetek, ahogy gondoljátok, de nélkülem, én nem kérek belőle!

Nagyon távoli örökség ez, talán még Lermontov korából. A régi orosz valóságnak azokból az évtizedeiből, amikor nyíltan és hangosan vallották, hogy rendes ember számára nincs rosszabb s alantasabb szolgálat a zsaruénál. De nem: még mélyebbek ennek a gyökerei. S még minket is, anélkül, hogy tudtunk volna róla, az ősapák aranyának felváltásából ránk maradt aprópénz váltott ki, egy olyan korból való tőke, amikor az erkölcsöt még nem tartották viszonylagosnak s amikor még egyszerűen a szív tett különbséget jó és rossz között.

Egyesek közülünk mégiscsak kötélnek álltak akkor. Azt hiszem, ha jó erősen rákapcsoltak volna, be tudtak volna törni valamennyiünket. S most megpróbálom elképzelni, mi lett volna belőlem, ha a háború kitörésekor kék parolim lett volna rombuszokkal? Persze, most azzal hízeleghetek magamnak, hogy heves szívem nem bírta volna, hogy fellázadtam volna s becsaptam volna magam után az ajtót. De a börtönpriccsen heverve valamiféle szemlét kezdtem tartani volt tiszti pályámon – s elfogott a rémület.

Nem közvetlenül az integrálokra vesztegetett diákévek után jutottam a tisztikarba, hanem előbb fél évet töltöttem lélekölő katonai szolgálatban s eléggé kitapasztaltam a saját bőrömön, mit jelent hasat behúzva állandó készenlétben állni s engedelmeskedni olyanoknak, akik talán nem is méltók szolgálatodra. Ezután még egy fél éven át gyötörtek az iskolán. S elég volt-e mindez, hogy örökre megutáltassa velem a katonaéletet, hogy mindig eszembe jusson, hogyan fázott az irhám, mennyit nyúztak ott engem? Dehogy! Vigaszul két csillagot tűztek a vállamra, majd egy harmadikat, negyediket – s mindent elfelejtettem!...

De diákos szabadságszeretetemet csak megőriztem? Ugyan! Ilyesmi aztán igazán nem volt nálunk! Csak „sorakozószeretet” volt s „menetelésszeretet”.

Jól emlékszem, hogy épp a tiszti iskolán tudatosodott bennem a LEEGYSZERŰSÖDÉS öröme: katona vagy, *nem kell gondolkodnod*. *Öröm elmerülni abba az életformába*, melyet *mindenki* él, ahogy katonáéknál *élni szokás*. Öröm elfelejteni holmi lelki finomságokat, melyeket gyermekkorod óta ápoltak benned.

Az iskolán mindig éhesek voltunk, csak azt lestük, hol pottyan le egy kis ráadás, féltékenyen figyeltük egymást, ki ügyesebb. Leginkább attól féltünk, hogy nem felelünk majd meg s nem kapunk csillagokat (a meg nem felelteket Sztálingrád alá küldték). Úgy idomítottak bennünket, mint a fiatal ragadozókat, csak hogy még jobban bőszüljünk, hogy majd egyszer kedvünk támadjon kitölteni valakin a mérgünket. Nem tudtuk kialudni magunkat, takarodó után is kirendelhették az embert, hogy magában gyakorolja az alaki kiképzést (egy őrmester vezényszavaira) – ez volt a büntetés. Vagy felverték éjjel az egész szakaszt s felállították egy kitisztítatlan csizma körül: ez a csirkefogó most azonnal nekiáll kipucolni, maguk pedig itt fognak állni, míg olyan nem lesz, mint a tükör!

S míg így szívrepesve vártunk az áhított rombuszokra, tisztekhez illő tigrisjárást és acélosan kemény vezényszót sikerült elsajátítanunk.

No, de végre! Helyükön voltak a csillagok! S mikor úgy egy hónap múlva ütegemet állítottam össze a front mögött, már én is meneteltettem takarodó után egy Berbenyov nevű trehány kiskatonát, Metlin őrmester vezényszavaira (mert az meg engedetlen volt velem szemben). (Elfeledtem ám én ezt, igazán elfeledtem annyi év után! Csak most, e papír fölött jutott az eszembe...) Történetesen inspekciót kaptam s az öreg ezredes odahívott magához s megdorgált. Én pedig így védekeztem (s ehhez igazán egyetemi végzettség kellett!): minket így tanítottak. az iskolán. Értsd: miféle általános emberi szempontok jöhetnének még számításba, ha egyszer katonáéknál vagyunk?

(Hát még ha a Szerveknél!...)

Úgy nő rá a szívre a büszkeség, mint disznóra a szalonna.

Csak úgy odavetettem alárendeltjeimnek egy-egy ellentmondást nem tűrő parancsot s meg voltam győződve arról, hogy parancsaim a lehető legjobbak. Még a fronton is, ahol a halál, látszatra, egyenlővé tett mindnyájunkat, hatalmam

hamarosan elhitette velem, hogy magasabb rendű ember vagyok. Ültömben hallgattam ki azokat, akik vigyázzban álltak előttem. Félbeszakítottam, rendelkeztem. Apákat, sőt nagyapákat tegeztem (ők persze magáztak engem). Gránátesőben kiküldtem őket megjavítani egy szétszakadt vezetéket, nehogy a felsőbbség nekem tegyen szemrehányást (így esett el Andrejasin). Tiszti vajat és kekszet ettem s nem gondoltam el, miért utalják ki nekem s a katonáknak miért nem? No és persze „csicskásom” is volt (finoman „ordonánc”), akinek ilyen meg olyan felmentéseket adtam, így buzdítva őt személyem körüli szolgálatokra, például hogy főzzön rám, teljesen mellőzve a katonakosztot. (A lubjankai vizsgálóknak bezzeg nincs tisztiszolgájuk, ezt nem lehet rájuk fogni.) Parancsomra görnyedeztek a katonák, mikor minden új állomáshelyen külön földbunkert iratlom velük s jó vastag gömbfákat cipeltettem oda, csakhogy kényelmem s biztonságom legyen. De még, no tessék, még fogda is volt mindig az én ütegemnél, no és mi más lehetett volna ott az erdőben, mint egy gödör, igaz, sokkal jobb; mint a gorohoveci hadosztályé, mert fedett volt s a fogolynak is kijárt a rendes katonai adag; ott ült Vjuskov, mert elvesztette a lovát s Popkov, mert hanyagul bánt a fegyverévei. Aztán arra is emlékszem, hogy egy térképtokot varrtak nekem német bőrből (no, nem emberbőrből, csak autóülésből), de szíj nem volt hozzá. Bosszankodtam. Egyszer aztán valami partizán népbiztoson (a helyi járási pártbizottságtól) láttunk egy tippen arravaló szíjat – s elvettük tőle azon a címen, hogy mi vagyunk a hadsereg s így „rangidősek”! (Ugye eszetekbe jut Szencsenko politikai tiszt?) Végül az én piros szivartárcám is hogy a szívemhez nőtt! Azért is tartottam meg a fejemben, hogy vették el...

Lám, mit tesz az emberrel a rang! hová tűnnek az intelmek, melyeket nagyanyó kötött a lelkedre az ikon előtt! S mivé lesznek a kis úttörő álmai a jövendő szent Egyenlőségről!...

S mikor brigádparancsnoki körletben a szmers-legények letépték rólam azokat az átkozott váll-lapokat, elvették derékszíjamat s taszigáltak kifelé, hogy autójukba üljek, még akkor is, bár egész életem fel volt dúlva, olyan nagyon tudott bántani, hogy ebben a szánalmas pillanatomban kell átmennem a távbeszélők szobáján – ők ugyanis közkatonák s nem illik, hogy így lássanak!

A letartóztatást követő napon megkezdődött vezeklő vándorlásom: az új „fogást” fegyveres kísérettel a fronti kémelhárítóhoz küldték át a hadseregi kémelhárítótól. Osterodétől Brodnyicáig gyalog hajtottak bennünket.

Mikor kihoztak a szigorítottból sorakozóra, már heten álltak ott letartóztatottak, három és fél pár, háttal felém. Hatan elnyűtt, sok vihart látott orosz katonaköpenyben voltak, hátukon kimoshatatlan fehér festékkel hatalmas „SU”-jelzés: Soviet Union. Már ismertem ezt a jelet, nem egyszer találkoztam vele orosz hadifoglyaink hátán, akik szomorúan s bűntudatosan bandukoltak a felszabadító hadsereg felé. Felszabadították őket, de ebből a felszabadítókból nekik semmi örömük sem volt, mert honfitársaik zordabb pillantásokkal méregették őket, mint a németek s otthon, valahol a front mögött, bizony csak börtön várt rájuk.

A hetedik letartóztatott egy német civil volt, talpig feketében, öltönye, felöltője, kalapja fekete. Jó ötvenes lehetett, magas, ápolt, fehér arcszíne úri kosztról árulkodott…

Engem a negyedik párba tettek s a tatár őrmester, a konvoj parancsnoka intett, hogy fogjam meg a bőröndömet, mely ott állt mellettünk lepecsételten. Ebben a bőröndben volt a tiszti felszerelésem s mindenféle iromány, melyet elvettek tőlem s melynek alapján el fognak ítélni.

Ohó, még mit nem! Hogy a bőröndöt? Csak nem azt akarja ez az őrmester, hogy tiszt létemre magam cipeljem a bőröndömet? Még a Belügy új rendelete is tiltja „súlyos tárgy” kézben cipelését. Ez a hat közember pedig itt üres kézzel masírozzon mellettem! plusz „a legyőzött nemzet” képviselője!

Az őrmesternek azonban nem fejtettein ki mindezt ilyen bonyolultan, csak ennyit mondtam:

Tiszt vagyok. Vigye a német!

Egyik fogoly sem fordult meg szavaimra, de tilos is volt hátrafordulni. Csak párbeli szomszédom, ugyancsak SU nézett rám csodálkozva (mikor ők kiestek hadseregünkből, ilyesmi még nem fordult elő).

De a kémelhárító őrmester nem csodálkozott. Bár az ő szemében én nem voltam tiszt, ez természetes, de e téren egybevágott a kiképzésünk. Kiszólította a mit sem sejtő németet s vele vitette bőröndöt. Jó, hogy a német nem értette párbeszédünket.

Mi többiek hátratettük a kezünket (a hadifoglyoknak még csak egy kis batyujuk sem volt, üres kézzel távoztak hazájukból s üres kézzel is tértek vissza), s megindult a menetoszlop, négy pár egymás mögött. A kísérettel nem szokás beszélgetni, egymás közt beszélgetnünk feltétlenül tilos volt mind menet közben, mind a pihenők alatt, mind az éjjeli szálláshelyeken… Már mint

vizsgálati foglyok úgy jártunk-keltünk, mintha láthatatlan kerítés volna köztünk s mintha máris külön-külön fuldokoltunk volna magányos cellánkban.

Szeszélyes, koratavaszt napok voltak. Majd ritkás köd ült a tájon, ilyenkor híg sár csicsogott a csizmánk alatt még a kemény betonúton is, bút s unalmat árasztva. Majd meg kiderült az ég s halványsárga, erejében még bizonytalan nap sütött a dombok félig már elolvadt havára s felragyogtatta előttünk a világot, melynek elhagyására készültünk. Majd meg gonosz szél kerekedett, havat tépett a fekete felhőkből, még a hó sem volt fehér, ahogy hidegen arcunkba, hátunkba, lábunk alá csapódott, átáztatva köpenyünket, kapcánkat.

Előttem hat emberi hát, mindig ugyanazok a hátak. Volt időm, hogy jól megnézegessem a girbe-gurba, formátlan SU betűket s a kifényesedett fekete szövetet a német hátán. Arra is ráértem, hogy átgondoljam múltamat s beleéljem magam a jelenbe. Ez azonban nem akart menni. A bunkó már a fejemre zuhant, de ébredésem még egyre késett.

Hat, emberi hát. Ringásukból sem rosszallást, sem jóváhagyást nem tudtam kiolvasni.

A német hamarosan elfáradt. Egyik kezéből a másikba rakosgatta át a bőröndöt, szívéhez nyúlkált, jelekkel mutatta a kíséretnek, hogy nem bírja tovább. S akkor párbeli szomszédja, egy hadifogoly, aki isten tudja, mit ki nem állt a német fogságban, melyből nemrég szabadult (de lehet, hogy irgalmat is tapasztalt ott) – vette át tőle önként a bőröndöt s vitte.

Később a többi hadifogoly is sorra átvette, azok is a kíséret külön parancsa nélkül. Majd újra a németen-volt a sor.

Csak én nem vittem.

S ehhez senkinek sem volt egy szava sem.

Egyszer hosszú szekérsorral találkoztunk. A kocsisok kíváncsian nézegettek bennünket, egyesek fel is ugráltak az üres kocsikban s állva bámultak ránk. Hamarosan rájöttem, hogy ezt az érdeklődést, mely aztán rosszindulatba csapott át, én váltottam ki belőlük. Új hosszú, testre szabott köpenyemmel, melyről még nem repegették le a parolit s az éppen akkor előbújó napsugárban olcsó aranyként csillogó gombokat, feltűnően elütöttem a többiektől. Kétség sem fért hozzá, hogy tiszt vagyok, méghozzá eléggé újsütetű s csak nemrég tartóztattak le. Részben talán maga a lefokozásom is kellemesen felvillanyozta őket (mint holmi igazságtétel visszfénye), meg aztán, ami még valószínűbb, nem fért bele politikai

szónoklatokkal kiadjusztált fejükbe, hogy még saját századparancsnokaik is ki vannak téve a letartóztatásnak, ezért egyhangúlag arra a következtetésre jutottak, hogy a MÁSIK oldalról jöttem.

Horogra kerültél, Vlaszov-kutya! Agyon kell lőni a dögöt!! – kiabáltak a felhevült kocsisok, igazi hátországi haraggal (a hazafiság mindig a hátországban a leglángolóbb), s csak úgy szórták rám a szidalmakat.

Holmi nemzetközi gazembernek tűnhettem a szemükben, akit, lám, mégiscsak elfogtak, s most már majd az előnyomulás is gyorsabban halad a fronton, s hamarabb vége lesz a háborúnak.

Mit felelhettem volna nekik? Hisz tilos volt csak egy szót is szólnom, nekem pedig egy egész életet kellett volna feltárnom előttük! Mi módon adjam tudtukra, hogy nem vagyok diverzáns? Hogy a barátjuk vagyok? Hogy értük vagyok ilyen állapotban? És – mosolyogni kezdtem... Arcom feléjük fordítva rájuk mosolyogtam fegyverrel őrzött fogoly-menetből! De fogaim mutogatása elvetemült gúnyolódásnak tűnt a szemükben, s még jobban megvadulva, elkeseredett dühvel szórták rám a sértéseket s öklüket rázták felém.

Azért mosolyogtam, mert büszke voltam, hogy nem lopás, hazaárulás vagy dezertálás miatt tartóztattak le, hanem mert puszta képzelőerőmmel be tudtam hatolni Sztálin gonosz titkaiba. Mosolyogtam, hogy javítani akarok s egyszer talán egy keveset tudok is javítani ezen a mi orosz életünkön.

Közben pedig mással vitettem a bőröndömet...

S még csak a lelkiismeret sem furdalt emiatt! S ha akkor a szomszédom, akinek beesett arcát már kéthetes puha szakáll nőtte be, szeme pedig csordultig tele volt szenvedéssel és tudással, korholni kezdett volna a legérthetőbb orosz nyelven, hogy sárba rántottam a fogolybecsületet azzal, hogy az őrséghez fordultam segítségért, hogy a többiek fejére hágok s hogy pökhendi vagyok, – egyszerűen *nem értettem, volna*! Nem értettem volna, MIRŐL beszél. Hiszen én tiszt vagyok!

Ha hétnek közülünk meg kellett volna halnia az úton s az őrség meg tudta volna menteni a nyolcadikat, mi gátolt volna, hogy így ne kiáltsak fel:

– Őrmester! *Engem*, mentsenek meg! Hiszen én tiszt vagyok! Mert ilyen a tiszt, még ha nem kék váll-lapot visel is!

Ha pedig történetesen kéket? Ha azt nevelték belé, hogy ő még a tisztikarnak is a krémje? Hogy rá több van bízva, mint másokra, hogy ő többet tud másoknál, ezért nyomhatja le a vallatott fejét a két lába közé s gyömöszölheti ilyen helyzetben egy csőbe?

Már miért ne gyömöszölné?

Azzal tetszelegte magam előtt, hogy önzetlen vagyok s áldozatra kész. Valójában tökéletesen érett voltam a hóhér-szerepre. S ha Jezsov uralma alatt az NKVD iskolára jutok, tehet, hogy Berija korára már éppen belenőttem volna szerepembe...

Itt akár be is csukhatja ezt a könyvet az az olvasó, aki valami rendkívüli politikai leleplezést vár tőle.

Bárcsak olyan jegyszerű volna ez! – hogy adva vannak valahol bizonyos sötét emberek, akik elvetemülten munkálkodnak sötét műveiken, csak el kell őket különíteni a többi emberektől s megsemmisíteni. Csak hogy az a vonal, mely a jót a rossztól elválasztja, a szívén halad át minden egyes embernek. S ki az, aki megsemmisítheti szívének egy darabját? Ez a vonal ugyanazon szív életében többször is megváltoztatja a helyét, hol a diadalmaskodó gonosz tolja el, hol a terjeszkedő jónak ad helyet. Ugyanaz az ember valójában nem ugyanaz, ahogy évei szaporodnak s megváltoznak a körülményei. Majd az ördögöt közelíti, majd a szentet. Neve azonban nem változik, s így mindent ugyanazon személynek tulajdonítunk.

Ismerd meg magadat! – nekünk szól Szókratész testamentuma.

S íme, döbbenten torpanunk meg a gödör szélén, melybe már éppen le akartuk taszítani kínzóinkat, hiszen csak puszta véletlenen, múlt, hogy nem mi lettünk hóhérok, hanem ők.

De ha nekünk szólt volna Maljuta Szkuratov hívása, bizony mi is megálltuk volna a helyünket!...

A jótól a rosszig elég egy botlás – tartja a közmondás.

De a rossztól is a jóig!

Mihelyt ezeknek a törvénytelenségeknek s kínzásoknak emlékét a nyilvánosság előtt kezdték szellőztetni, rögtön mindenfelől, szóban és írásban, magyarázkodni, tiltakozni kezdtek, hogy „voltak OTT (mármint az NKTB-MGB-nél) jó emberek is”.

Azokat a „jó embereket” mi jól ismerjük: azok súgták oda bolsevik módon a régi párttagoknak: „tarts ki” – vagy odadugtak

nekik egy vajas kenyeret, a többit pedig rúgták, ahol érték. Dehát csakugyan nem voltak ott, a pártnál magasabb szférákban, igazán, emberi értelemben jók?

Általában azt kell mondanunk, hogy nem. Az ilyeneket óvakodtak bevenni maguk közé, jól megnézték a felvételnél. Aztán az ilyenek maguk is ki szokták ravaszkodni, hogy leléphessenek.[103] Aki pedig tévedésből került oda, az vagy beleilleszkedett a körülmények közé, vagy kilökték, kimarták maguk közül, akkor aztán maga is a kerekek alá juthatott. – No de mégis, nem akadt-e köztük jó ember?

Kisinyovban egy fiatal gebista hadnagy elment Sipovalnyikovhoz egy hónappal annak letartóztatása előtt: utazzon el, utazzon el, le akarják tartóztatni! (a maga jószántából akarta-e megmenteni a papot, vagy az anyja küldte?). Aztán mikor letartóztatták, éppen ő kísérte a fogolyszállítmányt, amelyben Viktor atya volt. Miért is nem utazott el? – kérdezte tőle szomorúan.

Vagy egy másik példa. Volt egy Ovszjanyikov nevű szakaszparancsnokom, hadnagy. A fronton nem volt nála jobb barátom. A fél háborút közös edényből ettük végig, tüzelés közben ettünk, két lövés közt, hogy a leves ki ne hűljön. Parasztgyerek volt s oly tisztaszívű s minden előítélettől mentes, hogy sem a tisztiiskola, sem maga a tiszti élet nem tudott rajta rontani semmit. Sok esetben mérsékelt engem is. Tiszti kötelességének elsősorban azt tartotta, hogy megőrizze katonái életét és egészségét. (Sok éltesebb is volt katonái között.) Tőle hallottam először, hogy s mint van ma a faluban, milyenek azok a kolhozok. (Minden bosszúság s ellenérzés nélkül beszélt erről, egyszerűen, ahogy az erdei tó tükrözi a fákat a legkisebb ágacskáig.) Letartóztatásom megrendítette; írt rólam egy katonai jellemzést, olyan jót, amilyent csak lehetett, s elvitte aláírás céljából a hadosztályparancsnokságra. Leszerelése után is kereste még a módját, rokonaimon keresztül, hogy segítsen rajtam (s mindezt 1947-ben, mely nem sokban különbözött 37-től!) Különösen miatta féltem kivizsgálásom folyamán, hogy el találják olvasni „Háborús naplómat”: ebben voltak az ő elbeszélései is. – Amikor 1957-ben rehabilitáltak, nagyon szerettem volna megtalálni. Emlékeztem falusi címére. Írtam egyszer, másodszor is, nem kaptam választ. Találtam egy fonalat, hogy a jaroszlavli pedagógiai főiskolán végzett, de

[103] Egy leningrádi repülős a háború alatt Rjazanyban volt kórházban s elbocsátása előtt így könyörgött a TBC szűrőorvosnak: „Találjon valamit – nálam! A Szervekhez akarnak besorozni!” A röntgenorvosok tébés beszűrődést fedeztek fel nála s a gebisták rögtön lemondtak róla.

onnan ezt a feleletet kaptam „az Állambiztonsági Szerveknél kapott munkát”. – Puff neki! De annál jobban érdekelt a dolog. Írtam a városi címére – válasz nem jött. Elmúlt néhány év, megjelent az *Ivan Gyenyiszovics*. No, most biztosan jelentkezik! De nem! Újabb három év múlva megkértem egy jaroszlavli levelezőmet, hogy menjen el hozzá és személyesen adja át neki a levelemet. Az meg is tette s visszaírt: „Úgy látszik, nem olvasta ő az *Ivan Gyenyiszovics*ot sem...” igaz is, mit érdekli az őket, mim lett az elítéltekkel a továbbiakban?... Ezúttal azonban Ovszjanyikov már nem hallgathatott tovább, jelentkezett: „A főiskola után javasoltak a Szervekhez s úgy gondoltam, ott is ugyanúgy elboldogulok. (Mi az, hogy – *elboldogulok?*) Nem értem el valami sokat új pályámon, vannak dolgok, amik nem tetszettek, de „bot nélkül” dolgozom, s ha nem tévedek, bajtársat sohasem vittem bajba (Lám, itt az igazolás: bajtársiasság!) A jövőn már nem szoktam gondolkodni”.

Ennyi az egész... S korábbi leveleimet állítólag nem kapta meg. Nem akar találkozni velem. (Ha találkoztunk volna, azt hiszem, valamivel jobban írtam volna meg ezt az egész fejezetet.) A sztálini évek utolsó éveiben már kivizsgálóként működött, tehát azokban az években, amikor nyakra-főre osztogatták a „negyedszázadost”. Micsoda eltolódások mehettek végbe a tudatában? Micsoda napfogyatkozás? De ha arra a régi természetes, önzetlen fiúra gondolok, hihetem-e, hogy minden jóvátehetetlen? Hogy már nem maradt benne egyetlen élő csíra sem?

Mikor Goldman kivizsgáló a 206-os cikkelyben előírt hitelesítés végett átadta a nyomozati anyagot Vera Kornyejevának, az asszony ragaszkodott jogához és kezdte pontról-pontra átböngészni a tizenhét tagú „vallásos csoport” ügyét. A kivizsgáló dühbe gurult, de nem tagadhatta meg tőle. Azonban hogy ne üljön a nyakán az asszony, átvezette őt egy nagy hivatalos helyiségbe, ahol egy fél tucat különféle alkalmazott ült, maga pedig elment. Kornyejeva először csak olvasott, de aztán valahogy megindulta beszélgetés, az alkalmazottak részéről talán csak unalomőzésből – Vera azonban valóságos prédikációt tartott nekik. (Ismerni kell őt, remek ember, eleven észjárású, s kitűnő előadó, bár odakint csak lakatosműhelyben, lóistállóban s háztartásban dolgozott.) Lopva hallgatták, néha közbevetettek egy-egy kérdést is. Nagyon is új volt nekik mindaz, amit hallottak. Megtelt az egész szoba, más szobákból is átjöttek. Igaz, hogy nem nyomozók voltak, csak gépírónők, gyorsírók, aktatologatók – de azért csak a Szervek 1946-os állományába tartoztak. Lehetetlen itt rekonstruálnunk

Kornyejeva monológját, sok mindent sikerült akkor elmondania. Még a hazaárulásról is: miért nem voltak hazaárulók 1812-ben a Honvédő Háború idején? Pedig akkor feudális rend volt, a dologhoz tartozott volna, hogy legyenek.. Elsősorban azonban a vallásról és a vallásos emberekről beszélt. AZELŐTT – mondta – nálunk mindenkit féktelen szenvedélyek fűtöttek: „rabold el a rablott holmit!” – akkor persze utatokban voltak a vallásos emberek. De most, mikor ÉPÍTENI akartok s jólétben élni ezen a világon, miért üldözitek legjobban polgáraitokat? Hiszen ők a legjobb anyag még a ti szempontotokból is: a hívő embert nem kell ellenőrizni, nem lop, nem húzódozik a munkától. Önző s irigy emberekre akarjátok-e felépíteni az igazságos társadalmat? Akkor össze is dől az egész. Miért köptök a legigazabb emberek lelkébe? Biztosítsatok igazi különállást az egyháznak, ne bántsátok, s meglátjátok, hogy nem jártok rosszul. Materialisták vagytok? Akkor bízzatok a népnevelésben, hogy mint mondani szokás, az oszlassa el a hitet. De mire jó letartóztatni az embereket – Ebben a pillanatban belépett Goldman, és durván félbe akarta szakítani. De a többiek rákiáltottak: „Hallgass! Fogd be a szádat!... Beszélj, beszélj csak, asszony! (Hogy kellett volna szólítaniuk? Polgártársnő? Elvtársnő? Minden tilos, megkeverték az emberi érintkezés konvencióit. Asszony! – ezt a megszólítást használta Krisztus is, itt nincs helye tévedésnek!) És Vera most már vallatója jelenlétében folytatta!

Lám, Kornyejeva hallgatói ott, abban a gebista irodában! Vajon miért, keltett bennük oly élénk visszhangot egy megvetett fogoly szava?

D. P. Tyerehov, akiről már volt szó, máig emlékszik arra az emberre, akit először ítélt halálra. „Sajnáltam szegényt”. Azért is maradt meg a fejében, mert a szíve emlékezett rá. (Bezzeg a többire már nem emlékszik, nem is tartja számon őket.)[104]

S tartsa fogva bár örök jég a leningrádi Nagy Ház őrszemélyzetét, nem maradhatott-e lelkük legbenső zugában, a zugok zugában egy szemernyi jóság? N. P...va meséli, hogy öt egyszer egy minden emberi érzésből kivetkőzött női felvezető vitte kihallgatásra, mikor egyszerre valahol közvetlenül a Nagy Ház mellett robbanni kezdtek a bombák, mintha a következő

[104] Egy epizód Tyerechovról: míg a Hruscsov-kori bíráskodás igazságosságát bizonygatta előttem energikusan rácsapott az asztal üveglapjára s az üveg széle elvágta a csuklóját. Csengetett, riadóztatta a személyzetet, a rangidős napos tiszt jódot s hidrogén-hiperoxidot hozott be. További egyórás előadása során ügyetlenül szorította a sebre az átázott vattát, úgy látszik, nehezen aludt meg a vére. Ilyen világosan figyelmeztette őt Isten az ember törpeségére. Ő pedig halálos ítéleteket mondott ki mások fejére...

percben rájuk esnének. Az őr ekkor foglyába kapaszkodott, rémületében átölelte, így keresve emberi kapcsolatot s együttérzést. De mikor a bombázás véget ért, azonnal visszaesett előbbi könyörtelenségébe: „Kezeket hátra! Indulj!”

No persze, nincs abban semmi érdem, olyankor válni emberré, mikor halálos rémület szorongat. Ugyanígy az sem bizonyítja valakinek a jóságát, hogy szereti a gyermekeit (pedig hányszor mentegetik így a csibészeket: „jó családapa”!) L. T. Goljakovot, a Legfelső Bíróság elnökét így dicsérték: szeretett a kertjében kapálgatni, szerette a könyveket, bújta az antikváriumokat, jól ismerte Tolsztojt, Korolenkót, Csehovot, – de mit vett át tőlük? Hány ezer embert pusztított el? Vagy például az az ezredes, Iosse barátja, aki még a vlagyimiri elkülönítőben is röhögött, valahányszor eszébe jutott, hogyan zárt egy jégtároló pincébe néhány öreg zsidót; – kicsapongásai közepette csak attól az egytől félt, hogy a felesége meg találja tudni. Az asszony ugyanis bízott benne, nemes lelkűnek tartotta s a férfinak ez sokat jelentett. De merjük-e ezt az érzést hídfőállásnak tartani, melyet a jó nyert a szívében?

Miért ragaszkodnak már két évszázad óta oly állhatatosan az ég színéhez? Lermontov korában: „és ti, égszínkék mundérok! később kék tányérsapkájuk volt, kék váll-lapjaik, kék hajtókáik; aztán, hogy ne keltsenek akkora feltűnést, a kék mezőket elrejtették a nép hálája elől, egyre jobban elvékonyították a fejükön és a vállukon, úgyhogy végül szalaggá, keskeny szegéllyé váltak – de kék színük megmaradt.

Nem egyéb ez puszta cifraságnál?

Vagy minden feketeség, ha nagyritkán is, részesedni akar az égből?

– Szép volna, ha ezt hihetnénk. De ha megtudjuk, milyen volt például Jagoda vonzódása mindenhez, ami szent… Szemtanú meséli Gorkij köréből, – aki ez időben közeli kapcsolatban állt Jagodával): Jagoda Moszkva melletti falusi birtokán a fürdőház előszobájában ikonok voltak felállítva – kizárólag avégből, hogy Jagoda s társai, miután levetkőztek, pisztollyal lőjenek célba rájuk. Csak ezután mentek be lemosakodni.

Hogy értsük ezt a szót: GONOSZTEVŐ? Mi ez? Létezik-e ilyen a világon?

Legszívesebben azt mondanánk, hogy nem létezik, hogy olyan emberek nincsenek. Engedjük meg a gyermekmesének, hogy az ábrázolás egyszerűsítése végett gonoszokat szerepeltessen. De mikor a korábbi századok világirodalmi

nagyságai ötlik ki nekünk fáradhatatlanul a feketelelkű gonosztevőket – még Shakespeare, Schiller és Dickens is – ez már kissé groteszknek s esetlennek is hat a modern felfogás számára. S ráadásul hogyan ábrázolják ezeket a gonosztevőket? Az ő gonoszaik a legnagyobb mértékben tudatában vannak gonosz voltuknak, lelkük feketeségének. Így okoskodnak: nem tudok úgy élni, hogy rosszat ne tegyek. Nosza hát, ráuszítom apámat a testvéremre! Hadd részegedjem meg az áldozat kínjaitól! Jágo nyíltan vallja, hogy céljai s indítékai sötétek, gyűlöletből fakadnak.

Pedig hát általában nem így van. Hogy az ember rosszat tegyen, azt a rosszat először mint valami jó, ész- és törvényszerű cselekedetet kell tudatosítania. Szerencsére olyan az ember természet, hogy mindenre, amit cselekszik, önigazolási kell keresnie.

Macbeth önigazolása gyenge lábon állt, ezért emésztette fel saját lelkiismerete. De még Jágo is csak bárány. A Shakespeare-i gonosztevők fantáziája s lelki szilárdsága kimerül tíz-egynéhány hullával.

És miért? Mert nem volt *ideológiájuk*.

Ideológia! – ez biztosítja a gonosztettnek az áhított igazolást, a gonosztevőnek a szükséges kitartást és szilárdságot. Egy olyan társadalomelmélet, mely segít neki tisztára mosni gaztetteit önmaga s mások szemében, úgyhogy nem szidalmat s átkot kell hallania, hanem dicséretet és elismerést. Így merítettek erőt az inkvizítorok a kereszténységből, a hódítók abból, hogy a hon határait; a gyarmatosítók, hogy a civilizációt; a nácik, hogy a faj hatalmát; a jakobinusok (régiek és újak egyaránt) abból, hogy az egyenlőséget és testvériséget terjesztik, jövő nemzedékek boldogságát alapozzák meg.

Az IDEOLÓGIÁNAK köszönhető, hogy a XX. századnak olyan gaztetteket is meg kellett élnie, melyek milliószám követelték az áldozatokat. Ezt a tényt nem lehet megcáfolni, sem megkerülni, sem elhallgatni – akkor pedig hogy merjük azt állítani, hogy nincsenek gonosztevők? Ki semmisítette meg hát azokat a milliókat? Gonosztevők nélkül nem állhatna fenn a Szigetcsoport sem.

A 18-20-as években arról suttogtak, hogy a petrográdi s az odesszai cseka nem lőtt agyon minden elítéltet, hanem némelyeket (elevenen) felfalatott a városi állatkertek vadjaival. Nem tudom, igaz-e ez vagy rágalom s azt sem, hány ilyen eset volt, ha volt egyáltalán. De nincs is szándékomban

bizonyítékokat keresni, inkább a kékszalagosok módszerét követve rájuk hagyom: bizonyítsák be, hogy ez nem történhetett meg. Az általános éhínség közepett honnan szerezhettek volna élelmet a ragadozók számára azokban az években? Talán a munkásosztálytól vonták el? Azoknak az osztályellenségeknek pedig így is, úgy is pusztulniuk kellett, miért ne tartsák fenn holtukban a Köztársaság ragadozóállományát s ezzel is könnyítsék a szép jövő felé vivő utunkat? Meri-e valaki azt állítani, hogy ez nem lett volna *célszerű*?

Íme, itt az a határ, melyen a Shakespeare-i gonosztevő nem tudott túllépni, de amelyen az ideológiával felszerelt gonosztevő túllép, méghozzá szemrebbenés nélkül.

A fizika ismer úgynevezett küszöb-mennyiségeket és jelenségeket. Az ilyenek nem jelentkeznek addig, míg egy bizonyos küszöböt, melyet a természet állapított meg s állított fel egy bizonyos „kód” szerint, át nem lépünk. Akármennyi sárga fényt bocsátunk is a lítiumra, nem válnak ki belőle elektronok; de elég egy gyenge kék sugár s máris kiszakadnak (túlléptük a fényhatás-küszöböt)! Hűtsd le az oxigént -100 fokra, tedd ki akármekkora nyomásnak, csak gáz marad, nem enged! De ha túlmegy a -118 fokon, rögtön átmegy cseppfolyós állapotba.

Úgy látszik, a gonoszságban is van küszöb-mennyiség. Az ember egy életén át ingadozik, jó és rossz közt hányódik, megcsúszik, elbukik, feltápászkodik, megbánja vétkét, majd újra erőt vesz rajta a sötétség – de míg nem lépi át azt a bizonyos gonoszság-küszöböt, addig vissza tud fordulni, belül van reményünk határain. Mihelyt azonban gonosztetteinek gyakorisága, nagyságrendje vagy saját hatalmának korlátlansága következtében hirtelen túljut a küszöbön, elveszett az emberiség számára. S úgy lehet örökre!

Az igazság fogalma ősidők óta két részből tevődik össze az emberek szemében: az erény győz, s a bűn elnyeri büntetését. Szerencsésen megértük azt a kort, amikor, ha nem is győzött az erény, legalább nem hajszolják az ebek. Helybenhagyva, göthösen most már beeresztik az erényt, elüldögélhet a sarokban condráival, csak meg ne mukkanjon.

Hanem a bűnről egy szót sem mer ejteni senki. Igen, az erényt meghurcolták, bűn azonban nem történt. Igen, ennyi meg ennyi milliót vittek kés alá, bűnösök azonban nem voltak. S ha valaki csak nyikkanni mer: „hát azok, akik…” azt mindenfelől leintik, először csak barátságos szemrehányással: „No de

elvtársak! Minek felhánytorgatni a régi sérelmeket?[105] Aztán jönnek a bunkóval is: „Kuss, akit nem vertek agyon! Meg vagytok már rehabilitálva!”

Nyugat-Németországban 1966-ig 86.000 náci bűnöst ítéltek el,[106] mi pedig még egyre bosszút lihegünk, nem sajnáljuk az újságlapokat és rádióadások óráit, de még munka után is bent maradunk, hogy a gyűlésen szavazatunkkal erősítsük a követelést: KEVÉS! 86.000 is kevés! Húsz év nem elég! Tessék folytatni!

Ugyanakkor nálunk kb. TÍZ EMBERT ítéltek el (a Legfelső Bíróság Hadikollégiumának adatai szerint).

Minket csak az izgat, ami az Oderán és Rajnán túl történik. De hogy mi van a zöld kerítések mögött Moszkva és Szocsi környékén, az nem izgat bennünket, mint ahogy az sem, hogyan furikáznak utcáinkon férjünk s apánk gyilkosai; mi szépen kitérünk az útjukból, azért ne fájjon a fejünk, „ne hánytorgassuk a múltat!”

Pedig ha a nyugatnémetek 86.000-ét átszámítjuk a mi arányainkra, országunkban *negyedmillióra* rúgna az elítélendők száma!

Ezekből az elmúlt negyed évszázad folyamán egyet sem találtunk meg, egyet sem idéztünk törvény elé, aggódunk, hogy feltépjük a sebeket! S mint valamennyiük jelképe, az önelégült, tompaagyú Molotov, aki máig sem okult és semmit sem látott be, bár csordultig át van itatva a vérünkkel, a Granovszkij utca 3 alatt lakik s előkelő nyugalommal sétál át a járdán, hogy hosszú, széles kocsijába üljön.

Olyan rejtély ez, amelyet mi, kortársak nem bírunk megfejteni. MIÉRT adatott Németországnak lehetőség gonosztevői megbüntetésére, s miért nem adatott Oroszországnak? Mily végzetes, pusztulásba, vivő út lesz a mi utunk, ha nem tisztulhatunk meg ettől a szennytől, mely testünkben rothad? Mire taníthatja akkor Oroszország a világot?

A német perek során néha megdöbbentő jelenetekben van részünk: a vádlott a fejéhez kap, elutasítja a védelmet, nem fordul több kérelemmel a bírósághoz. Azt mondja, hogy vétkei sorozata, melyet újra felidéztek s elébe tártak, undorral tölti el,

---

[105] Még az „Ivan Gyenyiszovics”-ban is azt kifogásolták a nyugdíjas kékek, hogy minek feltépni azok sebeit, akik lágerban voltak? Vagyis AZOKAT kell kímélni!

[106] Kelet-Németországról semmit sem hallani; alighanem újrapatkolták őket, jól jönnek az állam szolgálatában.

nem is akar tovább élni. Íme, ez az a csúcsteljesítmény, melyet bíróság valaha is elérhet, úgy ítéli el a bűnt, hogy maga a bűnös is visszaretten tőle.

Egy olyan ország, mely 86.000-szer ítélte el a bűnt a bírói emelvényről (s mely az irodalomban s az ifjúság körében is visszavonhatatlanul elítélte) – évről-évre egyre jobban megtisztul tőle.

Mit tehetünk mi? Ezt a pár nemzedéket joggal nevezi majd a málék nemzedékének az utókor: először jámboran tűrtük, hogy milliókat nyírjanak ki közülünk, majd öregségükre gondtalan megélhetést, jólétet biztosítottunk a gyilkosoknak.

Mit tegyünk, ha a bűnbánat nagy orosz hagyománya teljesen idegen s nevetséges számukra? Mit tegyünk, ha az állati félelem, hogy akár csak a századrészét is elviseljék annak a szenvedésnek, amit ők okoztak másoknak, legyőzi bennük a legkisebb hajlandóságot is az igazságtételre? Ha egyszer olyan görcsösen ragaszkodnak ahhoz a terméshez, mely az áldozatok véréből sarjadt s érett be számukra?

Persze, akik mondjuk 1937-ben a húsdarálót működtették, már nem fiatalok, 50 és 80 között vannak, életük javarészét gondtalanságban, jólétben, kényelemben töltötték, ezekre nézve már minden ÉRDEMÜK SZERINTI büntetés elkésett, már nem sokat lehet bevasalni rajtuk.

De jól van, nagylelkűek leszünk. Nem lőjük agyon őket, nem töltünk beléjük sós vizet, nem szívatjuk ki őket poloskákkal, nem kötjük őket „fecske”-gúzsba, nem állatjuk őket egy hétig álmatlanul, nem rúgunk beléjük a csizmánkkal, nem verjük őket gumibottal, vasabroncsba sem szorítjuk a fejüket, nem tömjük be őket, mint holmi csomagokat a cellába, hogy egymás hegyén-hátán heverjenek – semmi olyasmit nem teszünk velük, amit ők tettek velünk. De kötelességünk hazánkkal s gyermekeinkkel szemben, hogy valamennyit FELKUTASSUK s ELÍTÉLJÜK. Nem is annyira őket kell elítélnünk, mint inkább azokat a bűnöket, amelyeket elkövettek. Azt kell elérnünk, hogy legalább ennyit mondjon fennszóval mindegyik:

– Igen, hóhér , voltam, gyilkos voltam.

S ha ez CSUPÁN negyedmilliószor hangzana el hazánkban (az arány kedvéért, hogy ne maradjunk el Nyugat-Németországtól) – akkor azzal talán meg is elégedhetnénk.

Mert a XX. században ne múljanak el hosszú évtizedek anélkül, hogy meghatároznánk, mit tartsunk törvény által

üldözendő vadállatiasságnak s mit annak a bizonyos „múltnak”, amit „nem kell hánytorgatni”.

Magát az ESZMÉT kell nyilvánosan elítélnünk, azt, hogy egyesek terror alatt tarthatnak másokat. Azzal, hogy hallgatunk a bűnről, hogy öntestünkkel óvjuk, nehogy valamit is látni lehessen belőle kívülről, – TENYÉSZTJÜK azt s ezerszeres termést hoz majd a jövőben. Azzal, hogy nem büntetjük meg, még csak meg sem rójuk a gonosztevőket, nem csak hitvány öregkorukat oltalmazzuk, hanem egyben kirántjuk az alapot, melyre az új generáció jogtudata épülhetne. Ezért lesznek „közömbösek”, nem pedig a „nevelőmunka gyengesége miatt! A fiatalok azt szűrik le tanulságul, hogy a hitványság sohasem nyeri el büntetését e földön, ellenkezőleg: jóléthez vezet.

Nem lesz kívánatos, szörnyű lesz egy ilyen országban élni!

5.
Első cella – első szerelem

Hát ezt meg hogy értsük – cella s szerelem? Ah, vagy úgy! Téged biztosan a leningrádi blokád alatt ültettek a Nagy Házban?! Így már érthető, azért is vagy még életben, mert akkor oda dugtak be. Ez volt akkor a legjobb hely egész Leningrádban, s nem is csak a nyomozóknak, akik ott laktak, s akiknek bombázás esetére a pincében is volt dolgozószobájuk. Tréfán kívül: Leningrádban akkor nem mosakodtak, fekete koszréteg borította az emberek arcát, de a Nagy Házban minden tizedik nap meleg zuhanyt kaptak a letartóztatottak. Igaz, hogy csak a folyosókat fűtötték a felügyelők számára, a cellákat nem, de a csapból víz folyt, az árnyékszéket használni lehetett – hol volt még így Leningrádban? Kenyér is annyi volt, mint a kintieknek: 125 gramm. Azonkívül naponta egyszer húsleves az elhullott lovakból s még kása is!

Megirigyli-e a macska a kutya életét? Hát a szigorított? Hát a kivégzések? Nem, nem ezért lettünk szerelmesek első cellánkba!

Nem ezért...

Leülsz, behunyod a szemed és próbálod elsorolni, hány cellában töltötted ki büntetésedet! Bizony, nehéz összeszámolni őket. S mindegyikben ember, sok-sok ember... Némelyikben csak kettő, másokban másfélszáz. Van, amelyikben csak öt percet töltöttél, de olyan is amelyben egy egész hosszú nyarat.

De valamennyi közt az első cellát tartod számon leginkább, azt, amelyben először találkoztál magadhoz hasonlókkal, olyanokkal, akikre ugyanaz a végzet sújtott le. Olyan megindultsággal fogsz erre visszagondolni egész életedben, mint talán csak első szerelmedre. S azok az emberek is, akik megosztották veled kődobozod padlóját és levegőjét ama napokban, amikor újra és újra átgondoltad egész életedet, – azok az emberek is úgy jutnak majd egyszer eszedbe mint hozzátartozóid.

Hiszen ők voltak a te családod, egyedül csak ők ama napokban.

Egész addigi s azutáni életedben sem találsz még csak megközelítőleg sem ahhoz hasonlót, amit ott, első vizsgálati celládban átéltél. Börtönök voltak már néhány ezer éve előtted is, s lesznek még egy ideig utánad is (szeretnénk hinni, hogy

nem olyan sokáig…), de az a cella, amelyben vizsgálati idnői alatt voltál, egyedülálló a maga nemében, soha meg nem ismétlődő.

Persze lehet, hogy szörnyű volt, nem embernek való volt. Tetves-poloskás odú, melyben nincs ablak; nincs szellőztetés, nincsenek priccsek – csak a sáros padló van; KPZ-nek vagy DPZ-nek (előzetes letartóztatásnak vagy fogdának nevezett skatulya a községi tanács, a rendőrség, a vasútállomás vagy a kikötő épületében; ilyenek voltak leginkább elterjedve az orosz glóbuszon, számtalan van belőlük. Az arhangelszki börtön „egyese”, melynek ablaküvegét míniummal mázolták be, hogy csak vörösen szivárogjon be az elnyomorított napfény, de az „öröklámpás”, egy tizenötös körte éjjel-nappal égett a mennyezeten. Vagy Csojbalszan város „egyese”, amelynek hat négyzetméternyi padlóján hónapokig ült összepréselve tizennégy ember s vezényszóra váltotta elzsibbadt lábát. Vagy egy lefortovói „pszicho”-cella, például a 111-es, melynek feketék a falai és egy huszonötös lámpa ég benne a napnak mind a huszonnégy órájában, egyébként olyan, mint a többi cella Lefortovóban: kőpadló; a fűtőtest csavarja kint van a folyosón, csak a felügyelő fér hozzá; fő érdekessége azonban az az órákon át tartó idegtépő bőgés, mely a szomszédos aerodinamikai intézet kürtjéből származik, de alig hihető, hogy nem szándékos; – e bőgés okozta vibrálás leutaztatja a tányért és a bögrét az asztalról, hiábavaló erőfeszítés lenne minden beszélgetés, ellenben akár teli torokból énekelhetsz: a felügyelő nem hallja, – s mikor elnémul ez a bőgés, az olyan, mint maga az üdvösség, talán a szabadságnál is többet ér.

De nem ezt a sáros padlót szeretted meg, nem a komor falakat, nem a kübli bűzét, hanem éppen ezeket itt, akikkel vezényszóra forgolódsz; azt a valamit, amelynek jelenlétét kifejezni elég a szívetek dobogása; meg a szavaikat, melyek néha úgy csodálkozásba ejtenek, s éppen ezen a helyen oly felszabadult lebegésbe hozzák gondolataidat, hogy nemrég képesnek sem tartottad magad ilyen lendületes szárnyalásra.

Mi mindenen kellett keresztülmenned, míg ebbe az első celládba bejuthattál! Egy gödörben, egy boxban vagy a pincében tartottak. Senki egy emberi szót nem szólt hozzád, senki sem nézett rád emberi szemmel, csak agyadat s szívedet csipkedték acélkarmaikkal s csak nevettek jajaidon, nyögéseden.

Egy egész hetet, hónapot töltöttél szálegyedül, csupa ellenséggel körülvéve; már-már búcsút mondtál eszednek, életednek; már egyszer úgy zuhantál le a fűtőtestről, hogy a

lefolyó csöve szétzúzza fejedet[107] – s most egyszerre csak élsz és barátok között találod magad. S megjött az eszed is.

Ilyen hát az első cella!

Vártál erre a cellára, szinte úgy ábrándoztál róla, mint a kiszabadulásról – miközben csöbörből vödörbe öntözgettek: Lefortovóból abba a sátánian legendáshírű Szuhanovkába.

Szuhanovka még az MGB szörnyű börtönei közt is a legszörnyűbb. Ezzel ijesztgetik barátunkat, ezt a nevet sziszegik feléje vészjóslóan a vallatók. (Aki pedig egyszer odakerült, azt többé nem lehet kihallgatni, mert vagy összefüggéstelen zagyvaság jön ki belőle, vagy már nincs is az élők sorában.)

Szuhanovka Nagy Katalin cárnő korából fennmaradt kolostor, két épületből áll, az egyikben a börtön-, a másikban a vizsgálati cellák vannak, hatvannyolc szerzetesi cella. A rabkocsi két óra alatt ér oda, s csak kevesen tudják, hogy a Lenin-hegyektől és Zinajda Volkonszkaja volt birtokától csak pár kilométernyire fekszik. Gyönyörű a környéke.

A foglyot itt rögtön felvétele után egy állózárkával taglózzák le. Ez olyan szűk, hogy ha nincs erőd állni, csak falnak vetett térdeiden lóghatsz, más megoldás nincs. Huszonnégy óránál is tovább tartanak ebben a zárkában, ott porhanyítják a lelkedet. A Szuhanovkában ízletes, jó ételt adnak, jobbat, mint bárhol az MGB-nél; az építész üdülőből hozzák ugyanis, nem tartanak fenn külön konyhát a disznók etetésére. Csakhogy ami ott egyetlen építész adagja, vagdalt hús sült burgonyával, azt itt tizenkét személyre osztják szét. Ezért nem csak hogy állandóan éhes vagy – ez másutt is így van – hanem kínjaid is nagyobbak.

A cellák mind kétszemélyesek, de a vizsgálati foglyokat legtöbbször egyesével tartják. A cellák mérete kétszer másfél méter.[108] A kőpadlóba két cölöp volt ágyazva, mint valami

[107] Alekszandr Dolzsin.

[108] Egész pontosan 156-szor 209 cm. Honnan tudjuk? Ez a mérnöki számítás és egy erős lélek diadala, akit Szuchanovka sem tört meg: Alexandr Dolzsin számította ki. Mivel sem megőrülni sem kétségbeesni nem akart, minden idejét számolásra fordította. Lefortovóban saját lépéseit számolta s átszámította kilométerekre. Emlékezett a térképről, hány km Moszkvától a határ, onnan Európa széle, majd az Atlanti-óceánon át Amerika. Ez volt a hobbija: hazagyalogolt Amerikába. A lefortovói egyesben töltött év alatt már az Atlanti-óceán fenekén sétált, mikor elzsuppoltak Szuchanovkába. Rögtön rájött, hogy erről a börtönről nem sokan fognak tudni mesélni (mi is csak tőle tudunk mindent, amit itt elmondunk), kitalálta, hogy mérheti le a cellát. A tányér alján ez volt: 10/22, rájött, hogy 10 cm a fenék, 22 cm a felső perem átmérője. Törülközőjéből kihúzott szálat használt mérőszalag gyanánt s mindent megmért. – Későbbi felfedezései egyike az állva alvás: térdét a széknek vetve, nyitott szemmel, hogy az őrt rászedje. Sikerült, megmenekült

fatörzsek, s mikor a felügyelő kinyitotta az angolzárat a falon, egy deszkapriccs fordult ki a falból ezekre a cölöpökre, majd egy gyermekméretű szalmazsák; azonban csak az éjszaka hét órájára, vagyis éppen a kihallgatások idejére, mert nappal egyáltalán nem tartanak kihallgatásokat.

A cölöpök persze nappalra is ott maradtak, rájuk ülni azonban nem volt szabad. Négy csőlábon egy vasalódeszka-szerű lap: ez volt az asztal. A szellőztető ablak mindig zárva volt, csak reggel nyitotta ki tíz percre a felügyelő egy rúddal. Az ablakon vasrács. Sétára sohasem vittek, vécére csak naponta egyszer: reggel hatkor, amikor még nemigen szokták igényelni a belek, este soha. Egy hét cellából álló szakaszra két felügyelő jut, tehát annyiszor esik rád egy figyelő szem, s oly rövid időközökben, amennyi idő az őrnek kell, hogy két cella előtt ellépve benézzen a harmadikon. Így tervelték ki ezt a néma Szuhanovkában: ne legyen egy percnyi álmod, egy lopott pillanatod sem magánéletedre, hogy mindig szem előtt, mindig hatalmukban légy.

De ha túljutottál ezen a megőrüléssel vívott párviadalon, ha kiálltad az elhagyatottság minden próbáját, akkor megszolgáltad első celládat, akkor itt kezdődhet lelked éledezése.

S ha elsietted s megadtad magad, ha engedtél az egész vonalon s mindenkit kiszolgáltattál, akkor is megértél első celládra, bár talán jobb lett volna, ha nem éred meg ezt a boldog pillanatot, inkább győztesként halsz meg ott a pincében, anélkül, hogy valamit is aláírtál volna.

Most látsz először olyanokat, akik nem ellenségeid. Most látsz első ízben élőlényeket,[109] akik veled egy úton járnak s akiket a boldogító MI szóval foglalhatsz egységbe magaddal.

Igen, ez a szó, melyet talán visszataszítónak találtál odakint, mert azzal helyettesítették személyiségedet („mi mindnyájan egy emberként... , a leghevesebben elítéljük... követeljük... esküszünk!...”), – most egész édességét megnyitja neked: nem vagy magad! Vannak még bölcs, lelkes teremtmények: EMBEREK!!!

Vallatómmal vívott négynapos párharcom után a felügyelő, miután megvárta, hogy vakító villanyfényben úszó boxomban éji

a megbolondulástól. (Rjumin egy egész hónapig nem hagyta aludni.)

[109] A Nagy Házban vagy Leningrád ostroma idején, akkor lehet, hogy emberevők voltak olyanok, akik maguk ettek emberhúst vagy boncolásnál szerzett embermájat árultak. Az MGB valami okból egy helyen tartotta az ilyeneket a politikaiakkal.

nyugalomra térjek, újra zörögni kezdett az ajtómon. Bár jól hallottam szöszmötölését, még három másodpercig pihentetni akartam fejemet a párnán s azt képzelni, hogy alszom; így vártam, hogy rám kiáltson: „Keljen fel! Kihallgatásra!” De a felügyelő ezúttal eltért a sablontól: „Keljen fel! Szedje össze az ágyát!”

Felocsúdva s bosszúsan, hogy ebben e legértékesebb időben zavarnak, feltekertem a kapcát, csizmát húztam, magamra vetettem a köpenyemet, téli sapkámat a fejembe tettem, s felnyaláboltam a kincstári matracot. A felügyelő lábujjhegyen s egész úton jelekkel figyelmeztetve, hogy ne csapjak zajt, végigvezetett a Lubjanka negyedik emeleti síri csendben alvó folyosóján, el a felvételi asztal előtt, a cellák tükröző számlapjai s a kukucsok olajszínű fedőlapjai előtt, s kitárta előttem a 67-es cella ajtaját. Mikor beléptem, azonnal bezárta utánam.

Bár negyedóránál alig múlhatott el több idő a takarodó óta, a vizsgálati foglyoknak oly kevés idejük van az alvásra s az is oly labilis megbízhatatlan, hogy mikor beléptem, a 67-es cella lakói már aludtak vaságyaikban, kezükkel a takaró felett.[110] Az ajtónyitás hangjára mind a hárman megmozdultak s egy szempillantás alatt felemelték a fejüket. Ők is azt várták, kit szólítanak kihallgatásra.

S ez a három ijedten felemelkedő fej, e három borotválatlan, gyűrött, sápadt arc oly emberinek, oly szeretetreméltónak tűnt előttem, hogy csak álltam ott, a matracot ölelve, és boldogan mosolyogtam. Elmosolyodtak ők is. Ó, hogy elfelejtettem én ezt az arckifejezést! Egyetlen rövid hét alatt!

– Kintről? – kérdezték tőlem. (Ezt szokták először is megkérdezni az újonctól.)

– Ne-em, – feleltem. (Ezt szokta felelni először az újonc.)

Ők úgy értették; hogy bizonyára csak nemrég tartóztattak le, vagyis hogy „kintről” jövök. Én azonban 98 órai vallatás után

---

[110] A GPU-NKVD-KGB házi börtöneiben folytan kitaláltak valami újabb korlátozást, mellyel kiegészítették a korábbi börtönszabályzatot. Az ilyen rendszabályokról nem is tudtak azok, akik a 20-as évek elején ültek; akkor még emberségesen eloltották a lámpát is. De aztán azzal a logikus megokolással kezdték égve hagyni hogy jó a foglyokat éjjel is minden percben szemmel tartani (s ha emiatt fel kell kattintatva a lámpát, az még rosszabb). A kéznek pedig állítólag azért kell a takaró felett lennie, hogy a fogoly meg ne találjon fulladni s meg ne hiúsítsa ezzel az igazság kiderítését. Mivel pedig a tapasztalat azt mutatja, hogy télen az ember mindig el akarja dugni, melengetni akarja a kezét, siettek is véglegesíteni ezt az intézkedést.

nem tartottam magam kintről jöttnek. Még hogy én ne lennék kitanult fogoly?! Pedig hát újonc voltam csak: kinti. S már kérdezgette is tőlem egy borotvált, fekete, mozgékony szemöldökű öreg, hogy mi újság a fronton és a politikában. Borzasztó! – bár már február utolsó napjai voltak, ezek itt semmit sem tudtak a jaltai konferenciáról, sem Kelet-Poroszország körülzárásáról, arról sem, hogy január közepén Varsóig nyomultunk előre, arról sem, hogy decemberben szégyenletesen meghátráltak a szövetséges hatalmak. Felsőbb utasítás van e mögött: a foglyoknak semmit sem szabad megtudniuk a külvilágról – így hát ezek valóban semmit sem tudtak.

Én rögtön késznek mutatkoztam, hogy mindenről beszámoljak nekik, akár a fél éjszakát átbeszéljem – oly büszkén, mintha én arattam volna azokat a győzelmeket, én magam zártam volna körül az ellenséget. Közben a szolgálatos felügyelő behozta az ágyamat, azt előbb fel kellett állítani, méghozzá zajtalanul. Egy velem egykorú fiú segített, ő is katona volt: zubbonya és repülős sapkája az ágy lábán lógott. Ő már az öreget is megelőzte egy kérdéssel, de nem a háborúra volt kíváncsi, hanem hogy van-e cigarettám. De annak ellenére, hogy oly tárt szívvel közeledtem új barátaimhoz, s hogy azalatt a néhány perc alatt szót is alig váltottunk egymással, valami idegenkedés fogott el ezzel a velem egyivású bajtárssal szemben, s azonnal és örökre becsukódtam előtte.

(Akkor még nem ismertem a „kotlós” elnevezést, s nem tudtam hogy minden cellában kell ilyennek lenni, ezért nem tudatosíthattam s meg sem fogalmazhattam magamban, miért nem tetszik nekem az ember: Georgij Kromarenko, – de már dolgozni kezdett bennem az a bizonyos szeizmográf s örökre bezárta lelkemet ez elől az ember elől. Nem is említeném meg ezt, ha, ez lett volna az egyetlen ilyen eset. De nemsokára ámulva s örömmel vegyes nyugtalansággal kezdtem tapasztalni, hogy ez a szeizmográf lelki tulajdonaim közé tartozik. Évek hosszú során át szán meg száz emberrel osztottam meg közös priccset, meneteltem párban, dolgoztam közös brigádban; s ez a titkos szeizmográf, melynek megszerzésében semmi érdemem sincs, mindig működni kezdett, mielőtt még tudatosítottam volna; elég volt látnom egy arcot, egy szempárt, hallanom pár szót, hogy szívem sarkig táruljon az illető előtt, vagy csak egy résnyire nyíljon ki, vagy pedig szorosan becsukódjék előtte. S annyira ki volt zárva minden tévedés, hogy nyugodtan semmibe vehettem az állambiztonságiak erőlködését spiclik becsempészésére; hiszen ha valaki felcsap árulónak, az rá van

írva az arcára, kiérzik a hangjából, s akármilyen ügyesen álcázza is magát némelyik, mindig bűzlik valami. De megfordítva is: ez a szeizmográf mindig segített kiszemelnem azokat, akik előtt az ember már az ismeretség első percében is feltárhatja legtitkosabb mélyeit, olyan titkokat, melyekkel a fejét kockáztatja. Így vészeltem át nyolc évi börtönt, három évi kitelepítést s ezek tetejébe illegális szerzőségem hat esztendejét, amikor nem volt kisebb a veszély. E tizenhét év alatt számos embernek tártam fel magam fenntartás nélkül – egyszer sem fogtam mellé! Sehol sem olvastam ilyesmiről, azért írtam most róla a pszichológusoknak. Azt hiszem, sok emberben rejtőzik ilyen szeizmográf, de túlságosan is technikára beállított, racionalista korunk gyermekei vagyunk, s elhanyagoljuk, nem fejlesztjük ki ezt a csodálatos képességet.)

Felállítottuk az ágyat, és rögtön hozzá is fogtam volna a meséléshez, (persze csak suttogva s fekvő helyzetben, nehogy rövid úton a szigorítottba kerüljek ebből a gyönyörűségből), de harmadik cellatársam, egy középkorú férfi, kopaszra nyírt fején őszülő tarlóval, nem valami barátságosan méregetett s így szólt az északiakra jellemző mordsággal:

– Holnap! Az éjjel alvásra való!

Ez pedig igen értelmes szó volt. Bármely pillanatban kiráncigálhatják valamelyikünket kihallgatásra s reggel hatig ott tarthatják. A vigyázó akkor hazamegy aludni, itt azonban már nincs megengedve az alvás.

Egy zavartalanul átaludt éjszaka fontosabb volt a földgolyó minden eseményénél!

De volt valami más is, ami már elbeszélésem első mondatainál megakasztott: egy érzés, melyet akkor még nem tudatosítottam s még kevésbé tudtam volna megfogalmazni: hogy a világ mintha kifordult volna sarkaiból (azzal, hogy letartóztattak bennünket) s a fogalmak 180 fokos eltolódást szenvedtek volna, s így az, amiről oly nagy lelkesedéssel kezdtem mesélni, *nekünk* talán nem is olyan örvendetes.

Társaim befordultak, szemüket letakarták zsebkendőjükkel a kétszázas égő ellen, felül lévő karjukra rácsavarták törülközőjüket, hogy ne fázzon a takaró felett, az alsót pedig lopva bedugták a takaró alá és elaludtak.

Én meg csak feküdtem s a szívem csordultig volt ujjongó örömmel, hogy emberek közt lehetek. Egy órával azelőtt még gondolni sem mertem volna rá, hogy valaha is összekerülök még valakivel. Tarkómban egy golyóval már akár vége is lehetne az

életemnek (vallatóm folyton ezt helyezte kilátásba), anélkül hogy embert láttam volna. Igaz, mint korábban; most is fejem felett lóg a vizsgálat, de mennyire elvesztette minden jelentőségét! Holnap mesélni fogok (de nem ám az „ügyemről”!), holnap ők is mesélni fognak – milyen érdekes is lesz a holnapi nap, életem egyik legszebb napja! (Ebből látható, mily korán és tisztán kialakult bennem a meggyőződés, hogy számomra a börtön nem megsemmisülés, hanem életem legfontosabb fordulópontja.)

A cellában minden apróság érdekel, álmosságomat mintha elfújták volna; s mikor a „kukucs” éppen nem néz, lopva tanulmányozom környezetemet. Ott fönt a falon egy kis három téglányi mélyedés van, sötétkék papírfüggöny lóg előtte. Már, közölték velem, mi az: igen, ablak! Cellánknak ablaka van, s a függöny a légoltalom miatt van rajta. Holnap majd halvány nappali fény szűrődik be ott, s dél felé pár percre a vakító égőt is eloltják. Nem kis dolog ám ez: nappal nappali fényben lenni!

Asztal is van a cellában. Teáskanna, sakktábla s egy kis halom könyv van rajta, a legfeltűnőbb helyre téve. (Akkor még nem tudtam, csak később derült ki, hogy ez a szőröző lubjankai szabályzat követelménye: percenkénti kukucskálásai alkalmával a felügyelőnek meg kell bizonyosodnia afelől, hogy nem élünk vissza a vezetőség ezen adományaival, hogy a teáskannával nem véssük ki a falat, hogy senki sem nyeli le a sakkfigurákat, így akarva beadni a kulcsot s letenni a szovjet állampolgárságot, s hogy senki sem rak tüzet a könyvek alá, így akarva felgyújtani a börtönt. Hiszen még a fogoly szemüvegét is olyan veszélyes fegyvernek tartották, hogy éjszaka nem is heverhetett csak úgy az asztalon: a vezetőség össze szokta szedetni esténként s csak reggel adatja vissza.

Micsoda kényelem! – Sakk, könyvek, rugózott ágyak, tűrhető állapotban lévő matracok, tiszta fehérnemű! Nem is emlékszem, aludtam-e még ilyen jól a háború alatt. Felsúrolt parkettás padló. Az ablaktól az ajtóig majdnem négyet lehet lépni. Igazán, ez a központi politikai börtön valóságos üdülő!

S gránátok sem potyognak... Eszembe jut cuppanó hangjuk magasan a fejünk felett, aztán az egyre erősödő sípolás, majd a feldörrenő robbanás. Hát még az aknák milyen finoman fütyülnek! S hogy rázkódik minden az „orgona” négy kráterétől! Eszembe jut a vizes hó-latyak Wormditt alatt, ahol letartóztattak s ahol most a sarat s a nedves havat dagasztják a mieink, hogy ki ne eresszék a németeket a katlanból.

A fene belétek! Ha nem akarjátok, hogy harcoljak, nem erőszak!

Nincs már mértékünk, annyi más mérték közt ezt is elvesztettük: nem tudjuk lemérni azoknak az. embereknek gyémántjellemét, akik előttünk beszéltek s írtak oroszul. Különös, hogy forradalom-előtti szakirodalmunk alig ismerteti őket. Leheletük csak nagy néha jut el hozzánk – Cvetajeva vagy „Mária anya” közvetítésével.[111] Nagyon is sokat láttak ők ahhoz, hogy egy valami mellett tudjanak kikötni. Nagyon is a magasztos vonzásában éltek ahhoz, hogy két lábbal álljanak a földön. Társadalmak bukásának előestéjén szoktak megjelenni az ilyen bölcs rétegek, gondolkodó emberek, akiknek ténykedése ki is merül a gondolkodásban. S micsoda hahota vette körül őket! Mennyit gúnyolódtak rajtuk! Az egydimenziósoknak, a direkt cselekvés embereinek a gyomra nem tudta bevenni őket. Nem is találtak rájuk más elnevezést, mint „rothadás”.

Mert olyanok voltak ők, mint túlságosan is finom illatú, idő előtt kinyílt virágok, ezért is bocsátották rájuk a kaszákat.

Egyéni életükben különös gyámoltalanság jellemezte őket: nem hajoltak, nem színleltek, nem alkalmazkodtak; minden szavuk vélemény, felhívás, tiltakozás. Éppen ilyenekre vadásznak a kaszák. Éppen ilyeneket aprít fel a szecskavágó![112]

Ugyanezeken a cellákon vonultak át ők is. De a cellák falai – azóta leszaggatták a tapétát, vakoltak, meszeltek, festettek nem is egyszer – a cellák falai nem közvetítettek nekünk semmit a múltból ellenkezőleg: még azok igyekeztek minket lehallgatni, titkos mikrofonjaikkal). Soha senki sem írt e cellák korábbi lakóiról, arról, amit egymással beszéltek, eszméikről, melyekkel innen egyenest a vesztőhelyre vagy Szolovecbe mentek, egy szó sem hangzik,el róluk – és nincs is remény, hogy valaha is megjelenik róluk egy könyv, pedig egyetlen ilyen kötet fölérne negyven vagon szovjet irodalommal.

Akik még élnek, ezer apróságot tudnak mesélni: hogy azelőtt itt faágyak voltak és szalmazsákok; hogy mielőtt a „szájkosarat” felszerelték az ablakokra, bekrétázták az ablaküveget egészen a felső széléig – már 1920-ban! A „szájkosarat” 1923-ban rakták fel (mi pedig egyhangúlag Berija számlájára írtuk). A 20-as években, úgy mondják, még liberálisan ítélték meg az átkopogást; akkor még divatban volt ez a lehetetlen szokás, mely a cári börtön hagyománya: ha a

[111] Az utóbbi „Emlékezései Blokról”.

[112] Nem akarom elkiabálni, de úgy látszik, még a hetvenes évek előtt újra divatba fognak jönni ezek az emberek. Valóban csodálatos, szinte több, mint amit valaha remélhettünk.

foglyok már át sem kopoghatnak egymásnak, akkor mit csináljanak? Továbbá: a 20-as évek végéig itt csupa lett-származású felügyelő volt (a lett lövészek soraiból, de egyéb helyekről is) s az ételt is nagydarab lett nők osztották.

Kicsi dolgok ezek, de azért el lehet gondolkodni rajtuk.

Ami engem illet, nekem nagy szükségem volt az Uniónak erre a fő politikai börtönére; hálás vagyok, hogy idehoztak; sokszor eszembe jut Buharin, igyekszem beleélni magamat a helyzetébe. Különben az volt az érzésem, hogy mi már csak az aratás utója vagyunk, s hogy elég jó lenne nekünk akármelyik területi házi börtön is („házi börtön": a GPU saját börtöne). Sok is nekünk ekkora megbecsülés!

De azokkal, akiket itt találtam, nem lehetett unatkozni. Volt kit hallgatni, volt kiknek adatait összevetni.

Azt a mozgékony szemöldökű öreget (bár 63 éve ellenére egyáltalán nem látszott öregnek) Anatolij Iljics Fasztyenko-nak hívták. Nagyon emelte ő a mi lubjankai cellánk színvonalát, úgy is, mint a régi orosz börtönhagyományok lerakata, úgy is, mint az orosz forradalmak két lábon járó története. Mindabból, amit emlékezete megőrzött, mércét alkotott magának a múlt és a jelen minden történéséhez. Az ilyen embernek nemcsak a cellában van ára, soha sincs elég ezekből, ha az egész társadalom szempontjából nézzük is őket.

A Fasztyenko nevet leírva is láttuk, itt, ebben a cellában. Egy könyv került ugyanis a kezünkbe az 1905-ös forradalomról. Fasztyenko olyan régi szociáldemokrata volt, hogy talán már meg is szűnt az lenni.

Első ízben még mint fiatalembert ítélték börtönre 1904-ben, de az 1905 október 17-i manifesztum alapján simán kiengedték.[113]

(Egy érdekes epizódot is elmesélt ezzel a manifesztummal kapcsolatban. Azokban az években természetesen még senki

---

[113] Melyikünk nem tanulta s magolta be az iskolai történelemkönyvből. Sztálin „Rövidített tanfolyamából", hogy „ez az aljas, provokatív manifesztum" a szabadság kigúnyolása volt s hogy a cár elrendelte: „Szabadságot a holtaknak, börtönt az élőknek"! Csakhogy hazudott ám ez az epigramma! Mert a manifesztum engedélyezte az ÖSSZES politikai pártokat, összehívta a dumát s igen széles amnesztiát adott (az más lapra tartozik, hogy azért, mert kikényszerítették), mert nemcsak ennyit vagy annyit, de MINDEN politikai foglyot kiengedtek, tekintet nélkül arra, mi volt s milyen hosszú volt a büntetése. Csak a bűnözők maradtak a börtönben. Az 1945. júl. 7-i amnesztiában (igaz, hogy azt nem úgy kényszerítenék ki) Sztálin fordítva intézkedett: minden politikai fogoly börtönben maradt.

sem tudta, mi fán terem az ablakokra szerelhető „szájkosár” s a Bjelaja Cerkov-i börtön celláiból, ahol Fasztyenko is ült, a foglyok szabadon kinézegethettek a börtön udvarára: ki jön be, ki megy ki, s az utcára is, és annak kiabáltak ki, akinek akartak. Október 17-én tehát, alighogy szétfutott az amnesztiáról szóló távirat híre, a kintiek közölték a foglyokkal is. A politikaiak örömükben tombolni kezdtek, kiverték az ablakokat, kitörték az ajtókat és követelték a börtön igazgatójától, hogy azonnal bocsássa őket szabadon. No és? Talán jól a pofájába rúgtak valakinek? Becsuktak valakit a szigorítottba? Talán egy egész cellától megvonták a könyvtárhasználat vagy a kantinba járás jogát? Ugyan kérem! A börtönigazgató fejvesztetten rohangált celláról-cellára, úgy kérlelte őket: „Uraim! Könyörgöm, uraim!” Legyenek egy kis belátással! Nincs jogom szabadon bocsátani önöket egy távirati közlés alapján! Direkt parancsot kell kapnom Kijevből feljebb valóimtól. Nagyon szépen kérem önöket, töltsék itt még ezt az éjszakát!” – Így aztán barbár módon még egy napra ott fogták őket...)[114]

Alighogy visszanyerték szabadságukat, Fasztyenko és társai rohantak, hogy részt vegyenek a forradalomban. 1906-ban Fasztyenko nyolc év fegyházat kapott, azaz négy évet bilincsben, négyet száműzetésben kellett töltenie. Az első négy évet a szevasztopoli gyűjtőben töltötte, ahol éppen akkor, szinte kapóra, tömeges fogolyszöktetéseket szerveztek kívülről a szövetkezett forradalmi pártok: az eszerek, a szocdemek és az anarchisták. Bombát robbantva rést ütöttek á börtön falába, akár egy lovas kifért volna rajta, s a foglyok közül huszonketten (nem mindenki, aki csak akart, hanem csak azok, akiknek szökését pártjuk jóváhagyta s előzetesen a börtönben – a felügyelők útján – pisztollyal szerelte fel őket) megrohamozták ezt a rést s egy kivételével sikeresen meg is szöktek. Magát Anatolij Fasztyenkót nem jelölte szökésre a szocdem párt, hanem azzal bízta meg, hogy elvonja a felügyelők figyelmét és zavart keltsen.

A Jenyiszej melletti kitelepítésben azonban nem maradt sokáig. Egybevetve az ő (s később más életben maradottak) elbeszéléseit azzal a széltében ismert ténnyel, hogy forradalmáraink százával szöktek meg a száműzetésből s elsősorban külföldre, – arra az eredményre kell jutnunk, hogy a cári száműzetésből csak a lusták nem szöktek meg, olyan könnyen ment a szökés. Fasztyenko is megszökött, azazhogy

[114] A sztálini amnesztia után, mint látni fogjuk, két-három hónapig is ott tartották méh a kegyelmet nyerteket, s azalatt is robotoltatták őket. Ezt senki sem tartotta törvénysértésnek.

egyszerűen útlevél nélkül elutazott kitelepítési helyéről. Vlagyivosztokba ment, arra számítva, hogy egy ismerőse segítségével hajóra szállhat. Ez valamiért nem sikerült, ő pedig – még mindig útlevél nélkül – a legnagyobb nyugalommal keresztülutazott egész Oroszországon Ukrajnáig, ahol annak idején letartóztatták illegális bolsevik tevékenysége miatt. Itt ellátták hamis útlevéllel, hogy átléphesse az Osztrák-Magyar Monarchiahatárát. Ez a vállalkozás annyira veszélytelen volt és Fasztyenko annyira nem érezte maga mögött az üldözők lihegését, hogy döbbenetes vigyázatlanságot követett el a határon már át is adta útlevelét a rendőrtisztviselőnek, mikor egyszerre eszébe jutott, hogy ELFELEJTETTE, milyen névre van kiállítva. Mi lesz most? Az utasok kb. negyvenen voltak, a hivatalnok már kezdte is kiáltani a neveket. Fasztyenko ekkor találékonyan alvást színlelt. Már minden útlevelet kiosztottak, s hallotta, hogy ismételten elkiáltják a Makarov nevet, de még mindig nem volt benne biztos, hogy ő az a Makarov. Végül a cári rezsim sárkánya lehajolt a forradalmárhoz s udvariasan megérintette a vállát: „Makarov úr, Makarov úr! Tessék, az útlevele!”

Fasztyenko ezután Párizsba ment. Ott ismerkedett meg Leninnel, Lunacsarszkijjal; s a Lonjumeau-i pártiskolán töltött be valami gazdasági hivatalt. Egyben megtanult franciául, tágította látókörét, majd felkerekedett, hogy mást is lásson a világból. Közvetlenül a háború előtt érkezett Kanadába, ott munkás volt, majd az Egyesült Államokban is lakott. Ezeknek az országoknak kötetlen s mégis rendezett viszonyai kivívták Fasztyenko csodálatát; arra a következtetésre jutott, hogy itt aztán sohasem lesz proletárforradalom s nem is igen lenne rá szükség.

Oroszországban azonban éppen akkor tört ki a forradalom, mely annak ellenére, hogy már régóta várta mindenki, mégis túl korainak bizonyult. Mindnyájan hazatértek. Közben kitört a második forradalom is. Fasztyenko már nem érzett magában akkora lelkesedést a forradalmak iránt, mint azelőtt. Mégis hazatért ő is, követve azt a törvényt, amely a vándormadarakat útnak indítja.[115]

---

[115] Nem sokkal ezután tért haza Fasztyenko egyik ismerőse, aki annak idején a Patyomkin cirkálón volt matróz majd Kanadába szökött s ott jómódú gazda lett. Farmját, marháit eladta, pénzzel s egy vadonatúj traktorral érkezett szülőföldjére hogy segítse felépíteni a hőn óhajtott szocializmust. Belépett az egyek első szövetkezetbe, a traktort is átadta. Ezt azonban az kezelte, aki akarta s úgy, ahogy akarta, ezért hamarosan tönkrement. A valóság egészen másnak bizonyult, minit azt a volt matróz húsz éven át színezgette. Az arra hivatatlanok parancsolgattak, rendelkezéseik merő képtelenségnek tűntek minden józan gazda szemében. Ráadásul testileg is leromlott ruhája

Akkor még sok mindent nem értettem Fasztyenkóban. Számomra talán az volt a legnagyszerűbb, legcsodálatosabb, hogy személyesen ismerte Lenint, ő azonban meglehetősen hűvösen emlékezett meg erről. (Akkori beállítottságomra jellemző a következő példa: egyszer a cellában valaki pusztán apai nevén szólította Fasztyenkót, így valahogy: „Iljics, ma te viszed ki a küblit?” Felindultam, mintha személyes sértés ért volna; nemcsak ebben az összefüggésben éreztem szentségtörésnek, hanem hogy egyáltalán valakit, bárki legyen is az illető, csak úgy „Iljicsnek” hívjanak, azon az egyetlenen kívül!) Így aztán Fasztyenko sem tudott mindent megértetni velem, a legnagyobb jóakarattal sem.

Pedig világosabb oroszsággal már nem is fejezhette volna ki magát: „Ne alkoss bálványt magadnak!” – s én mégsem értettem meg.

Látva elfogultságomat, nem szűnt meg – állhatatosan ismételni. Maga matematikus, nem szabad megfeledkeznie, mit mond Descartes: „Vonj kétségbe mindent! Érti? *Mindent!*” Mi az a „minden”? Mindent mégsem lehet kétségbe vonni! Úgy éreztem, hogy máris túl sokat kellett kétségbe vonnom, elég lesz már!

Vagy így beszélt: „A régi politikai foglyok közül alig van már valaki életben. Én egyike vagyok az utolsóknak. A régieket mind megsemmisítették, társaságunkat pedig már a 30-as években feloszlatták”. – „S miért?” – „Hogy ne gyülekezzünk, ne vitatkozzunk!” S bár ezek a nyugodtan kiejtett egyszerű szavak égbe kiálthattak volna, átüthették volna az ablaküveget, én mégis csupán Sztálin egy újabb gaztettét hallottam ki belőlük. Láttam a tényt, nem láttam a gyökereit.

Nagyon is igaz, hogy nem minden érkezik el a tudatunkhoz, ami áthatol a fülünkön. Az, ami túlságosan is ellentmond beállítottságunknak, elvész – lehet, hogy a fülben, lehet, hogy mögötte, elég az hozzá, hogy elvész. S bár én is kitűnően emlékszem Fasztyenko kifogyhatatlan meséire, okfejtései csak igen zavarosan maradtak meg a fejemben. Különféle könyveket nevezett meg, s nagyon a lelkemre kötötte, hogy egyszer majd, ha kiszabadulok,.szerezzem meg s olvassam el őket. Kora és egészségi állapota miatt ő már aligha számíthatott arra, hogy élve kerül ki innen, ezért lelte örömét abban a gondolatban,

elrongyolódott. A kanadai dollárokból sem maradt sok, miután átváltották papír-rubelre. Végül sikerült kikönyörögnie, hogy eleresszék családjával együtt. Éppoly szegényen lépte át a határt mint mikor megszökött a hajóról. Hajójegyre sem futosta, matrózként kelt át az óceánon. Kanadában pedig megint csak béresként kezdte.

hogy én majd felfogom egyszer ezeket az eszméket. Arra nem volt lehetőség, hogy felírjam azoknak a könyveknek a címét, fejbentartanivaló pedig akadt itt éppen elég a börtönélettel kapcsolatban, mégis megjegyeztem azokat a neveket, amelyek közelebb álltak akkori ízlésemhez: Gorkij: Időszerűtlen gondolatok (abban az időben igen nagyra becsültem Gorkijt, aki már magával azzal, hogy proletáríró, felülmúl minden orosz klasszikust) és Plehanov: Egy év a hazámban.

S most, hogy ezt találom Plehanovnál 1917 október 28-i keltezéssel:

…nem azért töltenek el aggodalommal a legutóbbi napok eseményei, mintha nem óhajtanám a munkásosztály győzelmét Oroszországban, hanem éppen azért, mert egész lelkemből kívánom azt… Jusson eszébe (a munkásosztálynak) Engels figyelmeztetése, hogy a munkásosztályt nem érheti nagyobb történelmi szerencsétlenség, mint az, ha akkor nyeri el a politikai hatalmat, amikor még nincs rá felkészülve. Ez arra fogja őt kényszeríteni, hogy egymásután adja fel az év februárjában és márciusában meghódított pozícióit.”[116] – Ezt olvasva tisztán emlékszem, hogy Fasztyenko is így gondolkodott.

Amikor visszatért Oroszországba, forradalmi múltjára való tekintettel erősen futtatták, s jelentékeny állást tölthetett volna be – de ő nem akarta, szerény hivatalt vállalt a Pravda szerkesztőségében, majd még szerényebbet, átkerült a moszkvai Városrendezési Hivatalhoz, ahol már egészen jelentéktelen állást töltött be.

Én csodálkoztam: miért ez a nagy óvatosság, ez a bujkálás mellékutakon? érthetetlen választ adott: „A vén kutya nem tudja megszokni a láncot”.

Mikor rájött, hogy nincs mit tenni, Fasztyenko éppen csak a puszta életét akarta fenntartani, amihez mindenkinek joga van. Csendesen éldegélt kis nyugdíjából (nem is akart „személyes” nyugdíjat; ezzel csak felhívta volna magára a figyelmet, hogy olyan körökbe tartozik, melyekből sokakat agyonlőttek) – s lehet, hogy szépen ki is húzta volna így 1953-ig. Pechjére azonban letartóztatták a szomszédját, egy L. Sz…v nevű örökké részeg, züllött írót, aki egyszer részegen azzal hencegett valahol, hogy pisztolya van. Ahol pedig pisztoly – ott „terror”, „terroristának” pedig éppen kapára jött Fasztyenko a maga forradalmi múltjával. A vizsgálóbíró tehát ráolvasta a „terror”-cikkelyt s persze még egy kis francia s kanadai kémkedést is, továbbá,

[116] Plehanov: Nyílt levél a petrográdi munkásakhoz (a „Jegyinsztvo” c. lapban, 1917. okt. 28).

hogy a cári ohranának dolgozott.[117] Ez a kövér vizsgálóbíró, hogy megszolgálja még kövérebb fizetését, halálos komolysággal lapozgatott most, 1915-ben a cári csendőrség vidéki kirendeltségeinek iratai közt s körmölte a kihallgatási jegyzőkönyveket, melyek tele voltak 1903-ban használt fedőnevekkel, jelszókkal, titkos találkozókkal, gyűlésekkel.

Kicsi, öreg felesége (gyermekük nem volt) az engedélyezett tíznapos időközökben be szokta hozni Anatolij Iljicsnek azt a kis élelmet, amihez hozzájutott: egy darabka fekete kenyeret, csak harminc dekát (hiszen a piacon vette s ott száz rubelt is elkértek kilójáért!), meg egy tucatnyi hámozott (s az ellenőrzésnél még tűvel is átszurkált) főtt krumplit. Szívettépő látvány volt ez a szegényes – valóban szent adomány.

Ennyit érdemelt egy ember, aki hatvanhárom évig tisztességben, örökös kétségek között élte életét.

* * *

Míg csak négy ágy volt a cellánkban, középen még maradt egy kis hely, ahol el lehetett járni s ahol az asztal is volt. De néhány nappal az én jövetelem után berakták hozzánk az ötödik embert, s ágyát keresztben helyezték el.

Az újoncot egy órával az ébresztő előtt hozták, ebben az álomittas órában, s hárman még a fejünket sem emeltük fel, csak Kramarenko ugrott mindjárt, hogy egy kis dohánnyal erősítse magát bizonyára egy kis anyaggal is a nyomozó számára). Suttogó beszélgetésbe kezdtek, mi igyekeztünk semmit sem hallani, de az újonc susogását akarva-nemakarva hallanunk kellett, olyan hangos, izgatott, ideges volt, oly közel állt a síráshoz, hogy ebből mindjárt meg is érthettük, mily rendkívüli bánat vonult be a cellánkba. Folyton azt kérdezgette, sokat lőnek-e agyon. Fejemet még mindig nem mozdítva mindenesetre rájuk morrantam, hogy csendesebben vigadjanak.

Amikor aztán az ébresztőre frissen felpattantunk (az elfekvőket szigorított fenyegette), megpillantottunk – egy tábornokot! Azaz, hogy nem volt annak semmi rangjelzése, olyan sem, amit már letéptek vagy lecsavartak, még csak parolija sem – mégis az a drága zubbony, a köpeny finom anyaga, az ürge egész megjelenése és arckifejezése... – nem, ez egész biztosan tábornok, tipikus tábornok, méghozzá kétségtelenül igazi tábornok, nemcsak amolyan vezérőrnagy. Alacsony, köpcös, széles mellű, széles vállú volt, arca határozottan kövér,

[117] Sztálin kedvenc motívuma: minden letartóztatott párttagot (s általában volt forradalmárt) megvádolt a cári ohrana szolgálatával. Kiirthatatlan gyanakvás? Ösztönös megérzés? *Analógia?*

de ez a bőséges táplálkozásból eredő kövérség nem látszott a közvetlenség s jólelkűség jelének, csak fontosságát, a felsőbb körökhöz tartozását hangsúlyozta. Arcát egy bulldog állkapcsa koronázta (persze nem felül, hanem alul) – ebben összpontosult mindaz az energia, akarat és hatalomvágy, amely ilyen magas rang elérésére képesítette őt még viruló éveiben.

Az ismerkedés folyamán kiderült; hogy L. V. Z...v még fiatalabb, mint amilyennek látszik, csak az idén fogja betölteni a harminchatot („ha agyon nem lőnek”), s ami még csodálatosabb: nem tábornok ám ő, még csak nem is ezredes, sőt egyáltalában nem katona, hanem – *mérnök!*

Még hogy mérnök! Történetesen mérnök-környezetben nevelkedtem s így jól emlékszem, milyenek voltak a mérnökök a húszas években. Emlékszem nyílt, sugárzó eszességükre, gátlástalan, de sohasem sértő humorukra, felvilágosult, sokoldalú nézeteikre, arra a könnyedségre, mellyel átnyergeltek az egyik szakterületről a másikra, vagy pláne a technikáról a társadalomtudományokra, a művészetre; továbbá általános műveltségükre, kifinomult ízlésükre, választékos társalgásukra, mely harmonikusan, minden szitokszó közbeiktatása nélkül folyt. Az egyik muzsikálgatott egy kicsit, a másik festegetett, és mindig mindegyiknek az arcáról le lehetett olvasni a lelki műveltséget.

A harmincas évek elején megszakadtak a kapcsolataim e körökkel. Aztán jött a háború. S lám, most itt áll előttem – egy mérnök. Egy azok közül, akik felváltották a megsemmisítetteket.

Nem lehet tagadni, egy dologban felülmúlta őket: sokkal erőteljesebb, kihízottabb volt azoknál. Megőrizte vállai és karjai erejét, bár már rég nem volt testi erőre szüksége. Az udvariasság köloncétől felszabadulva tekintete szigorúbb, szava türelmetlenebb lett; mint aki fel sem tételezi, hogy valaki is ellentmondhat neki. Más volt neveltetése, mint azoké, más volt a munkája is.

Az apja még á földet túrta, a szó szoros értelmében. Lenya Z...v ama csapzott, pallérozatlan parasztgyerekek közül való volt, akik tehetségének pusztulását Bjelinszkij és Tolsztoj oly nagyon fájlalta. Valami Lomonoszov azért nem volt ő, s a maga erejéből sohasem jutott volna be a műegyetemre, de tehetséges volt, s ha a forradalom nincs, gazda lett volna belőle, méghozzá jómódú, mert élénk, eszes volt, akár kereskedő-sorba is felemelkedhetett volna.

A szovjet éra alatt belépett a Komszomolba, s ez az ő ifjúkommunistasága, mely felülmúlta minden más képességét, kiragadta őt az ismeretlenségből, az alacsony sorból, a faluból, s rakétaként röpítette az esti tagozaton keresztül a műegyetemre. 1929-ben került oda – éppen akkor, amikor seregestül hajtották GULagra a régi mérnököket. Gyors ütemben ki kellett hát képezniük a maguk gárdáját, öntudatos, száz százalékig megbízható mérnököket, akik nem annyira a munkájukat végzik, mint inkább termelés-szervező főmuftik, amolyan szovjet bizniszmenek. Ez volt az a pillaest, amikor fontos parancsnoki posztok álltak üresen a még meg nem teremtett ipar területén. S az ő gárdájára várt, hogy elfoglalja ezeket a posztokat.

Z...v élete ettől kezdve a sikerek láncolata, magasba kígyózó színes szerpentin: Ezek az évek: 1929-1933, az éhínség s népnyomor évei, amikor polgárháború folyt, de nem géppuskákkal, hanem farkaskutyákkal, amikor az éhségtől félholtak hosszú láncolatban vonszolták magukat az állomásra, abban a reményben, hogy eljutnak a városba, ahol a gabona kalászosodik, de mivel jegyet nem kaptak nem is utazhattak el, hanem csendes megadással haldokoltak az állomás kerítése mellett, darócos-bocskoros emberhulladék gyanánt. Ugyanakkor Z...v nemcsak hogy nem tudta, hogy a városiak jegyre kapják a kenyeret, hanem kilencszáz rubelre rúgó tanulmányi segélyt élvezett (a melósnak akkor hatvanat fizettek). Nem fájt a szíve a faluért, úgy rázta le, mint lábáról az út porát, az ő új élete ott szárnyalt már a győztesek s a vezetők világában.

Becsületes pallér-munkát ő sohasem végzett: tízesével osztották be hozzá a mérnököket, ezrével a munkásokat; ő volta nagy, Moszkva-körüli építkezések főmérnöke. A háború kitörésekor természetesen felmentést kapott, Moszkva kiürítésekor pedig stábjával együtt Alma-Atába költöztették, ott vezette az Ili folyó melletti nagy munkálatokat, csakhogy ezúttal foglyok dolgoztak alatta. Ezeknek a szürke emberparányoknak a látványa nemigen kötötte le akkor a figyelmét, nem gondolkoztatta el, nem inspirálta alaposabb körülnézésre. Abban a ragyogó szférában, amelyben ő keringett, csak a tervszámok teljesítése volt a fontos, s Z...v-nek elég volt csak a szektort, a lágert, a munkavezetőt megbüntetnie, hogy azok aztán maguk kényszerítsék ki a normák teljesítését, mindegy, hány munkaóra árán, milyen élelmiszeradagok mellett; – ezek a részletek öt már nem érdekelték.

Ezek a biztonságos hátországban eltöltött háborús évek voltak Z...v életének fénykora. Mert ilyen a háború, mindig s mindenütt: minél több keserűséget halmoz fel az egyik póluson,

annál több gyönyört. szabadít fel a másikon. Z…v-nek nemcsak az állkapcsa volt bulldogszerű, hanem az a gyorsaság, céltudatosság és szakértelem is, ahogy megragadott mindent. Egy csapásra beletalálta magát a népgazdaság új ritmusába: mindent a győzelemért; szedd és szórd, a háború fizeti a számlát! Csak egy engedményt tett a háborúnak: levette a zakót s a nyakkendőt, terepszínt öltött magára, krómbőr csizmát csináltatott, tábornokzubbonyba bújt – ebben a felszerelésben érkezett most hozzánk. Ez volt a divat, „mindenki” így járt, ezzel nem vonta magára a rokkantak ingerültségét s a nők rosszalló pillantásait.

Bár a nők inkább egészen más pillantásokat szoktak rá vetni: jóllakni, melegedni s egy kicsit szórakozni jártak hozzá. Szédületes összegek folytak át a kezén, tárcája, melyben költőpénzét tartotta, dagadozott, mint egy kishordó, az ezüst csak kopejka-számba ment nála, az ezres bankó csak egy rubel-számba, Z…v nem sajnálta, nem kuporgatta, nem számolta á pénzt. Csak a nőket számolta, hányan mentek át a kezén, s főleg hogy hányat „bontott fel”, ő sportot űzött ebből. A cellában azt állította, hogy kétszázkilencven-egynéhánynál tartott, amikor lefogták, s bosszankodott, hogy nem jutott el háromszázig. No hiszen háborús években, mikor magányosak a nők, neki meg pénzén és befolyásán kívül még raszputyini férfiassága is volt: el is lehet hinni neki. Ő aztán készségesen mesélte volna egyik kalandját a másik után, csakhogy a mi fülünk nemigen volt nyitva az ilyesmire. Bár sohasem fenyegette veszély, mégis oly nyugtalanul, mint aki rákot eszik: kiragad egyet a tálból, rág egy kicsit rajta, kiszopja, aztán már nyúl is a másik után: ilyen lázasan habzsolta ő az utóbbi években, kifacsarta s eldobta a nőket.

Mennyire hozzászokott, hogy enged neki az anyag, hogy ő mint valami vadkan csörtet a világban! (Ha különösen izgatott volt, éppen úgy is mozgott a cellában, mint egy jólfejlett vadkan, amely talán a tölgyet is kidönti, ha fel van hergelődve!) S ahhoz is hozzászokott, hogy a vezetők mind az ő emberei, hogy mindent el lehet intézni, meg lehet kártyázni, el lehet boronálni. Elfelejtette, hogy minél nagyobb sikerei vannak valakinek, annál több az irigye. Mint ahogy most a vizsgálat alatt megtudta, már 1936-ban nyitottak neki egy dossziét, valami vicc miatt, melyet meggondolatlanul elmesélt egy ivó kompániában. Később ehhez járult még néhány beköpés, ügynökök tanúskodása (mert a nőkel éttermekbe kell vinni s hányan nem látják ott az embert!) Aztán még egy feljelentés volt, mely szerint 1941-ben nem sietett valami nagyon, kiüríteni Moszkvát, ugyanis a németeket

várta (valóban késlekedett akkor, nyilván valami nőügy miatt). Z...v óvatosan s gondosan rendben tartotta gazdasági elszámolásait, de arra nem gondolt, hogy 58-as cikkely is létezik. Ettől eltekintve még sokáig nem borította volna el a görgeteg, ha elbizakodottságában nem utasított volna vissza egy bizonyos ügyészt, aki épületanyagot akart tőle nyaralója számára. „Ügye” ettől rögtön, felébredt, megrázkódott s legördült rá a hegytetőről. (Ez is egy példa arra, hogy a „kékek” kapzsisága bírósági eljárás kezdete lehet...)

Z...v ismereteinek korlátaira jellemző, hogy szerinte van „amerikai nyelv”; a cellában két hónap alatt egyetlen könyvet sem olvasott el, de még csak egy oldalt sem végig, s csak azért kezdett, egy-egy fejezetet, hogy elhessegesse a vizsgálattal kapcsolatos nyomasztó gondolatait. Beszélgetéseinkből következtetve, míg szabadlábon volt, még kevesebbet olvasott. Puskint csak mint disznó viccek hősét ismerte, Tolsztojról azt vélte tudni, hogy valószínűleg a Legfelsőbb Tanács tagja.

Dehát „százszázalékos” volt-e? Valóban ama legöntudatosabb proletárok közül való volt-e, akiket Palcsinszkij és von Mekk leváltására neveltek? A válasz megdöbbentő: nem! Egy alkalommal, mikor meghánytuk-vetettük a háború dolgát, s én azt mondtam, hogy az első naptól kezdve egy pillanatig sem kételkedtem győzelmünkben a nácik felett, ő élesen rémpillantott, nem hitt nekem: „Mit nem mondasz!?’’ – s a fejéhez kapott. – „Aj, Szása, Szása, én meg azt hittem, hogy a németek győznek! Ebbe is buktam bele!” No lám! Ő a „győzelem szervezői” közül való volt, s egész idő alatt a németek győzelmében hitt, várta bevonulásukat! Nem mintha szerette volna őket, hanem csak mert nagyon is jól ismerte gazdasági helyzetünket (amit én persze nem ismertem – ezért is volt olyan nagy a bizalmam).

Mindnyájunk hangulata nyomott volt a cellában, de egyikünk sem kenődött el annyira, mint Z…v, egyikünk sem érezte letartóztatását olyan tragikusnak. Azt már valahogy el tudtuk hitetni vele, hogy semmiképpen sem kaphat többet egy *tízesnél*, hogy ez alatt az idő alatt a lágerban természetesen munkavezetőként fog dolgozni, s kutyabaja sem lesz, mint ahogy eddig sem volt. De őt ezzel sem lehetett megvigasztalni. Nagyon is lesújtotta őt annak a gyönyörűséges életének derékba törése, hiszen kizárólag” ez az ő saját megismételhetetlen élete érdekelte őt harminchat éven át, senkié másé. Sokszor könyökölt az asztalon az ágyán ülve, kövér fejét kurta, kövér kezével alátámasztva ködös tekintettel meredt a semmibe, s halk kántáló hangon rákezdte:

Elfelejtve, elhagyatva
Ifjúságom hajnalán
Itt maradtam holtig árván...

Tovább sohasem jutott, itt mindig elcsuklott a hangja s zokogásba ment át. A bensőjét feszně hatalmas energiát, mely e falak ledöntésére mégsem volt képes, teljes egészében önsajnálatra fordította.

No és felesége sajnálására. Felesége, akit már rég megszűnt szeretni, minden tizedik napon (gyakrabban nem engedélyezték) bőséges, fejedelmi csomagokat hozott be neki: a lehető legfehérebb kenyeret, teavajat, vörös kaviárt, borjúsültet, füstölt tonhalat. Nekünk is adott egy-egy szelet vajaskenyeret, egy sodrásra való dohányt, aztán szétrakosgatott kincsei fölé hajolt (micsoda szag- és színorgiák az öreg forradalmár kékbe játszó krumplicskái mellett!), s újra folyni kezdtek a könnyei, kettő helyett is. Eszébe jutottak, mondta is, a felesége könnyei; hosszú éveken át sírt szegény, hol egy nadrágzsebben talált szerelmes levélke miatt, hol a felöltő zsebéből előkerülő bugyi miatt, amelyet a férj sebtében zsebre gyűrt az autóban, aztán megfeledkezett róla. S amikor így feloldódott a szívmelengető önsajnálatban, lehullott róla a gonosz erő jégpáncélja, s egy megtört ember ült előttünk, aki alapjában bizonyára jó ember volt. Én csak azon csodálkoztam, hogy tud annyira sírni. Az észt Arnold Szuszi, az a cellatársunk, akinek őszülő tarló volt a fején, így magyarázta ezt: „A kegyetlenség alatt, annak törvényszerű kiegészítőjeként, szentimentalizmus húzódik meg. A németeknél szinte nemzeti vonás ez a kombináció”.

Fasztyenko ezzel szemben a legvidámabb volt a cellában, bár koránál fogva ő volt az egyetlen, aki már nem remélhette, hogy túléli s kiszabadulhat. Átkarolta a vállamat s így beszélt:

Helyt *állni* az igazságért
Semmi: azért *ülni* kell!

Máskor dalukra tanított; a kényszermunkára ítéltek dalára:

Börtön, nyirkos bánya mélye
Bárha minket eltemet,
Szent ügyünk majd harcba szólít
Újabb nemzedékeket!

Így hiszem én is! Segítsék ezek a lapok is valóra váltani azt amiben ő hitt!

□□□

Cellánkban a tizenhat-órás napok külső eseményekben szegények ugyan, mégis olyan érdekesek, hogy én például sokkal jobban unatkozom, ha tizenhat percet kell a trolibuszra várnom. Nincsenek figyelmet érdemlő események, este mégis felsóhajtasz, hogy már megint nem futotta az időből, hogy megint elrepült egy nap. Apróságok történnek csak, de életedben először tanulod most ezeket nagyító lencsén át nézni.

A nap első két órája a legnehezebb. Mikor a kulcs zörögni kezd a zárban, (a Lubjankában nincs „etető”,[118] s az „ébresztő” bekiáltására is ki kell nyitni az ajtót), késlekedés nélkül felpattanunk, leterítjük az ágyat, aztán csak ülünk rajta kifosztottan, reménytvesztve a villanyfényben. Ez a reggel hat órakor kierőszakolt ébrenlét, amikor az ember agya még kába az alvástól s az egész világ sivárnak, az egész élet hiábavalónak tűnik, a cellában egy korty levegő sincs, különösen azokat viseli meg, akik éjjel kihallgatáson voltak s éppen hogy elaludtak. De ne próbálj svindlizni! Mert ha mégis megreszkíroznál egy kis szundikálást, a falnak támaszkodva vagy az asztalra könyökölve, mintegy a sakktábla fölé, vagy egy könyv fölött kornyadozva, melyet a látszat kedvéért kinyitottál a térdeden, – rögtön felhangzik az ajtón a kulcs figyelmeztető kopogása, vagy ami még rosszabb: a csikorgó zárra csukott ajtó hirtelen zaj nélkül kinyílik (ebben jó gyakorlatuk van a lubjankai felügyelőknek) s gyorsan, nesztelenül, mint valami árnyék vagy falon át közeledő szellem, az őrmester három ugrással a cellában terem, lecsap rád, amint ott bóbiskolsz, s lehet, hogy szigorítottba kerülsz, vagy könyvtilalmat rónak az egész cellára, vagy a sétát vonják el – kegyetlen s igazságtalan kollektív büntetés, de még mindig ott olvasható a börtönszabályzat fekete sorai közt, olvasd csak el! Ott lóg minden cellában. Egyébként ha csak szemüveggel tudsz olvasni, akkor sem könyvet nem olvashatsz ebben a két kilúgozott órában, sem a szent szabályzatot nem betűzgetheted; éjjelre ugyanis elvitték a szemüvegedet s ebben a két órában még veszélyes lenne visszaadni neked. E két óra alatt senki semmit nem hoz a cellába, senki sem jön, semmit sem kérdeznek, senkit ki nem hívnak, – a nyomozók még édesdeden alszanak, a börtönvezetőség csak most cihelődik, csak a „vertuhaj” éber, percenként hajtja félre a kukucs fedőlapját.[119]

---

[118] Nagy kivágás a cellaajtón, csapóasztalkával. Ezen át szólnak be, adják be az ételt s aláírásra a fogházi papírokat.

[119] A „vertuchaj” szó az én időmben már széltében ismeretes volt. Mesélték, hogy ukrán börtönőrük mondásából eredt: „sztoj ta nye vertuchajsz” (állj, ne fordulj meg!) De figyelmet érdemel a „börtönőr” jelentésű angol *turnkey* (fordítsd el a kulcsot!) szó is. Talán nálunk is a „kulcsforgatót” jelenti a vertuchaj?

Mégis van egy ténykedés, mely e két óra folyamán kerül lebonyolításra: a reggeli ürítés. A felügyelőnek már az ébresztőnél fontos közölnivalója volt velünk: kijelölte, kire hárul ma a cella lakói közül a bizalmi feladat, hogy kivigye a küblit. (Primitív, szürke közbörtönökben a foglyoknak van annyi beleszólásuk s önkormányzatuk, hogy ezt a kérdést maguk döntik el maguk közt. De a Főfő Politikai Börtönben nem lehet csak úgy a véletlen szeszélyére bízni ezt az eseményt.) Tehát hamarosan beállsz a libasorba, kezeket hátra, s a küblifelelős már viszi is ott elül a mellmagasságba emelt nyolcliteres fedeles bádogkannát. A célnál aztán újra bezárnak, de előbb annyi két vonatjegy nagyságú papírdarabkát osztanak ki, ahányan vagytok. (A Lubjankában ebben nincs semmi érdekesség: a papír üres. De vannak olyan elbűvölő börtönök, amelyekben kiszakított könyvlapokat adnak – ez aztán az olvasnivaló! Lehet találgatni, miből van, elolvasni mind a két felét, felszívni a tartalmát, értékelni a stílusát – még csak akkor értékeled, ha némely szó kettőbe van tépve – cserélni társaiddal. Néhol a valamikor haladónak számító „Gránát” enciklopédiából tépnek lapokat, de bizony – mondani is szörnyű! – még *klasszikusokból* is, méghozzá nem is szépirodalmiakból!… így lesz önképzés az árnyékszékre-járásból.)

De kevés okod van a nevetésre. Az a drasztikus szükséglet ez, amelyet nem illik emlegetni irodalmi műben (bár erről is elhangzott már halhatatlan fesztelenséggel, hogy „Boldog az, ki korán reggel…”). Már a börtön napjának ebben a szinte természetes megnyitójában a fogoly szinte egész napjára kiható csapda rejlik, csapda, amelyben – s éppen ez a bántó a dologban – lelke esik bele. A börtönbeli hiányos testmozgás, a sovány koszt következtében s abban a kába félálomban sehogy sem tudod az ébresztő után leróni a természet adóját, s már visznek is nagysebesen vissza, rád zárják az ajtót – este hatig (sőt, némely börtönökben másnap reggelig). Most aztán ingered támad a közelgő nappali kihallgatástól, a nap egyéb eseményétől, nyom a kenyér, a víz, a balánda (börtönleves), de senki sem enged ki az üdv helyére, amelynek könnyű hozzáférhetőségét nem is tudja felbecsülni a szabad ember. Megesik, hogy nap mint nap közvetlenül a reggeli klozetozás után fog el ez a gyötrő, alantas szükség, s aztán egész nap kínoz, szorongat, megfoszt a beszélgetés, olvasás, gondolkodás szabadságától, de még sovány falatodat sem tudod lenyelni miatta.

Sokszor vitatkoznak a cellákban, hogy jött létre a lubjankai, s általában minden börtönre érvényes szabályzat: kiszámított

kegyetlenségből vagy csak véletlenül lett olyan, amilyen? Én azt hiszem, mind a kettőnek része van benne. Az ébresztőt természetesen a gonosz kitervelés rovására lehet írni, de sok egyéb először csak tisztára mechanikusan bonyolódott le (mint társas életünk számos brutalitása). Később aztán felülről célravezetőnek találták és jóváhagyták. A szolgálatosok reggel nyolckor s este nyolckor váltják egymást, kényelmesebb tehát a szolgálat végén árnyékszékre vinni (napközben egyesével kiengedni többletgondot, elővigyázatot jelent s ezért nem fizetnek). Így van ez a szemüveggel is: miért bajlódjanak velük már ébresztőkor? Majd kiosztják az éjjeli szolgálat átadásakor.

De már halljuk is, hogy osztják őket – nyílnak az ajtók. Meg lehet tudni, hord-e valaki szemüveget a szomszéd cellában (nem szemüveges az a te ügy-társad? No, de azért át nem kopogunk egymásnak, ezt nagyon szigorúan veszik). Behozták már a mieink szemüvegét is. Fasztyenko csak olvasásra használja, de Szuszi állandóan hordja. Már fel is tette, abbahagyja a hunyorgatást. Szarukeretes, egyenes peremű szemüvegétől egyszerre szigorú, átható lesz a tekintete, éppen így képzeljük el századunk művelt emberének az arcát.

Még a forradalom előtt Pétervárt tanult történelmet és filológiát, bár húsz éven át a független Észtországban lakott, máig megőrizte a legtisztább, kiejtésével sem árulkodó orosz nyelvet. Utólag aztán, már Tartuban jogtudományt végzett. Észt anyanyelvén kívül tud még angolul s németül is. Ezekben az években állandóan figyelemmel kísérte a londoni „Economist" folyóiratot s a német tudományos „Berichte" sorozatot, tanulmányozta különböző országok törvénytárait s alkotmányát – s most itt a mi cellánkban képviseli, méltósággal s tartózkodással, Európát. Észtországban híres ügyvéd volt, s a „kuldsuu" (aranyszájú) névvel tisztelték meg.

Új mozgolódás a folyosón: egy szürkeköpenyes hakapeszi – ép erős fickó, mégsincs a fronton – tálcán öt adag kenyeret s tíz deka cukrot hoz nekünk. „Kotlósunk" ott sürgölődik e kincsek körül, pedig úgyis hiába, mert mindjárt ki fogjuk sorsolni őket (nagy fontossága van mindennek: serclit kap-e valaki, hány darabból tevődik össze az adag, elválik-e a héja a belétől – döntsön csak mindenről a sors![120] – de a kotlós legalább megfogdossa egy kicsit mindegyiket, hátha rátapad a tenyerére néhány kenyér- s cukormolekula.

[120] Hol nem volt így? Ó, ez a mi közös nemzeti, éveken át tartó jóllakatlanságunk! A hadseregben is így osztottunk el mindent. A németek hallották lövészárkaiakból az osztozkodást s csúfolódva átkiabáltak: „Kinek? A politruknak!"

Ez a négyszázötven gramm keletlen, nedves kenyér, amelynek mocsaras, iszapos tésztája felerészben krumpliból van dagasztva: ez a mi „mankónk”, ez a nap központi eseménye. Kezdődik hát az élet! Kezdődik a nap, lám, csak most kezdődik igazán! Mindenki tele van problémával: Helyesen osztotta-e be tegnap az adagját? Fonállal vágjon-e belőle vagy mohón törjön? Vagy lassacskán csipegesse el? Várja meg a teát vagy őzónnal essen neki? Hagyjon-e vacsorára is vagy csak ebédre? S mennyit? De nemcsak ilyen kicsinyes tépelődést: széles vitát is kelt (mert már a nyelvünk is feloldódott, a kenyér emberré tett bennünket) ez a fontnyi darab a kezünkben, amelyben több a víz, mint a gabona. (Egyébként – magyarázza Fasztyenko – ugyanilyen kenyeret esznek most Moszkva dolgozói is.) Egyáltalán van-e ebben a kenyérben gabona? S milyen pótanyagok vannak lenne? (Minden cellában van valaki, aki szakértője a pótanyagoknak, dehát ki ne evett volna pótanyagokat ezekben az évtizedekben?) kezdődnek a bölcselkedések és az emlékezések. Micsoda fehér kenyeret sütöttek még a húszas években! Ruganyos, likacsos cipókat, a felső héja pirosasbarna, olajosan fénylik, az alsó hamus és szenes a kemence aljától. Ez a kenyér visszahozhatatlanul eltűnt. Azok, akik a harmincas években születtek, sohasem fogják megtudni, mi az a KENYÉR! – Gyerekek, ez már tilos téma! Megegyeztünk, hogy egy szót sem az evésről.

Megint mozgás a folyosón: hozzák a teát! Egy másik szürkeköpenyes lakli jön a vödrökkel. Kitesszük neki a teáskannákat a folyosóra, ő pedig az orratlan vödörből önt – a kannába és mellé a padlóra. Pedig az egész folyosó fényesre van kefélve, akár egy első osztályú hotelben.[121]

Ezzel megvolt az evés. A két főtt étel pedig egymást követi: egy órakor kapjuk az egyiket, négykor a másikat. Aztán huszonegy órán át csak visszagondolhatsz rájuk. (Ez sem kegyetlenségből van így: a konyhának gyorsan össze kell csapni a főzést, hogy minél előbb elhordja magát.)

Kilenc óra. Reggeli ellenőrzés. Már messziről halljuk, hogy a szokottnál energikusabban verik meg az ajtókat, hangosabban

[121] Nemsokára idehozzák Berlinből a már említett Tyimofejev-Resszovszkij biológust. Úgy látszik, semmin sem ütközött meg annyira a Lubjankában, mint ezen a padlóra öntözgetésen. A börtönszemélyzet (s valamennyiünk) hivatásbeli érdektelenségének megdöbbentő jelét látta ebben ilyenek vagyunk minden dolgiunkban. A Lubjanka fennállásának 27 évét beszorozta 730-cal (minden nap két teaosztás) s ezt 111-gyel, a cellák számával – s még sokáig forrt bentre a méreg, hogy könnyebbnek látszott kétmillió száznyolcvannyolc-ezerszer lelocsolni teával a padlót s ugyanannyiszor kijönni s feltörölni egy ronggyal, mint orros vödröket csináltatni.

csikorognak a kulcsok – s az egyik emeleti napos tiszt, hadnagy, feszes tartással, szinte díszlépésben bevonul, két lépés után megáll a cella közepén, mi felpattanunk, ő pedig ránk szegezi szigorú pillantását. (Arra emlékezni sem merünk, hogy a politikaiak nem lennének kötelesek felállni.) Számbavételünk nem okoz neki nehézséget, egyetlen pillantással fölmér bennünket, de ez a pillanat jogaink erőpróbája – nekünk ugyanis bizonyos jogaink is, vannak, csakhogy mi nem ismerjük őket, neki pedig kötelessége eltitkolni elölünk. A lubjankai kiképzés egész ereje a tökéletes gépiességben van: nincs arcjáték, nincs hanglejtés, nincs felesleges szó!

Csak ilyen jogainkról tudunk: feliratkozhatunk cipőjavításra, orvosi vizsgálatra. De mikor az orvoshoz hivatnak, abban már nem sok örömed telik, még csak ott vág fejbe ez a lubjankai gépiesség. Az orvos pillantásában nemcsak hogy gondoskodás, de még csak közönséges figyelem sincs. Nem kérdezi: „Mi a panasza?” – mert e mondatban túl sok szó van s hanglejtés nélkül nem lehet kimondani, csak ennyit lök oda: „Panasz?” S ha túl terjengősen kezdesz betegségedről beszélni, félbeszakít: „Értem, elég! Fog? Kihúzni!; Arzént lehet. Kezelni? Nálunk nincs kezelés. (Ez növelné a látogatások számát s valami emberi légkört teremtene.)

A börtönorvos a vizsgálóbíró s hóhér legjobb asszisztense. Mikor a félholtra vert ocsúdni kezd a padlón, az orvos hangját hallja: „Lehet még, a pulzus normális”. A jeges szigorítottban eltöltött ötször huszonnégy óra után az orvos ránéz a dermedt, csupasz testre és így nyilatkozik: „Még lehet!” S ha valaki belehal a verésbe, jelentést ír: a halál oka máj-cyrrhosis, szívbénulás. Ha sürgősen haldoklóhoz hívják egy cellába, neki ugyan nem sietős. Amelyik orvos pedig nem ilyen, azt nem tűrik meg börtöneinkben. Dr. F. P. Haas nálunk nem sokra vitte volna.

„Kotlósunk” persze jobban tisztában van a jogaival (mint mondja, ő már tizenegy hónapja vizsgálati fogoly, őt már csak nappal szokták kihallgatásra vinni). Most is előlép s föliratkozik kihallgatásra – a börtön igazgatójához. – Hogy-hogy? Az egész Lubjanka igazgatójához? – Igen. S fel is írják. (Este pedig, takarodó után, amikor a vizsgálók már a helyükön vannak, kiszólítják s olyankor mahorkával tér vissza. – Persze kicsit otromba módszer ez, de még nem találtak ki jobbat. Teljesen mikrofonokra térni át ugyancsak költséges volna, meg aztán nem is lehetne lehallgatni egész nap mind a 111 cellát, ki győzné ezt? A kotlósok olcsóbbak, ezért még sokáig fogják használni őket. – Kramerenkónak különben meggyűlik velünk a

baja. Néha beleizzad, úgy figyel a beszélgetésünkre, de látni az arcán hogy nem érti.)

Még egy jogunk van: kérvényeket nyújthatunk be. (Ez pótolja sajtó- és gyülekezési szabadságot, amit elvesztettünk, mikor letartóztattak.) A reggeli szolgálatos havonta kétszer megkérdezi: „Ki akar kérvényt írni?” S vonakodás nélkül felír minden jelentkezőt. Napközben aztán kihívnak s bezárnak egy egyes boxba. Bárkinek írhatsz: a Népek Atyjának, a Centrálkomiténék, a Legfelsőbb Tanácsnak, Berija vagy Abakumov miniszternek, az állami vagy a katonai ügyészségnek, a börtönigazgatóságnak, a nyomozó osztálynak; panaszt emelhetsz letartóztatásod miatt, vizsgálóbíród ellen, a börtön parancsnokával szemben! – egyre megy: folyamodványodnak úgysem lesz semmi eredménye, nem csatolják azt semmihez, s a legmagasabb személy, aki el fogja olvasni: saját vizsgálód – csakhogy ezt nincs módodban bebizonyítani. De még valószínűbb, hogy *ő sem olvassa el*, mert azt az égvilágon senki sem tudja elolvasni. Arra a hétszer tíz centiméteres cédulára, amely alig nagyobb, mint amit a reggeli klozetra menéskor nyomnak a kezedbe; azzal a szétálló vagy horogként begörbült tollal; abból a pamatokkal s vizes tintával telt tintatartóból – legfeljebb ennyit kaparhatsz oda: FOLYA-MODV...” s máris szétfutnak a betűk a gyalázatos papíron s az „-ÁNY” már bele sem fér ugyanabba a sorba, a tinta pedig átüt a cédula másik felére is.

Ezeken kívül egyéb jogaink is lehetnek még, de a napos hallgat róluk. Úgysem vesztünk vele sokat, hogy nem ismerjük őket.

Az ellenőrzés elvonult, kezdődhet a nap. Kint valahol most érkeznek a kivizsgálók. A vertuháj titkolódzva hívja ki az embert, csak nevének kezdőbetűjét mondja ki (ilyenformán: „Van itt valaki „Szö”-betűs? Van-e „Fö”-betűs?” Vagy így: Van-e „Am”-mal kezdődő?), az illetőnek pedig találékonyságot kell tanúsítania s jelentkeznie áldozatnak. Ezt a szokást a felügyelői tévedések korrigálására vezették be: ha ugyanis olyannak a nevét találja elkiabálni, aki nem ebben a cellában van, megtudjuk egy itt raboskodó nevét. De bármennyire elkülönítenek is bennünket a börtön egészétől, a cellák közti hírszolgálatban nekünk is részünk van. Azáltal ugyanis, hogy egyre több embert akarnak összezsúfolni, kénytelenek keverni a népet, s minden költözködő átviszi új cellájába a régiben felhalmozott egész tapasztalatgyűjteményét. Így aztán mi, akik a harmadik emeleten ülünk, mindent megtudunk az alagsori cellákról, a földszinti boxokról, az első emeleti sötétségről,

amelyben a nőket tartják, a kétszintesre épített negyedik emeletről s a, legnagyobb helyiségről, mely ugyancsak a negyedik emeleten van: a 111-esről. Cellánkban a gyermekeknek írogató Bondarin volt az elődöm, aki azelőtt a „női” emeletem valami lengyel újságíróval ült egy cellában, aki azelőtt Paulus tábornokkal ült együtt – tehát mi is tudjuk Paulusról legapróbb részleteket is.

Elmúlik a kihallgatásra idézések veszélyes órája, s akik a cellában maradtak, azok számára hosszú, kellemes, lehetőségekben gazdag s nem túl sok kötelességgel terhes nap van kilátásban. A kötelességek közül havonta kétszer eshet ránk a vaságyak végigpörkölése hegesztőlámpával (a gyufa használatát kategorikusan tiltják a Lubjankában; ha cigarettára akarunk gyújtani, türelmesen „kéredzkednünk” kell feltartott ujjunkkal, mikor éppen les a kukucs s tüzet kérünk a felügyelőtől, – a hegesztőlámpát azonban nyugodtan a kezünkbe adják.) Aztán még valami eshet ránk, ami látszólag jogunk, valójában azonban inkább kötelesség-szaga van: hetenkint egyszer egyesével kihívnak a folyosóra s egy életlen géppel learatják a borostánkat. Továbbá ránk eshet az a kötelesség is, hogy fel kell kefélnünk a cella parkettás padozatát (Z…v mindig kivonja magát ez alól: méltóságán alul van, mint minden munka). Ettől hamar kifulladunk, mert ki vagyunk éhezve; különben miért ne számíthatnánk jogainkhoz ezt a kötelmet, mikor oly vidám s egészséges testmozgás: mezítláb, kefét előre, törzset hátra – megfordítva; előre-hátra, előre-hátra, sose búsulj, pajtás! Tükörfényes parkett! Patyomkin-börtön!

Ráadásul már nem is a régi 67-esünkben szorongunk. Március közepén betettek hozzánk egy hatodikat, de mivel itt nem ismerik az egybeszabott cellapriccset s nem szokás a padlón altatni, egész állományunkat átköltöztették a szépséges 53-asba. (Nagyon tudom ajánlani: aki nem volt még benne, okvetlenül próbálja ki!) Ez nem is cella, hanem főúri lakosztály, amelyet előkelő átutazóknak szántak vendégszobául! A „Rosszija” biztosító társaság[122] is nem kímélte az építési költségeket, s öt méter magas emeleteket húzott fel ezen a szárnyon. (Hej, micsoda négyemeletes priccsekkel teremtettézte volna ki ezt a front-kémelhárító parancsnoka, s úgy belenyomott volna száz embert, mint a pinty!) Hát még az ablak! Akkora,

[122] E társaság birtokába jutott egy nem éppen „vérszegény” darab Moszkva földjéből: túl a Furkaszovszkin, Rosztopcsin háza közelében koncolták fel 1812-ben az ártatlan Verescsagint, s ugyancsak arrafelé, a B. Lubjanka-utcában lakott (s öldöste jobbágyait) a gyilkos Szalicsicha asszony („Keresztül-kasul Moszkván” – N. A. Gejnyike és mások szerkesztésében, Moszkva, Szabasnyikov-kiadó, 1917. 231. l.)

hogy a felügyelő az ablakpárkányról is alig éri el a fortocskát, egyetlen ablakszem egész ablaknak is beillenék egy közönséges lakószobába. Csak a „szájkosár” szegecselt acéllemezei, melyek négyötöd részét befedik ennek az ablaknak, emlékeztetnek, hogy nem palotában vagyunk.

Mostanában azonban derült napokon még e szájkosár fölött is bevetődik hozzánk valahonnan a Lubjanka udvarának katlanából, valamelyik ötödik vagy hatodik emeleti ablaktábláról, a napfény halvány másolata. Olyan ez a fényfolt, mint egy kis élőlény, olyan kedves a szívünknek. Gyengéden figyeljük, mint kúszik a falon, minden mozdulata tele van értelemmel, jelzi napi sétánk közeledését, leperget néhány félórát az ebédre várásból, dél felé aztán eltűnik a szemünk elől.

No, de lássuk lehetőségeinket! Sétára mehetünk! Könyveket olvashatunk! Mesélhetünk egymásnak múltunkról! Figyelhetünk és okulhatunk! Vitatkozhatunk s fejlődhetünk! S mindennek tetejébe még kétfogásos ebédet is kapunk! Kolosszális!

A földszint és az első két emelet számára nem valami jók a séta körülményei a Lubjankában: a rabokat a nyirkos alsó udvarra engedik ki; szűk kútfenék ez börtönépületek gyűrűjében. Ezzel szemben harmadik és negyedik emeleten lévő rabok sasröptetőre mennek: negyedik emelet tetejére. Betonudvar ez; három ember magasságú falakkal; fegyvertelen felügyelő van velünk, de a toronyban géppisztolyos őr áll – valódi levegő vesz körül, valódi ég borul fölénk! „Kezeket hátra! Kettesével indulj! Nincs beszélgetés! Ne maradjanak le!” de elfelejtik megtiltani, hogy felvessük a fejünket! S mi sem természetesebb, mint hogy éppen ezt teszed. S meglátod a Napot, nem visszavert, másodlagos napfényt, hanem az igazit! – magát az örök, éltető Napot! Esetleg csak a tavaszi felhőkön átszűrődő aranysugarakat.

A tavasz mindenkit boldogsággal kecsegtet, de tízszeres boldogsággal a foglyot. Ó, áprilisi ég! Mit számít, hogy börtönben vagyok? Mint a jelek mutatják, nem lőnek agyon. Ezzel szemben itt okosabb leszek. Sokat megértek itt, ó Ég! Helyre fogom még hozni tévedéseimet – nem „ezek” szemében, hanem Teelőtted, ó Ég! Itt értettem meg hibáimat, s ki fogom küszöbölni őket!

Mint valami szakadék messzi mélyéről, úgy érkeznek hozzánk a Dzerzsinszkij térről az autók tülkölése: egy idegen világ dala. Diadalkürtök harsogása ez talán azoknak, akik ott

lenn száguldoznak, innen azonban oly jelentéktelennek tűnik ez az egész nyüzsgés.

A séta mindössze húsz percig tart, de mennyi gonddal jár, mennyi mindenre kell időt szakítani belőle!

Mindenekelőtt érdekes feladat, hogy az oda- s a visszavezető úton tájékozódjék az ember a börtön fekvéséről, hogy hol is vannak ezek a magas udvarok, hogy majd ha egyszer szabad emberként átmégy a téren, tudjad. Az útnak sok fordulója van, ezért azt a módszert eszeltem ki, hogy a cellától kiindulva minden jobbrafordulást plusz egynek s minden balrafordulást mínusz egynek vettem. S bármily gyors tempóban vétették is velünk a kanyarokat, nem erőltettem képzeletemet az út megjegyzésével, csak a végösszeget kellett helyesen megállapítanom. S ha ehhez még útközben valamelyik lépcsőházi kisablakból sikerül megállapítanod a tér fölötti oszlopos tornyocskának támaszkodó lubjankai najádok hátát, s ezzel összeveted a számítás eredményét, akkor majd a cellában is képes leszel orientálódni s tudni fogod, hová néz az ablakotok.

Aztán lélegzeni is kelt a séta alatt, egyszerűen csak lélegzeni s minél intenzívebben!

S ugyancsak a sétán, mikor egyedül vagy a fényes Éggel, kell kiszínezned magad előtt jövendő életedet, melyet többé nem fognak beárnyékolni bűnök s tévedések.

S ugyancsak a séta alatt lehet a legkényelmesebben megbeszélni akár a legveszélyesebb témákat is. Az sem számít, hogy tilos a séta alatt beszélgetni, csak érteni kelt a módját; különben itt lehetsz csak biztos abban, hogy nem hallgat ki sem a kotlós, sem a mikrofon.

Szuszival igyekszünk egy párba kerülni a séta idejére, – igaz hogy a cellában is beszélgetünk, de a lényeget itt szeretjük megtárgyalni. Barátkozásunk nem ment máról holnapra, csak fokozatosan kerültünk közel egymáshoz, de már sok mindent sikerült közölnie velem. Sok olyasmit megtudtam tőle, ami számomra teljesen új volt, tőle tanultam zúgolódás nélkül, rendületlen nyugalommal viselni azt, ami nem szerepelt terveim között s látszólag kívül esett világosan kirajzolódó életpályámon. Valamiképpen már gyermekkoromban azt vettem a fejembe, hogy az én életemnek csak annyiban van értelme, amennyiben összefonódik az orosz forradalom történetével; ami ezen kívül van, ahhoz nincs is közöm. Mármost a forradalom megértéséhez nincs egyébre szükségem, mint a marxizmusra; ezért ami csak rám ragadt e tanon kívül, mindent lenyestem, elutasítottam

magamtól. Most pedig, lám, Szuszival hozott össze a sors, aki egészen más környezetben nevelkedett s aki most elragadtatottan ismerteti velem az ő világát: Észtországot s a demokráciát. S bár korábban meg sem fordult a fejemben, hogy Észtországról is kellene tudnom valamit, az meg még kevésbé, hogy a polgári demokrácia iránt érdeklődjem, most csak hallgatom, hallgatom lelkes beszámolóját e szerény, dolgos kis nép nagyembereiről, függetlenségük húsz esztendejéről, fokozatos és megfontolt újításaikról; megismerem az észt alkotmány alapelveit, melyeket Európa legjobb tapasztalataiból szűrtek le, megtudom, hogy dolgozta ki törvényeiket a száztagú egykamarás parlament, s bár nem tudnám okát adni, de mindez nagyon kezd nekem tetszeni s úgy elraktározódni bennem, mint aminek még hasznát vehetem.[123] Buzgón ismerkedem viharos történelmükkel: az apró észt üllő történetével, melyet mindjárt az elején két kalapács: a teuton és a szláv pöröly közé vetett a sors. Sorozatosan mérték rá a csapásokat, hol keletről, hol nyugatról, – úgy látszott, soha vége nem lesz sok megpróbáltatásnak; valóban nincs vége napjainkban sem. Tudjuk (ugyan, dehogy tudjuk), hogyan akartuk lerohanni őket 18-ban, csakhogy nem hagyták magukat. Jugyenyics fehér tábornok a „csud” fajt utálta bennük; mi vörösök pedig „fehér banditáknak” tiszteltük őket, mert az észt gimnazisták önkéntesekként harcoltak ellenünk. Aztán lecsaptunk rájuk 1940-ben, 41-ben és 44-ben; az észt hazafiak egy részét az orosz, más részét a német hadsereg hurcolta el, sokan pedig szétszéledtek a világban. A régi tallini értelmiség ekkor elérkezettnek látta az időt arra, hogy kitörjön a boszorkánykörből, önállóságot biztosítson az észt népnek, hogy saját törvényei szerint élhessen (miniszterelnökük, mondjuk Tief lett volna, a népművelési miniszter; mondjuk Szuszi). De sem Churchill, sem Roosevelt nem törődött velük, annál jobban törődött velük a „Jóska bácsi”. Alighogy bevonultak csapataink, néhány éj leforgása alatt összeszedték ezeket az álmodozókat s a tallini főhadiszállásra vitték őket. Jelenleg tizenöten ülnek a moszkvai Lubjankában, különböző cellákba elosztva s az 58:2 cikkely alapján azzal vádolják őket, hogy önkormányzatra törekedtek.

A sétáról a cellába való visszatérés mindig felér egy kis letartóztatással. Sétáról visszatérve még a mi dísz-cellánkban is fülledtnek érezzük a levegőt. S jó volna valamit harapni is így, séta után, de ne, ne, ne is gondoljunk erre! Kellemetlen, ha

---

[123] Szuszi később úgy gondol vissza rám, mint a marxista s a demokrata különös keverékére. Hát bizony meglehetősen bizarrul keveredtek akkor bennem a nézetek!

valaki azok közül, akik csomagot kaptak, alkalmatlan időben tapintatlanul előszedi a kaját falatozni kezd. No, de semmi, gyakoroljuk az önfegyelmet. Az is kellemetlen, ha az éppen kezedben lévő könyv szerzője csal lépre s aprólékosan elcsámcsog egy-egy ebéd felett – félre az ilyen könyvvel Félre Gogollal! Félre Csehovval is! – túl sok a kajálás! „Nem volt étvágya, de azért megevett (a kurafi!) egy adag borjúsültet és sört ivott rá”. Lelkibb olvasmányt nekünk! Dosztojevszkij, ez kell a fogolynak! De lám, ez meg tőle való: „A gyerekek éheztek, már napok óta nem láttak egyebet kenyérnél és *kolbásznál*”.

A Lubjanka ékessége: könyvtára. Igaz, hogy a könyvtárosnő visszataszító – fehérbőrű vénkisasszony, nagydarab, mint egy ló, s mindent elkövet, hogy csúnya legyen: az arca úgy ki van meszelve, hogy egy bábú merev maszkjára emlékeztet, ajkai lilák s kitépdesett szemöldöke fekete. (No, ami azt illeti, ez az ő dolga, de nekünk jobban tetszene, ha egy csinibaba jönne közénk, – talán szántszándékkal rendezte így a Lubjanka igazgatója.) De láss csodát! Amikor tíznaponként bejön a könyvekért, felveszi rendeléseinket! A szokásos lubjankai lélektelen gépiességgel hallgat meg bennünket, úgy hogy azt sem tudjuk, hallotta-e, milyen nevekét s címeket mondtunk be s hogy egyáltalán figyel-e szavainkra. Miután kivonult, a várakozás izgatott, boldog óráit éljük át. Ez órák alatt átlapozzák s ellenőrzik a leadott könyveket, azt keresik, nem hagytunk-e bennük szúrásokat vagy pontokat némely betű alatt (ismert módja a börtönön belüli levélváltásnak), vagy hogy nem húztuk-e alá körömmel azt, ami megnyerte tetszésünket. Izgulunk, bár semmi ilyet nem követtünk el, hogy egyszer csak jönnek s azt mondják, hogy pontokat fedeztek fel, s minthogy mindig nekik van igazuk s bizonyítékokra nincs szükség, három hónapra megvonják tőlünk a könyveket s még jó, ha nem teszik szigorítottba az egész cellát. Ezek a hónapok börtönéletünk fénykora, mielőtt elmerülnénk a lágerélet mocsarában, nagyon bántana, ha könyv nélkül maradnánk. De nemcsak félelem: repeső öröm is ez a várakozás, mint ifjúkorunkban vártuk a választ egy-egy szerelmes levélre: jön-e, nem jön-e s vajon milyen lesz?

Végre megjönnek a könyvek s meghatározzák a következő tíz napot: hogy a könyveket bújjuk-e elsősorban, vagy ha szemetet szúrtak, beszélgetéssel fogjuk-e inkább tölteni az időt. Mindig annyi könyvet hoznak, ahány fő van a cellában – kenyérosztóhoz illő számítás ez, nem pedig könyvtároshoz: egynek egyet, hatnak hatot. A népes cellák járnak jól.

Az öreglány néha csodaképpen eleget tesz kívánságainknak! De még ha nem veszi is figyelembe őket, akkor is érdekes zsákmányhoz juthatunk. Mert a Nagy Lubjanka könyvtára egyedülálló a maga nemében. Valószínűleg elkobzott magánkönyvtárak anyagát halmozták fel itt; azok a könyvbarátok, akik összegyűjtötték ezt az anyagot, már visszaadták lelküket Teremtőjüknek. S ami a lényeg: bár évtizedek óta tisztogatják szerte az országban, kasztrálják a könyvtárakat, az állambiztonság elfelejtett kutatni saját kebelében s itt, magában az oroszlánbarlangban Zamjatyint, Pilnyakot, Pantyelejmont, Romanovot olvashatta az ember s a teljes Mereskovszkij kiadás bármelyik kötetét. (Egyesek viccelődtek, hogy minket már dögrovásra tettek, azért tűrik, hogy tiltott irodalmát olvassunk. Magam részéről úgy hiszem, hogy a lubjankai könyvtárosoknak fogalmuk sem volt, mit adnak a kezünkbe, szóval hogy trehányság s műveletlenség a dolog háttere.)

Az ebéd előtti órákban szenvedélyes olvasás folyik. De egy mondattól úgy begerjedhetsz, hogy felugrasz s rohangálsz ablaktól ajtóig meg vissza. Mindenképpen meg kell mutatnod valakinek, mit olvastál s mi következik abból, s máris benne vagytok a legnagyobb vitában. Ez az idő volt a szenvedélyes viták ideje is.

Sokszor összeakasztottuk a tengelyt Jurij Je...-vel.

Azon a márciusi reggelen, amikor mind az ötünket átrakták az 53-as cellába, egy hatodikat is tettek be hozzánk.

Úgy jött be szinte, mint önmaga árnyéka, cipője sem koppant a padlón bejött s mint aki nem bízik benne, hogy meg tud állni a saját lábán, nekidőlt az ajtófélfának. A cellában már eloltották a lámpát, reggeli homály volt a helyiségben, a jövevény mégsem nyitotta ki egészen a szemét, csak hunyorgott. És hallgatott.

Katonazubbonyának és nadrágjának szövetéből nem tudtuk eldönteni, hová tegyük: a szovjet, a német vagy a lengyel hadsereghez tartozik-e. Arca hosszúkás volt, nem mutatott oroszra. S milyen sovány! És soványsága mellett milyen magas!

Kérdezgettük oroszul – nem felelt. Szuszi németül kérdezte – nem felelt. Fasztyenko franciául, angolul – nem felelt. Csak lassan, nagyon lassan jelent meg valami mosolyféle az elgyötört, sárga arcán, mely inkább holt volt, mint eleven – életemben nem láttam ehhez hasonlítható mosolyt.

– „E-emberek…” – dadogta erőtlenül, mint aki ájulásból tér magához, vagy mint aki egész éjjel a kivégzésére várt. S kinyújtotta gyenge, elvékonyodott kezét. Egy rongyból kötött batyu volt ebben a kézben. „Kotlósunk”[124] rögtön felfogta ennek jelentőségét, rávetette magát a batyura, szétteregette az asztalon: vagy kétszáz gramm szálas dohány volt benne – s máris egy akkora cigarettát kezdett sodorni magának, hogy négynek is beillett volna.

Így jelent meg nálunk Jurij Nyikolajevics Je., miután három hetet töltött egy alagsori boxban.

Országszerte ismert dal volt 1929-ből, a KVZsD-konfliktus korából a következő:

„Acélos mellel söpörve az ellent
Állnak a vártán a huszonhetesek!”

Ennek a még a polgárháború alatt szervezett huszonhetes gyalogoshadosztálynak a tüzérségét egy cári tiszt vezényelte: Nyikolaj Je. (emlékeztem erre a névre: tüzérségi tankönyvünk szerzői közt láttam). Feleségével, elválhatatlan társával több ízben is átkelt a Volgán és az Urálon, hol keleti, hol nyugati irányban, egy lakásnak berendezett vasúti kocsiban. Ebben töltötte életének első éveit fiuk is, Jurij, aki 1917-ben született, a „forradalom ikertestvéreként”.

De ez régen volt; később az apa Leningrádban telepedett le, az Akadémiára került, jólétben, főúri módon élt, fia pedig törzstiszti iskolát végzett. A finn háború idején Jurij égett a vágytól, hogy a hazáért harcolhasson, ezért apja barátai beszervezték őt a vezérkarhoz adjutánsnak. Jurijnak ugyan sohasem kellett kúszva megközelítenie a finn géppuskafészkeket, csapdába sem esett mint felderítő, s a hóhoz sem fagyott hozzá a mesterlövészek golyói elől – de azért csak kijárt neki egy Vörös Zászló érdemrend s nem is akármilyen, csak úgy feszült a gimnasztyorkán! Abban a szent meggyőződésben tért haza a finn háborúból, hogy egy igazságos háborúban szerzett hervadhatatlan érdemeket.

A következő háborút azonban nem úszta meg ilyen simán. Az üteg, melynek parancsnoka volt, az ellenség gyűrűjében találta magát Lugánál. A szerte csatangoló katonákat összefogdosták s hadifogságba vitték a németek. Jurij egy tiszti koncentrációs táborba jutott Vilno közelében.

Mindenki életében van egy olyan esemény, amely döntően meghatározza az egész embert: sorsát, elveit, érzelmeit. Az a két

[124] Magyar börtön nyelven „Vamzer”.

év, melyet e táborban töltött, egész lényélcről kiforgatta Jurijt. Hogy mi volt ez a láger, azt nem lehet szépíteni szóvirágokkal, sem megkerülni csűrés-csavarással: ebben a táborban csak meghalni lehetett, aki pedig nem halt meg, annak le kellett vonnia bizonyos következtetéseket.

Túlélhették a lágert a „rendfenntartók”, a láger kebelbeli rendőrei, akiket a foglyok közül toboroztak. Jurij persze nem állt be rendőrnek. Túlélhették aztán a szakácsok is, továbbá a tolmácsok – ilyeneket kerestek is. Bár nagyon otthon volt a német társalgási nyelvben, Jurij ezt titokban tartotta. Tudta, hogy a tolmácsot övéi elárulására kényszerítik. Aztán elodázhatta a halált az is, aki sírásónak jelentkezett, de erre a munkára akadtak nála erősebbek s ügyesebbek is. Jurij azt mondta be, hogy ő művész. Valóban, sokoldalú otthoni neveltetéséhez festő-leckék is tartoztak; Jura meglehetősen jól festett olajjal s csak azért nem ment annak idején festőiskolára, mert eleget akart tenni apja óhajának, akire nagyon büszke volt.

Egy másik, idős festőművésszel együtt (sajnálom, hogy nem emlékszem a nevére) a barakk egyik elkülönített zugában helyezték el őket; ott festegetett Jurij, persze ingyen, a német parancsnokok megrendelésére – az egyiknek „Nero lakomáját”, a másiknak „az elfek körtáncát”, s ennek fejében enni adtak neki. Az a lőre, aminek a kedvéért a hadifogoly tisztek már reggel hatkor beálltak a sorba csajkáikkal, miközben a rendfenntartók bottal verték őket, a szakácsok pedig a merőkanállal, az a lőre nem volt elég az emberi élet fenntartására. Jurij esténként fülkéje ablakából gyönyörködhetett abban a páratlan látványban, amelyért magáért érdemes lett volna az ecset művészévé válnia: a mocsári rét fölött Esti köd lebeg, a szögesdróttal övezett réten sűrűn lobognak a tábortüzek, körülöttük – egykori orosz tisztek, ma: vadállati külsejű élőlények, akik döglött lovalt csontjain rágódnak, krumplihéjból lepényt sütnek, dohány helyett trágyát szívnak s valamennyien el vannak tetvesedve. Még nem hulltak el mind ezek a kétlábú teremtmények; még nem vesztették el mindannyian a tagolt beszéd képességét, s látni a tábortűz fényénél, hogy ha kicsit késve is, kigyúl néha arcukon az értelem, különben mindenben a neandervölgyiekre emlékeztetnek.

Keserű, keserű üröm! Az az élet, melyet itt őrizget, megszűnt már pusztán önmagáért kedves lenni Jurij számára. Nem abból a fajtából való ő, aki könnyen kiegyezik, gyorsan felejt. Nem, ha ezt túléli, kötelessége levonni a következtetéseket.

Azzal már tisztában van, hegy ez nem a németek lelkén szárad, legalábbis nem csak a németekén; hogy annyi nemzetből való hadifoglyok közt egyedül a szovjet hadifoglyok élnek, haldokolnak így, hogy náluk rosszabb helyzetben egy nemzet sincs. Még a lengyelek, még a jugoszlávok is tűrhetőbb viszonyok közt élnek, az angolokat és a norvégokat pedig elárasztják a Nemzetközi Vöröskereszt küldeményeivel, hazai csomagokkal, azok fel sem szokták venni a németektől kiutalt fejadagot. Ahol egymás mellett vannak a lágerok a szövetséges nemzetekből való foglyok könyörületből néha átdobnak valamit a mieinknek, ezek pedig úgy vetik rá magukat, mint a kutyafalka a csontra.

A háború egész terhét az oroszok viselik, mégis erre a sorsra jutottak. Hogy lehet ez?

Lassanként innen is onnan is érkezik egy-egy felvilágosítás: a szovjet nem ismeri el a régi Oroszország aláírását a hadifoglyokról szóló Hágai Egyezményen; azaz nem vállal semmi kötelezettséget a hadifoglyokkal való bánásmódot illetően és nem tart igényt övéi védelmére sem, akik hadifogságba estek.[125] A Szovjet nem ismeri el a nemzetközi Vöröskeresztet. A Szovjet nem ismeri el azokat, akik tegnap még katonái voltak, s nincs szándékában támogatni őket a hadifogságban.

Így hűl inog a szíve Október lelkes ikertestvér érzek. Ott a barakk fülkéjében győzködnek, vitatkoznak: Jurij és az öreg művész. (Jurijhoz nem könnyű hozzáférni, Jurij ellenszegül, de az öreg művész porban hántja le védőburkait). Hol a hiba? – Sztálin? De nem túlzás-e mindent Sztálin nyakába varrni? Rövidek ám az ő kezei is! Aki csak félkövetkeztetést vont le, az egyáltalán nem vont le semmit. Hát a többiek? Azok ott Sztálin körül s alatt s mindenütt az országban, általában azok, akiknek a Haza átengedte, hogy beszéljenek helyette?

S ha anyánk eladott bennünket a cigányoknak – ej, dehogy, még rosszabb: odavetett bennünket a kutyáknak, – belenyugodjunk-e? Anyánk marad-e ő annak ellenére? S ha a feleség bűntanyákra jár, köt-e hozzá még a hűség? S Haza-e az olyan haza, mely cserbenhagyja katonáit?

[125] Ezt az egyezményt csak 1955-ben ismertük el. Egyébként Melgunov már 1915-ben azt írja naplójában hogy a HÍREK szerint Oroszország nem engedélyezi a németországi orosz hadifoglyok segélyezését s ezek ott rosszabbul élnek, mint a többiek; mégpedig azért nem, nehogy a fronton HÍREK kapjanak lábra, milyen jól megy a hadifoglyoknak és sokan ezért adják meg magukat s essenek fogságba. Lám, örököltünk azért eszméket is! (Sz. P. Melgunov: Emlékezések és naplók, 1. k. Párizs, 1964. 199. és 203. l.)

...Hogy tótágast áll most Jurijban minden eszme s érzés! Rajongott az apjáért – most elátkozza! Most látja be először, hogy apja tulajdonképpen megszegte annak a hadseregnek tett esküjét, mely őt magasra emelte, megszegte, hogy segítsen megalapítani egy rendszert, mely íme, most a saját katonáit is elárulta. S miért kötné Jurijt az az eskü, melyet ennek az áruló rendszernek tett?

Amikor 1943 tavaszán megjelentek a lágerban a „fehérorosz légiók” első toborzói, voltak, akik azért csaptak fel, hogy az éhhaláltól megmeneküljenek, Je. azonban elszántan s tudatosan ment el velük. De nem sokáig tartott ki a légiónál: ha már lehúzták a bőröd, ne sajnáld a gyapjadat! Jurij most már nem titkolta kitűnő német nyelvtudását, s egy német főember maga mellé is vette őt, Jurij lett a jobbkeze. A kasseli születésű német egy kémkiképző iskola szervezésére kapott megbízást, amolyan gyorstalpaló, hadi tanfolyamokat kellett beindítania. Így jutott Jurij a lejlőre; nem láthatta előre, mi mindennel kell megalkudnia. A. haza felszabadításának vágya fűtötte – s kémek kiképzésére fogták be. Dehát a németeknek is megvoltak a maguk tervei. Hol itt a határ? Meddig mehet el az ember? Melyik az a pillanat, amikor nemet kell mondani? Jurijból a német hadsereg hadnagya lett. Német egyenruhában utazgatott most Németországban, járt Berlinben is, érintkezett orosz emigráns-körökkel. Olvasta Bunyint, Nabokovot, Aldanovot, Amfiteatrovot – ezek addig hozzáférhetetlenek voltak számára. Jurij azt várta, hogy ezeknél az íróknál, hogy Bunyinnál minden lapon vérkönnyeket sírnak Oroszország sebei. S mit talált ehelyett? Mire pazarolták a felbecsülhetetlen szabadságot? Megint csak a női test, a szenvedélyek sodrása, a naplementék, arisztokratikus fejecskék szépsége, porlepte korok anekdotái, – úgy írtak, mintha sohasem lett volna forradalom Oroszországban, vagy túlságosan is hozzáférhetetlen volna számukra ahhoz, hogy véleményt mondjanak róla. Ráhagyták az orosz ifjúságra az élet értelmének keresését. Így hányódott Jurij, habzsolva a látnivalókat s az ismereteket, közben pedig ősi orosz szokás szerint egyre gyakrabban s egyre mélyebben mártotta meg lelke zűrzavarait az alkoholban.

Milyen volt hát az a kémiskola? Persze nem igazi, ettől messze volt. Hat hónap alatt csak az ejtőernyő használatát, a robbanástechnikát s a rádióadást sajátíthatták el. A németek nem is nagyon bíztak bennük. Az ő bevetésük már a bizalom inflációját jelentette. A félig holt, reménytelenül magukra hagyott orosz hadifoglyok számára pedig ezek az iskolák jó megoldásnak bizonyultak, Jurij véleménye szerint is: a fiúk itt

felerősödtek, új, meleg ruhákba öltöztek, s még a zsebüket is teletömték szovjet pénzzel. A tanulók (s a tanítók is) csak színlelték, hogy minden úgy lesz: hogy ők majd szovjet földön fognak kémkedni, kijelölt objektumokat robbantani, titkos hullámon érintkezni a németekkel, hogy a végén visszatérjenek Németországba. Valójában csak a halálból s a fogságból kerestek kiutat ezeken az iskolákon keresztül; életben akartak maradni, de nem azon az áron, hogy honfitársaikra tüzeljenek a fronton.[126] Miután átdobták őket, a továbbiakban szabad választásuk volt, ki-ki jelleme s lelkiismerete szerint járhatott el. A dinamitot és a rádióadót mindjárt az elején eldobták valamennyien. Csak az volt a kérdés, azonnal megadják-e magukat a hatóságoknak (mint az én pisze „spionom” a hadsereg kémelhárítójánál), vagy előbb eligyák, elszórakozzák az ajándékpénzt. Csak vissza nem tért egy sem, soha senki át nem ment a fronton németekhez.

Közvetlenül újév, 1945 előtt azonban váratlanul mégis visszatért egy hetyke fickó s jelentette, hogy végrehajtotta a feladatat. (Tessék ellenőrizni!) Szokatlan dolog volt ez. A német parancsnok biztosra vette, hogy a *szmers* küldte és agyon akarta lövetni. Ez a sorsa a lelkiismeretes kémnek! Jurij azonban a sarkára állt: ellenkezőleg, meg kell jutalmazni, példának állítani a tanfolyam elé! A visszatért kém pedig meghívta Jurijt egy literre és már nekivörösödve áthajolt az asztalon s így szólt: „Jurij Nyikolajevics! A szovjet parancsnokság bocsánatot ígér önnek, ha azonnal hazajön s átáll hozzánk.”

Jurij megremegett. Valami meleg áramot érzett már rég elkérgesedett s mindentől elszakadt szívében. A Haza?... Átkozott és igazságtalan, de még így is, még mindig drága! S megbocsátás?... Hazamehet a családjához? Végigsétálhat a Kamenno-osztrovszkin? Hát hiszen oroszok volnánk, vagy mi? Ti megbocsátotok, mi hazatérünk s milyen jól, is leszünk ezután!... Az a másfél év, mióta kijött lágerből, nem hozott boldogságot Jurij számára. Nem bánt meg semmit, de nem is látott jövőt maga előtt. És ha néha magához hasonló bűntudat nélküli oroszokkal összedugták a fejüket a vodka felett, mindnyájan ugyanazt érezték: nincs talaj a lábuk alán, életük valamiképpen nem igazi élet. A németek a maguk érdekei szerint rángatják

[126] A mi vizsgálatunk természetesen nem fogadott el ilyen indokolásokat. Milyen jogon akartak ezek életben maradni, mikor a kiváltságosak nélkülük is jól éltek családostul valahol messzi a fronttól? Azt a legkevésbé sem méltányolták, hogy ezek a fiúk nem voltak hajlandók német fegyvert fogni. Spionjátékukért a legterhelőbb cikkelyt nyomták rájuk, az 58:6-ost megtoldva „diverzáns tevékenység szándékával”. Ez életfogytig tartó raboskodással volt egyértelmű.

őket. Most, hogy már kétséget kizáróan elvesztették a háborút, Jurij számára mégiscsak nyílt valami lehetőség: főnöke szerette s közölte vele, hogy Spanyolországban van egy tartalék birtoka, ahová együtt elszelelhetnének, ha füstbe száll a birodalom. Most pedig ez a részeg honfitárs hajol feléje az asztal fölött és élete kockáztatásával intézi hozzá ezeket a szavakat: „Jurij Nyikolajevics! A Szovjet Hadvezetés értékeli az ön tapasztalatait és tudását: adatokat akar kapni öntől a német kémszolgálat szervezetéről...”

Je. két hétig kétség s remény közt ingadozott. Amikor azonban a szovjet csapatok átkeltek a Visztulán, s a kémiskolát is mélyebben a front mögé kellett vonni, Jurij beterelte az egész iskolát egy csendes lengyel gazdaságba, felsorakoztatta a fiúkat s közölte velük: „Átmegyek a szovjet oldalra. Kinek-kinek szabad választást adok a cselekvésre!” Akkor ezek a gyász-spionok, ezek a sárgacsőrűek, akik egy órája még a legnagyobb odaadást színlelték a német Reich iránt, lelkesen felordítottak: „Hurrá-á! Mi i-is!” (Ezt a „hurrát” jövendő kényszermunkájukra kiáltották...)

A kémiskola tehát teljes állományában elrejtőzött, így várva meg a szovjet tankokat, melyek nyomában a *szmers* is megérkezett. Jurij nem látta többé a fiait. Öt külön. vették s tíz napon keresztül nyaggatták, elmondatták vele az iskola egész történetét, kérdezgették a tananyag s a diverzáns feladatok felől. Ő pedig komolyan vette, hogy „tapasztalataira s tudására” kíváncsiak. Már az is szóba került, hogy visszatérhet otthonába, hozzátartozóihoz.

Csak a Lubjankában jött rá, hogy még Salamancában is közelebb volna kedves Névájához.... Agyonlövés várt rá, vagy börtön, semmivel sem kevesebb húsz évnél.

Így megy lépre az ember, aki a hazai táj füstje után megy... Ahogy a fájós fog meg nem szűnik sajogni, míg el nem ölik benne az ideget, körülbelül úgy nem szűnünk meg mi sem sajogni, vágyódni a haza után, míg csak arzént nem nyelünk. Az Odisszea lótuszevői ismertek valami lótuszt erre a célra...

Jurij mindössze három hetet töltött a cellánkban. E három hét alatt szünet nélkül vitatkoztunk egymással. Én azt mondtam, hogy forradalmunk nagyszerű és igazságos volt, csak 1923-ban torzult el. Ő szánakozva nézett rám s összepréselte ideges ajkait: mielőtt forradalmat csinálnánk, először ki kellene irtani az országból a poloskákat! (Ebben furcsa módón egyetértettek Fasztyenkóval, bár oly ellentétes pólusokról indultak el.) Én azt mondtam, hogy sokáig csupa magasztos célkitűzésű, áldozatos

lelkű férfiú intézte országunk ügyeit. Ő azt felelte, hogy azok mind, már a kezdet kezdetén Sztálin fajtájából valók voltak. (Abban, hogy Sztálin bandita, nem volt köztünk véleménykülönbség.) Akkor Gorkijt említettem: micsoda ész! mily érett, biztos látásmód! micsoda nagy művész! Jurij így vágott vissza: jelentéktelen, végtelenül unalmas személy! Maga találta ki magát s úgy találta ki hőseit is, minden könyve kiagyalt, elejétől végig. Lev Tolsztoj, az igen! Ő az orosz irodalom cárja!

E mindennapos viták következtében, melyek fiatal korunkhoz illően hevesek voltak, nem tudtunk igazán felmelegedni egymás iránt s több tulajdonságot értékelni egymásban, mint amennyit kifogásoltunk.

Mióta elvitték a cellánkból, nem hallottam róla, bármennyit kérdeztem is utána; senki sem ült vele a Butirkában, senki sem találkozott vele a továbbító lágerokban. A vlaszovisták mind nyomtalanul eltűntek, még a közemberek is, nagyon valószínű, hogy a föld alá, vagy valahová észak pusztáira, ahonnan máig sem kaptak elbocsátó levelet. Jurij Je. esete azonban még e szerencsétlensorsúak közt is a kirívóbbak közé tartozott.

Végre megjött a lubjankai ebéd! Már messziről hallottuk a vidám csörömpölést a folyosón, aztán mint egy vendéglőben, mindenkinek külön tálcán két alumíniumtányért hoznak be (nem börtöni kistálat!): egyikben egy merőkanálnyi leves, a másikban egy merőkanálnyi híg, zsírtalan kása van.

A kezdeti izgalmak közepett semmi sem akar lemenni a vizsgálati fogoly torkán, több napon át még a kenyérhez sem nyúl s nem tudja, hova tegye. Lassanként azonban visszatér az étvágya, majd az állandó éhségállapotába jut, mely féktelen mohóságba is átcsaphat. Később, ha sikerül erőt vennie magán, összeszűkül a gyomra, alkalmazkodik a fösvény adagokhoz, s szinte már be is éri az itteni nyomorúságos koszttal. Ehhez persze önnevelésre van szükség; le kell szokni arról, hogy az ember azt lesse, ki eszik még valamit, ki kell zárni az evésről való nagyon is veszélyes beszélgetéseket s amennyire lehetséges, fel kell emelkedni a magasabb szférákba. A Lubjankában ez annál is könnyebb, mivel ebéd után kétórás „fekvő-kúrát” engedélyeznek – csudára szanatóriumi ez is! Heverünk, háttal a kukucsnak, a látszat kedvéért egy könyvet tartunk kinyitva magunk előtt és szunyókálunk. Az alvás ugyan meg van tiltva, és a felügyelők jól látják, ha sokáig nem fordítjuk el a lapot, de ezekben az órákban rendszerint nem kopognak

ránk. (E humánus eljárásnak magyarázata, hogy akiknek nincs részük ebből az alvásból, azok akkor éppen nappali kihallgatáson vannak. A nyakaskodók, akik nem akarják aláírni a jegyzőkönyvet, így annál erősebbnek érzik a kontrasztot: mikor bejönnek, éppen lejár a pihenés órája.)

Pedig az álom a legjobb orvosság az éhség és a lelki gyötrelme ellen: olyankor a szervezet nem nyugtalankodik, az agy nem számolja újra meg újra azokat a hibákat, amelyeket az ember elkövetett.

De már hozzák is a vacsorát: még egy merőkanálnyi kását. Az élet sietősen rakja ki eléd adományait. Most aztán a takarodóig hátralevő öt-hat órában egy falatot sem vehetsz a szádba. De ez nem olyan borzasztód könnyű megszokni, hogy az ember semmit se egyék esténként – a katonaorvosok régtől tudják ezt, s a tartalékos ezredeknél egyáltalában nem adnak vacsorát.

Majd az esti klozetolás ideje is eljön, meglehet, ez volt az, amire a leghőbb vággyal gondoltál a nap folyamán. Micsoda megkönnyebbülés, hogy megváltozik egy csapásra az egész világ! Hogy leegyszerűsödnek a világrengető problémák – ugye tapasztaltad?

Ó, ti súlytalan lubjankai esték! (Persze csak akkor súlytalanok, ha nem vár rád éjszakai kihallgatás.) Súlytalan a test is, az a kis kása csak épp annyira éléghette ki, hogy a lélek ne érezze terhes követelődzését. Micsoda könnyűek, szabadok a gondolataink! Mintha a Sínai-hegy ormaira ragadott volna bennünket a Lélek s ott lángok közt jelenne meg nekünk az Igazság! Nemde Puskin is erről álmodozott:

„Szomjazlak, élet, gondolkodás, szenvedés”?

Mi pedig szenvedünk is, gondolkodunk is, egyéb tartalma nincs is életünknek. S tulajdonképpen milyen könnyű is volt elérni ezt az ideált!

Persze esténként is vitatkozunk, abbahagyjuk a sakkjátszmát Szuszival, félretesszük a könyvet. A leghevesebben megint csak Je.-vel akaszkodunk össze, mert minden téma tele van robbanóanyaggal, például hogy ki nyeri meg a háborút. Közben bejön a felügyelő s szó nélkül, kifejezéstelen arccal leereszti az ablakon a sötétkék légoltalmi rolót. Ott a második függöny mögött ekkor kezdődnek az üdvlövés-sorozatok a moszkvai alkonyatban. Nem látjuk a lövések villanásait az égen, nem látjuk Európa térképét sem, de megpróbáljuk magunk elé képzelni s kitalálni, milyen városokat foglaltunk el. Jurijt

különösen felizgatják ezek a lövések. Mintegy a sorsot szuggerálva, hogy az javítsa ki a hibákat, melyeket ő elkövetett, erősítgeti, hogy a háború egyáltalán nem fejeződik be, hagy most a Vörös Hadsereg s az angol-amerikai erők esnek majd agymásnak, s még csak kezdődik az igazi háború. Ez a jóslat mohó érdeklődést kelt a cellában. Aztán hogy végződik ez az új háború? Jurij azt állítja, hogy félkézzel szétzúzzák a Vörös Hadsereget (s mi akkor, persze kiszabadulunk? vagy agyonlőnek bennünket?). Én ellentmondok vitánk különösen szenvedélyessé fajul. Ő azzal érvel, hogy hadaink ki vannak merülve, ki vannak vérezve, alaposan el vannak gyengülve, s ami a lényeg: a szövetségesek ellen már nem fognak akkora elszántsággal harcolni. Én azokra a csapategységekre hivatkozva, melyeket ismerek, azt állítom, hogy hadseregünk nincs is annyira kimerülve, amellett most sokkal tapasztaltabb, mint régebben volt, sem erőben sem elszántságban nincs hiány, s konfliktus esetén sokkal biztosabban kikészíti a szövetségeseket, mint a németeket. – Soha! – kiabálja (suttogva) Jurij. – Hát az Ardennek? – kiáltom (ugyancsak suttogva). Fasztyenko közbelép s kinevet bennünket, hogy fogalmunk sincs arról, milyen a Nyugat, s hogy jelenleg nincs az erő, mely rávehetné a szövetségeseket, hogy ellenünk fordítsák a fegyvert.

Este valahogy még sincs akkora vitatkozó kedvünk, inkább hallgatnánk valami érdekeset, valami csillapítót, s szívesen elbeszélgetünk közös egyetértésben.

E kedvenc társalgási téma a börtönben a régi börtöni szokások felelevenítése, hogy milyen is volt régen „ülni”. Most jön kapóra, hogy Fasztyenko éppen nálunk van: első kézből juthatunk hozzá ilyen tudósításokhoz. Ránk az gyakorolta a legnagyobb hatást, hogy azelőtt becsület és dicsőség dolga volt politikai fogolynak lenni, hogy nemcsak testszerinti rokonaik nem tagadták meg őket, hanem ismeretlen lányok keresték fel őket a börtönben s menyasszonyuknak adták ki magukat, hogy találkozhassanak velük. S, ahhoz mit szóljunk, hogy régebben ünnepek előtt általános szokás volt csomagokat küldeni be a foglyoknak? Oroszországban senki sem mondott búcsút a nagyböjtnek anélkül, hogy ne vitt volna adományokat a közös börtönkonyhára az ismeretlen foglyok részére. Vittek karácsonyi sonkát, lepényt, pirogot, pászkát. Még a legszegényebb anyóka is vitt vagy tíz darab festett tojást s könnyebb lett tőle a lelke. Istenem, hová lett a régi orosz jószívűség? Az *öntudatosság* lépett a helyébe. Oly drasztikusan s jóvátehetetlenül megfélemlítették népünket, hogy végképp leszokott arról, hogy mások szenvedésével is törődjék. Ezért oly elképzelhetetlen s

groteszk ma az ilyesmi. Ha most egy munkahelyen azt javasolnád, hogy az ünnepek előtt rendezzenek gyűjtést a helybeli börtön foglyai részére, – ezt úgy fognák fel szinte mint szovjetellenes mozgalmat! Lám, ennyire elvadultunk!

Pedig mennyit jelentettek a foglyoknak azok az ünnepekre beküldött ajándékok! Nemcsak a jóízű ételek, nem! Szívmelengetőbb volt az az érzés, hogy a kintiek gondoltak rád, törődnek veled.

Fasztyenko arról is mesél, hogy még a szovjet érában is létezett politikai Vöröskereszt – ezt azonban már sehogysem tudjuk elhinni, az ilyesmi mégiscsak hallatlan volna. De ő tudja, hogy például Je. P. Peskova (Gorkij felesége), kihasználva személyes bántatlanságát külföldre szokott utazni pénzt gyűjteni (nálunk ugyan össze nem szedte volna!) – a pénzen aztán itthon vásároltak élelmiszert azoknak a politikaiaknak, akiknek nem voltak hozzátartozóik. Minden politikainak? – No, nem mindnek – javítja ki magát Fasztyenko – a „káereknek” azaz az ellenforradalmároknak nem (tehát sem mérnököknek sem a papoknak), csak a volt politikai pártok tagjainak. Ahá, szóval innen fúj a szél!... Különben a Vöröskeresztet is majdnem teljes egészében leültették, Peskovát persze nem...

Még egy téma van, amiről szívesen beszélsz esténként, persze ha nem vár rád éppen kihallgatás: a kiszabadulásról. Igen, mondják, olyan csodálatos esetek is előfordulnak, hogy némelyeket szabad lábra helyeznek. Nálunk is csak hívják ám egyszer Z...v-ot „holmijával együtt” – csak nem eresztik ki máris? A vizsgálat nem érhetett véget ilyen hamar! (Tíz nap múlva visszajött: kirándultatták Lefortovóba. Ott nyilván sürgős lett neki, hogy *aláírjon*, s most visszatették hozzánk.) Hallgass ide, ha téged egyszer kieresztenek hisz magad mondod, hogy szóra sem érdemes az „ügyed” – akkor ígérd meg, hogy elmégy a feleségemhez, s ennek bizonyságául legyen a legközelebbi csomagomban, mondjuk, két alma... – Nem kap most almát seholsem. – Akkor három perec. – Az is megesne hogy perec sincs Moszkvában. – No jó, akkor négy krumpli! (Ebben megegyeznek, s N-et valóban elviszik „holmistul”, M pedig négy krumplit kap a csomagjában. Elképesztő! Bámulatos! Őt kieresztették, pedig neki sokkal komolyabb az ügye, mint az enyém, – szóval talán engem is hamarosan...? Pedig csak szétnyomódott M feleségének~ a szatyrában az ötödik krumpli, N pedig már talán útba van Kolima felé a hajó gyomrában.)

Így társalgunk mindenről az égvilágon, eszünkbe jut valami, amin nevetni lehet s jól érzed magad, nagyszerű hangulatban

vagy ennyi érdekes ember közt, akik egészen más világból, más élettapasztalatokkal érkeztek ide. Közben észrevétlenül s hangtalanul átestek az esti ellenőrzésen, összeszedték a szemüvegeket, aztán háromszor pislant a lámpa, jelezve, hogy öt perc múlva takarodó.

Hamar, hamar! Gyorsan a takarót! Ahogy a fronton nem tudod, nem záporoznak-e rád a következő pillanatban gránátszilánkok, úgy nem tudjuk itt sem, nem most kezdődik-e megvallattatásunk baljós éjszakája. Lefekszünk, egyik kezünket kirakjuk a takaró fölé, megpróbáljuk kiszellőztetni a fejünkből a gondolatokat. Aludni, aludni...

Körülbelül ebben a percben történt egy áprilisi este, nem sokkal azután, hogy elbúcsúztunk Je.-től, hogy megcsikordult a zár. Összeszorult a szívünk: Kit? Mindjárt kezdi majd suttogását az őr: „esz”-szel, „zé”-vel! De az őr nem suttogott. Felemeltük a fejünket. Az ajtónál ott állt az újonc: vézna fiatalember, kopottas kék ruhában, kék sapkában. Holmija nem volt. Zavarodottan nézegetett maga körül.

– Hányas cella ez? – kérdezte nyugtalanul.

– Ötvenhármas.

Megrázkódott.

– Kintről? – kérdeztük.

– Ne-em... – szenvedően rázta a fejét.

– Mikor tartóztatták le?

– Tegnap reggel.

Felkacagtunk. Naiv, lágy arcvonásai voltak, szemöldöke szinte teljesen fehér.

– Aztán miért?

(Ez nem tisztességes kérdés, nem is lehet rá választ várni.)

– Hát, nem tudom... Csak úgy... semmi az egész.

Így felel mindenki, mindenki semmiség miatt ül. S különösen a vizsgálati fogoly szemében látszik jelentéktelennek saját ügye.

– No, de mégis!?

– Írtam egy felhívást. Az orosz néphez.

– Micsoda-a?? (Ilyen „semmiséggel” még nem volt dolgunk!)

– Agyonlőnek? – nyúlt meg az arca. Sapkáját még le sem vette, most az ellenzőjét húzogatta.

– No, azt nem, ugyan! – nyugtattuk meg. Mostanában senkit sem lőnek agyon. TÍZES, mint a sicc!

– Maga munkás? vagy hivatalnok? – kérdezte szociáldemokratánk, az osztályelmélethez híven.

– Munkás.

Fasztyenko kinyújtotta a kezét és diadalmasan kiáltotta oda nekem:

– Tessék. A. L. itt van magának a munkásosztály beállítottsága!

S befordult aludni, mint aki biztos benne, hogy eddig s nem tovább, a többit már hallgatni sem érdemes.

De tévedett.

– No de mégis, hogyan? Csak úgy felhívás, minden további nélkül? Kinek a nevében?

– Saját nevemben.

– Dehát kicsoda maga?

Az újonc bűntudatosan elmosolyodott: – Mihály cár vagyok.

Mintha villám csapott volna közénk. Még egyszer felkönyököltünk az ágyakon, szemügyre vettük. Nem, ez a félénk, sovány arc egy cseppet sem emlékeztetett Mihail Romanov arcára. No, meg aztán az életkora...

– Holnap, majd holnap, aludni! – mondta Szuszi szigorúan.

Azzal az előérzettel aludtunk el, hogy holnap az a két óra a reggeli kenyérosztás előtt nem lesz unalmas.

A cárnak is behoztak egy ágyat s egy matracot s őfelsége szép csendesen elvackolódott a kübli közelében.

* * *

1916-ban egy Belov nevű moszkvai mozdonygépész házába belépett egy ismeretlen, köpcös, barnaszakállú öreg s így szólt a gépész istenfélő feleségéhez: „Pelageja, neked van egy egyéves fiacskád. Őrizd meg őt az Úr számára. Ha eljön az óra, újból megjelenek.’’ Ezzel elment.

Pelageja nem tudta, ki volt az az öreg, de oly nyomatékosan, akkora méltósággal szólt, hogy az anyai szív alávetette magát szavának. S jobban vigyázott erre a fiára, mint a szeme fényére. Viktorból csendes, engedelmes, istenfélő fiú

lett, az angyalok és az Istenanya gyakran megjelentek neki. Később ritkábban. Az öreg nem mutatkozott többé. Viktor sofőrnek képezte ki magát, 1936-ban behívták katonának, Birobidzsánba vezényelték, ahol autós században szolgált. Nem volt valami beszédes s lehet; hogy éppen ez az annyira nem sofőrhöz illő csendessége s szerénysége bűvölt el egy kislányt a civil szolgálatosok közül, míg szakaszparancsnoka, aki ugyanezért a kislányért volt oda, hoppon maradt. Ekkortájt jött hozzájuk hadgyakorlatra Blücher marsall, akinek a magánsofőrje hirtelen súlyosan megbetegedett. Blücher felszólította az autószázad parancsnokát, hogy küldje hozzá százada legjobb gépkocsivezetőjét; a századparancsnok szólt a szakaszparancsnoknak, ez pedig rögtön kapcsolt, hogy most rásózhatja a marsallra vetélytársát, Belovot. (Sokszor van így a hadseregnél: nem azt léptetik elő, aki rászolgált, hanem akitől meg akarnak szabadulni.) Amellett Belov nem iszik, dolgos és senkit sem csap be.

Belov megtetszett Blüchernek s ott is maradt a marsall mellett Blüchert hamarosan Moszkvába hívták valami ürüggyel (így szakították el őt engedelmes távolkeleti csapataitól, mielőtt letartóztatták, sofőrjét oda is elvitte magával. Árvaságra jutva Belov a Kreml garázsához került s hol Mihajlovot (a Komszomoltól) fuvarozta, hol Lozovszkijt, majd még valaki mást is, végül pedig Hruscsovot. Sok mindent látott akkor Belov, és nekünk is sokat mesélt: a luxusvacsorákról, az uralkodó osztály erkölcseiről, az óvatossági rendszabályokról. A moszkvai proletariátus egyszerű képviselőjeként jelen volt Buharin tárgyalásán is, amelyet akkor tartottak a Tanácsok Házában. Gazdái közül csak Hruscsovról beszélt meleg hangon: csak az ő házában ültették a sofőrt a közös családi asztalhoz s nem küldték ki a konyhába; csak ott őrződött meg azokban az években a munkás-egyszerűség. Az életvidám Hruscsov maga is megszerette Viktor Alekszejevicset s amikor 1938-ban Ukrajnába ment, nagyon hívta őt magával. „Nem kellett volna elválnom Hruscsovtól” – mondta Viktor Alekszejevics. De valami Moszkvában tartotta.

A háború kitörése körül, 1941-ben, valami okból megszakadt a munkaviszonya s nem dolgozott többé a kormányzati garázsban. Mivel senki sem fedezte, rögtön behívta a Hadügyi Bizottmány. Gyenge egészségére való tekintettel mégsem küldték a frontra, hanem egy munkás-zászlóaljhoz – előbb gyalogosan Inzába, majd lövészárokásáshoz és útépítéshez. Az utóbbi évek gondtalan, bőséges életmódja után nagy pofára esés volt, igazán fájdalmas. Színültig töltve

kapta ott a nélkülözés és a keserűség poharát, s bárhová nézett, azt látta, hogy a nép nemcsak hogy jobb körülmények közé nem jutott a háború kitöréséig, hanem valósággal éhezik és nélkülöz. Maga is alig élte túl ezt a megpróbáltatást s miután betegség miatt leszerelték, visszatért Moszkvába. Itt újból sikerült felvergődnie: Scserbakovot[127] majd Szegyint, az „olaj-komisszárt" fuvarozta. De Szegyin sikkasztott (csekély 35 milliót), őt csendben eltávolították, így aztán Belov megint csak kipottyant a vezérek szolgálatából. Elszegődött hát sofőrnek egy autólerakathoz s szabad idejében furikázni szokott a Krasznaja Pahra felé.

Gondolatai azonban már másfelé jártak. 1943-ban otthon volt az anyjánál, ez éppen mosott és a kútra ment két vödörrel. Egyszerre nyílt az ajtó s belépett egy ismeretlen fehérszakállú, köpcös öreg. Keresztet vetett az ikon előtt, Belovra emelte szigorú tekintetét és így szólította meg: „Üdvözlégy, Mihail! Az Isten adja rád áldását!" – „Én Viktor vagyok" – felelte Belov, de az öreg nem hagyta annyiban: „De Mihail leszel, a szent Oroszország cárja!" Akkor jött be az anyja s egyszerre le is ült rémületében, feldöntve vödreit: ugyanaz az öreg volt ez, aki 27 évvel azelőtt járt nála, csak azóta megőszült, különben minden ugyanaz volt rajta. „Isten áldása rajtad, Pelageja, megőrizted fiadat!" – mondta az öreg. Aztán a jövendő uralkodóhoz fordult, mint valami pátriárka, hogy felkenje őt. Azt prófétálta a megrendült fiatalembernek, hogy 1953-ban hatalomváltás lesz s őt teszik meg minden oroszok cárjának.[128] (Ezért döbbent hát meg annyira, hogy éppen az 53-as cellába került!) Az erőgyűjtést már 1948-ban el kell kezdeni. Bővebb oktatást azonban nem adott az öreg az erőgyűjtés mikéntjéről, hanem eltávozott, S Viktor Alekszejevicsnek nem volt több alkalma, hogy kikérdezze.

Ezzel aztán odalett a nyugodt, egyszerű élet. Másvalakit talán megrémített volna ez az erejét meghaladó megbízatás; de minthogy Viktor már dörgölődzött a Legmagasabb körökkel, volt alkalma látni ezeket a Mihajlovokat, Scserbakovokat, Szegyineket, hallani a sofőrök elbeszéléseit, ezért arra a belátásra jutott, hogy nincs ott szükség semmi rendkívüli képességre, sőt!

---

[127] Elmondta, hogy a hájas Scserbakov, mikor bejött az Informbüro-ba, nem szeretett ott embert látni, ezért azokból a szobákból, melyeken át kellett haladnia, mindenkit kisöprűztek, aki csak ott dolgozott. Ilyenkor a kövérségtől nyöszörögve le szokott hajolni s felhajtotta a szőnyeg csücskét. Aztán jaj volt az egész Informbüronak, ha csak egy porszemet is felfedezett.

[128] Ha azt a kis hibát leszámítjuk, hogy összetévesztette a sofőrt az utasával (Hruscsovval), a jóslatot mondó öreg nem is tévedett olyan nagyon.

Az újonnan felkent cár csendes, lelkiismeretes és finomérzésű ember volt, akár Fjodor Ivanovics, az utolsó Rurik, ezért súlyosnak s nyomasztónak érezte a fején az egyeduralkodói süveg szorítását. Köröskörül, bármerre nézzen, nyomorog s kesereg a nép; ezért eddig nem őt terhelte a felelősség, de ezentúl minden az ő vállát nyomja, az ő bűne, hogy minden marad a régiben. Természetellenesnek találta, hogy 1948-ig várjon, ezért még azon az őszön, 1943-ban, megírta első manifesztumát az orosz néphez és fel is olvasta négy dolgozónak az olaj-népbiztosság garázsában.

...Mindezt Viktor Alexejevics maga mesélte el nekünk szerényen, mikor reggel korán köréje gyűltünk. Még mindig nem értük fel ésszel, mekkora s mily gyermeki bizalom van benne; annyira lekötött bennünket elbeszélése szokatlansága, hogy végzetes mulasztást követtünk el: nem figyelmeztettük a „kotlós” jelenlétére. De hogy is gondolhattuk volna, hogy annak, amit itt oly nyíltszívűen mesélget nekünk, még nem minden részletét ismeri a vizsgálóbíró? Mihelyt véget ért a mese, Kramarenkónak rögtön mehetnékje támadt, mit tudom én, talán a „börtönigazgatóhoz dohányért” vagy-az orvoshoz, elég az hozzá, hogy hamarosan hívták is. Ott aztán *beköpte* azt a négy olajmunkást, akikről különben sohasem tudódott volna ki semmi. (Másnap, mikor visszajött a kihallgatásról, Belov csodálkozott, honnan szerzett tudomást róluk a vizsgáló. Mi is csak akkor kapcsoltunk...) Az olajosok tehát olvasták a manifesztumot, mindnyájan egyetértettek vele, – EGYIKÜK SEM JELENTETTE FEL az Uralkodót, Ő maga azonban érezte, hogy korai ez még, túlságosan korai! – és elégette a manifesztumot.

Egy év telt el ezután. Viktor Alexejevics szerelőként dolgozott az autólerakatnál. Akkor 1944 őszén újra írt egy manifesztumot és odaadta elolvasásra TÍZ EMBERNEK – sofőröknek, lakatosoknak. Valamennyien egyetértettek vele! És SENKI SEM ADTA FEL! (Tíz közül egy sem – ritka jelenség ez abban a besúgókban bővelkedő korban! Fasztyenko helyesen vélekedett a „munkásosztály beállítottságáról”!) Igaz, hogy közben a cár is jámbor csaláshoz folyamodott: elejtett egy-egy célzást befolyásos összeköttetéseiről a kormánykörökben; szolgálati kiküldetéseket helyezett kilátásba híveinek, hogy vidéken összefogják a monarchista erőket.

Néhány hónap múlva a cár kiterjesztette bizalmát két leányra is a garázsban. hanem ezúttal beletalált a közepébe: a lányok az eszmei tudatosság magaslatán állóknak bizonyultak. Viktor Alekszejevics szíve összeszorult, rosszat sejtett.

Gyümölcsoltó utáni vasárnap éppen a piactéren ment át, nála volt a manifesztum is, mikor egy öreg munkással találkozott, aki egy volt a hívei közül. „Viktor! – mondta neki az öreg – elégethetnéd már azt a papírt, nem gondolod?” S akkor Viktornak is egész határozottan az volt az érzése: igen, idő előtt írtam, el kell égetnem! „Légy nyugodt, mindjárt elégetem!” el is indult hazafelé, hogy elégesse. De még a vásártéren volt, mikor két barátságos fiatalember odakiáltott neki: „Viktor Alekszejevics! Jöjjön már velünk!” És autójukkal egyenesen a Lubjankába vitték.

A Lubjankában akkora volt a sietség és izgalom, hogy jóformán meg sem motozták, s volt egy pillanat, amikor az uralkodó majd hogy meg nem semmisítette manifesztumát a klozetban. De aztán meggondolta a dolgot: akkor még kegyetlenebbül szorongatnák, hogy hol van hát? Már vitték is fel a liften, egyenesen a tábornok s az ezredes elé, s a tábornok sajátkezűleg rántotta ki a manifesztumot a degeszre tömött zsebből.

A Nagy Lubjankát azonban már egyetlen kihallgatás megnyugtatta: kiderült, hogy nem olyan-szörnyű ez az eset. Tízet letartóztattak az autótelepen. Négyet az Olaj-Népbiztosságnál. A vizsgálatot ezután már átadták az alezredesnek, aki nagyokat röhögött a felhívás olvasása közben:

– Tessék, itt azt írja Felséged: „Földművelésügyi miniszteremnek megparancsolom, hogy a jövő tavasszal oszlassa fel a kolhozokat” – de hogy osztják fel majd a leltári anyagot? Erről nem intézkedik Felséged... Itt meg azt írja: „Siettetem a lakásépítést, és mindenkinek munkahelye közelében biztosítok lakást... felemelem a munkások fizetését...” – De mi a fityfirittyből, Felség? Csak nem állítja talán rá a nyomdákat bankógyártásra? *Kölcsönt* pedig nem akar felvenni!...No és ez: „Földig lerombolom a Kremlt” – de hol helyezi el akkor a kormányát? Megfelelne-e magas igényeinek, mondjuk, a Lubjanka? Nem óhajtja megtekinteni?...

A fiatal nyomozók is odacsődültek, hogy vigyorogjanak egy sort a minden oroszok cárján. Csak a nevetséges oldalát fogták fel az ügynek, semmi egyebet.

Mi sem tudtuk megállni, hogy ne húzzuk őt egy kicsit ott a cellában. „Remélem, nem feledkezik meg 53-ban az 53-as celláról” – mondta neki Z...v és ránk kacsintott.

Mindenki nevetett rajta.

A fehérszemöldökű, együgyű lelkületű, lagymatag kézfogású Viktor Alekszejevics pedig, mikor szerencsétlen anyja, Pelageja főtt krumplit hozott be neki, megvendégelt bennünket, nem téve különbséget enyém s tied között: „Egyenek, egyenek, barátaim...”

S zavartan mosolygott. Tisztában volt vele maga is, milyen anakronisztikus és nevetséges minden oroszok cárjának lenni. De mit tehetett volna, mikor rá esett az Úr választása?!

Nemsokára elvitték őt a cellából.[129]

▯▯▯

Május elsejére leszedték az ablakról az elsötétítőt. Úgy látszik, vége a háborúnak.

Aznap este olyan csönd volt a Lubjankában, mint még soha; alighanem húsvét másnapja is volt, az ünnepek keresztezték egymást. A vizsgálók valamennyien Moszkvában csavarogtak, senkit sem vittek kihallgatásra. A csendben hallottuk, hogy valaki nagyon tiltakozik valami ellen. Az illetőt egy boxba vitték a cellából (a hang után érzékelni tudtuk az egyes ajtók elhelyezését), aztán sokáig verték őt ott a box ajtaja előtt. A nyomasztó csendben jól lehetett hallani, hogy zuhannak az ütések a testre és a levegő után kapkodó szájra.

Május másodikán harminc üdvlövés dördült el Moszkva felett, ami egy európai főváros elestét jelentette. Akkor már csak kettő volt elfoglalatlan: Prága és Berlin – találgattuk, melyik esett el.

Május 9-én a vacsorát együtt hozták be az ebéddel, ez csak május 1-én és november 7-én volt így a Lubjankában. Csak ebből találtuk ki, hogy vége a háborúnak.

Este még egy harmincas sorozatot lőttek, – most már egy főváros sincs meghódítatlan. Ezután még egy hosszú, talán negyven lövésből álló sorozat következett, – ez már a végnek is a végét jelezte.

Mi pedig, volt hadifoglyok s volt frontkatonák az ablakra szerelt „szájkosár” felett néztük a tűzijátéktól sziporkázó, fénypászmáktól felhasogatott moszkvai égboltot, a Lubjanka és egyéb moszkvai börtönök celláiból.

Borisz Grammov, egy fiatal tankelhárítós, akit rokkantként szereltek le (gyógyíthatatlan sebesülése volt a tüdején), de

[129] Amikor 1962-ben összehoztak Hruscsovval már a nyelvem hegyén volt Nyikita Szergejevics! Van ám nekünk egy közös ismerősünk!” – De inkább valami mást mondtam neki, fontosabbat, a volt foglyokról.

hamarosan le is ültettek diáktársaival együtt, ezt az estét egy népes butirkai cellában töltötte, ahol a rabok fele hadifogoly és frontkatona volt. Erről az utolsó üdvlövés-sorozatról egy tömör nyolcsoros verset írt; egyszerű szavakkal mondja el, hogy már a priccseken feküdtek, köpenyükkel betakarózva, mikor az ágyúdörgés felébresztette őket. Felemelték a fejüket, ráhunyorogtak a szájkosárra: ahá, üdvlövések! – aztán visszafeküdtek

„és újra köpenyükbe burkolóztak”

azokba a köpenyekbe, melyeket meghurcoltak a futóárkok sarában, tábortüzek hamujában s amelyeket ronggyá szaggattak a német gránátok repeszei.

Az a győzelem nem a mi Győzelmünk volt. Az a tavasz nem a mi tavaszunk volt.

6.
Az a tavasz

1945 júniusában minden áldott reggel és este rezesbandák hangját hozta a szél a Butirka ablakaira, valahonnan messziről, a Lesznaja vagy a Novoszlobodszkaja utcából. Szakadatlanul játszották az indulókat, ugyanazokra zendítettek rá újra meg újra.

Mi pedig ott álltunk a sarkig tárt s mégis áthághatatlan börtönablakoknál, a vasalt üvegből készült zavaros-zöld „szájkosarak” mögött, és hallgattuk. Csapategységek felvonulása volt-e az, vagy talán a dolgozók áldozták önként s boldogan a szabadidejüket menetgyakorlatokra? Nem tudtuk, de annak a híre már hozzánk is eljutott, hogy nagy „Győzelmi Ünnep” van készülőben, melyet június 22-én, a háború kitörésének negyedik évfordulóján fognak tartani a Vörös Téren.

A fundamentumba rakott kövek sorsa nyögés és örökös nyomatás, nem ők rakják fel a koronát az épületre. De azoktól, akiket merő ostobaságból vesztették el; akik a háború első rohamát fogták fel halálraszánt homlokukkal s mellükkel és megakadályozták a betolakodó győzelmét, azoktól még a fundamentumba ágyazott köveknek kijáró megbecsülést is megvonták.

„Mit tud az áruló az üdvnek hangiról…?”

Az a tavasz, 1945 tavasza, elsősorban s mindenekfelett a hadifoglyok tavasza volt börtöneinkben. Úgy vonultak át ők az Unió börtönein, mint az óceán apróhalai, végeláthatatlan, sűrű, szürke rajokban. Egy ilyen raj előőrse gyanánt tűnt fel előttem Jurij Je. Most pedig minden oldalról körülvesznek, sűrű, céltudatos nyüzsgésükkel, mint akik tisztában vannak előre meghatározott pályájukkal.

De nemcsak hadifoglyok vonultak át e cellákon: hullámokban ömöltek mindazok, akik Európában voltak: a polgárháború korának emigráltjai, a legutóbbi haburú alatt Németországba hurcolt „keleti rabok” (Ost-Sklave) s csak a Vörös Hadsereg-beli tisztek, akik túlságosan értelmesek voltak, le tudták vonni a legmesszebbmenő következtetéseket is, akiktől Sztálinnak volt oka félni, hogy az európai hadjáratból esetleg európai szabadságot akarnak hazavinni hadizsákmányként, mint ez már egyszer, százhúsz évvel ezelőtt, megtörtént.

A többség mégis az én korosztályomból került ki, mely nemcsak az enyém volt, hanem a Nagy Októberé is, akik a

forradalommal egy időben születtek s akik 1937-ben a huszadik évfordulón gondtalanul vonultak az utcákon, a háború kitörésekor pedig koruknál fogva a hadsereg zömét alkották, azt, ami pár hét leforgása alatt megsemmisült.

Nemzedékem számára így vált a leszámolás tavaszává az a gyötrelmes tavasz, melyet a győzelmi indulók harsogása közepett töltöttünk a börtönben:

Mi voltunk azok, akiknek a balcsőjénél zúgták: „Minden hatalmat a szovjeteknek!” Napbarnított gyermekkezünkkel mi szorongattuk az úttörőtrombitát s feleltünk tisztelegve a „Legyetek készen!” – köszöntésre: „Mindig készen!” Mi csempésztünk fegyvereket Buchenwaldba s léptünk be ott a kommunista pártba. És most valamennyien fekete bárányok lettünk, pusztán azért, mert minden várakozáson felül életben maradtunk.[130]

Már amikor Kelet-Poroszországon vágtunk át, láttam a hazatérő hadifoglyok orrlógató menetoszlopait; csak ők eresztették búnak a fejüket abban az általáros örvendezésben, szomorúságuk már akkor szíven ütött, bár még nem értettem az okát. Leugrottam, odamentem ezekhez a maguk jószántából összeverődött menetoszlopokhoz (miért rendeződtek oszlopba? Miért álltak sorba? Hisz senki sem kényszerítette őket, minden más nemzet hadifoglyai egyenként szállingóztak haza! Csak a mieink akartak olyan alázatosan megérkezni, ahogy csak kitelt tőlük...) Akkor kapitányi váll-lapjaim voltak, s éppen ez a rangjelzés, meg hogy ellenkező irányba vitt az utunk, tette lehetetlenné megtudnom, mi bántja őket. De íme, sorsom most engem is e hadifoglyok után küldött, már meneteltem velük a hadsereg-kémelhárítótól a front-kémelhárítóhoz, a frontinál volt alkalmam hallani első, nekem akkor még érthetetlen beszámolóikat, végül Jurij Je. magyarázta meg az egészet, s most úgy éreztem ott a vöröstéglás Butirka-vár kupolái alatt, hogy az orosz hadifoglyok millióinak e szenvedéstörténete ezentúl örökre fogvatart, akár a gombostű a bogarat. A magam börtönbe jutásának története semmiségnek tűnt előttem, elfelejtettem bánkódni a letépett váll-lapok miatt. Csak a véletlenen múlt, hogy nem odakerültem, ahol ők voltak, a velem egyívásúak. Megértettem, hogy kötelességem vállamra venni közös nagy keresztjük egy csücskét s cipelni a végsőkig, míg össze nem roskadok alatta. Úgy éreztem most, mintha magam is fogságba estem volna e fiúkkal a szolovjevi átkelésnél, Harkov

[130] Azokat a foglyokat; akik túlélnék Buchenwaldot, ÉPPEN EZÉRT ZÁRTÁK lágerba itthon: hogy bírtál életben maradni a haláltáborban? Itt valami nincs rendben!

körülzárásánál, a kercsi kőtörőben, s hátratett kézzel vittem volna a szovjet büszkeségemet a szögesdrót mögé a koncentrációs táborba, órákig álltam volna a fagyban egy merőkanálnyi hideg „kávéért” (pótkávé) s hullaként maradtam volna a földön, nem érve él az üstöt; a 68-as „OfLag-ban” (tiszti láger), Szuvalkiban puszta kézzel vagy a csajkafödővel ástam volna egy harangalakú (felül nyitott) gödröt, hogy ne kelljen a nyílt téren töltenem a telet; s egy elállatiasodott fogoly odakúszott volna hozzám, haldoklóhoz; hogy lerágja karomról a még ki nem hűlt húst; s míg tudatom napról napra élesebbé válik az éhségtől, ott a tífuszos barakkban, a szomszédos angol láger dróthuzaljai tövében egyszerre tisztán belehasított volna agyamba a felismerés, hogy Szovjet-Oroszország cserbenhagyta halódó fiait. „Oroszország büszke fiai” csak addig kellettek neki, míg a tankok alá vethették magukat s míg fel tudtak ugrani, hogy rohamozzanak. De hogy a fogságban etessék őket? Felesleges szájak! S a szégyenletes vereségek felesleges szemtanúi.

Van úgy, hogy hazudni akarunk, de nyelvünk nem bár rá a hazugságra. Ezeket az embereket árulóknak nyilvánították, de figyelemreméltó nyelvbotlással, mind a bírák, mind az ügyészek, mind a nyomozók. S maguk az elítéltek, az egész nép, még az újságok is jóváhagyták ezt a botlást, akaratlanul is ráhibázva az igazságra: hazaárulÓK-nak akarták titulálni őket, de senki sem említette, sem szóban, sem írásban, de még a periratokban sem másként őket, mint „hazaárulTAK”-nak.

Te mondád! Nem árulók voltak ők, hanem elárultak! Nem ezek a szerencsétlenek árulták el a Hazát, hanem a Haza árulta el őket számító módon, méghozzá HÁROMSZOR is!

Első ízben esztelenül elárulta őket a harctéren, amikor a kormány, a Haza szemefénye, mindent elkövetett, hogy elveszítsük a háborút: megsemmisítette az erődítményeket, pusztulásnak tette ki a légierőket, szétszórta a harckocsikat és a tüzérséget, leváltotta az értelmes tábornokokat és megtiltotta a hadseregnek, hogy ellenálljon.[131] Hadifoglyok éppen azokból lettek, akiket odadobtak, hogy puszta testükkel állítsák meg a Wehrmachtot, fogják fel a csapást.

Másodízben szívtelenül elárulta őket a Haza akkor, amikor pusztulni hagyta őket a fogságban.

---

[131] Végre, most 27 év után megjelent az első becsületes mű, mely ezzel foglalkozik (P. G. Grigorjenko: Levele „A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének kérdései” c. folyóirathoz, Szamizdat, 1968) – s a jövőben többre is számíthatunk – nem halt meg minden tanú. Nemsokára mindenki az őrület és az árulás tombolásának fogja tartani Sztálin uralmát.

S most harmadízben is elárulta őket, lelkiismeretlenül, azzal, hogy anyai szeretettel csalogatta őket magához („a Haza megbocsátott, a Haza hív benneteket”) s már a határon nyakukba vetette a pányvát.[132]

Ha belegondolunk, elég sok gazságot követtünk el s néztünk végig állami létünk ezeregyszáz éve alatt, – de aligha vetemedtünk valaha is ehhez hasonló, milliós nagyságrendű aljasságra, hogy cserbenhagytuk volna katonáinkat, aztán még őket neveztük volna árulóknak!

S milyen könnyű szívvel vetettük ki őket, mondtunk le róluk! Árulóvá lettek? Gyalázat! Kihűzni! Ki vele! Aki még nálunk is gyorsabban kipipálta őket, az Atyánk volt: a moszkvai értelmiség színe-javát hányta bele a vjazmai húsdarálóba, 1866-os karabélyokkal s azokból is csak egy jutott öt emberre! (Ki lesz az a Lev Tolsztoj, aki ezt a Borogyinót ábrázolni fogja?). 1941 decemberében a Nagy Hadvezér, kurta, zsíros ujja egyetlen mozdulatával, otrombán s hebehurgyán, csupán egy hatásos újévi kommüniké kedvéért SZÁZHÚSZEZRET küldött át fiaink közül a kercsi-tengerszoroson – alig kevesebbet, mint az oroszok összlétszáma Borogyinónál – s valamennyit harc nélkül a németek kezére juttatta.

S ennek ellenére, megmagyarázhatatlanul, nem ő az áruld, hanem katonáink.

(S milyen könnyen elfogadjuk az ilyen előregyártott ítéleteket, milyen könnyen belenyugodtunk abba, hogy ezeket az elárultakat árulóknak kell tartanunk! Azon a tavaszon az egyik butirkai cellában volt egy Lebegyev nevű öreg kohász, címe szerint professzor, de olyan hatalmas és tagbaszakadt, mint egy vasmunkás a múlt századból vagy még régebbről, mondjuk a Demidov-műveknél. Szélesvállú, magas homlokú, Pugacsov-szakállú volt, akkora tenyerekkel, hogy könnyen megemelt volna egy négypudos öntőtégelyt. A cellában egy kifakult munkaköpeny volt rajta állandóan, közvetlenül a fehérneműje felett, ápolatlan külsejéről valami kisegítő börtönmunkásnak nézte volna az ember, de ha könyvet vett a kezébe, szellem és méltóság ült ki az arcára, sugárzott egész lényéből. Gyakran köréje gyűltünk, olyankor nem sok szó esett a kohászatról, ellenben üstdobként döndülő basszusával kijelentette, hogy Sztálin épp oly kutya, mint Rettenetes Iván: „lődd le! fojtsd meg! ne tétovázz!” – Gorkij pedig mélészájú és szószátyár, a hóhérok

[132] A háború egyik főbűnöse Golikov vezérezredes, a V. H. Tájékoztató Osztályának parancsnoka bonyolította le a hazacsalogatást és a repatriáltak eltűntetését.

igazolója. El voltam ragadtatva ettől a Lebegyevtől, számomra ő testesítette meg az orosz népet, az ő délceg termete okos feje, szántóvetőhöz illő karjai és, lábai. Mennyit gondolkodott ez az ember! Mennyit értettem meg én is általa a világból! S akkor váratlanul lecsapta hatalmas tenyerét s eldörögte, hogy az „egy bések" hazaárulók, azok számára nincs bocsánat! S ugyanakkor körülötte minden priccs „egy bésekkel" volt megrakva! Mennyire fájt ez szegény fiúknak! Az öreg oly meggyőződéssel ágált, mintha a földművelők és munkások Oroszországa nevében beszélne, azok meg csak kínosan feszengtek, még védekezni is szégyelltek ez ellen a váratlan oldalról jött támadás ellen. Végül is én keltem védelmükre, meg még két „tizedik pontos" társam, mi szálltunk vitába az öreggel. Lám, ide juttatott bennünket az államszinten űzött monoton hazudozás, ily nagyfokú erkölcsi elsötétedéshez! Még akik a legfogékonyabbak köztünk, azok is csak azt a részét tudják felfogni az igazságnak, amelybe saját orrukkal ütköztek bele.[133]

Hány háborút viselt már Oroszország (bár kevesebbet viselt volna...)! – s vajon hány árulóról van tudomásunk ezekkel a háborúkkal kapcsolatban? Azt látjuk-e, hogy az árulás bele van ojtva az orosz katona lelkébe? Most pedig, mikor a világ legigazságosabb rendszere a történelem legigazságosabb háborúját viseli, egyszerre milliószám ütik fel fejüket az árulók a nép legmélyebb rétegeiből. Meg lehet ezt magyarázni? Mi ennek az oka?

A kapitalista Anglia, amelyben Marx oly ékesszólóan ecsetelte a munkásosztály nyomorát és szenvedéseit, szövetségesünk volt a Hitler elleni háborúban – hogy lehet az, hogy náluk csak egyetlen árulót találtak az egész háború ideje alatt: az üzleties, „Haw-Haw lordot"? Ugyanakkor nálunk milliókat?!

Az ember fél kinyitni a száját, de nem a rendszerben kell-e valahogy mégis a hibát keresnünk?

---

[133] Nagyobb összefüggésben ír erről Vitkovszkij (a 30-as években): az ún. „kártevők" csak arról voltak meggyőződve, hogy ők nem kártevők, ellenben azt igazságosnak tartották, hogy pl. a katonákat és a papokat „szutyongatják" Ugyanígy a katonák: magukról tudták ugyan, hogy nem szolgálnak külföldi hírügynökségeket s nem züllesztik a Vörös Hadsereget, azt azonban készséggel elhitték, hogy a mérnökök kártevők, a papok méltók a likvidálásra. A szovjet ember a börtönben ülve így filozofál: én személy szerint nem vagyok bűnös de velük, az ellenséggel, minden eszközzel el kell bánni. Az ilyen emberek fejében a vallatószobában s a cellában kapott lecke sem szokott világosságot gyújtani, de még elítéltetésük után is megmaradnak korábbi SZABAD életük vakságában, hisznek a légbőlkapott összeesküvésekben, a számtalan kiagyalt méregkeverésben, kártevésben, kémkedésben.

Van egy régi közmondásunk, mely helyesli a fogságba esést: „A fogoly kiabál, de akit megöltek, hallgat”. Alexej Mihajlovics cár korában „a fogság viszontagságaiért” *nemességet* osztogattak! A társadalom MINDIG, minden háborúban kötelességének érezte, hogy kiváltsa, ápolja foglyait, szeretettel vegye körül őket. A hadifogságból való szökést pedig úgy szokták dicsőíteni mint valami hőstettet. Oroszországban az első világháború alatt állandóan folyt a gyűjtés a hadifogságban lévők javára, irgalmasnővéreink eljutottak a Németországban rekedt orosz hadifoglyokhoz, a hazaiakat pedig naponta emlékeztették az újságok arra, hogy honfitársaik szomorú fogságban sínylődnek. A legutóbbi háború alatt is így volt ez minden nyugati országban. Csomagok, levelek, segélyek minden akadály nélkül eljutottak a foglyokhoz a semleges országokon keresztül. A nyugati hadifoglyok nem süllyedtek odáig, hogy a németek kondérjából merítsenek, hetykén feleseltek a német lágerőrséggel. A nyugati kormányok a fogságban törött időt beszámították a szolgálati évekbe, figyelembe vették az előléptetéseknél s a zsold megállapításánál is.

Csak a Vörös Hadsereg kivétel, az egyetlen a világon, amelynek harcosa „nem adja meg magát fogságra” – így volt megírva a regulában! („Jenán fogoly nicht!” – így kiabáltak át lövészárkaikból a németek.) Végiggondolta-e valaki, mit jelent ez a gyakorlatban? Van háború; van halál – fogság azonban nincs! – ez aztán a felfedezés! Azaz: menj és halj meg, mi pedig majd szépen tovább élünk. Ha pedig vissza mersz jönni a fogságból, ha féllábon is, ha mankóval is, de elevenen (mint a leningrádi Ivanov, aki egy golyószórós szakasz parancsnoka volt a finn háborúban, később Usztyvim-Lágerban raboskodott), akkor el fogunk ítélni.

Csak a mi katonánk, akit saját hazája megtagadott s aki a legutolsó volt ellenség és szövetséges szemében, egyaránt, vánszorgott oda a disznónak való moslékhoz, amit kiporcióztak neki a Harmadik Birodalom hátsó udvaraiban. Csak előle volt elreteszelve a kapu, mely hazájába nyílt, bár amilyen gyermeteg lelkű volt, egyre hitegette magát, hogy nem létezik az a bizonyos 58:1b cikkely, amely halálnál kisebb büntetést nem is ró ki háborús időben. Csak azért, mert nem akart német golyótól meghalni, a mi katonánknak szovjet golyótól kell meghalnia a fogság után. Másokat csak idegenek fogyasztanak, minket azonban a mieink!

(Különben naivság azt mondani, hogy *„azért”*. A kormányok nem moralisták, sohasem is voltak. Ha egyeseket Lecsuktak, másokat kivégeztek, azt nem emiatt vagy amiatt tették, hanem

azért, hogy ne. Természetesen ezeket a foglyokat sem hazaárulás miatt ültették le, hisz még a hülye is jól tudta, hogy csak a vlaszovistákat lehet árulás miatt elítélni. Azért ültették le valamennyit, nehogy Európáról találjanak áradozni a falujukban. Amit nem láttál, oda nem vágyódol...)

Mik voltak tehát az orosz hadifoglyok lehetőségei? *Törvényes* csak egy volt: feküdj le s hagyd, hogy eltapossanak. Nincs az a fűszál, melynek zsenge szára ne az élet felé törekedne. Csak neked kell lefeküdnöd s a földbe taposódnod. Halj meg most, ha kicsit megkésve is, ha egyszer nem tudtál meghalni a harcmezőn csak így menekülsz meg az elítéltetéstől.

A harcos szunnyad. Nincs több szava.
De van: örökké *igaza*.

Minden egyéb lehetőség, amit csak kigondolhat megkínzott agyad, összeütközésbe hoz a Törvénnyel.

Ha megszöktél s hazafelé veszed utad – a láger zárógyűrűjén keresztül, fél Németországon keresztül, majd Lengyelországon, vagy a Balkánon át, egyenesen a Szmers karjaiba szaladsz s onnan a vádlottak padjára: hogy tudtál te megszökni, mikor mások nem tudnak? Itt valami huncutság van! Beszélj, csirkefogó, milyen megbízatással küldtek? (Mihail Burnacev, Pavel Bondarenko és sok-sok más fogoly).[134]

---

[134] Kritikánknak kedvenc frázisa, hogy Solohov az „Egy ember sorsa” c. halhatatlan elbeszélésében megírta a keserű igazságot” „életünknek erről az oldaláról is”, „feltárta” a problémát. Kénytelenek vagyunk leszögezni, hogy ebben a meglehetősen gyenge elbeszélésben, amelyben a háborúról szóló részletek fakók és kevéssé meggyőzők (a szerző szemmel láthatólag nem sokat tud a legutóbbi háborúról), amelyben a németek ábrázolása sablonos, ponyvaízű és anekdotaszerű (s csak a hős felesége mondható sikerült figurának, de ő amolyan igaz keresztény, tipikus Dosztojevszkij-hős), – ebben a hadifogolysorsot ábrázoló elbeszélésben a szerző ELHALLGATJA VAGY ELTORZÍTJA A FOGSÁG VALÓDI PROBLÉMÁJÁT:

1. Az író a fogságba esés „legbűntelenebb” formáját választja: öntudatlan állapotban történik, csak hogy vitán felül álló” legyen, így kerüli meg a probléma lényegét. (És mi van akkor, ha valaki öntudatánál van, amikor fogságba esik, mint ahogy az az esetek többségében történt?)
2. A lényeget nem abban látja az író, hogy a Haza elvetett, megtagadott kiátkozott bennünket (arról Solohovnak egy szava sincs), pedig éppen ebből következik a kiúttalanság, – hanem abban, hogy a foglyok közt árulók ütötték fel a fejűiket. (De ha ez a lényeg, akkor tessék mélyebbre ásni: ‚honnan lettek ezek az árulók negyed évszázaddal a nép egészétől támogatott forradalom után?)
3. Leír egy fantasztikus krimibe illő szökést a táborból, egy csomó agyficammal megspékelve, csak hogy rá ne kelljen térnie arra a procedúrára, mely a hazatért foglyot várja a *Szmers* igazoló és szűrőtáborában. Szokolov nemcsak hogy drót mögé nem kerül, ahogy az utasítás elírja, hanem – ez aztán a jó vicc! – egyhavi szabadságot kap az

Ha pedig szökésed után a nyugati partizánokhoz, az Ellenállás erőihez csatlakozol, ezzel csak haladékot nyersz. Számadásod a Törvény előtt nem lesz könnyebb, sőt! Mert így még veszélyesebb vagy: ki tudja, milyen ártó szellemet szívtál magadba, míg szabadon éltél ott Európában. Azzal pedig, hogy szökésed után még a harctól sem riadtál vissza, bizonyságot tettél gerincességed s céltudatosságodról – s így kétszeresen is veszélyes vagy a Hazára.

Túlélhetnéd persze a lágert saját honfitársaid s bajtársaid rovására is. Felcsaphatnál lágeri policájnak, kebelbeli rendtartónak, élcsahosnak, a németek s a halál asszisztensének. A sztálini törvény ezért sem szabott ki szigorúbb büntetést, mint az Ellenállás erőihez való csatlakozásért – ugyanaz a cikkely, ugyanannyi év (sejthetjük, miért: az *ilyen* ember kevésbé veszélyes!) De ama belső törvény, mely titokzatos módon belénk ojtatott, elzárta elölünk a menekülésnek ezt az útját – ez alól csak a söpredék kivétel.

Ha mármost leszámítjuk a fenti négy lehetőséget, melyek vagy meghaladták erőinket, vagy összeegyeztethetetlenek voltak lelkiismeretünkkel, akkor már csak~az ötödik lehetőség maradt számunkra: várni a verbuválókat, várni, hova invitálnak.

Néha, szerencsés esetben a községi Bezirk-től jöttek meghatalmazottak s béreseket válogattak a „bauerokhoz” vagy a cégek megbízottai kerestek munkásokat, mérnököket. A legfelsőbb sztálini imperatívusz szerint ez esetben is kötelességed letagadni, hogy mérnök vagy, eltitkolni, hogy minősített munkás vagy. Egy tervező vagy villanyszerelő csak úgy őrizhette meg honfiúi tisztaságát, ha a lágerban maradt földet ásni, döglődni és hulladék közt turkálni. Így és csak így számíthatott arra hogy *tiszta* hazaárulás címén, büszkén felemelt fejjel fog kapni tíz év lágert s öt évi „szájkosarat” (jogfosztás). Az ellenségnek végzett munkáért, méghozzá minőségi munkáért azonban *súlyosbított* hazaárulásod díjául lehorgasztott fejjel fogadod majd azt az öt évi szájkosárral megtoldott tíz évi lágert!

Ez a precíz és finom ékszerészi mérlegelés méltó egy vízilóhoz és annyira jellemző Sztálinra!

Történetesen azonban egész más verbuválók érkeztek: oroszok, rendszerint régi vörös partizánok (mert fehérgárdisták nemigen adták a fejüket ilyesmire). A toborzók gyűlésbe hívták a láger lakóit, becsmérelték a szovjet rendszert s felszólították az

---

ezredestől! (azaz: lehetőséget a fasiszta ügynökség megbízatásának végrehajtására? Akkor pedig ugyanoda *zakatol* az ezredes is!)

embereket, hogy jelentkezzenek kém-iskolára vagy a Vlaszov-csapatokhoz.

Az, aki sohasem éhezett úgy, mint a mi hadifoglyaink, aki nem leste a szárnyasegereket, melyek berepültek a láger területére, nem főzött ki ócska csizmatalpat, az aligha értheti meg, mily ellenállhatatlan materiális erőt nyer minden felhívás, minden érv, ha mögötte, túl a láger kapuján, tábori konyha füstölög, s minden egyes jelentkezőnek azon nyomban megtöltik a hasát kásával – hacsak egyszer is! Csak egyetlen egyszer még ebben a büdös életben!

De nemcsak a kása gőze: ott lebegett a toborzók felhívásában az édes szabadság, a valóságos élet délibábja is – mit számít az, hová csalogat? Vlaszov zászlóaljába-é vagy Krasznov kozák ezredeibe; munkászászlóaljba, betonozni az épülő Atlanti-falat; a norvég fjordokhoz, vagy Líbia homokjára; „hiwi”-nek – Hilfswillige, a német Wehrmacht önkéntes segédmunkásait hívták így (minden német századhoz be volt osztva 12 hiwi); akár falusi policájnak is, partizánokra vadászni (a partizánokat is sok esetben megtagadta a Haza). Hívjanak akárhová, mindegy hová, csak itt ne kelljen megdögleni, mint egy baromnak, melyet az istállóban felejtettek.

Ha valakit odáig juttattunk, hogy denevérhúst rágcsáljon, akkor mi magunk mentettük fel őt minden kötelessége alól, az ilyen embertől ne várjon semmit a haza, sem az emberiség.

De fiaink, akik azokra a gyorsított kémiskolára jelentkeztek a fogolytáborból, még nem is vonták le a legmesszebbmenő következtetéseket elhagyatottságukból, még nagyon is hazafias viselkedést tanúsítottak. Ebben látták a lágerból való kiszabadulásnak legkevésbé ártalmas módját. Szinte kivétel nélkül azt forgatták a fejükben, hogy mihelyt átdobják őket a németek a túloldalra, azonnal jelentkeznek a hatóságoknál, leadják felszerelésüket, közlik, milyen megbízatást kaptak, a jóindulatú parancsnoksággal közösen jót nevetnek a németek hülyeségén, felöltik a Vörös Hadsereg egyenruháját és frissen visszatérnek a harcosok soraiba. LEHETETT-E JÓZAN ÉSSZEL MÁST VÁRNI? MI EGYEBET TEHETTEK VOLNA? Egyszerű, tisztaszívű fiúk voltak ők, magam is láttam őket, tettetést nem ismerő kerek képüket, hallottam bájos vjatkai vagy vlagyimiri tájszólásukat. Volt bátorságuk felcsapni spionnak, pedig csak négy-öt elemit jártak a falusi iskolában s fogalmuk sem volt, hogy kell kezelni az iránytűt és a térképet.

Minden jel arra mutatott, hogy helyesen választották meg a menekülés útját. S úgy látszott, a rémet parancsnokság részéről

költséges és meggondolatlan volt az egész vállalkozás. Ez azonban csak látszat! Hitler olyan hangot ütött meg, amely rezonanciára talált felséges fivére lelkében. A spionmánia a sztálini elmebaj kórtünetei közé tartozott. Sztálinnak az volt a kényszerképzete, hogy birodalmában hemzsegnek a kémek. A szovjet távolkeleten lakó kínaiak valamennyien a spion-paragrafust, az 58:6-ot kapták, ezzel vitték őket az északi sarki lágerokba, ahol ki is pusztultak. Ez lett a polgárháborúban (szovjet oldalon) részt vett kínaiak osztályrésze is, ha idejében el nem menekültek. Kémkedéssel gyanúsították azt a többszázezer koreait is, akiket Kazahsztánba telepítettek. Ezzel vádolták mindazokat a szovjet polgárokat, akik valaha is külföldön tartózkodtak, valaha is lelassították lépteiket az Inturiszt-étterem környékén, valaha is egyazon fényképre kerültek egy külföldi pofával vagy maguk fényképeztek le épületeket a városban (pl. az Aranykaput Vlagyimirban); akik túl sokáig bámulták a vasúti síneket, egy közúti hidat vagy gyárkéményt. Azt a sok külföldi kommunistát, aki a Szovjetunióban rekedt, a Komintern vezéreit és közembereit, azokat is kémkedés vádjával szokták lefogni, sommásan, személyválogatás nélkül.[135] Kémkedéssel vádolták a lett lövészeket, a forradalom legmegbízhatóbb katonáit is, amikor 1937-ben egy szálig bebörtönözték őket. Sztálin mintegy megfordította és beszorozta a kacér Katalin cárnő tételét: ő inkább a lelkére vette 999 ártatlan elrothasztását, minthogy csak egyetlen valódi spiont is futni hagyjon. Már hogy is bízott volna tehát azokban az orosz katonákban, akik, ez tagadhatatlan, megfordultak a német kémszolgálat kezén? És micsoda könnyű dolguk van az MGB-hóhéroknak, mikor az Európából ezerszám hazatóduló katonák még csak nem is tagadják, hogy önként felcsaptak kémeknek! Mily döbbenetesen igazolja ez a Bölcsek Bölcsének jóslatait! Gyertek csak, szállingózzatok csak, ostobák! Hazavár benneteket, készen van számotokra a törvény és a bosszú!

De még egy kérdést: voltak olyanok is, akik nem mentek el semmiféle toborzásra, sohasem végeztek minőségi munkát a németeknek, nem voltak lágeri rendfenntartók, végigülték az egész háborút a hadifogolytáborban, *még az orrukat sem dugták ki*, – s bármily hihetetlen, mégsem haltak meg. Például öngyújtókat gyártottak fémhulladékból, mint két elektromérnök: Nyikolaj Andrejevics Szemjonov és Fjodor Fjodorovics Karpov – ebből tartották fenn magukat.

---

[135] Joszif Tito épphogy csalt elkerülte ezt a sorsot. De Dimitrov fegyvertársai a lipcsei perben, Popov és Tanyev, mindketten börtönt kaptak. Magának Dimitrovnak más feladatot tartogatott Sztálin.

Ezeknek csak megbocsátotta a Haza, hogy fogságba estek?

Nem, nem bocsátotta meg! Szemjonovval is, Karpovval is a Butirkában ismerkedtem meg, amikor már elnyerték a törvény által megállapított... no, mennyit? A találékony olvasó tudja már: *tízet plusz öt szájkosarat*. Pedig kiváló mérnök létükre ELUTASÍTOTTÁK a németek ajánlatát s nem dolgoztak szakmájukban. És Szemjonov alhadnagy ÖNKÉNT jelentkezett a frontra 1941-ben; de még 1942-ben sem volt pisztolya, csak üresen lógó pisztolytáskája (a vizsgálóbíró nem tudta megérteni, miért nem lőtte agyon magát a pisztolytokkal). A fogságból pedig HÁROMSZOR is megszökött. Mikor pedig 45-ben kiszabadították a mieink a koncentrációs táborból, bár fegyelmis volt, ráültették egy orosz harckocsira, így vett részt BERLIN ELFOGLALÁSÁBAN, kapott egy Vörös Csillag-érdemrendet, – majd szépen bedugták a börtönbe: Az ő esete az orosz Nemezis tipikus példája.

Csak nagyon kevés hadifogoly lépte át szabad emberként a szovjet határt, de ha sikerült is átcsúsznia az általános zűrzavarban, később, pl. 1948-47-ben biztosan horogra kerítették. Némelyeket már a németországi gyűjtőhelyeken letartóztattak. Másokat látszólag nem vettek őrizetbe, de a határtól marhavagonban, fegyveres kísérettel szállították őket az ország egész területén szétszórt számtalan Igazoló-Szűrő-Tábor (PFL) valamelyikébe. Ezek a táborok semmiben sem különböztek a Javító-Munkatáboroktól (ITL), csak annyiban, hogy az elhelyezettek még nem nyerték el ítéletüket, ezt éppen ott kellett megkapniuk. A PFL-ben levőket éppúgy dolgoztatták, üzemben, bányában, építkezésnél, s a volt hadifoglyok, akik ugyanolyan tüskésdrót mögül nézhették visszanyert hazájukat, mint annak idején Németországot, már az első naptól kezdve kivehették a részüket a napi tízórás munkából. Szabadidejükben pedig, azaz este és éjszaka, folyt az igazolandók kihallgatása, evégből hatalmas létszámú operatív és kivizsgáló személyzet tartózkodott a PFL lágerokban. A kivizsgálás, mint mindig, most is abból a feltevésből indult ki, hogy nyilvánvalóan bűnös vagy. Mármost a te feladatod bebizonyítani, hogy nem vagy bűnös, mégpedig úgy, hogy nem hagyhatod el a dróttal bekerített lágert. Mivel egyéb lehetőséged nincs, tanúkra hivatkozol, más hadifoglyokra, akik azonban rendesen éppen nem a ti szűrőtáborotokba kerültek, hanem valahová egy messze tartományba. Így hát a kemerovoi vizsgáló-személyzet kérdéseket intéz a szolikamszki személyzethez, ezek kikérdezik a tanúkat, visszaküldik a válaszokat s egyben a maguk kérdéseit, amikor is téged is kihallgatnak mint tanút évek is eltelhetnek,

mire kiderül, mi lesz a sorsod – de nem számít: a Haza nem veszít semmit, csak kitermelsz mindennap egy kis szenet! Ha pedig valamelyik tanúd nem „úgy” talált vallani, vagy ha azok, akikre hivatkoztál, már nincsenek életben, akkor vess magadra, akkor máris kialakult rólad a vélemény, hogy hazaáruló vagy, s a kiszállt bíróság ráüti a bélyegzőt a „tízesedre”. Ha pedig a sok csűrés-csavarás ellenére minden jel arra mutat, hogy valóban nem szolgáltad a németeket, s ami még fontosabb: nem került a szemed elé egy fia amerikai vagy angol sem (hogy valakit nem a mieink, hanem AZOK szabadítottak fel, az igen-igen súlyosbító körülménynek számított) – akkor az operatáv kirendeltség megfontolás tárgyává teszi, milyen fokú elkülönítés válik javadra. Némelyeknek lakóhelyük megváltoztatását ajánlják (ezzel elszakadnak a környezethez fűző kötelékek s az ember sebezhetőbbé válik). Másoknak azt a nagylelkű indítványt tették, hogy szegődjenek el a VOChR-hoz (a militarizált láger-őrséghez). Az ilyen látszólag szabad, valójában azonban semmi személyes szabadsága sincs, amellett el kell utaznia az Isten háta mögé. De olyanok is voltak, akiktől egy kézszorítással elbúcsúztak s bár a puszta fogságba eséssel rászolgáltak a kivégzésre, humánusan hazaengedték őket. Az ilyenek azonban korán örültek, mert „ügyük” dossziéja előbb hazaért, mint ők maguk, a spec. különítmény titkos csatornáin. Egész életükre „priuszosok” „nem a mieink” maradtak, s az első tömegletartóztatóskor rájuk tették a kezüket valami ürüggyel, pl. 1948-49-ben azzal a váddal, hogy agitáltak a rendszer ellen. Én magam is ültem együtt ilyen emberekkel.

„Hej, ha tudtam volna!...” – ez volt a vezérmotívum azon a tavaszon a börtöncellákban. – Ha tudtam volna, hogy ezzel várnak haza!, hogy így rászednek!, hogy ide kerülők! – dehogyis jöttem volna haza! Semmiért sem! Egyenesen Svájcnak vettem volna az irányt, Franciaországnak. Vagy átkeltem volna a tengeren! Az óceánon, az óperencián is túlra![136]

[136] Egyébként még ha tudták is a hadifoglyok, akkor sem cselekedtek másképp. Vaszilij Alexandrov Finnországban esett fogságba. Ott felkereste egy öreg pétervári kereskedő, megkérdezte a nevét apai nevét, majd így folytatta: 17-ben egy nagyobb összeggel maradtam adós az ön apjának, nem volt nálam készpénz. Kérem, vegye át ön azt a pénzt! – Régi adósság: talált pénz! A háború után Alexandrov orosz emigránsok közé került, beleszeretett egy lányba s el is jegyezte. Jövendő apósa okulásul egy csomó Pravdát adott a kezébe, 1918 és 41 köztii számokat, minden törlés és javítás nélkül. Szóban pedig a „hullámok” történetét mondta el neki, ahogy azt a 2. fejezetben megírtuk. Hiába! Alexandrov otthagyta menyasszonyát, a rá váró vagyont s visszatért a Szovjetunióba, ahol, mint könnyen sejthető *tízest és öt szájkosarat* kapott. 1953-ban boldog volt, hogy brigádvezetővé sikerült felkapaszkodnia egy Spec-lágerban...

– Korábban követtük el a hibát! – toldották meg azok, akik még okosabbak voltak. Kellett nekünk annyira igyekezni 1941-ben! Akinek esze van, kerüli a bajt. Mindjárt az elején szépen meg kellett volna ülni valahol a hátországban, mint annyian tették; nyugodt élet, semmi vész, s most ők a hősök! Vagy még jobb lett volna egyszerűen dezertálni! Úgy a bőrünk is biztosan ép marad, s a dezertőröknek tízest sem adnak, csak 7-8 évet; a lágerban sem hajszolják őket, mert a katonaszökevény nem ellenség, nem áruló, nem politikai, ő „a mi emberünk”, közönséges bűntényes. – A többiek hevesen ellentmondtak: de a dezertőröknek végig kell ám ülni azokat az éveket, itt rohadnak, nem bocsátanak meg nekik. Mi ezzel szemben hamarosan amnesztiát kapunk, mindenkit kiengednek. (Akkor még nem tudtak a dezertőrök legfőbb kiváltságáról!...)

Azok, akik a tizedik ponton buktak le, akiket a lakásukról vagy a Vörös Hadseregtől hurcoltak el, tele voltak irigységgel: Az ördög vigye el, ugyanazért a pénzért (ugyanazért a tíz évért) mennyi érdekes dolgot láthattunk volna, hány helyen megfordulhattunk volna, mint ezek a fiúk itt. Mi pedig csak döglünk itt a lágerban, anélkül, hogy valaha is láttunk volna a világból egyebet saját büdös lépcsőházunknál! (Egyébként ezek az 58:10-esek alig bírták eltitkolni örömüket, abban a meggyőződésben, hogy elsősorban őket érinti majd az amnesztia!)

Csak a Vlaszov-katonák nem sóhajtoztak, hogy „hej, ha tudtam volna,...” (mert ők tudták, mit vállaltak), csak ők nem vártak kíméletet, nem vártak amnesztiát.

A vlaszovisták létezéséről tudtam már korábban is, mielőtt még beléjük botlottam volna a börtön priccsei között – de nem tudtam eligazodni rajtuk.

Először a röplapjaikkal találkoztam: ott bújtak meg a magas fűben, a már harmadik éve kaszálatlan oreli frontszakaszon, eső verte, nap szikkasztotta őket. Az volt rajtuk, hogy 1942 decemberében Szmolenszkban megalakult valami „orosz bizottság” – az nem derült ki, igényt tartott-e ez az „orosz kormány”-nevezetre vagy nem; ezt nyilván nem döntötték el még maguk a németek sem. Ezért volt olyan blöff-színezete annak a kevéssé meggyőző híradásnak, A röplap Vlaszov tábornok fényképét is mutatta; alatta életrajzi adatokkal. Az elmosódott képen egy ápolt s karrierista benyomást keltő tábornok arca volt, amilyen a legtöbb újkiképzésű szovjet tábornok. (Később mondták nekem, hogy ez nem így van, hogy Vlaszov inkább

olyan, mint egy nyugati tábornok: magas, sovány és szarukeretes szemüveget visel.) Az életrajz is mintha a karrierizmust igazolta volna: parasztcsalád sarja; üstökösként felívelő pályáját 1937 sem törte derékba s az sem ejtett foltot rajta, hogy katonai tanácsadóként szolgálta Csang-Kaj-Seket. Élete első megrázkódtatása akkor érte, mikor rohamserege, a 2. hadsereg német gyűrűbe került és az orosz hadvezetés cserbenhagyta és odadobta az éhhalálnak. – De el lehet-e hinni csak egy mondatot is ebből az életrajzból?[137]

[137] Andrej Andrejevics Vlaszov feltehetően a forradalom kitörésekor félbeszakította tanulmányait a nyizsnij-novgorodi papi szemináriumban, 1919-ben lépett be a Vörös Hadseregbe, először közemberként. A déli fronton a Gyenyikin és Vrangel elleni harcokban szakasz- majd századparancsnokká lépett elő. A 20-as években gyorstanfolyamokat végzett; a kommunista pártba 1930-ban lépett be; 1936-ban már mint ezredparancsnokot küldték Kínába katonai tanácsadónak. A magasabb katonai és pártkörökkel nyilván nem volt semmi kapcsolata, ezért simán bejutott abba a sztálini „második lépcső”-be, amelyet a kinyírt hadsereg-, hadosztály- s brigádparancsnokok pótlására léptettek elő. 1938-ban hadosztályt kapott; 1940-ben, amikor először kezdték alkalmazni az „új” (valójában a régi) rangmegjelöléseket, vezérőrnagy lett. A további eseményekből arra lehet következtetni hogy Vlaszov egyike volt a legtehetségesebbeknek az újsütetű tábornokok közül, akik többségükben tapasztalatlanok voltak és gyenge képességűek. Az ő 99-es gyalogoshadosztályát, melyet maga képzett ki és szerelt fel 1940 nyarán, nem érte készületlenül Hitler támadása; ellenkezőleg: míg egész hadseregünk kelet felé özönlőtt, Vlaszov serege nyugatnak tartott megvívta Przemyslt és hat napig a kezében tartotta. Vlaszov gyorsan emelkedett, a hadtestparancsnokságot átugorva 1941-ben Kijev alatt már a 37. Hadsereget vezényelte mint altábornagy. A szörnyű „kijevi zsákból” sikerült kivonnia seregét; 41 decemberében pedig Moszkva alatt a 20. Hadsereg parancsnoka, amelynek a főváros védelmére indított sikeres ellentámadásáról (Szolnyecsnogorszk elfoglalása) megemlékezik az Informbüro dec. 12-i jelentése is (ebben a sorrendben említve a tábornokokat: Zsukov; Leljusenko, Kuznyecov, Vlaszov, Rokosszovszkij, Govorov...). Abban a gyors tempóban; mely ama hónapokra jellemző, Vlaszov előbb a Volchov-front parancsnokának, Meneckovnak helyettese lent, majd a 2. Rohamhadsereget kapta meg, s ennek élén 1942. jan. 7-én a leningrádi blokád áttörését célzó vállalkozásba fogott: északnyugati irányban átkelt a Volchov folyón. A tervek szerint az egész hadművelet több irányból, Leningrád felől is indított offenzívák kombinációja lett volna, s előre megállapított sorrendben részt vett volna benne az 54., a 4. és az 52. Hadsereg is. E három hadsereg azonban vagy nem mozdult a kijelölt időben (készületlensége miatt), vagy túl korán leállt (akkor még nem tudtak megszervezni nálunk ilyen bonyolult hadműveleteket, s főleg a legénység ellátását nem tudták biztosítani). – A 2. Rohamhadsereg azonban sikeresen nyomult előre s 1942 februárjára már 75 km-es mélységben behatolt a németek állásai közé. Ettől a perctől fogva sem emberanyagban sem készletekben nem kaptak több erősítést a legfelsőbb sztálini kalandor-hadvezetéstől. (S ilyen tartalékokkal kezdtek támadást!) Így maradt benne Leningrád is a blokád halálos gyűrűjében, mit sem sejtve, mi történik Novgorodban. Márciusban még járhatók voltak a téli utak, de

Ezt a felvételt nézegetve lehetetlen volt azt hinni, hogy íme, ez aztán a nagyszerű ember s hogy ennek az embernek már régóta nyomja a szívét Oroszország sorsa. S a röplapok is, melyek a ROA (az orosz felszabadító hadsereg) megalakulását közölték; nemcsak hogy rossz oroszsággal voltak fogalmazva, hanem idegen, nyilván német szellemben is, melyet maga a tárgy nem is nagyon látszott érdekelni, ellenben otrombán hencegett, hogy micsoda bőségben van ott a kása s milyen vidám a hangulat a katonák között. Ennek a hadseregnek még a meglétében is kételkedett az ember, de ha megengedjük is, hogy létezik, ugyan miféle vidám hangulat lehet egy ilyen seregben? Így igazán csak egy német tudja elvetni a sulykot![138]

áprilisban egészen fölengedett, s a terep, amelyen a 2. Rohamsereg előrenyomult, egyetlen mocsárrá változott, az utánpótlás vonalai eldugultak, légi úton pedig nem érkezett segítség. A hadsereg ELLÁTATLAN maradt, ennek ellenére Vlaszovnak *nem engedélyezték a visszavonulást!* A németek megvárták, míg a kéthónapos éhezés a végelgyengülés állapotába juttatja a hadsereget (később a butirkai cellákban mesélték nekem azok a katonák, akik ott voltak, hogyan farigcsálták le a már oszló lótetemekről a patákat, hogyan főzték és ették a forgácsot), majd máj. 14-én összpontosított támadást intéztek a körülzárt hadsereg ellen (s a levegőben persze csak német gépek voltak!) Csak ekkor, szinte ördögi gúnyból, adták meg nekik az engedélyt, hogy visszavonulhassanak a Volchov mögé... Reménytelen áttörési kísérleteik még július elején is folytak.

Így pusztult el Vlaszov 2. Rohamserege, szóról-szóra megismételve Szamszonov tábornok 2. Hadseregének pusztulását, melyet ugyanolyan esztelenül dobtak bele egy katlanba az első világháború alatt.

Persze, hogy hazaárulás történt! Persze, hogy kegyetlenség s önzés műve volt ez az árulás! Csakhogy ezt az árulást Sztálin követte el! Nemcsak a pénzért eladás meríti ki az árulás fogalmát. Tehetetlenség és hanyagság a háborúra való felkészülésben, fejvesztettség és gyávaság a háború kitörésekor, hadseregek és hadtestek eszeveszett feláldozása, csakhogy belebújhasson a marsall-mundérba: van-e ennél iszonyúbb árulás, melyet egy Legfőbb Hadúr elkövethet?

Vlaszov nem követte Szamszonov példáját: nem lett öngyilkos. Serege pusztulása után egy ideig bolyongott az erdőben és a mocsarak közt, majd júl. 6-án Sziverszkaja körzetében fogságba esett. A Lötzenben állomásozó (Kelet-Poroszország) német stábra vitték, ahol már összegyűlt néhány fogoly tábornok. Ott volt G. N. Zsilenkov brigádkomisszár is (valamikor kiváló pártmunkás, egy moszkvai kerületi pártbizottság titkára). Ezek már kijelentették, hogy nem értenek egyet a sztálini kormányzat politikájával. Csak egy erős egyéniség hiányzott még. Ez lett Vlaszov.

[138] A ROA valóban nem létezett, szinte a háború végéig. Ezt az elnevezést, valamint a karra erősíthető címert egy orosz származású német találta ki: Strickfeld kapitány, az Ostpropaganda-Abteilung-tól. Jelentéktelen beosztása ellenére befolyásos ember volt: igyekezett meggyőzni a fő hitleristákat a német-orosz szövetkezés szükségességről, s meg akarta nyerni az oroszokat a németekkel való együttműködés gondolatának. Kísérlete mindkét félnél kudarcot vallott: hisz azok csak azt lesték, hagy használhatják ki, és csaphatják be egymást. Csakhogy a németek birtokon belül voltak, övék volt a hatalom, a Vlaszov-tiszteknek pedig csak a képzelgések maradtak a

Hogy valóban állnak oroszok is velünk szemben, s hogy ezek minden SS-nél elszántabban harcolnak, azt hamarosan tapasztaltuk ifi. 1943 júliusában Orel alatt például egy német egyenruhába bújtatott orosz szakasz védte Szobakinszkie Viszelkit. Olyan elkeseredetten harcoltak, mintha ők maguk építették volna ezt a Viszelkit. Egyet leszorítottunk a pincébe, kézigránátokat dobáltunk le hozzá, erre csönd lett – de alig dugtuk ki az orrunkat, hogy lemenjünk, rögtön odapörkölt a géppisztollyal. Csak egy tankelhárító gránát bevetése s robbanása után tudtuk meg, hogy odalent a pincében még gödröt is ásott magának, abban fedezte magát a gyalogsági gránátok repeszeitől. El lehet képzelni, hogy megsüketült ott, micsoda zúzódásokat szenvedett, mégis folytatta a reménytelen harcot.

---

szakadék fenekén. ROA tehát nem létezett, ellenben szovjetellenes csapategységeket már a háború első hónapjaiban kezdtek felállítani volt szovjet alattvalókból. Először a litvánok csatlakoztak a németekhez (jól felpaprikáztuk őket egyéves uralmunk alatt!) majd az ukránokból alakult meg az „SS-Galícia”, önkéntes hadosztály; aztán néhány osztag az észtekből; 1941 őszén Belorussziában tűntek fel nemzetőrszázadok, Krímben pedig egy tatár zászlóalj alakult. (Mindez a magunk vetése volt! Például a Krím félszigeten két évtizeden át viseltünk ostoba utóhadjáratot a mecsetek ellen, bezártuk és leromboltuk őket, pedig Katalin cárnő a bölcs hódító, államsegélyeket utalt ki mecsetépítésre és karbantartásra a Krímben. Még mikor a nácik bevonultak, nekik is volt annyi eszük, hogy békében hagyják a mecseteket.) Később kaukázusi osztagok és kozák csapatok is (több mint egy lovashadtest) felbukkannak a németek oldalán. Orosz önkéntesekből a háború első telén kezdtek szakaszokat és századokat szervezni, a német hadvezetés azonban annyira nem bízott az oroszokban, hogy még hadnagy sőt törzsőrmester is csak német lehetett, csak az altisztek közt lehettek oroszok, a vezénylet nyelve is német volt („Achtung!” „Halt” s egyebek). Jelentősebb s már tisztán orosz alakulatok voltak a következők: az 1941 novemberében Lokotban (Brjanszk-terület) felállított brigád. (A gépszerkesztéstan helybeli professzora, K. P. Voszkobojnyikov bejelentette „Oroszország Nemzeti Munkapártjának” a megalakulását. Manifesztumot intézett az ország polgáraihoz és zászlót is tervezett a „Győzelmes Szent György” képével. Továbbá: 1942 elején az Orsa közelében lévő Oszintorf településben szerveztek egy alakulatot orosz emigránsok vezetésével (azonban orosz emigránsok gyéren szivárogtak ebbe a mozgalomba s aki csatlakozott hozzá, az sem rejtette véka alá németgyűlöletét; a vezetők elnézték, hogy katonáik tömegesen átálljanak a szovjet csapatokhoz, egy egész zászlóalj is átállt. A németek ezután ki is vonták az emigránsokat); Továbbá: Gil szervezett 1942 nyarán Lublin közelében egy alakulatot (V: V. Gil, kommunista párttag s ráadásul nyílván zsidó is, nemcsak hogy túlélte a fogságot, hanem a többi hadifogoly támogatásával rangelső lett a szuvalki lágerban, mint ilyen javaslatot tett a németeknek „az orosz nacionalisták harci szövetségének” felállítására). – Ezek a fönt felsorolt alakulatok azonban még nem álltak össze semmiféle „ROA”-felszabadító hadsereggé s Vlaszov sem volt még sehol. A német vezénylet alatt álló századokat kísérletképpen kivitték az orosz frontra, a tisztán orosz alakulatokat pedig a brjanszki, orsai és a lengyel partizánok ellen vetették be.

Ugyancsak oroszok védték a bevehetetlen Dnyepr-hídfőt Turszktól délre, két hétig folytak ott az eredménytelen harcok százméternyi hódításokért, s nemcsak a csata volt kegyetlen, hanem a tél is (1943 decemberében). E több napon át tartó, idegekre menő téli harc alatt fehér burnuszban voltunk mi is, ők is, a csuklya a sapkát is eltakarta. Erről később egy esetet hallottam, mely Malije Kozlovicsi közelében történt: Míg a katonák fenyőtől fenyőig össze-vissza futkostak az erdőben, kettő valahogy elverődött a többitől s egymás mellett vetette földre magát. Már nem tudtak tájékozódni, csak lődöztek valakikre, valamerre. Mind a kettőnek szovjet géppisztolya volt. Megosztoztak a töltényeken, dicsérgették egymást, szentségeltek, hogy megfagyott az olaj a géppisztolyban. Végül mikor végleg felmondta a szolgálatot, cigarettaszünetet javasoltak, hátratolták fejükön a fehér csuklyát – s megpillantották egymás sapkáján, az egyikén a sast, a másikén a csillagot. fölugrottak. A géppisztolyok nem működtek, két kézre fogták hát s csapkodtak velük, mint a furkósbottal, úgy hajkurászták egymást. Ebben már nem volt semmi politika, sem a haza-anyácska szeretete, csak meztelen ősemberi bizalmatlanság: ha megkönyörülök rajta, megöl.

Kelet-Poroszországban történt, hogy pár lépésre tőlem az út szélén három vlaszovista foglyot kísértek, az üt közepén pedig épp akkor dübörgött el egy T-34-es. Az egyik fogoly hirtelen kifordult, felszökött a levegőbe s mint a fecske, siklott egyenesen a tank alá. A tank félrefarolt, de azért elgázolta a hernyótalp szélével. A szétnyomott ember még vonaglott, véres hab bugyogott a szájából. Meg lehetett érteni őt, hogy inkább a katonahalált választotta, minthogy a kínzókamrában akasszák fel.

Mert nem maradt más választásuk. Ők nem harcolhatták másképp. Számukra az sem jelentett menekülést, ha kímélték magukat harc közben. Ha nálunk még a „tiszta” hadifogságot is megbocsáthatatlan hazaárulásnak minősítették, mit fognak tartani azokról, akik elfogadták a fegyvert az ellenség kezéből? Ezeknek az embereknek a viselkedésére a nálunk a már megszokott otromba propaganda a következő indítékokat találta: 1) áruló-lelkület (talán bizony velük született? Benne volt a vérükben.?) és 2) gyávaság. No, de gyávaság aztán semmi esetre sem! A gyáva azt keresi, hol lesz jobb, hol találkozik elnézéssel. Csak a végső szükség, a határtalan kétségbeesés, a szovjet rendszer olthatatlan gyűlölete, önbiztonságuk teljes semmibevevése vihette őket a Wehrmacht Vlaszov-osztagaiba. Azzal tisztában voltak, hogy hazulról az irgalom leghalványabb

sugara sem pislákol feléjük. Ha szovjet fogságba estek, agyonlőtték őket, mihelyt az első értelmes orosz szó elfagyta ajkukat. Az orosz fogságban, akárcsak a németben, az oroszoknak jutott ki a legkegyetlenebb sors.

Általános tanulságul is ezt szűrhetjük le a legutóbbi háborúból: a világon a legnagyobb szerencsétlenség, ha valaki orosznak született.

Szégyenkezem; valahányszor eszembe jut, ahogy egyszer a Bobrujszki katlan bekebelezése (azaz kifosztása) idején mentem az országúton a szétlőtt s felfordult német autók között, köröskörül tengernyi hadizsákmány széthányva az úton, – s akkor egyszerre abból a mélyedésből, amelyben sárba süllyedtek s befulladtak az autók és a fogatok, gazdátlanul csatangoltak a német igáslovak s lobogtak az ugyancsak hadizsákmányból rakott máglyák, segélykiáltás ütötte meg a fülemet: „Kapitány úr! Kapitány úr!” Egy gyalogos ember kiáltott védelemért hozzám, tiszta oroszsággal, bár német nadrág volt rajta; derékig meztelen teste csupa, vér volt – az arca, a melle, a háta, a válla – s egy különítményes őrmester lóhátról hajtotta őt maga előtt, korbácsával verte s a lovával tuszkolta, csak verte, egyre csépelte a csupasz testet, nem hagyta megfordulni sem, segítségért kiáltani sem, csak hajtotta újabb és újabb véres csíkokat hasítva a bőrén.

Nem a pun, nem a görög-perzsa háborúban voltunk! Minden tiszt, akinek csak hatalom adatott, a világ bármely hadseregében köteles lett volna megakadályozni ezt a törvénytelen emberkínzást. Igen, bárhol a világon – de nálunk?… Ahol oly barbár s megfellebbezhetetlen az emberiség osztályozása? (Ha nincs velünk” „nem a mi emberünk” stb. – akkor csak megvetést és megsemmisítést érdemel.) Igen, GYÁVA VOLTAM ahhoz, hegy védelmembe vegyem a vlaszovistát a különítményessel szemben. NEM SZÓLTAM, NEM TETTEM SEMMIT, csak továbbmentem, mint aki nem is hallja, – nehogy ez a pestis; amelyet mindenki annak ismer el, rám is átragadjon (s hátha ez a vlaszovista valami főbetyár?… s akkor a különítményes azt gondolja rólam…? s akkor…?) Dehát, ismerve a hadseregnél uralkodó akkori hierarchiát: engedelmeskedett volna-e ez a különítményes egy közönséges kapitánynak?

S a minden emberiességből kivetkőzött fenevad tovább ostorozta s hajtotta védtelen áldozatát, mint valami barmot.

Örökre a szemem előtt lebeg ez a kép. Valósággal szimbóluma lehetne a Szigetcsoportnak, rá lehetne rakni ennek a könyvnek a táblájára.

Mindezt sejtették, előre tudták ők, – mégis felvarrták a pajzsot a fehér-kék-piros szegéllyel, az András-mezővel s a „ROA”-betűkkel a német zubbony bal ujjára.”[139] Az okkupált területek lakossága azért vetette meg őket, mert a németek zsoldosai voltak, a németek pedig azért, mert oroszok voltak. Nyomorúságos újságjaikat csatabárddal dolgozták meg a német

[139] Ezek a betűk egyre ismertebbekké váltak, habár még mindig nem létezett az a hadsereg: az egységek mind szét voltak szóródva s alá voltak rendelve, a vlaszovista tábornokok pedig Dalemdorban, Berlin közelében preferánszoztak. Voszkobojnyikov brigádja Kaminszkij halála után 1942 közepéig öt gyalogezredből állt, mindegyikben 2500-3000 fővel s megfelelő tüzérségi kiegészítéssel, továbbá egy harckocsi-zászlóaljból két tucatnyi szovjet tankkal s egy tüzérhadosztályból kb. harminc löveggel. (A tisztikar hadifogoly tisztekből került ki, a legénységi állomány pedig jórészt helybeli brjanszki önkéntesekből.) Erre a brigádra volt bízva a járás védelme a partizánok ellen... 1942 nyarán hasonló céllal helyezték át Lengyelországból Mogiljov alá a Gil-Blazsevics-féle brigádot (Lengyelországban a lengyelekkel s a zsidókkal való kegyetlenkedésükről voltak híresek). E brigád tisztikara 1943 elején rom volt hajlandó alárendelni magát Vlaszovnak; azt vetve ennek szemére, hogy meghirdetett programjában nem szerepel „a világzsidóság és a zsidó komiszárok elleni harc”; ám 1943 augusztusában, amikor a jelekből már Hitler vereségére lehetett következtetni, éppen ez a brigád, a „rogyionovisták” (Gil ugyanis Rogyionovra változtatta a nevét) vörösre cserélték ezüst-halálfejes fekete zászlajukat és Bjelorusszia északkeleti csücskéből egy jó darabot „Partizán-őrvidéknek” nyilvánítottak s ott a szovjethatalmat is kikiáltották. (Erről a Partizán-őrvidékről nálunk is irogatni kezdtek az újságok, anélkül, hogy megmagyarázták volna keletkezése körülményeit. Később minden rogyionovistát – már aki életben maradt – leültettek.) S ki mást vetettek be rögvest a németek a rogyionovisták ellen, mint éppen Kaminszkij brigádját?! (1944 májusában 13 saját hadosztályt is bedobtak a „Partizán-őrvidék” felszámolására.) Csak ennyire értették meg a németek ezeket a háromszínű kokárdásokat, Győzelmes-Szentgyörgyösöket és András-mezősöket! Az oroszok s a németek nem értettek egymás nyelvén, gondolataik lefordíthatatlanok, kifelezhetetlenek voltak egymás számára s nem voltak közös nevezőre hozhatók. De történt ennél rosszabb is: 1944 októberében a németek a Kaminszkij brigádot (s néhány muzulmán csapategységet) vetették be a varsói felkelés elfojtására.

Míg az egyik fajta orosz a Visztula mögött bóbiskolt és távcsövön nézte végig Varsó pusztulását, addig a másik fajta orosz a felkelést fojtotta el. Úgy látszik, 19 évszázadon át a lengyelek nem kaptak eleget az orosz rosszindulatból – beléjük kellett döfni még a 20. század görbe handzsárját is (s ezzel talán vége van? ez volt-e az utolsó eset?)! – Valamivel kevesebb buktató volt az oszintorfi zászlóalj életében, amelyet később Pszkov körzetébe dobtak át. Ez kb. hatszáz főnyi legénységből és kétszáz tisztből állt, a vezénylet emigráns kezekben volt (I. K. Szacharov, Lamszdorf), egyenruhájuk orosz, zászlajuk fehér-kék-piros. Az ezreddé feltöltött zászlóaljat ejtőernyős bevetésre készítették elő Vologda-Archangelsz

cenzorok: tele voltak a „Nagy Német Birodalom” s a „Führer” dicshimnuszával. Pedig ezektől nem jutott más a vlaszovistáknak, csak az életre-halálra menő harc, szabadidejükben pedig a vodka s megint csak a vodka. KÁRHOZAT volt egész létezésük a háború éveiben, abban a nagy idegenségben és semmi reményük sem volt, hogy ebből ép bőrrel kerülhetnek ki.

Hitler és környezete, bár egymás után vesztették el minden hadállásukat, pusztulásuk előestéjén sem tudtak úrrá lenni megrögzött bizalmatlanságukon az önálló orosz alakulatokkal szemben, nem tudták elszánni magukat tiszta orosz hadosztályok felállítására, még ilyen árnyék-létezésben sem tűrtek meg egy- olyan Oroszországot, mely nincs alávetve nekik. Csak a végítélet recsegése-ropogása közepett, 1944 novemberében, rendeztek egy színpadias gyűlést Prágában; összehívták a „Bizottságot Oroszország népeinek felszabadítására”, amely a nemzetiségek minden csoportját hivatva lett volna egyesíteni; manifesztumot is adtak ki (mely mint a korábbiak, semmitmondó volt, mert csak nem bírták elgondolni, hogy Oroszország független is lehet Németországtól és a nácizmustól). Ennek a Bizottságnak Vlaszov lett az elnöke. Ekkor, tehát csak 1944 őszétől kezdték meg a valóban vlaszovista, tisztán orosz hadosztályok szervezését.[140] A bölcs német politikusok nyilván azt hitték, hogy most aztán valamennyi németországi orosz munkás (Ost-Sklave) fegyvert ragad. Csakhogy a Vörös Hadsereg már a Visztulánál s a Dunánál állt... S mintegy fricskául a németeknek, s annak bizonyítására, hogy bár oly kevéssé voltak előrelátók, ezúttal fején találták a szeget, a Vlaszov hadosztályok, első és utolsó ténykedésük gyanánt, éppen a németekre mértek csapást. A már általános összeomlásban, ki sem kérve az Oberkommando beleegyezését, április vége felé Vlaszov Prága alá vonta össze a

---

vonalára, belekalkulálva a tervbe az ott elhelyezett lágerfészkeket is. Igor Szacharovnak az egész 1943-as év folyamán sikerült elkerülnie, hogy csapategységét a partizánok ellen vessék be. Akkor őt magát leváltották, zászlóalját leszerelték és lágerba vitték, később a nyugati fronton vetették be. A németek, akik már elejtették s mint szükségtelent el is felejtették eredeti szándékaikat az oroszokkal, 1943-én úgy döntöttek, hogy ezt az orosz ágyútölteléket elirányítják az Atlanti-falhoz, a francia s az olasz ellenállási mozgalom gyengítésére. Ezzel aztán azok a vlaszovisták is, akik előtt még lebegett valami politikai eszmény, elvesztették minden reményüket annak megvalósítására.

[140] Az elsőt a Kaminszkij-brigádból fejlesztették ki és Sz. K. Bunyacsenko parancsnoksága alá helyezték, a másodikat Zverjev (Harkov volt katonai parancsnoka vezényelte, a harmadikból csak fél hadosztály lett, a negyedikbe épp hogy csak belefogtak; volt még egy repülős-osztag is Malcev vezetésével. A határozat szerint négy hadosztálynál többet nem is szándékoztak felállítani.

maga két és fél hadosztályát. Kitudódott ugyanis, hogy Steiner SS-tábornok a cseh főváros megsemmisítésére készül, semmiképpen sem akarja épségben átadni. Ekkor Vlaszov a cseh felkelők mellé állt hadosztályaival. S az oroszok most mindazt a sérelmet, keserűséget és gyűlöletet, mely elnyomott lelkükben felhalmozódott e kegyetlen s értelmetlen három év alatt, beleadták ebbe a németek elleni támadásba: azok verték ki őket Prágából, akiknek a részéről nem vártak ellenséges akciót. (Vajon megtudták-e valaha is a csehek, miféle oroszok mentették meg fővárosukat? Nálunk meghamisítják a történelmet s azt mondják, hogy a szovjet csapatok mentették meg Prágát, pedig azok oda sem értek volna időben.)

A Vlaszov-hadsereg ezután az amerikaiak felé kezdett visszavonulni, Bajorországba; minden reményüket a szövetségesekbe vetették, hogy hasznára lehetnek a szövetségeseknek, ez kárpótolja majd őket azért, hogy oly sokáig a németek pórázán voltak. De az amerikaiak páncélfalat vontak eléjük s kényszerítették őket, hogy szovjet kézbe adják magukat, hogy arról már korábban, a jaltai konferencián, határoztak. Hasonló szövetségesi lojalitást tanúsított Churchill is Ausztriában, ugyancsak májusban (a már nálunk megszokott „szégyenlősség" akadályozza ennek a nyilvánosságra hozatalát): ő a 90.000 főnyi kozák hadtestet szolgáltatta ki az orosz hadvezetőségnek,[141] azonkívül több szekérre való öreget,

---

[141] Maga az átadás a hagyományos angol diplomácia szelleméhez hűen az alattomosság jegyében törtem. A problémát a kozákok elszántsága okozta: vagy elesnek egy szálig a végső harcban, vagy átkelnek az óceánon, Paraguayba, Indokínába, de nem adják meg magukat! Az angolok ezért előbb leadatták velük a fegyvereiket azzal az indokolással, hogy egységesíteni fogják a felszerelést. A tiszteket ezután különvették a legénységtől, s mintegy a hadsereg további sorsának megtárgyalására Judenburg városába vitték őket, mely az angol okkupációs zónához tartozott – az angolak azonban az előző éjszakán titokban átadták a várost a szovjet csapatoknak. A tiszteket, századparancsnokoktól Krasznov tábornokig, negyven autóbusz szállította, amelyek egy magas viadukton átmenve egyenesen a rabszállító kocsik félkörébe hajtottak, a fegyveres konvoj már ott várta őket a névjegyzékekkel. A visszafelé vezető utat szovjet harckacsiak állták el. Semmi sem volt náluk, hogy agyonlőjék vagy leszúrják magukat, hisz minden fegyvert elszedtek tőlük. Sokan a viaduktról az országút kövezetére vetették le magukat. A legénységet később, szolgáltatták ki az angolok, ugyancsak csellel. Szerelvényekre rakták őket (hogy, mint mondták, csatlakozzanak a tisztekhez s felfegyverezzék őket.)

Rooseveltet és Churchillt az államvezetés bölcseiként tisztelik saját hazájukban. Előttünk azonban, kik az orosz börtönökben beszélgettünk róluk, döbbenetes világossággal lepleződött le következetes rövidlátásuk, sőt ostobaságuk. Hogy mulaszthatták el Kelet-Európa függetlenségének garanciákkal való biztosítását a 41-től 45-ig tovatűnő években? Hogy adhattak le hatalmas területeket Szászországból s Türingiából nevetséges

kiskorút és nőt, akik nem akartak visszatérni a hazai kozák folyók mellé. (A nagy férfiú, akinek a szobrai hovatovább egész Angliát megtöltik, úgy rendelkezett, hogy ezeket is halálba kell küldeni.)

A sebtében felállított Vlaszov-hadosztályokkal párhuzamosan számos kisebb orosz egység továbbra is csak ott savanyodott valahol a német hadsereg mélyén, az egymástól meg nem különböztethető német mundérokban. Ezek számára más és más időben, helyen és módon ért véget a háború.

Néhány nappal letartóztatásom előtt én is Vlaszov-katonák tüzébe kerültem. Abban a kelet-poroszországi katlanban is voltak oroszok, amelyet mi kerítettünk be. Egy január-végi éjszakán egyik csapategységük kitörést kísérelt meg nyugat felé, állásainkon keresztül, teljes csendben, tüzérségi előkészítés nélkül. A front nem volt tömör, ők gyorsan és mélyen benyomultak és fogóba vették előretolt hangbemérő ütegemet, úgy hogy alig sikerült visszavonnom az utolsó szabad vonal mentén. Később azonban visszamentem egy sérült készülékért s a hajnali szürkületben láttam, ahogy hirtelen felszöknek a hóból, melyben addig láthatatlanok voltak fehér burnuszaikkal, s hurrázva vetik magukat az Adlig Schwenkittennél állomásozó 152 milliméteres tüzérhadosztály tüzelőállásaira. Tizenkét nehéz löveget tettek harcképtelenné kézigránátjaikkal, mielőtt csak egy lövést is leadhattak volna. Egységünk sereghajtói az ő nyomjelző golyóiktól űzve három kilométert futottak a taposatlan hómezőn át a Passarge folyócska hídjáig. Ott aztán megállítottuk őket.

Ezután hamarosan letartóztattak, s lám, most a Győzelmi Ünnep előestéjén valamennyien együtt gubbasztunk a Butirka priccsein, én végigszívom a csikket utánuk, ők pedig utánam s valamelyikkel párba állva kettesben visszük ki a hat vödörnyi bádogköblit.

---

játékszerükért, a négy zónára osztott Berlinért (mely később politikájuk Achilles-sarka lett)? S milyen katonai s politikai előnyt reméltek attól, hogy halálba küldtek, Sztálin kezére játszottak többszázezer felfegyverzett szovjet állampolgárt, akik semmi áron sem akarták megadni magukat? Azt szokás mondani, hogy ez volt az ára Sztálin feltétlen belépésének a japán háborúba. Szóval mikor már kezükben volt az atombomba, megfizették Sztálint, hogy ne vonakodjék megszállni Mandzsúriát, megsegíteni Kínában Mao-Ce-Tungot és fél-Koreában Kim-Ir-Szent?! Nemde minden politikai kalkuláció csődje ez? Mikor aztán a szovjet hidegre tette a lengyel Mikolajcsikot, megbuktatta Bering és Masaryk kormányát, elzárta az utat Berlinbe, mikor fellángolt s kihunyt Budapest, füstölgött Korea s a konzervatív uraknak utilaput kötöttek a talpára Szuezben – reméljük, volt köztük olyan, akinek eszébe jutott – annyi egyéb közt – mondjuk a kozákok esete?

Feltűnően sok Vlaszov-katona tartozott a fiatal korosztályba – akárcsak az olyanok, akik ellenünk kémkedtek – jórészt 1915-22 közt születettek. Ez volt az az „ismeretlen ifjú nemzedék”, melyet a minden lében kanál Lunacsarszkij sietett üdvözölni. Többségüket ugyanaz a vak véletlen juttatta katonai alakulatokhoz, amely a szomszéd lágerban lévő bajtársaikat a kémek soraiba – minden azon múlt, honnan jött a verbuváló.

A toborzók így szokták „húzni” őket – „húzás” lett volna, ha nem lett-volna igaz! -: „Sztálin megtagadott benneteket! Sztálin köp rátok!”

A Szovjet előbb törvényen kívül helyezte őket, mint ők önmagukat.

És feliratkoztak... Némelyek csak azért, hogy kitörhessenek a haláltáborból. Mások azzal a hátsógondolattal, hogy átmennek a partizánokhoz (és át is mentek! s együtt harcoltak a partizánokkal! De a sztálini mérce szerint ez a legkevésbé sem enyhítette ítéletüket). Némelyikben azonban sajogni kezdett a szégyenletes 41-es év, a megsemmisítő vereség, mely az éveken át tartó hetvenkedést követte. S olyan is volt, aki elsősorban Sztálint tartotta felelősnek ezekért az embertelen hadifogolytáborokért. Feltámadt bennük az igény, hogy ők is hallassák a hangjukat, beszéljenek szörnyű élményeikről, kijelentsék, hogy ők is része Oroszországnak, hogy hatni akarnak az ország jövőjére s nem akarnak mások hibáinak játékszere lenni.

De a sors még keserűbb gúnyt űzött belőlük, még hitványabb gyalogokká süllyesztette őket a sakktáblán. A németek, amilyen ostobák és felszínesek voltak, önhittségükben csak azt engedték meg nekik, hogy meghaljanak a Birodalomért, azt ózonban nem, hogy egy független orosz útra gondoljanak.

A Szövetségesektől pedig kétezer verszt választotta el őket, s milyeneknek fognak még bizonyulni azok a szövetségesek?!...

A „vlaszovista” nevezet nálunk a „szennyes” szó szinonimája, mintha egyetlen kimondása is bepiszkolná a szánkat, úgy hogy egymás után több mondatban nem is meri senki a szájára venni.

Így azonban nem lehet történelmet írni. Most, negyedszázad múltán, miután többségük elpusztult a lágerokban, akik pedig még élnek, ott tengődnek valahol a messzi északon, arra akarok emlékeztetni ezekkel a lapokkal, mennyire egyedülálló jelenség ez világtörténeti viszonylatban:

hogy többszázezer fiatal,[142] húsz és harminc között, fegyvert emeljen saját hazájára, szövetkezve annak legádázabb ellenségével. Hogy talán érdemes elgondolkodni: ki a nagyobb bűnös, ez a fiatalság-e vagy a tisztes ősz Haza? Hogy ez nem magyarázható holmi biológiai hajlammal az árulásra; hanem szükségképpen társadalmi okokra vezethető vissza.

Mert mint a régi mondás tartja: *Abrak mellől nem futnak el a lovak*. S most tessék elképzelni egy mezőt; melyben elhanyagolt, kiéheztetett, halálra rémített lovak futkosnak.

Azon a tavaszon orosz emigránsok is tömegével ültek azokban a cellákban.

Olyan volt ez, mint egy nyomasztó álom, melyben a tegnap történelme kísértett. Már rég meg voltak írva, fedőlapok közé zárva, a polgárháborúról szóló kötetek, el voltak döntve a polgárháborút kiváltó problémák, tankönyvekbe írva, időrendben csoportosítva az események. Azok, akik szerepet játszottak a fehérek mozgalmában, már nem a mi kortársaink voltak, hanem egy tovatűnt múlt kísértetei. Az orosz emigráció tagjai, akik kegyetlenebbül szétszórattak, mint a zsidó törzsek, ha még egyáltalán tengették valahol az életüket, legfeljebb mint piszkos lebujok zongoristái, lakájok, mosónők, koldusok, morfinisták, kokainisták, eleven rothadó hullák jelentek meg szovjet képzeletünkben. A háború előtt, 1941-ig, sem sajtónk, sem igényes szépirodalmunk, sem műkritikánk mégcsak célzást sem tett, amelynek alapján fogalmat alkothattunk volna (önelégült mestereink pedig nem siettek tudatni velünk), hogy az Orosz Diaszpóra tágas szellemi világ, hogy az orosz filozófiát egy Bulgakov, egy Bergyajev, egy Losszkij viszi előre, hogy az orosz művészet: Rachmaninov, Saljapin, Benois, Gyagilev, Pavlov, Zsarov kozák kórusa elbűvöli a világot, hogy ott mélyenszántó Dosztojevszkij-kutatás folyik (míg nálunk szigorú átok alatt volt ez az író), hogy létezik egy Nabokov-Szirin, akinek a nevét sem hallottuk, hogy még életben van Bunyin s írt is egyet s mást az elmúlt húsz évben, hogy művészeti folyóiratok jelennek meg, színművek kerülnek bemutatásra, hogy tájegységi gyűléseket szoktak rendezni, amelyeken oroszul viszik a szót, és hogy az emigráns férfiak még nem vesztették el képességüket, hogy feleségül vegyék az emigráns nőket, s ez utóbbiak, hogy gyermekeket szüljenek a férfiaknak, olyanokat, akik velünk egykorúak.

---

[142] Mert kb. ennyi szovjet állampolgár tartozott a Wehrmacht kötelékébe – a Vlaszov előtti s a vlaszovi alakulatokba, a kozák, a muzulmán, a balti és az ukrán csapategységekhez és osztagokhoz.

Nálunk oly hamis elképzelés alakult ki az emigránsokról, hogy ha egy tömeghez ezt a kérdést intézték volna: kit támogattak az emigránsok a spanyol polgárháborúban? Hát. a második világháborúban? – akkor mindenki egy lélegzetre vágta volna rá: Frankót! Hitlert! Hazánkban még ma sem tudják, hogy sokkal több fehér emigráns harcolt a köztársaságiak oldalán; hogy mind a Vlaszov-hadosztályok, mind a von Pannewitz-féle kozák hadtest (a „krasznovisták") szovjet állampolgárokból, nem pedig emigránsokból verbuválódtak; az emigránsok nem álltak Hitler mellé, s a Hitlert támogató Mereskovszkij és Gippius magukra maradtak, elidegenedtek az emigráns köröktől. Anekdotának hangzik, pedig nem az, hogy Gyenyikin hajlandónak mutatkozott harcba lépni Hitler ellen a Szovjetunió oldalán és hogy Sztálin egy időben majd hogy rá nem szánta magát a hazahívásra (nyilván nem annyira mint katonai tényezőt, hanem mint a nemzeti egység szimbólumát). Franciaország megszállása idején az orosz emigránsok, öregek és fiatalok, nagy tömegben csatlakoztak az ellenállási mozgalomhoz, Párizs felszabadítása után pedig valósággal elárasztották a szovjet követséget a hazatérési kérvényekkel. Mert akármilyen is Oroszország, azért csak Oroszország marad! – ez volt a jelmondatuk s ezzel bizonyították be, hogy hazaszeretetük azelőtt sem volt puszta színlelés. (1945-46-ban szinte boldogok voltak a börtönben, hogy ezek a rácsok, ezek a börtönőrök oroszok, a *mieink*; s csodálkoztak, mikor a szovjet fiúk csak a tarkójukat vakarták: „Mi az ördögnek jöttünk vissza? Talán szűk volt nekünk ott Európában?")

De ha a szovjet logika szerint minden szovjet embert, aki csak külföldön járt, lágerba kellett dugni, hogy kerülhették volna el sorsukat, ugyanezen logika szerint, az emigránsok? A Balkánon, Közép-Európában, Harbinban, mihelyt a szovjet csapatok bevonultak, azonnal letartóztatták őket, akár a szovjet alattvalókat, a lakásukban vagy a nyílt utcán. Egyelőre csak a férfiakat szedték s azokat sem mind, csak akik valamiképpen hangot adtak politikai nézeteiknek. (Családjukat később szállították el az orosz kitelepítési helyekre, de némelyikét otthagyták Bulgáriában, Csehszlovákiában.) Franciaországban előbb nagy ünnepélyesen, virággal, miegymással szovjet állampolgárokká avatták őket, gondoskodtak kényelmes hazautaztatásukról s idehaza gereblyézték össze őket. A sanghaji emigránsokkal kissé körülményesebben kellett eljárniuk, – oda még nem ért el a kezük 1945-ben. Kiszállt azonban a szovjet kormány megbízottja s kihirdette a Legfelsőbb Tanács Elnökségének határozatát: minden emigránsnak amnesztia! Már hogyne hitték volna el?! A kormány csak nem

hazudik?! (Volt-e, nem-e ilyen határozat a valóságban, egyre megy. A Szerveket úgysem kötelezte.) A sanghajiak odavoltak az örömtől. Megengedték nekik, hogy annyi holmit vihetnek magukkal, amennyit akarnak (saját autóikkal indultak el, jól jön majd otthon!), megígérték, hogy ott telepedhetnek meg, ahol akarnak s bármely szakmában dolgozhatnak. Sanghajban hajózták be őket. Mikor a hajók elindultak, minden megváltozott; némelyik bajón egyszerűen nem adtak nekik enni. Sorsuk még rosszabb fordulatot vett Nahodka kikötőjében (ez egyike volt a legfontosabb átszállóhelyeknek GULag felé). Legtöbbjüket tehervagonokba rakták s úgy szállították őket, mint a rabokat szokás, bár egyelőre fegyveres konvoj és kutyák nélkül. Egy részüket valami lakott helyre, városba vitték, ahol csakugyan békében ellehettek két-három évig. De a többit egyenesen a lágerba vitte a vonat; valahol a Volgán túl egy erdőben rakták le őket a magas töltésre fehér zongorástul, téli kertestül. Végül 1948-49-ben azokat a távolkeleti emigránsokat is egy szálig leültették, akik addig ép bőrrel megúszták.

Kilencéves koromban mohóbban faltőm V. V. Sulgin kéktáblás könyvecskéit, mint Verne Gyulát; minden könyvesboltban kaphatók voltak. Az a világ, melyet felidéztek, annyira végérvényesen a múlté volt, hogy a legélénkebb fantázia sem tételezhette fel: nem telik bele húsz év, s a szerző lépteinek s az enyémeknek láthatatlan pontsorai a Nagy Lubjanka néma folyosóin fogják metszeni egymást. Igaz, hogy akkor még nem találkoztunk, csak újabb húsz év múlva, de 1945 tavaszán elég időm s alkalmam volt más emigránsokat, öregeket, fiatalokat közelebbről megismerni.

Borscs lovassági kapitánnyal és Marijuskin ezredessel véletlenül együtt voltam egyszer orvosi vizsgálaton, és pucér, megaszalódott, sötétsárga testük látványa – nem is test volt már, hanem múmia – örökre megmarad emlékezetemben. Már fél lábuk a koporsóban volt, – mikor letartóztatták őket s elvitték Moszkvába, néhányezer kilométernyire, s ott a legnagyobb komolysággal, 1945-ben, vallatni kezdték őket, mint harcoltak... 1919-ben a szovjet rendszer ellen.

Már annyira hozzászoktunk nyomozók és bírák kolosszális jogsértéseihez, ,hogy meg sem tudjuk különböztetni a fokozatokat. Ez a lovassági kapitány s ez az ezredes hivatásos katonák voltak a cári hadseregben. Már mind a ketten túl voltak a negyvenen, s húsz évet szolgáltak le a hadseregnél, amikor egy táviratban közölték velük, hogy Pétervárt letették a cárt. Húsz évig szolgáltak a cárnak-tett eskü alatt, s most kénytelen-kelletlen (talán morogva is, hogy „menjetek a búsba! Tűnjetek el

a balfenéken!”) feleskündtek az Ideiglenes Kormányra is, újabb esküre azonban már senki sem szólította fel őket, mert az egész hadsereg felbomlott. Persze, hogy nem tetszett nekik az olyan rendszer, amelyben letépik a rangjelzéseket, öldösik a tiszteket, s természetes reakcióként fogtak össze más tisztekkel, hogy harcoljanak a rendszer ellen. Az is természetes, hogy a Vörös Hadsereg felvette ellenük a harcot s a tengerbe szorította őket. De nincs az az orcaág – hacsak a csírái is megtalálhatók ott a jogi gondolkodásnak, – ahol valamilyen alapon ELÍTÉLHETNÉK őket, méghozzá negyedszázaddal később! (Ez alatt az idő alatt kizárólag magánszemélyek voltak, Marijuskin egészen letartóztatásáig, Borscsot pedig, igaz, hogy egy kozák szekérkaravánról szedték le Ausztriában, de környezetében csak nők és öregek voltak.)

Ennek ellenére 1945-ben igazságszolgáltatásunk centrumában a következő vádakat hozták fel ellenük: a munkás- és paraszt tanácsok hatalmának *megdöntésére* irányuló cselekmények; fegyveres *behatolás* szovjet területre (azaz hogy nem hagyták el azonnal Oroszországot, miután azt szovjetnek kiáltották ki Pétervárt); a nemzetközi burzsoáziánk nyújtott *segítség* (azt sem tudták mi az, nem is álmodtak létezéséről); ellenforradalmi kormányok *szolgálata* (azaz hogy engedelmeskedtek tábornokaiknak, akiknek egész életűkben alá voltak rendelve). S ezeket a pontokat (az 58-as cikkely 1., 2., 4. és 13. pontját) az a Büntetőkönyv tartalmazta, amelyet... 1926-ban, azaz 6-7 évvel a polgárháború *befejezése után* hagytak jóvá! (Klasszikus és gátlástalan példája ez a törvény *visszamenő* hatályú alkalmazásának!) Azonkívül maga a Büntetőkönyv szögezi le a 2. cikkelyben, hogy kizárólag a Szovjetunió területén letartóztatott állampolgárokra alkalmazható. Azok pedig, akiket a GB „kigyomlált”, még csak nem is voltak állampolgárok! – letartóztatásuk pedig Európa és Ázsia legkülönbözőbb orcaágaiban történt.[143] Nem is beszélve az elévülésről; – rugalmas joggyakorlatunk azonban hallgatólagosan mindig azt az elvet követte, hogy az 58-asban felsorolt vétségek nem évülnek el. („Minek hánytorgatni a múltat?”) Az elévülést csak hazai tenyésztésű hóhérainkra alkalmazzuk, akik sokszorosan nagyobbszámú honfitársukat semmisítették meg, mint az egész polgárháború.

[143] Ezen az alapon egy afrikai elnök sem lehet biztos afelől; hogy nem hozunk tíz év múlva egy olyan törvényt, amelynek alapján el fogjuk őt ítélni mai ténykedéséért. De majd a kínaiak hoznak ilyen törvényt, csak legyen rá egyszer alkalmuk!

Marijuskin még csak tisztán emlékezett mindenre, részleteket mesélt Novorosszijszk kiürítéséről. Borscs azonban már újra gyermek lett s együgyűen fecsegett, hogy ő itt a Lubjankában is megünnepli ám a húsvétot: Virágvasárnap hetében s a nagyhéten csak felét ette meg napi kenyéradagjának, a másik felét eltette s a megszáradt darabokat mindig újakkal cserélte ki. Így mire abbahagyta a böjtölést, hét egész adagra való gyűlt neki össze. Húsvétkor aztán három napig „dőzsölt”.

Nem tudom, a fehérgárdisták melyik fajtájához tartoztak ők ketten a polgárháború alatt: azokhoz a kivételesekhez-e, akik ítélet nélkül tizedelték, akasztották a munkásokat, kardlapozták a parasztokat, vagy a többséghez, akik kitartottak a katonai fegyelem mellett. Az nem számít, nem bizonyít semmit, hogy ma vizsgálatnak vetik alá s elítélik őket. De ha ezt a negyedszázadot nem mint köztiszteletben álló nyugalmazott tisztek élték le; hanem mint hontalan számkivetettek, akkor ugyebár, még csak erkölcsi alapunk sincs arra, hogy ítélkezzünk felettük. Ez az a dialektika, melynek Anatol France a birtokában volt, tőlünk azonban teljesen idegen. France szerint a tegnapi mártírnak ma már nincs igaza – mihelyt felölti a vértanúk piros ingét, megszűnik az igazság birtokosa lenni. S ez megfordítva is igaz. A mi forradalmi életrajzírásunk szerint azonban: ha csikókoromból kinőve egy évig hátasló voltam, akkor egy életen át „paripa” lesz a nevem, bár már régen csak konflisló vagyok.

Ezeknek az elgyámoltalanodott emigráns-múmiáknak valóságos ellentéte volt Konsztantyin Konsztantyinovics Jaszevics. Számára szemmel láthatólag nem ért véget a bolsevizmus elleni harc a polgárháború befejezésével. Hogy akkor miért, hol s hogyan harcolt, arról nem szokott beszélni. A jelekből azonban azt láttuk, hogy a cellában is a tűzvonalban érzi magát. Míg legtöbbünk fejében fogalmi zűrzavar uralkodott, melyben elmosódtak és széttöredeztek a tiszta kontúrok, ő – mint látszott – tiszta pillantással mérte fel a környező világot, az életet, s egyértelmű állásfoglalásra volt képes; ez konzerválta testének erejét, rugalmasságát s lelke tettrekészségét. Pedig már túl volt a hatvanon, sima koponyáján nem volt egy árva hajszál sem. A vizsgálaton már átesett, jelenleg ítéletére vár, mint mi többiek is, s persze segítséget sehonnan sem remélhet. Ennek ellenére megőrizte fiatal, szinte rózsás bőrét; az egész cellából egyedül ő végzett reggeli tornát, fröcskölt a csap alatt (míg mi takarékoskodtunk a börtön adagokból származó kalóriákkal). Ha szabaddá vált a priccsek közti folyosó, sohasem mulasztotta el az alkalmat, hogy katonás testtartással s

arckifejezéssel újra meg újra le ne lépje azt az öt-hat métert; karját ilyenkor összefonta a mellén, fiatalos tekintetét pedig valahová a falakon túlra irányította.

De éppen mert minket kiforgattak önmagunkból a megpróbáltatások, neki pedig mintha semmi kifogása sem lett volna az ellen, ami körülötte s vele történik – tökéletes magány övezte őt a cellában.

Egy év múlva volt alkalmam értékelni börtönbeli viselkedését. Újra a Butirkában voltam, s a hetven cella valamelyikében találkoztam Jaszevics fiatal ügytársaival, akik már megkapták 10-15 évre szóló ítéleteiket. Kivételesen kezűkbe adták egész csoportjuk ítéletjegyzékét, hártyapapírra gépelve. A névsor élén Jaszevics állt – ítélet: agyonlövés. Ez volt hát, amit előre látott, amire öregedést nem ismerő szemét függesztette. Átnézve a falalton, míg ott sétált az asztaltól az ajtóig meg vissza! Szokatlan erőt adott neki az a tudat, hogy nincs mit megbánnia, hogy igaz úton járt egész életében.

Az emigránsok közt volt egy velem egykorú is: Igor Tronko. Összebarátkoztunk. Le voltunk romolva, meg voltunk aszva mind a ketten, sárgás-szürke bőrünk csontjainkra tapadt (tényleg, miért is kenődtünk el annyira? Azt hiszem, lelki kuszáltságunkban keresendő az ok). Két vékony langaléta, meg-meginogva a nyári szellő lökéseitől, öregesen óvatos léptekkel, mindig egymás mellett róttuk a Butirka sétaudvarát és életünk különös párhuzamosságáról elmélkedtünk. Ugyanabban az évben születtünk Dél-Oroszországban. Még az anyatejet szoptuk, amikor a Sors belenyúlt elnyűtt zsákjába, s nekem rövid, neki hosszú szalmaszálat húzott ki belőle. Az ő „rakás kenyere” így jutott a tengeren túlra, bár „fehérgárdista” apja csak szürke közember, nincstelen távírász volt.

Az ő életén keresztül nyertem bepillantást azoknak a saját nemzedékemhez tartozó fiataloknak az életébe, akiket emigrációba vetett a sorsuk – számomra ez új, érdekes élmény volt. Gyermekkorukban gondos nevelést kaptak:, bár családjuk rendszerint nagyon szerény, mondhatnám szűkös anyai körülmények közt élt, iskoláztatásukról a legmesszebbmenően gondoskodtak. Úgy nőttek fel, hogy nem tudták, mi a félelem, mi az elnyomatás, bár a fehér szervezetek bizonyos tekintélyuralom alatt tartották őket, míg egyéniségük meg nem izmosodott. Úgy nőttek fel, hogy érintetlenek maradtak a kor bűneitől s káros hatásaitól, melyek rombolása az egész európai ifjúságon észlelhető (nagyarányú bűnözés, könnyelmű életfelfogás, világnézet nélküliség, kiéltség) – bizonyára azért, mert ők

mintegy családjuk gyógyíthatatlan boldogtalanságának árnyékában nevelkedtek. Nem számít, milyen országban nevelkedtek: igazi hazájuknak csak Oroszországot tekintették. Szellemi neveltetésük alapjait az orosz irodalom szolgáltatta, mely annál kedvesebb volt szívüknek, minthogy ebben merült ki számukra a Haza fogalma, s az elsődleges, fizikai haza nem állt ott mögötte. Ők sokkal bőségesebben s könnyebben jutottak hozzá minden egykorú nyomdatermékhez, mint mi, azonban szovjet kiadványok csak nagyon gyéren kerültek a kezükbe. Ezt fájdalmas hiánynak érezték, meg voltak győződve arról, hogy ezért nem értik Szovjet-Oroszország lényegét, azt, ami abban magasztos és gyönyörű, – mert ami csekély kijut hozzájuk, abból csak torz, hazug, hiányos képet nyerhetnek. Hogy hogyan is élünk valójában, arról nagyon homályos elképzeléseik voltak, a honvágy azonban akkora volt bennük, hogy ha 1941-ben hívtuk volna őket, valamennyien beálltak volna a Vörös Hadseregbe, s nem az lett volna számukra a fontos, hogy túléljék a háborút, hanem örömmel haltak volna meg a hazáért. Huszonöt-huszonhétéves korukra ezek az ifjak már önálló gondolkodásra tettek szert, elveikért készek voltak helytállni, s ezek az elvek nem mindig voltak azonosak az öreg tábornokok és politikusok véleményével. Igor is az ún. „elfogulatlanok” csoportjába tartozott. Ezek azt vallották, hogy akik nem osztották meg a hazával az elmúlt évtizedek nehézségeit, nem álltak szemtől-szembe ama bonyolult problémákkal, azoknak nincs joguk dönteni Oroszország jövőjéről, még csak tanácsot sem adhatnak, milyen legyen a jövő; az egyetlen, amit tehetnek, hogy hazamenve minden erejüket annak megvalósítására szentelik, amit a nép határoz.

Sokszor hevertünk egymás mellett a priccseken. Amennyire tőlem telt, igyekeztem beleélni magamat az ő világába. Arra ébresztett rá ez a találkozás (s későbbi találkozások csak megerősítettek ebben a hitemben), hogy szellemi erőink jelentős részének az a lecsapolása, mely a polgárháborút követte, az orosz kultúra egy hatalmas és értékes ágától fosztott meg bennünket. S mindenki, akinek csak őszinte szívügye az orosz kultúra, e két ág: az anyaország és a diaszpóra kultúrájának egyesítésére fog törekedni. Csak így lesz majd teljes az orosz kultúra, csali altkor fejtheti ki képességeit, csak úgy lehet csorbítatlan a fejlődése.

Szeretném megérni azt az időt.

▯▯▯

Gyenge, gyenge az ember! Végső soron azok is, akik a legnyakasabbak voltak köztünk, bocsánatot reméltek azon a

tavaszon, és sok engedményre voltak hajlandók, hogy egy kis darabot kapjanak még az életből. Ez a tréfa járta akkor: „Vádlott! Mi az utolsó kívánsága?” – „Küldjenek akárhová, de csak olyan helyre, ahol szovjetrendszer van! Meg... napfény...” Hogy a szovjetrendszert nélkülöznünk kell, az nem fenyegetett bennünket, csak az, hogy a napot... Senkinek sem volt kedve a sarkvidékhez, a skorbuthoz, a táplálékhiány szervi elváltozásaihoz. Elsősorban ezzel magyarázható az Altáj-legenda népszerűsége a cellákban. Az a kevés, aki járt ott valaha, de még inkább-azok, akik sohasem jártak ott, színes álomképeket szőttek cellatársaik lelki szeme elé arról, hogy micsoda ország az az Altáj! Van ott szibériai tágasság is, enyhe éghajlat is. Búzás partok közt mézzel folynak a folyók. Füves puszta és hegyek. Juhnyájak, hal, vad. Népes, gazdag falvak.[144]

Ó, bárcsak megbújhatnál abban a nagy csöndben! Hallgatnád a tiszta csengő kakasszót, mely áthasít a szennyezetlen levegőn. Simogatnád a ló jóságos, komoly pofáját. Átok rátok mind, ti nagy problémák, törje össze magát miattatok valaki más, akinek kevesebb esze van! Ó, ha ott pihenhetnéd ki a vizsgálóbíró káromkodásait, életednek ezt az egész unalmas szálazását, a börtön zárainak csikorgását, a cellák fojtó fülledtségét! Egy életünk van, ez az egyetlen, rövid élet! – mi pedig bűnös könnyelműséggel golyószóróknak tesszük ki, vagy belemászunk vele, szegény ártatlannal, a politika szemétgödrébe. Ellaknál ott az Altájon még a legeslegalacsonyabb, legsötétebb kunyhóban is, valahol a falu végén, az erdő szélén. Nem rőzsét, nem gombát szedni: csak úgy minden cél nélkül elmennél az erdőbe, átölelnél két sudár törzset: „Ó, drágáim! Semmire, de semmire sem vágyódom ezentúl!”

Maga az a tavasz is irgalomra inspirált: az a tavasz hozta meg a szörnyű háború végét. Láttuk ugyan, mint özönlenek a letartóztatottak milliói, köztük mi is, s hogy a lágerokban újabb milliók várnak bennünket, – de az mégsem lehet, hogy ennyi embert börtönben hagyjanak a világraszóló győzelem után! Csak ijesztésből tartanak egyelőre vissza, hogy majd jobban emlékezzünk. Világos, hogy nagyszabású amnesztia várható s hogy hamarosan hazaengednek mindenkit. Valaki még arra is esküszik, hogy saját szemével olvasta az újságban: Sztálin

[144] A foglyok álinai az Altájról vajon n«n a parasztoktól öröklődtek, akik ugyancsak az Altájról ábrándoztak? Ott voltak ugyanis „a Felség Kamarájának földjei”, ezért az Altáj sokáig nehezebben hozzáférhető terület volt a telepesek számára, mint Szibéria többi része a parasztok azonban annál nagyobb igyekezettel próbáltak odatelepedni (s oda is telepedtek). Vajon nem ez a magyarázata ennek az örök legendának?

valami amerikai újságírónak („a nevére már nem emlékszem”) válaszolva azt mondta, hogy olyan amnesztia lesz nálunk a háború után, amilyent még nem látott a világ! Egy másiknak meg MAGA a vizsgálóbíró mondta, méghozzá egész biztosra mondta, hogy nemsokára jön az általános amnesztia. (A vizsgálatnak jól jöttek ezek a kósza hírek: gyengítették akaraterőnket; ördög vigye, aláírom, ügyem tart sokáig.)

De „az irgalomhoz ész kell” – ez áll egész történelmünkre s még ezután is sokáig állni fog.

Nem hallgattunk azokra a kevesekre, józan társainkra, akik azt károgták, hogy az elmúlt negyedszázad alatt egyetlen egyszer sem volt amnesztia a politikaiaknak – s ezután sem lesz! (Valamelyik kisokos a cellába ültetett „kotlósok” közül esetleg rátromfolt: „De bizony, 1927-ben, a Nagy Október tizedik évfordulóján kiürültek a börtönök, *fehér zászlót tűztek ki* rájuk!” Ez a megrázó látvány: a börtönökön lengő fehér zászlók – miért éppen fehérek? – különösen hatott a lelkekre.)[145] Leintettük azokat az értelmesen gondolkodó társainkat, akik kifejtették, hogy hiszen éppen azért ülünk mi most milliószámra, mert vége a háborúnak: a fronton már nincs ránk szükség, a hátországban veszélyesek vagyunk, a távoli építkezéseknél pedig egy tégla sem mozdul nélkülünk. (Nem volt bennünk annyi önzetlenség, hogy azonosuljunk Sztálinnak, ha nem gonoszságból, akkor egyszerű gazdasági megfontolásból fakadó terveivel. Ki akart volna most, hogy végre leszerelt, otthagyni családot, lakást s elutazni Kolimába, Vorkutába, Szibériába, ahol még utak s házak sincsenek? Az Állami Tervhivatalnak szinte nem is volt más feladata, minthogy irányszámokat adjon az MVD-nek, hányat tartóztasson le.) Amnesztiát, nagylelkű, tág amnesztiát vártunk s szomjaztunk mindnyájan! Lám, azt mondják, Angliában még a koronázás évfordulóin is, azaz minden évben, adnak kegyelmet!

Sok politikai kapott amnesztiát a Romanov-dinasztia háromszáz éves fennállására is (1912-ben). Akkor talán a sztálini kormányzat sem lesz olyan kicsinyes és bosszúálló, különösen

---

[145] A (Visinszkij-féle) gyűjtemény: „A börtönöktől a nevelőintézetekig” a 396. lapon ezt az adatot közli: az 1927-es amnesztia alkalmával a foglyok 7,3%-a részesült kegyelemben. Ez hihető is. Gyérecskén csurrant-cseppent a Tizedik Évfordulóra! A politikaiak közül a nőket s a gyermekeket engedtek ki valamint azokat, akiknek már csak pár hónapjuk volt hátra. A Felső-Ural-vidéki izolátorból például 200 közül egy tucatnyit engedtek szabadon. De még ezt a nyomorúságos amnesztiát is visszaszívták menet közben s megszorításokat tettek; némelyeket visszatartottak, másoknak „tiszta” szabadon bocsátás helyett. „mínuszt” (bizonyos városokra szóló tilalmat) adtak.

most, hogy korszakalkotó, vagy következményeiben még messzebb kiható győzelmet aratott, – hogy számon tartsa apró alattvalóinak minden vétkét, minden ballépését…

Egyszerű igazság, de ezért is meg kell szenvedni: nem a győztes háborúk hoznak áldást; hanem a vereséggel végződők. Győzelemre a kormányoknak van szükségük, vereségre a nemzetnek. Győzelem után újabb győzelemre támad étvágy, vereség után szabadságra – s ezt rendesen ki is harcolja a nép. Úgy kellenek a vereségek a népeknek, ahogy a bajok és szenvedések az egyes embernek: arra késztetnek, hogy elmélyüljünk lelki életünkben, keressük a szellem magaslatait.

A poltavai győzelem szerencsétlenség volt Oroszország számára: két évszázados megerőltetést, pusztítást, szabadságkorlátozást vont maga után, valamint egyre megújuló háborút. A poltavai vereség megváltás volt a svédek számára: miután harci kedvüket elvesztették, a svédekből Európa legvirágzóbb, legszabadabb népe lett.[146]

Már annyira megszoktuk, hogy büszkék legyünk Napóleon felett aratott győzelmünkre, hogy elfelejtjük: éppen az késleltette fél évszázaddal a jobbágyság felszabadítását, éppen az szilárdította meg a trónt, mely aztán szét is verte a dekabristákat. (Oroszország francia megszállásáról tulajdonképpen nem beszélhetünk.) Ellenben a krími, a japán s a német (az első világ-) háború szabadságot s forradalmat hozott nekünk:

Hittünk az amnesztiában azon a tavaszon, de nem mi voltunk az elsők akik hittek benne. Fogoly-veteránokkal beszélgetve esetről-esetre kiderítheted, hogy ez a mohó vágy a megbocsátás után, ez a hit az amnesztiában mindig is otthon volt a börtön komor falai közt. Az egyik évtizedben úgy, mint a másikban, a különböző „hullámok” letartóztatottjai egyre vártak, egyre hittek: hol amnesztiában, hol új Büntetőkönyvben, hol az „ügyek” általános felülvizsgálásában (s a Szervek mindig számító óvatossággal támogatták az ilyen híreszteléseket). Október *nemtudomhányadik* évfordulójára, a lenini évfordulókra, a Győzelem napjára, a Vörös Hadsereg vagy a Párizsi Kommün napjára, a Központi VB minden ülésére, minden ötéves terv befejezésekor, a Legfelsőbb Bíróság minden összeülésekor – s még ki tudja, milyen alkalmakra időzítette a foglyok képzelete a Szabadság Angyalának ezt a várható alászállását! S minél inkább dühöngött a terror, minél

[146] Amennyiben hinni lehet a beszámolóknak, talán csak a 20. században idézett elő bennük erkölcsi gyomorégést az állandó jóllakottság állapota.

homéroszibb s minden képzeletet felülmúló méreteket öltöttek a letartóztatási hullámok, annál jobban erősödött az emberekben az amnesztiában való hit s gyengült a tárgyilagos, józan ítélőképesség.

Minden fényforrást a Naphoz lehet viszonyítani, a Nap azonban semmihez nem mérhető. Ugyanígy minden várakozást hozzámérhetünk ugyan az amnesztiaváráshoz, az amnesztiavárást azonban semmihez sem mérhetjük.

1945 tavaszán minden újonnan érkezettet először is ezzel a kérdéssel fogadtak a régi cellalakók: mit hallott az amnesztiáról? S ha két-három embert HOLMISTUL hívtak ki a cellából, a cella bölcsei azonnal összehasonlították a megidézettek ÜGYEIT másokéval és kisütötték, hogy azoké a legenyhébb, s nem is hívhatták ki őket egyébért, mint hogy kieresszék őket. Megkezdődött!! Ezek a mi „aktivistáink” mindenütt az amnesztia nyomait szimatolták, feliratokat kerestek a klozetban, a fürdőben, a fogolyposta-osztályon. Egyszer, július elején, váratlanul óriási próféciát olvastunk a butirkai fürdő híres lila-csarnokában, szappannal volt felírva egy violaszínű kőlapra, embermagasságnál jóval följebb (szóval egymás vállára álltak, hogy nehezebb legyen letörölni s tovább ott maradjon):

„Hurrá!!! Július 17-én amnesztia!”[147]

Leírhatatlan ujjongásban törtünk ki. („Ha nem tudták volna biztosan, nem írták volna oda!”) Az öröm villámcsapásként ért bennünket, elállt a szívverésünk, szinte megbénultunk arra a gondolatra, hogy nemsokára nyílik az ajtó...

De – AZ IRGALOMHOZ ÉSZ KELL...

Július közepén a folyosó-inspekciós a mi cellánkból hívott ki egy öreget klozetot mosni, s ott négyszemközt (tanúk jelenlétében nem szánta volna rá magát), szánakozva pillantva ősz fejére, megkérdezte tőle: „Melyik cikkely, apám?” – „ötvennyolc” – örült meg az öreg, akiért három generáció is rítt odahaza. „Nem vonatkozik rád...” – sóhajtott a felügyelő. „Hülyeség!” – mondtuk mi erre a cellában. „Az őr talán olvasni sem tud”.

Ugyanabban a cellában volt egy Valentin nevű (a vezetéknevére nem emlékszem) kijevi fiú is, gyönyörű, lányos szemei voltak, s igen meg volt rémülve a vizsgálattól. Kétségtelen látnoki képességgel volt megáldva, lehet, hogy csak

[147] S csak egy hajszálnyit tévedtek a kutyafülűek! Részletesebben az 1945. júl. 7-i nagy sztálini amnesztiáról lásd: a III. rész 6. fejezetében.

abban az izgatott állapotában: Nem egyszer megtörtént, hogy reggel végigment a cellán s rámutatott erre vagy arra: téged ma elvisznek. S valóban elvitték őket! Éppen azokat! Egyébként a fogoly lelke annyira hajlamos a misztikára, hogy nem is igen csodálkoztunk ezen az ő jövőbe látásán.

Július 27-én Valentin odajött hozzám: „Alekszandr! Ma kettőnkön a sor!” S elmondta az álmát, melyben megvoltak a börtöni álmok összes szokásos jegyei; zavaros patak, fölötte keskeny palló, kereszt... Készülődni kezdtem s nem is hiába: reggeli után csak jön ám az idézés kettőnknek. A cella zajos szerencsekívánatokkal búcsúztatott bennünket, a legtöbben esküdtek rá, hogy kieresztenek (különben erre mutatott „enyhe” ügyünk egybevetése is a többiével).

Mármost lehet, hogy az ember valóban nem bízik, elhessegeti magától a reményt, elüti az egészet egy tréfával, arról azonban nem tehet, hogy hirtelen mintha izzó fogóval szorítanák össze a szívét, olyan forróságot érez a mellében: de hátha mégis?...

Különböző cellákból mintegy húsz embert szedtek így össze. Mindenekelőtt a fürdőbe vittek bennünket (életének minden fordulópontján először is *fürdőbe* viszik a foglyot). Ott másfél óráig ráértünk találgatni, mérlegelni. Meggőzölve, elbágyasztva átmentünk ezután a Butirka belső udvarán, egy smaragdzöld kertecskén, melyben fülsiketítően csicseregtek a madarak (többnyire csak verebek), a fák zöldje pedig szinte elviselhetetlenül rikítónak tűnt színektől elszokott szemünknek. Szemem sohasem látta olyan élesnek a lombok zöldjét, mint azon a tavaszon. S a világon semmit sem tartottam annyira a mennyországhoz hasonlónak, mint ezt a butirkai kertecskét, amelynek átszelése az aszfaltozott ösvényen sohasem vett igénybe harminc másodpercnél többet.[148]

Átvittek a butirkai „pályaudvarra” (itt veszik át s innen bocsátják el a foglyokat; az elnevezés nagyon találó, annál is inkább, mert fő csarnoka hasonlít is egy jobb pályaudvarhoz), betereltek bennünket egy téres-tágas boxba. Félhomály és friss levegő, – egyetlen kis ablaka valahol a magasban, szájkosár nélkül. Éppen arra a napos kertecskére nyílt, ki volt támasztva, s madárcsicsergés töltötte meg rajta keresetül a fülünket,

[148] Hasonló kertecskét, csak még kisebbet, de annál meghittebbet láttam sok év múlva, már mi,m turista, a Péter-Pál erőd Trubeckoj-bástyájában. A kirándulók sopánkodtak a folyosók és a cellák komorságán, én pedig arra gondoltam, hogy a Trubeckoj-bástya rabjai, akiknek *ilyen* sétaudvaruk volt, nem voltak a legnyomorultabbak. *Minket* csak puszta kőhombárokba vittek ki sétálni.

mögötte pedig egy a rikító zöld lombocska lengedezett, mindnyájunknak szabadságot s otthont ígérve. (No tessék! Ilyen jó boxban soha életünkben nem ültünk! Ez sem lehet véletlen!]

Most pedig valamennyiünket az OSzO-hoz osztottak be![149] S kiderült, hogy mindannyian semmiségek miatt ültünk!

Három órán át senki sem háborgatott bennünket, senki sem nyitotta ránk az ejtőt. Csak jártunk fel s alá a boxban, s miután jól meghajszoltuk magunkat, leültünk a sima padokra. A lombocska pedig csak integetett, egyre integetett az ablakrés mögött, s eszeveszett lármát csaptak a verebek.

Hirtelen zörögni kézlett a zár, s kiszólították egyet, egy 35 éves hallgatag könyvelőt. Kiment" bezárult mögötte az ajtó. Ekkor még hevesebb rohangálásba kezdtünk dobozunkban, mint akinek a háza ég.

Újra zörgés. Egy másikat hívtak ki, amazt beengedték. Megrohantuk. De olyan volt, mintha kicserélték volna. Minden élet eltűnt az arcából, s bár szeme ki volt meresztve, nem látott semmit. Bizonytalanul, botladozva ment végig a box sima padlóján. Meghibbant? Fejbe csapták egy vasalódeszkával?

– No, mi van, mi van? – kérdeztük s meghűlt bennünk a vér. (Ha nem éppen most kelt fel a villamosszékből, akkor csak a halálos ítéletét közölhették vele.) A könyvelő olyan hangon, mintha a világmindenség pusztulását jelentené be, nyögte:

– Öt... Év...!

Ekkor újra zörrent az ajtó, – olyan gyorsan visszajöttek ezek, mintha csak kisszükségre vitték volna ki őket. Ez a második szinte sugárzott, mikor bejött. No, ezt biztosan kieresztették!

– Nos? Nos? – tolongtunk körülötte visszatért reménnyel. Az csak legyintett és fuldoklott a nevetéstől:

– Tizenöt év!

Ez már aztán akkora képtelenség volt, hogy lehetetlen volt elhinni.

---

[149] a GPU-NKVD különbírósága.

7.
A gépházban

A Butirka-”pályaudvar” melletti boxban, mely „bemelegítő box” néven volt ismeretes (ott motozták meg a frissen jötteket, tágasságával lelhetőséget nyújtott egyszerre öt-hat felügyelőnek akár húsz fogoly egyidejű „megdolgozására”), most nem volt senki, üresen álltak a durva faragású „dögönyöző”-asztalok, csupán oldalt, egy kis lámpa alá helyezett pótasztalka mellett ült egy feketehajú, kinyalt NKVD őrnagy, arcán a türelem s unalom =vegyülékével. Szerinte tiszta időpocsékolás volt, hogy egyesével vezették fel s vezették el a foglyokat. Azokat az aláírásokat gyorsabban is össze lehetett volna gyűjteni.

Intett, hogy üljek le vele szemben, az asztal innenső felén elhelyezett támlátlan székre, aztán megkérdezte a nevemet. Előtte, a tintatartótól jobbra és balra egy-egy rakás fehér papírlap hevert, félbevágott géppapírok, amilyeneket a lakáshivatalban használnak tüzelő igénylésre vagy más intézményeknél irodaszerek kiutalására. A jobboldali rakásban lapozgatva az őrnagy megtalálta a rám vonatkozó cédulát. Kihúzta, egykedvűen hadarva felolvasta (annyit megértettem belőle, hogy nyolc évet kaptam), s már kezdte is rávezetni töltőtollával a hátlapjára, hogy az ítélet szövege ezen és ezen a napon tudomásomra hozatott.

Mindez annyira szokványos és hétköznapi volt, hogy a szívem még csak egy árnyalattal sem vert sebesebben. Ez lenne hát az a bizonyos ítélet, életem döntő fordulópontja? Szerettem volna izgulni, átérezni ezt a pillanatot, de valahogy nem ment. Az őrnagy pedig már tolta is elém, hátlapjával fölfelé, a papírt. Egy hétkopejkás iskolás-tollszár hevert mellette, egy rossz tollal megtoldva, melybe valami kóc akadt a tintatartóból.

– Nem, hadd olvassam el magam!

– Csak nem fogom magát becsapni? – vetette ellen lustán az őrnagy. – No, csak olvassa!

S kelletlenül kiadta a kezéből a lapot. Én megfordítottam s szándékos lassúsággal kezdtem tanulmányozni, nemcsak minden egyes szót, hanem szinte minden betűjét külön. Géppel volt írva, de nem az eredeti feküdt előttem, csak a másolat:

K i v o n a t
az OSzO NKVD SzSzSzR 1945 július 7-én[150] kelt... számú
határozatából.

[150] Pontosan az amnesztia napján ítéltek el; a munka nem tűr haladékot.

*A föntiek alatt pontozott vonal húzódott s hosszában is pontozott vonal osz*totta ketté a papírt:

T á r g y	H a t á r o z a t
Vád ez és ez ellen (neve, születési helye s ideje)	Ezt és ezt (név) szovjetellenes agitáció és szovjetellenes szervezet alapításának kísérlete miatt 8 (nyolc) évi javító-munkatáborra ítéljük.

A másolat hitelességét igazolja:.. . . . titkár.

Most pedig csak egyszerűen írjam alá és szó nélkül elmenjek? Az őrnagyra pillantottam – nem akar-e valamit mondani, nem fűz-e valami magyarázatot az ítélethez? Nem, esze ágában sem volt. Már bólintott is az ajtóban álló felügyelőnek, hogy jöhet á következő.

Én azonban valamiképpen hangsúlyozni akartam a pillanat jelentőségét, ezért tragikus hanghordozással megkérdeztem:

– De hiszen ez rettenetes! Nyolc év! Miért?

De szavaim csengése még a saját fülemnek is hamis volt: nem éreztünk ebben semmi borzasztót, sem én sem ő.

– Ide tessék – mutatta meg még egyszer az őrnagy, hova írjam a nevemet.

S én aláírtam. Egyszerűen nem találtam ki semmit, mit kellene még tennem.

– De akkor engedje meg, hogy itt helyben megírjam s átadjam önnek a fellebbezésemet. Az ítélet ugyanis igazságtalan.

– Ahogy a vonatkozó rendelet megszabja! – bólintott gépiesen az őrnagy, miközben papíromat a baloldali rakás tetejére tette.

– Elvonulni! – szólított fel az őr.

S én „elvonultam”.

(Nem árultam el valami nagy leleményességet. Georgij Tenno, akinek, igaz, huszonöt évről szóló lapocskát nyújtottak át, így felelt: „De hiszen ez életfogytiglani! A múltban ha életfogytiglan elítéltek valakit, megverték a dobokat, összecsődítették a népet! Itt meg mintha csak szappant utalnának ki: – *huszonöt* és húzd a csíkot!”

Arnold Rappoport fogta a tollat s ráírta a papit másik felére: „A leghatározottabban tiltakozom e terrorisztikus és törvénytelen ítélet ellen s követelem azonnali szabadon bocsátásomat”. Az ítélethirdető először türelmesen várt, de

mikor elolvasta, dühbe gurult és darabokra tépte a papírt a tiltakozással együtt. Annyi baj legyen, a büntetés érvényben maradt, hisz ez csak másolat volt.

Vera Kornyejeva pedig *tizenöt évet* várt s ujjongva látta, hogy papírra csak *ötöt* gépeltek. Gyöngyöző kacagásra fakadt és nagy sietve aláírta, nehogy visszaszívják. A tiszt kételkedni kezdett: „Jól értette, amit felolvastam?” – „Igen, igen, öt év javító-munkatábor! Nagyon szépen köszönöm!”

A magyar Rózsás Jánosnak a folyosón olvasták fel tíz évre szóló ítéletét, orosz nyelven, anélkül, hogy lefordították volna neki. Mikor aláírta, fel sem fogta, hogy ez volt az ítélete, s ezután még sokáig várta a bíróság döntését, végűt a lágerban homályosan emlékezni kezdett erre az esetre s csak akkor kapcsolt.)

Mosollyal ajkamon mentem vissza a boxba. Furcsa, de percről-percre vidámabbnak s könnyebbnek éreztem magamat. Mindenki egy „tízessel” jött vissza, Valentin is. A mai társaságból az a megbódult könyvelő kapta a legnevetségesebb adagot (de még mindig úgy ült ott, mint aki beszámíthatatlan). Az enyém mindjárt az övé után következett enyheségben.

Az ablak mögött a nap záporozó sugaraiban egyre folytatta vidám bólogatását az az ágacska, himbálta a júliusi szellő. Fecsegtünk, valósággal megelevenedve. A boxban hol itt, hol ott csapott fel a nevetés. Nevettünk, hogy ilyen simán ment minden, nevettünk a megkótyagosodott könyvelőn, nevettünk saját reggeli reményeinken s azon, hogy búcsúztattak bennünket a cellában, hogy rendelték meg a legközelebbi csomagban az egyezményes négy krumplit, két perecet.

– Pedig lesz amnesztia! – állították néhányan. – Ezt csak a forma kedvéért csinálták, ránk akarnak ijeszteni, hogy jobban emlékezzünk majd. Sztálin azt mondta egy amerikai újságírónak...

– Hogy hívják azt az újságírót?

– A nevét már elfelejtettem...

Akkor összeszedették velünk a holminkat, kettesével sorakoztattak s újra átvezettek bennünket azon a nyárban lubickoló csodálatos kertecskén. Hogy hová? Hát persze hogy oda: a fürdőbe!

Ez már aztán harsány hahotára fakasztott bennünket: – ó, a fafejűek! Folytonos vihogás közben vetkőztünk le, akasztottuk fel ruhadarabjainkat ugyanazokra a kampókra s gördítettük be

őket ugyanabba a tetvetlenítőbe, amelybe már reggel is begurítottuk. Hahotázva vettünk fel egy-egy szeletkét a ronda szappanból s mentünk be a tágas zuhanyozóba, hogy leöblítsük magunkról ezt a kamaszlányos viháncolást. Hagytuk ömleni magunkra a tiszta, forró vizet, fröcsköltünk és úgy viháncoltunk, mintha egy csapat iskolásfiú jött volna a fürdőbe az utolsó vizsga letétele után. Nem is volt semmi beteges, úgy hiszem, ebben a tisztító, könnyebb nevetésben, inkább önvédelem: szervezetünk felszabadulása, élni akarása.

Míg törülköztünk, Valentin már lehiggadtan, bizalmasan így beszélt hozzám:

– Nem baj, még fiatalok vagyunk, még lesz alkalmunk élni. Az a fő, hogy *most* ne vétsük el a lépést. Ha a lágerbe érünk, akkor aztán *egy szót se* senkinek, nehogy újabb „szakaszt” nyomjanak ránk. *Becsülettel dolgozunk s hallgatunk, mint a sír*.

Mennyire bízott ebben a programban, mennyire: remélt ez a sztálini malomkövek közé került ártatlan magocska! Az embernek kedve támadt csatlakozni a véleményéhez, szépen letölteni az időt, aztán kitörölni a fejéből mindent, amin keresztülment.

De bennem már motoszkált valami homályos érzés: ha ahhoz, hogy az ember élhessen, az kell, hogy előbb NE ÉLJEN, akkor mit ér az egész?...

Nem lehet azt állítani, hogy az OSzO-t a forradalom után találták volna ki. Már II. Katalin, hogy úgy mondjuk: OSzO-alapon adott tizenöt évet egy Novikov nevű újságírónak, aki a begyében volt; nem állíttatta törvényszék elé. S kiébe-hóba minden uralkodó patriarchálisan, ítélet nélkül száműzte a nem kívánatos személyeket. A 19. század 60-as éveiben gyökeres reformon ment át az igazságszolgáltatás. Mind a hatalom birtokosai, mind az alattvalók szemében mintha kialakulóban lett volna valamiféle jog-központú társadalomszemlélet. Ennek ellenére Korolenko a 70-es és 80-as években is fel tudott mutatni olyan eseteket, amikor adminisztratív önkény helyettesítette a bírói ítéletet. Őt magát is, két diáktársával együtt; tárgyalás és kivizsgálás nélkül, csupán az állami birtokok miniszterhelyettesének rendelkezésére utasították ki 1876-ban (tipikus OSzO-eset). Ugyancsak ítélet nélkül száműzték egy más alkalommal Glazovba a fivérével együtt. Korolenko említ néhány nevet: egy Fjodor Bogdan nevű „parasztbizalmit” („hodok”), aki magához a cárhoz is bebocsátást nyert, de akit később száműztek; Pjankovot, akit a bíróság nem talált bűnösnek, mégis

száműztek a Legmagasabb Hely utasítására s még többeket. Vera Zaszulics kifejti egy levelében, melyet az emigrációból írt; hogy nem a törvény elől bujdosott el, hanem a törvényszéken kívüli adminisztratív visszaélések elől.

Az OSzO hagyománya tehát, bár szaggatott vonatként, kimutatható korunk előtt is, azonban még nagyon bizonytalan volt, csak egy álmos ázsiai birodalomnak felelt meg, de nem egy ugrásszerűen fejlődőnek. Nem is beszélve az egyéni felelősség hiányáról: mert *ki* volt tulajdonképpen az OSzO? Hol a cár, hol a kormányzó, hol a miniszterhelyettes. És már megbocsásson a világ: micsoda „nagyságrend” az, ha *fel kell sorolni* a neveket és az eseteket?

A nagybani üzemeltetés a 20-as években kezdődött, amikor a törvényszék *állandó* megkerülése végett *állandóan* működő *trojkákat* rendszeresítettek. Az elején még hencegtek is és így mondták: a GPU-trojka! Az ülnökök nevét nemcsak hogy nem titkolták, hanem még reklámozták is. Ki ne ismerte volna a szolovecki lágerban a hírhedt moszkvai trojkát: Gleb Bokij – Bul – Vasziljev-et? S maga ez a szó: TROJKA, hát nem remek? Benne van egy kicsit a hámiga alatti csörgők zenéje, a húshagyókeddi duhajkodás s ennek tetejébe a talányosság: miért éppen „trojka”? Mit jelent ez? Hisz a bíróság nem is kvartet? A trojka pedig nem bíróság! De a talányosság lényege a trojka láthatatlansága. Mi legalábbis nem láttuk, nekünk csak egy darab papír jutott belőle: tessék aláírni! A trojka félelmetesebbé vált a forradalmi törvényszéknél is. Még az utóbbinál is jobban elkülönítette, elfátyolozta magát, különszobába zárkózott s még tagjai nevét is titokban tartotta. Így aztán. megszoktuk, hogy a Trojka bírái nem esznek, nem isznak, nem érintkeznek emberekkel. Ha egyszer visszavonultak ülésre, megszűntek létezni, nekünk pedig csak az ítélet marad, az is csak a gépírókon keresztül. (S azt is vissza kell adni! Egy ilyen dokumentum nem hagyható idegen kezekben!)

Ezek a trojkák (biztos ami biztos, többes számot használunk, amint az istenségről sem lehet soha tudni, hol van jelen) azt a felmerült s elodázhatatlan igényt elégítették ki, hogy akit egyszer letartóztattak, az soha többé ki ne szabaduljon (akár így is mondhatnánk: hogy ne legyen selejt, ha a trojkát a GPU-hoz beosztott Áruminőség-ellenőrző Osztálynak fogjuk fel). Ha pedig valaki teljességgel bűntelennek bizonyult, úgyhogy semmiképp sem ítélhető el, csak hadd kapja meg akkor is a trojkától a maga „mínusz harminckettőjét”- (a 32 tartományi székvárosra vonatkozó tilalmat) vagy két-hároméves kitelepítését – ezután már mindig szem előtt lesz, „belenyírtak a

fülébe”: örökre meg van bélyegezve, s ha megint lebukik, már „ismétlő” lesz.

(Bocsássa meg az olvasó, hogy megint beletévedtünk ebbe a jobboldali opportunizmusba: a „bűn”-fogalomba s a „bűnös – bűntelen” szembeállításba. Pedig jól a fejünkbe verték, hogy a lényeg nem az egyén bűne, hanem annak társadalmi veszélyessége; bűntelent is le lehet ültetni, ha társadalmilag „idegen”, s a bűnöst is el lehet bocsátani, ha társadalmilag „közeli”. De nekünk, akik minden jogi képzettség nélkül valók vagyunk, annál is inkább megbocsátható az ilyen botlás, mert még a jó öreg 1926-os Büntetőkönyvet, mellyel olyan jól megvoltunk huszonöt évig, is elmarasztalták „megengedhetetlen burzsoá nézetek”, „az osztályszempont hiányos érvényesítése” miatt, továbbá, mert „burzsoá módon az elkövetett bűncselekmény súlyosságához méri a kiszabott büntetést.)[151]

Sajnos nem nekünk jut a Szervek bűbájos történetének megírása: hogy hogyan alakult át a trojka OSzO-vá, mikor történt a névcsere, hogy volt-e OSzO a tartományi székhelyeken is, vagy csak az az egy a Fehér kőpalotában; hogy büszke nagyjaink közül kik vonultak be oda; hányszor s hány óráig üléseztek; teával-e vagy tea nélkül s hogy mi volt a teához; továbbá hogy hogyan folyt le maga az ítélkezés – megvitatták-e az ügyeket vagy még csalt nem is beszéltek róluk? Mindezt nem mi írjuk meg, mert nem tudjuk. Nekünk csak annyit árultak el, hogy az egylényegű OSzO háromszemélyű és ha most lehetetlen is megnevezni buzgó ülnökeit, legalább azt a három szervet ismerjük, amelyeknek állandó képviseletük volt ott: egy a Közp. VB-tól, egy a Belügytől (MVD) és egy az ügyészségtől. Ennek ellenére egy cseppet sem fogunk csodálkozni, ha egyszer kiderülne, hogy egyáltalán nem voltak ülések, csak egy gyakorlott gépíró-gárda volt, amely nerclétező jegyzőkönyvekből készített kivonatokat, továbbá egy tótumfaktum, aki a gépírókat irányította. De hogy gépírók valóban léteztek, erről kezeskedhetünk!

1924 előtt a trojka-kiszabta büntetés három évre volt korlátozva, 1924-ben kiterjesztették a jogát öt évi láger adására; 1937-től az OSzO már „tízeseket” kezdett gurítani, 1949-től pedig sikerrel vert huszonötös érméket is. Vannak (pl. Csavdarov), akik tudni vélik, hogy a háborús években az OSzO halálbüntetést is osztogatott. Ebben sem volna semmi rendkívüli.

[151] Lásd: „A börtönöktől a nevelőintézetekig” c. gyűjteményt (Visinszkij).

Bár az OSzO-t sem az Alkotmány, sem a Büntetőkönyv nem említi, igen alkalmatos húsvágó gépnek bizonyult: nem csökönyösködött, igénytelen volt, nem kellett törvényekkel olajozni. A Büntetőkönyv az volt, ami volt, de az OSzO a maga erejéből, a BK mind a kétszázöt cikkelye nélkül is könnyedén darait, nem használta, nem is emlegette őket.

Ahogy a lágerban vicceltek: a „nincs”-re bíróság sincs, arra ott van az OSzO!

Persze gyakorlati okoltból az OSzO-nak is szüksége volt valamilyen kiindulási alapra; erre a célra azonban maga dolgozott ki magának néhány *betűcikkelyt*, amelyek nagyon megkönnyítették az ügyvitelt (nem kell a fejüket törni, a vádat kódex fogalmazásához igazítani), csekély számuk miatt pedig egy gyermek is fejben tudja tartani őket (ezeket részben már említettük is):

- ASzA – Szovjetellenes Agitáció
- KRD – Ellenforradalmi Tevékenység
- KRTD – Ellenforradalmi Trockista Tevékenység (ez a „T”-betű nagyon- megnehezítette a fogoly életét a lágerban)
- PS – Kémgyanússág (a gyanút meghaladó kémkedést a Törvényszéknek adták át)
- SzVPS – Kémgyanússághoz vezető () kapcsolatok
- KRM – Ellenforradalmi Gondolkodás
- VASz – Szovjetellenes Hangulatkeltés
- SzOE – Társadalmilag Veszélyes Elem
- PD – bűnöző Tevékenység (ezt szívesen adták volt lágerfoglyoknak, ha már egyebet nem tudtak előrángatni)

S végül az olyannyira öblös:

- CsSz – Családtag (a fönti betűképletek valamelyike alapján elítélt ember hozzátartozója)

Ne felejtsük el, hogy ezek a betűcikkelyek nem oszlottak meg egyenletesen embercsoportok és évszámok szerint, hanem mint a BK cikkelyei és a Rendeletek pontjai is hirtelen jöttek divatba s járványként terjedtek el.

S még egy magyarázattal tartozunk: az OSzO sohasem lépett fel azzal az igénnyel, hogy valakit is elítéljen! – nem, nem *ítéleteket* osztott, csak „adminisztratív büntetéseket” szabott ki, ennyi az egész! Csak természetes tehát, hogy korlátlan szabadsága volt az igazságszolgáltatásban.

De ha a „büntetés” nem is emelkedett „bírói ítélet” rangjára, azért szólhatott ám az akár huszonöt évre is s a következő tételeket is magában foglalhatta:

– címtől, rangtól és kitüntetésektől való megfosztás
– minden javak elkobzása
– a levélváltás jogától való megfosztás.

S az illető sokkal biztosabban eltűnt a föld színéről, mint holmi kezdetleges bírói ítélet alapján.

Az OSzO-nak az a fontos előnye is megvan, hogy határozatait nem lehetett megfellebbezni – nem volt *hová* fellebbezni, sem magasabb, sem alacsonyabb fórum nem tartozott hozzá. Egyedül a Belügyminisztériumnak, Sztálinnak és a Sátánnak volt alárendelve.

Az OSzO legkiválóbb tulajdonsága a gyorsaság volt; ezt csak a gépírástechnika lehetőségei korlátozták.

Végül az OSzO-nak nemcsak hogy szemtől-szembe nem kellett látnia a vádlottat (s ezzel a börtönök közti szállítást megterhelnie), de még a fényképére sem volt szüksége. A börtönök túlterhelése idején az is nagy könnyebbség volt, hogy a fogoly, mihelyt a vizsgálaton átesett, azonnal a lágerbe siethetett és ott derekasan dolgozhatott, anélkül, hogy előbb helyet kellett volna neki szorítani a börtön padlóján s ingyen etetni az állam kenyerével. A kivonat másolatát pedig jóval később is elolvashatta.

Jó esetben ez úgy szokott történni, hogy a foglyokat kirakták a vagonból a célállomáson s ott helyben, a pályatest mellett, letérdepeltették őket (hogy meg ne szökjenek, de úgy festett az egész,mintha az OSzO imádására térdeltek volna le) s haladék nélkül felolvasták az ítéleteket. Ugyanez. más változatban: az 1938-ban Pereboriba érkező fogolyszállítmányok nem tudták sem. a cikkelyüket, sem a büntetésüket, de az írnok, aki fogadta őket, már tudta és mindjárt meg is találta a jegyzékben: SzVE – öt év (ez akkor volt, amikor kellett az ember, mégpedig sürgősen, a Moszkva-Volga-csatorna építéséhez).

De mások már hosszú hónapok óta dolgoztak a lágerban s még mindig nem tudták az ítéletüket. Ezután, így meséli Dobrjak I., ünnepélyesen sorakoztatták őket, de nem ám akármikor, hanem május elsején, 1938-ban, amikor ki voltak téve a vörös zászlók; és kihirdették a Sztálin-területi trojka ítéleteit (mert szoros időben mégiscsak keletkezett több OSzO központ is szerte az országban) – fejenként tíztől huszonöt évig. Szinyebrjuhovot, majdani brigádvezetőmet a lágerban,

ugyancsak 1938-ban egy egész szerelvény még elítéletlen fogollyal együtt irányították Cseljabinszkból Cserepovecbe. Teltek a hónapok, dolgoztak a foglyok. Egyszer csak egy pihenőnapon (tessék csak megfigyelni, mily előnyösen választható meg az ilyen nap OSzO-alapon!), csikorgó fagyban az udvarra hajtottál és sorakoztattál: őket; eléjük lépett egy aznap érkezett hadnagy, bemutatkozott, hogy őt az OSzO döntéseinek kihirdetése végett küldték. De nem volt rossz gyerek, mint kiderült, félszemmel hitvány lábbelijükre, félszemmel a dermesztő fagyban vöröslő napra sandítva így folytatta:

– Különben, fiúk, minek fázzanak maguk itt? Vegyék tudomásul, az OSzO mindenkinek tíz évet adott, némely nagyon-nagyon ritka esetben nyolcat. Megértették? Na! Végeztem, oszolj!...

De ha az OSzO ilyen fokú gépi pontossággal dolgozott, mire valók voltak akkor még a törvényszékek is? Minek a lóvasút, ha már van zajtalanul sikló, korszerű villamos, melyből nem lehet kiugrani? Kenyeret kell adni a jogászoknak?

Nos, egyszerűen csak azért, mert nem járja, hogy egy demokratikus államban ne legyenek törvényszékek. A VIII. Pártkongresszus 1919-ben programjába vette: arra kell törekedni, hogy a dolgozó nép *minden tagját bevonjuk* a bírói kötelmek gyakorlásába. „Minden dolgozót” mégsem sikerült bevonni, ahhoz túlságosan is kényes feladat az igazságszolgáltatás, mindamellett törvényszékek nélkül sem maradtunk egészen.

Egyébként politikai bíróságaink – a területi bíróságok spec.-kollégiumai, a haditörvényszékek (de mire jók a haditörvényszékek békeidőben?) továbbá valamennyi fellebbviteli fórum – mindent elkövetnek, hogy az OSzO-hoz hasonlítsanak: ezek sem süllyednek a nyilvános tárgyalások, a vád és a védelem vitájának mocsarába.

Leglényegesebb, legdöntőbb tulajdonságuk a *zártság*. Zártságuk pedig elsősorban saját kényelmüket szolgálja.

Mi pedig már úgy megszoktuk, hogy zárt tárgyalásokon ítélnek el embermilliókat, már úgy beleéltük ebbe magunkat, hogy az elítélt egy kótyagos hozzátartozója: fia, öccse vagy unokaöccse a legőszintébb meggyőződéssel torkol le: „Hát szerinted hogy kellene csinálni? Világos, hogy kényes,

„áttételes” ügyről van szó... megtudja az ellenség! Ezt pedig nem szabad...”

Tehát azért húzzuk be a farkunkat és verjük falba a fejünket, mert félünk, hogy „megtudja az ellenség”! Néhány könyvmolyon kívül emlékszik-e még valaki hazánkban, hogy Karakazovnak, II. Sándor cár merénylőjének ügyvédet adtak? S Zseljabovot, II. Sándor gyilkosát, társaival, a „Népakarat” szervezet tagjaival együtt nyilvános tárgyaláson ítélték el, egy cseppet sem félve, hogy „megtudják a törökök”. Továbbá, hogy Vera Zaszulicsot, aki mai terminussal élve: az MVD moszkvai szervezetének főnökére lőtt rá (igaz, hogy nem talált, a feje melleit ment el a golyó) – nemcsak hogy nem kínozták halálra a kínzókamrában, nemcsak hogy el nem ítélték zárt tárgyaláson, hanem esküdtbíróság (nem „trojka”!) NYILVÁNOS TÁRGYALÁSON FELMENTETTE – s utána diadalmenet kísérte kocsiját.

Ezekkel az egybevetésekkel nem azt akarom mondani, hogy Oroszországban valaha tökéletes igazságszolgáltatás volt. Az olyan igazságszolgáltatás, mely meg is érdemli ezt a nevet, alighanem még a legérettebb társadalomnak is utoljára beérő gyümölcse – vagy egy Salamon legyen a cári trónon! Vlagyimir Dal megjegyzi, hogy Oroszországban a reform előtt „egyetlen közmondás sem volt, mily az igazságszolgáltatást dicsérte volna”. Ez már mégiscsak jelenthet valamit! Úgy látszik, a Zemsztvo-vezetők dicséretére sem sietett közmondásokat faragni a nép. Az 1864-es reform azonban legalább társadalmunk városlakó részét állította rá arra az útra, mely a Herzen által annyira csodált angol példa felé mutatott.

Míg ezeket írom, nem felejtem el Dosztojevszkij kifogásait sem, melyeket esküdtbíróságaink ellen felhozott („Egy író naplója”): az ügyvédi ékesszólással való visszaélés kirívó eseteit („Esküdt urak! Dehát milyen is volt ez az asszony, ha nem szúrta le vetélytársnőjét?... Esküdt urak? Ki ne dobta volna ki az ablakon önök közöl azt a gyereket?...”); s hogy az esküdtek pillanatnyi hangulata többet nyomhat a latban, mint állampolgári kötelességük. De Dosztojevszkij lélekben nagyon is messze rugaszkodott az orosz valóságtól, és *nem amiatt* aggódott, ami miatt aggódnia kellett volna. Ő már véglegesnek tartotta, hogy eljutottunk a nyilvános bíráskodásig! (De ki is hitt volna az OSzO-ban az ő kortársai közül?...) Más helyen ezt írja: „Jobb tévedésből kegyelmet adni, mint tévedésből halálra ítélni!” – Ó, igen. igen, igen!

Az ékesszólással való visszaélés nemcsak a kialakulófélben lévő igazságszolgáltatás betegsége, hanem tágabb értelemben a már kialakult demokráciáé is (mely kialakult ugyan, de még nem tisztázta saját erkölcsi célkitűzéseit). Ugyancsak Anglia szolgáltat arra is példát, hogy az ellenzék vezére, csakhogy pártjának súlyát növelje, nem átall a valónál sötétebb képet festeni az uralkodó állapotokról s a kormányt vádolni, mint a bajok okozóját.

Igen, bűn visszaélni az ékesszólással. De akkor mit mondjunk azokról, akik a zártsággal élnek vissza? Dosztojevszkij olyan bíróságról álmodott, amelyben maga az ügyész hoz fel minden érvet, ami csak a vádlott VÉDELMÉT szolgálja. Hány emberöltőt kell még várnunk, míg ez megvalósul? Társadalmi gyakorlatunk egyelőre csak *ügyvédeket* termelt nyakló nélkül, olyanokat, akik VÁDOLJÁK az alperest (mint becsületes szovjet ember s igaz hazafi nem tudok erőt venni undorodásomon ezeknek a gaztetteknek említésekor…”)

De mikor olyan jó az a zárt illés! Nincs szükség talárra, fel lehet gyűrni az ingujjat is. S milyen könnyen megy a munka! Nincs mikrofon, nincsenek újságírók, nincs közönség (néha azért van közönség, de *nyomozókból*. A Lenin-terület bíróságára például nappal bejártak meghallgatni, hogy viselkednek „védenceik”, éjjel aztán felkeresték a börtönben azokat, akiknek a *lelkére kellett beszélni*.[152]

Politikai bíráskodásunk másik fő jellemzője, hogy a munka előre kitűzött célra tör. Vagyis, hogy az ítéletek predesztináltak.[153] Vagyis, hogy a bíró mindig tudja, mit kíván tőle felettes hatósága (aztán kétes esetekben ott van a telefon!). Még az is előfordul, az OSzO példájára, hogy előre legépelik az ítéleteket s csak a neveket vezetik rá később kézírással. Ha

[152] Cs...a csoportja.

[153] Az a bizonyos Gyűjtemény: „A börtönöktől...” szinte dönti a bizonyítékokat az ítéletek előre elrendeltségére s annak régiségére; a törvényszékek ítéleteit már 1924-29-ben is egységes adminisztratív és gazdasági szempontok szabályozták. 1924-től, mivel akkor éppen munkanélküliség volt, a bíróságok csökkentették az otthonlakásos kényszermunkára szóló ítéletek szárasát s inkább rövidlejáratú börtönre ítéltek (persze közönséges bűntényeseket). A börtönök ige megteltek rövid (6 hónapig terjedő elzárásra ítéltekkel, akiknek a munkáját nem lehetett eredményesen kihasználni a telepeken. Tehát 1929 elején az Igazságügyi Népbiztosság 5-ös sz. körlevélében ELÍTÉLTE a rövid elzárások kirovását, 1929. 11. 6-án pedig (október 12. évfordulója előtt amikor áttértünk a szocializmus építésére) a Közp. VB. és a Népbiztosok Tanácsa rendelettel MEGTILTOTTA, hogy egy évnél rövidebb elzárást szabjanak ki.

aztán egy Sztrahovics így kiált fel a tárgyaláson: „Már hogy szervezett volna be engem Ignatovszkij, hisz akkor csak tíz éves voltam! – az elnök (az LVO-haditörvényszéken) csak ráordít: „Ne becsmérelje a szovjet tájékoztató szolgálatot!” A döntés rég kész: agyon fogják lőni az egész Ignatovszkij-csoportot. egy bizonyos Lipovot is hozzácsaptak a csoporthoz, akit senki sem ismert s ő sem ismert senkit a csoporttagok közül. No, egye fene, akkor Lipovnak tíz évet adunk!

Mennyire megkönnyítik az ilyen előregyártott ítéletek a bíró tövises pályáját! Nem is annyira az agymunkát csökkentik nem kell gondolkodni), inkább erkölcsi könnyebbséget jelentenek: nem gyötri magát az ember, hogy jaj, csak ne hozzak hibás ítéletet, jaj, csak árvaságra ne jussanak apró csemetéim! Az eleve-elrendeltség még az olyan rámenős bírót is, mint Ulrik, derűs hangulatba hozza, pedig micsoda kövér halálos ítéletek potyogtak lei már annak a szájából! Mikor 1945-ben az „észt szeparatisták” ügyét tárgyalta a hadbíróság, akkor is az alacsony, piknikus, joviális Ulrik elnökölt. El nem mulasztotta volna egyetlen alkalmat sem, hogy ne tréfálkozzék, nemcsak kollégáival, hanem a letartóztatottakkal is (ez aztán a „humanizmus”, micsoda új vonás, ilyet még nem látott a világ!) Mikor megtudta, hogy Szuszi ügyvéd volt, mosolyogva fordult hozzá : „Lám, most legalább valami haszna is van a. mesterségéből!” Dehát miért is veszekednének? Miért lovallnák magukat haragba? A tárgyalás simára halad s szokott kerékvágásban, a bírói asztalnál fesztelenül dohányoznak, kellemes időtöltés az egész, kiadós ebédszünettel. S már estébe hajlik az idő, vissza kéne vonulni *tanácskozásra*. De kinek van kedve éjszaka tanácskozni? Otthagyják hát a foglyokat, csak üljenek ott egész éjjel az asztaloknál, ők pedig szépen hazamennek. Másnap reggel kilenckor aztán felfrissülve, kiborotválkozva megjelennek: „Felállni, bevonul a bíróság!” – s mindenkinek kiutalnak *egy tízest*.

Ha erre valaki megjegyezné, hogy az OSzO legalább nem képmutató, mint ezek itt, mert lám, csak színlelik, hogy tanácskoznak, – akkor mi őszinte felháborodással tiltakoznánk: „Ugyan kérem! Már hogy mondhat ilyent?”

Végül a bíróság harmadik jellemzője: a *dialektika* (régen erre bárdolatlanul azt mondták: „kocsirúd – merre húzod, arra fut”). A Büntetőkönyv ne legyen merev fal a bíró útjában. Tíz-tizenöt-húsz év suhant már el a kódex cikkelyei felett, s mint Faust mondja:

„Változik a világ, minden halad,
Szavam megszegni mért ne merjem én?”

Minden cikkelyt benőttek a magyarázatok, utasítások és instrukciók. Ha a kódex nem foglalta volna magában a vádlott által elkövetett cselekményt, a következő indokolásokkal is, lehetett ítélni:

– analógiára hivatkozva (micsoda lehetőségek!)
– pusztán *származása* miatt (7:35 – társadalmilag veszélyes környezethez tartozás)[154]
– *veszélyes egyénekkel való kapcsolat miatt*[155]

(itt nyílnak ám távlatok! Hogy ki „veszélyes egyén” s mi meríti ki a „kapcsolat” fogalmát, azt csak a bíró látja tisztán).

De hiába akadékoskodunk, hiába várunk pontos fogalmazást kiadott törvényerejű rendeletektől. A halálbüntetést 1950 január 13-án állították vissza egy rendelettel (de feltehetőleg sohasem volt az száműzve Beríja kazamatáiból). Eszerint a *rombolókat s a diverzánsokat* halálra lehet ítélni. De hogy kell ezt érteni, arról nem szól az írás. Joszif Visszarionovics szereti csak félig kimondani, sejtetni akaratát. Vajon csak azokról van itt szó, akik dinamitot raknak a vágányok alá? – nem derül ki. Azt még csak tudjuk korábbról is, hogy ki a *diverzáns*: az, aki rossz minőségű terméket adott ki a kezéből. De ki a *romboló?* Az-e például, aki a villamoson folytatott beszélgetés alkalmával „rombolta” a kormány tekintélyét? S talán aki külföldihez ment férjhez, nem „rombolta” hazánk nagyságát?...

Dehát nem a bíró ítél, a bíró csak a fizetést veszi fel. Az ítéletet az instrukció mondja ki. 1937-ben így szólt az instrukció: tíz-húsz agyonlövés; 1943-ban: húsz évi büntetőtábor – akasztás; 1945-ben: mindenkinek testvériesen tíz év, plusz öt évi jogfosztás (munkaerő három ötéves terv számára).[156] 1949-ben: mindenkinek egyformán huszonöt év. [157]

A gép üti a stempliket. Akit egyszer letartóztattak, az már akkor elvesztette minden jogát, amikor a GB küszöbén

---

[154] A Dél-Afrikai Köztársaságban odáig ment a terror az utóbbi években, hogy minden *gyanús* (SzOE – társadalmilag veszélyes elem) négert *három hónapig* fogva lehet tartani kivizsgálás és ítélet nélkül. A vak is látja, mi ennek az intézkedésnek a gyengéje: miért nem háromtól tíz évig?

[155] Erről nem is tudtunk. Az Izvesztyija mesélte 1957 júliusában.

[156] Babajev – igaz, hogy közönséges bűntényes – így vágott oda nekik: „Csak rakjatok rám *szájkosarat*, akár háromszáz évre! De míg élek, a kezemet sem mozdítom értetek, drágalátosok!”

[157] Így kaphatott egy valódi kém (Schulz, Berlin 1948) tíz évet, s Günter Waschgau, aki sohasem volt az, huszonötöt; csak azért, mert a 49-es hullámba került bele.

leszaggatták a gombjait, – s nem ússza meg börtönévek nélkül. A jogászhivatalnokok már úgy megszokták ezt, hogy 1958-ban bakot lőttek: közzétették a sajtóban a „Bűnvádi Eljárás Alapelvei a Szovjetunióban” új tervezetet, s KIFELEJTETTÉK azt a pontot, melynek a felmentő ítélet lehetőségéről kellett volna szólnia. A kormány lapja[158] szelíden korholta őket: „Az a benyomás alakulhat ki, hogy törvényszékeink csupán elmarasztaló ítéleteket hoznak”.

De keljünk a jogászok védelmére: tulajdonképpen miért legyen az ítélet kettős – kétes – kimenetelű, ha az általános *választásokon egy* jelöltből kell választani? De gazdasági szempontból is értelmetlen a felmentő ítélet! Azt jelenti ugyanis, hogy a besúgók, a végrehajtó- s kivizsgáló személyzet, az ügyészség; a börtönök őrszemélyzete s a kísérő konvoj – szóval az egész gépezet üresjáratban dolgozott.

Egyszerű és tipikus haditörvényszéki ügy például a következő: 1941-ben Mongóliában állomásozó tétlen csapatainknál fokozott éberségre s aktivitásra kötelezték a cseka operatív osztályait. Lozovszkij tábori felcser megszívlelte ezt; ennek volt oka féltékenykedni Pavel Csulpenyov hadnagyra egy nő miatt. Három kérdést tett fel négyszemközt Csulpenyovnak: 1. Mit gondolsz, miért hátrálunk a németek elől? (Csulpenyov: Fejlettebb a technikájuk, meg aztán korábban is kezdtek mozgósítani. Lozovszkij: Nem, ez csak *manőver, tőrbe csaljuk őket!*) 2. Bízol-e a szövetségesek segítségében? (Csulpenyov: Azt hiszem segíteni fognak; de nem önzetlenül. Lozovszkij: rászednek bennünket, egyáltalában nem fognak segíteni.) 3. Miért bízták meg Vorosilovot az Északnyugati Front főparancsnokságával?

Csulpenyov erre is válaszolt, de már elfeledte, mit. Lozovszkij pedig feljelentést írt. Csulpenyovot a hadosztályi pol. Különítmény elé idézték s kizárták a Komszomolból – defetista beállítottság, a német technika dicsőítése s hadvezetőségünk stratégiájának becsmérlése miatt. Az ügy folyamán főleg Kaljagin Komszomol-szervező tanúsított ékesszólást (ez gyávának mutatta magát Csulpenyov előtt Halhin-Golnál s most itt volt a jó alkalom, hogy örökre megszabaduljon a szemtanútól.)

Letartóztatás, szembesítés – egyetlen egyszer – Lozovszkijjal. A vizsgálat *nem is volt kíváncsi* arra a bizonyos beszélgetésükre. Csak egy kérdése volt: – Ismeri ezt az

[158] Az Izvesztyija 1958 szeptember 10-i száma.

embert? – Ismerem. – A tanú elmehet. (A vizsgáló félt, hogy összedől az egész vád.)[159]

Csulpenyov, miután egy hónapot ült a veremben, elcsigázott állapotban áll a 38-as motoros-zászlóalj hadbírósága előtt. Jelen vannak: Lebegyev hadosztály-komiszár és Szleszarjev, a pol.-osztály parancsnoka. Lozovszkijt, a koronatanút meg sem idézték a tárgyalásra (csak majd a tárgyalás után vesznek tőle aláírást, ugyanakkor Szerjogin komiszártól is, a hamis tanúvallomások megszerkesztése után). A bíróság a következőket kérdezte Csulpenyovtól: Beszélgetett ön Lozevszkijjal? mit kérdezett öntől? Mit válaszolt neki? Csulpenyov őszintén kijelenti, hogy még mindig nem érti mi a bűne: „Hiszen sokan beszélnek ugyanúgy!” – jegyzi meg naivul, A bíróság felvillanyozódik: „Például ki? kievezze meg őket!” De Csulpenyov nem az ő emberük! Az utolsó szó jogán ezt mondja: „Kérem a törvényszéket, tegye próbára még egyszer hazafiasságomat, adjon olyan feladatot, amely életveszéllyel jár!” – s mint a régi konok egyenes lelkű lovagjai, hozzáteszi: „nekem, és annak, aki megrágalmazott, vállaljuk együtt!”

Még csak az kellene! Az ilyen lovagi tempókat ki kelt verni a népből Lozovszkijnak az a dolga, hogy pilulákat osszon, Szerjoginnak pedig az, hogy megnevelje a harcosokat.[160] Nem oszt, nem szoroz, életben maradsz-e vagy meghalsz, csak az a lényeg, hogy *mi* résen állunk! Kimentek, elszívtak egy cigarettát, visszajöttek: tíz évi elzárás, plusz három évi jogfosztás.

S ilyen ügy minden hadosztálynál volt a háború alatt, nem egy, nem is tíz. (különben kidobott pénz lett volna fönntartani a haditörvényszékeket). S hány hadosztály volt összesen? – a számítást az olvasóra bízzak.

...Lehangolóan egyformák voltak a haditörvényszékek ülései. Lehangolóan személytelenek s érzéketlenek a bírák – úgy hasonlítottak egymáshoz, mint a egyik tojás a másikhoz. Ítéleteiket pedig futószalagon gyártották.

Mindenki komoly képet vág, pedig mindenki tisztában van vele, hogy komédia az egész – főleg a lágeri őrszemélyzet a őrsége a maga józan paraszté eszével. A novoszibirszki továbbítóláger őrsége 1945-ben a foglyok átvételekor névsor helyett az „ügyeket” kiáltotta egymás után: 58:1a – 25 év, ki az?

[159] Lozovszkij ma az orvostudomány kandidátusa, Moszkvában lakik, nyugalomban s jólétben él. Csulpenyov pedig trolibuszvezető.

[160] Viktor Andrejevics Szerjogin ma Moszkvában él a szolgáltatási kombinát ügyintézője a moszkvai tanácsnál. Él, mint Marci Hevesen!

Az őrség parancsnoka kíváncsiskodott: „Miért adták?” – „Hát csak úgy, semmiért!” – „Hazudsz! *Semmiért tíz évet adnak!*”

Ha a törvényszéknek sürgős, a tanácskozás csak egy percet vész igénybe: kimennek s bejönnek. Ha a törvényszék munkanapja 16 óra egyhuzamban, a tanácsterem ajtajából fehér abrosszal leterített asztalra, gyümölcstálakra lehet látni. Ha nem sietős a dolguk, szívesen olvassák fel, pszichológiai effektussal” az ítéletet: „... a legmagasabb fokú büntetésre ítélni...” – Itt szünetet tart a bíró, a vádlott szemébe néz, érdekli, hogy hat rá az ítélet, mit érez ebben a pillanatban?... „De őszinte megbánására való tekintettel...”

A törvényszék várószobájának egész fala tele van körmölve-firkálva szeggel, ceruzával: „halálra ítéltek”, „huszonötöt kaptam”, „tízest kaptam”. Ezeket a feliratokat nem vakarják le: szolgáljanak okulásul. Rettegj, görbedj s ne gondold, hogy öntudatos viselkedéseddel valamit is változtathatsz sorsodon. Szólj bár egy Démoszthenész nyelvén a magad védelmére az üres teremben, melyben legfeljebb néhány nyomozó ül (Olga Szliozberg 1938-ban a Legfelsőbb Bíróság előtt) – ez sem segít rajtad. Annyit elérhetsz, hogy a tízest agyonlövetésre változtatod, ha odakiáltod nekik: „Maguk Fasiszták! Szégyellem, hogy annyi éven át kitartottam a pártjukban?” (Nyikolaj Szemjonovics Daszkel vágta oda ezt az Azovi – Fekete-tenger-vidéki spec. kollégiumnak, Majkop, 1937; elnök: Holik.) – akkor új „ügyet” varrnak a nyakadba s elpusztítanak.

Csavdarov egy esetről számol be, amikor a vádlottal a tárgyaláson egyszerre csak visszavonták a vizsgálatnak tett vallomásaikat, mint olyanokat, amik nem felelnek meg a valóságnak. Mi történt? Az ügymenet csak néhány másodpercre akadt el, nem többre, csak éppenhogy pillantásokat váltottak. Az ügyész szünetet kért, minden megokolás nélkül. A vizsgálati fogházból ott termett néhány nyomozó a beosztott verőlegényekkel. A vádlottakat egyesboxokba vitték, s még egyszer alaposan helybenhagyták, a következő szünetre pedig folytatást helyeztek kilátásba. A szünet leteltével az elnök újra fel tette kérdéseit s ezúttal minden vádlott beismerő vallomást tett.

Rendkívüli furfangot tanúsított Alekszandr Grigorjevics Karetnyikov, a textilkutató tudományos intézet igazgatója. Ügyét a Legfelsőbb Bíróság tárgyalta, s közvetlenül az ülés előtt Karetnyikov üzent az őrrel, hogy szeretne valamit *hozzátenni* a vallomásához. Erre persze ráharaptak, az ügyész haladéktalanul fogadta. Karetnyikov megmutatta neki gennyedző kulcs-csontját,

melyet a vizsgáló tört el egy székkel s kijelentette: „Mindent kínzással csikartak ki belőlem „ Az ügyész már átkozta mohóságát, hogy annyira kapott a „kiegészítő vallomáson”, de már késő volt, mert az ilyen ember csak a addig rettenthetetlen, míg észrevétlen alkatrész lehet a jól működő gépezetben. De mihelyt az ő személyében összpontosul a felelősség, mihelyt egyenesen ráirányul a fénycsóva, elsápad és rájön, hogy ő is csak egy kis senki, hogy elcsúszhat egy dinnyehéjon. Így fogta meg Karetnyikov az ügyészt s ez nem tudta elszánni magát a dolog eltussolására. Mikor a törvényszék összeült, Karetnyikov előtte is megismételte panaszát. Íme, egy eset, amikor a törvényszék valóban *tanácskozásra* vonult vissza. ítéletet azonban mást nem hozhatott volna, mint felmentést, azaz haladéktalanul szabadlábra kellett volna helyeznie Karetnyikovot. Ezért aztán inkább EGYÁLTALÁBAN NEM HOZOTT ÍTÉLETET!

Mintha mi sem történt volna, Karetnyikovot újra a börtönbe szállították, orvosi kezelésben részesítették és benn tartottak három hónapig. Ekkor jött az új vizsgálóbíró, messzemenően udvarias, és új letartóztatási, parancsot adott ki (ha a Hadbíróság nem járt volna görbe utakon, legalább ezt a három hónapot szabadlábon tölthette volna Karetnyikov!), újra feltette az előző vizsgálóbíró kérdéseit. Karetnyikov a szabadság előérzetében állhatatosan tartotta magát és semmit sem ismert be. No és? – OSzO alapon nyolc évet kapott!

Ez a példa kitűnően megmutatja, milyen lehetőségei vannak a letartóztatottnak s milyenek az OSzO-nak. Gyerzsavin költeménye szerint:

„A pártos bíróság zsiványok tanyája;
Hol alszik a Törvény, a bíró ellenség
Csupasz nyakkal hever előtte a polgár,
Gyilkos tőre elől nincs számára mentség.”

De effajta kellemetlenség csak nagyritkán fordult elő a Legfelsőbb Haditörvényszéknél, s a bírák igen-igen ritkán dörzsölték ki az álmot zavaros szemükből, hogy egy pillantásra méltassák a szegény tőrbeesett vádlett jelentéktelen személyét. A. D. R. elektromérnököt 1937-ben két őr karonfogva futólépésben vonszolta fel a lépcsőn a negyedik emeletre (a lift valószínűleg nem működött, de a letartóztatottak úgysem használhatták, olyan sokan voltak, hogy akkor a személyzet ~ sohasem jutott volna hozzá a felvonóhoz). Elhúztak a lefelé jövő, már elítélt foglyok mellett és beszáguldottak a terembe. A Hadbíróság testülete olyan iramban dolgozott, hogy a három

bíró még csak le sem ült, állva „ülésezett”. R. kifulladva, zihálva (a hosszú vizsgálat legyengítette) éppenhogy csak ki tudta nyögni vezeték-, kereszt- és apai nevét, mire a bírák morogtak valamit egymás közt, pillantásokat cseréllek, s Ulrik, az a bizonyos, kimondta az ítéletet: „Húsz év!” – S az őrök már futottak is kifelé R-rel, el-el, le a lépcsőn, ahol már rángatták is felfelé a következőt.

1963 februárjában, – micsoda álomszerű volt az egész! – én is ezen a lépcsőn mentem felfelé, de egy pártszervező ezredes udvarias kalauzolásával. S abban az oszlopsorral körülkerített teremben, ahol, mint mondják. a Legfelsőbb Bíróság plénuma szokott ülésezni, óriási patkót formáló asztaloknál s a patkó belsejében elhelyezett hét antik székkel körülvett kerek asztal mellett most az én szavamra figyelt a Haditörvényszék Kollégiuma, ugyanaz a testület, amely annak idején Karetnyikov, R. és számtalan sorstársuk felett ítélkezett.... S én így beszéltem hozzájuk: „Mily nevezetes nap ez az én életemben! Mert elítélni elítéltek már engem, először lágerra, aztán életfogytiglani száműzetésre, de bírót, azt még véletlenül sem sikerült látnom soha! S íme, most magam előtt látom önöket, valamennyien összegyűjteni ebben a teremben!” (Ők is dörzsölhették a szemüket, mert életükben most láttak először eleven foglyot.)

De mint kiderült, ezek nem *azok* voltak! Igen, ők maguk mondták az imént, hogy ők nem azok. Bizonygatták, hogy AZOK már sehol sincsenek. Némelyek már kiérdemesült nyugdíjasok, másokat leváltottak (Ulrikot, úgy látszik, még Sztálin idejében, 1950-ben leváltották... lágyszívűség miatt – ezt az első osztályú hóhért!). Néhányat (nagyon is keveset) még el is ítéltek Hruscsov alatt, s még ők fenyegetőztek onnan a vádlottak padjáról: „Ma te ítélsz felettünk, de várj csak, holnap mi ítélünk el téged!” Hruscsov azonban, mint egyéb kezdeményeit, ezt a nagy garral indított tisztogatást is hamarosan elejtette, leállította – így aztán nem is történhettek megmásíthatatlan változások, azaz minden maradt a régiben.

Utánam az igazságszolgáltatás néhány veteránja emelkedett szólásra, s emlékeit idézve akaratlanul is anyagot szolgáltatott nekem ehhez a fejezethez (hát még ha rászánnák magukat emlékiratok publikálására! De múlnak az évek, lám, azóta már öt év elrepült s még egyre késik a hajnal...) Olyan bírákat emlegettek, akik a törvényszék ülésein a szónoki emelvény magasából hencegtek, hogy *sikerült* megkerülniük a BK 51-es cikkelyinek figyelembevételét, s így az enyhítő körülmények mellőzésével huszonöt évet adniuk tíz helyett erről is beszéltek, milyen megalázó függő helyzetben van a

törvényszék, mily nagy mértékben *alá van rendelve a Szerveknek*. Egyszer egy bírónak el kellett ítélnie egy Amerikát járt szovjet polgárt, aki azt a képtelen állítást kockáztatta meg, hogy Amerikában kitűnő autóutak vannak. Ez volt minden, amit mondott, s ennél többet a vádirat sem tartalmazott. A bíró nem átallotta visszaküldeni az ügyet a vizsgálatnak avégből, hogy szerezzenek be kézzelfoghatóbb bizonyítékokat „szovjetellenes agitációra” – más szóval, hogy kínozzák s verjék a foglyot. A vizsgálat azonban nem értékelte a bírónak ezt a nemes szándékát, gorombán visszaírt: „Ön tehát nem bízik a Szerveinkben?” – s a bírót áthelyezték a Szahalini törvényszékhez titkárnak. (Hruscsov alatt nem voltak ennyire szigorúak: ha a bíró elfúrta magát, megtették... – na, minek? – Ügyvédnek!)[161]

Az ügyészség nem kevésbé hajbókolt a Szervek álőrt. Amikor 1942-ben napvilágra kerültek Rjumin égbekiáltó, botrányos visszaélései északi-tengeri Flotta kémelhárító osztályánál, az ügyészség nem mert önhatalmúlag beleavatkozni az ügybe, csak *alázatosan* jelentette Abakumovnak, hogy betyárkodnak a legényei. Nem hiába tartotta Abakumov a „föld savának” a szerveket! (Akkor emelte ki Rjumint s léptette elő a maga vesztére.)

Csak Idő lett volna több, meséltek volna ők nekem akár kétszer annyit is! De ezen is el lehetett gondolkodni. Ha a bírák és ügyészek csak bábok voltak az Állambiztonsági minisztérium kezében, akkor talán nem is kell velük külön fejezetben foglalkoznunk.?

Versengve, egymás szavába vágva meséltek, én meg csak néztem s ámultam: hiszen ezek EMBEREK! Lám csak, mosolyognak! Mennyire magyarázzák, hogy ők igazán csak jót akartak! No, és a még egyszer úgy fordul, hogy el kell ítélniük engem? Itt, ebben a teremben (éppen a nagyteremben voltunk)?

Nos, akkor el fognak ítélni!

Mi volt előbb? – a tyúk vagy a tojás? Az emberek vagy a rendszer?

Nálunk évszázadokon keresztül ez a mondás forgott közszájon: Ne félj a törvénytől, – a bírótól félj!

Véleményem szerint azonban a *törvény* már az ember fejéré nőtt, az ember már nem olyan kegyetlen, mint a törvény.

[161] (Izvesztyija, 1964 június 9.) Érdekes adalék, minek néztek nálunk a törvény előtti védelmet!... 1918-ban V. I. Lenin azt követelte, hogy a túlságosan enyhe ítéleteket hozó bírókat zárják ki a pártból.

Persze, mint az Abakumov-i törvény.

Lám most az emelvényre lépnek s elmondják véleményüket

„Iván Gyenyiszovicsról”. Azt mondják, hogy boldogok voltak, amikor elolvasták ezt a könyvet, egészen megkönnyebbült a lelkiismeretük (Mit nem mondanak?!). Úgy gondolják, hogy én még nagyon is rózsás képet festettem a foglyok életéről, ők sokkal szigorúbb lágerekről is tudnak. (Á – szóval tudták?...) A félkörben elhelyezkedő hetventagú testületből több olyan is felszólal, aki, mint kiderül, jártas az irodalomban, olvassa a Novij Mir-t („Új világ”), reformokat sürget, kritizálja társadalmunk visszásságait, aggóráik a vidék elnéptelenedése miatt...

Míg ott köztük ülök, arra gondolok, hogy ha az igazság első cseppje is ilyen pszichológiai robbanást idézett eső, mi lesz majd akkor e hazában, ha az igazság áradatként borít el mindent?

Pedig egyszer ennek is meg kell történnie, ebben biztos vagyok.

8.
A törvény gyermekkora

Mi mindent elfelejtünk. Nem emlékszünk múltunkra, történelmünkre, csak arra a szabvány-pontsorra emlékszünk, amelyet állhatatos leütésekkel igyekeztek belekopogtatni emlékezetünkbe.

Nem tudom, általános emberi tulajdonság-e ez, de azt tudom, hogy népünk tulajdonságai közé tartozik. Kellemetlen tulajdonság. Meglehet, hogy jólelkűségből fakad, de kellemetlen. A hazugok prédája leszünk általa.

Például ha nem akarjak, hogy emlékezzünk a perekre, még a nyilvános perekre se, akkor nem is emlékszünk rájuk. Nagy hangon folytatták le ezeket annak idején, tele voltak velük az újságok, de mivel nem ütögettek róluk lyukat az agyunkba, nem maradtak meg a fejünkben. (Lyuk csak attól lesz az agyban, amit naponta sulykol a rádió.) Nem a fiatalságról beszélek, ők természetesen nem tudják, miféle perek voltak azok, de a kortársaknak tudni kellene. Kérdezzétek csak meg az átlagembert, fel tudja-e sorolni a nagydobra vert kirakatpereket Buharin, Zinovjev perére ha emlékszik, s nagy homlokráncolás után esetleg az Iparpárt-perre is; ennyi az egész. több kirakatper nem is volt.

Pedig közvetlenül Október után megkezdték rendezésüket. 1918-ban már javában folytak, egyszerre több törvényszéken is. Folytak már akkor is, amikor még nem volt sem törvény, sem büntetőkönyv s a bírónak csupán a munkás-paraszt kormány igényei szolgáltak vezérfonal gyanánt. Ezek a perek, mint akkor általánosan hitték, új ösvényt voltak hivatva törni egy gátlás- és félelemnélküli törvényesség felé. Valaki valamikor biztosan megírja majd e perek történetét, mi azonban még csak nem is gondolhatunk arra, hogy ennek is helyet szorítsunk ebben a tanulmányban.

Mindamellett rövid áttekintésüket nem nélkülözhetjük, kötelességünk, hogy kitapintsunk néhány üszkös romot abban a finom rózsaszínű hajnali ködben is.

Azokban a dinamikus években nem rozsdásodtak hüvelyükben a háború szablyái s nem hűltek ki tokjukban a megtorlás revolverei.

Az csak későbbi találmány, hogy az éjszaka s a pince sötétjével leplezték a kivégzéseket s hogy tarkón lőtték az áldozatot. 1918-ban egy Stelmah nevű hírhedt csekista világos

nappal az udvaron rendezte a kivégzéseket, méghozzá úgy, hogy a többi hullajelölt végignézhette a börtönablakokból.

„Törvényszéken kívüli bíráskodás” – ez volt akkor a hivatalos szakkifejezés. Nem mintha nem lettek volna törvényszékek – de CSEKA is volt![162] így volt ez hatásosabb! Igen, voltak törvényszékek, ítéleteket is hoztak, halálra is ítéltek, de mindig oda kell gondolnunk melléjük, tőlük azonban elválasztva, a maga külön útjain járó „törvényszéken kívüli bíráskodást” is. Milyen méreteket öltött ez? Milyennek képzeljük? Népszerű áttekintésében a CsK tevékenységéről[163] M. Lacisz adatokat közöl, igaz, hogy csak másfél évről (1918-ról és 1919 első feléről) és csak Közép-Oroszország húsz kormányzóságáról (az itt feltüntetett számok távolról sem hiánytalanok”[164] – írja, részben bizonyára szerénykedésből): a CsK által (tehát a törvényszék ítélete nélkül, a bíróság megkerülésével) agyonlőtt emberek száma 8.389 (azaz nyolcezer-háromszáznyolcvankilenc),[165] a leleplezett ellenforradalmi szervezetek száma: 412 (igazán fantasztikus szám, ismerve szervezkedésre való képtelenségünket egész történelmünk folyamán s az általános elszigeteltséget és bénultságot azokban az években), a letartóztatottak száma: 87.000[166] (pedig ez a szám alighanem alatta marad a ténylegesnek).

Mivel vethetnénk egybe, hogy kellőképpen ki tudjuk értékelni a fenti adatokat? Baloldali beállítottságú személyiségek 1907-ben egy gyűjteményt adtak ki „A halálbüntetés ellen” írt cikkekből.[167] Ebben név szerint felsorolják[168] az 1826 és 1906 között halálra ítélteket. A szerkesztők hozzáteszik, hogy ez a felsorolás még folytatható s hogy névjegyzékük különben sem teljes (de azért aligha csonkább, mint Lacisz statisztikája a polgárháború – korából). A lista 1397 nevet tartalmaz, ebből le kell számítani azt a 233 főt, akiknek az ítéletét megváltoztatták, továbbá azt a 270-et, akiket nem tudtak kézre keríteni (főleg Nyugatra menekült lengyel

---

162 Ezt a még meg nem keményedett csőrű fiókát Trockij melengette: „A megfélemlítés nagyon hatásos politikai eszköz, ezt csak az álszent nem akarja megérteni”. Ujjongott Zinovjev is, nem sejtve még mint fonja végezni: „GPU – ezek a betűk, akárcsak a VCsK betűi, a legnépszerűbb betűk a világon”.

163 M. N. Lacisz (Szudrabsz): Kétéves harc a belső fronton – GIZ, Moszkva 1920.

164 74. l.

165 75. l.

166 76. l.

167 Gernyet szerkesztésében, 2. kiadás.

168 385–423. l.

felkelőket). Marad tehát 894 fő. Ez a nyolcvan évre megállapított szám közelébe sem jöhet a Lacisz-féle adatnak, amelynek csak másfél év s még csak nem is valamennyi kormányzóság szolgált alapul. Igaz, a gyűjtemény szerkesztői még egy hozzávetőleges statisztikával megtoldják az előbbit: eszerint csak 1906-ban 1.310 embert ítéltek halálra (de lehet, hogy nem végezték ki mind), azaz 1826-tól összesen 3.419 embert. Éppen ekkor kulminált a rosszemlékű sztolipini reakció – erről is van külön adatunk:[169] 980 embert végeztek ki hat hónap alatt (tovább nem is álltak fenn a sztolipini törvényszékek). Megdöbbentő így első hallásra, de a túl edzett idegeinknek ez sem különösebb megpróbáltatás; ha ugyanis a mi (Lacisz-féle) számocskánkat átszámítjuk fél évre, még úgy is HÁROMSZOR OLYAN KÖVÉR s ráadásul csak húsz kormányzóságra támaszkodik – de még törvényszékre, bíróra sem volt szüksége!

Ami a törvényszékeket illeti, ezek 1917-ben még csak úgy a maguk szakállára működtek. Csak 1919-ben siettek segítségükre, egyéb bokros teendőik mellett, egy kézikönyvvel: „A szovjet büntetőjog alapelvei”. Mi ezt nem olvastuk, nem tudtuk beszerezni, azt azonban tudjuk, hogy tartalmazta a „bizonytalan időre (azaz további intézkedésig) szóló szabadságvesztést” is.

A törvényszékeknek három. fajtájuk volt: népbíróság, területi bíróság és forradalmi törvényszék.

A népbíróságok nem-politikai s kriminológiai esetekkel foglalkoztak. Halálos ítéletet nem hozhattak. A baloldali, szocialista forradalmár örökség 1918 júliusáig éreztette hatását, s a népbíróságok nem adhattak többet nevetséges *két évnél*. Csak néhány tűrhetetlenül enyhe ítéletet emeltek lel húsz évig terjedhető elzárásra, a kormány külön beavatkozásával.[170] 1918 júliusában öt évre terjesztették ki a népbíróságok jogát. 1922-ben, a hadiállapot megszűntével, jogot kaptak a népbíróságok tíz évre szóló ítéletekre is, ugyanakkor azonban elvették tőlük a hat hónapnál rövidebb elzárás jogát.

A területi- és a forradalmi törvényszékek mindig is oszthattak halálos ítéleteket, ezt a jogukat csak rövid időre vonták meg tőlük: a területiektől 1920-ban, a forradalmiaktól 1921-ben. E kérdésnek annyi apró zege-zuga van, hogy csak az követhetné nyomon őket, aki behatóan foglalkozik azoknak az éveknek a történetével.

---

[169] A „Biloje”... lap 2/14 februári számából, 1907.
[170] V. Ö.: III. rész, 1. fejezet.

Az a történész talán majd okmányokra fog bukkanni, időrendben be fogja mutatni a pereket s az ítéleteket, statisztikát is készít. (Bár kötve hiszem. Amit nem semmisített meg az idő s az események sodra, azt megsemmisítették az érdekeltek.) Mi csak annyit tudunk, hogy a forr. törvényszékek nem aludtak, lázas buzgalommal hozták az ítéleteket. Hogy a polgárháború alatt minden város elfoglalásának elengedhetetlen kísérőjelensége volt nemcsak a cseka udvarán szállongó lőporfüst, hanem a törvényszék éjt nappallá tevő ülésezése is. S ahhoz, hogy golyót kapjon nem kellett valakinek feltétlenül fehér tisztnek, szenátornak, földbirtokosnak, szerzetesnek, kadetnak, eszernek vagy anarchistának lennie. Azokban az években az is tökéletesen elég volt, hogy valakinek nem kérges a keze s nincsenek rajta bütykök. Sejthetjük azonban, hogy az izsevszki vagy a votkinszki, a jaroszlavli vagy a muromi, a kozlovoi vagy a tambovi forrongásokért, kérges kezűek is lakoltak, mégpedig keményen. Ha egyszer a kezünkbe kerülnek azok a névjegyzékek, melyek feltüntetik az ítélettel, vagy ítélet nélkül kivégzetteket, azon ámulunk el majd leginkább, mily nagy ezeken az egyszerű parasztok száma. Mert 1918 és 1921 között se szeri, se számra a parasztmozgalmaknak, lázadásoknak, bár ezekről nincsenek színes illusztrációk „A polgárháború történetének” lapjain, bár senki sem fényképezte, filmezte a felzúdult tömegeket, melyek karóval, vasvillával, fejszével mentek neki a géppuskáknak – sem azokat, akiket utána hátrakötött kézzel vonalba állátottak és agyonlőttek – „egyért tízet”‘! Nem is emlékszik a szapozski felkelésre más, csak a szapozskiak s a pityelnoira csak a pityelinoiak. Ugyanabból a Lacisz-féle gyűjteményből ugyancsak másfél évet s húsz kormányzóságot véve figyelembe) értesülünk a levert felkelések számáról a is: 344.[171] A parasztfelkeléseket már 1918-ban is „kulák-felkeléseknek” nevezték, hisz s parasztok csak nem kelhettek fel a munkás-paraszt hatalom ellen! De hogy magyarázzuk akkor, hogy minden alkalommal megmozdult az egész falu, nem pedig csak három gazdaház népe? Miért nem a felkelt „kulákokat” verte agyon a szegényparasztok tömege azokkal vasvillákkal és fejszékkel, miért ment inkább velük együtt a géppuskák ellen? Lacisz szerint: „a kulák ígéretekkel, hazudozással és fenyegetésekkel kényszerítette a többi parasztokat, hogy részt vegyenek ezekben a felkelésekben.” [172] De lehet-e többet ígérni, mint amennyit a Szegénybizottságok

[171] Lacist, 75. l.
[172] Lacist, 70. l.

jelszavai ígértek? Lehet-e keményebben fenyegetni, mint a CsON géppuskái?[173]

De hányan jutottak a malomkövek közé véletlenségből, igazán csak a vakeset áldozataiként, olyanok, akiknek megsemmisítése elkerülhetetlen s lényeges tartozéka minden halált osztó forradalomnak?!

Szemtanúk elbeszélése alapján rekonstruálom a rjazani forr. törvényszék egy ülését, mely 1919-ben egy I. Je...v nevű tolsztojánus ügyét tárgyalta.

Alig egy év múlt csak el a kiáltás után, hogy „Le a háborúval! Földbe a szuronyokkal! Menjünk haza!” – máris újra elrendelték az általános katonáskodási kötelezettséget a Vörös Hadseregben. 1919 szeptemberétől egyedül a rjazani Kormányzáságban „54.697 katonaszökevényt szedtek össze s küldtek ki a frontra”.[174] Hát még hányat lőttek agyon ott helyben, hogy példát statuáljanak! Je...v nem szökött meg, ellenben vallási okokra, hivatkozva kereken megtagadta a katonai szolgálatot. Erőszakkal bevonultatták, de a kaszárnyában nem volt hajlandó fegyverhez nyúlni, a foglalkozásra sem járt ki. A csapategység komiszárja nem tudott vele mit kezdeni, tehát a cseka kezébe adta ezzel a „káderezéssel”: „Nem ismeri el a szovjethatalmat”. Kihallgatás. Hárman ülnek az asztalnál, mindegyik előtt pisztoly. „Láttunk mi már ilyen hősöket, mi majd térdre kényszerítünk!” Ígérd meg azonnal, hogy harcolni fogsz, különben itt helyben agyonlövünk!” De Je...v erős maradt: ő nem harcolhat, ő a szabad kereszténység híve. Ügyét erre átteszik a forr. törvényszékhez.

A tárgyalás nyilvános, mintegy százan ülnek a teremben. Az ügyvéd szeretetreméltó öregúr. A vád képviselője (az „ügyész” elnevezés tilos volt 1922-ig), Nyikolszkij, tanult ember, ugyancsak régi jogász. Az egyik ülnök igyekszik megingatni a vádlott meggyőződését (ön mint a dolgozó nép képviselője, hogyan oszthatja Tolsztoj grófnak, egy arisztokratának a nézeteit?”), a törvényszék elnöke azonban leinti, nem engedélyez több kérdést. Veszekednek.

Ülnök: – Szóval ön nem akar embert ölni, és másokat is lebeszél. De a háborút a fehérek kezdték, s ön akadályoz bennünket a védekezésben? Elküldjük önt Kolcsakhoz, ott prédikálhatja ellenszegülést elitélő tanait!

---

[173] Különleges Feladatú Egységek.
[174] Lacisz, 74. l.

Je…v: Oda megyek, ahová küldenek.

Vádló. A törvényszék hatáskörébe nem tartozik minden bűncselekmény, csak az ellenforradalmi tevékenység. Tekintettel a szóban forgó vétség természetére, követelem az ügy átutalását a népbírósághoz.

Elnöke Ahá! „Cselekmény!” Nézze meg az ember ezt a törvénykukacot! Csakhogy minket nem törvények vezetnek, hanem saját forradalmi tudatunk!

Vádló: Ragaszkodom követelésem jegyzőkönyvbe vételéhez.

Védő: Csatlakozom a vád képviselőjéhez. Az ügyet rendes bíróság előtt kell tárgyalni.

Elnök: No tessék! Még egy vén szamár! Hát ezt meg honnan szalajtották?

Védő: Negyven éves ügyvédi pályám alatt most kell először ilyen sértést hallanom. Vegyék jegyzőkönyvbe!

Elnök (hahotázva): Bevesszük; bevesszük!

Derültség a teremben. A bíróság tanácskozásra vonul vissza. A tanácskozó helyiségből kihallatszó kiabálásból a vélemények megoszlására lehet következtetni. A bírák elfoglalják helyüket. Az ítélet: agyonlövés.

Felháborodott zajongás a teremben.

Vádló: Tiltakozom az ítélet ellen, s panaszt fogok emelni az Igazságügyi Népbiztosnál.

Védő: Csatlakozom a vád képviselőjéhez!

Elnök: Kiüríteni a termet!!!

Az őrök, akik Je…v-et a börtönbe kísérték, ezt mondták neki: „Jó volna; testvér, ha mindenki ilyen lenne, mint te! Nem lenne több háború, nem lennének sem fehérek, sem vörösök!” A kaszárnyába visszatérve gyűlésbe hívtála a vöröskatonákat. A gyűlés elítélte az ítéletet és írásbeli tiltakozást menesztett Moszkvába.

Je…v ezután 37 napot ült, naponta várta a halálát s végignézte ablakából a kivégzéseket. Végre megjött az írás: a halálos ítéletet 15 évi szigorított elzárásra változtatták.

Tanulságos eset! Ha győzött is, legalább részben, a „forradalmi törvényesség”, mekkora erőfeszítésébe került ez a törvényszék elnökének! Mennyi még a szervezetlenség, a fegyelem- s az öntudat hiánya! A vád egy követ fúj a védelemmel, az őrök olyasmibe ütik bele az orrukat, ami nem

tartozik rájuk s döntést küldenek Moszkvába! Bizony, nem könnyű megállni a sarat a proletáriátus diktatúrájának s az új típusú igazságszolgáltatásnak! Persze nem minden tárgyalás mutat ekkora lazaságot, de azért elég sok. Hány évnek kell még addig eltelnie, mire tisztán, határozottan kirajzolódik s megszilárdul az egyedül helyes vonal, mikor majd a védelem azonosítja magát a vád és a bíróság véleményével, sőt maga a vádlott is hozzájuk csatlakozik s a tömegek is kizárólag abban a szellemben hozzák határozataikat!

Annak a bizonyos történésznek érdekes lesz majd évről-évre nyomon követni azt a fejlődést, míg idáig jutottunk. De mi hogyan ismerjük ki magunkat abban a rózsaszínű ködben? Kit kérdezzünk meg? A sortüzek áldozatai nem beszélnek, de azok sem, akik szétszóródtak a világban. Felkutathatnánk a vádlottakat, az ügyvédeket, a fegyőröket, a szemtanúkat, már akik életben vannak még – ezt azonban nem engedik meg nekünk.

Úgy látszik, nem is várhatunk segítséget mástól, csak a vád képviselőitől.

És lám, jóakaróink hozzá is juttattak N. V. Krilenko összegyűjtött vádbeszédeinek egy zúzdától megmenekült példányához.[175] Krilenko, ez a szenvedélyes forradalmár előbb a munkás-paraszt kormány hadügyi népbiztosa. „Legfőbb Hadúr” volt, majd igazságügyi népbiztosként ő szervezte meg a Különleges Bíróságok Osztályát (már a „Néptribun” személyes posztja is készen állt számára, ettől azonban Lenin elütötte,[176] nagy perekben képviselte dicsfénytől övezetten a vádat, később azonban maga is a nép ádáz ellenségeként lepleződött le. Ha tehát minden áron ragaszkodunk ahhoz, hogy legalább röviden, áttekintsük a nyilvános pereket s szippantsunk egyet a forradalom utáni első évek tárgyalótermeinek levegőjéből – akkor ezt a könyvet kell elolvasnunk, mégpedig okosan. Mert nincs más. Ami ebből hiányzik, azt csak hozzágondolhatjuk – például a vidéki pereket egész összességükben.

Persze jobban szeretnénk magunk előtt látni azoknak a pereknek gyorsírással lejegyzett anyagát, hogy hallhassuk azoknak az első vádlottaknak, első ügyvédeknek a síron túlról érkező drámai hangját, amikor még senki sem sejthette, mily

---

[175] N. V. Krilenko: Öt év után (1918-22). A moszkvai és a Legfelsőbb Forr. Törvényszék legjelentősebb pereiben elhangzott vádbeszédek. – GIZ, Moszkva 1923; megjelent 7000 példányban.

[176] Lenin 5. kiadás, 36. k 210 l.

könyörtelen egymásutánban fogja elnyelni a föld az egész szereplőgárdát, még magukat a forr. törvényszék tagjait is.

Dehát, magyarázza Krilenko, gyorsírásos jegyzetek kiadása „számos technikai nehézség miatt lehetetlennek bizonyult”,[177] csak az ő vádbeszédeinek kiadása nem ütközött nehézségekbe, valamint az ítéleteké, melyek akkor már tökéletesen megegyeztek a vádló követelésével.

A moszkvai és a forr: törvényszék irattára, mondja Krilenko, abban az időben (1923-ban) „távolról sem volt kielégítő állapotban... sok ügy gyorsírásos anyaga annyira kibetűzhetetlen volt, hogy vagy egész oldalakat törölni kellett, Vagy emlékezetből kellett rekonstruálni a szöveget”(!) „Számos nagy perben” pedig (többek között az eszerek balszárnyának, továbbá Scsasztnij admirális perében) „egyáltalában nem vettek igénybe gyorsírókat”.[178]

Furcsa! Az eszer balszárny elítélése nem volt kis dolog. Február és október után ez volt történelmünk harmadik fordulópontja: az egypártrendszerre való áttérés az államvezetésben.. Az agyonlőttek száma sem volt kevés. Gyorsírójegyzeteket azonban nem készítettek!

Az 1919-es, „katonai összeesküvést” „a VCsK törvényszéken kívüli bíráskodással likvidálta”[179] – ami annál „nyilvánvalóbbá tette, hogy valóban volt ilyen összeesküvés”[180] (Ezzel kapcsolatban több mint ezer embert tartóztattak le[181] – csak nem állíthatták bíróság elé ezt a tömeget?)

Tessék már most pontosan és rendszeresem beszámolni azokról a perekről!

A legfontosabb alapelvekről kapunk azonban felvilágosítást. A fővádló például közli velünk, hogy a Központi VB bármely törvényszéki ügybe beleavatkozhat: „A Központi VB saját belátása szerint *minden megszorítás nélkül* adhat kegyelmet vagy ítélhet halálra”[182] (Kiemelés tőlem – A. Sz.). Például a hat hónapi elzárást tízévi börtönre változtatja (s ehhez, értse meg az olvasó, nem kell összeülnie a Központi VB plénumának; hanem, mondjuk Szverdlov elvtárs változtatja meg az ítéletet az íróasztalánál). Ez pedig, magyarázta Krilenko, „rendszerünk fölényét mutatja a hatalom megosztásának téves elvével

[177] Krilenko, 4. l.
[178] Krilenko, 4-5. l.
[179] Krilenko, 7. l.
[180] Krilenko, 44. l.
[181] Lacisz: „Két év...”, 46. l.
[182] Krilenko, 13. l.

szemben"[183] – azaz a bíróság függetlenségének elvével szemben. (ugyanígy Szverdlov: „Jó, hogy nálunk nincs merev fallal elválasztva a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, mint Nyugaton. Mindez problémát *gyorsan meg lehet oldani*". Elég egy telefon.)

Még leplezetlenebbül s pontosabban fogalmazza meg törvényszéki beszédei gyűjteményében Krilenko a szovjet bíráskodás *általános feladatait*. A bíróság szerint egyrészt a *jogalkotás szerve* (kiemelés Krilenkotól)… másrészt a *politika eszköze* (kiemelés tőlem – A. Sz.)[184]

A jogalkotás szerve – mert hisz négy éven át egyáltalán nem volt büntetőkönyv; a cárét elvetették, a magukét még nem értek rá megszerkeszteni. „Nekem pedig senki se mondja, hogy büntetőtörvényszékünk kizárólag írásban lefektetett normákra támaszkodva folytassa tevékenységét! A Forradalom szakaszában élünk…"[185] A Törvényszék nem olyan faíróság, hogy ott a jogászok szőrszálhasogatást és csűrés-csavarást gyakoroljanak… Új jogot, *új erkölcsi szabályokat* teremtünk".[186] „beszéljenek csak, amennyit akarnak, az igazságosságról, az örök igazságról s *ehhez hasonlókról* – tudjuk, mibe kerültek ezek a szép eszmék nekünk!"[187]

(No, ha a TI börtönéveiteket egybevetjük a MIEINKKEL, akkor talán nem is kerültek olyan sokba!? Úgy lehet kellemetesebb az élet az örök igazság jegyében?…)

Jogászi szőrszálhasogatásra pedig azért nincs szükség, hogy ne kelljen kideríteni, bűnös-e a vádlott vagy nem bűnös. A „Bűnösség" fogalma, ez az elavult fogalom; ezennel eltöröltetett.[188]

Megtudtuk hát Krilenkotól, hogy a törvényszék *nem olyan bíróság!* Más helyen azt is megtudjuk tőle, hogy a törvényszék *egyáltalán nem bíróság*: „A törvényszék a munkások osztályharcának szerve, a munkásosztály ellenségei ellen folytatott harc szerve", tevékenységét „a forradalom érdekeit szem előtt tartva" kell folytatnia, olyan *eredményekre* kell törekednie, amelyek legjobban megfelelnek a munkás- és paraszttömegek *kívánságának*".[189] (kiemelés mindenütt tőlem – A. Sz.)

---

[183] Krilenko, 14. l.
[184] Krilenko, 3. l.
[185] Krilenko, 408. l.
[186] Krilenko, 22. l. – kiemelés tőlem
[187] Krilenko, 505. l.
[188] Krilenko, 318. l.
[189] Krilenko, 73. l.

Az emberek nem emberek, hanem „ilyen vagy olyan eszmék, ilyen vagy olyan képviselői”.[190] Legyenek bármilyen egyéni tulajdonságai a vádlottnak, csak egy értékelési szempontot szabad alkalmazni rá: az *osztályszempontból megállapítható célszerűség elvét.*[191]

Létednek tehát csak abban az esetben van jogosultsága, ha összhangba hozható a munkásosztály céljaival. Ám „ha a célszerűség azt kívánja, hogy a megtorló pallos lesújtson a vádlottra, akkor nincs az a meggyőző érvelés, mely segíthetne rajta”;[192] (például az ügyvéd érvelése stb.). „Forradalmi bíráskodásunkban minket nem cikkelyek s figyelembe vehető enyhítő körülmények irányítanak, – a törvényszéknek célszerűségi szempontokból kell kiindulnia”.[193]

Sokan jártak úgy azokban az években, hogy csak éltek-éldegéltek, s egyszerre csak tudatára ébredtek, hogy létezésük NEM CÉLSZERŰ.

Értsük meg jól nem az nyomja ólomsúllyal a vádlott vállait, amit elkövetett, hanem az, amit ELKÖVETHET, ha most mindjárt agyon nem lövik. „Mi” nem csak a múlttal, hanem a jövővel szemben is védekezünk”.[194]

Krilenko elvtárs nyilatkozatai közérthetők és nem szorulnak kiegészítésre. Közel hozzák s éles fénybe állítják a kor igazságszolgáltatásának lényegét. Hirtelen józan őszi tisztánlátás hasítja át a tavaszi ködgomolyokat. S talán szükségtelen is folytatnunk? Nem is kellene már átlapoznunk a perek irattömbjeit, egyiket a másik után?

Hisz azokban csak a fönti nyilatkozatok könyörtelen alkalmazását fogjuk találni. Elég, ha behunyt szemmel magunk elé képzeljük a kis üléstermet, melyet még nem díszített aranyozás, a bíróság igazságszerető tagjait, egyszerű zubbonyukban, soványan – még nem értek rá kigömbölyödni. A *vádhatóság képviselőjén* pedig (Krilenko szívesen nevezgette magát így) polgári zakó van, nincs begombolva, a gallérnyílásban a trikóból látszik egy darab.

A fővádló ilyen oroszsággal fejezi ki magát: „nekem a faktumkérdés érdekes!”; „konkretizálja a tendencia-momentumot!”; „Mi az objektív igazság analízisének platformján operálunk”. Néha egy-egy latin közmondással ékesíti beszédét

[190] Krilenko, 83. l.
[191] Krilenko, 79. l.
[192] Krilenko, 81. l.
[193] Krilenko, 524. l.
[194] Krilenko, 82. l.

(igaz, hogy a közmondás egyik perről a másikra mindig ugyanaz, csak évek múlva cserélődik ki egy másikra). No, de ami igaz, az igaz: két fakultást is végzett a folytonos forradalmi nyüzsgés mellett. Talán az benne a legvonzóbb, hogy oly nyíltan megmondja véleményét a vádlottakról: „professzionális gazemberek”! Cseppet sem képmutató. Ha nem tetszik neki a vádlott mosolya, nekiereszt egy fenyegetést, csak úgy, minden ítéletet megelőzve: „Maga pedig, Ivanovna polgártársnő, megadja még az árát ennek a mosolynak, találunk rá módot, hogy *örökre leszoktassuk a nevetésről!*”[195]

Tehát akkor kezdhetjük?

a) A „*Ruszkie Vedomosztyi*”-ügy. Ez a per, az elsők, a legkorábbiak egyike, a szabad szó ellen irányult. Az ismert „professzorlap” közölte 1918 március 24-i számában Szavinkov: „Utazás” című cikkét. Persze szívesebben fogták volna el magát Szavinkovot, de a fene abba az „utazásba” – őt nem érhették el. Tehát az újságot kobozták el s P. V. Jegorovot, a koros szerkesztőt vád alá helyezték: hogy jutott az eszébe ilyesmi? Hiszen már négy hónapja fennáll az új rendszer, ideje volna hozzászokni!

Jegorov naivul azzal mentegetőzött, hogy a cikket „neves politikai személyiség írta, akinek a véleménye közérdeklődésre tarthat számot, attól függetlenül, osztja-e azt a szerkesztőség vagy nem”; továbbá: ő nem lát rágalmazást Szavinkov állításában, miszerint „ne felejtsük el, hogy Lenin, Nathanson és Társai Berlinen keresztül érkeztek Oroszországba, vagyis a német hatóságok segítették őket a hazatérésben” – mert tényleg így történt: a császári Németország, mellyel hadban álltunk, segítette elő Lenin elvtárs hazatérését.

Krilenko közbekiáltott, hogy ő nem is rágalmazásért szándékozik vádat emelni (ezt aligha tehetné…), az újságot „szellemi befolyásolás kísérlete” miatt fogták perbe! (Hallatlan, hogy egy újság ilyesmit kíséreljen meg!)

Nem tartozik az újság elleni vádhoz Szavinkovnak ez a nyilatkozata sem: „Csak az őrült vagy gazember állíthatja komolyan, hogy a nemzetközi proletariátus *támogatni fog* bennünket” – mert hiszen fog az még majd bennünket támogatni!…

A szellemi befolyásolás kísérletéért pedig az ítélet az 1864 óta fennálló újságot, mely minden elképzelhető reakciót – Loriszét, Melikovét, Pobedonoszcevét, Sztolipinét,

[195] Krilenko, 296. l.

Kasszoét s Isten tudja még kiét – átvészelt, ezennel *örökre betiltják*. Jegorov szerkesztőt pedig… szégyelljük kimondani is, mintha csak Görögországban lennénk! – három hónapi elzárásra ítélik. (No, azért nincs ok a szégyenkezésre, ha meggondoljuk, hogy még csak 1918-ban vagyunk. Mert ha Isten élteti, majd leültetik még az öreget, de hányszor le fogják még ültetni!)

Furcsán hangzik, de azokban a harcias években éppoly békülékenyen adtak s fogadtak el baksist, mint mindig is Oroszországban, lett légyen az cári avagy szovjet. Az adományok pedig elsősorban az igazságszolgáltatás szerveit vették célba – s félénken tesszük hozzá: a csekát. Történelmünk pírostáblás, aranymetszésű kötetei hallgatnak erről, de öregek, akik szemtanúk voltak, emlékeznek rá, hogy a sztálini korszakkal ellentétben a forradalom első évei alatt a politikai letartóztatottak sorsát döntően befolyásolni lehetett adományokkal, melyeket teketóriázás nélkül elfogadtak s a foglyot becsülettel elbocsátották. Krilenko két megvesztegetési ügyről is beszámol, pedig mindössze egy tucatra valót közöl öt év per-terméséből. Mert fájdalom, még a moszkvai és a Legfelsőbb Törvényszék is görbe utakon járva s a tilosban bepiszkolódva törte fel magát a tökéletességig.

b) *A moszkvai forradalmi törvényszék három nyomozójának ügye* (1918 április)

1918 márciusában letartóztattak egy Beridze nevű embert, aki aranyrudakban spekulált. Felesége az általánosan bevett szokás szerint kereste a módját, hogy válthatná ki a férjét. Ismerősök láncolatán át sikerült utat találnia az egyik nyomozó-vizsgálóhoz, aki két társát is bevonta az ügybe. Titokban találkoztak az asszonnyal, 250.000 rubelt kértek, alkudozás után lementek 60.000-re; a megállapodás szerint ennek az összegnek a felt előre kell fizetni, az ügyletet egy Grin nevű ügyvéd közvetítésével bonyolítják le. Az egész ügy csendben folyt volna le, éppoly simán mint száz más hasonló, sem Krilenko krónikájában sem a mienkbe nem került volna bele (s a Népbiztosok Tanácsa elé sem jutott volna), ha az asszony nem kezd fukarkodni a pénzzel s nem visz csak 15.000 rubel előleget Grinnek 30.000 helyett, s főképp, ha asszonyi aggályoskodásában egy éjszaka arra az eredményre nem jut, hogy az ügyvéd nem megbízható s reggel el nem rohan egy másikhoz – Jakulov hites ügyvédhez. Bár nincs kifejezetten említve, de valószínűleg éppen Jakulov határozta el, hogy megnyomorgatja a nyomozókat.

Ennek a pernek az az érdekessége, hogy a szerencsétlen asszonytól kezdve minden tanú a vádlottakat igyekszik támogatni vallomásával s még a vád megkörnyékezésétől sem riadnak vissza (ami igazán képtelenség egy politikai perben). Krilenko ezt nyárspolgári elképzeléseikkel magyarázza: teljesen értetlenül, idegenül állnak szemben Forradalmi Törvényszékünkkel. (Mi ezerben jó nyárspolgárokként bátorkodunk felvetni: hát nem tanultak meg ezek a tanúk *félni* a proletárdiktatúra féléves uralma alatt sem? Mert az már igazán nagyfokú szemtelenség, hogy valaki főzni kezdje a forr. Törvényszék nyomozó-vizsgálóbíráit! Hová jutunk?...)

Figyelmet érdemel a vádló érvelése is. Hisz egy hónapja még munkatársai, fegyverbarátul, segítőtársai voltak ezek a vádlottak, akik fenntartás nélkül alárendelték magokat a forradalom érdekeinek, egyikük pedig, Leist, „szigorú vádló is volt, mennydörgött és villámlott mindenkire, aki csak rendszerünk alapjait veszélyeztette” – mit mondjon hát róluk most? Hol keressen valami kompromittálót ellenük (mert a megvesztethetőség önmagában nem kompromittáló)? – Világos, hogy hol: lássuk a *múltjukat*, a káderlapjukat!

Ha jobban körmére nézünk” ennek a Leistnek, „akkor rendkívül érdekes adatokra bukkanunk”. Hegyezzük a fülünket; talán valami nagystílű kalandor? Nem, ezzel szemben a moszkvai egyetem egyik professzorának a fia. S nemcsak akármilyez professzornak, hanem olyannak, aki húsz éven át minden reakciós kormányt átvészelt, csak mert közömbös volt minden politikai tevékenységgel szemben. (De hiszen Krilenko magánvizsgáit is elfogadták, bár abban a reakciós korban tette le őket...) Csuda-e ezek után, ha a fia kétkulacsosnak bizonyult?

Podgajszkij apja pedig törvényszéki hivatalnok volt kétségtelenül reakciós, talán a „fekete százak”-ból, különben hogy szolgálhatta volna húsz évig a cárt? Csemetéje is a törvényszéknél akart elhelyezkedni, de közbejött a forradalom s befurakodott a forr. törvényszékhez. Tegnap még nemes elhatározás, ma undorral lehet még csak rágondolni is!

Társa, Gugel, még aljasabb. Ez könyvkiadó volt s mit adott a munkásoknak és a parasztoknak szellemi táplálékul? – „rossz minőségű irodalommal táplálta a széles tömegeket”, nem Marx, hanem világhírű burzsoá professzorok műveivel (nemsokára találkozunk majd ezekkel a professzorokkal is a vádlottak padján).

Krilenko méltatlankodik, csodálkozik: hogy csúsztak be ilyen emberek a törvényszékhez? (Mi sem győzünk csodálkozni:

miféle emberekből állnak hát a munkás-paraszt törvényszékeink? Miért éppen egy ilyen gyülekezetre bízta a proletariátus, hogy szétzúzza ellenségeit?)

Ami pedig Grin ügyvédet illeti, a vizsgálat „bizalmi emberét”, aki bárkinek szabadulást tud kieszközölni, ő „tipikus képviselője egy emberfajta példányainak, akiket Marx a kapitalista rendszer piócáinak nevezett” – ebbe a fajtába tartozik az ügyvédeken kívül minden zsandár, pap… és jegyző…[196]

Krilenko bitanyára beleadott apait-anyait, hagy könyörtelen, szigorú ítéletet követeljen ki, tekintet nélkül „a vétség individualista árnyalataira” – de valami ernyedt zsibbadás látszott erőt venni a mindig éber törvényszéken, mert alig tudta kinyögni azt a nyavalyás ítéletet: hat-hat hónapi börtön a vizsgálóknak, pénzbírság az ügyvédnek. (Csak a Közp. VB „korlátlan pallosjogára” támaszkodva s csak itt a fővárosban sikerült kiverekednie Krilenkonak, hogy a nyomozókra tíz évet varrjanak, a pióca-ügyvédre pedig ötöt s teljes vagyonelkobzást. Krilenko a továbbiakban is kitűnt forradalmi éberségével és nagyszájúságával, s igazán kicsin múlt, hogy meg nem kapta a személyre szóló Tribunus-címet.)

Jól tudjuk, hagy ez a szerencsétlen ügy, ahogy annak idején a forradalmi tömegek tudatában, úgy a mai olvasó lelkében is megrendítheti a törvényszék szentségében való hitet. Annál nagyobb aggodalommal térünk át a következő perre, melybe egy még magasztosabb intézmény van belekeverve.

c) *A Koszirjev-ügy* (1919 február 15.)

F. M. Koszirjev és cimborái: Libert; Rottenberg és Szolovjev azelőtt a Keleti front anyagbeszerző bizottságánál szolgáltak (még Kolcsak fellépése előtt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés csapatai ellen). Megállapítást nyert, hogy ott módjuk volt egy csapásra akár hetvenezer, sőt egymillió rubel besöprésére is; telivér paripákon nyargalásztak s dáridóztak az irgalmasnővérekkel. Bizottságuk saját házat, autót szerzett be, cégfőnökük a „Jar” mulatóban szórakozott. (Nem szoktunk ilyen képet alkotni magunknak 1918-tól, dehát így volt, a forr. törvényszék tanúsítja!)

Különben ez nem tartozik az „ügyhöz”: egyet sem ítéltek el közülük a Keleti Fronton viselt dolgaiért, ugyan kérem, mindent megbocsátottak nekik. Sőt – most tessék csodálkozni! – alighogy feloszlatták anyagbeszerző bizottságukat, máris megbízták őket, negyediknek hozzájuk csapva egy Nazarenko nevű volt szibériai

[196] Krilenko, 500. l.

csavargót is, aki Koszirjev haverja volt , a nem-politikai fegyházban – hogy szervezzék meg a VCsK Ellenőrző-Felülvizsgáló Testületét!

Ez pedig olyan testület volt, amely *teljhatalommal ellenőrizhette az összes többi VCsK-szervezet működésének törvényességét*, amelynek joga volt bármely ügyet bármely stádiumában magához kéretni s felülvizsgálni, valamint a VCsK összes többi szerveinek döntését, csupán a VCsK Elnökségét véve ki, semmisnek nyilvánítani!!![197] Nem gyerekjáték! – az Elnökség után a második legmagasabb fórum a VCsK-ban! – közvetlenül Dzerzsinszkij-Urickij-Petyersz-Lacisz-Menzsinszkij-Jagoda után!

Ennek elleném a cimborák életmódja a régi maradt, egyáltalán nem szállt a fejükbe a dicsőség, nem vágtak fel: holmi Maximicsokkal, Lonykákkal, Rafailszkikkel, Mariupolszkikkal, „akiknek semmi közük sem volt a kommunista szervezetekhez”, magánlakásokban és a Savoy-szállóban „luxus-lakosztályokat rendeztek be maguknak, ahol nagyban folyt a kártya (ezer rubel volt a bank), az ivászat és a nőzés”. Koszirjev fejedelmi bútorzatot vásárol 70.000 rubelért, ám attól sem idegenkedik, hogy a VCsK-ból hordjon haza asztali ezüstöt, kanalakat, ezüstserlegeket (hát a VCsK-ba honnan kerültek?), de még közönséges ivópoharakat is. „Lám, őt ilyesmi köti le, nem az eszmék, ilyen termést takarít be magának az egész forradalomból”. (Hogy letagadhassa azt a sok dugipénzt, amit zsebre tett, cseka-főnök létére nem átallja azt füllenteni, hogy... kétszázezer rubeles örökség van számára letéve egy chicagói bankban!... Ezt, úgy Tétszik, reális lehetőségnek tartja s össze tudja egyeztetni a világforradalom eszméjével!)

Hogyan aknázza ki minél tökéletesebben azt. az emberi méreteket meghaladó jogát, hogy bárkit letartóztathat és bárkit kiszabadíthat? Nyilván azt a halacskát kellene kifognia, amelynek arany az ikrája. Ilyenek pedig elég szép számmal akadnak 1918-ban. (Nagyon is hevenyészve csapták össze a forradalmat, nem néztek a körmére mindenkinek, s mennyi drágakövet, nyakláncot, karperecet, gyűrűt, függőt dugtak el sikeresen a burzsoá hölgyecskék!) Azonkívül kapcsolatba kell lépnie az elfogottak hozzátartozóival egy, stróman közvetítésével.

Ilyen típusok is vonulnak fel előttünk ennek a pernek a szereplői között. Itt van például a 22 éves Uszpenszkaja. A pétervári gimnázium elvégzése után az egyetemre már nem

---

[197] Krilenko, 507. l.

jutott be; a hatalom a szovjetek kezébe került. Beállított hát tizennyolc tavaszán a VCsK-hoz s felajánlotta szolgálatait mint besúgó. Mivel jó megjelenésű volt, fel is vették.

Magáról a spicli-tevékenységről Krilenkonak az a véleménye, hogy „azt *mi mint olyant* nem tartjuk szégyenletesnek, ellenkezőleg: kötelességünknek! Az ilyen feladat vállalása senki fejére sem hozhat szégyent; ha egyszer elismerjük, hogy ez ilyen ténykedés nélkülözhetetlen a forradalom érdekében, akkor kötelességünk is vállalni.[198] De fájdalom, mint kiderül, Uszpenszkaja minden politikai krédó nélkül szűkölködik. Ez már aztán megbocsáthatatlan. Ilyeneket vet oda: „Azért vállaltam, hogy megkapjam azt a bizonyos százalékos részesedést” minden felfedett ügy után, azonkívül még „felesben osztoztam” valakivel, akit a Törvényszék fedez és megnevezni tilt. Krilenko megfogalmazása szerint „Uszpenszkaja nem tartozott a VCsK személyi állományába, *darabbérben* dolgozott”.[199] A vádló különben igazi humánus megértéssel mentegeti őt: megszokta a kislány, hogy ne számolja a pénzt; mit neki az a vacak 500 rubel, ami a fizetése a Népgazdaság Legfelsőbb Tanácsánál, mikor egyetlen érvágás is (például ha hozzásegít egy kereskedőt ahhoz, hogy üzletéről levetesse az ólompecsétet) ötezer rubelt hoz a házhoz, vagy egy másik – Mescserszkaja-Grevsztől, egy letartóztatott feleségétől – tizenhétezret! Uszpenszkaja egyébként nem sokáig maradt közönséges spicli: néhány hónap múlva, cseka fejesek támogatásával, már kommunista párttag és vizsgálóbíró!

De még mindig messze vagyunk, még mindig nem jutottunk el az ügy lényegéig. Azt a Mescserszkaja-Grevsz asszonyt Uszpenszkaja egy magánlakásban összehozta egy bizonyos Gogyeljukkal, Koszirjev kebelbarátjával, fogy megegyezzenek a férj váltságdíjában (600.000 rubelt kértek tőle!). De a balsors vagy valami, a tárgyaláson kiderítetlen körülmény úgy hozta magával, hogy ez a titkos találka megint csak Jakulov hites ügyvéd tudomására jutott, annak a Jakulovnak, aki a megvesztegetett nyomozókat is lebuktatta, s aki nyilván „osztálygyűlöletet” táplált az egész proletár törvényszék, valamint a törvényszéken kívüli bírásleadás iránt. Jakulov feljelentést tett a moszkvai forr. törvényszéknél,[200] a törvényszék

[198] Krilenko, 513. l. kiemelés tőlem.
[199] Krilenko, 507. l.
[200] Hogy lecsillapítsuk az olvasó felháborodását: Jakulovot, ezt az alattomos kígyót a Koszirjev-ügy tárgyalásakor már fogva tartották, találtak neki „ügyet”. Tanúskodni is őrkísérettel hozták fel, s reméljük, hamarosan agyonlőtték. (Mi pedig most csodálkozunk: hogy jutottunk el a törvényesség teljes hiányáig? Miért nem vette fel senki ram a harcot?

elnöke padig (talán mert eszébe jutott, micsoda „pipás” lett a Népbiztosok Tanácsa a nyomozó-üggyel kapcsolatban?) ugyancsak hibát követett el osztályszempontból: ahelyett, hogy egyszerűen figyelmeztette volna Dzerzsinszkij elvtársat s lehetővé tette volna, hogy családon behál elsimítsák az egész ügyet, – egy gyorsírót ültetett a függöny mögé. Ez aztán lejegyezte a jegyzőkönyv számára Gogyeljuk minden hivatkozását Koszirjevre, Szolovjovra és egyéb komiszárokra, továbbá minden vallomását arról, ki hány ezret csíp fel a VCsK-nál hogy ő, Gogyeljuk, 12.000 rubel előleget kapott Mescserszkajától, amikor átadta neki az Ellenőrző--Felülvizsgáló Bizottságtól, Libert és Rottenberg aláírásával kiállított belépési engedélyeket a VCsK-ba (mert a vásárt ott bonyolították volna le, a cseka székházában). Most aztán minden le van leplezve! Gogyeljuk elvesztette a fejét s mindent bevallott! (Pedig Mescserszkaja ezalatt már be is jutott az Ellenőrző-Felülvizsgáló Bizottsághoz, s férje ügyét máris odakérték *felülvizsgálat végett!*)

No de kérem tisztelettel! Hiszen egy ilyen leleplezés bepiszkítja a CsK égszínű ruháját! Eszénél van-e egyáltalán a moszkvai törvényszék elnöke? Azt teszi-e, amit hivatása előír?

De úgy látszik, ez volt a pillanat, az a bizonyos „pillanat”, amelyet oly eredményesen rejtenek el szemünk elől magasztos Történelmünk tógájának redői. A csekának, úgy látszik, már működése első évében meglehetős ellenszenvet sikerült kiváltania még magában a proletariátus pártjában is; akkor még nem tudta bevenni a párttagok gyomra. Csak első évét töltötte be, esek az első lépést tette meg dicső pályáján a cseka, s máris -- ahogy Krilenko nem egészen közérthetően megfogalmazza – „viszály támadt egyrészt a törvényszék és funkciója, másrészt a CsK törvényszéken kívüli bíráskodása és annak funkciója között... olyan viszály, mely abban az időben két táborra osztotta a pártot és a kerületek munkásságát”.[201] Ezért juthatott egyáltalán nyilvánosság elé a Koszirjev-ügy (holott azelőtt zökkenő nélkül folyt minden) s tehetett szert szinte összbirodalmi jelentőségre.

Arról volt ugyanis szó. hogy meg kellett menteni a VCsK-t! Mentsük meg a csekát! Szolovjov engedélyt kér a törvényszéktől, hogy beléphessen a Tagunka-börtönbe (fájdalom, nem a Lubjankába!) a letartóztatott Gogyeljukhoz – „egy kis megbeszélésre”. A törvényszék megtagadta az engedélyt. Akkor Szolovjov a törvényszék

[201] Krilenko, 14. l.

hozzájárulása nélkül *behatol Gogyeljuk cellájába*. S mit tesz a véletlen: Gogyeljuk rövidesen súlyosan megbetegedik, bizony! („Aligha tételezhetünk fel rossz szándékot Szolovjov részéről” – hajbókol Krilenko.) Közeledő halála előérzetében Gogyeljuk megrendül, magába száll, hogy képes volt megrágalmazni a csekát, papírt kér és írásban von vissza mindent: semmi sem igaz abból, amit rákent Koszirjevre és más cseka-komiszárokra, s az is, amit a függöny mögött jegyzett le a gyorsíró, az utolsó szóig szemenszedett hazugság.[202]

„De ki írta a belépési engedélyeket?” – hajtja a magáét Krilenko – a Mescserszkajának kiállított engedélyek talán az égből pottyantak? Nem, a vádló „nem akarja azt állítani, hogy Szolovjov keze van ebben a dologban, ehhez... nincs is elég adatunk”, de feltételezi, hogy „az ügyben ludas, ám le nem tartóztatott polgártársak” küldhették Szolovjovot a Tagankába.

Most van itt az ideje Libert és Rottenberg kihallgatásának, meg is vannak idézve! – csakhogy nem jelentek meg! Lám, milyen egyszerű, nem jelennek meg, csak úgy, minden megokolás nélkül! Akkor legalább Mescserszkaját tessék kihallgatni! De képzeljék el, még ez a korhadt arisztokrata nő is meg merte tenni, hogy ne jelenjék meg a forr. törvényszéken! S nincs erő, mely erre kényszeríthetné! Gogyeljuk pedig mindent visszaszítt és most a halálán van. Koszirjev pedig nem ismer be semmit. És Szolovjov semmiben sem vétkes. Egyszerűen nincs kit kihallgatni!...

Ezzel szemben micsoda tanúk jelennek meg saját jószántukból a törvényszék előtt! – a VCsK elnökhelyettese: Petyersz elvtárs sőt maga Félix Edmundovics Dzerzsinszkij is befut, tele aggodalommal. hosszúkás, lángoló, fanatikus arcát a holtravált törvényszék felé fordítja s mély meggyőződéssel tanúskodik a mindenben ártatlan Koszirjev védelmére, hivatkozva annak kitűnő erkölcsi, forradalmi és szakmai tulajdonságaira. Milyen kár, hogy ezek a tanúvallomások nem jutottak el hozzánk! Krilenko mindenesetre így számol be róluk:

„Szolovjov és Dzerzsinszkij ecsetelték Koszirjev nagyszerű tulajdonságait”.[203] (Ó, te vakmerő kiskatona! – majd húsz év múlva a Lubjankában eszedbe juttatják ezt a pert!) Könnyű kitalálni, mit mondhatott Dzerzsinszkij: hogy Koszirjev

---

[202] Ó, mennyi téma! Hol van egy Shakespeare?! – a falakon áthatol Szolovjov, cellai félhomály. Gogyeljuk gyengülő kézzel visszavonó levelet ír... Nekünk meg színházban, moziban egyre csak az „ellenséges vad vihart” éneklő utcát mutatják a forradalmi évekből.

[203] Krilenko, 522. l.

vaskemény csekista, kíméletlen az ellenséggel szemben s kitűnő *bajtárs* Forrószívű, hidegagyú, tisztakezű…

S íme a rágalom törmelékei közül felmagasodik előttünk Koszirjev, a bronzfényben tündöklő lovag. Már életrajza is nem mindennapi akaraterőről tanúskodik. A forradalom előtt többször is volt büntetve – elsősorban gyilkosság miatt: Kosztroma városában rablási szándékkal alattomban behatolt egy Szmirnova nevű öregasszony lakásába és *saját kezével fojtotta meg* az asszonyt. Később saját apját is el akarta tenni láb alól, egy cimboráját pedig el is tette, hogy felhasználhassa annak útlevelét. Széken kívül szélhámosság miatt is többször elítélték, s így mindent össze véve nem kevés esztendőt töltött fegyházban (érthető hát vonzódása a fénytéző életmódhoz); csak a cári amnesztiák segítettek néha rajta.

Itt félbeszakították a vádlót a szigorú s igazságszerető cseka-főfejesek s rámutattak arra, hogy azokat a korábbi ítéleteket mind feudális és burzsoá bíróságok hozták, ezért azokat a mi új társadalmunk nem veheti figyelembe. De mi ez már megint? A magáról megfeledkezett kiskatona onnan a Forr. Törvényszék vádlói emelvényéről olyan ideológiai tévedésektől hemzsegő tirádát eresztett meg válaszul, hogy harmónia-érzékünk sérelme nélkül nem is tudjuk idézni a törvényszéki pereknek ebben a harmonikus rendjében

„Ha, a régi cári igazságszolgáltatásban volt valami jó, amelyben maradéktalanul megbízhatunk, az az esküdtbíróság volt… Az esküdtek döntését a legnagyobb bizalommal fogadhatjuk… a bírói tévedés szinte teljesen ki volt zárva”.

Annál kínosabb ilyesmit hallani Krilenko elvtárstól, mert három hónappal korábban, a provokátor R. Malinovszkijnak, a pártvezetőség kedvencének perével kapcsolatban (akit annak ellenére, hogy a múltban négy ízben is büntetve volt közönséges bűntény miatt, beválasztottak a Központi Bizottságba s delegáltak a Dumába) a „Vádhatóság” osztályszempontból kifogástalan álláspontra helyezkedett:

„A mi szemünkben minden vétség az adott társadalmi rendszer terméke, ezért ha valakit valamely bűntény miatt a kapitalista társadalom és a cári rendszer törvényei alapján ítéltek el, ez a mi szemünkben *nem, képez olyan faktumot*, mely örök időkre letörölhetetlen foltot ejtene… *Számos példát* hozhatnék fel arra, hogy olyan egyéneket láthattunk *sorainkban*, akiknek a *múltban hasonló faktumaik voltak*, mi azonban ebből sohasem vontuk le azt a konzekvenciát, hogy az ilyen egyéneket feltétlenül ki keli zárnunk sorainkból. *Az az ember, aki ismeri*

princípiumainkat, nem félhet, hogy büntetett előélet fennforgása esetón a forradalmárok soraiból való kizárás fenyegeti őt...”[204]

Lám, milyen pártszerűen tudott akkor beszélni Krilenko elvtárs! Mostani téves vélekedése azonban befeketítette Koszirjev lovag ábrázatát. S a törvényszéken olyan helyzet állt elő, hogy Dzerzsinszkij elvtárs kénytelen volt megjegyezni: „Egy pillanatra (no, azért csak egy pillanatra! – A. Sz.) az a gondolat merült fel bennem, nem azoknak a politikai szenvedélyeknek esik-e áldozatul Koszirjev elvtárs, melyek az utóbbi időkben fellángoltak a Rendkívüli Bizottság (a cseka) körül?”[205]

Krilenko felkapta a szót: „Én nem akarom és sohasem akartam hogy ebben a perben ne Koszirjev és Uszpenszkaja, hanem valójában a cseka legyen a vádlott. Ezt én nem csak hogy *nem akarhatom*, hanem ellenkezőleg: minden erőmmel ez ellen kell küzdenem!” – „A Rendkívüli Bizottságot a legfelelősségteljesebb, legbecsületesebb, legállhatatosabb elvtársak irányítják, akik azt a súlyos kötelességet vállalnak, hogy odacsapjanak akár *tévedés kockázatával is*... A Forradalom hálával tartozik nekiír ezért... Azért hangsúlyozom a dolognak ezt az oldalát, nehogy azt mondja majd valaki rólam: „politikai árulás eszközévé vált”.[206] (De mennyire azt fogják mondani!...)

Borotvaélen sétált itt a fővádló: De voltak nyilván neki bizonyos kapcsolatai még az illegális időkből, onnan szokta megtudni, merre fordul holnap a szél. Ez több perrel kapcsolatban is megfigyelhető; itt is. 1919 elején olyan szelek fújtak, hogy – *elég volt!* Ideje, hogy megzabolázzuk a csekát! Ezt a programot „gyönyörűen fogalmazza meg Buharin, amikor egy cikkében azt írja, hogy a *törvényes forradalmiság* helyébe most már a *forradalmi törvényességnek* kell lépnie”.[207]

Mindenütt dialektika, bármerre tekintsen az ember ! S Krilenko nekiereszti a hangját: „A Rendkívüli Bizottságot a Forr. Törvényszék van hivatva felváltani” (FELVÁLTANI???...) Az utóbbinak azonban „nem kevésbé kérlelhetetlennek kell lennie a megfélemlítés, terror és fenyegetés rendszerének fenntartásában, mint amilyen a Rendkívüli Bizottság volt”.

„VOLT”?... Mi az, talán már el is temette?!... De kérem tisztelettel, önök felváltják, ez eddig rendben van; de mi lesz a csekistákkal? Vészterhes napok! Sietünk is felvenni. sarkig érő hosszú köpenyünket s rohanunk tanúskodni!

---

[204] Krilenko, 337. l.
[205] Krilenko, 509. l.
[206] Krilenko, 509-510. l. kiemelés tőlem.
[207] Krilenko, 511. l.

De hátha tévesek az ön információi, Krilenko elvtárs?

Bizony, valóban beborult az ég a Lubjanka felett ama napokban. S könnyen megeshetett volna, hagy másképp kell megírtunk ezt a könyvet. De, uránt feltételezem, a vaskeblű Félix Vlagyimir Iljicshez sietett, fejtegetett, meggyőzött... – és kiderült az ég! S bár két nap múlva, 1919 február 17-én a Közp. VB rendkívüli határozata megfoszlotta a csekát a bíráskodás jogától, „azonban nem hosszú időre!”[208]

A mi egynapos perünket pedig még az is komplikálta, hogy az a semmirekellő Uszpenszkaja undokul viselkedett. Még a vádlottak padjáról is „sárral dobált” egyes tekintélyes csekistákat, akik nem is voltak érdekelve ebben az ügyben, még magát Petyersz elvtársat is! (valószínű, hogy vissza szokott élni az ő tiszta nevével zsaroló operációval kapcsolatban; sokszor ült bent Petyersz irodájában, míg ez megbeszélést folytatott más hírszerzőkkel.) Most Petyersz elvtárs rigai, forradalom előtti múltjának sötét foltjaira célozgat. Ilyen kígyóvá nőtte ki magát nyele hónap eteti, annak ellenére, hogy ezt a nyolc hónapot a csekisták társaságában töltötte! Mit érdemel az ilyen? Krilenko ezúttal tökéletesén osztja a csekisták véleményét: „Míg a rendszer meg nem szilárdul, ami pedig még messze van (?? valóban?...)... a Forradalom védelmének érdekében – nincs és nem is lelet más ítélet Uszpenszkaja polgártársnő számára, mint a *megsemmisítés*. Nem agyonlövést mondott, így mondta: „Megsemmisítés”! De Krilenko polgártárs! Hisz fiatal még a kislány! Adjon már neki egy tízest... no, Isten neki, egy huszonötöst, addig csak megszilárdul a rendszer? De jaj! „Nincs és nem is lehet más válasz, mely megfelel a társadalom s a Forradalomi érdekeinek – szóba sem jöhet egyéb megoldás. *Az adott esetben* az elzárás nem vezet eredményre!«

Befűtött magának a kislány... Túl sokat tudott...

De Koszirjevet is fel kellett áldozni. Agyonlőtték, Így szolgálta a többiek épségét.

Ugye olvashatjuk még valamikor a Lubjanka levéltári anyagát? Dehogy; el fogják égetni! Már el is égették!

Amint látja az olvasó, ez jelentéktelen per volt. Nem kellett sok időt rászánni. Ellenben

d) *az egyháziak ügye* (1920 január 11-16.)

[208] Krilenko, 14. l.

Krilenko véleménye szerint „méltó helyet foglal el az orosz forradalom évkönyveiben”. – Egy Koszirjevvel egy nap alatt elkészültek, ezeket azonban öt napig is elnyaggatták.

A főbb vádlottak a következők voltak: A. D. Szamarin, ismert személyiség a régi Oroszországban, a szinódus volt főügyésze, aki igyekezett felszabadítani az egyházat a cári hatalom alól, szembeszállt Rasputinnal, aki végülis kitúrta őt méltóságából;[209] Kuznyecov; az egyházjog professzora a moszkvai egyetemen; Uszpenszkij és Cvetkov, moszkvai főpapok (Cvetkovról maga a vádló is így ír: „jelentékeny társadalmi tényező, úgy lehet a legjobb, akit a lelkésztársadalom kitermelt magából, filantróp”).

Bűnük pedig az volt, hogy megalapították „az Egyesült Egyházközségek Moszkvai Tanácsát”, ez utóbbi pedig önkéntes – természetesen fegyvertelen – őrséget szervezett (a negyven s nyolcvan év közti hívőkből) a pátriárka védelmére. Az őrök éjjeli és nappali váltásban szünet nélkül ott strázsáltak rezidenciájában, s az volt a feladatuk, hogy ha a pátriárkát veszély fenyegeti. a hatóság részéről, harangozással s telefonnal összegyűjtsék a népet, hogy aztán nagy tömegben kísérjék a pátriárkát; bárhová vigyék is, továbbá *kikönyörögjék* (lám, itt az ellenforradalom!) szabadon bocsátását a Népbiztosok Tanácsától.

Micsoda ősi orosz, a Szent Oroszországot felidéző vállalkozás! Haragszóra összegyűlni, aztán özönlő tömegben vonulni a petícióval!…

A vádló csodálkozik: miféle veszély fenyegeti a pátriárkát? Mitől jutott eszükbe, hogy védelmezniük kell?

Hát, ami azt illeti, csak azért, mert a cseka már két éve folytatja a neki nem tetszők bíróságon kívüli felszámolását; csak azért, mert Kijevben nemrég négy vöröskatona megölte a metropolitát; csak azért, mert már „a pátriárka ügye is le van zárva, már csak át kell utalni a forr. törvényszékhez”, továbbá „kizárólag azon széles munkás- és paraszttömegekre való tekintettel, amelyek még a klerikális propaganda befolyása alatt állnak, *hagyjuk békén egyelőre* ezeket a mi osztályellenségeinket”[210] – valóban: miért is nyugtatankodnak a pravoszlávok a pátriárkáért? Tyihon pátriárka nem hallgatott az elmúlt két évben: népbiztosoknak, komiszároknak, lelkészeknek és hívőknek küldte pásztorleveleit, üzeneteit, s mivel ezeket egy

---

[209] A vádló mégis azt tartja, hogy Szamarin vagy Rasputin – tökéletesen mindegy.

[210] Krilenko, 61. l.

nyomda sem merte vállalni, írógépeken sokszorosíttatta őket (az első Szamizdat!), tiltakozott ártatlanok megsemmisítése, az ország dúlása ellen – valóban: miért is keltene aggódni a pátriárka életéért?

De más bűnük is volt a vádlottaknak. Országszerte folyik az egyházi vagyon leltározása és elkobzása (most már nem a monostorok bezárásáról, a földek s a jószág kisajátításáról van szó, hanem templomi kelyhekről, tálakról, gyertyatartókról). Az Egyházközségek Tanácsa ezért felhívást intézett a hívekhez, hogy álljanak ellent a rekvirálóknak verjék félre a harangokat. (Mi sem természetesebb! Hiszen már a tatárral szemben is így védték a templomokat!)

A harmadik bűnük: arcátlan és szakadatlan *beadvány-küldözgetés* a Népbiztosok Tanácsához a helyi hatóságok templomgyalázásairól, durva szentségtöréseiről, a lelkiismereti szabadság törvényének folytonos megsértéséről. Bár e beadványokat, mint erről Boncs-Brujevics, a Népbiztosok Tanácsának ügyintézője tanúskodott, nem vették figyelembe, mégis a helyi szervek diszkreditálásához vezethettek.

Mármost végigfutva a vádlottak bűnlajstromán, mit is követeljünk e szörnyű bűncselekményekre? Nemde az olvasónak is megsúgta már forradalmi tudata? Igen, CSAK AGYONLÖVÉST! Ahogy Krilenko is követelte (Szamarin és Kuznyecov fejére).

De míg azzal az átkozott törvényességgel piszmogtak és végighallgatták nagyon is sok burzsoá ügyvéd nagyon is hosszú beszédét (melyek „technikai nehézségek miatt” nem maradtak ránk), híre kelt, hogy eltörölték a halálbüntetést! Nesze neked! Ez nem lehet igaz, ugye, hogy nem igaz? Mint kiderült, ez csak Dzerzsinszkij intézkedése volt s csak a VCsK-ra volt érvényes (cseka – s nem lőhet agyon). Vajon ezt a rendelkezést a törvényszékekre is kiterjesztette a Népbiztosok Tanácsa? – Még nem! Krilenko erre felvillanyozódott s kitartóan követelte a golyót, ezzel az indokolással:

„Még ha feltételezzük is, hogy a Köztársaság egyre erősödő helyzete kiküszöböli az ilyen személyek részéről fenyegető közvetlen veszélyt, előttem mégis kétségtelennek tűnik, hogy az építő munkának ebben a szakaszában… a forradalmi szükségszerűség a régi, kaméleon-természetű tényezők kitisztítását követeli”; „A VCsK-rendeletre a kivégzések felfüggesztéséről büszke lehet a Szovjethatalom”. De ez „még nem feltétlenül egyértelmű azzal, hogy a halálbüntetés

eltörlésének kérdését egyszer s mindenkorra, a Szovjethatalom egész élettartamára megoldottnak kell tekintenünk.”[211]

Látnoki jóslat! Visszahozzák a halálbüntetést, nagyon is hamar visszahozzák! Hisz az emberek micsoda hosszú láncolatát kell még kiegészíteni (még magát Krilenkót is, számos osztálytestvérével együtt…)!

Nos, a törvényszék engedelmesen halálra ítélte Szamarint és Kuznyecovot, de kegyelemosztó jogánál fogva „a világimperializmus feletti végső győzelemig” tartó lágerra változtatta az ítéletet (máig is ott ülhetnének…). A „legjobbnak” pedig, „akit csak kitermelt a lelkésztársadalom”; tizenöt évet adtak, majd ötre szállították le.

Voltak más vádlottak is, akiket csak úgy toldottak hozzá ehhez a perhez, hogy legalább valami kézzelfogható is legyen a vádakban: zvenyigorodi szerzetesek és tanítók, akik az 1918 nyarán lefolytatott zvenyigorodi per vádlottai voltak, de valami okból másfél éven át halogatták az ítéletüket (különben az is lehet, hogy egyszer már elítélték őket s most még egy ítéletet kellett kapniuk, mert így látszott *célszerűnek*). Akkor nyáron szovjet végrehajtó szervek jelentek meg a zvenyigorodi monostorban s ráparancsoltak („élénkebben mozogjon!”) Ion apátra,[212] hogy szolgáltassa ki nekik boldogemlékezetű Szavva ereklyéit. A szovjet ügynökök akkor nemcsak hogy dohányoztak a templomban (nyilván még az oltárnál is) és nem vették le a sapkájukat, hanem egyikük a kezébe vette Szavva koponyáját és beleköpött, ezzel akarva bizonyítani, az az egész szentség merő illúzió. Egyéb szentségtöréseket is követtek el. Ebből aztán a harangok félreverése és a nép felzúdulása lett, amelynek kapcsán megöltek egy szovjet hatósági személyt. A többiek később kereken tagadták, hogy gyalázkodtak és köpködtek volna, s Krilenkónak elég volt az ő nyilatkozatuk.[213] S most talán ezeket a hivatalnokokat idézték törvény elé? Hogyisne! Azokat a szerzeteseket!

[211] Krilenko, 81. l.

[212] Korábbi nevén Firguf lovas gárdatiszt, aki később „váratlan lelki újjászületésen ment keresztül, mindenét kiosztotta a szegények között és kolostorba vonult – én ugyan nem tudom, mi igaz ebből a vagyonelosztásból”. – No persze, ha elismernénk, hogy lehetséges lelki újjászületés, mi maradna akkor az osztályelméletből?

[213] Ki ne emlékeznék ehhez hasonló jelenetekre? Életem első élményei közé tartozik, három négyéves lehettem, mikor a kiszlovodszki templomba benyomultak a „csúcsosfejűek” (Bugyonnij-sapkás csekisták), átvágtak az imádkozók némaságba dermedt tömegén s csak úgy süvegesen egyenesen az oltárhoz léptek és félbeszakították az istentiszteletet.

Kérjük az olvasót, hogy szüntelenül tartsa fejében a következőket: nálunk már 1918-ban az a joggyakorlat alakult ki, hogy egy moszkvai per sem (persze kivéve azt a jogtipró pert a cseka ellen) volt csupán a körülmények véletlen találkozásából fakadó egyszeri eset, de nem ám, hanem mutatványszám a bűnügyi politikából; kirakati mintadarab, melyből látni lehet, milyen árút küldenek vidékre a raktárból; tipikus eset; az a mintamegoldás, melyet, mielőtt nekilátnának a számtanpéldának, tanulmányozhatnak a tanulók, hogy aztán annak alapján már maguk is tovább kombinálhassanak.

Ezért mikor azt mondjuk: „Az egyháziak ügye” – tessék ezt is többszörös többes számban érteni. Így magyarázza különben az előzékeny fővádló is: „A Köztársaságnak szinte minden törvényszékén *pergettek*” (jó kis szó!) hasonló pereket. Csak nemrég volt ilyen a szvernodvinszki, tveri és rjazanyi törvényszéken; továbbá Szaratovban, Kazanyban, Ufában, Szolvicsegodszkban, Carevokoksajszkban is elítélték *az Októberi Forradalomban felszabadított egyház* lelkészeit és templomi énekeseit.

Az olvasó itt felfedezi az ellentmondást: miért előzte meg időben ez a sok per a moszkvai mintát? De csak arról van szó, hogy hiányos ez a mi beszámolónk. A felszabadított egyház törvényszéki és törvényszéken kívüli üldözése ugyanis már 1918-ban megkezdődött s mint a zvenyigorodi eset mutatja, kíméletlen élességgel folyt. Tyihon pátriárka levele szerint, melyet 1918 októberében írt a Népbiztosok Tanácsának, az egyház meg van fosztva az igehirdetés Szabadságától; az egyháznak sok igehirdetője ontotta mártírvérét hivatása gyakorlása miatt... Önök arra az egyházi vagyonra emelnek kezet, melyet a hívők nemzedékei adtak össze, gátlástalanul semmibe veszik az adományozók végakaratát”. (A népbiztosok persze nem olvasták el ezeket a leveleket, az ügyintézők azonban jókat röhöghettek rajtuk: ez is tudja mit kell felhánytorgatni! Még hogy „végakarat”! Le vannak …va összes elődeink; mi csak utódaink érdekében dolgozunk.)

„Püspököket, lelkészeket, szerzeteseket és szerzetesnőket végeznek ki ártatlanul, csupán valami szétfolyó, határozatlan ellenforradalmiság indokolatlan vádja alapján”. Igaz, amikor Gyenyikin és Kolcsak hadai közeledtek, szünetet tartottak; meg akarták könnyíteni á pravoszlávoknak, hogy védelmére keljenek a forradalomnak. De alig kezdett csillapodni a polgárháború vihara, újra nekiestek az egyháznak s egymás után „pergették” az ügyeket a törvényszéken. 1920-ban a Troicko-Szergijev kolostorra is lecsaptak, lefoglalták annak a soviniszta Szergij

Radonyezsszkijnak az ereklyéit és szétszórták őket Moszkva különböző múzeumaiba.[214]

Az Igazságügyi Népbiztosság 1920 augusztus 25-én aztán egy körlevelet adott ki, ebben globálisan elrendeli minden ereklye elkobzását, hogy ne zavarjanak bennünket, míg fényben úszó pályánkat rójuk az új, igazságos társadalom felé.

Mi pedig haladjunk tovább a Krilenko-féle antológiában, s lássuk urakat az „ügyeket”, melyek a Legfelsőbb Törvényszék, a *Verchtrib* előtt folytak le (ugyancsak becézheti a fülüket ez a mozaikszó, de mi, szegények, csak a zord fenyegetést érezzük ki belőle: Felállni! Kezdődik a tárgyalás!)

e) *a Taktikai Centrum ügye* (1920. augusztus 16-20.) – 28 vádlott, azonkívül több olyan, akit nem tudtak kézre keríteni s akiket távollétükben ítéltek el.

Szenvedélyes szónoklata kezdetén, amikor a rekedtség még nem fátyolozta el a hangját, a fővádló ragyogó osztályszempontú analízis keretében mutat rá arra, hogy a földesurakon és a kapitalistákon kívül „egy harmadik társadalmi réteg is létezett s ma is létezik, egy olyan réteg, amelynek egzisztenciája (azaz hogy egzisztáljanak-e egyáltalán vagy ne... – A. Sz.) régóta foglalkoztatja a forradalmi szocializmus képviselőit, – ez a réteg az úgynevezett értelmiség”. Ebben a perben alkalmunk lesz megismerni a *történelem ítéletét az orosz értelmiség tevékenysége felett*[215] – ami egyben a forradalom ítélete is.

A jelen tanulmány, mely természeténél fogva szűkszavúságra kényszerül, nem engedi meg, hogy alaposabban a végére járjunk, tulajdonképpen hogyan is FOGLALKOZTATTA az értelmiség sorsa a forradalmi szocializmus képviselőit s hogy ezek végül is mit gondoltak ki az értelmiség számára. Tiszta szerencse, hogy az erre vonatkozó anyag teljes egészében közzé van téve, mindenki hozzáférhet és tetszése szerint válogathat belőle. Ezért csak a Köztársaságban uralkodó állapotok általános

---

[214] A pátriárka Kljucsevszkijt idézi: „Csak akkor csukódnak be a Szent kolostorának kapui, csak akkor alusznak ki koporsója felett a mécsesek, ha már az utolsó morzsáig eltékozoltuk azt a szellemi-erkölcsi kincset, amelyet az Orosz Föld oly hatalmas művelői hagytak ránk, mint Boldogemlékezetű Szergij.” Kljucsevszkij aligha hitte volna, hogy ez a tékozlás szinte már az ő életében befejezett tény lesz.

A pátriárka bebocsátást kért a Népbiztosok Tanácsa Elnökéhez (Leninhez) s rá akarta venni, hogy ne nyúljanak a kolostorokhoz s az ereklyékhez, hisz az egyház el van már választva az államtól! Azt felelték neki, hogy az elnöknek fontosabb dolga van s néhány napig nem fogadhatja őt.

S persze később sem...

[215] Krilenko, 34. l.

jellemzésére idézzük itt a Népbiztosok Tanácsa Elnökének nyilatkozatait, melyeket az itt tárgyalt perekkel egy időben ejtett el különböző alkalmakkor.

Gorkijnak írt, 1919. szeptember 25-én kelt levelében (már idéztünk ebből a levélből) Vlagyimir Iljics Gorkijnak az értelmiségiek sűrű letartóztatásával kapcsolatos aggályaira válaszol (nyilván a jelen per vádlottjainak jó részét is akkor tartóztatták le) s ilyen velősen nyilatkozik kora orosz értelmiségéről („a kadetok köréhez tartozókról”): „Valójában ők *nem agya a nemzetnek, hanem ganaja*”.[216] Egy más alkalommal ezt mondja, ugyancsak Gorkijnak: „Az értelmiség bűne lesz, ha több korsót találunk eltörni, mint kellene”. Ha annyira keresi az igazságot, miért nem jön a mi táborunkba?... „Aki nekem golyót szánt, az is értelmiségi volt”[217] (itt Kaplanra céloz).

Mindig ebben a szellemben, bizalmatlanul s ellenségesen nyilatkozott az értelmiségről: rothadt-liberális, bigott; „a képzett emberek szokásos nemtörődömsége”;[218] véleménye szerint az értelmiség képtelen valamit is végiggondolni, s *elárulta a munkások ügyét*. (De mikor esküdött fel éppen *a munkások ügyére*, a proletárdiktatúrára?)

Az értelmiségnek ez a gúnyos lekezelése élénk visszhangra talált a húszas években; felkapták a közírók, a sajtó, a közvélemény – végül maga az értelmiség is magáévá tette: átkozta saját képtelenségét, hogy valamit is végiggondoljon, örökös lelki *meghasonlását, gerinctelenségét s reménytelen elmaradottságát a kortól*.

S nem ok nélkül! Hallgassuk csak, mint harsog a Vádhatóság szózata a Verchtrib boltívei alatt, mint idéz bennünket a vádlottak padjára:

„Ez a társadalmi réteg... általános átértékelésen ment keresztül ezekben az években”. Úgy van, úgy: átértékelésen – így szokták ezt mondani abban az időben. Aztán hogy történt ez az átértékelés? A következőképpen: „Az orosz értelmiség, mely a néphatalom jelszavaival (ez mégiscsak valami!) ment a Forradalom kohójába, úgy jött ki abból, mint a fekete (azért mégsem a fehér!) generálisok szövetségese, az európai imperializmus bérence és engedelmes ügynöke. Az értelmiség cserbenhagyta zászlait (mint katonáéknál, mi?) és sárral dobálta őket”.[219]

---

[216] Lenin, 5. kiadás, 51. k., 48. l.
[217] V. I. Lenin levele A. M. Gorkijhoz, Akad. Kiadó, Moszkva, 1961., 263. l.
[218] Lenin, 4. kiadás, 36. k., 373. l.
[219] Krilenko, 54. l.

Hát ne mardossa lelkünket a bánat? Ne szaggassuk fel keblünket körmeinkkel?...

S csak azért *„nem kell megölni* az értelmiség egyes képviselőit”, mert *„ez a társadalmi réteg már úgyis túlélte önmagát*”.

Íme, a huszadik század nyitánya! Micsoda prófécia! Ó, ti, tudományos forradalmárok! (De azért meg kellett ölni az értelmiségieket, mint utólag bebizonyosodott. S ölik, öldösik őket már a húszas években is.)

Méla undorral vesszük szemügyre a fekete generálisok e 28 szövetségesét, az európai imperializmus bérenceit. Különösen bántja a csőrünket az a „centrum” – egyszer Taktikai Centrum, másszor Nemzeti Centrum majd meg Jobboldali Centrum (jutnak eszünkbe egyéb Centrumok is két évtized pereiből, újra meg újra csak Centrumok: mérnöki, mensevik, trockista-zinovjevista, jobboldali-buharinista centrumok, melyeket szétzúztak először, szétzúztak másodszor is – kizárólag ennek köszönhető, hogy még mindig élünk). Ahol pedig Centrum van, ott megtalálható az Imperializmus keze is.

Igaz, kicsit könnyebb lesz a szívünk, amikor a továbbiakban megtudjuk, hogy a jelenleg vád alá helyezett Taktikai Centrum *nem tekinthető szervezetnek*, minthogy: 1. nem volt alapszabálya; 2. nem volt programja; 3. nem szedett tagsági díjat. Akkor hát mi volt? Csak ennyi: *találkozni szoktak* (megborsódzik a hátunk) s összejöveteleiken *kicserélték nézeteiket!* (meghűl bennünk a vér!).

E szörnyű vádak pedig tárgyi bizonyítékokkal támaszthatók alá: a 28 vádlott ellen 2 azaz kettő bizonyíték vettetik be.[220] Két levélről van szó, melyeket jelen nem lévő (külföldön tartózkodó) személyek írtak: Mjakotyin és Fjodorov. Ha jelenleg távol vannak is, Október előtt ugyanazon bizottságoknak voltak tagjai, mint a jelenlévők, s ez arra jogosít fel bennünket, hogy az egyenlőség jelét tegyük a jelenlévők és a távollévők közé. S miről szólnak azok a levelek? Különvéleményt jelentenek be Gyenyikinnel szemben olyan elhanyagolható kérdésekben, mint a parasztkérdés (nem közlik ugyan velünk, de nyilván azt tanácsolták Gyenyikinnek, hogy osszon földet a parasztoknak); a zsidókérdés (nyilván: hogy be ne vezessék a korábbi üldözéseket); a federációs és nemzetiségi kérdés (ehhez nem kell kommentár); a kormányforma kérdése (hogy demokrácia legyen, ne diktatúra) s egyebek. S mi következik a tárgyi bizonyítékokból? Nagyon egyszerű: igazolva van a levélváltás

[220] Krilenko, 38. l.

ténye, továbbá a *jelenlévők együvé tartozása Gyenyikinnel!* (Grr-rr… ham! ham!)

De közvetlen vád is van a jelenlévők ellen: kicserélték információikat elcsatolt területen (pl. Kijevben) lakó ismerőseikkel, akik nem a szovjet rendszer alattvalói. Azaz: megengedjük, ez régen Oroszországhoz tartozott, később azonban a világforradalom érdekében azt a csücsköt leadtuk Németországnak; a bennszülöttek meg csak továbbra is küldözgetik levlapjaikat: hogy s mint élnek odaát, Iván Ivánics?… mi is csak megvagyunk… M. M. Kiskin (a kadet Közp. Biz. tagja) még a vádlottak padjáról is ilyen arcátlanul mentegetődzik: „Az ember nem szeret vakon tapogatózni, mindent tudni akar, ami a világban történik”.

MINDENT tudni, ami a VILÁGBAN történik?… Meg, hogy nem szeret vak lenni?… Hisz akkor igaza van a vádlónak: valóban árulást követtek el! *Elárulták a szovjethatalmat!!*

De a vastagja még csak ezután jön: az volt a legborzasztóbb bűnük, hogy míg javában folyt a polgárháború, ők műveiken dolgoztak, feljegyzéseket készítettek, terveket vázoltak fel. Igen, „a jog és államtudomány, a pénzgazdaságtan, a szociológia, a büntetőjog és a közművelődés szakemberei” azzal töltötték idejüket, hogy műveket írtak! (S mint sejthető, egyáltalán nem támaszkodtak Lenin, Trockij és Buharin élenjáró munkáira.) Sz. A. Kotljarevszkij professzor Oroszország föderatív szerkezetéről írt, V. I. Sztyempkovszkij az agrárkérdésről (s nagyon valószínű, hogy a kollektivizálást teljesen számításon kívül hagyta); V. Sz. Muraljevics Oroszország közművelődéséről a jövőben; N. N. Vinogradszkij gazdasági problémákról, N. K. Kolcov pedig, a neves biológus, aki semmit sem kapott hazájától üldöztetésén és halálos ítéletén kívül, megengedte, hogy ezek a burzsoá nagyfejűek az ő intézetében tartsák összejöveteleiket. (Közéjük tévedt N. D. Kondratyev is, akit azonban majd csak 1931-ben, a Dolgozó Parasztok Pártja felszámolásakor fognak véglegesen elítélni.)

Csak úgy repes a mellünkben közvádlói szívünk, alig győzzük kivárni az ítéletet. No, mi legyen hát a büntetésük ezeknek a tábornok-csicskásoknak? Csak egy büntetés jöhet szóba: *a golyó!* Nem a vádló követelését idézzük, hanem a törvényszék *ítéletét!* (Kár, hogy utólag enyhítették: koncentrációs tábor a polgárháború végéig.)

A vádlottak legfőbb bűne az volt, hogy nem ültek meg kuckóikban, szopogatva negyedkilós kenyéradagjukat, hanem

„vitatkoztak, megbeszéléseket tartottak egymás közt, milyen legyen az állam berendezése a szovjet rendszer bukása után?”

Modern tudományos nyelven ezt úgy szokás mondani, hogy tanulmányozták az alternatív lehetőségeket.

Dörög a vádló hangja, de mintha valami mellékzörejt hallanánk ki belőle s a szeme mintha az asztalon kutatna. Vajon még egy lapot keres? Idézni akar? Egy pillanat! Adjunk neki egyet, de lábujjhegyen! Hogy ez egy másik perből való? Nem baj! Tessék, Nyikolaj Vasziljics, nem ezt kereste?

„Szerintünk a puszta tény: börtönben tartani a politikai foglyokat, kimeríti a *kínzás* fogalmát...”

Ez az! Börtönben tartani a politikaiakat: kínzás! S ezt maga a vádló mondja! – Micsoda nagyvonalú nézet! Az új igazságszolgáltatás hajnala! Továbbá:

„... A cári kormány elleni harc második természetükké vált (a politikaiaknak): egyszerűen nem tudtak nem harcolni a cárizmus ellen!”[221]

Nem tudták nem kutatni az alternatív lehetőségeket, így van?... S lehetséges, hogy a *gondolkodás* az intelligens ember első természete, nem?

Jaj, de ügyetlenek vagyunk, nem jó idézetet adtunk át! Micsoda botrány!... De Nyikolaj Vasziljevics már egyenesben van:

„S még ha az ujjukat sem mozdították a vádlottak itt Moszkvában (olyan színezete van a dolognak, hogy éppen így volt...) – egyre megy:... a jelen pillanatban ellenforradalmi tettnek számít, ha valaki csak szóba hozza is egy csésze tea mellett, milyen rendszer jön majd a Szovjethatalom állítólagos bukása után... A polgárháború alatt nemcsak a (szovjethatalom elleni) tevékenység bűntény,... de bűntény a *tevékenység hiánya* is.” [222]

A pétervári értelmiségiek például elhatározták, hogy Jugyenyics bevonulása esetén „mindenekelőtt arra lesz gondjuk, hogy összehívják a demokratikus városi dumát” (azaz fel akarták vértezni a dumát a tábornok diktatórikus kísérleteivel szemben).

Krilenko: – Kedvem lett volna odakiáltani nekik: „Arra gondoljanak mindenekelőtt, hogy inkább elesünk egy szálig, de nem engedjük be Jugyenyicsot!!”

---

[221] Krilenko, 17. l.
[222] Krilenko, 39. l.

De ők inkább nem estek el...

(Egyébként Nyikolaj Vasziljevics sem esett el.)

Olyanok is vannak a vádlottak között, akiknek tudomásuk volt az egészről, de *hallgattak*. („Tudta – nem mondta” – így mondtuk ezt lágernyelven.)

De nemcsak „tevékenység hiánya” van itt, hanem valódi bűnös tevékenység is: L. N. Hruscsov közvetítésével, aki a Politikai Vöröskereszt tagja volt (ez a szervezet is a vádlottak padján ül most), a többiek *segélyeket juttattak be a butirkai foglyoknak*, pénzt (csak elképzelni is azt a tőke-áramlást a börtön-kantinba!) és holmit (nézze meg az ember, csak nem gyapjúholmit?)

Gaztetteiknek se szeri, se száma! De nem fogja fékezni magát majd a proletár szigor sem!

Mint amikor ejtett géppel filmeznek, torzított és elmosódott szalag gyanánt suhan el szemünk előtt huszonnyolc férfi- s női arc a forradalom korai éveiből. Nem regisztrálhattuk, mit fejeztek ki ezek az arcok – ijedtséget? megvetést? büszkeséget?

Mert válaszaik, utolsó szó jogán tett nyilatkozataik nem állnak rendelkezésünkre – „technikai nehézségek miatt”... Hogy kárpótoljon ezért a hiányosságért, a fővádló így duruzsol a fülünkbe: „Nem fogytak ki az önostorozásból, tele voltak megbánással a vétkek miatt, melyeket elkövettek. ~Az intelligencia politikai tartatlansága s kétlaki természete... – (persze, persze, még ez is: kétlaki természet!) –... esetünkben tökéletesen igazolta az értelmiségnek azt a marxista kritikáját, melyet a bolsevikok mindig is alkalmaztak vele szemben”.[223]

Nem tudom. Lehet, hogy valóban ostorozták magukat. De lehet, hogy nem. Lehet, hogy MÁR legyűrte őket az életszomj: megtartani az életet, bármi áron! De lehet, hogy MÉG őrizték az értelmiség régi méltóságát. Nem tudom.

Hát ez a fiatal nő, aki felvillant egy pillanatra, kicsoda?

Az Tolsztoj lánya, Alekszandra. Krilenko megkérdezte tőle, hogy mi volt az ő szerepe azokon a megbeszéléseken. „A szamovárt kezeltem” – válaszolta. – Három év koncentrációs láger!

Így kelt fel a mi szabadságunk napja. Ilyen imposztorrá gömbölyödött ki a mi Októberka-Törvényünk.

---

[223] Krilenko, 8. l.

Ma már egyáltalán nem emlékszünk erre.

9.
A törvény megemberesedik

Máris hosszúra nyúlt ez az áttekintés. Pedig tulajdonképpen még el sem kezdtük. Még minden fontos, minden nevezetes per előttünk van. De a fő irányok ki vannak már jelölve.

Kövessük egy kicsit „úttörő”-korában is törvényünket.

Említsük meg a rég feledésbe merült s még csak nem is politikai f) „*GlavTop*” (Tüzelőanyag-hivatal, „Tüzép”)-pert (1921 május) – már csak azért is, mert a *mérnököket*, vagy ahogy akkor mondták: a *speceket* érintette.

A polgárháború négy tele közül javában folyt a legkeményebb, amikor tökéletesen kifogyott minden tüzelő; a vonatok nem bírták ki az állomásig, a két fővárost fagy és éhség gyötörte, az üzemekben meg-megújultak a sztrájkok (ezek ma ki vannak iktatva történelmünkből). Ki a bűnös? Ez ám a nagy kérdés: KI A BŰNÖS?

No, természetesen nem az államvezetés. De még a helyi vezetőség sem! – és ez a lényeg! Ha „a sok esetben kívülről jött elvtársak” (azaz a berakott kommunista vezetők) nem tudtak eligazodni az ügyvitelben, akkor a specek feladata volt, hogy „kijelöljék számukra a kérdés helyes megközelítését!”[224] Eszerint „nem a vezetők hibásak... – hanem azok, akik kalkuláltak, korrigáltak és terveket készítettek” (hogy hogyan lehet élelmezni s fűteni nullákkal). Nem az a bűnös, aki *szervez*, hanem aki *tervez!* Ha kiderült, hogy a terv nem egyéb felfújt hólyagnál – a specek a vétkesek. Ha nem stimmeltek a számok, „ez a specek hibája, nem a Munka- és Honvédelmi Tanácsé”, még csak „nem is a GlavTop felelős vezetőié”.[225] Nincs szén, nincs tűzifa, nincs olaj: „a specek teremtették ezt a zűrzavaros, kaotikus helyzetet”. Az ő hibájuk, miért nem álltak ellent Rikov sürgető telefonjainak s miért utaltak ki, engedélyeztek olyanoknak is, akiknek a terv alapján nem járt volna!

Mindenben a specek hibásak! De a proletár-bíróság nem bánik velük kíméletlenül: enyhék az ítéletek. Persze, valami ösztönös idegenkedés csak visszamarad a proletárszívekben ezekkel a fene ette specekkel szemben – de hiába: nem megy nélkülük, bedöglik az egész. A törvényszék sem rendez hecckampányt ellenük, Krilenko még mondja is, hogy 1920 óta „nem beszélhetünk szabotázsról”. A specek vétkeztek ugyan, de

[224] Krilenko, 281. l.
[225] Krilenko, 382-383. l.

nem gonoszságból, csak hebehurgyák szegények, nem tudnak jobbat, nem tanultak meg dolgozni a kapitalizmusban, vagy csak egyszerűen egoisták és megvásárolhatók.

Az újjáépítés korának kezdetén tehát valami különös enyhe bánásmód figyelhető meg a mérnökökkel szemben.

Az 1922-es év, a béke első éve, bővelkedett nyilvános perekben, olyannyira, hogy szinte ezt az egész fejezetet csupán erre az egy évre kell rászánnunk. (Sokan bizonyára csodálkoznak: hisz elmúlt a háború, hogy-hogy ennyire megélénkült a törvényszékek tevékenysége? De lám, 1945-ben s 48-ban is rendkívüli módon erőre kapott a Sárkány. Nem kell-e ebben valami igen egyszerű törvényszerűséget látnunk?)

Ne hagyjuk említés nélkül azt az év elején lefolytatott pert, mely g) *Oldenborger mérnök öngyilkosságával kapcsolatos* (Legfelsőbb Törvényszék, 1922 február) – bár erre a jelentéktelen s egyáltalán nem tipikus perre már senki sem emlékszik. Azért nem tipikus az eset, mert csupán egyetlen emberélet van benne érdekelve, s a per idején már annak is vége volt. De ha nem lett volna vége, akkor a mérnök s vele még tíz emberi már mint kész „centrum” ült volna ott a Verhtrib színe előtt, s akkor már a per is a legteljesebb mértékben tipikus lett volna. Így azonban egy jeles pártember, Szegyelnyikov elvtárs ül a vádlottak padján, továbbá két munkás-paraszt inspektor és két szakszervezeti funkcionárius.

De mint az a bizonyos távoli elpattant húr Csehov novellájában, ez a per is, a Sahti-per és az Iparpárt-per korai előképe, fájdalmas reminiszcenciákat ébreszt az emberben.

V. V. Oldenborger harminc éven keresztül dolgozott a moszkvai vízműveknél, nyilván már a század elején lett a vállalat főmérnöke. Azóta tovatűnt a művészetek „ezüstkora”, lefolyt négy állami Duma, három háború, három forradalom – s Moszkva egyre csak Oldenborger vizét itta. Akméisták és futuristák, reakciósok és forradalmárok, junkerok és vörösgárdisták, népbiztosok, csekisták és „rabkrinok” (munkás-paraszt ellenőrök) mind Oldenborger tiszta, friss vizét itták. Nőtlen volt, gyermekei sem voltak, ez a vízmű volt élete egész tartalma. 1905-ben nem engedte be a cári ohrana (pol. rendőrség) embereit a vízművekhez, „mert a katonák járatlanságukban kárt tehettek volna a csövekben és a gépekben”. A februári forradalom második napján közölte munkásaival, hogy a forradalomnak vége, most már legyen elég, menjen mindenki a helyére, a vízszolgáltatás nem állhat le. Az októberi moszkvai harcok közepett is csak egy gondja volt: a

vízművek megmentése. Munkatársai sztrájkba léptek, tiltakozásul a bolsevik fordulat ellen, hívták őt is. De ő így felelt: „Bocsássatok meg, ami a dolog technikai részét illeti, én nem sztrájkolok. Egyebekben azonban... egyebekben, no, üsse kő, sztrájkolok!” Fel is vette a sztrájkbizottságtól a sztrájkolóknak kiutalt pénzt, nyugtát is adott róla, de rögtön el is szaladt, hogy „muffot” kerítsen egy csőrepedés kijavítására.

S mindennek ellenére: ellenség! Ezt találta ugyanis mondani egy munkásnak: „A szovjethatalom két hétig sem fogja tartani magát”. (Érezhető a NEP-korszak hatása, az „enyhülés”, mert Krilenko ezt a szabadszájúságot engedi meg magának a Verhtrib szónoki emelvényén: „Nemcsak a specek gondolták ezt akkor – *nemegyszer magunk is így gondoltuk!*”)[226]

Mindamellett ellenség ő! Ahogy Lenin elvtárs mondta: a burzsoá specialisták szemmel tartására szükségünk van egy házőrző ebre, s ez az RKI (a munkás-paraszt inspekció).

Oldenborger mellé két ebet állítottak. (Egyikük, a szélhámos Makarov-Zemljanszkij a vízműveknél volt irodista, de elbocsátották „elitélendő cselekmények miatt”, akkor átment az RKI-hez, „mert ott jobban fizetnek”; felkapaszkodott a Központi Népbiztosságba, mert „ott még jobban fizetnek” – s onnan ki-kiszállt ellenőrizni volt főnökét s kitölteni rajta bosszúját az elszenvedett sérelemért.) És hát, persze, a helyi pártszervezet, a munkásérdekek elszánt védelmezője, sem ült ölbe tett kézzel. Elég az hozzá, hogy a kommunisták megszállták a vízműveket. „Csak munkások álljanak nálunk a vezető helyeken, csak kommunisták kezében összpontosuljon minden irányítás – ennek az álláspontnak a helyességét támasztja alá ez a per is”.[227]

A moszkvai pártszervezet (s a háta mögül a CsK) ezután egy pillanatig sem vette le a szemét a vízművekről. *„Az osztálygyűlölet egészséges érzése* vezetett bennünket annak idején hadseregünk megszervezésében, ugyanaz diktálja most, hogy egyetlen felelős állást se adjunk táborunkba nem tartozóknak, anélkül, hogy ne állítanánk melléje egy komisszárt”.[228] Egyszerre csak mindenki a főmérnököt kezdte korrigálni, dirigálni, kioktatni; tudta és izéleegyezése nélkül dobálták ide-oda a technikai személyzetet („széthánytuk egy kicsit azt az üzértanyát”).

De ez sem volt elég a vízművek megmentésére! Nemhogy simábban ment volna minden, ellenkezőleg: egyre rosszabbul. A

[226] Krilenko, 439. l., kiemelés tőlem.
[227] Krilenko, 433. l.
[228] Krilenko, 434. l.

mérnökök bűnszövetkezete alattomban mégiscsak meg tudta valósítani gonosz szándékait. ‚S ez még nem minden: meghazudtolva kétlaki értelmiségi mivoltát, mely soha életében nem engedte meg neki, hogy élesebb hangot üssön meg, Oldenborger most arra vetemedett, hagy „önkénynek” bélyegezze Zenyuknak, a vízművek új igazgatójának működését (akit Krilenko „lelki struktúráját tekintve végtelenül szimpatikus egyénnek” tart).

Ekkor már kétség sem fért hozzá, hogy „Oldenborger mérnök a munkásérdekek tudatos árulója s a munkásosztály diktatúrájának leplezetlen, esküdt ellensége”. Egymásután hívták ki az ellenőrző bizottságokat a vízművekhez, ezek azonban mindent rendben találtak, s konstatálták, hogy a vízellátás zökkenőmentes. A „rabkrinisták” ebbe nem nyugodtak bele, egyre küldözgették a feljelentéseket az RKI-be: Oldenborger, politikai hátsó gondolatoktól ösztökélve, a vízművek lerombolására, tönkretételére törekszik – ez azonban nem fog neki sikerülni! Ott gáncsolták el, ahol csak lehetett, akadályozták a tartályok karbantartását azon a címen, hogy túlságosan költséges, nem engedték kicserélni betonciszternákra a faciszternákat. A munkásvezérek a vízművek gyűlésein nyíltan kezdték hangoztatni, hogy a főmérnök „egy szervezett technikai szabotázs centruma”, felszólították a munkásokat, hogy ne bízzanak benne s tegyenek mindenben ellenére.

De a munka csak nem akart megjavulni ettől sem, sőt egyre rosszabbul ment...

Semmi sem bántotta annyira a rabkrinisták és szakszervezetiek „hagyományos proletárlelkületét”, mint az, hogy a szivattyúállomások munkássága, „félburzsoá-kispolgári pszichológiától megfertőzve” többségében Oldenborger mellé állt és nem látott szabotázst annak működésében. Közben kiírták a moszkvai tanács választásait s a vízművek dolgozói Oldenborger jelölését indítványozták, amit a pártsejt érthető módon egy párttag jelölésével kontrázott meg. Ehhez azonban nem fűzhettek sok reményt, oly nagy volt a főmérnök eléggé nem helyteleníthető tekintélye a munkások közt. A pártsejt mindenesetre hozott egy határozatot, ezt megküldte a kerületi pártbizottságnak s minden lehetséges fórumnak, azonkívül gyűlésen is kihirdette – eszerint „Oldenborger a szabotázs centruma és lelke, a Moszkvai Tanácsban ellenünk és politikánk ellen fog dolgozni!” A munkások zúgni kezdtek s közbekiabáltak: „Nem igaz!” „Hazudtok!” Ekkor Szegyelnyikov elvtárs, a pártbizottság titkára egyenesen a szemébe vágta az ezerfejű

proletariátusnak: „Ilyen sötét reakciósokkal nem tárgyalok!” – s hozzátette: „Majd erre visszatérünk még egy más alkalommal!”

Ezután párthatározattal kizárták a főmérnököt a vízművek vezetőségéből s egyben megfigyelés alá helyezték, hol ebbe, hol abba a bizottságba idézték, kérdésekkel zaklatták s határidős feladatokat róttak ki rá. Ha nem jelent meg, jegyzőkönyvbe vették „későbbi felhasználás végett egy esetleges perben”. A Munka- és Honvédelmi Tanácsnál (elnök: Lenin elvtárs) kijárták, hogy „rendkívüli Trojkát” nevezzenek ki a vízművekhez (a Rabkrin és a Szakszervezeti Tanács delegátusával, valamint Kujbisev elvtárssal).

A csövekben ezenközben szakadatlanul folyt a víz, már negyedik éve itta a forradalmi Moszkva s nem vett észre semmit…

Ekkor Szegyelnyikov elvtárs cikket írt a „Gazdasági Élet”-be „a közvéleményt nyugtalanító kósza hírekről, melyek a vízműveknél uralkodó katasztrofális állapotokkal kapcsolatosak” – s a maga részéről még megtoldotta néhány kósza hírrel, például, hogy a Vízművek „a föld alá pumpálja a vizet és *szándékában van alámosni Moszkva fundamentumait* (melyeket még Iván Kalita rakott le)”.

Erre bizottság szállt ki a Moszkvai Tanácstól – ez megállapította, hogy „a vízművek felszerelése meglehetősen jó állapotban van, a technikai vezetés körültekintő s jó munkát végez”. Oldenborger minden vádat visszautasított. Szegyelnyikov pedig ártatlanul megjegyezte: „Kötelességemnek tartottam szóvá tenni ezeket a dolgokat s felhívni a figyelmet a specek működésére”.

Mit tehettek ezek után a munkásvezérek? Mi a végső, ám csalhatatlan eszköz? Egy feljelentés a VCsK-hoz! Szegyelnyikov is ehhez folyamodott: „Mint valami rémálomban, szinte látja, mint rombolja Oldenborger a vízműveket, hogyan fészkeli be magát a vízművekhez, a vörös Moszkva szívébe, egy ellenforradalmi szervezet”. Nem is beszélve a Rublevo víztorony katasztrofális állapotáról!

Oldenborger azonban tapintatlan lépésre vetemedik, olyan túlkapásra, mely méltó egy kétlaki, „félbemaradt” értelmiségihez. Külföldről akart tartályokat rendelni (a régieket most nem tudják megjavítani Oroszországban) s mikor „elfúrják”, öngyilkosságot követ el. Több jutott ki neki, mint amennyit egy ember elviselni képes; no meg aztán ők nem is voltak még úgy megedződve.)

Az ügynek ezzel még nem lett vége: ellenforradalmi szervezetet Oldenborger nélkül is lehet találni; a rabkrinisták most ennek a felfedésén buzgólkodnak. Két hónapon át folytatják még azután sötét üzelmeiket. Azonban ekkor már a NEP kezdeti szakaszában vagyunk, és olyan szelek fújnak, hogy „kapjanak leckét ezek is, azok is”. Így került az ügy a Legfelsőbb Törvényszék elé. Krilenko mértéktartóan szigorú. Krilenko mértéktartóan kérlelhetetlen. Megérti ő, hogy „az orosz munkásnak természetesen igaza volt, amikor minden *nem magaszőrűt* inkább ellenségnek tartott, mint barátnak,[229] de gyakorlati s elvi politikánk fejlődése során lehet, hogy még nagy engedményeket kell tennünk, hátrálnunk s lavíroznunk kell; lehet, hogy a párt olyan taktikai vonal követésére kényszerül, amely ellen lázadozni kezd a *becsületes, önzetlen harcosok* primitív logikája”.[230]

No, persze azokat a munkásokat, akik Szegyelnyikov elvtárs és a rabkrinisták ellen jöttek tanúskodni, a törvényszék „nem vette komolyan”, s Szegyelnyikov vádlott minden izgalom nélkül válaszolgatott a vádló fenyegetéseire: „Krilenko elvtárs! Ismerem azokat a paragrafusokat, de ez a per *nem az osztályellenség ellen folyik*, azok a paragrafusok pedig az osztályellenségre vonatkoznak”.

Krilenko azonban serényen üti a vasat: Szándékosan elferdített tények... koholt feljelentések állami intézményeknél... súlyosbító körülmények: személyes gyűlölködés, személyes bosszú... szolgálati beosztás kihasználása... politikai felelőtlenség... visszaélés szovjet hatóságok és bolsevik párttagok hatalmával s tekintélyével… a munka bomlasztása a vízműveknél... a Moszkvai Tanács, sőt Szovjet-Oroszország megkárosítása, mert kevés az ilyen specialistánk... pótolhatatlan... „hogy az *egyéni, személyes veszteségről ne is beszéljünk*... Korunkban, mivel a harc szinte egész életünket kitölti, valahogy megszoktuk, hogy kevésbe vegyük az ilyen jóvátehetetlen veszteségeket...[231] A Legfelsőbb Forradalmi Törvényszék hozzon súlyos ítéletet... Alkalmazza a büntetőtörvény teljes szigorát!... Nem tréfadolog az, amiért összeültünk!...”

Drága uraim, mit fognák most ezeknek adni? Csak nem...? Az olvasónak már rutinja van s odasúgja: VALAMENNYIT AGYON KELL...

---

[229] Krilenko, 435. l.
[230] Krilenko, 438. l.
[231] Krilenko, 458. l.

Úgy van, kérem! Valamennyit agyon kell... nevettetni! Figyelembe véve a vádlottak által tanúsított őszinte megbánást... nyilvános feddésben részesítik őket.

Két igazság van...

Szegyelnyikovot állítólag egy évre leültették.

Engedjék meg, hogy ebben kételkedjem.

Ó, dalnokok, ti, kik a pezsgő öröm fénykorának láttátok a húszas éveket! Ugye, még az sem felejtheti ezt a kort, aki csak egy kis kóstolót kapott belőle, mert akkor még gyermek volt? De lám, azok a csikasz pofák, akik a mérnököket hajszolták, – azok is a húszas években zabálták dagadtra magukat.

S az imént láttuk, hogy már 1918-ban is...

□□□

A következő két per tartamára kicsit kifújjuk magunkat szeretetreméltó fővádlónk társasága után: ő most az eszerek elleni óriásper előkészületeivel van elfoglalva.[232] Ez a grandiózus per már jó előre izgalmat váltott ki Európában, s az Igazságügyi Népbiztosság akkor kapott észbe: hiszen mi már négy éve hozzuk az ítéleteket, büntetőkönyvünk pedig nincs, sem régi, sem új. A kódex hiánya bizonyára gondot okozott olykor Krilenkónak is: mindent előre össze kellett hangolnia.

A soron következő két egyházi per azonban *belföldi* termék volt, nem érdekelte a haladó Európát, azokat kódex nélkül is le lehetett bonyolítani.

Már láttuk, hogy az állam úgy értelmezte az egyház és az állam szétválasztását, hogy minden templom s minden, ami csak ki van függesztve, fel van állítva vagy falra van festve bennük, állami tulajdonba megy át, az egyháznak pedig csupán a szívekben élő egyház marad, hűen a Szentírás szavához. S 1918-ban, amikor úgy látszott, várakozáson felül gyorsan és könnyen hull az ölükbe a politikai győzelem, a bolsevikok hozzáláttak a templomi javak konfiskálásához. Ez a roham azonban túlságosan is heves felháborodást váltott ki a nép között, s a polgárháború kitörésekor nem volt ésszerű még egy belső frontot teremteni: a hívő emberekkel szemben. Egyelőre el kellett hát halasztani a kommunisták s a keresztények dialógusát.

A polgárháború végén azonban, annak természetes következményeképpen, soha nem tapasztalt éhínség tört ki a Volga-vidéken. Minthogy ez a tény nem ékesíti különösebben a

[232] Vidéken, például Szaratovban, már korábban is rendeztek szociálforradalmár pereket.

polgárháború győzteseinek a koszorúját, nem is szokás nálunk két sornál többet odavetni róla. Pedig akkora éhínség volt az, hogy még emberevés is előfordult: némely szülő megette saját gyermekét. Ekkora éhínséget még a Zavaros Korban (a 17. század elején) sem látott Oroszország (hiszen – történetírók tanúsága szerint – akkor évekig álltak kint, hóban-fagyban, a kicsépeletlen gabonaosztagok). Ha készítenének egy filmet erről az éhínségről, az talán új megvilágításba helyezne mindent, amit eddig láttunk s amit csak tudunk a forradalomról s a polgárháborúról. De sem filmek, sem regények, sem statisztikai kimutatások nincsenek; igyekszünk elfelejteni, mert nem válik dicsőségünkre. Azonkívül már megszoktuk, hogy a *kulákokban* keressük minden elképzelhető éhség *okát* – de kik voltak kulákok abban az általános emberhullásban? V. G. Korolenko „Lunacsarszkijhoz írt leveleiben”[233] (melyeket a címzett ígérete ellenére sohasem publikáltak nálunk) magyarázatot keres az országban dúló általános éhínségre és nyomorra: a termelés minden formája szünetel (a munkáskezekben fegyver van); a parasztok minden bizalmukat s reményüket elvesztették az iránt, hogy termésüknek, hacsak egy kis hányadát is megtarthassák maguknak. S valaki valamikor megszámolja talán, hány hónapon át hány vagon élelmiszerszállítmány ment a nyugati fronton tovább hadakozó császári Németországba a Breszti Béke értelmében a tiltakozás lehetőségétől megfosztott Oroszországból, még az éhségtől sújtott területekről is.

Az okból egyenesen s közvetlenül levezethető az okozat: a volgaiaknak azért kellett megenni saját gyermekeiket, mert nekünk olyan nagyon sürgős volt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elparentálása.

De épp abban van a politikus zsenialitása, hogy előnyöket tud kicsiholni a nemzeti katasztrófából is. Egyszerre csak eszébe villan: hopp, hiszen itt egyetlen lökéssel három golyót lehet lyukba terelni: *etessék csak a papok a Volga-vidéket!* Azért keresztények! Azért jámborok!

1. ha nemet mondanak – nyakukba varrjuk az egész éhínséget s lesújtunk az egyházra;

2. ha belemennek – tisztára söpörjük a templomokat;

3. s akár így, akár úgy, feltöltjük valutakészleteinket.

De támadhatott ez az ötlet magának az egyháznak a jótékonykodásából is. Mint Tyihon pátriárka megerősíti, az egyház már 1921 augusztusában, az éhínség kezdeti

[233] Párizs, 1922. és Szamizdat, 1967.

szakaszában- hozzálátott egyházmegyei és összoroszországi bizottságok alakításához és pénzgyűjtéshez az éhezők megsegítésére. De ha megengedik, hogy ez a segély az egyház kezéből egyenesen az éhezők szájába vándoroljon, az egyértelmű volna a proletárdiktatúra aláásásával. Betiltották tehát a bizottságokat, a pénzt pedig lefoglalták a kincstár számára. A pátriárka, a római pápához és a Canterbury-i érsekhez fordult segítségért, de leintették s megmagyarázták neki, hogy csak a szovjethatalomnak van joga külföldiekkel tárgyalni. De hiszen nincs is ok aggodalomra: mint az újságok már megírták, a hatóságnak minden eszköz rendelkezésére áll, hogy maga is megbirkózzék az éhséggel:

A Volga-vidéken ezalatt ették a szénát, a cipőtalpat, rágcsálták az ajtófélfát. Végül 1921 decemberében a Pomgol (állami bizottság az éhezők megsegítésére) azt javasolta az egyháznak, hogy áldozza a templomi kincseket az éhezőkre, ne mindet, csak amit nem használnak a kánoni szertartásokkal kapcsolatban. A pátriárka beleegyezett, a Pomgol pedig kiadta az utasítást: „csak amit önként ajánlanak fel!” 1922 február 19-én a pátriárka az egyházközségekhez intézett szózatában engedélyezte, hogy átadják az istentiszteleteknél nem használt tárgyakat.

Szóval már megint kompromisszumba fog hamvadni az egész, abban vész el a proletár-akarat, mint ahogy annak idején az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben próbálták, vagy azokban az európai szószátyár körökben!

Egy gondolat: egy villanás! – Más gondolat: határozat! A Közp. VB február 26-i határozata: *minden* templomi-kincset kisajátítani az éhezők javára!

A pátriárka írt Kalinyinnak – Kalinyin nem válaszolt. A pátriárka akkor, február 28-án, egy új, végzetes körlevelet bocsátott ki: az egyház minden ilyen akciót szentségtörésnek tart; nem hagyjuk jóvá a kisajátítást!

Félszáz év távlatából könnyű most elmarasztalni a pátriárkát. Természetesen jobb, ha a keresztény egyház vezetői nem engednek meg maguknak olyan gondolatokat, hogy nincsenek-e egyéb forrásai a szovjethatalomnak, vagy hogy tulajdonképpen ki az oka a Volga-vidék éhezésének; jobb ha nem ragaszkodnak azokhoz a kincsekhez, úgysem azokból fog (ha ugyan fogj felépülni a hit új erőssége. De képzeljük csak bele magunkat annak a szerencsétlen pátriárkának a helyzetébe, akit már Október után választottak meg, s csak néhány rövid éven át,

de mennyi szorongattatás, üldözés, öldöklés közepette vezette egyházát, az ő őrizetére bízott egyházat.

Diadalittas hajtóvadászat kezdődött ekkor, az újságokban a pátriárka s általában az egyházi méltóságok ellen, akik az éhség csontkezével fojtogatják a Volga-vidéket. S mennél inkább megmakacsolta magát a pátriárka, annál inkább gyöngült a helyzete. Márciusban már a lelkészek körében is mozgolódás támadt, hogy át kell engedni a kincseket s ki kell egyezni a hatósággal. Az ezzel kapcsolatban felmerülő aggályoknak Antonyin Granovszkij püspök adott hangot Kalinyin előtt, személyesen menve fel a Pomgol-központba: „A híveket az aggasztja, hogy az egyház kincseit *más*, szívüktől idegen, önző célokra fordíthatják”. (Az Élenjáró Tan általános elveinek ismeretében a tapasztalt olvasó el fogja ismerni, hogy ez az aggodalom nem alaptalan. lösz a Komintern és a keleti felszabadító mozgalmak szükségletei nem kevésbé követelők, mint a Volga-vidéké.)

Egyértelmű Venyjamin petrográdi metropolita lelkesedése is: „Istennek tetsző ez a dolog, önként odaadunk mindent!” Csak kisajátítás ne legyen, maradjon meg szabad akaratból hozott áldozatnak! Ezért ő is ragaszkodik a lelkészi kar és a hívek ellenőrzési jogához: kövessék a templomi kincsek útját addig a pillanatig, míg kenyérré nem változnak az éhezők számára. Csak az nyugtalanította s arra vigyázott, hogy ezenközben ki ne hívja valahogy a pátriárka rosszallását. Petrográdban tehát, úgy látszik, békésen rendeződnek a dolgok. Egy szemtanú beszámolója szerint a petrográdi Pomgol 1922 május 5-i ülésén valósággal szívélyes légkör alakult ki. Venyjamin kijelentette: „A pravoszláv egyház hajlandó mindent odaadni az éhezők segélyezésére” s csupán az erőszakos kisajátításban lát templomgyalázást. De mikor úgy sincs szükség kisajátításra! Kanatcsikov, a Petro-Pomgol elnöke annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy ez elő fogja mozdítani az annyira kívánatos jó viszonyt a szovjethatalom és az egyház között. (De mennyire!) Mindenkit elfogott a lelkesedés, fölálltak. A metropolita így beszélt: „A legfőbb rossz az ellenségeskedés, a viszály. De eljön még az a kor, mely minden oroszt egyesít. Az imádkozó hívek élére állva magam fogom levenni majd a Kazanyi Istenanya ékeit, hulló könnyeimmel öntözöm és átadom őket”. Ezután megáldotta a Pomgol bolsevik tagjait, ezek pedig fedetlen fővel kísérték ki egészen a kapuig. A „Petrográdi Pravda” március 8-9-10-i számai[234] nyugtázzák a tárgyalások békés lefolyását és

[234] Ilyen címek alatt: „Az egyház és az éhínség”; „Hogyan fogják kisajátítani az egyházi kincseket”.

eredményességét, s jóindulattal nyilatkoznak a metropolitáról. „A Szmolnij-palotában megegyezés jött létre, hogy a templomi edényeket és ékszereket a hívek jelenlétében fogják beolvasztani”.

Már megint valami elkenő kompromisszum van kialakulóban! A kereszténység miazmás párái mérgezik a forradalmi akaratot! *Ilyen* összefogásra, a kincsek *ilyen* átadására *nincs szükségük* a Volga-vidék éhezőinek! Leváltják a Petro-Pomgol gerinctelen vezetőségét, az újságok csaholni kezdenek a „rossz pásztorok” s „egyházfejedelmek” ellen, az egyház képviselőinek pedig tudomására hozzák: tőletek nem kell semmiféle *áldozat*, veletek nincs semmi *tárgyalnivalónk! Minden a hatóságé* – azt veszi el, amit szükségesnek lát.

Ezzel Petrográdban is, egyebütt is megkezdik a kényszer-kisajátítást, ami persze összeütközésekhez vezet.

Így aztán már törvényes alap is van az egyházellenes perek műsorra tűzésére.[235]

h) *A moszkvai egyházi per* (1922. április 28–május 7) a Politechnikai Múzeumban; Moszkvai Forr. Törvényszék; elnök: Bek; ügyészek: Lunyin és Longinov. A vádlottak, szám szerint tizenheten, prépostok és világiak. A vád: a pátriárka felhívásának terjesztése; ez, úgy látszik, fontosabb, mint a kincsek leadása vagy le nem adása. A. N. Zaozerszkij prépost MINDENT ÁTADOTT a templomából, elvben azonban egyetért a pátriárka felhívásával, amennyiben templomgyalázásnak, tartja az erőszakos kisajátítást. Most tehát ő a fővádlott, s AGYON AKARJÁK LŐNI. (Ez is azt igazolja, hogy nem az éhezők táplálása a lényeg, hanem az egyház megtörése ezzel a kapóra jött ürüggyel.)

Május 5-én a Törvényszék tanúként idézi meg Tyihon pátriárkát. Bár ekkor már gonddal válogatták s ültették be a terembe a közönséget (e téren nincs sok különbség 1922 és a későbbi évek: 1937, 1968 között), a régi Oroszország kovásza oly mélyre hatolt s a szovjet réteg oly hártyavékony volt még, hogy a jelenlövőknek több mint a fele felemelkedett ültéből a pátriárka belépésekor, hogy fogadja a főpap áldását.

Tyihon magára veszi a vád egész súlyát: ő maga szerkesztette s küldte szét a felhívást. Az elnök puhatolózni próbál: nem lehet az, kérem! Talán csak mégsem a saját kezével rótta azt a rengeteg sort? Ön bizonyára csak a nevét írta alá, de

---

[235] Forrásaim: Anatolij Levityin: „Az egyházi viszály vázlatos története” I. rész, Szamizdat, 1962 továbbá: „Tyichon pátriárka kihallgatásának jegyzetei, Törvényszéki Tudósítások, V. k.

ki írta? S kik voltak a tanácsadói? Továbbá miért beszél hajszáról, melyet állítólag az újságok indítottak önök ellen? (Mit tartozik az *miránk*, hogy *önöket* hajszolják?) Mit akart ezzel mondani?

Pátriárka: Azoktól kell megkérdezni, akik ezt a hajszát indították, hogy mi volt a szándékuk vele.

Elnök: De hisz az egésznek semmi köze sincs a valláshoz!

Pátriárka: Történelmi jelentősége van!

Elnök: Ön azt a kifejezést használta, hogy míg örök a Pomgollal tárgyaltak, a hátuk mögött határozatot hoztak?

Tyihon: Igen.

Elnök: Tehát véleménye szerint a szovjethatalom helytelenül járt el?

Végzetes, döntő érv! Milliószor ismétlik majd előttünk a nyomozók az éjszakai vallatások során! S nekünk sohasem lesz bátorságunk olyan egyenes választ adni, mint a

Pátriárka: – Igen.

Elnök: Kötelezőnek tartja magára nézve vagy nem tartja kötelezőnek a világi törvényt?

Pátriárka: Igen, elismerem a törvényeket, amennyiben nem kerülnek összeütközésbe az istenfélelem parancsolta normákkal. (Bár mindenki így felelt volna! Másképp alakult volna a történelmünk!)

A keresztkérdések ezután az egyház jogi álláspontját firtatják. A pátriárka kifejti, hogy ha az egyház maga adja át kincseit, az nem templomrablás, de ha akarata ellenére veszik el tőle, az. A felhívás nem általánosságban tagadja meg az átadást, csak a kényszert ítéli el.

(De annál érdekesebb nekünk úgy: kikényszerítve!)

Bek elvtárs megrökönyödve kérdi: Végülis mi fontosabb önöknek: az egyház jogai vagy a szovjet állam érdekei?

(A várt válasz: A szovjet állam érdekei…)

– Jó, tegyük fel, hogy ez templomrablás a kánonjog szerint – kiált fel most az ügyész – de a *könyörületesség* nevében történik!

(Ötven év alatt akkor emlegették a törvényszéken először és utoljára ezt a megvetésre méltó fogalmat: *könyörületesség…*)

Még etimológiai elemzésbe is bocsátkoznak: a „templomrablás” ebből származik: templomból rabolni.

Vádló: Eszerint mi, a szovjet hatalom képviselői, rabolunk a templomból?

(Hosszantartó zúgás a teremben. A tárgyalást félbeszakítják. Működésbe lépnek a rendfenntartó közegek.)

Vádló: Szóval ön rablóknak nevezi a szovjethatalom, a Közp. VB képviselőit?

Pátriárka: Én csak az egyházjogot idéztem.

A továbbiakban a „megszentségtelenítés” fogalma kerül megvitatásra. Mikor Caesareai Szent Vazul templomában foglaltak, az ikonokról leszedett ékszerek nem akartak beleférni a ládába, ezért lábbal taposták meg őket. De a pátriárka nem volt jelen, vagy igen?

Vádló: Honnan tudja? Nevezze meg azt a lelkészt, aki ezt önnek mesélte! (= mindjárt lefüleljük!)

A pátriárka nem nevezi meg.

Tehát hazugság az egész!

A vádló diadalmasan erőlteti: Dehát ki terjesztette ezt az aljas rágalmat?

Elnök: Nevezze meg azokat, akik lábbal taposták az ékszereket! (Ők ugyanis leadták a névjegyüket abból az alkalomból.) Ellenkező esetben a törvényszék nem ad hitelt önnek.

A pátriárka nem tudja megnevezni őket.

Elnök: ön tehát alaptalanul vádaskodik!

Most már csak azt kell bebizonyítani, hogy a pátriárka meg akarta dönteni a szovjethatalmat. A bizonyítás menete a következő: „az agitálás nem más, mint a *közhangulat* befolyásolásának kísérlete abból a célból, hogy később a hatalom *megdöntésére* is kísérletet lehessen tenni”.

A törvényszék határozatot hoz, hogy bűnvádi eljárást indít a pátriárka ellen.

Május 7-én ítéletet hirdetnek: a tizenhét vádlott közül tizenegyet halálra ítélnek. (ötöt agyon is lőttek.)

Ahogy Krilenko mondta: Nem azért jöttünk össze, hogy tréfáljunk.

Egy hét múlva elmozdították és letartóztatták a pátriárkát is. (De ez még nem a vég. Egyelőre a Donszkoj-kolostorba viszik s ott tartják szigorúan elzárva, míg a hívek hozzá nem szoknak a távollétéhez. Emlékeztek, ugye, mennyire csodálkozott nemrég Krilenko, hogy miféle veszély fenyegeti a pátriárkát?... Bizony, ha üt az óra, nem segít sem harangozás, sem telefon.)

Alig két hétre rá letartóztatják Venyjamin metropolitát is Petrográdban. Ő nem volt „egyházfejedelem”, nem is úgy nevezték ki, mint a többi metropolitát. Az ősi novgorodi idők óta első ízben 1917 tavaszán választással töltötték be a metropolita tisztét Moszkvában és Pétervárt. A közvetlen és szerény Venyjamin, aki többször megfordult az üzemekben és gyárakban, a tömegek és az alsópapság körében egyaránt népszerű volt, megválasztását is az egyszerű emberek szavazatának köszönhette. Nem értve meg az idők szavát, feladatát abban látta, hogy politikamentessé tegye az egyházat, „melynek a múltban már sok szenvedést okozott a politika”. De éppen ez a programja juttatta a vádlottak padjára a

i) *petrográdi egyházi perben* (1922. június 9 – július 5).

Húsz-harminc vádlott volt (a vád szerint ellenezték a kegyszerek átadását), köztük a teológia s az egyházjog professzorai, arhimandriták, lelkészek és világiak. A törvényszék elnöke, Szemjonov, mindössze 25 éves (mint mondják: pék). P. A. Kraszikov fővádló az Igazságügyi Népbiztosság Kollégiumának tagja, Leninnel egykorú, jó barátja még Krasznojarszkból, majd az emigrációból, Vlagyimir Iljics szívesen hallgatta a hegedűjátékát.

Még a Nyevszkij Proszpekten és a mellékutcában is nap mint nap sűrű tömegben álldogáltak az emberek, s mikor a metropolitát hozták, sokan térdre hulltak s énekelni kezdtek: „Mentsd meg Uram a Te népedet!” (Nem is kell külön hangsúlyozni, hogy az utcán és a törvényszék épületében számos „túlbuzgó” hívőt tartóztattak le.) A teremben a közönség zöme vöröskatonákból állt, de mikor hófehér talárjában bevonult a metropolita, még azok is felemelkedtek. S még őt nevezte a vádló és a bíróság a „nép ellenségének” (jegyezzük fel: a kifejezés már akkor használatos volt!).

Ahogy szaporodnak a perek, úgy válik egyre nyomasztóbbá a perek atmoszférája. Ebben a perben már erősen érezheti, milyen szorongatott helyzetben vannak az ügyvédek. Krilenko persze egy szóval sem céloz erre, de szemtanú beszámolója alapján tudjuk: A törvényszék letorkolta Bobriscsev-Puskint, az első számú védőt, s megfenyegette, hogy *őt is letartóztatja* – s ez

akkor már annyira valós színezetű, a kor erkölcsével összeférő fenyegetés volt, hogy Bobriscsev-Puskin haladéktalanul átadta az aranyóráját és levéltárcáját Gurovics ügyvédnek, megőrzés végen. Jegorov professzort pedig, aki csak tanú volt, ott helyben letartóztatták, mert a metropolita javára tanúskodott. Mint kiderült, ez nem érte készületlenül Jegorovot: kitömött aktatáskával jött a törvényszékre, élelem, fehérnemű volt benne, sőt egy vékony takaró is.

Az olvasó bizonyára észreveszi, hogy vette feli a törvényszék egyre fokozódó mértékben azt a formát, amilyennek mi ismerjük.

Venyjamin metropolitát azzal vádolták, hogy alattomosan megegyezésre lépett... a Szovjethatalommal, s így érte el az értékek kisajátításáról szóló határozat gyengítését. Ártó szándékkal terjesztette a nép közt (Szamizdat!) azt a folyamodványt, mellyel a Pomgol-hoz fordult. tevékenységét a világburzsoáziával egyetértésben űzte.

Krasznyickij lelkész, aki az elő Egyház egyik korifeusa és a GPU ügynöke volt, tanúvallomásban megerősítette, hogy a lelkészek összeesküdtek és az éhínséget akarták felhasználni a szovjethatalom megdöntésére.

Csak a vád tanúit hallgatták ki, a védelem tanúit szóhoz sem engedték jutni. (Ugye, milyen ismerős ez is? S egyre ismerősebb lesz...)

Szmirnov vádló *tizenhat évet követelt*, Kraszikov vádló így kiáltott fel: „Az egész pravoszláv egyház egyetlen ellenforradalmi szervezet. Tulajdonképpen *be kellene börtönözni az egész egyházat!*

(A lehető leggyakorlatibb program! S kicsibe múlt, hogy hamarosan meg nem valósult. Amellett kitűnő kiindulási alap a DIALÓGUS számára.)

Használjuk fel a ritka alkalmat, s idézzünk néhány mondatot egy ügyvéd szájából is. A metropolita ügyvédje, Sz. Ja. Gurovics:

– Hiányzik a bűnösség igazolása, hiányzanak a tények, tehát elesik a vád... Mit fog szólni a Történelem? (No, ugyan rájuk ijesztett! Nem fog az semmit sem szólni, mindent elfelejt!) Petrográdban a legnagyobb békességben folyt le a templomi kincsek kisajátítása, a petrográdi lelkészek mégis a vádlottak padján ülnek, és bizonyos kezek halált készítenek elő számukra. Önök azt hangoztatják, hogy kizárólag a szovjethatalom javát tartják szemük előtt. De ne felejtsék el, hogy nő az egyház a mártírok vérétől. (No, nálunk ugyan nem nő nagyra!)... Nincs

egyéb mondanivalóm, mégis nehéz szívvel hagyom abba a beszédet. Mert míg vitatkozunk, élnek a vádlottak. Ha vége a vitának, vége az életnek is…”

A törvényszék tizüket ítélte halálra. Több mint egy hónapot kellett halálukra várniuk, az eszerek perének befejezéséig. (Úgy látszik, az eszerek társaságában akarták agyonlőni őket.) Akkor hatnak megkegyelmezett a Közp. VB, a többi négyet pedig (Venyjamin metropolitát, Szergij arhimandritát, az Állami Duma volt tagját, Ju. P. Novickij jogászprofesszort és Kovsarov hites ügyvédet) az augusztus 12-ről 13-ra virradó éjszakán agyonlőtték.

Nyomatékosan kérjük az olvasót, tartsa eszében a vidékre alkalmazandó szorzási szabályt. Két fővárosi egyházi perre huszonkét vidékit kell számítani.

Nagyon siettek, hogy az eszerek perére készen legyenek a büntetőkönyvvel, ideje volt már lerakni a Törvény gránit-alapjait. A megállapított időben, május 12-én, megnyitották a Központi Végrehajtó Bizottság ülését, a kódex tervezete azonban még mindig nem készült el – az még Gorkiban („Lenin-hegyek” – Lenin nyaralója) volt Vlagyimir Iljicsnél felülvizsgálás céljából. Hat cikkely írt elő agyonlövetést a büntetés felső határaként, de ez nem látszott elégnek. Május 15-én Iljics újabb hat cikkelyt írt a lap szélére a tervezet kiegészítéséül, ezek ugyancsak feltétlen halálbüntetéssel jártak (köztük a 69-es: propaganda és agitáció… nevezetesen felhívás passzív rezisztenciára a kormánnyal szemben, vagy a hadkötelezettség és az adózás tömeges megtagadására).[236] S még egy esetben javasol golyót Lenin: engedély nélküli visszatérésért külföldről. (Például ahogy annak idején, a cári időkben, a szocialisták pendliztek ki-be a határon.) Ehhez egy golyóval vetekedő fenyítést is fűz: száműzés külföldre! (Vlagyimir Iljics szeme előtt az a közeli kor lebegett, amikor Európából ész nélkül törik majd magukat hozzánk a bevándorlók, ellenben arra senkit sem lehet szépszerével rávenni, hogy tőlünk kivándoroljon Nyugatra.) Lenin így foglalta össze s magyarázta meg a lényeget az igazságügyi népbiztosnak:

„Kurszkij elvtárs! Véleményem szerint ki kell terjeszteni a halálbüntetés alkalmazását… (alternatívaként szárnőzéssel külföldre) minden mensevik, eszer s hasonló tevékenységre; olyan megfogalmazást kell találni, amely ezeket a

[236] Vagyis mint pl. a viborgi felhívás volt, amelyért a cári kormány háromhavi börtönt rótt ki.

cselekményeket a nemzetközi burzsoáziával hozza *kapcsolatba*" (kurzív és ritkítás Lenintől)[237]

Kiterjeszteni a halátbüntetés alkalmazását! – mi ebben az érthetetlen? (Vajon hányat száműztek külföldre?) *A terror a meggyőzés* eszköze;[238] világos!

De Kurszkij még mindig nem fogta fel egészen. Valószínűleg a megfogalmazással nem jutott dűlőre, azzal, hogy hogyan vigye bele azt a *kapcsolatot*. Ezért másnap kiutazott a Népbiztosok Tanácsa Elnökéhez (Leninhez) további instrukciókért. Ez a megbeszélés nem áll rendelkezésünkre. De utána, május 17-én, Lenin még egy levelet írt neki Gorkiból:

„Kurszkij elvtárs! Megbeszélésünk kiegészítéseképpen megküldöm önnek a Büntetőkönyv pótparagrafusának tervezetét... Az alapeszme, remélem világos, a piszkozat minden hiányossága ellenére: nyíltan ki kell domborítani az elvi álláspontot, azt, ami politikai, (nem pedig csak szűk jogászi) értelemben igazságos, ami motiválja a terror *lényegét* és *jogosultságát*, annak elkerülhetetlenségét és korlátait.

A törvényszék nem rekesztheti ki a terrort; ilyesmit csak ígérni is öncsalás vagy csalás volna, ellenben meg kell okolnia, elvben törvényessé tennie, világosan, köntörfalazás és szépítgetés nélkül. A lehető legtágabb megfogalmazásra kell törekedni, mert csak a forradalmi jogérzék és a forradalmi tudat szabhatja meg a gyakorlatban a terror szélesebb vagy kevésbé széles alkalmazásának feltételeit.

Kommunista üdvözlettel

Lenin."[239]

Ezt a fontos dokumentumot nincs szándékunkban kommentálni. Csak a csendes elmélyedésnek van helye vele kapcsolatban.

Különösen azért fontos ez a dokumentum, mert egyike a betegségtől még meg nem tört Lenin utolsó evilági intézkedéseinek, fontos része Lenin politikai végrendeletének. E levél után kilenc nap múlva éri az első szélütés, amelybál csak rövid időre épül fel úgy-ahogy 1922 őszi hónapjaiban. Lehet, hogy éppen ott írta ezt a két levelet Kurszkijnak, abban a világos, fehér-márvány háló- és dolgozószobában, a második emeleten, a sarkon, amelyben már készen várta őt halálos ágya.

---

[237] Lenin, Össz. m., 5. kiad., 45. k., 189. l.
[238] Lenin, Össz. m., 5. kiad., 39. k., 404-405. l.
[239] Lenin, Össz. m. 5. K., 45. k., 190. l.

A levélhez csatolva van az a bizonyos *piszkozat*, két változatban is, az a pótparagrafus, amelyből néhány év múlva kiterebélyesedik az 58:4 és teljes pompájában Anyánk, az Ötvennyolcas Cikkely. Az ember olvassa s nem tud hova lenni a gyönyörűségtől: így kell, lám, *lehető legtágabban fogalmazni*! Ez az a bizonyos *kiterjesztett* alkalmazás! Az ember olvassa s eszébe jut, mily szélesen tudott ölelni Jó Anyánk...

„... propaganda vagy agitáció avagy szervezkedésben való részesség, avagy együttműködés (– tényleges avagy csupán feltételezhető együttműködés –)... szervezetekkel avagy személyekkel, akiknek tevékenysége olyan jellegű…”

Ide azzal a Szent Ágostonnal! Ebben a minutumban megfogom őt ezzel a cikkellyel!

A Büntetőkönyvet tehát annak rendje és módja szerint kiegészítették, újranyomták, a halálbüntetést is kiterjesztették – május utolsó harmadában végre a Közp. VB ülése is jóváhagyta s 1922 június elsejével hatályba léptette.

Ezek után a lehető legtörvényesebb alapon foghattak hozzá a kéthónapos perhez,

j) *az eszerek peréhez* (1922 június 8 – augusztus 7.), mely a Legfelsőbb Törvényszék előtt folyt. E súlyos felelősséggel járó per tartamára, amelyet az egész szocialista világ figyelemmel kísért, a rendes elnököt, Karklin elvtársat („Károgi” – jó név egy bírónak!) a talpraesett Georgij Pjatakovra cserélték ki. (Szeret csúfolódni az előrelátó végzet! De gondolkodási időt is ad! Pjatakovnak még tizenöt évet engedélyezett...) Ügyvédeket nem vettek igénybe; a vádlottak – tekintélyes eszerek – maguk védték magukat. Pjatakov keményen fogta a gyeplőt, nem hagyta, hogy a vádlottak kibeszéljék magukat.

Ha velem együtt olvasóm nem volna már túlságosan kiokosítva, hogy minden elképzelhető per lényege nem az ún. „bűn”, „vétség”, hanem a *célszerűség*, akkor talán nem is mennénk neki ennek a pernek ekkora lelki felszabadultsággal. De a *célszerűség* elve hibapont nélkül dolgozik: a mensevikekkel ellentétben az eszerek még veszélyeseknek számítottak, még nem szórták szét, nem zúzták össze őket egészen; a proletariátus újsütetű diktatúrájának üdve célszerűnek javasolta kinyírásukat. – Ha nem ismernénk ezt az elvet, tévesen úgy értelmezhetnénk az egész pert, minta párt bosszúját.

Az ember akaratlanul , is elgondolkodik azokon a vádakon, melyek a tárgyalás folyamán elhangzottak s analógiákat keres az államok évszázados múltjában és jelenében. Csak az a néhány

parlamentáris demokrácia kivétel, s azok is csak történelmük néhány évtizedében – különben az államok egész története rendszerváltozások és államcsínyek sorozata. S azok, akiknek sikerül a fordulat gyors végrehajtása és az új rend tartósítása, attól a~perctől kezdve az Igazság tündöklő palástjában feszítenek, minden múlt- és jövőbeli lépésüket törvény szentesíti s óda zengi, míg bukott ellenfeleik minden tegnapi s holnapi megmozdulása bűn, melyet üldöz s teljes szigorával sújt a törvény.

Alig egy hete hagyták jóvá a Büntetőkönyvet, máris beledöngölik a forradalom utáni, öt esztendő történetének minden tapasztalatát. Húsz, tíz, de még öt évvel ezelőtt is az eszerek forradalmi párt voltak, szövetségesek a cárizmus megdöntésére; ők vállalták (taktikájuk terror-jellegénél fogva) az oroszlánrészt a fegyházbüntetések terhéből, olyan elbánást, ami szinte sohasem jutott ki a bolsevikoknak.

Most pedig mivel vádolják őket először is? Azzal, hogy ők kezdték a polgárháborút! Igen, hogy éppen ők, az eszerek! Mert hogy az októberi fordulat napjaiban fegyveresen szálltak szembe a forradalommal. Miután ugyanis azt az Ideiglenes Kormányt, melyet az eszerek támogattak s amelyben tárcát is vállaltak, törvényesen elsöpörte a matrózok gépfegyvertüze, az eszerek teljesen törvénytelenül a kormány védelmére keltek,[240] mi több: a tüzelésre tüzeléssel válaszoltak s harcba szólították a junkereket, a megdöntött kormány katonáit.

Fegyveres harcban verték le őket, politikájukat nem revideálták, nem tartottak bűnbánatot, nem hulltak térdre a Népbiztosok Tanácsa előtt, mely kormánynak nevezte ki magát. Makacsul kitartottak amellett, hogy csak a régi kormány tekinthető törvényesnek. Nem voltak hajlandók rögtön elismerni egész húszéves politikai vonalvezetésük csődjét,[241] nem könyörögtek, hogy bocsássanak meg nekik, eresszék szélnek őket, ne tekintsék őket többé pártnak.[242]

Második vádpont: még jobban elmélyítették a polgárháború poklát azzal, hogy 1918. január 5-én és 8-án lázadással egyértelmű tüntetést rendeztek a munkás-paraszt kormány

---

[240] Más lapra tartozik, hogy igen lagymatagon keltek a kormány védelmére, ingadoztak, hamarosan visszaléptek. B ű n ü k azonban ettől nem lett kisebb.
[241] Csődnek persze csőd volt az, ha nem lett is mindjárt nyilvánvaló.
[242] Hasonló okoskodás alapján törvényteleneknek tekintendők az összes helyi, valamint a határokon kívül rekedt kormányok is: Arhangelszk, Szamara, Ufa, Omszk, Ukrajna, Kubany, Ural, Transzkaukázia kormányai, mivelhogy később nyilvánították kormánynak őket, miután már a Népbiztosok Tanácsa kinevezte önmagát.

törvényes hatalma ellen; támogatták törvénytelen (általános, szabad, egyenlő, titkos és közvetlen szavazással megválasztott) Alkotmányozó Nemzetgyűlésüket a matrózokkal és vörösgárdistákkal szemben, akik a lehető legtörvényesebben verték szét mind a Nemzetgyűlést, mind a tüntetőket. (Mert ha, ugyebár, nyugodtan hagyjuk ülésezni az Alkotmányozó Nemzetgyűlést, mi máshoz is vezetett volna ez, mint egy mindent felperzselő hároméves polgárháborúhoz? Hiszen éppen azért tört ki a polgárháború, mert nem rendelte alá magát az egész lakosság, azonnal s ellenállás nélkül, a Népbiztosok Tanácsa törvényes határozatainak.)

Harmadik vádpont: nem ismerték el a Breszti Békét, azt a törvényes és megváltó békeszerződést, mely a fejét ugyan nem, csak egyéb részeit szakította le Oroszországnak. Mint az összefoglaló vádbeszéd megállapítja, ez kimeríti *„a hazaárulásnak* s az országot háborúba keverni akaró bűnös tevékenységnek összes ismérveit”.

Hazaárulás! – Ki a hazaáruló? Attól függ… Nézőpont dolga!

Az előbbiből következik a negyedik súlyos vádpont: 1918 őszén, amikor a császári Németország más utolsó hónapjait élte s alig-alig tartotta magát a szövetséges hatalmakkal szemben, a szovjet kormány pedig, a breszti szerződéshez híven, havonként küldte a haláltusáját vívó Németországnak az élelmiszerrel s arannyal rakott szerelvényeket, – az eszerek áruló módon arra készültek (de még csak nem is készültek, csak a maguk szokásos módján játszottak a gondolattal: mi lenne, ha…), hogy egy ilyen vonat előtt felrobbantsák a síneket, így mentsék meg az aranyát az országnak; ergo: „nemzeti vagyonunk, a vasút bűnös megrongálására készülődtek”.

(Akkor még nem restelkedtek s nem is igyekeztek palástolni – pedig letagadhatatlan tény, hogy Hitler jövendő birodalmának szállították az orosz aranyat. Azonkívül: úgy látszik, hiába végzett két fakultást is (történelmit és jogit) Krilenko, mert nem esett le neki tantusz, s asszisztensei közül sem súgta egyik sem a fülébe; hogy ha az acélsínek „nemzeti vagyon”, akkor talán az aranyrudak is!…)

A negyedik vádpontból kérlelhetetlenül következik az ötödik: a robbantásokhoz szükséges technikai eszközöket a szövetséges hatalmak képviselőitől kapott pénzen szándékoztak beszerezni az eszerek (hogy *ne kelljen odaadni* az aranyat Vilmos császárnak, az Antanttól akartak pénzt *felvenni*) – ez pedig már az árulás tetőfoka! (Biztos, ami biztos, Krilenko arról is motyogott valamit, hogy az eszerek Ludendorff vezérkarával is

összeköttetésben voltak, a kő azonban nem abba a kertbe repült, ahová kellett volna, ezért elejtették ezt a témát.)

Innen már csak egy macskaugrás a hatodik vádpont: az eszerek az Antant *kémei* voltak 1918-ban. Tegnap forradalmárok – ma kémek! – ez a vád akkor még bizonyára bombaként hatott; ma azonban, annyi per után, csak émelygést és unalmat tud kiváltani.

No, és a hetedik, a tizedik vádpont: együttműködés Szavinkovval vagy Filonyenkóval vagy a kadetokkal (alkotmányos demokraták) vagy az „Újjászületés”-szövetséggel (volt-e ilyen egyáltalán?) vagy pláne a „fehérgatyásokkal” (ellenzéki diákság) vagy pláne a fehérgárdistákkal…

Ilyen tetszetős sorozatba fűzte az ügyész[243] s adta elő szép terjengősen a vádakat. Dolgozószobájában ülve gondolta-e ki vagy a szónoki emelvényen villant hirtelen a fejébe, elég az hozzá, hogy itt már megtalálta azt a szívélyesen együttérző, barátian elmarasztaló hangot, amelyen egyre biztosabban s egyre öblösebben játszik majd az elkövetkező perekben s amelynek elképesztő sikere lesz majd 1937-ben. Ez a tónus közös frontban egyesíti az ítélkezőket és az elítélendőket mindenki mással; az egész világgal szemben. A vádlott lelkének legérzékenyebb húrját rezegteti meg ez a dallam. Az eszerek felé ilyen szózat száll az ügyészi emelvényről: *„Hiszen mi mindannyian forradalmárok vagyunk!* („Mi!” – önök és mi – ez van ebben a „mi”-ben!) Hogy süllyedhettek hát odáig, hogy a kadetokkal szövetkezzenek? (Csak meg ne szakadjon a szívük!) – s a tisztekkel? S hogy a fehérgatyásokat oktassák ragyogóan kifejlesztett konspirációs technikájukra?

Nem tudjuk, mit feleltek a vádlottak. Rámutatott-e egyikük is az októberi fordulatnak arra a sajátos vonására, hogy a bolsevikok minden egyéb pártnak hadat üzentek, csak arra vigyáztak, hogy egymással ne szövetkezzenek („téged békében hagyunk, maradj a fenekeden!”)? De valahogy az az érzésünk, hogy némelyik vádlott lehorgasztotta a fejét s valóban meghasonlott lelkében: hogy is süllyedhettünk ilyen mélyre? Mert nagyon szíven tudja ám találni a foglyot az ügyész együttérző szava ott abban a fényes teremben, mikor őt meg a sötét cellából vezették fel!

S talál Krilenko még egy olyan de olyan logikus fordulatot (milyen jól jön majd Visinszkijnek Kamenyev és Buharin perében!), hogy azt mondja: a burzsoáziával szövetkezve önök pénzt fogadtak el a burzsoáziától. Természetesen, a pénzt

[243] Már újra így nevezték.

kizárólag az *ügy* céljaira fordították, még véletlenül sem pártcélokra! – Azonban *hol a határ? El tudja-e valaki különíteni a kettőt?* Hiszen ha meggondoljuk, az ügy is pártcél, nem? Így jutottak önök lejtőre: szocialista-forradalmi párt létükre a burzsoázia támogatását élvezik! Hová lett az önök forradalmár-büszkesége?

Együtt volt már a vád dandárja, csurrant-cseppent még hozzá a Törvényszék akár vissza is vonulhatott volna már tanácskozásra, hogy mindegyik vádlottnak kiporciózza a jól megszolgált golyót, – de micsoda kavarodás!

– minden vád, amit csak felhoztak itt az eszerek ellen, 1919-re vonatkozik;

– éppen akkor, 1919 február 27-én, s éppen az eszereknek amnesztiát adtak; megbocsátották nekik, hogy a múltban a bolsevikok ellen harcoltak, azzal a kikötéssel, hogy többé nem fognak harcolni;

S AZÓTA NEM HARCOLTAK!

Ma pedig 1922-t írunk!

Hogy lehet kimászni ebből a csávából?

Gondoltak erre is. Amikor a Szocialista Internacionálé azzal a kéréssel fordult a szovjet kormányhoz, hogy álljon el a pertől, ne ítélje el szocialista testvéreiket – már akkor gondoltak rá!

Valóban, 1919 elején, Kolcsak s Gyenyikin fenyegető közeledésére az eszerek levették a programról a felkelést s azóta nem folytatnak fegyveres harcot a bolsevikok ellen. (Ráadásul a szamarai eszerek rést nyitottak a Kolcsak-front egy szakaszán kommunista testvéreiknek, ezért is jött ki akkor az az amnesztia.) Még itt a törvényszéken is így beszélt Gendelman vádlott, az eszer KB tagja: „Adjanak nekünk lehetőséget, hogy az un. polgári szabadságok teljes skálájával élhessünk – s mi nem fogjuk megsérteni a törvényeket”. (Adjanak nekik, méghozzá teljes skálával! Micsoda virágos nyelvűek!...)

De nemcsak hogy nem harcoltak: el is ismerték a szovjethatalmat! (azaz elpártoltak volt Ideiglenes Kormányuktól s az Alkotmányos Nemzetgyűléstől). S csupán új választások kiírását kérik a szovjetekbe, a pártok szabad agitációja alapján.

Halljátok? Halljátok? Ez az! Itt dugta ki az orrát az ellenséges burzsoá fenevad! Talán lehet? Ebben a *válságos helyzetben?* Amikor *ellenséggel vagyunk körülvéve?* (S így lesz ez húsz, ötven, de még száz év múlva is!) Szóval szabad pártagitáció kellene, kutyafülűek?

Mindenki – mondja Krilenko – akiben csak egy csipetnyi politikai józanság van, csak mosolyoghat és vállat vonhat az ilyen követelésre. Ez csak döntésünk jogosultságát igazolja: „Haladéktalanul, az állam teljes szigorával meg kell hiúsítani e csoportok hatóság-ellenes agitációjának lehetőségét”.[244] S mintegy feleletképpen arra, hogy az eszerek lemondtak a fegyveres harcról s békés javaslatokkal álltak elő, BEBÖRTÖNÖZTÉK AZ ESZER KÖZPONTI BIZOTTSÁGOT (már akit kézre keríthettek!).

Így csináljuk ezt mi!

De azóta már éveket ültek, ideje volna tárgyalni az ügyüket, nemde? Az ám, de mi legyen a vád? „A vizsgálat, úgy látszik; nem túlságosan terjedt ki erre az időre” – panaszkodik ügyészünk.

Egy megalapozott vádat mégis találtak: 1919 februárjában az eszerek határozatot hoztak (s bár a kivitelezésig nem jutottak el, ez tökéletesen mindegy az új büntetőkönyv szerint), hogy titkos agitációt folytatnak a Vörös Hadseregben s rábírják a vöröskatonákat, hogy *tagadják meg a részvételt a parasztok elleni büntető expedíciókban*.

Ez már a forradalom aljas, alattomos elárulása volt! Lebeszélni a büntetőexpedíciókról!

Továbbá abból is vádat lehet kovácsolni, amit az eszerek Közp. Bizottságának ún. „Külföldi delegációja”, vagyis azok az eszer vezérek, akik Európában kerestek menedéket, beszéltek, írtak és tettek (inkább csak beszéltek és írtak).

De mindez elég gyengécske volt vádanyagnak. Tehát a következőt ravaszkodták ki: „Az itt ülő vádlottak közül sokan nem is kerültek volna ebben a perben s vádlottak padjára, ha nem esnének *terrorista akciók* vádja alá!”... Amikor, úgymond, kibocsátották az 1919-es amnesztiát, „a szovjet igazságszolgáltatás egyetlen tényezőjének sem fordult meg a fejében”, hogy az eszerek a szovjet állam vezetői ellen is terveztek terrorcselekményeket! (Tényleg, kinek is jutna eszébe összekapcsolni a terror fogalmát az eszerekkel? Ha pedig mégis eszébe jutott valakinek összekapcsolni, akkor arra is vonatkozott az amnesztia! Vagy ha nem, akkor ne tessék elfogadni azt a rést a Kolcsak-fronton! Tiszta szerencse; hogy akkor „nem fordult meg a fejükben”! Csak akkor fordult meg, amikor jól jött nekik!). *Erre* a vádra tehát *nem* vonatkozott az amnesztia (mert abban

[244] Krilenko, 183. l.

csak a múlt *harcait* bocsátották meg) – Krilenko nem késik felhasználni.

De ezenkívül is: mennyi minden kiderülne még, csak jobban meg kellene vakarni!

Először is ott vannak az eszer vezérek *nyilatkozatai*,[245] melyeket még az októberi fordulat első napjaiban tettek. Csernov (a 4. eszer pártkongresszuson): a párt minden erejével „szembe fog szállni, ahogy a múltban is szembeszállt, a népjog megsértőivel” – a múltban, azaz a cárizmus alatt (s mindenki jól emlékszik, *hogyan* szállt szembe!). Gotz: „S ha a Szmolnij-palota kényurai (azaz a bolsevik KB) kezet emelnek a Nemzetgyűlésre…, az eszer párt is emlékezni fog régi bevált taktikájára”.

Lehet, hogy *emlékeztek* is, döntést azonban nem hoztak. Elítélésükhöz azonban, úgy látszik, ennyi is elég.

„A vizsgálatnak – panaszkodik Krilenko – nagyon kevés tanúvallomás áll rendelkezésére ezzel kapcsolatban” – a tanúk ugyanis titokban összebeszéltek. „Ez szerfelett megnehezíti feladatomat… Ezen a téren (mármint az eszer terror kérdésében) egynémely pillanatokban sötétben kell bolyongani az embernek”.[246]

Krilenko feladatát az nehezíti meg, hogy az eszer KB 1918-ban *megvitatás* tárgyául tűzte ki, alkalmazzanak-e terrort a szovjethatalommal szemben – s *nemleges* választ adott. Most tehát évek múltán meg fogják győzni az eszereket, milyen tévesen határoztak akkor.

Annak idején így érveltek az eszerek: csak akkor ragadunk fegyvert, ha a bolsevikok a szocialistákra is kiterjesztik a terrort és a kivégzéseket. Később, 1920-ban:… csak ha a bolsevikok kezet emelnek az eszer túszokra.[247]

No, de kérem! Micsoda kikötések ezek? Miért nem tették le a fegyvert feltétel nélkül? Hogy mertek még csak *gondolni* is arra, hogy fegyvert fogjanak? Miért nem jelentették ki kategorikusan, hogy nem és nem?” (De Krilenko elvtárs! Hátha „második természetük” a terror?)

Az eszer párt gyakorlatban nem alkalmazott terrort – ez kiderül még Krilenko vádbeszédéből is. Csak ilyen bizonyítékokat tudnak előráncigálni: az egyik vádlott fejében megfordult a terv, hogy fel kéne robbantani azt a mozdonyt;

[245] S mit össze nem beszéltek életükben azok a szalmacsépelők!
[246] Krilenko, 236. l. (S micsoda nyelvezet!).
[247] A többi túszt egész nyugodtan kinyírhatták!

amely a Népbiztosok Tanácsát Moszkvába szállító szerelvényt húzza – ergo: az eszer KB terrorban marasztalható el. Vagy: Donszkoj, az eszer KB tagja, figyelmeztette Fanni Kaplant, hogy kizárják a pártból, ha rálő Leninre. Ez azonban kevés! Miért nem tiltották meg egyértelműen? (Esetleg: miért nem jelentették fel a csekánál?)

A kakas helyett csak egy tollacska lett tehát Krilenko zsákmánya: hogy az eszerek elmulasztották megakadályozni munka nélkül sínylődő harcosaik egyéni terrorakcióit. Ennyiből s nem többől áll az egész „eszer terror”. (De még azok a harcosok sem tettek semmit. Kettejük, Konopljova és Szemjonov 1922-ben gyanús készséggel látta el önkéntes tanúvallomásokkal a GPU-t, most pedig a törvényszéket, de az eszer KB elleni tanúskodásuk „nem ül” – ellenben váratlanul s érthetetlenül végleg szabadon bocsátják ezeket a megrögzött terroristákat.)

Minden tanúvallomás gyönge lábon áll, meg kell támogatni. Az egyik tanúval kapcsolatban így érvel Krilenko: „Ha egyszer valaki mesét akar feltálalni, aligha úgy tálalja fel, hogy csak úgy véletlenül fején találja a szeget.[248] (Hatalmas argumentum: Ezt minden hamis tanúvallomásról el lehetne mondani.) Vagy (Donszkojról): „Talán rendkívüli zsenialitást tulajdonítsunk neki, hogy pontosan azt vallja, amire a vádnak szüksége van?” Konopljováról ellenkező értelemben: az ő szavahihetőségét éppen az bizonyítja, hogy *nem mindig* azt mondja, amire a vádnak szüksége van. (De éppen eleget ahhoz, hogy agyonlőjék a vádlottakat.) „Ha felmerülne a kétely, nem mese-e az egész, nem Konopljova kitalálása-e,… világos: ha *mese* kell, hát legyen mese (ő már csak tudja! – A. Sz.), ha leleplezés kell, legyen leleplezés!”[249] – de lám, ő nem mondta ki az utolsó szót. Más helyen: „Jefimov aligha érezte magát arra kényszerítve, hogy Konopljovát kitegye az agyonlövetésnek”.[250] Ez is találó és meggyőző érv! Vagy még meggyőzőbb: „Megtörténhetett-e ez a találkozás? Ez a lehetőség nincs kizárva”. *Nincs kizárva?* – tehát megtörtént! Üsd-vágd!

Aztán ott van az a „felforgató csoport”. Sok szót fecséreltek rá, majd egyszerre csak „feloszlatták tevékenység hiánya miatt”. Akkor minek ez a handabandázás körülötte? Az eszerek végrehajtottak ugyan néhány kényszer-felvételezést szovjet intézményeit rovására (nekik is élni – kell, nincs miből helyiségeket béreljenek, utazgassanak egyik városból a másikba). De míg az ilyen egyeket, hogy a forradalmi zsargon a

[248] Krilenko, 251. l.
[249] Krilenko, 253. l.
[250] Krilenko, 258. l.

kisajátításokat nevezte, azelőtt sikkes és bravúros dolognak tartották, most a szovjet bíróság előtt közönséges „rablás és orgazdaság” a nevük.

A törvény lámpásának zavaros, sárga, rebbenéstelen világánál a per vádanyagából kibontakozik előttünk ennek a patetikusan nagyhangú, de lényegében hanyatló, gyámoltalan, sőt tétlen pártnak egész bizonytalan, ingatag, kuszált története. S most minden döntést, mulasztását, hányódását, előretörését és visszavonulását vádra fordítják, váddá kovácsolják ellene.

S ha 1921 szeptemberében, azaz tíz hónappal a per előtt, a Butirkában ülő eszer KB azt írta az újonnan megválasztott KB-nek, hogy nem ért egyet a bolsevik diktatúra *minden eszközzel* való megdöntésével, csak az olyannal, amely a dolgozó tömegek összefogására és az agitációs munkára épít (vagyis még a börtönben ülve sem óhajt terror s összeesküvés árán szabadulni!), – még ezt is főbenjáró bűnül róják fel neki: ahá, szóval a megdöntéssel *egyetértenétek!*

No, de ha egyszer nem lehetett rájuk bizonyítani felforgató és terrorista tevékenységet, s „kényszer-felvételezést” is csak nagyon kis mértékben, akkor a többit már csak meg fogják nekik bocsátani? Kedvenc ügyészünk azonban csak ekkor rukkol elő a nagyágyúval: „A feljelentés elmulasztása mindenesetre kimeríti a bűnösség fogalmát, ez pedig minden egyes vádlott esetében konstatálható s bizonyítottnak tekinthető”.[251]

Az eszer párt tehát már azért is bűnös, mert NEM JELENTETTE FEL ÖNMAGÁT! Ez aztán telitalálat! Itt bontakozik ki teljes pompájában az új kódexben megfogalmazott jogeszmény, itt lépünk rá arra a betonútra, amelyen majd elfuvarozzák Szibériába a hálás utódokat.

Tud azonban Krilenko kertelés nélkül is gyűlölködni, hisz ezek a vádlottak „megátalkodott, örök ellenzéke” a bolsevistáknak. No, de így már minden per nélkül is világos, milyen elbánást érdemelnek!

A kódex még annyira új, hogy Krilenko nem ért rá megtanulni még a legfontosabb ellenforradalmi cikkelyek sorszámát sem, – de hogyan tud már velük dobálózni! Micsoda mély átértéssel idézi és magyarázza őket! Mintha már évtizedek óta ezeken a cikkelyeken billegett volna a nyaktiló pengéje! Rámutat a kódex egyik leglényegesebb újítására is: a régi, cári kódex-szel ellentétben *mi nem ismerjük a bűncselekmények módszerek és eszközök szerinti osztályozását.* Ezek a tényezők

[251] Krilenko, 305. l.

egyáltalában nem befolyásolják a vád minősítősét, sem pedig a büntetés szigorúságát. Ugyancsak *tökéletesen egyremegy*, puszta szándékról van-e szó vagy végrehajtott bűncselekményről: Az eszerek döntést hoztak, tehát méltók az ítéletre. Az pedig, hogy „végrehajtották-e vagy nem hajtották végre – semmi döntő jelentőséggel sem bír.[252] Hogy valaki a feleségnek súgta-e a fülébe az ágyban, hogy meg kéne dönteni a szovjethatalmat, vagy választásokon agitált, vagy éppen bombát dobott – tökéletesen egyre megy! *Egy a büntetés!*

Ahogy egy jószemű rajzoló keze nyomán néhány határozott szén-krétavonás után egyszerre csak előttünk áll a kívánt portré, úgy bontakozik ki egyre felismerhetőbben 1937, 45 és 49 egész panorámája az 1922-ik év vázlatos rajzából.

De nem, még nem tartunk ott! A VÁDLOTTAK VISELKEDÉSE még nem ugyanaz! Azok még emberek, nem idomított birkák! Keveset, nagyon keveset hallunk erről, de abból is lehet érteni. Krilenko néha magáról megfeledkezve idézi a törvényszék előtt elhangzott nyilatkozataikat.

Bert vádlott például „január ötödike áldozataiért a bolsevikokat tette felelőssé" (azokért, akiket agyonlőttek, amikor az Alkotmányozó Nemzetgyűlés mellett tüntettek). Liberov ugyancsak kereken megmondta a véleményét: „Bűnösnek érzem magam, 1918-ban nem dolgoztam elég erélyesen a bolsevikok hatalmának megdöntésén".[253] Ugyanezt mondta Jevgenyij Rattner is; majd ismét Bert nyilatkozik: „Bűnösnek érzem magam a dolgozó nép Oroszországa előtt, hogy nem harcoltam minden erőm latba vetésével az ún. munkás-paraszt hatalommal, de remélem, még nem múlt el az én időm!" (Elmúlt, fiacskám, elmúlt!…)

E nyilatkozatokból kihallik még a régi előszeretet a hangzatos frázisokkal szemben, de a jellem szilárdsága is!

Az ügyész így érvel: az ilyen vádlottak most is veszélyesek Szovjet-Oroszországra, mert *mindent helyesnek tartanak, amit cselekedtek*. Talán „némelyikük vigaszt talál abban a gondolatban, hogy valamikor majd dicsérettel emlékszik meg róluk és *a bíróság előtt tanúsított magatartásukról* a krónikás".

A Közp. VB határozata, mely az ítéletet követte, ugyancsak megállapítja: a vádlottak a per folyamán is fenntartották maguknak azt a jogot, hogy folytassák korábbi tevékenységüket.

[252] Krilenko, 185. l.
[253] Krilenko, 103. l.

Gendelmann-Grabovszkij vádlott pedig, aki maga is jogász volt, azzal vonta magára a figyelmet a tárgyaláson, hogy összeszólalkozott Krilenkóval a tanúvallomások kiforgatása miatt s azt állította, hogy „a tanúkat különleges módszerekkel dolgozták meg a per előtt” – értsd: meglátszott rajtuk a GPU kezemunkája. (Minden megvan már, minden megvan! Nem sok hiányzik már a tökéletességig!) Mint. kiderül, az előzetes nyomozás az ügyész, Krilenko felügyelete alatt folyt, amikor is tudatosan kiküszöbölték az egyes tanúvallomások között mutatkozó ellentmondásokat. Vannak olyan tanúvallomások is, amelyek a törvényszék előtt hangzottak el *első ízben*.

No, persze, vannak még csiszolatlan felületek, vannak még félkész termékek. Azonban „szögezzük le világosan s hidegvérrel…, hogy számunkra teljesen közömbös, *mint fog a vélekedni viselt dolgainkról a történelem ítélőszéke*”.[254]

Azokból a csiszolatlanságokból pedig levonjuk a tanulságot és kijavítjuk őket.

Ez alkalommal Krilenko – bizonyára először és utoljára – nagy köntörfalazással megemlékezik a *nyomozásról* is, arról a legeslegelső nyomozásról, mely megelőzi a vizsgálatot. Hallgassuk csak, mily ügyes tálalásban adja elő ezt: az, ami az ügyész felügyelete nélkül folyt s amit ti vizsgálatnak tartottatok, az tulajdonképpen *nyomozás* volt. Amit pedig az ügyész jelenlétében való átvizsgálásnak tartotok, amikor elvarrják a szálakat s besrófolják a csavarokat – az a tulajdonképpeni *vizsgálat!* „A nyomozó szervek kaotikus anyaga, melyet a vizsgálat nem *ellenőrzött*, sokkal kisebb *bizonyító értékkel* bír a törvényszék előtt, mint a vizsgálat anyaga”,[255] ha azt okosan vezetik.

Az ügyes borsszem kiugrik a mozsárból.

Ami azt illeti, Krilenkónak volt oka bosszankodni: fél éven át készült erre a perre, két hónapig csaholt benne, jó tizenöt órás vádbeszédet eresztett meg, – pedig ezek a vádlottak valamennyien „nem egyszer, nem `is kétszer voltak már ,a rendkívüli Szervek kezében, méghozzá olyankor, amikor ezeknek rendkívüli meghatalmazásuk volt, de valahogy úgy adódott, hogy *ép bőrrel megúszták*”[256] – most aztán Krilenko strapálhatja magát, hogy törvényes golyót harcoljon ki nekik.

[254] Krilenko, 325. l.
[255] Krilenko, 238. l.
[256] Krilenko, 322. l.

Csak természete, hogy „nem is jöhet szóba más ítélet, mint hogy egytől-egyik agyonlőjék őket![257] Azonban – fűzi hozzá nagylelkűen Krilenko, minthogy ez az ügy mégiscsak a világ szeme előtt folyik – az ügyész véleménye „nem parancs a törvényszék számára, a törvényszék nem köteles feltétlenül ahhoz tartani magát”.[258]

Szép bíróság az, amelynek ezt magyarázni kell!...

Valóban: a törvényszék hallatlan vakmerőséget tanúsít: Nem dörög le halált „egytől-egyig” valamennyi vádlott fejére, csak tizennégynek utal ki golyót, a többinek börtönt, lágert; kb. százat pedig „termelő munkára” utasít.

S vésd jól az emlékezetedbe, olvasó: a Legfelsőbb Törvényszékre „veti szemét a Köztársaság minden más bírói testülete, tele vár útmutatást és elvi állásfoglalást”, [259] a Verhtrib ítéletei „útmutató direktívákul” szolgálnak. [260] Hogy hány eszert fuvaroznak el vidékről azt ezek után az olvasó képzeletére bízzuk.

Hanem erre az egész perre a Közp. VB. Elnökségének semmisségi határozata teszi fel a koronát: megerősíti ugyan a halálos ítéletet, végrehajtását azonban elnapolja. Az ítéletek további sorsa ezek után a szabadlábon lévő (s nyilván külföldön tartózkodó) eszerek magatartásától függ. Próbáljanak csak azok valamit ellenünk, elbánunk itt ezekkel!

Az orosz mezőkről már a második békebeli termést takarították be. Sortüzek sem dördültek már máshol, csak a cseka udvarain (Jaroszlavlban Perhurovot lőtték agyon, Petrográdban Venyjamin metropolitát – satöbbi, satöbbi...) Azúr ég alatt vitték külföldre az azúr habok első diplomatáinkat, újságíróinkat. Mindezenközben a Munkás- és Parasztküldöttek Központi Végrehajtó Bizottsága TÚSZOK életfogytiglani fogvatartásával biztosította be magát.

Az uralkodó párt tagjai a Pravda hatvan számában követhették a per eseményeit (valamennyien újságolvasók voltak) – és kivétel nélkül IGENT MONDTAK. Senki sem emelte fel TILTAKOZÓ szavát.

Miért csodálkoztak hát később, 1937-ben? Mi jogon panaszkodtak? Talán nem akkor rakták le a törvénytelenség fundamentumát, előbb a cseka törvényszéken kívüli

[257] Krilenko, 326. l.
[258] Krilenko, 319. l.
[259] Krilenko; 407. l.
[260] Krilenko, 409. l.

bíráskodásával, majd azokkal a korai kirakatperekkel s friss sütetű Büntetőkönyvvel? Mondhatja-e valaki, hogy 1937 nem volt CÉLSZERŰ? (azaz hogy nem felelt meg Sztálin s egyben talán a Történelem céljainak?).

Bizony, a próféta lelke beszélt Krilenkóból: hogy ők nem a múlt, hanem a jövő felett ítélkeznek.

A kaszásnak csak az első suhintás esik nehezére.

Borisz Viktorovics Szavinkov 1924 augusztus 20 körül lépte át a szovjet határt. Azonnal letartóztatták és a Lubjankába vitték.[261]

Az egész vizsgálat egyetlen kihallgatásból állt; csak önkéntes vallomásokat vettek tőle s tevékenységét mérték fel. A vádiratot már augusztus 23-án be is nyújtották. (Valószínűtlen gyorsaság, de annál hatásosabb. Valaki biztosan bölcsen rájött, hogy Szavinkovból kínzással szedni ki nyomorúságos, hazug vallomásokat – ez csak rontotta volna a kép hitelességét.)

A vádiratban, melyet már a mindent kiforgató terminológiával szerkesztettek, minden lehető és lehetetlen vadat összehordanak Szavinkov ellen: „a szegényparasztság megátalkodott ellensége”, „kezére járt az orosz burzsoáziának, hogy kiélje imperialista hajlamait” (azaz a Németország elleni háború folytatása mellett volt); „érintkezett a szövetséges hatalmak hadvezetésével” (amikor ő volt a hadügyminiszter); provokatív módon befurakodott a katonai bizottságokba” (azaz a katonák küldöttei beválasztották); s amin még a tyúkok is kacagnak: „monarchista szimpátiái” voltak.

Ez persze mind régi nóta. Voltak azonban újabb vádak is, melyek a későbbi perekben. mindennaposak lesznek: az imperialisták pénze, kémkedés Lengyelország javára (Japánt már elejtették...), s hogy ciánkálival akarta megmérgezni az egész Vörös Hadsereget (de különös módon egyetlen vöröskatonát sem mérgezett meg).

---

[261] Sok mindent rebesgettek erről a visszatérésről. Nemrég azonban egy bizonyos Ardamatszkij (aki nyilván bejáratos a levéltárakba s a KGB embereihez) egy históriát közölt, mely az igényes irodalom fellengzős sallangjai ellenére közel látszik lenni az igazsághoz (a *Nyeva* folyóirat 1967. 11. számában). A GPU részben megvásárolva részben átejtve Szavinkov embereit, csalhatatlan kelepcét állított Szavinkovnak: hogy Oroszországban egy hatalmas illegális szervezet sínylődik vezér híján. Ravaszabb csapdát képzelni sem lehet. Dehát úgysem lett volna stílusos, hogy Szavinkov kalandos élete Nizzában fejeződjék be. Nem tehette, hogy ne vállalkozzék erre az új portyára s ne térjen vissza – vesztére – Oroszországba.

Augusztus 26-án kezdődött a tárgyalás. Ulrik elnökölt (most látjuk őt először), vádló azonban nem volt s így védelem sem.

Szavinkov nem sokat hozott fel a maga védelmére, azt is csak kelletlenül, nem is igen vonta kétségbe a bizonyítékokat. Lírai érzelmességgel fogta fel ezt a pert: ez az ő utolsó találkozása Oroszországgal, az utolsó alkalom, amikor szavát hallathatja. S utolsó alkalom, hogy vezekeljen (nem azokért a bűnökért, amelyekkel vádolták, hanem egyebekért…)

(Ide aztán nagyon illett az a szirénhang – fel is kavarták vele a vádlott lelkét – hogy *hiszen mi oroszok vagyunk!*… Ön és mi – ez van ebben a „mi”-ben… Ön szereti Oroszországot, ehhez nem fér kétség, mi becsüljük önt hazaszeretetéért – de mi talán nem szeretjük? Nem mi vagyunk jelenleg Oroszország bástyája s dicsősége? Ön pedig ellenünk akart harcolni? Szálljon magába!…)

Hanem az ítélet, az volt csak nagy csoda! „A legmagasabb fokú büntetés alkalmazását nem követeli meg a forradalmi jogrend biztosításának érdeke, s tekintettel arra, hogy a proletártömegek jogérzékét nem vezetheti a bosszúállás motívuma” – az agyonlövést tíz évi szabadságvesztésre változtatják.

Igazi szenzáció volt ez, sokaknak megzavarta a lelkét: mi az? enyhülés? újjászületés? Ulrik még a Pravdában is magyarázkodik, mentegetőzik, hogy megkímélték Szavinkovot: az elmúlt hét év alatt úgy, de úgy megerősödött a szovjethatalom – csak nem ijed meg holmi Szavinkovoktól! (No, majd legyengül a huszadik évfordulóra, akkor majd százezreket lövünk agyon, ne féljetek!)

A hazatérés első rejtélye után így ez a kíméletes ítélet lett volna a második rejtély, ha 1925 májusában el nem feledteti egy harmadik: Szavinkov elkeseredésében kivetette magát egy rácsozatlan ablakon a Lubjanka belső udvarára; *gépéus őrangyalai* egyszerűen nem tudták elkapni s visszarántani hatalmas, súlyos testét. Minden eshetőségre azonban (hogy ne legyenek szolgálati kellemetlenségeik) Szavinkov hátrahagyott nekik egy igazoló írást, amelyben okosan s logikusan kifejti, miért végez magával. Ez a levél oly hű volt, annyira Szavinkov stílusát tükrözte, hogy még Lev Boriszovics, az elhunyt fia is hitelt adott neki s mindenkinek bizonygatta Párizsban, hogy azt a levelet csak az apja írhatta, senki más s hogy apja azért végzett magával, mert tudatosodott benne politikája csődje.[262]

---

[262] És mi szamarak, későbbi lubjankai foglyok, mi is hűségesen szajkóztuk, hogy azóta vannak kifeszítve vashálók a Lubjanka lépcső-aknáiban, hogy

De az igazán nagy, legjelentősebb perek még hátra vannak…

Szavinkov levetette magát. Úgy ráfeledkezünk a csalfa mesére, hogy arra nem gondolunk, hogy hiszem a börtöntapasztalatok nemzetközi kincs! S ha az amerikai börtönökben már a század elején fel voltak szarelve a hálók, elmaradhatott-e tőlük a szovjet technika?

Mikor Artur Prübel, volt csekista, 1937-ben halálán volt a kolimai lágerban, elmesélte egy fogolytársának” hogy ő volt az egyik abból a négyből, akik *kidobták* Szavinkovot az ötödik emeleti ablakból a Lubjanka udvarára! (Ez Ardamatszkij mai beszámolójával nincs is ellentmondásban: az ablakpárkány eszerint olyan alacsony volt, hogy inkább erkélyajtónak látszott, mint ablaknak. – Jól kiválasztották a szobát! Csakhogy Ardamatszkij verziója szerint az őrangyalok elbámészkodtak, Prübel szerint pedig szívvel-lélekkel közreműködtek.)

Így oldódik meg a második rejtély – a szokatlanul elnéző ítélet rejtélye – a drasztikus harmadik ismeretében.

Ez a csak suttogva terjesztett kósza hír az én fülembe is eljutott, s 1967-ben közöltem M. N. Jakubovicssal. Ez korát meghazudtoló fiatalos élénkséggel, felcsillanó szemmel kiáltotta: „igaz! Stimmel! Én pedig nem hittem Bljumkinnak, azt hittere, csak megjátssza a nagyfiút!”. – A következőket tudtam meg Jakubovicstól: A húszas évek végén Bljumkin hétpecsétes titokként közölte vele, hogy a GPU megbízásából ő írta Szavinkov úgynevezett búcsúlevelét. Bljumkinnak szabad bejárása volt a fogvatartott Szavinkov szobájába – ő szokta esténként *szórakoztatni*. (Vajon megsejtette-e Szavinkov, hogy a halál lett hozzá bejáratos, a nyájas és behízelgő halál, melyről nem lehet tudni, mikor s hogyan fogja végülis megölni?) Így hát Bljumkinnak módja volt, megismerni Szavinkov beszéd- és gondolkozásmódját, s beleélhette magát azokba a gondolatokba is, amelyek áldozatát az utolsó időkben foglalkoztatták.

Kérdezhetné valaki: miért az ablakból? Nem lett volna egyszerűbb megmérgezni? – Alighanem valakinek megmutatták a hullát, vagy legalábbis feltételezhették, hogy meg kell mutatniuk.

Itt az alkalom hogy azt is elmeséljük, hogy végezte Bljumkin, akit csekista mindenhatósága ellenére oly rettenthetetlenül elintézett Mandelstam. Ehrenburg is kezdett mesélni Bljumkinról, de elgyávult és elállt tőle. Pedig van róla mit mesélni. Mikor 1918-ban szétzúzták az eszerek balszárnyát, Bljum kint, Mirbach német követ gyilkosát nemcsak hogy meg nem büntették, nemcsak hogy a többi baloldali eszer sorsára nem juttatták, hanem maga Dzerzsinszkij vette őt pártfogásába (ahogy Koszirjevet is akarta). A látszat kedvéért felcsapott bolseviknek. Nyilván nagy felelősséggel járó politikai gyilkosságok végrehajtására tartották életben. Valamikor a 30-as évek küszöbén Párizsba utazott, hogy titkon eltegye láb alól Bazsenovot, Sztálin önkárságának külföldre szökött munkatársát – egy éjjel sikerült is kidobnia őt a vonatból. Azonban kalandos természete vagy

10.
A törvény érett kora

Dehát hol maradnak azok a tömegek, amelyeknek ész nélkül kellene rohanniuk hozzánk Nyugatról, egyenesen neki a határainkon húzódó szögesdrótoknak, hogy mi meg agyonlőjük őket a BTK 71. cikkelye alapján a szovjet határ önkényes átlépése címén? Ilyen tömegek nem léteznek, a nagytudományú jóslat ellenére sem, parlagon hevert tehát a Kurszkijnak tollbamondott törvénycikk. Ilyen csodabogár csak egy akadt egész Oroszországban: Szavinkov – de rá sem alkalmazták a cikkelyt, nem volt képük hozzá. Annál sürgősebb volt nekik az ellentétes fenyítésnek: az agyonlövetéssel felérő külföldre-utasításnak erőteljes kipróbálása.

Vlagyimir Iljics, nem feledkezve meg ragyogó ötletéről, még a kódex szerkesztésének idején, május 9-én azon melegében tollat ragadott:

„Dzerzsinszkij elvtárs! Ami az ellenforradalmat támogató írók és professzorok kiutasítását illeti, azt a lehető legalaposabban, körültekintően kell előkészíteni. Kellő előkészítés nélkül blamálhatjuk magunkat… Úgy kell beállítanunk, hogy mint „háborús kémeket” látjuk szükségesnek letartóztatni, szisztematikusan összeszedni és külföldre száműzni őket. Kérem, ismertesse ezt a levelet a Politbüro tagjaival, de teljes titoktartás mellett, anélkül, hogy sokszorosítaná”.[263]

A titoktartás egy ilyen nagy horderejű és magasztos célkitűzésű rendelkezés esetében a legteljesebb mértékben indokolt. Nem kevesebbről volt ugyanis szó, mint az osztályhatárokat egybemosó kocsonyás képlet, kontúrnélküli pacni: a régi *burzsoá* értelmiség kiiktatásáról, melyet ideológiája szinte predesztinált a „háborús kém” szerepre – jobbat aligha lehetett volna kitalálni, mint mielőbb kikanalazni s átcsapni a határon ezt a szellemi kozmát.

Lenin elvtárson ekkor már elhatalmasodott a kór, de a Politbüro tagjai minden bizonnyal hozzájárulásukat adták, mert

---

Trockij iránti rajongása a Márvány-tenger szigetére csalogatta Bljumkint a Törvénytudóhoz (Trockijhoz), akitől megkérdezte, nincs-e valami üzennivalója a Szovjetunióba. Trockij egy csomagot bízott rá, hogy adja át Radeknek. Bljumkin el is vitte, át is adta, s Trockijnál tett látogatása titokban is maradt volna, ha a ragyogó Radek nem lett volna akkor már besúgó. Radek l e b u k t a t t a Bljumkint, s ez eltűnt a szörnyeteg torkában, amelyet saját kezéből táplált, látott el vértejjel még szopós korában.

[263] Lenin, 5. kiadás 54. k., 265-266. l.

Dzerzsinszkij elvtárs megejtette a begyűjtést, s 1922 végén mintegy háromszázat a szellemtudományok legjelesebb orosz művelői közül felraktak egy... uszályra? – nem, gőzhajóra: irány Európa, a nagy szemétlerakó hely. (Odakint a következő filozófusok vertek gyökeret s emelkedtek hírnévre: N. O. Losszkij, Sz. N. Bulgakov, N. A. Bergyájev, F. A. Sztyepun, B. P. Viseszlavcev, L. P. Karszavin, Sz. L. Frank, I. A. Iljin; – történészek: Sz. P. Melgunov, V. L. Mjakotyin, A. A. Kizevetter, I. I. Lapsin és mások; – irodalmárok és publicisták: Ju. I. Eihenwald, A. Sz. Izgojev, M. A. Oszorgin, A. V. Pesehonov. Kisebb csoportokat küldtek még 1923 elején is, ekkor került ki pl. Lev Tolsztoj titkára, V. F. Bulgakov, Kifogásolható ismeretség miatt matematikusok is beleeshettek egy-egy csoportba, pl. D. F. Szelivanov.)

Folytatólagos és *szisztematikus* módszerré azonban nem vált a kiutasítás. Talán az emigráció diadalordításától – hogy ez neki *ajándék* – kaptak észbe, hogy talán mégsem olyan jó megoldás csak úgy szélnek ereszteni a kitűnő puskavégre való anyagot s lehetővé tenni, hogy azon a szemétdombon burjánzásnak induljanak a mérges leheletű virágok. Elvetették hát ezt a rendszabályt és ezentúl vagy a Halál Birodalmába vagy a Szigetcsoportra irányították a „kitisztogatott” anyagot.

A Büntetőkönyv 1936-ban jóváhagyott javított kiadása, mely Hruscsov koráig érvényben volt, az 58-as cikkely megbízható kötelévé sodorta össze a korábbi politikai cikkelyek madzagjait; most már tehát ezzel láttak neki az emberfogásnak. A vadászatot hamarosan a technikai értelmiségre, a mérnöki karra is kiterjesztették; ezt fokozottan veszélyessé tette a népgazdaságban elfoglalt kulcspozíciója s az, hogy nem egykönnyen hagyta magát dirigálni az egyedül üdvözítő Haladó Tudománnyal. Csak most derült ki, mekkora baklövés volt, hogy annak idején pert rendeztek Oldenborger védelmére (akármilyen csinos *centrumot* sikerült is ott összekalapálni!) s hogy milyen korai volt Krilenko feloldozó nyilatkozata, miszerint „1920-21 óta nem beszélhetünk mérnöki szabotázsról”.[264] De mennyire szabotázs, sőt annál is rosszabb: *kártevés* (e kifejezést alighanem a Sahti-per egy névtelen nyomozója használta először).

Mihelyt megértették, hogy most pedig *kártevést* kell keresni, – bár ez addig ismeretlen fogalom volt az emberiség történetében, – egymásután, könnyedén lepleztek le ilyet az ipar minden ágában, minden üzemben. Ezekből a szórványos

---

[264] Krilenko, 433. l.

leletekből hiányzott azonban a koncepció nagysága és a végrehajtás tökélye, pedig Sztálin és igazságszolgáltatásunk egész nyomozó részlege szemmel láthatólag erre törekedett. Végre-valahára elérkezett azonban Törvényünk érett kora, s nyújthattunk a világnak valami tökéletest: egy kompakt, nagyszabású, kitűnően szervezett pert, ezúttal a mérnökök ellen. Ez volt

k) *a Sahti-per* (1928. május 18. – július 15.) ; az Sz. U. Legf. Bírósága Spec. Testülete; elnök: A. Ja. Visinszkij (akkor még az első moszkvai Áll. Egyetem rektora); fővádló: N. V. Krilenko (nevezetes találkozás! A váltás pillanata igazságszolgáltatásunk stafétájában.);[265] vádlottak száma: 53; tanúk száma 56! Grandiózus!!!

Sajnos azonban, éppen grandiózusságából adódott e per gyengéje. Ha csak három szálat kötünk mindenegyes vádlotthoz, az is, 159: Krilenkónak pedig csak tíz ujja van s Visinszkijnek sincs több. Persze „a vádlottak mindent megtettek, hogy nyilvánosságra hozzák súlyos vétkeiket”, – de nem mindnyájuk, csak tizenhatan. Tizenhárman csak köntörfalaztak, huszonnégyen pedig egyáltalán nem ismerték el bűnösségüket.[266] Ez tűrhetetlen ellentmondásokhoz vezetett s egészen megzavarta a tömegeket. A pernek voltak ugyan tagadhatatlan érdemei is (bár azokat már a korábbi perekben is sikerült elérni), mint pl. a vádlottak és a védelem kétbalkezessége: sehogy sem tudtak kitérni, félreugrani az ítélet lavinája elől – ezek mellett azonban olyan szembeötlő hiányosságai is voltak, amelyeket másnak talán meg lehetett volna bocsátani, de nem a tapasztalt Krilenkónak.

Csak majd az osztálynélküli társadalom küszöbén tudjuk megvalósítani a *konfliktusnélküli pert* (mely rendszerünk konfliktustalanságát van hivatva tükrözni): vád és védelem, ítélők és ítélendők lelkes egyetértésben küzdenek majd a közös cél érdekében.

A Sahti-per azonban mégiscsak elmaradt méreteivel a kor nagyszerűségétől: hiszen csupán a széntermelés s abból is csak a Don-medence volt érdekelve: benne.

Krilenko bizonyára már akkor, a Sahti-per végnapján belefogott egy új, hatalmas űrméretű gödör ásásába (ebbe két

[265] A bíróság tagjai pedig: Vasziljev Juzsin és Antonov-Szaratovszkij két régi forradalmár. Már nevük egyszarú, népi csengése is bizalomgerjesztő. Mikor 1962-ben egy nekrológot olvastunk az Izvesztyijában a terror áldozatairól, nézzük csak, ki írta? A hosszú életű Antonov-Szaratovszkij!

[266] Pravda, 1928 május 24., 3. l.

kollégája is belezuhant: Oszadcsij és Shein közvádlók, akikkel együtt dolgozott a Sahti-perben). Mondani sem kell, mekkora készséggel s szakértelemmel segített neki az OGPU egész apparátusa, mely akkor már Jagoda erős keze alatt működött. A feladat egy az egész országot behálózó mérnökszervezet kiagyalása és leleplezése volt. Ehhez néhány erős „kártevő" egyéniségre volt szükség. Ki ne tudta volna, hogy ilyen vitathatatlan tekintélyű, tűrhetetlenül büszke egyéniség a mérnökök között Pjotr Akimovics Palcsinszkij? Már a századfordulón híres bányamérnök, az első világháborúban a Hadiipari Bizottmány helyettes elnöke, vagyis ő irányítja az egész orosz ipar háborús erőfeszítéseit s menet közben tömködi be a cári rendszer hiányos felkészüléséből adódó réseket. A Februári Forradalom után kereskedelmi és ipari államtitkár. A cári rendszerben üldözték forradalmi tevékenysége miatt; Október után háromszor is letartóztatták (1917-ben, 18-ban és 22-ben); 1920-tól a bányamérnöki főiskola professzora s az Áll. Tervhivatal konzultánsa. (Részletesebben róla a III. rész 10. fejezetében.)

Ezt a Palcsinszkijt szemelték ki hát az új grandiózus per fővádlottjául. Meglehetős könnyelműség volt azonban Krilenkótól a mérnökvilágba; számára vadidegen területre lépni, mert nemcsak az anyag ellenállását nem ismerte, de a lelkek esetleges ellenállásáról sem volt halvány segédfogalma sem; pedig már tízéves világraszóló ügyészi pálya állt mögötte. Krilenko választása tévesnek bizonyult Palcsinszkij minden fogást kiállt, amit csak tudott az OGPU, nem adta meg magát és meghalt anélkül, hogy bármi szemetet aláárt volna. N. K. von Meck és A. F. Velicsko vele együtt szenvedték el a kínokat, s nyilván nem törtek meg ők sem. Azt még nem tudjuk, hogy a kínzásokba haltak-e bele vagy agyonlőtték-e őket; mindenesetre megmutatták, hogy LEHET ellenállni; MEG LEHET ÁLLNI a próbát, mardosó vádat hagytak ezzel örökségül minden későbbi nagy per vádlottjának.

Vereségét palástolva Jagoda az OGPU 1929. május 24-i szűkszavú jelentésében közölte, hogy ezt a három férfit súlyos kártevő tevékenység miatt agyonlőtték, másokat pedig, akiket név szerint meg sem említenek, szabadságvesztésre ítéltek.[267]

De mennyi időt vesztegettek el hiába! – majdnem egy egész évet! Hány éjszakán át vallattak eredmény nélkül! Mennyi vallatói fantázia ment kárba! Krilenko kezdhetett mindent elölről, kereshette azt a bizonyos pompás, erős egyéniséget, aki

---

[267] Izvesztyija, 1929 május 24.

ugyanakkor nagyon gyenge s tetszés szerint hajlítható is. De olyan keveset értett ahhoz az átkozott mérnökfajtához, hogy még egy esztendő ráment a sikertelen próbákra. 1929 nyarán Hrennyikovval vesződött, de Hrennyikov is meghalt, nem volt hajlandó az aljas szerepre. Az öreg Fedotovot megtörték, de az túl öreg volt, ráadásul textiles, nem kiaknázható iparag. Elveszett hát még egy év! Az ország várta azt a mindent felölelő kártevő-pert, várta Sztálin elvtárs, de Krilenko csak nem tudott vele zöldágra vergődni.[268] Csak 1930 nyarán bukkant rá valaki Ramzinra, a Hőtechnikai Intézet igazgatójára, és javasolta őt. Letartóztatták, s három hónap alatt előkészítettek, begyakoroltak egy nagyszabású színjátékot, mely igazságszolgáltatásunk igazi csúcsteljesítménye s elérhetetlen eszmény a világ jogi intézményei számára:

l) *az Iparpárt-per* (1930. november 25 – december 7.); a Legf. Bíróság Spec. Testülete, ugyancsak Visinszkij, Antonov-Szaratovszkij s kedvencünk: Krilenko.

Ezúttal nem merültek fel „technikai nehézségek”, melyek akadályoznának bennünket abban, hogy az olvasó elé rakjuk a teljes per gyorsírásos anyagát: itt az írás, olvassátok![269]

A külföldi újságírók jelenlétének sincs semmi akadálya.

Nagyszerű koncepció: az ország egész ipara ott ül a vádlottak padján, minden iparág, minden tervező szerv. (Csak a rendezői szem látja a réseket: a bányaipar és a vasutak távollétét.) Másrészt takarékosság a felhasznált anyagban: csak nyolc vádlott (okultak a Sahti-per hibáiból!)

Dekát hogyan képviselheti nyolc ember az egész ipart – kiált fel az olvasó. – Pedig még sok is ez nekünk! Csak a textilipart, ezt a végtelenül fontos honvédelmi iparágat, képviseli három! – No, akkor biztosan a tanúk tömegeit vonultatták fel? – Nem bizony, csak hetet, s azok is a letartóztatott kártevőkből kerültek ki. – De tárgyi bizonyítékok csak vannak, méghozzá özönével? Rajzok, tervek, utasítások, kivonatok, indokolások, feljelentések, személyes naplók? – Egyetlen egy sincs. Ahogy mondom: EGY HITVÁNY CÉDULA SINCS! – Dehát micsoda mulasztás ez a GPU részéről? Annyi embert letartóztatott, s egy hitvány papírt sem kaparintott meg? „Volt papír elég”, de „mind megsemmisítették”, mert „nincs hely az iratok tárolására”. A tárgyaláson csak néhány újságcikkre

[268] Nagyon is lehetséges, hogy ez a kudarc ragadt meg a Vezér rosszindulatú emlékezetében s okozta a volt ügyész vesztét, a sors szeszélyétől ugyanazon guillotine alatt.

[269] „Az Iparpárt-per” – Szovjet Törvényhozás-kiadó, Moszkva, 1931.

hivatkoznak – emigráns és hazai újságok közleményeire. – No, de hogy boldogul akkor a vád képviselője!? – Ugyan, kérem! Hiszen őt Nyikolaj Vasziljevics Krilenkónak hívják! Nem ez az első pere! Aztán meg „minden körülmények között mégiscsak a vádlott beismerése a legjobb bizonyíték”.[270]

De micsoda beismerés! Nemcsak amolyan kényszeredett, hanem szívből jövő; hatalmas monológokban tör fel a lelkekből a megbánás; nincs más vágyuk, csak beszélni, beszélni, magyarázni, ostorozni magukat. Fedotov apónak (66 éves) felajánlják, hogy üljön le, elég lesz már, – nem, ő megköti magát, egyre magyaráz; egyre fejteget! Öt egymást követő ülésen még csak kérdéseket sem kell feltenni: a vádlottak beszélnek, beszélnek, magyaráznak, újból szót kérnek, hogy hozzátegyenek valamit, amiről megfeledkeztek. Minden kérdés nélkül ás logikus rendben adják elő mindazt, amire csak szüksége van a vád képviselőjének. Ramzin a világosság kedvéért még tömör összefoglalásokat is fűz bő lére eresztett okfejtéseihez, mintha nehézfejű diákokkal lenne dolga. Legjobban az aggasztja a vádlottakat, hogy valami esetleg homályos maradt, valaki nem lepleződött le, valakinek a nevét nem említették, valakinek kártevői szándékát nem domborították ki eléggé. Aztán micsoda nevezetekkel tisztelik meg magukat! „Osztályellenség vagyok”, „Megvásároltak”, „a mi burzsoá ideológiánk”. Az ügyész kérdi: „Az ön hibája volt ez?” – „Az én hibám és bűnöm” – feleli Csarnovszkij. Krilenkónak egyszerűen nincs munkája teázik és kekszet majszol mind az öt ülésen, vagy amit éppen elébe tesznek.

De nem viselik meg a vádlottakat ezek a nagy érzelmi kilengések? Hangszalagfelvételeink nincsenek, de rendelkezésünkre áll Ocep ügyvéd jellemzése: „Tárgyilagos, hűvös és szakszerűen nyugodt hangon folyik a szó a vádlottak szájából”. No, de ilyet! – ekkora, ilyen szenvedélyes közlési vágy és – tárgyilagosság? hűvösség? Ráadásul nyilván olyan bágyatagon dünnyögték el sima megbánó szövegüket, hogy Visinszkij többször is kéri: beszéljenek hangosabban, érthetőbben, mert semmit sem lehet hallani.

A per harmóniáját a védelem egy cseppet sem bontja meg: minden javaslattal egyetért, amivel csak előáll az ügyész; korszakalkotónak nevezi a vádbeszédet, saját érveit pedig, melyeket „jobb meggyőződése ellenére” hozott fel, szegényeseknek; mert „a szovjet védő mindenekelőtt szovjet polgár”, s „őt is, mint a dolgozó tömegeket, felháborodás tölti

---

[270] „Az Iparpárt-per”, 453. l.

el” védencei bűnei hallatára.[271] A bizonyítási eljárás során a védelem néhány bátortalan, szerény kérdést kockáztat meg, de azonnal visszavonulót fúj, ha Visinszkij közbeszól. A két ártalmatlan textiles kivételével tulajdonképpen nem is védik a vádlottakat az ügyvédek, nem vitatkoznak a vétség mibenlétéről, sem a bűncselekmény minősítéséről, csak azt pendítik meg, hogy „nem kerülhetnék-e el mégis valahogy a golyót a vádlottak? Miből van nagyobb hasznunk, bíró elvtársak, a hullájukból vagy a munkájukból?”

Dehát mik is a bűnei ezeknek a burzsoá mérnököknek, hogy mindenki az orrát fogja tőlük? A következők: Tervbe vették a fejlődés ütemének csökkentését (például a termelékenység évi növelését mindössze 20-22 százalékra tervezték, pedig a dolgozók készek 40-50 százalékra is). Lassították a fűtőanyag kitermelés ütemét az egyes bányavidékeken. Nem fejlesztették elég gyorsan a Kuznyeck-medencét. Elméleti-gazdasági viták ürügyén (hogy a Dnyepr-erőműből lássák-e el energiával a Don-medencét? Hogy építsenek-e magasfeszültség vezetéket Moszkva és a Don-medence között?) halogatták a döntést fontos problémákban. (A mérnökök csak vitáznak, a munka meg áll!) Elodázták a tervek elbírálását (azaz nem döntöttek egy pillanat alatt). Szovjetellenes vonalat képvisellek az anyagellenállásról szóló híradásaikban. Elavult felszerelést állítottak be. Befagyasztották a tőkét, drága és hosszadalmas építkezésekbe ölték. Szükségtelen (!) karbantartási munkálatokat írtak elő. Rosszul gazdálkodtak a fémmel (tökéletlenül szortírozták a vasat). Megbontották az egyensúlyt az, egyes üzemrészlegek között, a nyersanyag és annak feldolgozási lehetősége közt (főleg a textilgyárban: két-három gyárral többet építettek, mint amennyi kellett a gyapottermés feldolgozásához). Ide-oda táncoltak a maximalista és a minimalista tervek közt. S ugyancsak abban a szerencsétlen textiliparban olyan *iramban* fejlesztettek, hogy az már kimeríti a kártevés fogalmát. Végül az öregágyú: diverzióra készültek az energiatermelés és ellátás terén (de soha sehol sem követtek el diverziót!) Kártevő tevékenységük tehát nem törés-zúzásban, rongálásban nyilvánult meg, hanem a tervezés és a kivitelezés síkján történt, s az volt a célja, hogy a 30-as években általános krízist, gazdasági bénulást idézzen elő. Hogy mégsem így történt, az kizárólag a tömegek ipari-pénzügyi ellenterveinek köszönhető (a normák megduplázásának!)

– Ühüm-ühüm... – akar valamit mondani a szkeptikus olvasó.

[271] „Az Iparpárt-per”, 488. l.

– Hogyan? Ez önnek kevés? De ha minden pontot elismételünk s ötször vagy akár nyolcszor is elkérődzzük ott a törvényszéken, akkor talán csak nem kevés?

– Hm-ühüm... – a 60-as évek olvasójának megvan a maga véleménye: De hátha éppen azok a bizonyos ipari-pénzügyi ellentervek okoztak minden bajt? Persze, hogy megbomlik az egyensúly, ha akármelyik szakgyűlés, az Áll. Tervhivatal megkérdezése nélkül, tetszése szerint felboríthatja.

Haj, keserű az ügyész kenyere! Miért kellett úgy dönteni, hogy szóról-szóra közzéteszik az egészet? Persze, mérnökök is olvassák majd. Most aztán edd meg, amit főztél! Krilenko nagy bátran nekiveselkedik mérnöki problémák aprólékos megvitatásának, szakmai jellegű kérdéseket tesz fel! Terjedelmes újságok belső oldalait és betétlapjait töltik meg technikai finomságokat tárgyaló apró betűs szöveggel, arra számítva, hogy abba minden olvasó belebódul, nem lesz annyi estéje és szabad napja, hogy az egészet elolvassa, csak a bekezdések végére biggyesztett refrént veszi majd észre: „ártottak, kárt okoztak, ártottak!”

De mi lesz, ha mégis elolvassa? Amúgy alaposan, sorról-sorra?

Akkor a meglehetősen bárgyún és esetlenül megfogalmazott meakulpázás tömény unalmán keresztül meglátja, hogy a lubjankai szörny olyasmibe harapott, ami nem neki való falat. Meglátja, mint röppen ki a durvaszövésű hálóból a XX. századi szárnyas gondolat. A foglyok olyanok, amilyenek: megkötözöttek, megalázottak, megtörtek; de a gondolat kiröppen! A vádlottak még rémült, nehezen forgó nyelvükkel is mindent nevén tudnak nevezni, mindent el tudnak mondani.

Először is, hogy milyen feltételek között kellett dolgozniuk. Kalinnyikov: „Nálunk a bizalmatlanság légköre veszi körül a technikust”. Laricsev: „Akarjuk vagy nem akarjuk, azt a 42 millió tonna nyersolajat ki kell termelnünk (így jött felülről az ukáz)...; pedig 42 millió tonna nyersolajat semmi körülmények között nem lehet kitermelni”.[272]

Mérnökeink e boldogtalan nemzedékének munkája állandóan két képtelenség malomköve közt őrlődött. A Hőtechnikai Kutatóintézet azzal büszkélkedett, hogy sikerült jelentékenyen növelnie a fűtőanyag-kihasználás hatásfokát; ebből kiindulva az előzetes tervek készítői a csökkentett szükségletre állították. be a szénkitermelést. TEHÁT

[272] „Az Iparpárt-per”, 325. l.

KÁRTEVŐK, mert csökkentik fűtőanyag-készleteinket. – A szállítóforgalmi terv előirányozta az automatikus kapcsolású vasúti kocsik bevezetését – itt is KÁRTEVÉSI SZÁNDÉK lappang: a tőke befagyasztásának kísérlete. (Az automatikus kapcsolás általános bevezetésé ugyanis hosszabb időt kíván; előnyei is csak hosszú távon érezhetők, nekünk azonban „add, uramisten, de mindjárt!”) – Az egy vágányú vasutak hatékonyabb kihasználása végett elhatározták, hogy nagyobb mozdonyokat és vagonokat vezetnek be. Ezt, ugye, modernizálásnak hívják? NEM, kérem, ez KÁRTEVÉS, mert a hídvázak és a vágányok megerősítésére kell vesztegetni a pénzt! – Abból a józan gazdasági megfontolásból kiindulva, hogy Amerikában olcsó a tőke és drága a munkaerő, nálunk pedig éppen megfordítva; tehát mi nem majmolhatjuk az amerikaiakat, Fedotov arra a következtetésre jutott, hogy nem érdemes most drága amerikai futószalag-berendezéseket vásárolnunk, előnyösebb, ha a következő tíz évre kevésbé tökéletes, ám jóval olcsóbb angol gépeket vásárolunk, s ezek mellé több munkást álutunk be; tíz év múlva így is, úgy is ki kell cserélni a gépeket, akármilyen jók is, és akkor majd vehetünk drágábbakat. KÁRTEVÉS! A gazdaságosságra hivatkozva akarja megakadályozni, hogy a szovjet ipar elsőrendű képekkel dolgozhasson. – Az újépítésű gyárakhoz vasbetont használtak építőanyagul beton helyett, arra hivatkozva, hogy száz éven belül meg fognak térülni magasabb építési költségek. KÁRTEVÉS! A tőke befagyasztása! Eltemetik a vasat, pedig abból úgyis kevés van. (Talán bizony fogcsináltatásra kellene tartogatni?)

Fedotov a vádlottak padján hajlandó elismerni: Persze, ha minden garast a fogunkhoz verünk, akkor kártevésnek számít minden befektetés. De mint az angol tartja: nem vagyunk olyan gazdagok, hogy olcsó árút vásároljunk!

Gyengéden próbálja kioktatni a nehézfejű ügyészt:

– Minden teoretikus megfontolás olyan normákhoz vezet, amelyek végső soron károsaknak minősíthetők (azoknak is fogják minősíteni őket!)...[273]

Kifejezheti-e magát világosabban egy ijedt vádlott?... Az, ami a mi szemünkben teória, az a ti szemetekben kártevés! Mert ti csak a mai nappal törődtök, nem a holnap számára terveztek...

Azt is igyekszik megvilágítani az öreg Fedotov, hogy vész oda száz- meg százezer rubel, sőt milliók amiatt, hogy oly eszeveszetten siettetik az ötéves tervet. A gyapotot például nem

---

[273] „Az Iparpárt-per”, 365. l.

szortírozzák a termelőhelyeken, hogy minden gyárnak azt a fajtát küldenék, mely megfelel a céljainak, hanem azonmód elküldik, ahogy betakarították.

Ilyesmire azonban nincs füle az ügyésznek! Egy tuskó nyakasságával tér vissza újra meg újra, a per folyamán tízszer is, ahhoz a pofonegyszerű, de annál hatásosabb kérdéshez, hogy miért építettek „gyárpalotákat” magas emeletekkel, széles folyosókkal s túl hatékony szellőztető berendezéssel? Ez már csak nyilvánvaló KÁRTEVÉS? A tőke ily nagyméretű befagyasztása, ilyen soha meg nem térülő beruházások? A burzsoá kártevők azt vetik ellen, hogy a Munkaügyi Népbiztosság is hozzájárult, hogy friss levegőt biztosítsanak a munkásoknak a proletáriátus hazájában. (Tehát a Munkaügyi Népbiztosságban is kártevők ülnek, jegyezzük csak fel!); az orvosok kilencméteres emeleteket javasoltak, Fedotov leszállította hat méterre. – De miért nem ötre?? Tessék, itt a *kártevés!* (De ha négy és félre szállította volna le, az megint csak arcátlan kártevésnek minősült volna: a kapitalista gyár rémálomba illő feltételéi közt akarta volna tartani a szabad szovjet munkásokat.) Többször is mondják Krilenkónak, hogy az, amiről itt huzakodnak, csak három százalékát teszi ki a gyárépület és a berendezés összköltségének, de hiába: az egyre csak azokon a túl magas emeleteken lovagol. S azon, hogy miért állítottak be olyan erős ventillátorokat. – Nos, a nyár legforróbb napjaira kalkulálták a szellőztetést! – De miért éppen a legforróbbakra? Csak hadd izzadtak volna egy kicsit a munkások a kánikulában!

Ami pedig az egyensúlynak azt a bizonyos megbontását illeti, „ez a tények egyenes következménye; nem kell ahhoz feltételezni semmiféle „mérnök-centrumot”, elég volt ahhoz a tökkelütött szervezés!” (Csarnovszkij.)[274] És nincs ahhoz szükség külön ártó tevékenységre sem,… pontosan elég a *kötelező* tevékenységek végrehajtása ahhoz, hogy odajussunk, ahol vagyunk. (Ugyanő.)[275] Nem is fejezhetné ki magát világosabban. Pedig hosszú hónapok vannak mögötte, melyeket a Lubjankában töltött, most pedig a vádlottak padján ül. Elég végrehajtani a *kötelező* (azaz a tökkelütött felsőbbség által előirt) tevékenységeket, s magától is dugába dől ez az esztelen terv. – Íme, ilyen az ő kártevésük: „Lehetőségünk volt, mondjuk, ezer tonna kitermelésére, de háromezret *írtak elő* (az ostoba tervben), – ezért aztán mi még csak meg sem kíséreltük, hogy elérjük azt a mennyiséget”.

[274] „Az Iparpárt-per”, 204. l.
[275] „Az Iparpárt-per”, 202. l.

Ennyi mindent kikövetkeztethetünk a per közzétett anyagából! Az olvasó bizonyára el fogja ismerni, hogy – egy azokban az években készült, hivatalos, többször is átnézett és retusált gyorsírásos jegyzetről lévén szó – ez nem is kevés!

Krilenko sokszor túlságosan is fárasztja színészeit; ezek lankadtan mondják a szöveget, azt a szemetet, amelyet egyre verklizni kényszerülnek; szégyellik magukat a szerző helyett is, de muszáj játszani azért a nyomorult életért.

Krilenko: – Elismeri?

Fedotov: – Elismerem..., bár általánosságban véve nem gondolnám...[276]

Krilenko: – Így van?

Fedotov: – Az igazat megvallva... egyes részleteiben... hogy úgy mondjam, általában... igen.[277]

A mérnökök számára (azok számára, akik még szabadok, akiket nem tartóztattak le, s akiknek az egész mérnöki kár törvényszéki legyalázása után most frissen munkához kellene látniuk) – nincs kiút! Minden rossz: rossz az *igen* és rossz a *nem*, rossz az *előre* és rossz a *hátra*. Ha megnyomják a tempót: ártó szándékú sietség, ha nem sietnek: ártó szándékú tempófékezés. Ha óvatosan fejlesztik az iparágat: szándékos időhúzás, szabotázs, ha pedig belemennek a hóbortos bakugrásokba: kártékony egyensúly megbontás. Karbantartás, javítás, tőkegyűjtés: a tőke befagyasztása; a munka folytatása a felszerelés elkopásáig: diverzió! (Mindezt persze a saját szájukból fogja kihúzni a vizsgálóbíró, olyan eszközökkel, mint az ébrentartás, a szigorított – tessék kézzelfogható példákat felhozni: hol és hogyan űzték kártevő üzelmeiket?)

– Konkrét példát mondjon! Említsen eseteket, amikor kártevést űzött! – nógatja őket türelmetlenül Krilenko.

(Kaptok, kaptok majd ilyen konkrét példákat! Majd megírja nemsokára valaki az évek *technikai történetét* is! Ad az majd nektek példákat, méghozzá példátlan példákat! Méltó kritikát gyakorol majd négy év alatt teljesített ötéves tervetek nyavalyatörős rángásai felett! Megtudjuk majd, mennyi nemzeti vagyont s energiát tékozoltatok el hiába! Megtudjuk majd, hogy dobtátok szemétkosárba a legjobb tervezeteket, csak a legsilányabbakat valósítottátok meg, azokat is a lehető legügyetlenebbül. De származhat-e abból valami jó, ha hőzöngő kultúr-forradalmárok egzecírozzák a legkiválóbb mérnököket?

[276] „Az Iparpárt-per”, 425. l.
[277] „Az Iparpárt-per”, 356. l.

Forrófejű dilettánsok, akik csak még jobban meghülyítik az amúgy is kerge vezetőket?)

Bizony- bizony... Nem tanácsos belemenni a részlétekbe! Minél részletesebben megvizsgáljuk a vádlottak cselekedeteit, annál nehezebb lesz agyonlövetni őket.

No, de tessék csak várni, ez még nem minden! Az igazi főbenjáró bűnök még csak ezután jönnek! Figyeljenek csak, kérem, ezek megértéséhez nincs szükség szakmai előképzettségre: Az iparpárt 1. intervenció előkészítésén dolgozott, 2. pénzt kapott az imperialistáktól, 3. kémkedéssel foglalkozott, 4. kormányt akart alakítani, már a tárcákat is elosztotta.

Nna, kérem! Most aztán be van tömve minden száj. Minden akadékoskodónak a torkára forrt a szó. Nem hallatszik más, csak a tüntetők lábdobogása és üvöltözése kívül az ablakok alatt: *„Halál rájuk, halál, halál!"*

No, de mégis: nem lehetne kicsit részletezni? – Minek kellenek maguknak a részletek"... Különben jó, legyen, attól csak még szörnyűbb lesi a vád: Az egészet a francia vezérkar irányította. A franciáknak ugyanis nincs elég bajuk, ott nincsenek pártharcok s egyéb nehézségek, csak füttyenteni kell nekik, máris masíroznak az intervenciós hadosztályok! Először 1928-ban állapodtak meg, de végülis nem jutottak közös nevezőre s megszakadtak a tárgyalások. Akkor 1930-ra halasztották, de ezúttal sem született megegyezés. Végül 1931-re. Tulajdonképpen Franciaország maga nem is vakart hadba lépni; csak lekanyarított volna magának (szervezői részesedésképpen) egy darabot a Dnyepr jobb partján elterülő Ukrajnából. Harcolni Anglia sem szándékozott, de megígérte, hogy ijesztésképpen kifuttatja flottáját a Fekete- és a Balti tengerre. (Fizetségül a kaukázusi olajat kapja.) S hogy kik fognak végül is harcolni? Hát, zömben majd az a százezer emigráns, akik ugyan már rég szétszéledtek a szélrózsa minden irányában, de egy füttyszóra újra egybesereglenek.

Azonkívül Lengyelország is fegyvert ragad (s ezért Ukrajna másik fele jár neki), továbbá Románia (igazán félelmetes ellenfél; mindenki emlékszik ragyogó fegyvertényeire az első világháborúból), továbbá Lett- és Észtország (ezek a kis országok készséggel csapják sutba fiatal államberendezésük gondjait s tömegeket küldenek majd csatázni). De ezek még csak előkészületek, a legrettenetesebb majd a *végső csapás* lesz. – Hogy-hogy? Már az is ki van tervelve? – De mennyire! Besszarábiából indul ki s a Dnyepr jobb partjára *támaszkodva,*

egyenesen neki Moszkvának![278] S ebben a sorsdöntő pillanatban minden vasútvonalon... – robbantani fognak?? – Nem, hanem *forgalmi dugókat* teremtenek! Azonkívül a villanytelepeken az iparpárt kicsavarja a *dugókat*, az egész Unió sötétbe borul, minden gép megáll, még a szövőgépek is! Kitör az általános *diverzió!* (Vádlottak; figyelem! A diverzió mikéntjét majd csak a zárt tárgyaláson részletezzék! Üzemeket, helyneveket ne említsenek! Senkit se nevezzenek meg, se külföldi, se honi személyt!) Többek között a textiliparra is halálos csapást mérnek majd. Ugyanakkor Belorussziában két-három textilgyárat építenek aljas hazaáruló céljaik elérésére: e gyárak szolgálnak majd *támaszpontokul az intervenciós csapatoknak!*[279] A textilgyárakkal a kezükben az intervenciós seregek feltartóztathatatlanul törnek Moszkva felé. S ezt is micsoda ravaszul előkészítették! Le akarták csapolni (jó, hogy nem értek rá!) a Kubany árterületeit, a Poleszje-mocsarakat s az Ilmeny-tó körüli mocsarat (Visinszkij tiltja ugyan a helynevek említését, de az egyik tanú kikottyantja) – így nyitják meg az intervenciósok számára a legrövidebb utakat, hogy lovaikkal együtt száraz lábbal érjék el Moszkvát. (Azért volt hát olyan nehéz a tatároknak! Azért nem találta meg Moszkvát Napóleon, mert útjában voltak a Poleszje- s az Ilmeny-mocsarak! Csapoljuk hát le őket; máris megfosztottuk a fővárost minden védelmétől!) Ráadásul fűrésztelepeknek álcázott hangárokat is építettek (a helyet nem mondjuk meg, titok!), hogy ne álljanak kint az esőben az intervenciós repülőgépek, fedél alá lehessen gurítani őket. Továbbá (nem mondjuk meg, hol) *szálláshelyeket is építettek* az intervenciósoknak! (S az eddigi háborúkban hol kvártélyozták el szegény otthontalan megszállókat?...) A föntiekre vonatkozó utasításokat pedig két titokzatos úriember, K. és R. közvetítették a vádlottaknak (neveket semmi körülmények közt ne említsenek! Azt se mondják meg, milyen állam ügynökei voltak!)[280] Az utóbbi időben pedig „a Vörös Hadsereg egyes csapategységeinél is áruló tevékenység előkészítésén" kezdtek fáradozni (fegyvernem, csapategység neve ne említessék! Nevek ne említessenek!). Ebből ugyan semmi nem lett, valamint az a szándékuk is megmaradt szándéknak, hogy a hadsereg valamelyik központi szervénél sejtet alakítsanak a finánctőke képviselőiből és a fehér hadsereg volt tisztjeiből. (Ohó, fehér hadsereg?! Tessék feljegyezni,

---

[278] Vajon ki rajzolta egy cigarettásdobozra ezt a nyílegyenes vonalat Krilenkónak? Talán ugyanaz a kéz, amely 1941-ben védelmi tervünket készítette?

[279] „Az Iparpárt-per", 356. l. – a legkevésbé sem tréfálnak!

[280] „Az Iparpárt-per", 409. l.

letartóztatásokat eszközölni!) Sejtek szervezését tervezték továbbá szovjetellenes beállítottságú diákok soraiban is… (Diákok? – feljegyezni, letartóztatni!)

(Különben csak lassan a testtel! A dolgozók még el találnak szontyolodni, hagy mindennek vége, a szovjethatalom beadja a kulcsot. Ezért sietnek magyarázkodni: sokat akartak, de keveset tettek ezek az iparpártosok! Egyetlen iparág sem szenvedett jelentősebb károkat!)

Na és az intervencióból miért nem lett semmi? Ennek számos bonyolult oka van. Egyszer Poincarét nem választották meg Franciaországban, másszor az orosz iparmágnások vélekedtek úgy, hogy a bolsevikok még nem restaurálták eléggé az ő régi vállalataikat: hadd dolgozzanak még egy kicsit a bolsevikok! Továbbá Lengyelországgal és Romániával sem sikerült az egyezség.

Jó-jó, nem volt ugyan intervenció, de annál inkább volt iparpárt! Halljátok a lábdobogást? Halljátok a dolgozó tömegek zúgását: HALÁL RÁJUK, HALÁL, HALÁL! Ott masíroznak azok, „akiknek háború esetén életükkel, nélkülözéssel és szenvedéssel kell lakolniuk ezeknek a személyeknek a tetteiért!”[281]

(Milyen jól belelátott a jövőbe! Igen, ezek a hiszékeny tüntetők életükkel, nélkülözéssel és szenvedéssel lakolnak majd 1941-ben EZEKNEK A SZEMÉLYEKNEK a tetteiért! De kire mutat az ön ujja, ügyész? Rossz irányba mutat az ön ujja!)

És hogy miért „párt” ez az Iparpárt? Miért nem „a mérnökök és technikusok centruma”? Már annyira hozzászoktunk a *„centrumokhoz”!*

Igen, eredetileg *centrum* volt: De aztán úgy döntöttek, hogy párttá szervezik. Úgy valahogy szolidabb. Még a tárcákat is egyszerűbb lesz majd elosztani a jövendő kormányban. Így lehet „mozgósítani a mérnök- és technikustömegeket a hatalomért vívandó harcra”. S kikkel vetélkednek majd? Hát a többi párttal. Mindenekelőtt a Dolgozó Parasztok Pártjával, mely már kétszázezer tagot számlál. De a mensevik párttal is. No, és a *Centrum?* Az említett három párt csúcsszerve lett volna az *Egyesült Centrum*. Ha le nem sújtott volna a GPU ökle. – De jó, hogy szétzúztak bennünket – örvendeznek a vádlottak.

(Sztálinnak is hízik a mája, hogy egy csapással három *pártot* zúzott szét! Három *centrumot* csapni az eddigiekhez igazán nem nagy valami!)

---

[281] „Az Iparpárt-per”, Krilenko beszédéből, 437. l.

De ahol párt van, ott központi bizottság is van. Igaz, hogy sohasem volt pártgyűlés, sohasem írtak ki választásokat. Az ült be a vezetőségbe, aki akart, összevissza öt tagból állt a vezetőség, egymásnak adogatták át a helyüket. Az elnökség is sorban ment, mint a falusi bíróság. A vezetőség sem szokott ülésezni (ilyesmire egyik vádlott sem emlékszik, csak Ramzin, ő meg azt is meg tudja mondani, mikor!), a helyi szervezetek sem tartottak gyűléseket. Ez a párt úgy látszik, krónikus emberhiányban szenvedett... Csarnovszkij: „Formálisan tulajdonképpen meg sem alakult az Iparpárt”. Hány tagja volt? Laricsev: „Hozzávetőleges számot is nehéz mondani, a pontos létszámot senki sem tudja”. S miben állt kártevő tevékenységük? Hogyan továbbították az utasításokat? Hát, csak úgy, ha valaki találkozott valakivel a vállalatnál, szóban adta át neki. Az illető ezután a legjobb belátása szerint űzhette ártó tevékenységét (Ramzin, mint aki biztos a dolgában, kétezerre becsüli a tagok számát. Kétezret mond, ötezret ültetnek le. A Szovjetunióban, a töményszék adata szerint, 30-40 ezer mérnök van. Vagyis minden hetediket fogják letartóztatni, így ijesztenek rá a többi hatra.) – Milyen volt a kapcsolatuk a Dolgozó Parasztok Pártjával? – Az Áll. Tervhivatalban vagy a Földművelésügyben szoktak találkozni, és „szisztematikus akciókat készítettek elé a vidéki kommunisták ellen.”

Hol is láttunk mi már ilyet!? – Igen, igen, az Aidában! Kikísérik a hadbevonuló Radameszt, harsog a zenekar, ott áll nyolc harcos, sisakosan-lándzsásan, kétezer pedig rá van festve a háttérben lévő kulisszákra.

Ilyen volt az Iparpárt.

De semmi baj, azért megy a darab! (Manapság nem is hinné az ember, micsoda félelmetes, tragikus színezete volt akkoriban az egésznek.) A hatást ismétlésekkel fokozzák: némely , epizódot másodszor, harmadszor is eljátszatnak. Ezáltal megsokszorozódnak a rémlátomások. Hogy pedig valami fűszere is legyen a lapos előadásnak, a vádlottak egyszer-egyszer „kifelejtenek” valami krajcáros semmiséget, „megpróbálnak kibújni” – ám olyankor „keresztkérdésekkel szorítják sarokba őket” – máris nagyobb a feszültség, mint a moszkvai Művész Színházban.

Csakhogy Krilenko túllőtt a célon. Azt gondolta nagy ravaszul, hogy más oldalról is kizsigereli ő ezt az Iparpártot: rámutat a vádlottak társadalmi hátterére. S minthogy itt már az osztályösztön kalauzolja az embert s nem engedi tévutakra az analízist, Krilenko merészen eltért a Sztanyiszlavszkij-féle

módszertől: nem osztotta ki a szerepeket, teret engedett az improvizálásnak: hadd meséljen ki-ki a maga életéről, arról; hogyan viszonyult a forradalomhoz, hogy kötött ki a kártevésnél.

Ám ez a meggondolatlan betoldás, ez az „humaine” kompozíció lerombolta mind az öt felvonásnak a hatását.

Először is megrökönyödve halljuk, hogy a burzsoá intelligenciának ezek a korifeusai mind a nyolcan szegény családból származnak. Az egyiknek paraszt volt az apja, a másiké kishivatalnok hosszú éveken át, a harmadiké kisiparos, a negyediké falusi tanító, az ötödiké házaló-kereskedő. Mind a nyolcan összekuporgatott pénzen tanultak, s bizony már 12, 13, 14-évesen maguk keresték meg a tandíjukat. Az egyik óraadásból élt, a másik mozdonyt fűtött. S csodák csodája: senki sem zárta el előlük a művelődés útját! Valamennyien annak rendje s módja szerint elvégezték a reálgimnáziumot, majd a technikumot, jónevű, tekintélyes professzorok lettek (De hogy lehet ez? Hiszen nekünk azt mondták, hogy a cárizmus alatt kizárólag a földesurak s a nagytőkések gyerekei…? Csak nincs valami zavar a naptárak körül?)

Ma, a szovjet érában, annál nehezebb helyzetben vannak a mérnökök: szinte lehetetlenné van téve számukra, hogy gyermekeiket magasabb képzésben részesítsék (mert most az értelmiség gyermekei a társadalom páriái, bizony!). S a bíróság ezt még csak kétségbe sem vonja! Krilenko sem vitatja! (Maguk a vádlottak buzgón magyarázkodnak, hogy ez természetesen eltörpül a hatalmas társadalmi vívmányok mellett.)

Kicsit kezdünk már különbséget tenni az egyes vádlottak között (eddig nagyon is egy kaptafára szabták mondandóikat). Az a vonal, mely a korosztályokat elválasztja, egyben a tisztességesség határvonala is köztük. A hatvanasok vagy idősebbek minden megnyilatkozásukkal szimpátiát keltenek bennünk, De a 43 éves Ramzin és Laricsev, a 39 éves Ocskin (ez jelentette fel a Glavtop-Tüzépet 1921-ben) hetykén, gátlás nélkül lépnek fel, tőlük származnak az Iparpártra s az intervencióra vonatkozó terhelő tanúvallomások. Ramzin már fiatalon nagymenő, igazi konjunktúra-lovag, akivel az egész mérnöki karból senki sem fogott volna kezet – de ő ezt is kibírta! A tárgyaláson félszóból is elérti, mire akar kilyukadni Krilenko, s csinos körítésben tálalja, amit kívánnak tőle. Tulajdonképpen Ramzin emlékezetére épül minden vád. Annyira magabiztos és rámenős, hogy valóban folytathatott volna Párizsban (persze a GPU megbízásából) tárgyalásokat az intervencióról mint teljhatalmú megbízott. Ocskin is „nagymenő” volt: már 29 éves

korában „a Munka- és Honvédelem Tanácsa, valamint a Népbiztosok Tanácsa korlátlan bizalmát élvezte”.

Ezt nem lehet elmondani a 82 éves Csarnovszkij professzorról. Névtelen diákok hecckampányt folytattak ellene a faliújságon; 23 éves professzorsága után a diákgyűlés megidézte, hogy „adjon számot munkájáról”. (Nem ment el.)

Kalinnyikov professzor pedig 1921-ben nyilvánosan hadat üzent a szovjethatalomnak! – Professzor-sztrájk formájában! A Moszkvai Technikum már a sztolipini reakció alatt egyetemi autonómiát vívott ki magának (a hivatalok betöltése, a rektorválasztás stb. terén). A Technikum tantestülete 1921-ben újra Kalinnyikovot választotta meg rektornak, a Népbiztosok Tanácsa azonban nem tartotta kívánatosnak, s a maga emberét nevezte ki. Erre a professzorok, a diákság támogatásával, sztrájkba léptek (akkor még nem voltak igazi proletár-diákok) – s Kalinnyikov egy éven át rektorkodott a szovjet hatóságok akarata ellenére. (Azt az autonómiát csak 1922-ben lőtték ki, bizonyára nem kevés letartóztatás árán.)

A 88 éves Fedotov már tizenegy éve mérnök volt akkor, amikor a Szoc. dem. Munkáspárt megalakult. Nincs olyan szövő-fonógyár Oroszországban, amelyben ő ne dolgozott volna (mennyire utálják az ilyen embereket! Mennyire igyekeznek megszabadulni tőlük, minél gyorsabban!) 1905-ben leköszönt a Morozov-művek igazgatóságáról, lemondott magas fizetéséről, jobbnak találta elmenni a „vörös temetésre”, lépdelni a kozákoktól megölt munkások koporsói mögött. Ma beteg ember, rosszul lát, este ki sem tud menni az utcára, még színházba sem járhat.

Ilyenek készítettek elő intervenciót? akartak előidézni gazdasági összeomlást?

Csarnovszkijnak egyetlen szabad estéje sem volt évekig, annyira lefoglalta a tanítás és a kutatómunka: új tudományágak (termelésszervezés, racionalizálás) alapjainak a lerakása. Gyermekkoromból jól emlékszem, milyenek voltak azokban az években a mérnök-professzorok: estéiket a záróvizsgás- tervező-szakos és aspiráns diákságnak szentelték, este tizenegy előtt családjuk még csak nem is látta őket. Hisz az ötéves terv indulásakor csupán 30.000 volt belőlük az egész országban, szakadatlanul a vártán kellett állniuk

S még hogy ők spekuláltak krízisre! Még hogy ők kémkedtek dugpénzért!

Volt egy becsületes mondata Ramzinnak a per folyamán: „A kártevés merőben összeférhetetlen a mérnökség *lelkialkatával*”.

Krilenko az egész per alatt alázatos mentegetődzésre kényszeríti a vádlottakat, hogy ők „képzetlenek”, „analfabéták” a politika terén. A politika ugyanis sokkal nehezebb, magasabb tudomány, mint holmi fémfeldolgozás vagy turbinaszerkesztés! – ebben nem segít neked sem természetes eszed, sem tanulmányaid! Feleljenek, kérem, milyen érzelmekkel fogadták az Októberi Forradalmat? – Kételyekkel. – (Úgy, *szóval* ellenségesen, mindjárt kezdetben. Miért? Miért? Miért?

Krilenko a maga teoretikus tételeivel nyaggatja őket, de a szerepen kívüli; egyszerű emberi szavakból kibontakozik előttünk az igazság lényege, hogy *mi is történt tulajdonképpen*, hogy miből fújták fel ezt a hólyagot.

Az első, amit a mérnökök az októberi forradalomban láttak, az általános felfordulás volt. (S három éven át nem is volt egyéb, csak felfordulás.) Látták továbbá a legtermészetesebb szabadságjogok elvételét. (S ezek a jogok sohasem tértek többé vissza.) *Hogy is ne áhítoztak volna* demokratikus köztársaságra?! Mérnök létükre hogy is fogadhatták volna el a *munkások diktatúráját* – azokét, akik az ipari termelésben alárendeltjeik voltak, a kisképzettségűekét, akik a termelésnek sem fizikai, sem gazdasági törvényeit nem látták összefüggéseikben, de most elfoglalták a vezető posztokat s dirigálni akarták a *mérnököket*? Már hogyne tartanák természetesebbnek a mérnökök az olyan társadalmi berendezést, amelyben a kormányzat képes a társadalmi tevékenységek közös összehangolására? (És, ha eltekintünk a társadalom *erkölcsi* vezetésétől, vajon nem e felé tendál ma az egész szociális kibernetika? Nem kelevények-e a társadalom nyakán a hivatásos politikusok, akik nem hagyják, hogy szabadon forgassa a fejét s mozgassa karjait?) S miért ne legyenek a mérnököknek politikai nézeteik? Hisz a politika még csak nem is tudomány, hanem empirikus terület, amely nem írható le semmiféle matematikai készülékkel, ráadásul az emberi önzésnek, vak szenvedélyeknek van alávetve? (Csarnovszkij nyíltan vallja a törvény előtt is: „a politikának bizonyos fokig mégiscsak a technika vívmányaihoz kell Igazodnia!”)

A hadikommunizmus eszeveszett túlzásai csak undort kelthettek a mérnökökben, egy mérnök nem képes részt vállalni őrültségekben, ezért is tétlenkedik a legtöbb 1920 előtt, bár szinte barlangkori nyomorban tengődnek. A NEP bevezetésével

a mérnökök készséggel láttak munkához: a NEP-ben annak a jelét látták, hogy a rendszer észre tér. A feltételek azonban, sajnos, nem a régiek: nemcsak hogy társadalmilag gyanús rétegnek tekintik a mérnököket, akiknek gyermekeik taníttatásához sincs joguk, nemcsak hogy aránytalanul rosszabbul fizetik őket, mint a termelési folyamatban való szerepük alapján megilletné őket, hanem ugyanakkor, mikor sikereket és fegyelmet követelnek tőlük a termelésben, megfosztják őket a fegyelmezés jogától. Ma bármelyik munkás nemcsak hogy megtagadhatja a mérnök utasításainak végrehajtását, hanem büntetlenül sértegetheti, akár meg is ütheti a mérnököt, s mint az uralkodó osztály képviselőjének, *mindig* a munkásnak van ilyen esetekben igaza.

Krilenko ellenvetése: – Emlékszik az Oldenborger-perre? (Értsd: hát nem megvédtük őt is?)

Fedotov: – Igen. Életét kellett áldoznia, hogy felhívja a figyelmet a mérnökök helyzetére.

Krilenko (csalódottan): – No, nem egészen úgy áll a dolog.

Fedotov: – Ő meghalt, de nem ő az egyetlen. Ő önként ment a halálba, de sokat úgy gyilkoltak meg.[282]

Krilenko hallgat. Szóval igaz. (Tessék csak még egyszer fellapozni az Oldenborger-pert, átélni a hajszát, ezzel a záradékkal megtoldva: „sokat meggyilkoltak”!

A mérnök bűnös, mielőtt még bármit is elkövetett volna! Ha pedig csakugyan vétett, hisz ő is ember, akkor széttépik, hacsak kartársai nem fedezik. Becsülik *ezek* valamire az őszinteséget?... Ezért aztán néha hazudni kényszerülnek a mérnökök a pártvezetőségnek, nem?

A mérnökség tekintélyének és becsületének védelmében valóban kénytelenek összefogni és fedezni egymást – mindnyájukat veszély zengegeti. De ehhez az összefogáshoz nem kell semmiféle pártgyűlés, nem kellenek tagsági igazolványok. Ahogy az általában okos és logikus gondolkodású emberek közt lenni szokott, ez a kölcsönös megértés pár csendes, alkalmilag elejtett szó alapján is létrejöhet, nincs szükség szavazásra. *Csak korlátolt elmék szorulnak rá forradalmakra és pártirányításra.* (Ezt persze hiábavaló erőfeszítés volna magyarázni Sztálinnak, a nyomozóknak s a többinek – ilyen emberi szolidaritás kívül esik tapasztalati körükön, ilyesmire az egész párttörténetben nincs példa!) Az orosz mérnökök közt azonban már régi dolog ez a

[282] „Az Iparpárt-per”, 228. l.

kölcsönös megértés a kiskirályoknak ebben a nagy, barbár birodalmában; ki is állta már jó néhány évtized erőpróbáját, – de most, hogy az új rezsim felfigyelt rá, azonmód nyugtalankodni kezdett miatta.

Az 1927-es év beköszöntésével mintha csak elfújták volna a NEP-korszak józanságát – úgy látszik, az egész NEP nem volt egyéb cinikus csalásnál. Egymás után dobjak be a képtelennél képtelenebb terveket, holmi „ugrásszerű iparosításról”, s ennek megfelelő feladatokat rónak ki a mérnökökre. Mit tehet ilyen körülmények közt a kollektív mérnöki józanság, a Tervhivatalban és Népgazdaság Legf. Tanácsában ülő mérnökvezetőség? Belemenjen az esztelenségekbe? Félreálljon? Nekik semmibe sem kerülne az együttműködés, a papirosnak ugyan mindegy, milyen számot írnak rá – „társainknak azonban, akiknek a gyakorlati végrehajtás a dolguk, lehetetlen lesz teljesíteni az ilyen erejüket meghaladó utasát~sokat”. Megpróbálják tehát mérsékelni a valóságtól elrugaszkodott terveket, szelektálni őket s a legvadabbakat teljesen kiselejtezni. Speciális mérnöki tervhivatalra van szükség, hogy korrigálja a vezetők ostobaságait. S ami a legkomikusabb a dologban, *azokna*k is ez az érdekük, ez válik az egész ipar, az egész nemzet javára, mert agy folyamatosan közömbösíteni lehet a téves döntéseket, fel lehet szedni a földről az elkótyavetyélt, elszemetelt milliókat. Míg körülöttük mindenki a *mennyiségről*, tervről s revideált tervről hőzöng, ők a *minőségért*, mely a technika lelke, szállnak síkra, s ebben a szellemben nevelik a diákokat is.

Íme ez hát az igazság vékony, finom szövete, ez az, ami *valóban volt*.

De ennek 1930-ban hangosan kifejezést adni, egyenlő volt az agyonlövetéssel. Másrészt túl kevés volt; nem volt elég látványos ahhoz, hogy fel lehessen korbácsolni vele a tömeg dühét.

Ezért kellett tehát otromba kártevéssé, intervencióvá átmázolni a mérnökség hallgatólagos, az egész ország javát szolgáló szolidaritását.

Így dereng fel előttünk, mint valami vízió, ama betoldott jelenetben a légies és gyakorlatban használhatatlan igazság. Eresztékeiben lazul meg a rendezőé munka. Fedotov kezdi elszólni magát: nyolchónapos fogságának álmatlan (!) éjszakáiról kotyog, meg valami GPU főnökről, aki nemrég *kezet szorított vele* (? szóval megegyezést kötöttek: ha ti eljátsszátok a szerepeteket; a GPU is teljesíti ígéretét?) De még a tanúk is, bár

az ő szerepük nem olyan jelentős, kezdenek elhajlani a szövegtől.

Krilenko: – Ön részt vett a csoport összejövetelein?

Kirpotyenko tanú: – Két-három ízben, amikor az intervenciót vitatták meg.

No, ez éppen kapóra jön. *Krilenko* a kezét dörzsöli: – Folytassa!

Kirpotyenko (hosszú hallgatás után): – *Ezen kívül semmiről sem tudok.*

Krilenko unszolja, emlékezteti.

Kirpotyenko (bambán): – Az intervención kívül semmiről sincs tudomásom.[283]

Mikor pedig Kuprianovval szembesítik, már a tények sem akarnak összepasszolni. Krilenko begerjed s ráordít a nehézfejű vádlottakra:

No, majd akkor teszünk róla, hogy egyöntetűek legyenek a válaszok.[284]

A felvonásközi szünetben a kulisszák mögött aztán újra kerékvágásba zökkentik a színtársulatot. A vádlottak újra zsinórvégen vannak s ki-ki várja a megrántást. Krilenko pedig egyszerre rántja meg mind a nyolcat: azok az emigráns iparbárók egy cikket publikáltak, mely szerint ők sem Ramzinnal, sem Laricsevvel nem tárgyaltak, s hogy ők nem tudnak semmiféle iparpártról, a vádlottakból pedig bizonyára kínzással csikarták ki a beismerést. Mit szólnak önök ehhez?

Úristen! Hogy fel vannak háborodva a vádlottak! Sorukra sem várva türelmetlenül követelik, hogy véleményt mondhassanak. Hová tűnt az az enervált egykedvűség, mellyel több napon át csak szégyent hoztak maguk és kartársaik fejére? Elemi erővel tör ki haragjuk azok ellen az emigránsok ellen. Versengve indítványozzák, hogy tegyenek közzé nyilatkozatot az újságokban, a vádlottak akarják írásban adni, milyen *jó véleményük van a GPU módszereiről!* (Hát nem kolosszális?) Ramzin: „Hogy nem vetettek alá bennünket kínvallatásnak és nem bántalmaztak, annak a legkézzelfoghatóbb bizonyítéka az, hogy most itt vagyunk!” (No, de ugyan mire jó a kínvallatás, ha utána nem lehet bíróság elé állítani a vádlottakat?) Fedotov: Csak *javamra szolgált az, hogy bebörtönöztek*, s ezt a többiek is

---

[283] „Az Iparpárt-per”, 354. l.
[284] „Az Iparpárt-per”, 358. l.

elmondhatják velem együtt… Őszintén szólva *jobban* érzem magam a börtönben, mint szabadlábon”. Ocskin: – Én is, én is!

Krilenko és Visinszkij nagylelkűen elengedik azt a kollektív nyilatkozatot. De megírták volna! Aláírták volna!

S ha még ezek után is volna valaki, akiben makacsul fészkelne a gyanú, Krilenko elvtárs így részelteti őt logikája tündökléséből: „Hacsak egy pillanatra is feltételezzük, hogy ezek az emberek itt nem az igazat mondják, akkor *miért éppen őket tartóztattuk le; s miért kezdtek egyszerre vallani?*[285]

Derék argumentum! – ezer évig sem jöttek rá a vád képviselői: maga a letartóztatás ténye bizonyítja a vádlott bűnösségét! Ha ártatlanok a vádlottak, akkor minek tartóztatták le őket? Ha pedig egyszer letartóztatták őket, akkor nyilván bűnösek!

De tényleg: MIÉRT IS KEZDTEK VALLANI?

„A kínvallatás kérdését nyugodtan elvethetjük!… De tegyük fel a kérdést pszichológiai alapon: miért tesznek beismerő vallomást? De, kérdem én, *mi egyebet tehettek volna?*”[286]

Nagyon igaz! Nagyon pszichologikus! Ti, akik ültetek már annál az intézménynél, feleljetek: *mi egyebet lehetett volna tenni?…*

(Ivanov-Razumnyik írja,[287] hogy 1938-ban Krilenkóval közös cellában ült a Butirkában, s Krilenko helye a priccsek alatt volt. Élénken el tudom képzelni – magam is csúszkáltam ott –: olyan alacsonyak ott a priccsek, hogy csak hasmánt lehet alájuk kúszni a sáros kőpadlón, az újonc azonban sehogy sem akar ebbe beletanulni az első időkben és megpróbál négykézláb bemászni. A fejét még csak aládugja, de feltornyosodó hátulja kívül reked. Gondolom, a főügyész elvtársnak különösen nehezére esett az alkalmazkodás és egyelőre meg nem csappant hátsófele még sokáig előmeredezett a szovjet igazságszolgáltatás nagyobb dicsőségére. Vagyok olyan gyarló, hogy kárörömmel képzeljem magam elé ezt a kívül rekedt tomport, s míg itt ezeknek a pereknek hosszadalmas leírásával bajlódom, ez a látvány valami vigaszfélével tölt el.)

Azonfelül, ha ez igaz volna (mármint a kínvallatás), – fejtegeti tovább a főügyész – akkor is rejtély maradna, mi késztette őket arra, hogy valamennyien ilyen egyhangúan, eltérés és ellentmondás nélkül, szinte kórusban

---

[285] „Az Iparpárt-per”, 452. l.
[286] „Az Iparpárt-per”, 454. l.
[287] Ivanov-Razumnyik: Börtönök és deportálások, Csehov-kiadó.

valljanak... *Hol* érhettek volna el ilyen gigantikus harmóniát? – hisz nem érintkezhettek egymással a vizsgálati fogság idején!

(Pár oldallal odébb majd elmeséli nekünk egy életben maradt tanú, hogy *hol*...)

Most pedig ne én az olvasónak, hanem az olvasó magyarázza meg nekem, mi is olt hát az a híres rejtély, „a harmincas évek moszkvai pereinek rejtélye” (először az Iparpárt váltott ki általános csodálkozást, később ugyanaz a talányosság lengte körül a pártkorifeusok pereit)?

Hisz nem állították törvény elé mind a kétezret, aki ebbe az ügybe bele volt keverve, még két-háromszázat sem, mindössze nyolc embert. S egy nyolcszemélyes kórus dirigálása mégsem olyan elképzelhetetlenül nehéz! VÁLOGATNI pedig ezrekből válogathatott Krilenko, s két egész éve volt rá. Palcsinszkijt nem tudták betörni – tehát agyonlőtték (s halála után őt tették meg az „Iparpárt vezérének”, így is emlegetik őt a tanúvallomások, bár egy szó nem sok, de annyit sem hagyott hátra). Ezután Hrennyikovból akarták kiverni, amire szükségük volt, de Hrennyikov sem engedett. Az újságban egy apró betűs, lapalji hír jelentette: „Hrennyikov meghalt a vizsgálati fogságban”, írjátok csak apró betűvel a hülyéknek, tudjuk, amit tudunk és ki is írjuk emeletes betűkkel, hogy HALÁLRA KÍNOZTUK A VIZSGÁLAT ALATT! (Halála után belőle is az „iparpárt vezére” lett. De adat, vallomás tőle sem jutott egy nyúlfarknyi sem a közös kórus számára. Mert NEM ADOTT EGYET SEM!) No, de végre megvan a nagy lelet: Ramzin! Micsoda energia, micsoda vasmarok! S mindenre kész, csak *élni* hagyják! Micsoda talentum! Úgyszólván a per előestéjén, nyár végén tartóztatták le, s ő nemcsak hogy bele tudta élni magát a szerepbe, hanem mintha ő maga írta volna a darabot, oly átfogó képe volt az óriási szövevényes anyagról; az utolsó pontig beszámolt mindenről, minden nevet, minden terhelő adatot kiszolgáltatott. Helyenként olyan dagályos, akár egy „érdemes művész”: „Az Iparpárt tevékenysége olyannyira szerteágazó, hogy lehetetlen teljes részletességében bemutatni egy tizenegy napos per folyamára”. (Tehát: kutassatok, kutassatok csak tovább!) „Az a szilárd meggyőződésem, hogy egy bizonyos szovjetellenes réteg *még ezek után is visszamaradt* a mérnöktársadalomban”. (Nosza hát, fogjatok el, szedjetek össze még többet!) Aztán milyen találékony! Tudja, hogy itt *rejtély* van, a rejtélynek pedig művészi magyarázat jár. S bár oly érzéketlen, mint egy darab fa,

egyszerre felfedezi magában „az orosz bűnt, amelyből csak az egész nép előtt vezekelve lehet megtisztulni”.[288]

Így hát Krilenko és a GPU feladatának minden nehézsége kizárólag abból származott, hogy melléfoghattak a megfelelő személy kiválasztásában. A kockázat azonban nem volt nagy: a vizsgálat selejtjét mindig bele lehetett hányni a sírba. Aki pedig átesik a szitán is, a rostán is, azt gyógykezelik, kihizlalják s úgy léptetik fel a perben.

Mi hát akkor a rejtély? Hogyan *dolgozzák meg* őket? Nagyon egyszerűen, így: élni akarnak? (ha nem önmagukért, akkor a gyermekeikért, az unokáikért?) Azzal legyenek tisztában, hogy semmibe sem kerül agyonlőnünk magukat, még a GPU udvarából sem kell kimennünk. (S ez kétségtelenül így is van. Aki pedig ezek után sem fogja fel, azt egy kis lubjankai porhanyító kurzusra lehet küldeni.) De maguknak is, nekünk is több hasznunk lesz belőle, ha hajlandók fellépni egy kis színjátékban, melynek szövegét mint szakemberek maguk fogják megírni, mi ügyészek pedig betanuljuk és igyekszünk eszünkben fartani a szakkifejezéseket. (Krilenko néha hibát ejt a tárgyaláson és összetéveszti az allegóriát a filagóriával.) Ezt a szerepet talán kínosnak és szégyenletesnek érzik, de mindenért meg kell szenvedni! Mert az *élet* mindennél drágább! – De mi a garancia, hogy utána nem lőnek agyon bennünket? – Ugyan, mi okunk volna bosszút állni magukon? Maguk kitűnő szakemberek, nem bűnösök, mi megbecsüljük önöket. Aztán láthatják, hogy elég sok „kártevő”-pert lefolytattunk már, s mindig életben hagytuk azokat, akik jól viselték magukat. (Így lesz a korábbi per alkalmazkodó vádlottjainak megkímélése a következő per sikerének fontos előfeltételévé. Kézről-kézre adják egymásnak ezt a reményt a vádlottak, egészen Kamenyevig és Zinovjevig.) Azonban feltételeinket az utolsó pontig teljesíteniük kell. Kell, hogy ez a per a szocialista társadalom javát szolgálja.

És a vádlottak teljesítik is az összes feltételeket...

Aljas kártevésnek minősítik a mérnökség szellemi ellenállásának finom szövetét, hogy az utolsó szellemi szegénylegény számára is érthető legyen. (De még nem szórtak üvegport a dolgozók tányérjába – ehhez a nagy ötlethez majd csak később fog eljutni az ügyészség.)

[288] Az orosz nap emlékezete nem tartja számon érdeme szerint Ramzint. Véleményem szerint alaposan rászolgált arra hogy őt tegyük meg a cinikus és szemfényvesztő áruló visszataszító prototípusának Az árulás görögtüze! Nem ő az egyetlen abban a korban, de ő a legfeltűnőbb.

Nem szabad hiányoznia az ideológiai motivációnak sem. Mikor kártevő üzelmeikbe fogtak, való igaz, hogy azt ellenséges ideológiából tették; most azonban töredelmes vallomásaiknak egészen más ideológiai háttere van: beleszerelmesedtek (ott a börtönben) a harmadik évében járó Ötéves Terv vörösen izzó vasérc-ábrázatába! Az utolsó szó jogán kegyelmet kérnek ugyan, de nem ezt tartják a legfontosabbnak. (Fedotov: „Számunkra nincs bocsánat! A vádlónak igaza van!”) E furcsa vádlottak most, a halál küszöbén úgy érzik, hogy kötelességük meggyőzni az orosz népet s az egész világot a szovjet kormány hibáztathatatlanságáról s messzetekintő bölcsességéről. Különösen Ramzin dicsőíti „a proletártömegek és vezetőik forradalmi tudatosságát”, méllyel „képesek voltak összehasonlíthatatlanul helyesebb utakat kijelölni a gazdaságpolitikának”, mint a tudósok s okosabban szabták meg a népgazdaság fejlesztésének ütemét. Most már „megértem, hogy rohamos haladásra, *ugrásszerű fejlesztésre* van szükség,[289] hogy rajtaütéssel kell bevenni...” stb., stb. Laricsev: „A kapitalista világ túlélte önmagát, nem múlhatja felül a Szovjetuniót”. Kalinnyikov: „A proletariátus diktatúrája elkerülhetetlen szükségszerűség”. „A nép érdekei egyetlen céltudatos egészet alkotnak a szovjethatalom érdekeivel”. Éppen ezért csak helyeselni lehet a falupolitikában követett pártvonalat, a kulákság megsemmisítését”. Mindenről van idejük véleményt alkotni, míg kivégzésükre várnak... De még ilyen jóslatok is feltörnek a bűnbánó értelmiségiek gégéjéből: „A társadalom fejlődése során az individuális élet egyre szűkebb területre szorul... A kollektív akarat megvalósulása a lehető legmagasabb formája a létezésnek”.[290]

Így hát – hála a nyolcasfogat erőfeszítéseinek – ez a per tökéletesen eléri létrehozói célkitűzéseit:

1. Az országban található hiányosságokat: az éhezést, fázást, ruhahiányt, fejetlenséget-és nyilvánvaló baklövéseket – mind a kártevő mérnökök rovására lehet írni;

2. A nép megrémül, hogy újabb intervenció fenyeget, s minden áldozatra kész lesz;

3. A külföld, Nyugat baloldali körei felfigyelnek kormányaik fondorlataira;

---

[289] „Az Iparpárt-per”, 504. l. Lám, így beszéltek NÁLUNK már 1930-ban, amikor Mao még kisfiú volt.
[290] „Az Iparpárt-per”, 510. l.

4. A mérnökszolidaritás összeomlik, az egész értelmiség megijed és elszigetelődik. S hogy ne maradjon semmi kétség, Ramzin még egyszer kifejezetten aláhúzza a pernek ezt a célját:

„Szeretném, ha a jelen Iparpárt-per eredményeképpen *egyszer s mindenkorra keresztet vethetnénk az értelmiség sötét és szégyenletes múltjára”*.[291]

Erre céloz Laricsev is: *„Szét kell verni* ezt a kasztot... Nincs és ne is legyen többé mérnökszolidaritás!”[292]

Ocskin pedig: „Az értelmiség csak valami pempő, ahogy az államügyész kifejezte, nincs gerince, maga az abszolút gerinctelenség... Micsoda mérhetetlen magasságban van ettől a proletariátus ösztönössége”![293]

Ugyan, miért is lőnék agyon ezeket a stréberekét?...

Így írták évtizedről-évtizedre értelmiségünk történetét: az 1920-ban rájuk olvasott anatémától (ugye, emlékszik az olvasó: „Nem agya, hanem ganaja a nemzetnek”; „a fekete generálisok szövetségese”, „az imperialisták bérence”) addig az anatémáig, amelyet 1930-ban mondtak ki rá.

Csodálkozhatunk-e ezek után, hogy az „értelmiség” szóhoz nálunk becsmérlő jelentés tapadt?

Lám, így kell kirakatpereket lebonyolítani. A fáradhatatlanul kutat(sztálini elme végre-valahára megvalósította az eszményt. (Megirigyli majd sikereit a kétbalkezes Hitler és Göbbels, de szégyenben maradnak s leég a Reichstag-juk...)

A magas színvonal immár eléretett, a darabot évekig műsoron lehet tartani, akár minden szezonban fel lehet újítani – a Főrendező intenciói szerint. A Nagy Férfiú pudig úgy találta helyesnek, hogy már három hónap múlva megtartsák a következő előadást. Kicsit sietni kell majd a próbákkal, de annyi baj legyen! Lássátok s halljátok! Kizárólag színházunkban! Ősbemutató!

m) *A mensevikek Össz-szövetségi Irodájának pere* (1931. márc. 1-9.) A Legfelsőbb Bíróság Spec. Testülete, elnök (miért, miért nem) Svernyik, egyébként mindenki a helyén: Antonov-Szaratovszkij, Krilenko és asszisztense: Roginszkij. A rendezőség

[291] „Az Iparpárt-per”, 49. l.
[292] „Az Iparpárt-per”, 508. l.
[293] „Az Iparpárt-per”, 509. l. Valami okból mindig ezt emelik ki a proletariátusnál: az ösztönösséget... Bizonyára az orrukon át szimatolják meg, mi a helyes.

biztos a dolgában: nem technikusok, hanem pártemberek a vádlottak, ismert terület, ezért tizennégyet léptetnek fel.

Simán is folyt minden, szinte bődületesen simán.

Én 12 éves voltam akkor, s már három éve figyelmesen el szoktam olvasni minden politikai cikket a terjedelmes *Ivesztyijá*ból. Sorról-sorra elolvastam e két per gyorsírt anyagát is. Gyermekszívem már az Iparpárt-pert határozottan szószátyárnak, hazugnak és mesterkéltnek érezte, de abban legalább a háttér volt grandiózus: világméretű intervenció! az egész ipar megbénítása! osztozkodás miniszteri tárcákon! – A mensevikek perében is ki voltak aggatva ezek a dekorációk, de már színehagyottan lógtak; a színészek hervadtan mondták a szöveget, a darab ásítóan unalmas volt, lehangolóan tehetségtelen kópia. (Vajon még Sztálin rinocéroszbőre is megérezte ezt? Másképp hogy magyarázzuk, hogy elvetette a „Dolgozó Parasztok Pártja” ötletét s ezután évekig nem rendeztek kirakatpert?)

Unalmas volna megint a gyorsírt jegyzetekhez fűzni észrevételeinket. Rendelkezésünkre áll azonban a per egyik fő vádlottjának, Mihail Petrovics Jakubovicsnak újabb keletű tanúsága, rehabilitációs kérvénye pedig, a koholt vádak részletezésével együtt, csak nemrégiben látott napvilágot üdvözítőnkön, a Szamizdaton keresztül, úgy hogy ma már mindenki elolvashatja, mi is történt valójában.[294] Elbeszélése tárgyi adalékokat szolgáltat a 30-as évek moszkvai pereinek egész soráról.

Hogy jött hát létre ez a sohasem létezett „Össz-szövetségi Iroda”? A GPU-nak a következő feladatot adták: bizonyítsa be, hogy a mensevikek ellenforradalmi szándékkal ügyesen befurakodnak az állami kulcspozíciókba. A valóság nem felelt meg ennek a feltevésnek, a mensevikek ugyanis egyáltalán semmi pozíciót sem töltöttek be. Következésképpen a perben nem is szerepeltettek valódi mensevikeket. (Azt mondják, V. K. Ikov valóban tagja volt a mensevikek moszkvai illegális irodájának, mely álmos tétlenségben élte napjait – a perben azonban ez szóba sem került, ő csak másodrendű vádlott volt és megúszta nyolc évvel.) A GPU sémája szerint a Népgazdaság Tanácsa két taggal képviseltette magát, ugyancsak két-két

[294] A rehabilitálást megtagadták tőle, hisz az ő perük már benne van történelmünk aranytáblás könyvében, s tudjuk, hogy egy kövecskét sem szabad megmozdítani, különben összedűl az egész épület. M. P. Jakubovics ítélete tehát továbbra is érvényben van, vigaszul azon forradalmi tevékenységéért *személyes* nyugdíjat utaltak ki neki. Micsoda fából-vaskarikák vannak nálunk!

taggal szerepelt a Kereskedelmi Népbiztosság és az Állami Bank, egy-egy taggal a Központi Szövetség és a Tervhivatal. (Micsoda lehangoló fantáziátlanság! A „Taktikai Centrumnak” is ezt mondták tollba 1920-ban.: kettő az Újjászületés-szövetségtől, kettő a Társadalmi Tényezők Tanácsától, kettő a...). Olyanokat tartóztattak le tehát, akik hivatásuknál fogva beleillettek ebbe a sémába. De hogy valóban mensevikek voltak-e, erre nézve csak a puszta szóbeszédre hagyatkoztak. Soknak semmi köze sem volt a mensevikekhez, de rájuk parancsoltak: tessék felcsapni menseviknek! Hogy valójában milyen politikai nézeteket vallanak a vádlottak, az a GPU-t a legkevésbé sem érdekelte. A vádlottak még csak nem is ismerték egymást valamennyien. Tanukul is onnan szedtek állítólagos mensevikeket, ahol éppen hozzáfértek.[295] (A per után a tanuk is megkapták börtönéveiket annak rendje és módja szerint.) A tanúk között Ramzin is fellépett szolgálatkész bőbeszédűséggel. A GPU azonban az elsőrendű vádlottba, Vlagyimir Gusztavovics Gromanba helyezte bizalmát (hogy *segít* majd megkomponálni ezt az *ügyet*, s ennek fejében megkegyelmeznek neki), továbbá Petunyin ügyészbe. (Beszámolómban Jakubovicsra támaszkodom.)

Most pedig Jakubovicsot mutatjuk be. A forradalmaskodást olyan korán kezdte, hogy még a gimnáziumot sem ért rá elvégezni. Már 1917 márciusában a küldöttek tanácsának elnöke volt Szmolenszkben. A meggyőződés ereje (mely szünet nélkül sarkantyúzta s hol ide, hol oda vitte) magával ragadó, kitűnő szónokká tette. A Nyugati Front gyűlésén meggondolatlanul a *nép ellenségéinek* nevezte azokat az újságírókat, akik a háború folytatására buzdítottak – s ezt 1917 áprilisában: Kicsibe múlt, hogy le nem rángatták az emelvényről. Bocsánatot kért, de beszéde folytatásában ügy rátalált a helyes vágányra s úgy magával ragadta hallgatóságát, hogy a végén újra a nép ellenségeinek titulálta őket, de ezúttal tapsvihar kíséretében. Be is választották abba a küldöttségbe, melyet a pétervári Tanácsba delegáltak. Alighogy odaért, rögtön bevették a pétervári Tanács Hadibizottmányába – könnyen ment az ilyesmi abban az időben – beleszólása volt a katonai biztosok kinevezésébe,[296] végül maga is felcsapott katonai biztosnak a Délnyugati Fronton

---

[295] Ilyen volt többek között a sokat próbált Kuzma A. Gvozgyev, annak idején egy munkacsoport vezetője a Hadiipari Bizottmányban, akit a cári kormány 1916-ban képtelen ostobaságból bebörtönzött s akiből munkaügyi miniszter lett a Februári Forradalomban. Gvozgyev egyike volt GULag „elfekvő” mártírjainak. Nem tudom, mennyit ült 1930 előtt, de 1930 óta szakadatlanul ült, barátaim még 1952-ben is ismerték őt a Szpasszk-i lágerból (Kazahsztán).

[296] Nem tévesztendő össze Jakubovics vezérkari ezredessel, aki ugyanakkor, ugyanazokon az üléseken a hadügyminisztériumot képviselte.

s Vinnyicában személyesen tartóztatta le Gyenyikint (a Kornyilov-lázadás után); igen sajnálta (még a per folyatván is), hogy nem lőtte agyon azonnal.

A nyílt-tekintetű, mindig őszinte, örökké – helyes vagy helytelen – eszméi bűvöletében élő Jakubovics a fiatalok közé számított a mensevik pártban – de hiszen fiatal is volt. Fiatalsága ellenére szenvedélyes hévvel javasolt tervet terv után a pártvezetőségnek, például 1917 tavaszán azt, hagy alakítsanak szoc. dem. kormányt, 1919-ben azt, hagy a mensevikek csatlakozzanak a Kominternhez (Dan és a többiek meglehetős lekezeléssel szokták visszautasítani J. elképzeléseit). 1917 júliusában nagyon fájlalta és végzetes hibának tartotta, hogy a szocialista pétervári Tanács helyeselte az Ideiglenes Kormány mozgósítási rendeletét a többi szocialista elvtárssal szemben, még ha azok fogtak is fegyvert először. Alig zajlott le az októberi fordulat, Jakubovics máris azzal a javaslattal állt alti, hogy pártja egy emberként álljon a bolsevikok mellé, s részvételével, közreműködésével támogassa a bolsevikoktól alapított új rendszert. Végül is Martov kiátkozta őt, s 1920-ban végleg elhagyta a mensevikek táborát, miután belátta, hogy képtelen a bolsevikok útjára téríteni őket.

Azért számolok be minderről olyan részletesen, hogy mindenki előtt tisztán álljon: Jakubovics nem mensevik, hanem bolsevik volt az egész forradalom alatt, méghozzá a legőszintébben s a legönzetlenebbül. 1920-ban pedig a Szmolenszki Kormányzóságban volt begyűjtési népbiztos (csak maga volt nem-bolsevik), az Élelmezési Népbiztosság véleménye szerint a legkiválóbb. (Azt állítja, hogy büntetőosztag nélkül végezte munkáját; no, sem tudom; a tárgyaláson említette, hogy záró-őrséget szokott felállítani). A 20-as években ő volt a Kereskedelmi újság szerkesztője, azonkívül egyéb fontos posztokat is betöltött. Így hát amikor 1930-ban a GPU terve szerint éppen ilyen „befurakodott” mensevikeket kellett összeszedni, őt is letartóztatták.

S ki más idézte őt akkor kihallgatásra, mint Krilenko; aki az olvasó már tudja – harmonikus vizsgálatot szokott *szervezni* az előzetes nyomozás káoszából! S kiderül, hogy nagyon jól ismerik ők egymást, mert ugyanazokban az években (az első perek szüneteiben) Krilenko ugyancsak a Szmolenszki Kormányzóságba szokott leruccanni, hogy lendületet adjon, a begyűjtésnek. Krilenko tehát így szólt kollégájához:

– Mihail Petrovics, megmondom őszintén, én kommunistának tartom önt. (Ez igen felvillanyozta, egészen

helyrepofozta Jakubovicsot.) *Nem kételkedem az ön ártatlanságában. De most mindkettőnk pártkötelessége, hogy sikerre vigyük ezt a pert.* (Krilenko Sztálin parancsa szerint jár el, Jakubovics pedig úgy repes az eszméért, mint a tüzes paripa, mely maga siet beledugni a fejét a kantárba.) Kérem, hogy minden lehetséges módon segítsen, járjon a vizsgálat kezére. S ha a tárgyaláson váratlan nehézségek merülnének fel, a legválságosabb percben arra fogom kérni az elnököt, hogy önnek adja a szót.

! ! !

S Jakubovics mindent megígér. Úgy ígéri, mint aki tudja a kötelességét. Hogyisne, mikor a szovjethatalom még sohasem bízta meg ilyen felelősségteljes feladattal!

Nem is kellett volna Jakubovicshoz egy ujjai sem hozzányúlni a vizsgálat sorára. De ez túlságosan is finom lett volna a GPU ízlésének. Mint mindenki, Jakubovics is a nyomozó henteslegények kezébe került, akik végigpróbálták rajta az egész *skálát* – a fagyasztó szigorítottat, a hermetikus kőcellát, a nemi szervek ütlegelését. Úgy megkínozták, hogy Jakubovics és ügytársa, Abram Ginzburg kétségbeesésükben felvágták az ereiket. Felgyógyulásuk után többé nem kínozták, jobban mondva nem verték őket, *csak* éppen aludni nem hagyták őket két hétig. („Aludni minden áron! – mondta Jakubovics – nekem már nem számít sem lelkiismeret sem becsület.”) Következtek a szembesítések a többiekkel, akik már beadták a derekukat, azok is csak azt hajtogatják, hogy „valljon”, hogy beszéljen össze minden zöldséget. Még maga a vallató (Alexej Alexejevics Naszedkin) is így beszél hozzá: „Tudom, hogy nem így volt. De ha egyszer ezt követelik tőlünk!”

Mikor egyszer a vizsgáló elé idézték, Jakubovics egy agyongyötört foglyot talált ott. A vizsgáló nevetve mondta neki: „Mojszej Iszajevics Teitelbaum arra kéri önt, hogy vegye fel őt szovjetellenes szervezetébe. Beszélgessenek egymással egészen fesztelenül, én addig kimegyek.” S kiment. Teitelbaum valóban könyörögni kezdett: „Jakubovics elvtárs! Kérem, vegyen fel engem a mensevikek (Össz-szövetségi Irodájába! Azzal vádolnak, hogy „külföldi cégek megvásároltak”, agyonlövéssel fenyegetnek. De inkább ellenforradalmárként haljak meg, mint közönséges bűntényesként!” (Valószínűbb azonban, hogy kegyelmet ígértek neki mint ellenforradalmárnak. Nem is csalódott, gyerekbüntetést kapott, öt évet.) Akkora volt a GPU hiánya mensevikekben, hogy önkéntes alapon verbuválták a vádlottakat!... (Fontos szerep is várt ám Teitelbaumra! Ő lesz az

összekötő a külföldi mensevikek és a Második Internacionálé felé! De az egyezséget becsülettel állják: öt év, semmi több!) Jakubovics a vizsgálóbíró áldásával *felvette* Teitelbaumot az Össz-szövetségi Irodába.

Néhány nappal a per előtt a rangidős vizsgálóbíró, Dmitrij Matvejevics Dmitrijev dolgozószobájában össze is hívták a mensevikek Össz-szövetségi Irodájának *első, alakuló gyűlését*, hogy mindent meghányjanak-vessenek s hogy ki-ki jól beleélhesse magát a szerepébe. Nos hát, így ülésezett az „Iparpárt” Központi Bizottsága is! Ez az a hely, ahol a vádlottak *találkozhattak*, – ami akkorra fejtörést okozott Krilenkónak.) De annyi tücsköt-bogarat összehordtak, hogy bele sem fért a fejükbe; a gyűlés résztvevői képtelenek voltak tájékozódni s egy próba alatt betanulni a szerepüket; ezért másodszor is össze kellett jönniük.

Milyen érzelmekkel lépett a bíróság elé Jakubovics? Vajon nem fordult-e meg a fejében, hogy világraszóló botrányt rendez az elszenvedett gyötrelmekéit, azért a tömény hazugságért, amellyel mellbe vágták? Igenám, de:

1) ezzel hátbatámadta volna a Szovjethatalmat! Megtagadta volna egész életcélját, mindent, ami éltette, azt az utat, melyet maga tört magának a mensevizmus tévelygéseiből a bolsevizmus igazságaihoz;

2) egy ilyen botrány után nem hagynák csak úgy meghalni, nem lőnék agyon egyszerűen, hanem újból megkínoznák, már csak bosszúból is, őrületbe kergetnék; pedig teste máris agyon van gyötörve. Miből merítsen erkölcsi erőt az új megkínoztatáshoz, honnan vegye hozzá a férfibátorságot?

(Szóról-szóra, ahogy feltörtek a lelkéből, idézem itt szenvedélyes érveit – a legritkább esetben kapunk ilyen „posthumus” felvilágosításokat valakitől, aki kirakatperben szerepelt vádlottként. Úgy érzem, pontosan ugyanezekkel az okokkal magyarázhatta volna Buharin vagy Rikov is azt a talányos meghunyászkodást, amit a törvényszék előtt mutatott: ugyanaz a nyíltság, ugyanaz a párthűség, ugyanaz az emberi gyarlóság, a harchoz szükséges erkölcsi támpontnak ugyanaz a hiánya – s mindez azért; mert nem volt egyéni *világnézetük*.)

Így hát Jakubovics a per folyamán nemcsak hogy engedelmesen felkérődzte azt az egész émelyítő hazugságtömeget, amit csak összehordott Sztálinnak s pribékjeinek és az elkínzott vádlottaknak a fantáziája, hanem azt az ihletett szerepet is megjátszotta, amit Krilenkónak ígért.

A mensevikek ún. Külföldi Delegációja (mely nagyjából azonos volt Központi Vezetőségükkel) cikket tett közzé a *Vorwärts*ben, melyben minden közösséget megtagad a vádlottakkal. A pert szégyenletes kormédiának nevezik, mely provokátorok és szerencsétlen terrorizált vádlottak vallomásaira épül. Kijelentik továbbá, hogy a vádlottak túlnyomta többsége már több mint tíz éve kilépett a mensevik pártból és soha többé nem tért vissza annak soraiba. Az meg kész nevetség, hogy a perben akkora összegeket, annyi tömérdek pénzt emlegetnek, amennyivel sohasem rendelkezett a párt.

Krilenko pedig, elolvasván ezt a cikket, kérte Svernyik elnököt, hogy szólítsa fel nyilatkozatra a vádlottakat (most is egyszerre rántotta meg valamennyinek a zsinórját, akár a Iparpárt-perben). Fel is szólaltak sorjában és mind védelmükbe vették a GPU módszereit a mensevik Közp. Bizottsággal szemben…

Jut-e ma eszébe Jakubovicsnak, milyen volt ez az ő „válasza” s miket mondott az utolsó szó jogán? Hogy nemcsak azt mondta, amire Krilenkónak tett ígéretében kötelezte magát, hogy nemcsak úgy egyszerűen felszólalt, hanem úgy elragadta őt dühe és ékesszólása, mint a zuhatag a forgácsot? S kire haragudott? Ő, aki annyit szenvedett; aki már ereit is megnyitotta s nem is egyszer állt a halál küszöbén, nem az ügyészre, nem a GPU-ra öntötte ki jogos felháborodását, hanem a… Külföldi Delegációra! Ez aztán a lélektani pólus-eltolódás! *Azok* ott távul minden veszélytől, jólétben (no persze, a Lubjankához képest még a legnyomorúságosabb emigráció is jólét!) lelkiismeretlen önzésükben még csak nem is szánják őket kínszenvedéseik közepette? Hogy is tagadhatták meg őket ilyen arcátlanul s hagyhatták sorsukra a bajbajutottakat? (Derék egy válasz lett ebből, kezüket dörzsölték a per rendezői.)

Jakubovics még 1967-ben is csak a dühtől reszketve tud szólni a Külföldi Delegációról, annak csalárdságáról, mellyel megtagadta őket s elárulta a szocialista forradalmai; ugyanezt hányta pártja szemére már 1917-ben is.

Akkoriban még nem volt a kezemben a per gyorsírt anyaga, később, amikor hozzájutottam, elámultam: Jakubovicsot ezúttal cserben hagyta pompás emlékezete, mely különben minden apróságot, dátumot és nevet megőrzött. Ugyanis azt vallotta a perben, hogy a Külföldi Delegáció a II. Internacionálé megbízásából *direktívákat adott neki kártevő-tevékenységre!* – most pedig nem emlékszik erre. A külföldön élő mensevikek nem *lelkiismeretlen önzésből* írták azt s cikket,

igenis SAJNÁLTÁK a per szerencsétlen áldozatait, de rámutattak arra, hogy azok már rég nem mensevikek, aminthogy nem is voltak. Miért gyűlt hát Jakubovics oly őszinte s engesztelhetetlen haragra? Volt-e lehetőségük a külföldi mensevikeknek arra, hogy NE hagyják sorsukra a vádlottakat?

Szívesen öntjük ki haragunkat olyanokra, akik gyengébbek s még arra sincs lehetőségük, hogy védekezzenek. Az ember már csak ilyen. Még az érvek is, melyek igazunkat bizonyítják, oly készségesen ugornak szolgálatunkra!

Záróbeszédében Krilenko Jakubovicsot az ellenforradalmi eszme megszállottjának nevezte és halált kért a fejére.

Jakubovicsnak pedig nemcsak akkor buggyantak ki a könnyei hálás meghatódottságában, hanem később is, amíg az egyik lágerból s izolátorból a másikba vánszorgott, de még a mai napon is hálás Krilenkónak, hogy nem alázta, nem sértette meg, nem gúnyolta ki őt a vádlottak padján, hanem jó szívvel megszállottnak nevezte (igaz, hogy az ellenlétes eszme megszállottjának) s szökd, becsületes agyonlövést követelt neki, „mely véget vet minden kínjának. Végszavában maga Jakubovics is beleegyezett az ítéletbe: azok a bűntények, amelyeket beismertem (nagy jelentőséget tulajdonít ennek a szerencsés kifejezésnek, hogy *„amelyeket beismertem”* – akinek esze van – gondolta – megérti, hegy nem *„amelyeket elkövettem”*!) méltók a halálbüntetésre – nem is kérek kegyelmet! Nem kérem, hogy hagyják meg életemet! (Groman ott mellette a padon rémüldözött: „Magának elment az esze! Legyen tekintettel a társaira! Nincs joga így beszélni!”)

Hát nem talált kincs az ilyen vádlott az ügyész számára?

S szorulnak-e még további magyarázatra 1938-38 politikai perei?

Sztálin talán éppen ebből a perből vonta le azt a végkövetkeztetést, hogy akár legszájasabb ellenfeleit is lefegyverezheti, betörheti szereplőnek egy ilyen látványosságba.

***

Sajnáljon egy kicsit a nyájas olvasó! Eddig remegés nélkül futott a tollam, gondtalanul siklottunk, mert ez a tizenöt esztendő hol a törvényes forradalmiság, hol a forradalmi törvényesség biztos védelme alatt folyt. Ettől kezdve azonban meggyűlik a bajunk, mert mint az olvasó bizonyára emlékszik s mint már százszor is a szánkba rágták, mindenekelőtt Hruscsov: „Körülbelül 1934-ben kezdődött a törvényesség lenini normáinak megsértése”.

Hogy bocsátkozzunk le már most a törvénytelenségnek ebbe a poklába? Hogy vergődjünk át ezen a keserves útszakaszon?

Egyébként a most következő pereken már rajta volt a világ szeme, közismert személyiségek voltak ugyanis a vádlottak. E pereket nem is takargatták a nyilvánosságtól, írtak róluk, magyarázták őket. S fogják is magyarázni őket még sokáig. Mi azonban csupán *rejtélyüket* szeretnénk röviden érinteni.

Anélkül, hogy különösebb fontosságot tulajdonítanánk neki, állapítsuk meg, hogy a kiadott gyorsíró-jegyzetek nem egyeznek mindenbeli a törvényszéken elhangzottakkal. Egy író, aki bebocsátást nyert a válogatott közönség soraiba, futólagos jegyzeteket készített, így jött rá ezekre az eltérésekre. Minden újságíró felfigyelt arra az intermezzóra is, amikor kénytelenek voltak szünetet tartani, hogy Kresztyinszkijt visszazökkentsék a feladott lecke kerékvágásába. (Én ezt így képzelem: a per előtt felvázolták a riadóztatás tervét; első rubrika: a vádlott neve, második rubrika: a szünet alatt alkalmazandó fogás arra az esetre, ha a vádlott el találna térni a szövegtől; harmadik rubrika: a fogás alkalmazásával megbízott csekista neve. S ha Kresztyinszkij egyszerre csak mellébeszél, nem akkor kell kapkodni, ki siessen a segítségére s mit csináljon vele.)

De a gyorsíró-jegyzetek pontatlansága nem változtat az összképen s egy cseppet sem enyhíti azt. A világ döbbenten nézett végig három egymást követő színjátékot, terjedelmes és költséges látványosságokat, amelyekben az egész világot felforgató s rettegésben tartó félelmetes kommunista párt főkolomposai csüggedt s megvert kecskebakokként vonultak fel s egyre csak úgy mekegtek, ahogy parancsolták, lerondították magukat, szolgai módon megalázkodtak, megtagadták elveiket s olyan bűnöket vettek magukra, melyeket nem is lett volna módjukban elkövetni.

Emberemlékezet óta ilyet nem látott a világ. Ha a nemrég Lipcsében lezajlott Dimitrov perrel vetjük össze e pereket, különösen kiáltónak, döbbenetesnek érezzük az ellentétet. Dimitrov bömbölő oroszlánként felelgetett a náci bíráknak, itt pedig bajtársai ugyanabból a győzhetetlen légióból, melytől reszketett a világ, méghozzá azok a főfejesek, akik a „lenini gárda” névvel büszkélkedtek – azok jelentek meg most vizeletükben úszva a bíróság színe előtt.

S bár azóta, hogy úgy mondjuk, sok mindent sikerült tisztázni (különösen jól csinálta ezt Arthur Koestler) – annak

ellenére a *rejtély* még mindig közszájon forog, még mindig kapós.

Írtak valami tibeti bájitalról, mely megfoszt az akarattól, írtak a hipnózis alkalmazásáról. Nem lehet egyszerűen ellegyinteni ezeket a magyarázatokat: ha voltak ilyen eszközök az NKVD kezében, akkor nem látom be, MIFÉLE ERKÖLCSI NORMÁK gátolták volna őket abban, hogy ilyesmihez folyamodjanak. Már miért ne gyengítenék, homályosítanák el az akaratot? Tudjuk különben, hogy a 20-as években kiváló hipnotizőrök hagytak fel nyilvános fellépéseikkel s mentek át a GPU szolgálatába. Hitelt érdemlő adatunk van arra, hogy a 30-as években hipnotizőr-iskola működött az NKVD-nél. Kamenyev felesége közvetlenül a per előtt engedélyt kapott, hogy meglátogassa férjét; mintha kicserélték volna, olyan vontatottak voltak szavai, mozdulatai. (Az asszony még idejében elmondta ezt valakinek, mielőtt őt is letartóztatták volna.)

De Palcsinszkijt vagy Hrennyikovot miért nem törték meg tibeti bürökkel vagy hipnózissal?

Alighanem magasabb lélektani magyarázatot kell itt keresnünk.

A laikust főleg az zavarja meg, hogy a vádlottak mind régi forradalmárok, akik nem reszkettek a cári kínzókamrától, hogy valamennyien edzett, kipróbált, „dörzsölt” stb-stb. harcosok. Dehát éppen itt a tévedés! *Nem ezek* azok a bizonyos régi forradalmárok, ezek csak utólag aggatták magukra az idegen tollakat, azon a címen, hogy egy bandába tartoztak a narodnyikokkal, eszerekkel és anarchistákkal Igen, azok a bombavetők és összeesküvők, azok tudták, mi a kényszermunka, mi a *börtön*, de *valódi*, irgalmatlan *vizsgálatot* ők sem láttak közelről (egyszerűen azért, mert olyan nem is volt a cári Oroszországban). *Ezek* pedig nem próbáltak sem vizsgálatot, sem kiadós börtönt. A bolsevikoknak sohasem volt részük különleges „kínzókamrákban”, mint amilyen Szahalin volt vagy a jakutszki kényszermunka-tábor. Mindenki úgy tudja, hogy Dzerzsinszkijt érte a legtöbb megpróbáltatás, hogy egész életét börtönben töltötte. A mi mércénk szerint azonban mindössze tíz esztendőt, egy közönséges „tízest” töltött ki, mint korunkban akármelyik kolhozparaszt; igaz, hogy abban a tízesben három évi kényszermunka is volt, dekát abban sincs semmi rendkívüli.

Azok a pártvezérek, akiket 1936-38 pereiben felvonultattak előttünk, forradalmi múltjukból csak rövid s enyhe fogságokat, prolongálatlan kiutasításokat sorolhatnak fel, kényszermunkát pedig még csak nem is szagoltak. Buharin számos rövid

fogságon esett át, de valamennyi csak tréfadolog, egy évet egyhuzamban pedig nyilván sehol sem ült ki, az onyegai száműzetésben éppen csak megfordult.[297] Kamenyev, hosszú agitációs munkája mellett, míg Oroszország egyik városából a másikba utazgatott, két évet töltött különböző börtönökben s másfelet számkivetésben. Nálunk meg még a tizenhatéves kölyköknek is nyomban kiutaltak egy ÖTÖST. Zinovjev, kész nevetség, HÁROM HÓNAPOT SEM ÜLT! S EGYSZER SEM ÍTÉLTÉK EL! A mi Szigetcsoportunk átlagos lakóihoz képest ezek mind *zöldfülűek*, nem tudják, mi a börtön. Rikovot és I. N. Szmirnovot letartóztatták néhányszor, ültek is úgy öt-öt évet, de valahogy könnyen átestek börtönéveiken; minden száműzetéshól nehézség nélkül megszöktek, vagy beleestek egy-egy amnesztiába. Lubjankai fogságuk előtt fogalmuk sem volt az igazi börtönről, sem pedig a jogtipró vizsgálat harapófogójáról. (Nincs okunk feltételezni, hogy Trockij ha bele talál esni ebbe a fogóba; nem viselkedett volna ugyanolyan aljasul s hogy az ő gerince keményebbnek bizonyult volna: nem volt alkalma bebizonyítani. Ő is csak enyhébb börtönt tapasztalt, minden komoly vizsgálat nélkül, no, meg két évi száműzetést Uszty-Kut-ban. Mint a forradalmi Katonai Tanács elnökének, Trockijnak nem esett nehezére a kegyetlenség, de az igazán nem mutat lelkierőre: aki sokakat agyonlövetett, annak még inába szállhat a bátorsága a saját halála előtt! Ez a kétfajta keménység nem szokott együtt járni.) Ami Radeket illeti, ő provokátor (s nem is ő az egyetlen abban a három perben), Jagoda pedig gazember.

(Ez a milliószoros gyilkos nem tudta bevenni, hogy felettese, a Fő-fő Gyilkos szívében nem ébred iránta szánalom legalább a végső percben. Mintha Sztálin személyesen ott ült volna a teremben, Jagoda egyenesen tőle kért kegyelmet, bizalommal s állhatatosan: „Önhöz fordulok! Én *Önnek* két hatalmas csatornát építettem…” Valaki, aki ott volt, meséli, hogy ebben a pillanatban a terem emeleti ablakában, mintegy csipkefüggöny mögött gyufaláng lobbant a sötétben: valaki pipára gyújtott, látni is lehetett a pipa árnyékát. – Aki járt Bahcsiszerájban, emlékezhet erre a keleti trükkre: az államtanács termében emeletmagasságban ablaksor vonul, az ablakokat sűrűn átlyuggatott bádoglemezek borítják, a mögöttük lévő folyosó nincs kivilágítva. A teremből nem állapítható meg, van-e ott valaki vagy nincs. A kánt nem lehet látni, a tanács mégis mintegy állandóan a kán jelenlétében ülésezik. Ismerve Sztálin kifejezetten keleties lényét, biztosra veszem, hogy végig

[297] Ezeket az adatokat a „Granat”-enciklopédia 41. kötetéből vettem ahol össze vannak gyűjtve a Bolsevik Párt hírességeinek önéletrajzai és hitelt érdemlő életrajzai.

szokta nézni az Október-teremben folyó kaméliákat. Kizártnak tartom, hogy megfosztotta volna magát ettől a látványtól, ettől az élvezettől.)

Tehát minden félreértés abból származik, hogy rendkívülieknek hisszük ezeket az embereket. hiszen ha egy egyszerű állampolgár prózai vallatási-jegyzőkönyvét olvassuk, semmi rejtélyt som látunk abban, hogy annyi vádat szórt önmagára és másokra, ügy vesszük, mint ami magától értetődik: gyarló és esendő az ember. De Buharint, Zinovjevet, Kamenyevet, Pjatakovot, I. N. Szmirnovot hajlandók vagyunk emberfeletti lényeknek tartani – lényegélten ez az oka, hogy értetlenül állunk viselkedésük előtt.

Igaz, hogy a színjáték rendezőinek itt mintha nehezebb volna a megfelelő színészek kiválasztása, mint pl. a régebbi mérnök-perekben volt. Akkor gazdag volt a választék, most azonban kicsi a társulat, mindenki ismeri a sztárokat, s a publikum követeli, hogy feltétlenül ők lépjenek fel.

Valami kiválasztás azonban itt is volt. A kiszemelt áldozatok közül az előrelátók és elszántak nem adták kézre magukat, hanem még a letartóztatás előtt végeztek magukkal. (Szkripnyik, Tomszkij, Gamarnyik). Csak adok hagyták magukat letartóztatni, akik *élni akartak*. Aki pedig élni akar, annak szíjat lehet hasítani a hátából!... De ezek közül sem viselkedtek valamennyien a várakozásnak megfelelően a vizsgálat folyamán, átláttak a szitán, megkötötték magukat, csendben, de legalább gyalázat nélkül pusztultak el. Így például, miért-miért nem, de nem vitték nyilvános tárgyalásra Rudzutakot, Posztisevet, Jenukidzét, Csubart, Kosziort, sőt magát Krilenkót sem, pedig ezek a nevek nagyon díszére váltak volna azoknak a pereknek.

Csak a könnyen hajlíthatókkal léptek fel. Tehát mégis volt kiválasztás!

De ha a tartalékból állították is össze a válogatottat, a Bajuszos rendező ezeket is alaposan ismerte. Globálisan is tudta róluk, hogy *gyengöncök*, de azonkívül külön-külön is ismerte mindegyiknek a gyengéjét. Éppen ebben állt az ő ördögi zsenialitása, ez volt lelkének alapvető vonása, ezt fejlesztette, tökéletesítette egész életében: hogy meglelje az emberi lélek gyenge pontját a létezés legalacsonyabb nívóján.

N. I. Buharinban is, aki az idők távolából a legmagasabbrendű, legragyogóbb elmének tűnik a meggyalázott s kivégzett vezérek közül (nyilván neki szenteli nagy tehetséggel összeállított tanulmányát A. Koestler) – benne is a legalsó nívót

keresi s találja meg Sztálin, azt a pontot; ahol az ember hozzá van nőve a földhöz. Sokáig tartja halálos szorításban, még el is játszik vele, mint macska az egérrel, ki-kieresztve egy kicsit a markából. Egész alkotmányunkat; mely érvényben van s még sincs érvényben; s mely oly gyönyörűen hangzik mindenki fülének, az utolsó betűig Buharin írta: gáttalanul csapongott a fellegek magasában és azt hitte, sikerült kijátszani *Kobát*: rátukmálni egy alkotmányt, mely a diktatúra enyhítésére fogja kényszeríteni. Pedig már akkor benne volt a Szörny torkában.

Buharin nem szívlelte Kamenyevet s Zinovjevet, s már mikor első ízben, Kirov megölése után, elítélték őket, így nyilatkozott bizalmas körben: „Igen, igen! *Ilyenek ezek!* Biztosan van valami a fülük mögött...” (Ez volt a klasszikus nyárspolgári formula azokban az években: „Biztos van valami a füle mögött... Nálunk senkit sem csuknak le csak úgy...” S még a párt vezető teoretikusa is így beszélt 1935-ben!...) Mikor pedig 1936-ban másodszar is perbe fogták Kamenyevet s Zinovjevet, 1938 nyarán, Buharin a Tien-Sanon vadászgatott és semmiről sem tudott. Csak mikor lejött a hegyekből Frunzéba, akkor olvasta; hogy halálra ítélték őket. Az újságok beszámolóiból értesült szakról a megsemmisítő vádakról is, melyek ellene hangzottak el az elítélték szájából. S mi volt első reakciója? Talán rohant, hogy megakadályozza a kivégzést? Talán riadóztatta a pártját, hogy itt valami rettenetes dolog készül? Nem, *csak Kobának* táviratozott: halassza el Kamenyev és Zinovjev kivégzését, míg ő haza nem ér, hagy szembesítés útján tisztázhassa magát.

Elkésett! Kobának annyi jegyzőkönyv állt már rendelkezésére, amennyit csak akart, dehogyis egyezett volna bele élő tanúk szembesítésébe!

De Buharint még sokáig nem tartóztatták te. Leváltották az *Izvesztyija* szerkesztőségéről s minden egyéb pártfunkciójáról, pozíciójáról. Fél éven át úgy élt kremli lakásában, Nagy Péter Potyesnij-palotájában, mint valami börtönben. (Ősszel azonban kijárt a nyaralójába – s a kremli őrség úgy tisztelgett neki, mintha mi sem történt volna.) Ekkor már senki sem járt hozzá, nem is telefonáltak neki. Hónapokig abban merült ki minden tevékenysége, hogy egymás után írta a leveleket Sztálinnak: „Kedves Koba!...”, „Kedves Koba!...”, „Kedves Koba!...” – választ azonban egyikre sem kapott.

Még mindig szívbeli kapcsolatot keresett Sztálinnal!

A *kedves Koba* pedig már nagy homlokráncolások közben készült a próbákra... Kubának mar sok éves gyakorlata volt a szerepek kiosztásában, s tudta, hogy *Buharcsik* kitűnően el fogja

játszani a magáét. Hiszen már mind megtagadta bebörtönzött és száműzött tanítványait és híveit (ezek száma különben nem volt valami nagy), tűrte, hogy lesújtsanak rájuk.[298] Tűrte eszméinek ledorongolását és sárba rántását, mielőtt még úgyszólván megszülettek volna, mielőtt kihordhatta volna őket. Legutóbb is, bár még az Izvesztyija főszerkesztője s a Politbüro tagja volt, tűrte s törvényesnek ismerte el Kamenyev és Zinovjev agyonlövését. Nem ütött pártot hangosan, de még suttogva sem. Mindez hozzátartozott a próbához, a saját szerepére való felkészüléshez.

Még korábban, valamikor régen, araikor Sztálin (különböző alkalmakkor őt és másokat) azzal fenyegette, hogy kizárja a pártból, Buharin (s a többiek is mind!) megtagadta nézeteit, csakhogy a pártban maradhasson! Ez is hozzátartozott a próbához! Akik így viselkednek, amikor még szabadok, amikor még a megbecsülés és hatalom ormain járnak, minden bizonnyal betörnek és kifogástalanul mondják a szöveget, ha majd testük, életük s álmuk a lubjankai súgók kezében lesz.

Mert mi volt Buharin legnagyobb félelme a letartóztatást megelőző hónapokban? Hiteles forrásokból tudjuk: ez, hogy ki találják zárni a Pártból! Hogy elveszti a *Pártot*! Hogy életben hagyják, de kívül fog élni a Párton! Lelkének (valamennyiük lelkének!) ezen a húrján játszott fölényes tudással a *kedves Koba*, aki egyre inkább raját személyében testesítette meg a Pártot. Buharinnak (s a többieknek) nem volt SAJÁT ÁLLÁSPONTJA, nem volt szilárd, valóban ellenzéki ideológiájuk, amelyre támaszkedve önállósulhattak volna, megállhatták volna a sarat. Sztálin előbb ellenzéknek nyilvánította őket, mielőtt még ellenzékké lehettek volna, s ezzel kihúzta alóluk a gyékényt. Ettől fogva minden erejüket arra fecsérelték, hogy a pártban maradhassanak, s hogy valamiképpen kárt ne okozzanak a Pártnak!

Túlságosan is sok kölöncöt vettak magukra ehhez, hogy függetlenségre vergődhessenek.

A főszerepre Buharin volt kiszemelve; rá különös gondot kell fordítania a Rendezőnek: nem szabad összecsapni a munkát, kifelejteni valamit; amellett időt keli hagyni a színésznek, hagy beleélje magát a szerepébe. Most az is különös jelentőséget nyer, hogy a múlt télen Európába küldték Marx kézirataiért: egyrészt vádat lehet kovácsolni abból, hogy külföldi kapcsolatait ápolta, másrészt a vándorszínész-élet céltalan szabadsága után csak annál nagyobb hitellel léptethető fel a hazai fő színpadon.

[298] Csak Jefim Cejlint védte, de őt sem sokáig.

Most pedig ez a hosszú, végtelenbe nyúló fél-fogság a vádak tornyosodó fellegei alatt, ez az idegőrlő tespedés otthona falai közt jobban megtörte az áldozat akaratát, mint a Lubjanka nyílt rettenete. (De azt sem fogja megúszni, abból is kijut neki egy esztendő!)

Egyszer Kaganovics megidézte Buharint és cseka-főnökök jelenlétében szembesítette Szokolnyikovval. A kihallgatás során Szokolnyikov a „párhuzamos jobboldali Centrumról" (azaz a trockizmussal paralel szervezkedésről), valamint Buharin földalatti tevékenységéről szolgáltatott terhelő adatokat. Kaganovics nagy eréllyel folytatta a vizsgálatot, majd elvezettette Szokolnyikovot s kedélyesen mondta Buharinnak: „Hazudik a kurafi!"

Azonban az újságok nem szűntek meg a tömegek felháborodásáról cikkezni. Buharin felhívta a Központi Bizottságot, majd meg levelet írt: „Kedves Koba!..." – követelte, hogy nyilvánosan vonják vissza a vádakat. Végre az ügyészség közzétett egy langyos nyilatkozatot: „A Buharin ellen felhozott vádakra nem találtattak tárgyi bizonyítékok."

Ősszel Radek telefonált át neki, hogy találkozni szeretne vele Buharin szabadkozott: mind a ketten vádolva vagyunk, miért keltsünk újabb gyanút? De villáik szomszédosak voltak az Izvesztyija-soron s Radek átjött egy este: „Akármit mondjak is majd, tudd meg, hogy semmiben sem vagyok vétkes. Egyébként te ép bőrrel megúszod: hisz nem voltál kapcsolatban a trockistákkal."

Buharin pedig el is hitte, hagy megússza, hogy nem zárják ki a párthól, nem tesznek vele ilyen szörnyűséget. Valóban, mindig rossz viszonyban volt a trockistákkal: azok, lám, elszakadtak a párttól, s mi lett a vége! Össze kell tartani; ha hibát követünk el, kövessük el együtt!

A novemberi felvonuláson (amikor utoljára látta a Vörös Teret), sajtó-igazolványát felmutatva a vendégeknek fenntartott tribünre ment a feleségévét. Egyszerre csak egy fegyveres vöröskatona lépett hozzájuk. Meghűlt benne a vér: *itt?* egy *ilyen alkalommal?...* De nem, a katona tiszteleg: „Sztálin elvtárs csodálkozik, miért ide tetszett jönni? Kéri, hogy foglalja el helyét a mauzóleumon!"

Így rakták fél éven át forróból jegesbe és megfordítva. December 5-én általános ujjongás közepett hagytak jóvá a buharini alkotmányt, melyet örök időkre sztálini alkotmánynak kereszteltek el. A KB decemberi teljes ülésére felvezették

Pjatakovot, fogai ki voltak verve, ki volt vetkőzve a formájából. Háta mögött csekisták álltak szótlanul (jagodisták, de Jagoda is megfigyelés alatt volt már s készült a szerepre). Pjatakov a legocsmányabb vádakat szórta Buharinra és Rikovra, akik ott ültek a pártvezérek között. Ordzsonikidze a füléhez tette a tenyerét (nem hallotta jól): „Mondja, maga *önként* vallja ezeket?” (Felírni! Ordzsonikidze is megkapja a golyót!) „Teljesen önként!” – Pjatakov alig állt a lábán: A szünetben Rikov így szólt Buharinhoz: „Tomszkijnak már jó, az már augusztusban kapcsolt és végzett magával. Mi hülyék meg életben maradtunk.”

Akkor Kaganovics emelkedett szólásra, harag és vád volt a hangjában (hogy ő annyira szeretne hinni Buharcsik ártatlanságában, de nem tud...), utána Molotov. De Sztálin – micsoda nagylelkű! Hogy emlékszik a jóra! – „Én mégis azt gondolom, hogy Buharin bűnössége nincs bizonyítva” (Hogy merte valaki az ő megkérdezése nélkül ráhúzni Buharinra a vizes lepedőt?)

Jegesből forróba. Így mállik szét az akarat. Így szokunk hozzá a bukott hős szerepéhez.

Kezdték neki házhoz szállítani, nyakra-főre hordták a vallatási jegyzőkönyveket: volt tanítványaiét a Vörös Egyetemen, Radekét és a többiekét – valamennyi terhelő bizonyítékokkal volt tele Buharin sötét árulásáról. Nem mint vádlotthoz vitték ezeket hozzá, dehogy! – mint a KB tagjához, csupán informálás végett!...

Ha ilyen anyagot kapott, Buharin oda szokta adni 22 éves feleségének, aki tavasszal egy fiúval ajándékozta meg: „Olvasd te, én nem bírom!” – Ő pedig a párnába ásta a fejét. Volt neki odahaza két pisztolya is (s időt is adott neki Sztálin) – mégsem végzett magával.

Hát nem érett meg a szerepre, amit szántak neki?

Közben lefolyt még egy kirakatper, még egy csomó embert agyonlőttek... Csak Buharint kímélték, csak Buharint nem fogták el...

Február elején elhatározta, hogy éhségsztrájkba lép otthonában. Addig koplal, míg a KB ki nem vizsgálja az ügyét s nem tisztázza a vádalt alól. Ezt levélben jelentette be a *Kedves Kobának* s ki is tartott becsülettel. Akkor összehívták a KB plénumát a következő ügyrenddel: 1. a Jobboldali Centrum bűncselekményei, 2. Buharin elvtárs pártellenes magatartása, mely éhségsztrájkban jut kifejezésre.

Buharin megingott: talán mégis megbántotta a pártot valamivel?... Borotválatlanul, lesoványodva, külsőre már kész rabként támolygott be az ülésterembe. „Mi jutott eszedbe?” – kérdezte szívélyesen a *Kedves Koba*. „Hát hogyne, mikor ilyen vádakat szórnak rám! Ki akarnak zárni a pártból...” Sztálin a homlokát ráncolta, mint aki nem érti: „Nem zár ki téged senki a pártból!”

Buharin pedig elhitte, visszatért belé az élet, készségesen verte a mellét a plénum bocsánatát kérve s azonnal befejezte a böjtöt. (Hazaérve: „Vágj már nekem egy darab kolbászt! Koba azt mondta, hogy nem zárnak ki”.) De az ülés előrehaladtával Kaganovics és Molotov (ejnye, de szemtelenek! Még Sztálin véleményévei sem törődnek!)[299] fasisztabérencnek titulálták Buharint s agyonlövetését követelték.

Buharin megint búnak eredt s utolsó napjaiban fogalmazni kezdte „Levelét a jövendő KB-hoz”. Valaki betéve megtanulta, így maradt ránk, így vált ismertté nemrég világszerte ez a levél. De nem rengette meg a világot.[300] Mert mit akart utolsó szavaival az utókornak üzenni ez az álcaelméjű, ragyogó teoretikus? Még egy utolsó sikolyt, hogy tartsák meg őt a pártban (sok gyalázattal fizetett ő ezért a hűségért!); még egy utolsó bizonykodást, hogy „teljes mértékben helyesel” mindent, ami csak 1937-ig bezárólag történt. Vagyis nem csak a korábbi macabre-pereket, hanem hatalmas börtön-csatornarendszerünk valamennyi bűzlő hullámát is!

Ezzel aláírását adta, hogy maga is méltó azokban elveszni...

Végül tökéletesen megérett arra, hogy a súgók és segédrendezők kezelésbe vegyék – ezt a remek izomzatú férfit, vadászt és birkózót! (Hányszor kétvállra fektette Kobát játékos dulakodás közben a KB tagjai jelenlétében! – Koba bizonyára ezt sem tudta neki soha megbocsátani.)

Azzal, hogy már úgy elő volt készítve, úgy meg volt porhanyítva, hogy még kínvallatásnak sem kellett alávetni, vajon jobb-e az ő helyzete mint Jakubovicsé volt 1931-ben? Már hogyne lehetne őt is leszedni a lábáról azzal a bizonyos két érvvel? Hisz még gyengébb is Jakubovicsnál, mert az szomjazta a halált, Buharin pedig rettegett tőle.

Már csak az a könnyed csevegés volt hátra, melyet úgy folytatott vele Visinszkij az ismert séma szerint:

---

[299] Micsoda dús dokumentációs anyagtól fosztjuk meg magunkat, míg Molotov fennkölt öregségét óvjuk!

[300] A jövendő KB-t sem!

– Elismeri-e, hogy mindenfajta ellenzékiség a Párttal szemben annyi, mint harc a Párttal? – Nagy általánosságban igen. Gyakorlatilag igen. – De a Párttal való harc Párt elleni harccá fajulhat, nemde? – A dolgok logikája folytán igen. – Tehát az ellenzék elvei alapján végső soron akármilyen gaztettet el lehet követni a Párttal szemben (gyilkosságot, kémkedést, hazaárulást)? – De kérem, semmi ilyesmi nem történt! – *De történhetett volna?* – Hát, teoretikusan... (ó, azok a teoretikusok!) – Ön, ugyebár; továbbra is a Párt érdekeit tartja legfontosabbaknak? – Igen, természetesen! – Akkor pedig csak egy csekélyke véleménykülönbség választ el bennünket: tekintsük megvalósultnak a lehetségest, vegyük *elkövetettnek* azt, ami *elkövethető*, hogy ezzel eleve diszkreditáljunk minden ellenzékiséget. „Tehát: megtörtén*hetett volna?* – Igen... – Akkor a lehetségest megtörténtnek vesszük, s kész! Egy kis filozófiai ugrás az egész. Megértettük egymást?... Még egyet: önnek nem kell magyaráznom, ha ön most a törvényszéken megmásítja véleményét s nem így beszél, érti ugye, hogy akkor a világburzsoázia kezére hátszik és kárt okoz a Pártnak. És hát akkor magától értetődően nem lesz könnyű a halála. De ha minden jól megy, akkor természetesen meghagyjuk az életét; titokban elszállítjuk Monte Christo szigetére s ott fog dolgozni a szocializmus gazdasági, tervezetén. – De hiszen a korábbi perek vádlottjait agyonlőtték! – Ugyan, hogy hasonlíthatja *magát azokhoz?!* Különben is, sokat életben hagytunk, csak az újságokat értesítettük másképp.

No ugye, hogy nem is olyan sűrű az a rejtély?

Mindig ugyanaz az ellenállhatatlan szirénhang, immár annyi perben: *hiszen ön is, mi is kommunisták vagyunk!* Hogy vetemedhetett arra, hogy ellenünk forduljon? Szálljon magába! Hiszen ön és mi *egyek vagyunk!*

Egy történelmi felismerés csak lassan érik meg a társadalomban. Pedig ha megérett, olyan egyszerű! Sem 1922-ben, sem 1924-ben, sem 1937-ben nem szilárdulhatott meg még annyira a vádlottak saját világnézete, hogy hangos szóval, emelt fővel utasítsák vissza ezt a bűvölő-bájoló melódiát:

– Nem, VELETEK mi nem vagyunk forradalmárok!... Nem, VELETEK mi nem vagyunk oroszok!... Nem, VELETEK mi nem vagyunk kommunisták!

Pedig talán ha csak egyszer is felhangzik ez a kiáltás, szétesett volna az egész dekoráció, lemállott volna az arcokról a színpadi festék, megszökött volna a hátsó lépcsőn a rendező s

patkánylyukaikba osontak volna a súgók! S a küszöbön megjelent volna – 1967!

De bármily szép siker kororcázta is ezeket a színjátékokat, túlságosan költségesek és fáradságosak voltak. El is határozta Sztálin, hogy többé nem bajlódik kirakatperekkel.

Jobban mondva rendezett volna ő még ilyeneket 1937-ben, sőt a vidékre, a járásokra is kiterjesztette volna őket; hadd lepleződjék le az ellenzék aknamunkája a *tömegek* előtt. Csakhogy nem talált alkalmas rendezőket; az előkészítés pepecselő munkája meghaladta képességeiket, meg aztán a vádlottak lelkivilága sem volt oly mértékben differenciált, mint kívánatos lett volna – a sztálini terv megfeneklett, arról azonban kevesen tudnak. Néhány kudarc után fel is hagytak a további próbálkozással.

Jó alkalom kínálkozik itt, hogy beszámoljunk egy ilyen esetről: a Kadij-ügyről, amelyről az Ivanovo-terület napilapja már részletes riportokat kezdett közölni.

1934 vége felé az Ivanovo-terület távoli csücskében, ott, ahol az kosztromai és nyizsnyij-novgorodi területekkel határos, szerveztek egy új járást, amelynek székhelye az elmaradott, nehezen mozduló Kadij község lett. Az új vezetőséget különböző helyekről szedték össze, azelőtt nem is ismerték egymást. Holt vidék volt az, ahova jutottak, szomorú és keldúc, agyon volt nyomorítva a beszolgáltatással, pedig ott lett volna szükség elsősorban pénzbeli támogatásra, gépekre, bölcs gazdasági irányításra. A járási pártbizottság főtitkára, Fjodor Ivanovics Szmirnov, történetesen karakán, igazságos ember volt; a járási mezőgazdasági osztály vezetője, Sztavrov pedig tősgyökeres paraszt, azokból a *mintagazdákból*, azaz szorgalmas és képzett parasztokból került ki, akik a 20-as években tudományos alapon gazdálkodtak (amiért is a szovjethatalom kezdetben felkarolta őket, míg ki nem derült, hogy ezeket a mintagazdákat az utolsó emberig ki kell irtani). Sztavrov belépett a pártba, ennek köszönhette, hogy nem pusztult el a kuláktalanításban (persze lehet, hogy maga is kuláktalanított). Új helyükön megpróbáltak tenni valamit a parasztokért, de felülről csak úgy ömlöttek az utasítások, s mindegyik valamelyik kezdeményezésüket lőtte le, mintha odafönt szántszándékkal azon törnék a fejüket, hogyan keseríthetnék meg még jobban a parasztok életét. Egyszer aztán a Kadij-csoport felírt a területhez és jelentette, hogy feltétlenül csökkenteni kell a beszolgáltatási kvótákat, a járás nem tudja teljesíteni, anélkül, hogy a legmélyebb nyomorba ne süllyedne.

Csak a 30-as években (*csak* a 30-as években?) uralkodó állapotokra kell gondolni, s megértjük, mily fokú szentségtörés volt ez a Tervvel s micsoda zendülés a hatósággal szemben. De a kor modorában nem nyúltak direkt, felülről jövő rendszabályokhoz, hanem a helybeli öntevékenységre bízták az intézkedést. Míg Szmirnov szabadságon volt, helyettese, Vaszilij Fjodorovics Romanov másodtitkár azt a határozatot fogadtatta el a járási pártbizottságban: „A járás eredményei még sokkal ragyogóbbak (?) volnának, ha a trockista Sztavrov nem volna". Ezzel kezdetét vette Sztavrov „személyes ügye". (Figyelemreméltó módszer: szalámi-taktika! Szmirnovot egyelőre elijesztik, semlegesítik, hátrálásra kényszerítik, rá majd később kerítenek sort – ez kis méretekben ugyanaz, mint Sztálin taktikája a KB-ban.) Viharos pártgyűléseken azonban kiderítették, hogy Sztavrov csak annyira trockista, amennyire jezsovista. A járási Fogyasztási Szövetkezet vezetője, Vaszilij Grigorjevics Vlaszov, akinek csak annyi képzettsége volt, amennyit alkalmilag itt-ott felcsípett, de annyi természetes esze volt, amennyit nem szoktak oroszoknál feltételezni: született szövetkezeti zseni, ékesszóló, talpraesett debattőr, aki a lobogásig tűzbe tud jönni azért, amit helyesnek tart – amellett kardoskodott, hogy a pártgyűlés *zárja ki a pártból* Romanov járási titkárt rágalmazás miatt. És Romanovot feddésben részesítették! Romanov végszava nagyon is jellemző erre az emberfajtára, arra, hogy mennyire biztos a dolgában, ismerve az általános helyzetet: „Ha itt be is bizonyították, hogy Sztavrov nem trockista, én meg vagyok győződve róla, hogy az. *A Párt majd kivizsgálja*, s felülvizsgálja az én feddésemet is!" És a Párt valóban kivizsgálta: közvetlenül ezután a járási NKVD letartóztatta Sztavrovot, egy hónapra rá pedig az észt Univert is, a járási VB elnökét; az ő helyét Romanov foglalta el. Sztavrovot a területi NKVD-re vitték, ott aztán beismerte, hogy trockista, hogy egész életében egy követ fújt az eszerekkel, hogy a járásban ő a jobboldali illegális szervezet beépített embere (ez a bokréta méltó a korhoz, csak az Antanttal való kapcsolatok hiányoznak). Lehet persze, hogy semmit sem ismert be, ezt azonban soha senki sem fogja megtudni, mert az ivanovoi NKVD házibörtönében belehalt a kínzásokba. A jegyzőkönyv mindenesetre meg volt írva. Hamarosan Szmirnov párttitkárt is letartóztatták mint az állítólagos jobboldali szervezet vezérét, majd Szaburov pénzügyi osztályvezetőt s másokat.

Érdekes, hogy dőlt el végül is Vlaszov sorsa. Romanovot, az új járási VB-titkárt nemrég ki akarta záratni a pártból. Hogyan sértette vérig Ruszov járási ügyészt, azt már megírtuk (4. fejezet). A járási NKVD parancsnokát, N. F. Krilovot azzal

haragította magára, hogy nem hagyta letartóztatni állítólagos kártevés címén két ügyes és értelmes beosztottját, akiknek baj volt a szociális származásukkal (Vlaszov szívesen alkalmazott „régi embereket”, akik otthon voltak az ügyvitelben és igyekeztek is, nem mint a kiemelt proletárok, akik semmihez sere értettek s ráadásul dolgozni sem akartak). Mindennek ellenére az NKVD még mindig hajlandó volt kiegyezni a Szövetkezettel. Maga Szorokin, a járási NKVD alparancsnoka kereste fel Vlaszovot a Fogy. Szöv.-nél azzal az ajánlattal, hogy utaljon ki az NKVD-nek díjtalanul („majd elszámolod valahogy!”) hatszáz rubel árú ruhaanyagot (nézd csak, a rongy-gyűjtők! Vlaszovnak kéthavi fizetése ment volna rá; a maga számára egy fecnit sem tulajdonított el soha!). „Ha nem ad, megbánja!” – Vlaszov kidobta; „Hogy nyer nekem kommunista létemre ilyen suskust ajánlani?” Másnap aztán Krilov már úgy állított be a szövetkezethez, mint a járási pártbizottság képviselője (ez is 1937 stílusához tartozik, ez az álságoskodás és hátulról mellbevágás), elrendelte a pártgyűlés összehívását ezzel a napirenddel: „Szmirnov és Univer szabotázs-akciói a Fogy. Szöv.-ben”, – előadó: Vlaszov elvtárs. Ez aztán a trükkök gyöngye! Vlaszovot egyelőre senki sem vádolja, de elég ha két szót szól a volt járási párttitkár szabotázs-akcióról az ő, Vlaszov, hatáskörében, rögtön lecsap rá az NKVD: „Dehát hol volt *ön* akkor? Miért nem fordult hozzánk annak idején?” Sokan elvesztették a fejüket hasonló helyzetben s lépre mentek. De nem Vlaszov! Rögtön visszavágott: „Én nem fogok maguknak előadni! Legyen Krilov az előadó, ő tartóztatta le Szmirnovot és Univert, hozzá tartozik az ügyük!” Krilov tiltakozott: „Én nem vagyok informálva az ügyről.” Vlaszov: „Ha még *ön* sincs informálva, akkor ok nélkül tartóztatták le őket!” És a gyűlésből nem lett semmi! Dehát hányan mertek kiállani így a maguk védelmére? (Nem kapnánk teljes képet a 37-es állapotokról s elszalasztanánk további derék embereket s helytállásokat, ha említés nélkül hagynánk, hogy még aznap este későn Vlaszov irodájába lépett T., a Fogy. Szöv. könyvelője és helyettese, N., s tízezer rubelt tettek le az asztalra: „Vaszilij Grigorjevics! Meneküljön még ma éjjel! Ma éjjel, ez az utolsó alkalom, különben vége!” De Vlaszovnak az volt a véleménye, hogy egy kommunista nem szökik meg. Reggel éles kirohanás látott napvilágot a járási lapban a Szövetkezet munkájáról. (Állapítsuk meg, hogy 1937-ben a *sajtó* mindig az NKVD nótáját fújta.) Vlaszov pedig felszólítást kapott, hogy este a járási Pártbizottságban adjon számot a munkájáról. (Minden sakkhúzás tipikus, így megy ez országszerte!)

Moszkvában és más nagyvárosokban úgy tartják számon 1937-et mint az ún. Mikojan-prosperity második évét, s néha még ma is találkozik az ember, írók és újságírók visszaemlékezéseiben, azzal az állítással, hogy akkor már beütött a fene nagy bőség. Ez már a történelemkönyvekbe is belekerült s félő, hogy bennük is marad. Pedig 1936 novemberéhen, két évvel a kenyérjegy megszüntetése után az Ivanovo- s egyéb területen titkos rendelet jelent meg, mely *megtiltja a liszt árusítását*. Azokban az években a kisvárosi, de főképp a községi és falusi háziasszonyok még sokan maguk sütötték a kenyeret, A lisztárusítás betiltása egyértelmű volt azzal, hogy nincs kenyér! Kadijban, a járás székhelyén, végtelen, soha azelőtt nem látott sorokban álltak az emberek a kenyérbolt előtt (különben erre is hamarosan „csapást mértek”: 1937 februárjában betiltották a barna kenyér sietését a járási székhelyen, csak drága fehér kenyeret lehetett kapni). A kadiji járásban nem volt több sütöde, csak az az egy a központban, oda kezdett most özönleni a vidék népe barna kenyérért. Pedig a Fogy. Szöv. raktáraiban volt liszt, csakhogy nem volt mód kiosztania népnek: kettős tilalom zárt el minden lehetőséget. Vlaszov azonban kitalálta, hogy lehet megkerülni a körmönfont állami rendeleteket, és egy évig sikerült is élelmeznie a járást. Végigjárta a kolhozokat és nyolccal egységre lépett, hogy állítsanak be „társadalmi” sütödéket az üresen álló kulákházakba (azaz szállítsanak oda tűzifát s fogják be az asszonyokat dagasztásra, hisz a régi orosz kemencék ott vannak kéznél, csakhogy már társadalmasítva vannak, nem egyéniek), a Fogy. Szöv. vállalja a sütödék liszttel velő ellátását. A megoldás, ha egyszer sikerült rájönni, mindig egyszerű. Anélkül, hogy sütödéket épített volna (erre nem is leltek volna anyagi eszközei), Vlaszov egy nap alatt üzembe helyezte a sütödéket. Anélkül, hogy lisztet árusított volna, állandóan lisztet utalt ki a raktárból s igényelt a területtől. Anélkül, hogy barna kenyeret árult volna a járási székhelyen, ellátta a járást barna kenyérrel. A rendeletek betűjét ugyan nem sértette meg, de annál inkább azok *szellemét*, mely lisztspórolást akart elérni a lakosság éheztetése árán. Volt hát miért *kritikát gyakorolni* fölötte a járási pártbizottság gyűlésén.

E kritikát követő éjszakát még meghagyták neki, másnap azonban letartóztatták. Ez az akkurátus kiskakas (alacsony termetű volt, mindig hetykén kihúzta magát s hátravetette a fejét) nem akarta leadni a pártkönyvét (mivelhogy a tegnapi pártgyűlés nem döntött az ő kizárásáról) sem a tanácstag-igazolványát (őt a nép választotta, s küldöttnek járó sértetlenségét nem lehet csakúgy semmisnek nyilvánítani a VB

határozata nélkül!). De a milicisták nem törődtek ilyen formaságokkal, rávetették magukat s erővel szedték el tőle. Világos nappal vitték Kadijon át a Fogy. Szöv.-től az NKVD-re. Egy fiatal beosztottja, komszomoltag, meglátta a VB ablakából. Akkor még nem mindenki szokott hozzá (főleg a falusi egyszerű lelkek), hogy ne mondja ki, ami a szívén fekszik, s a fiatalember így kiáltott fel: „Nézd, a rohadtak! már meg az én gazdámat is lefogták!” Ott helyben, még ki sem ment a szobából, kizárták a pártból és a komszomolból s a már ismert úton tűnt el a süllyesztőben.

Vlaszovot később fogták el, mint társait; addigra majdnem teljesen felgöngyölítették az ügyet s javában készültek a tárgyalásra. Vlaszovot az ivanovoi NKVD házibörtönébe vitték, s mint sereghajtóra már nem másztak rá akkora eréllyel. Megelégedtek két rövid kihallgatással, tanúkat nem is idéztek meg, a dossziét a Fogy. Szöv. Papírjaival és a járási újság cikkeivel rakták tele. A vád szerint: 1. ő az oka a sütödék előtti sorban állásnak, 2. minimális mennyiségben tart csak árut, a választék nem kielégítő (mintha valahol létezne ilyen elfekvő árú s valaki felajánlotta volna Kadijnak), 3. hogy sót halmozott fel (pedig csak a szokásos „mobilizációs” készletről volt szó – még a régi Oroszországból öröklődött a félelem, hogy háború esetén só nélkül maradunk).

A vádlottakat szeptember végén vitték Kadijba nyilvános tárgyalásra. Persze, rövidebb utat is választhattak volna (gondoljunk csak arra, mennyivel olcsóbb az OSzO-különbíróság és a zárt tárgyalás!). Ivanovotól Kinyesmáig Sztolipin-vagonban. Kinyesmától Kadijig – 110 km-en – autóval szállították őket. Több mint tíz autóra volt szükség; egy ilyen szokatlan kocsikaraván azon a régi, puszta országúton általános csodálkozást és félelmet keltett a falusiakban: mintha a háború előszelét érezték volna. A per hibátlan megszervezéséért s megfélemlítő hatásáért Kljugin (a területi NKVD spec. titkos osztályának parancsnoka, aki ellenforradalmi szervezkedések felszámolására specializálta magát) volt felelős. Negyven főnyi őrkíséret állt rendelkezésére a lovas milícia tartalékosaiból; ezek szept. 24-től 27-ig naponta kivont karddal és pisztollyal kísérték a foglyokat Kadijon át a félig kész kultúrházba meg vissza, abban a községben, amelynek nemrég ők voltak a vezetősége. A kultúrházba az ablakok már be voltak rakva, de a színpad még nem volt felépítve egészen, villanyvilágítás sem volt (egyébként egész Kadijban sem), esténként petróleumlámpáknál ülésezett a bíróság. A közönséget a kolhozokból hordták a székhelyre, előre megállapított sorrendben. Persze a helybeliek is tódultak:

nemcsak a padokon s az ablakdeszkákon ültek, hanem az átjárókat is zsúfolásig megtöltötték. Alkalmanként mintegy kétszázan szorongtak a teremben (Oroszországban az igazat megvallva mindig kedvelték az ilyen cirkuszt). Az első padsorok minden alkalommal a kommunistáknak voltak fenntartva, hogy mindig kéznél legyenek, ha a bíróság rászorul a közönség támogatására.

A területi törvényszék spec. kollégiumának összetétele a következő volt: elnök: Subin, a ter. törvényszék alelnöke, tagok: Bicse és Zaozjorov. A vádat a tallini egyetemen végzett Karaszik főügyész képviselte (bár a vádlottak minta lemondtak a védelemről hivatalból nyakukba varrtak egy ügyvédet, nehogy ügyész nélkül kelljen lefolytatni a pert). A fellengzős, dörgedelmes és hosszú lére eresztett vádbeszéd oda lyukadt ki, hogy a kadiji járásban egy jobboldali-buharinista csoport folytatta üzelmeit, melyet Ivanovóból irányítottak (tehát ott is várhatók letartóztatások) s mely szabotázsakcióival meg akarta dönteni Kadijban a szovjethatalmat (ennél kiköpöttebb „mucsát” keresve sem találhatott volna kiindulási pontul a *jobboldal*).

Az ügyész engedélyt kéri, hogy felolvashassa Sztavrov végső vallomásait s felszólította a bíróságot, hogy csatolja azokat a bizonyítási anyaghon, annak ellenére, hogy Sztavrov meghalt a börtönben. (A csoport elleni vádak kizárólag Sztavrov vallomásaira épültek!) A bíróság hozzájárult ehhez és a peranyaghoz csatolta az elhunyt vallomásait, mintha még élne (aminek az az előnye is megolt; hogy nem is vitatkozhattak vele a vádlottak).

De a mucsai publikum nem tudta értékelni ezeket a jogi finomságokat és várta a folytatást. Tehát először is felolvassák és újra jegyzőkönyvbe veszik a vallatás közben megölt ember vallomásait. Ezután a vádlottak kihallgatása következik, de micsoda botrány! MIND VISSZAVONTÁK a vizsgálat során tett beismerő vallomásaikat.

Nem tudjuk, hogyan jártak volna el hasonló esetben a Szövetségek Házának Október-termében, mindenesetre itt úgy döntöttek, hogy szégyenkezés nélkül folytatják. A bíró a szemükre veti: miért vallottak másképp a vizsgálat alatt? Univer megtört, alig hallható hangon feleli: „Mint kommunista nyilvános tárgyaláson nem beszélhetek az NKVD vallató módszereiről.” (No tessék, éppen így volt a Buharin-perben is! Ez tartja őket össze: elsősorban azért aggódnak, hogy a népnek rossz véleménye talál lenni a pártról. Bíráik már rég felhagytak ezzel az aggodalommal.)

A szünetben Kljugin végigjárta a vádlottak celláit s így beszélt Vlaszovnak: „Hallottad, hogyan elkurvult Szmirnov és Univer, azok a disznók! De legalább te ismerd el magadat bűnösnek és valld be a teljes igazságot!” „Csak az igazat!” – egyezett bele készségesen Vlaszov, aki még nem készült ki akkorra. – „Csak az igazat, hogy ti semmiben sem különböztök a német fasisztáktól!” Kljugin méregbe jött: „Megállj, kurafi, ezért a véreddel fizetsz!”[301] Ettől kezdve Vlaszovot a másodrendű vádlottak közül elsőrendűvé léptették elő, mint a csoport „eszmei sugalmazóját”.

A padsorok között szorongó tömeg csak akkor élénkül fel, amikor s bíróság nagy bátran a kenyérért való sorbaállást kezdi feszegetni, ez a kérdés mindenkit ébren tud tartani (bár természetesen a per előtt korlátlanul árulták a kenyeret és azokban a napokban nem volt sorbaállás). Kérdés Szmirnov vádlotthoz: „Tudott-e arról, hogy a járásban sort állnak a kenyérért?” – „Hát persze hogy tudtam, a bolttól egészen a járási bizottság épületéig nyúlt a sor.” – „No és milyen Intézkedéseket tett?” Szmirnov a kínzások ellenére megőrizte hangja zengését és igazába vetett rendíthetetlen bizalmát. Ez a szélesvállú, parasztosképű szőke férfi nem kapkod, a terem jól hallja minden szavát: „Miután ismételten hiába fordultunk a területi szervekhez, megbíztam Vlaszovot, hogy írjon jelentést Sztálin elvtársnak”. – „És miért nem írták meg azt a jelentést?” (Ezek még nem tudják!... Mit mulasztottak!) – „Megírtuk és el is küldtük a terület megkerülésével egyenesen a Központi Bizottsághoz. Ott van a másolat a járási a pártbizottság ügyiratai közt”.

A teremben egy pissz se hallik. A bíróság is meg van rökönyödve, s bár több kérdést nem kellene feltenni, valaki mégis megkockáztatja: – Na és?

Mindenki ajkán ez a kérdés lebeg: – Na és?

Szmirnov nem zokog, nem jajveszékel ideálja rombedőltén (ellentétben a moszkvai perek áldozataival). Hangosan, érthetően válaszol:

– Semmi. *Nem kaptunk választ.*

Fáradt hangjában mintha ez volna: az igazat megvallva, nem is vártam.

NEM KAPTUNK VÁLASZT! Az Atya és Tanító nem válaszolt! A kirakatper ezzel elérte tetőpontját! Már megmutatta az

[301] Majd kiömlik nemsokára a tiéd! – A Jezsov-gebisták lebukásakor Kljugint is elfogják, és lágerban egy Gubajdulin nevű spicli leszúrja.

Emberevő sötét lelkét a tömegeknek! Akár be is lehetett volna rekeszteni a tárgyalást! De nem, ezekben nincs annyi tapintat s értelem, három napig fognak még toporogni ezen a fertőzött területen.

– Micsoda kétszínűség! – próbálkozik az ügyész. – Önök tehát az egyik kezükkel kárt csináltak, a másikkal pedig Sztálin elvtársnak merészeltek írogatni! S még azt várták, hogy válaszoljon?! Arra feleljen inkább Vlaszov vádlott, honnan kapta az ötletet ahhoz a hátborzongató szabotázshoz, hogy beszüntesse a liszt árusítását? S hogy abbahagyassa a rozskenyér-sütést a járás székhelyén?

Vlaszov a kiskakas nem várja, hogy megadják neki a szót, maga pattan fel egy szempillantás alatt s átható hangon rikoltja végig a termen:

– Erre csak akkor adhatok a bíróságnak kielégítő választ, ha Karaszik ügyész otthagyja a vádlói emelvényt és ideül mellém!

Kitör a zsivaj, zúg; kiabál a tömeg, Mi az kérem, tessék rendet csinálni!

Miután így magához ragadta a szót, Vlaszov készséggel szolgál magyarázattal:

– A liszteladást és a kenyérsütést tiltó intézkedések a területi VB-től jöttek. Karaszik mint területi ügyész állandó tagja a VB vezetőségnek. Ha ez szabotázs, miért nem emelte fel tiltakozó szavát ellene, úgyis mint ügyész? Ön elébb lett kártevő, mint én!...

Az ügyész csak hápog, biztos és gyors volt az ütés. A bíróság sem tér magához. Egyikük így motyog: – Ha szükség lesz rá (?), az ügyészt is elítéljük. Ma azonban önön van a sor.

(Lám a kettős igazság! Mindent a pozíció dönt el!)

– Követelem az ügyész elmozdítását! – üti a vasat Vlaszov makacsul, fáradhatatlanul.

Szünet...

Milyen hatással van egy ilyen per a tömegek nevelésére?

De azok csak kínlódnak tovább: A vádlottak kihallgatását követi a tanúk kihallgatása. Kérdés N. könyvelőhöz:

– Mit tud Vlaszov kártevő tevékenységéről?

– Semmit.

– Hogy lehet az?

– Én a tanúk várószobájában voltam, nem hallottam, mit beszéltek itt.

– Nem is kell azt hallani. A maga kezén ment át minden ügyirat, magának tudnia kell.

– Az iratok mind rendben voltak.

– Tessék, itt egy csomó újság, a járási lap számai, még ebben is írtak már Vlaszov szabotázs-akcióiról. Maga pedig azt állítja, hogy semmiről sem tud?

– Akkor kérdezzék meg azokat, akik a cikkeket írták!

Kérdés a kenyérbolt vezetőjéhez:

– Mondja, kérem, van-e elég kenyere a szovjet rendszernek?

(Hát erre meg mit kelljen felelni?... Ki meri azt válaszolni: én ugyan nem számoltam meg!?)

– Van...

– Miért van sorbaállás maguknál?

– Nem tudom...

– Mégis, mi lehet az oka?

– Nem tudom...

– Hogyhogy nem tudja? Ki volt a vezetőjük?

– Vaszilij Grigorjevics.

– Ki a fene az a Vaszilij Grigorjevics? Vlaszov vádlott! Szóval ő volt az oka?

A tanú hallgat.

Elnök (diktál a jegyzőnek): „Válasz: Vlaszov szabotázs-tevékenysége miatt sorba kellett állni a kenyérért, annak ellenére, hogy a szovjethatalomnak óriási kenyérkészletei vannak”.

Magához térve az iménti ijedtségből az ügyész hosszú, indulatoktól fűtött beszédet eresztett meg. A védő elsősorban magát védte, hangsúlyozta, hogy minden becsületes szovjet polgár, ő is a haza érdekeit tartja mindenekfelett fontosnak.

Az utolsó szó jogát megkapva Szmirnov semmit sem kért és semmit sem bánt meg. Amennyire ma megállapíthatjuk, kemény és nagyon is gerinces ember volt ahhoz, hogy túlélje 1937 viharait.

Amikor Szaburov rimánkodni kezdett, hogy kíméljék életét, „nem magamért, csak kisgyermekeimért” – Vlaszov bosszúsan rángatta a kabátja szárnyát: „Te marha!”

Maga Vlaszov az utolsó szó jogán is folytatta szemtelenkedését:

– Véleményem szerint önök nem bírák, hanem színészek, akik törvényszéket játszanak előre megirt szerepek szerint. Önök az NKVD aljas provokációinak nyújtanak segédkezet. Önöknek teljesen mindegy, hogy én itt miket mondok, így is, úgy is halálra ítélnek. Csak az vígasztal, hogy eljön az az idő, amikor majd önök ülnek itt a mi helyünkön…[302]

A bíróság este héttől éjjel egyig fogalmazta az ítéleteket, azalatt a kultúrteremben, petróleumlámpák világánál, szablyák őrizetében ültek a vádlottak. A tömeg sem széledt szét, az emberek csendesen beszélgettek.

Amilyen sokáig készültek az ítéletek, olyan hosszan olvasták fel őket, hetet-havat összehordva a legképtelenebb szabotázs-akciókról, összeköttetésekről és tervekről. Szmirnovot, Univert, Szaburovot és Vlaszovot golyóáltali halálra ítélték, ketten tíz évet kaptak, egyet nyolc évre ítéltek. Azonkívül a per folyamán még egy kártevő szervezet nyomaira bukkant a törvényszék; ez a kadiji komszomolban végezte aknamunkáját (ezért ott is haladéktalanul letartóztatásokat tettek folyamatba; gondoljunk csak Vlaszov fiatal áruszakértőjére!); továbbá Ivanovoban egy illegális szervezet centrumát leplezték le, mely természetesen Moszkvának volt alárendelve; fel is használták a Buharin elleni vádanyagban.

Miután a bíró ünnepélyesen elzengte, hogy „golyó általi halálra”, megállt az olvasásban, mint aki várja a tapsot. A teremben azonban oly gyászos és elkeseredett volt a hangulat – még az idegenek is hallhatóan sóhajtoztak és sírtak, a rokonok pedig jajveszékeltek és ájuldoztak – hogy egy árva taps sem hangzott fel még az első sorokból sem, ahol kizárólag párttagok ültek, s ez már mégiscsak hallatlan. „Jaj, bátyuskák, mit cselekesztek?!” – kiabálták némelyek a bíráknak. Univer felesége szívettépően zokogott. A félsötét teremben mozgolódni kezdett a tömeg. Vlaszov ráordított az első padsorokban ülőkre:

– Na, miért nem tapsoltok hát, mocskosok? Micsoda kommunisták vagytok?

Az őrség politrukja hozzárohant és arca előtt kezdett hadonászni pisztolyával. Vlaszov kinyújtotta a kezét, hogy

---

302 Általánosságban megállapíthatjuk, hogy ebben az egyben tévedett.

elvegye tőle, de egy milicista közbelépett, félrelökte a politrukot, aki szabályellenesen járt el. Ugyanakkor felcsattant az őrparancsnok vezényszava: „Fegyverbe!” s harminc milicista karabély s a helyi NKVD pisztolyai meredtek a vádlottakra és a tömegre (mely – úgy látszott – támadásra készül az elitéltek kiszabadítására).

Mivel csak néhány petróleumlámpa világította meg a termet, a félhomály még csak növelte a rettegést és a zűrzavart. A tömegben, melyet végre sikerült meggyőzni, ha nem is az imént lezajlott perrel legalább a rászegezett karabélyokkal, kitört a pánik, az emberek hanyatt-homlok igyekeztek kifelé, ki hal tudott, az ajtón vagy az ablakon át. Eltört bútorok recsegése, üvegcsörömpölés hallatszott. A teremben csak Univer felesége maradt: félig összetaposva, eszméletlenül hevert ott reggelig a székek alatt.

A játék végéről tehát végképp elmaradt á taps...[303]

Az elítélteket pedig nemcsak hogy nem lehetett agyonlőni ott helyben, de még őrizetükre is fokozott éberséget kellett fordítani; hiszen azoknak már nem volt semmi vesztenivalójuk. Úgy volt, hogy a terület székhelyén fogják agyonlőni őket.

Az első harci feladat a helybeli NKVD-re való kísérés volt. Ezt így oldották meg: Mindenegyes elitélthez öt kísérőt adtak, egy a lámpát vitte, egy elől lépkedett lövésre készen tartva pisztolyát, ketten az elítéltet vezették, belekarolva, szabad kezükben pisztollyal, egy pedig mögöttük lépdelt, pisztolya csövét az elítélt hátához nyomva. A többi milicista kétoldalt eloszolva a tömeg esetleges támadását volt hivatva elhárítani.

Ezek után minden értelmes ember beláthatja, hogy az NKVD sohasem tölthette volna be magasztos hivatását, ha nyilvános perekkel kellett volna vesződnie.

Ezért nem vertek hát gyökeret országunkban a nyilvános politikai perek.

---

[303] Szenteljünk itt pár sort egy nyolcéves kislánynak, Zója Vlaszovának. Rajongott az apjáért; az iskolában nem volt maradása (társai csúfolták: „az apád kártevő!” – ő pedig nekik ment: „igenis, az én apám derék ember!”) A pert csak egy évvel élte túl (pedig addig sohasem volt beteg), ebben az évben NEM LÁTTAK MOSOLYOGNI, lehorgasztott fejjel járt, öreg nénik jósolták is: „A földet nézi, nemsokára meghal. Agyhártyagyulladás vitte el, haláltusájában egyre ezt kiabálta: „Hol van apuka! Adjátok vissza apukát!”
A lágerok áldozatainak millióihoz ne felejtsünk hozzáadni ugyanannyit vagy akár kétszerannyit...

11.
A halálbüntetés

A halálbüntetést története Oroszországban nem mutat fel egyenletes fejlődést. Alexej Mihajlovics cár statútuma ötven bűncselekményt sorol fel, melyek halállal büntethetők; Nagy Péter katonai szabályzata már kétszáz ilyen cikkelyt tartalmaz. Erzsébet cárnő a fejvesztőcikkelyeket nem függesztette ugyan fel, de egyszer sem alkalmazta őket; azt mondják, fogadalmat tett, mikor trónra lépett, hogy senkit sem fog megöletni. Valóban, az ő húszéves uralma alatt senkit sem végeztek ki, megvolt, nélküle, pedig háborút is viselt, a Hétéveset. Példája méltán kivívja csodálatunkat, a XVIII. század közepén, fél évszázaddal a jakobinusok nyakvágó gépe előtt. Igaz, hogy mi versengve szoktuk ócsárolni saját múltunkat; el nem ismernénk benne egyetlen dicséretreméltó tettet vagy szándékot sem. így Erzsébetben is kifogásolhatjuk, hogy a kivégzést kancsukával pótolta, feltépette a bűnös orrcimpáját, rásüttette a „tolvaj”-bélyeget, másokat Szibériába küldött örökös száműzetésre. De tegyük hozzá a cárnő védelmében, hogy a társadalmi előítéletekkel dacolva aligha vihetett volna keresztül radikálisabb reformokat. S némely halálraítélt talán ma is készségesen vállalná az egész erzsébeti büntetéskomplexumot, csakhogy élte napja le ne áldozzon, mi azonban csupa humanitásból nem ajánljuk fel neki. S lehet, hogy e könyv végére érve az olvasó is hajlandó lesz elismerni, hogy az erzsébeti büntetéseknél semmivel sem könnyebb húsz vagy akár csak tíz esztendőt is kiállania mi lágereinkben.

Ha Erzsébet, mai terminológiával élve, általános emberi szempontból közelítette meg a problémát, akkor II. Katalin *osztályszempontból* (s így nyilván helyesebben). Neki még a gondolat is nyugtalanító és indokolatlan volt, hogy soha senkit se végezzenek ki. Ellenkezőleg, teljesen helyénvalónak találta a kivégzést saját személye, a trón és a rendszer biztonsága érdekében (Mirovics; a moszkvai pestis-lázadás; Pugacsov). Ami a nem-politikaiakat s a bűnözőket illeti, számukra eltörpítnek vehetjük Katalin alatt a halálbüntetést.

Pál cár korában már-már törvénybe ment át a halálbüntetés eltörlése. (Pedig háború volt elég, ennek ellenére nem működtek haditörvényszékek az ezredek mellett.) I. Sándor cár hosszas uralma alatt csupán az 1812-es háborúban róttak ki halálbüntetést katonai vétségekre. (Hát a halállal végződő vesszőfutás? – vethetné ellen valaki. No igen, kétségtelenül voltak ilyen félhivatalos gyilkosságok; hisz akár egy

szakszervezeti gyűléssel is holtra lehet gyötörni egy embert. Mégis azt kell mondanunk, hogy Pugacsov után félszáz évig. egészen a dekabristákig, senkinek, még *államellenes* bűnösöknek sem jutott ki hazánkban az a sors, hogy bírák szavazata fossza meg Istenadta életétől.)

Az öt dekabrista vértinek szagától tágulni kezdtek államunk orrcimpái. Azóta habozás nélkül alkalmazták a halálbüntetést államellenes vétségekre, s e gyakorlatot buzgón folytatták egészen a Februári Forradalomig, még rendeletekkel is megerősítették 1845-ben és 1904-ben, továbbá kiegészítették a katonai- és a tengerész-büntetőtörvénnyel.

Hány embert végeztek ki vajon Oroszországban ez alatt az idő alatt? Idéztük már (a VIII. fejezetben) a liberális hazafiak statisztikáját az 1905-1907-es évekről. Tegyük hozzá ehhez N. Sz. Tagancevnek, az orosz büntetőjog szakértőjének adatait.[304] A halálbüntetés 1905-ig kivételszámba ment Oroszországban. Az 1876-tól 1905-ig eltelt harminc év alatt (ez volt a „népakaratosok”, a terrorcselekmények kora, nemcsak a közös konyhán nyilvánított *szándékoké*, a tömegsztrájkok és parasztmozgalmak kora, valamennyi újkori forradalmi párt megalakulásának és megerősödésének kora) 486 embert végeztek ki, azaz évenként mintegy tizenhetet az egész ország területén. (S ebben a számban a kivégzett nem-politikaiak is benne vannak!)[305] Az első forradalom (1905) és a rákövetkező reakció éveiben felszökött a kivégzések száma, ami megrendítő hatással volt az orosz képzeletre, könnyeket csalt Tolsztoj szemébe, felháborodást váltott ki Korolenkóból és más hazafiakból: 1905-től 1908-ig mintegy 2.200 főt végeztek ki (havonta negyvenötöt!). *Kivégzési járvány* volt ez, mint Tagancev nevezi. (Vége is lett rögtön ezután.)

Az Ideiglenes Kormány, alighogy megalakult, eltörölte a halálbüntetést. Azonban 1917 júliusában visszaállította a hadseregnél és a fronttal határos részeken; halállal büntette a háborús bűnöket, a gyilkosságot, megbecstelenítést, rablást, fosztogatást (az ilyesmi nagyon elharapódzott akkoriban azokon a részeken). Egyike volt ez az Ideiglenes Kormány legnépszerűtlenebb intézkedéseinek, azoknak, amelyek végül is vesztét okozták. A bolsevikok is ezzel a jelmondattal követelték a fordulatot: „Le a halálbüntetéssel! Le Kerenszkijjel, aki visszaállította a halálbüntetést!”

---

[304] N. Sz. Tagancev: A halálbüntetés, Szentpétervár, 1923.

[305] Schlüsselburgban 1884 és 1906 között 13 főt végeztek ki. Szörnyű sokat – Svájc méreteihez képest.

A szájhagyomány szerint azon a bizonyos okt. 25-ről 26-ra virradó éjszakán felmerült a kérdés a Szmolnij palotában, ne legyen-e a szovjethatalom egyik első határozata a halálbüntetés végleges eltörlése, – s Lenin akkor joggal kinevette elvtársai utópista naivságát: ő aztán tudta, hogy az új társadalom sohasem valósulhatna meg halálbüntetés nélkül. Mégis mikor koalíciós kormányt alakítottak a baloldali eszerekkel, engedtek azok téveszméinek, és 1917. okt. 18-án valóban eltörölték a halálbüntetést. Persze semmi jó sem származhatott ebből a kegyes intézkedésből. (Dehát különben is, miféle eltörlés volt az? 1918 elején Trockij elítéltette Alexej Scsasztrij nemrég kínevezett admirálist, mert megtagadta a balti flotta elsüllyesztését.

Karklin, a Legfelsőbb Bíróság elnöke tört oroszsággal elhadarta az ítéletet: „agyonlőni 24 órakor”: A terem háborogni kezdett: de hiszen el van törölve! Krilenko ügyész magyarázattal szolgált: „Mit izgulnak? Csak a kivégzés van eltörölve, Mi azonban nem kivégezzük Scsasztrijt, hanem agyonlőjük!” S agyon is lőtték.)

A hivatalos verzió szerint a halálbüntetést 1918 júniusában helyezték újra érvénybe – dehogyis „újra”: akkor tették meg az új korszak vezérmotívumává. Ha feltételezzük, hogy Lacisz[306] nem szépít, csupán nincs minden kimutatás birtokában, és hogy a forr. törvényszékek legalább akkora aktivitást árultak el az elítélésben, mint a cseka az ítélet nélküli bíráskodásban, arra az eredményre jutunk, hogy Oroszország húsz központi kormányzóságában 16 hónap alatt (1918 júniusától 1919 októberéig) több mint tizenhatezer embert lőttek agyon, azaz TÖBB MINT EZRET HAVONTA.[307] (Mellesleg akkor lőtték agyon Hrusztaljev-Noszart is, aki 1905-ben Pétervárt az első orosz szovjet elnöke volt, továbbá azt a művészt, aki az egész polgárháború alatt viselt legendás vörösgárdista egyenruhát tervezte.)

Különben lehet, hogy nem is ezekkel az ítélettel vagy anékül végrehajtott sporadikus sortüzekkel (bár hisz ezek szórna is ezrekre rúgott idővel) dermesztette és részegítette meg Oroszországot az 1918-ban beköszöntő halálbüntetés.

Még borzalmasabbnak tűnik fel előttünk a harcoló feleknek majd a győzteseknek az a szokása, hogy száz meg száz embert bárkára raktak és elsüllyesztettek, számlálatlanul, jegyzékbe

[306] Már idézett áttekintésében: „Kétéves harc...”, 1920., 75. l.

[307] Ha már az analógiáknál tartunk, itt van még egy példa: az inkvizíció legvéresebb 80 éve alatt (1420-1498) egész Spanyolországban tízezer embert égettek meg, azaz havonta kb. tizet.

vétetlenül, csupán mint névtelen tömegeket. (Így süllyesztettek tengerésztiszteket a Finn-öbölbe, a Fehér-, a Kaszpi- és a Fekete-tengerbe; 1920-ban túszokat a Bajkál-tóba.} Szorosabb értelemben ez már nem a bíráskodás történetéhez tartozik, hanem a nemzeti *karakter* történetéhez, ebből minden egyéb levezethető. Volt-e az első Rurik óta történelmünk századaiban még egy ilyen kor, amelyben annyi kegyetlenség, annyi gyilkosság történt volna, mint az Októbert követő polgárháborúban?

Elmulasztanánk egy jellegzetes állomást, ha említetlenül hagynánk, hogy 1920 januárjában eltörölték a halálbüntetést. Némely kutató ugyancsak elképedhet, hogy a proletárdiktatúra ilyen könnyelműen, s gyámoltalanul letette a megtorlás kardját, amikor Kubányban Gyenyikin, a Krímben Wrangel volt az úr s a lengyel lovasság javában nyergelt a hadra. De nem volt az olyan megfontolatlan határozat, mert először is *nem terjedt ki a haditörvényszékekre* (csak a cseka ítéletnélküli bíráskodására s a hátországi törvényszékekre), másodszor *jól elő volt készítve*: előzetesen *kitisztogatták* a börtönöket (tömegével lőtték agyon azokat a foglyokat, akiket a határozat érintett volna), harmadszor pedig – s ez a legvigasztalóbb az egészben – csak rövid ideig, négy hónapig volt érvényben (míg újra meg nem teltek a börtönök). Aztán 1920. máj. 8-án határozatilag adták vissza a kivégzés jogát a VCsK-nak is.

A forradalom siet mindennek új nevet adni, hogy a dolgoknak az újság ingerét kölcsönözze. Így keresztelték el a halálbüntetést is a „legmagasabb fokú” még csak nem is „büntetés”-re, hanem „társadalomvédelem”-re. A büntető törvényhozás alapokmánya 1924-ben felvilágosít bennünket, hogy ez a „felsőfok” csak *ideiglenes, míg a Központi VB véglegesen el nem törli*.

S valóban: 1927-ben kezdték is *eltörölgetni, csupáncsak* az állam- és hadsereg-ellenes vétségekre (az 58-as és a háborús cikkelyekre) hagyták meg és hát a banditizmusra (de tudjuk, milyen tág politikai tolmácsolást szoktak adni a „banditizmusnak” azokban az években, de még ma is: minden fegyveres nemzetiségi felkelő, a „baszmacs”-tól a litván erdei partizánig, aki csak a központi hatalom ellen harcol, „bandita” – már hogy is lehetnénk el e cikkely nélkül? Ugyancsak bandita az is, aki lágeri lázadásban, utcai forrongásban vesz részt).

Magánszemélyek elleni bűntényekre azonban eltörölték a halálbüntetést Október tizedik évfordulóján.

De már a tizenötödik évfordulót a halálbüntetést kiterjesztő „nyolchó-hetes” törvénnyel dekorálták ki, ez volt a szocializmus hajnalának legfontosabb törvénye, amely az állami tulajdon legkisebb morzsájáért is golyót helyez kilátásba az alattvalónak.

Mint minden újra, erre a törvényre is buktak, különösen az elején, 1932-33-ban, szorgalmasan lődözték agyon a népet. Ebben a (Kirov halála előtti) „békeidőben”, 1932 decemberéten, csupán a leningrádi Kreszti-börtönben KÉTSZÁZHATVANÖT halálraítélt várt a sorsára EGYIDEJŰLEG[308] – az egész év folyamán hihetőleg ezret is agyonlőttek csak a Kresztiben magában.

S kik voltak ezek a gonosztevők? Honnan támadt ennyi összeesküvő és zendülő? – Hát például Carszkoje Szeloból ült ott hat kolhozparaszt, akik a következő főbenjáró bűnt követték el: miután (saját becses kezükkel) lekaszálták a kolhoz szénáját, kimentek a zsombékokra és vágtak egy keveset a saját teheneiknek is. A KÖZPONTI V. BIZOTTSÁG NEM ADOTT KEGYELMET NEKIK. MIND A HÁTUKON VÉGREHAJTOTTÁK AZ ÍTÉLETET!

Miféle Szalticsiha, melyik földesúr, lett légyen bár a legaljasabb, a legellenszenvesebb, – ÖLT volna meg hat parasztot holmi vacak szénáért?... De csapatta volna meg őket vesszővel csak egyszer is, mi már tudnánk róla s iskoláinkban átkoznánk a nevét.[309] De most? Vízbe esett – volt-nincs, nyoma sincs! S arra is alig van reményünk, hogy valaki valamikor még dokumentumokkal fogja tudat alátámasztani az én élő tanúm elbeszélését. Ha Sztálin soha senki mást meg nem ölt volna, akkor is méltónak tartanám őt a felnégyelésre, csak azért a hat carszkoje-szeloi parasztért! S még azt merik a fülembe sipítani (Pekingből, Tiranából, Tbiliszből, de még Moszkva körzetéből is elég sok verőártány): „Hogy meri kipellengérezni Őt?” „...háborgatni nemes szellemét?” „Sztálin helye a kommunista világmozgalomban van” – szerintem azonban csak a büntetőkönyvben! „A világ népei szeretettel övezik az Ő nevét” – csak a leigázottak nem, akiknek hátán korbácsa csattogott.

De térjünk viasza a szenvedélytelen, tárgyilagos ismertetéshez. A Központi VB persze egész biztosan „végleg eltörölte volna” a halálbüntetést, ha egyszer megígérte, csak ott

[308] B. tanúsága szerint, aki a halálraítéltek kosztját hordta szét a cellákba.

[309] Csak azt nem tudják az iskolában, hogy Szalticsihát elítélte a (saját osztályából álló) bíróság s tizenegy évet ült kegyetlenkedéseiért az Ivanov kolostor pincebörtönében, Moszkvában. (Prugavin: Börtön-Kolostorok, Poszrednyik kiadó, 39. l.)

a bökkenő, hogy az Atya és Tanító magát a Közp. VB-t törölte el „végleg” 1936-ban. S a helyébe lépő Legfelsőbb Tanács már egészen más haranggal harangozott. Kezdték nevén nevezni a halálbüntetést is, nem pedig Isten-tudja-mi „védelmének”. Az 1937-38-as kivégzések még Sztálin fülének sem voltak többé összekapcsolhatók a „védelem” fogalmával.

Melyik jogtudós, melyik büntetőjogi történész fog nekünk hiteles statisztikát összeállítani ezekről a gyilkosságokról? Hol az a *spec. levéltár*, amelybe egyszer módunk lesz belépni s kikeresni a szükséges adatokat? Sehol sincs s nem is lesz soha. Bátorkodunk hát a szájhagyomány adataira támaszkodni, amelyek röviddel azután, 1939-40-ben kerengtek a Butirka boltívei alatt s amelyeket lebukott jezsovista főnökök és középkáderek hullattak el, amikor nemrég megfordultak ezekben a cellákban (ők már csak tudták!). Tehát a jezsovisták szerint az alatt a két év alatt az Unió egész területén FÉLMILLIÓ politikait és 480.000 nem-politikait (bűnözőt) lőttek agyon. (Az utóbbiakat az 59:3 tc. alapján mént Jagoda „segítőit”; ezzel be is fellegzett „a régi jó tolvaj-világnak”.)

Van-e valami valószínűtlen a fenti adatokban? Tegyük fel, hogy nem két, hanem csak másfél éven át folytatták a kivégzéseket – ez esetben átlag 28.000 esik egy hónapra (az 58-as tc. alapján) s az Unió egész területére. Hány kivégző hely lehetett? óvatos becslés szerint másfélszáz. (Persze sokkal több. Pszkovban például sok templom alagsorában, a volt remete-cellákban rendezett be az NKVD kínzó- és kivégző-kamrákat. Ezekbe a templomokba még 1953-ban sem eresztették be a turistákat, mondván, hogy azok „archívumok”. Bizony, olyan archívumok voltak ezek, amelyekben tíz év alatt még csak nem is pókhálóztak. A tatarozási munkálatok megkezdése előtt teherautószám hordták ki onnan a csontokat.) Szóval egy-egy ilyen központban hat embert végeztek ki naponta. Olyan hihetetlen ez? Sőt, nagyon is minimális becslés. (Más források szerint egymillió hétszázezer embert lőttek agyon 1939. január 1-ig.)

A második világháború alatt különféle ürügyekkel hol kiterjesztették (például a vasutak militarizálásával), hol új formákkal gazdagították a halálbüntetést (1943. április: rendelet az akasztás bevezetéséről).

Mindez bizonyos mértékben késleltette a halálbüntetés végleges, visszahozhatatlan, örök időkre szóló eltörlését, azonban türelem rózsát terem s a hűség elnyeri jutalmát: Joszif Visszarionovics 1947 májusában a tükör előtt felpróbált egy

kikeményített zsabót, egész jónak találta – s mindjárt tollba is mondta a Legfelsőbb Tanács Elnökségének a halálbüntetés béke idejére való eltörlését (ennek pótlására született az új börtönidő: 25 év; kitűnő alkalom volt a *negyedszázados* bevezetésére).

Népünk azonban hálátlan és gyarló, nem képes kellőképpen értékelni a nagylelkűséget. Ezért két és fél éven át csak döcögött, nyikorgott a közigazgatás szekere halálbüntetés nélkül, még 1950. január 12-én meg nem jelent a fordulatot hozó rendelet: „Helyt adva azoknak a sürgető kéréseknek, melyek özönével futnak be hozzánk a nemzetiségi köztársaságokból (talán Ukrajnából...?) a szakszervezetekből (milyen aranyosak azok a szakszervezetek, mindig tudják, mire van szükség!), a parasztok szervezeteitől (itt kicsit elszundított őfelsége, hiszen a parasztok szervezeteit mind szétzúzta már a fordulat évében), továbbá kulturális tényezőktől (ez már aztán nagyon valószínű)... visszaállítjuk a halálbüntetést a más nagyon is elszaporodott, hazaárulók, kémek és diverzáns-felforgatók ellen”. (A negyedszázadost persze elfeledték visszavonni, így hát az is érvényben maradt.)

Mihelyt pedig lassacskán újra felszerelték a mi régi jó nyakvágó gépünket, úgy ment minden, mint a karikacsapás. 1954-ben kiterjesztették az előre megfontolt gyilkosságra, 1961-ben az állami tulajdon elleni vétségekre, pénzhamisításra, börtönben s lágerban elkövetett erőszakra és terrorra (pl. ha valaki agyonüt egy spiclit vagy ráijeszt a lágerparancsnokságra); 1961 júliusában a tiltott valutaügyletekre; 1962 februárjában milicisták és munkásőrök életének fenyegetésére (pl. ökölrázással); erőszakos közösülésre és kicsit meglepetésszerűen: megvesztegetésre.

De természetesen csak ideiglenesen, csak addig, míg tökéletesen el nem törlik. Ma is így van írásban lefektetve.[310]

Mindebből pedig azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy Jelizaveta Petrovna (Erzsébet cárnő) alatt bírtuk ki legtovább a halálbüntetés nélkül.

Míg gondtalan vakságban töltjük életünk napjait, azt képzeljük, hogy a halálos ítélet csak néhány balszerencsétől Bujtott ember osztályrésze. Valahogy abban az ösztönös hiedelemben ringatjuk magunkat, hogy *mi* sohasem juthatunk a siralomcellába, hogy ehhez vagy igen nagy bűnt kell elkövetni vagy magasan a köznapi felett álló életet kell élni. Egész

[310] A SzU Legf. Tanácsának közleményei, 1959. 1. sz. – A SzU Bűntetőtörvényhozásának Alapjai, 22. l.

értékrendszerünknek el kell tolódnia ahhoz, hogy megértsük: a siralomcellákban a lehető legszürkébb embermassza ült, a lehető legköznapibb vétségek miatt, s bizony nem mindenkinek hullott ki kegyelem az urnából, hanem igen soknak „*magos*” (így nevezik a foglyok a „legmagasabb fokú büntetést”, mert nem szeretik a nagy szavakat, mindennek nyersebb s rövidebb nevet adnak).

Egy járási mezőgazdasági osztály agronómusa 1937-ben azért kapott halálos ítéletet, mert hibát követett el a kolhoz vetőmagjának analízisében (vagy mert nem a vezetőség szája íze szerint analizálta?)!

Ugyancsak 1937-ben Melnyikovot, egy cérnaorsókat gyártó háziipari szövetkezet elnökét azért ítélték halálra, mert a gőzgépből kipattanó szikrától tűz ütött ki a műhelyben. (Igaz, kegyelmet kapott, tíz évet.)

Feldman 1932-ben a Kreszti börtönben azért várt a kivégzésre, mert valutát találtak nála, Fajtelevics a konzervatóriumból pedig azért, mert tollhegynek való acélszalagot árusított. Az üzletelés ősi hagyománya, a zsidó kenyere és hobbyja, ugyancsak méltónak ítéltetett a halálra.

Csoda-e akkor, hagy Geraszkát halálra ítélték, ezt az Ivanovóból való parasztlegényt? Tavasszal, Mikola napján, mulatott egyet a szomszéd faluban, jól fölöntött a garatra s egy karóval a fenekére csapott – nem a rendőrnek, dehogy! – csak a rendőr lovának! (Igaz, hogy a milícia bosszantására kitépett egy deszkát a községi-tanácsháza faburkolatából, ugyanott elszakította a telefon zsinórját s így üvöltött: „Üsd a sátánfajzatot!”)

Sorsunk, hogy bejutunk-e vagy sem a halál-cellába, nem azon dől el, hogy elkövettünk-e valamit, csak azon, hogyan fordul a hatalmas kerék, mit hoznak a körülmények s mi van megírva a csillagokban. Például azon, hogy Leningrád blokád alatt van. Mit fog gondolni a város védelmét irányító Zsdanov elvtárs; ha a leningrádi GB nem kivégzéssel zárja le a vizsgálat alatt álló *ügyeket* ezekben a súlyos hónapokban? Nemde azt fogja hinni, hogy a Szervek henyélnek? Tehát főbenjáró illegális szervezkedéseket kell leleplezni, melyeket a németek irányítanak kívülről. Diktum-faktum: fel is fedeznek néhány bonyolult összeesküvést, s már nyúl is feléd, ahogy leningrádi fűtetlen szobádban aluszkálsz, a karmos fekete mancs. Ettől kezdve pedig nincs beleszólásod további sorsodba. Észreveszik, hogy valaki, mondjuk Ignatovszkij altábornagy, Nyevára néző ablakában állva fehér zsebkendőt vesz elő, hogy kifújja az

orrát: – *jeladás*! Ha ehhez hozzávesszük, hogy Ignatovszkij, aki mellesleg mérnök is, szeret elbeszélgetni műszaki problémákról a tengerészekkel, minden stimmel! Ignatovszkijt letartóztatják. Ütött a leszámolás órája! – most pedig nevezze meg szervezetének mind a negyven tagját! Ő pedig megnevezi. Mármost ha történetesen páholynyitogató valaki az Alexandrinszkij-színházban, nem nagy a valószínűsége annak, hogy őt is megnevezi. Ám ha professzor vagy a Technológiai Főiskolán, akkor rá is kerülsz a listára (már megint az az átkozott értelmiség!) – s volt-e csak egy szavad is ehhez az egészhez? Pedig aki rákerült erre a listára, azt agyon is lőtték!

Valamennyit! Konsztantyin Ivanovics Sztrahovics, a neves orosz hidrodinamikus életben maradásának külön története van. Valami még magasabb állambiztonsági fórum elégedetlenségének adott kifejezést: rövid a lista, túl keveset fognak agyonlőni! Erre Sztrahovicsot szemelik ki mint egy új, leleplezendő szervezet *centrumát*. Altsuller kapitány maga elé idézi: „Hogy képzeli ön? Azért sietett olyan buzgón bevallani mindent, hogy elterelje a figyelmet az illegális kormányról? Milyen szerepe volt abban önnek?” Sztrahovics tehát, míg továbbra is ott ült a siralomcellában, egy új vizsgálati procedúra kellős közepén találta magát. Beismeri; hogy kultuszminiszter volt (csak már minél gyorsabban vége legyen), de Altsullernek ez kevés. A vizsgálat tovább folyik. Közben kivégzik az Ignatovszkij-csoportot. Egy vallatás során Sztrahovics méregbe jön: nemcsak hogy élni nincs már kedve, de ebből a haldoklásból is elege van, főleg pedig torkig van a hazugsággal. Éppen valami nagykutya jelenlétében kérdezgették, mikor egyszerre rácsapott az asztalra: „Magukat kellene agyonlőni, egytől-egyig! Én pedig többet nem fogok hazudni maguknak! Ezennel visszavonok mindent, amit vallottam!” *Ez a kitörés mentette meg!* Nemcsak hogy a vizsgálatot szakították félbe, de meg is feledkeztek róla és hosszú időre ott hagyták a siralomcellában.

Könnyen elképzelhető, hogy az általános meghunyászkodás közepette sikerrel végződhet egy ilyen kétségbeesett kirohanás.

Ennyit meg-ennyit lőttek agyon, először ezreket, majd százezreket… Az ember oszt, szoroz, sóhajtozik, átkozódik – de ezek csak puszta számok maradnak; s bármily bénítóan hatnak is eszünkre, egy idő után elfelejtjük őket. Ám ha egyszer a kivégzettek fényképelt küldenék be a hozzátartozók egy kiadónak s albumot állítanának össze ezekből a fényképekből, többkötetnyi albumot, akkor ezt az albumot lapozgatva s elkésett pillantásunkkal ama kihunyt szemeket fürkészve bő útravalót meríthetnénk további életünkre. Ez a – hogy úgy

mondjuk – betűk nélküli olvasmány kitörölhetetlen emléket hagyna lelkünkben.

Egy ismerősöm otthonában, ahol volt foglyok is vannak a családban, az jött a szokásba, hogy márc. 5-én, a Fő-fő Gyilkos halála évfordulóján, teleraknak minden asztalt kivégzettek s lágerban elpusztultak fényképeivel, néhány tucat fényképpel, amennyit össze tudtak gyűjteni. A lakásban egész nap ünnepélyes, komoly hangulat uralkodik, akár a templomban vagy a múzeumban – gyászmuzsika szól, barátok érkeznek, szótlanul nézegetik a fényképeket, hallgatják a zenét, csendesen beszélgetnek, majd búcsú nélkül távoznak.

Mindenütt így kellene ennek lennie… Hogy legalább futólag felsebezze szívünket azoknak a szerencsétleneknek a halála.

Hogy NE HIÁBA LETT LEGYEN az egész!…

Véletlenül nálam is akad néhány kép. Nézzétek legalább ezeket.

Pokrovszkij Viktor Petrovics – agyonlőtték Moszkvában, 1918-ban, Strohbinder Alexandr, diák – agyonlőtték Petrográdban 1918-ban. Anyicskov Vaszilij Ivanovics – agyonlőtték a Lubjankában 1927-ben. Szvecsin Alexandr Andrejevics, vezérkari professzor – agyonlőtték 1935-ben. Reformatszkij Mihail Alexandrovics, agronómus – agyonlőtték 1938-ban Orelben. Anyicskova Jelizaveta Jevgenyevna – agyonlőtték a Jenyiszej-lágerban 1942-ben.

S hogy szokott lefolyni *ez az egész?* Milyen az, mikor valaki a halálát várja? Mire gondol? Milyen következtetésekre jut? Hogy viszik ki az áldozatot? Mit érez az utolsó pillanatban? S még számos „hogyan”, „miképpen”, „mit”…

Az ember beteges, de érthető kíváncsisággal akar bepillantani a függöny mögé (bár természetesen MINKET nem érhet az a sors…). Az is érthető, hogy akik életben maradtak, nem mesélhetnek a végső dolgokról – hisz ők kegyelmet kaptak.

A végső dolgokat a hóhérok tudják. De a hóhérok hallgatnak. (Az a híres *Ljosa bácsi*, a Kreszti hóhéra, aki hátracsavarta az áldozat kezét, rárakta a kézi bilincset, s ha felvezetés közben felordított a folyosó éji csendjében, hogy „Isten veletek, barátaim!”, kóclabdával tömte be a száját – már miért is mesélne nekünk? Nyilván ma is Leningrádban flangál, elegánsan kiöltözve. Ha találkoztok vele a szigeti sörözőben vagy a futballmeccsen – kérdezzétek ki őt!)

A *legvégét* azonban a hóhér sem tudja. Míg a kísérőzenét szolgáltató motor zúgásától megsüketülve beleereszti a golyót az előtte lévő tarkóba, arra van kárhoztatva, hogy tompa értetlenségben maradjon afelől, mit is csinál tulajdonképpen. A *végét* tehát ő sem tudja. A végét csak a meggyilkoltak tudják – vagyis senki sem tudja.

Valami homályosat, szavakkal alig kifejezhetőt persze az írói fantázia is tudhat arról, ami közvetlenül megelőzi a golyó behatolását, a hurok megszorulását.

Most, hogy megpróbálunk hozzávetőleges képet adni a halálraítéltek cellájáról, éppen a kegyelmet nyertek és az írók tanúságaira támaszkodunk. Tőlük tudjuk például, hogy egész éjjel nem alszanak, *várnak*. Csak reggel felé nyugszanak meg.

Narokov (Marcsenko): „Képzetes mennyiségek” c. regényében[311] melynek nem válik előnyére, hogy az író minden áron úgy akar írni, mint Dosztojevszkij, de még Dosztojevszkijnél is meghatóbban s szívszaggatóbban, véleményem szerint nagyon jó ábrázolását adja a siralomcellának s magának a kivégzésnek. Ellenőrzésére ugyan nincs mód, de valahogy meggyőzőnek tűnik.

Régebbi írók ábrázolásai, például Lennyid Andrejevé, ma már óhatatlanul a „régi jó idők” hangulatát idézik fel. De kinek a fantáziája alkothatott volna fogalmat arról, milyen lesz egy siralomcella 1937-ben? Üres térben lengett volna, aki ezt megkísérli, puszta képzeletének árva pókszálán: hogy hogyan várnak az elítéltek, hogy rezzennek össze minden neszre stb. stb. Ki tulajdonított volna a jövendő halálraítéltjeinek olyan előre nem is sejthető élményeket, mint például azt, hogy:

1. a halálraítéltek *fáznak*, mert cementpadlón alszanak s a cella hőmérséklete az ablaknál mínusz három fok (Sztrahovics). Megfagy a nyomorult,

2. a halálraítéltek *össze vannak zsúfolva s fuldokolnak a léghiánytól*. Egy egyszemélyes cellába hetet (ez a MINIMUM!), tízet, tizenötöt, de még HUSZONNYOLCAT is begyömöszölnek (Sztrahovics, Leningrád, 1942.) S így összepréselődve ülnek ott hetekig, HÓNAPOKIG! Mi ehhez képest az a lidércnyomás, melyet „A hét akasztott” (Leonyid Andrejev) ábrázol? Már senki sem gondol a kivégzésre, nem fél az agyonlövetéstől, minden problémája az, hogy nyújthatná ki itt és most a lábát, hogy fordulhatna a másik oldalára, hogy jutna egy korty levegőhöz!

[311] Csehov-kiadó.

Amikor 1937-ben egyidejűleg 40.000 ember ült Ivanovo börtöneiben (az NKVD házibörtönében, az 1-es és a 2-es sz. börtönben, továbbá a KPZ-fogdában), holott azok befogadóképessége csupán 3-4000 volt – a 2-es börtönben például vizsgálati foglyok, lágerra és halálra ítéltek, amnesztiát nyertek s ráadásul közönséges tolvajok voltak összehányva, s ez a népcsődület NAPOKON KERESZTÜL egyetlen óriási cellában ÁLLT, ember ember mellett, de olyan szorosan, hogy a kezüket sem mozdíthatták, akit pedig nekinyomtak a priccseknek, az lábát törte. Ez télen volt, s hogy meg ne fúljanak, kinyomták az ablaküveget. (Ebben a cellában várta halálát – ítéletét már megkapta a galambősz Alalikin, aki 1898-tól kezdve tagja volt a Szoc. dem. pártnak, a bolsevik pártból azonban kilépett 1917-ben, az áprilisi tézisek után.)

<04. V. P. Pokrovszkij>

<05. A. Strohbinder>

<06. M. A. Reformatszkij>

<07. V. I. Anyicskov>

<08. A. A. Szvecsin>

<09. J. J. Anyicskova>

3. a halálraítéltek *éheznek*. Az ítélethirdetést követő hosszú várakozási időben nem a kivégzéstől való félelem gyötri őket elsősorban, hanem az éhség: hacsak egyszer jóllakhatnának! Alexandr Babics 1941-ben 75 napot töltött a siralomcellában a krasznojarszki börtönben. Már mindenbe beletörődött, úgy várta a kivégzést, mint sikertelen életének egyetlen lehetséges befejezését. Az *éhezéstől fel volt puffadva*, mikor halálos ítéletét tíz évre változtatták, ilyen állapotban kezdte meg láger-életét. – Mennyi a rekordidő, melyet egy fogoly a halálraítéltek cellájában tölthet? Senki sem tudja. Vszevolod Petrovics Golicin, rangelső (!) az elítéltek cellájában, 146 napot töltött ott 1938-ban. De vajon ez-e a rekord? A szovjet tudomány büszkesége, N. I. Vavilov akadémikus hónapokig, talán EGY ÉVIG IS várt kivégzésére! Mint halálraítéltet evakuálták a szaratovi börtönbe, ott egy ablaktalan cellában ült, s mikor 1942 nyarán kegyelmet kapott s egy közös cellába került, járni sem bírt, két oldalról támogatva vezették ki sétára.

4. A halálraítéltek *nem részesülnek orvosi segélyben*. Ohrimenko hosszú ideig ült 1938-ban a siralomcellában és súlyosan megbetegedett. Nem csak hogy kórházba nem vitték, de sokáig még orvost sem hívtak hozzá. Mikor pedig mégiscsak megjött az orvos, akkor sem lépett, be a cellába, csak az ajtó

rácsán dugott be neki valami porokat, anélkül, hogy megvizsgálta vagy kikérdezte volna. Sztrahovicsnak pedig víz gyűlt a lábába, szólt a felügyelőnek, mire küldtek neki… egy fogorvost.

De ha beavatkozik is az orvos, mit csináljon? Kezelje a halálraítéltet s nyújtsa meg a halálvárás idejét? Vagy azzal árul-e el nagyobb emberséget, ha sürgeti, hogy minél előbb lőjék agyon? Itt van például még egy eset Sztrahovics történetéből: bejön az orvos, tárgyal a napossal és sorban rábök az elitéltekre: „Ennek vége! ennek is… meg ennek is!…” (a disztrófiás eseteket mutatja meg így a naposnak, méltatlankodva, hogy nem szabad így kínozni az embereket, ideje lenne már agyonlőni őket!)

Dehát miért tartották olyan sokáig az elítélteket? Talán nem volt elég hóhér? Ennék megértéséhez abból kell kiindulnunk, hogy nagyon sok halálraítéltnek javasolták, szinte *könyörögtek* nekik, hogy írják alá a kegyelmi kérvényt, akik pedig megmakacsolták magukat, mert unták már a huzavonát, *azok nevében maguk írták alá*. A papíros vándorútja a gépezet útvesztőiben aztán nem is szokott néhány hónapnál hamarabb befejeződni.

Nyilván arról van itt szó, hogy két különböző hivatal érdekszférái érintkeztek s ütköztek egymással. A vizsgáló-ítélkező hatóság (a Katonai Kollégium tagjaitól hallottuk, hogy a kettő egy és ugyanaz) hajmeresztő szörnyűségek leleplezésére vadászott, s az agyonlövés volt az egyetlen szóba jöhető fenyítés, amit a vádlottakra mérhetett. De mihelyt kimondták a halálos ítéletet és csatolták a nyomozati-törvényszéki anyaghoz, őket többé már nem érdekelték azok a kócbábuk, akiket elítélteknek hívnak, hisz úgysem volt semmiféle „szervezkedés”, és az állam üdvére, nézve tökéletesen közömbös, életben maradnak-e az elítéltek vagy meghalnak. Így aztán az utóbbiak további sorsa teljesen a börtönhatóságok gondjaira maradt, a börtönhatóságok pedig, melyek GULag udvari szállítói voltak, már gazdasági szempontból tekintették a foglyokat, *irányszámaik* nem azt célozták, hogy minél többet agyonlőjenek, hanem hogy minél több munkaerőt küldjenek a Szigetcsoportra.

A Nagy Ház börtönigazgatója, Szokolov is ebből a szempontból nézte Sztrahovicsot, aki végül is *elunta magát* a siralomcellában, papírt és ceruzát kért, hogy tudományos problémákkal foglalkozzék. Először „A folyadék és a benne mozgó szilárd test kölcsönhatásáról” írt egy füzetkét, valamint „A lövedék, rugók és lökhárítók méretezéséről”, majd „A szilárdság-elmélet alapjairól”; akkor már külön „kutató cellát”

utaltak ki neki, jobban táplálták; a leningrádi frontról kezdtek befutni a megrendelések is, s ő kidolgozta nekik „A repülőgépek össztűz alá vételét". A vége az lett, hogy halálos ítéletét Zsdanov tizenöt évre változtatta (de csak az országos posta lassúsága miatt jött meg valamivel később Moszkvából a szokásos *kegyelmi végzés*, mely nagylelkűbb volt Zsdanovnál s csak egy *tízest* utalt ki neki.[312]

N. P., a matematika docense, ugyancsak a siralomcellában ült, amikor Kruzskov nyomozó (az az, az az enyveskezű!) jónak látta kizsákmányolni őt saját személyes céljaira. Mint mondta, ő levelező tanfolyamon vesz részt; *magához hivatta* tehát P.-t a siralomcellából, s megoldatta vele azokat a feladatokat „a komplex változó függvényének elméletéről", melyeket ő maga (de valószínűleg még csak nem is ő) kapott házi dolgozatul.

Nos; tudott-e hát a világirodalom valami lényegeset a halálraítéltek szenvedéseiről?

Végül, mint Cs...v mesélt, a *vizsgálat* is felhasználhatta a „meggyőzés" eszközeként a halálraítéltek celláját. Krasznojarszkban két embert, akik vonakodtak beismerő vallomást tenni, sebbel-lobbal „törvény elé állítottak", – „halálra ítélték" majd berakták őket a siralomcellába. (Cs…v úgy fejezi ki magát, hogy „törvényszéki színjátékot" rendeztek; de ott, ahol minden törvényszék színjáték, milyen névvel illessük az ilyen ál-bíráskodást? Színpad a színpadon? színjátékba épített színjáték?) Jókora kortyokban nyelették ott velük a halálhangulatot. Később két „kotlóst" is betettek, állítólagos halálraítélteket. Ezek szörnyen *bándigálták*, hogy olyan nyakasak voltak a vizsgálat alkalmával, s az őrrel üzentek a vizsgálóbírónak, hogy mindent készséggel aláírnak. Alá is írattak velük egy nyilatkozatot, majd elvitték őket a cellából, még hozzá *nappal*, tehát nem kivégzésre.

Hogy mit éreztek ebben a cellában az *igazi* halálraítéltek, akiket játékszerül használt fel a vizsgálóbíró – hogy lám, ezek itt „magukba szálltak" s megkegyelmeztek nekik! – azzal ki törődik? Majd hozzáírjuk a rendezői költségekhez!

Beszélik, hogy 1939-ben Konsztantyin Rokosszovszkijt, a leendő marsallt kétszer is kivitték az éjszakai erdőbe álkivégzésre. Rászegezték, majd leeresztették a puskákat, aztán visszavitték a börtönbe. Ebben az esetben is vallatási eszközül

[312] Sztrahovics börtönben írt füzetei máig épségben megvannak. Rács mögötti „tudós-karrierje" azonban még csak ezután kezdődött. Később az ő vezetésével dolgozták ki a turbó-lökhajtásos motor egyik első tervezetét a Szovjetunióban.

használták fel a halálos ítéletet. De „nyicsevo”, el van boronálva, kutyabaja, s még csak zokon sem vette.

Mikor pedig a végrehajtásra kerül a sor, a legtöbben ellenkezés nélkül hagyják megölni magukat. Mitől van a halálos ítéletnek ilyen hipnotizáló hatása? Akik kegyelmet kaptak, alig tudnak olyan esetről, hogy valaki ellenszegült volna, mikor kivitték a cellából. De azért vannak ilyen esetek is. A leningrádi Kresztiben 1932-ben az elítéltek elszedték az őrök pisztolyait és tüzet nyitottak. Azóta azt a módszert követik, hogy miután kinőzték maguknak a lesőn át, kit kell elvinni, egyszerre öt fegyvertelen őr ront be a cellába s mind arra az egyre veti magát. A cellában ugyan nyolc-tíz halálraítélt is van, de mindegyik kegyelmi kérvénnyel fordult már Kalinyinhoz, mindegyik bocsánatot vár, így hát „csak halj meg te ma, én majd holnap!” Utat engednek, érzéketlenül nézik, hogy kötik gúzsba az áldozatot, hogy tömik be a száját egy gumilabdával, ha segítségért kiabál. (Ha gumilabdát, közönséges gyerekjátékot látsz, eszedbe jut-e, mi mindenre lehet azt használni?... A dialektikus módszer előadójának figyelmébe ajánljuk ezt a kitűnő példát!)

Ó, a remény! Erősíti-e vagy inkább gyöngíti az embert a remény? Ha az elítéltek valamennyi cellában közös-akarattal megfojtották volna a benyomuló hóhérokat, nem szűntek volna meg a kivégzések sokkal biztosabban, mint a Központi VB-hez küldött kegyelmi kérvények nyomán? Ha már úgyis a sír szélén vagyunk, miért nem állunk ellen?

De hiszen már a letartóztatás pillanatában eldőlt a sorsunk! Mégis úgy csúsztak-másztak a letartóztatottak a remény keskeny ösvényén, mintha térdből levágták volna a lábukat.

▯▯▯

Vaszilij Grigorjevics Vlaszov felidézi azt az éjszakát az ítélet után, amikor a sötétben kísérték Kadij utcáin s négy felől négy pisztolyt szegeztek rá: az járt a fejében, hogy csak agyon ne lőjék ott helyben, alattomosan, mintegy szökési kísérlet ürügyén. Vagyis még mindig nem tudott hinni elítéltetésében! Még mindig reménykedett, hogy életben marad...

A milícia őrszobáján tartották fogva. Ráfektették az íróasztalra, két-három milicista strázsált mellette szakadatlanul a petróleumlámpa fényénél. Beszélgettek egymás közt: „Csak hallgattam, hallgattam négy napon át, mégsem értem, miért ítélték el hát őket?” – „Nem is a mi eszünknek való az!”

Vlaszov öt napot s öt éjjelt töltött ebben a szobában; az ítélet megerősítésére vártak, hogy ott Kadijban lőhessék agyon őket: bajos volt a halálraítéltek szállítása. Valaki táviratilag kegyelmet kért Vlaszov nevében: „Nem érzem magam bűnösnek, kérem, hagyjanak életben”. Válasz nem jött. Ezekben a napokban úgy reszketett a keze, hogy a kanalat sem tudta szájához vinni, úgy ivott a tányérból. Kljugin be-be jött hozzá egy kis gúnyolódásra. (Kevéssel a kadiji ügy után át fogják helyezni Ivanovóból Moszkvába. Abban az évben meredeken íveltek fel GULag egére s hullottak alá ezek a vérvörös csillagok. Közel volt már az idő, hogy őket is beleszórják abba a bizonyos gödörbe, de ők még nem sejtették.)

Mivel sem jóváhagyás sem kegyelem nem jött, el kellett szállítani Kinyesmába a négy elítéltet. Négy másféltonnásra rakták őket, mindegyiken hét milicista volt egy-egy elítélttel.

Kinyesmában a kolostor pincéje várta őket (a kolostor-épületeknek, miután megtisztítottuk őket a szerzetesi ideológiától, igen jó hasznát vettük!) Ott egyéb halálraítélteket csaptak hozzájuk és rabszállító vagonban vitték őket Ivanovóba.

Ott a teherpályaudvaron hármukat – Szaburovot, Vlaszovot és egy idegen csoportbelit – különvették, a többit rögtön elvitték, nyilván agyonlőni, hogy ne terheljék a börtönt. Így vett búcsút Vlaszov Szmirnovtól.

Hármukat aztán az 1-es sz. börtön udvarára vitték s négy órán át, miközben egyre újabb szállítmányokat hoztak, vizsgáltak át és vittek el, ott tartották őket a nyirkos októberi hidegben. Még egyáltalában nem lehettek biztosak afelől, nem végzik-e ki őket aznap. Ezt a négy órát ki kell ülni a földön s gondolni erre is arra is. Volt úgy, Szaburov azt hitte, kivégzésre viszik (pedig csak a cellába vitték). Nem kiabált, de úgy belemarkolt a szomszédja karjába, hogy az felordított a fájdalomtól. Az őrség szuronyokkal bökdösve és húzkodva hurcolta el Szaburovot.

A börtönben négy siralomcella volt, ugyanazon a folyosón, amelyen a kiskorúak és a betegek cellái. A siralomcelláknak kettős ajtajuk volt: az egyik közönséges faajtó lesőlyukkal, a másik vasrácsos; mindegyiken két zár volt (a kulcsok elosztva a felügyelőnél és a tömbparancsnoknál, úgy, hogy egyik a másik nélkül nem nyithatta ki). A 43-as cellának közös fala volt a vallató szobával, s éjjelenkint, míg az elítéltek a halálukat várták, fülükbe hasítottak a kínzottak jajkiáltásai.

Vlaszov a 61-es cellába került. Egyes cella volt: hossza öt méter, szélessége alig több egy méternél. Tömör vassal szilárdan a padlóhoz rögzítve két vaságy állt benne, mindegyiken két-két elítélt feküdt fejtől-lábtól. Rajtuk kívül még tizennégy hevert keresztben a cementpadlón.

Egynek-egynek kisebb helyet adtak a halálvárásra egy négyzet-arsinnál (kb. 0,5 m^2), pedig a régiek is úgy tudták, hogy a holtnak is joga van *három arsin* földre – Csehov szerint ez is kevés,

Vlaszov megkérdezte tőlük, rögtön agyon szokták-e lőni az embereket. „Látod, mi már rég itt ülünk, mégis élünk…”

Ezzel kezdetét vette a várakozás, az a bizonyos közismert: éjjel nem alusznak, teljes elesettségben várják elhurcolásukat, hallgatják a folyosóról hangzó neszeket (ez a hosszúra nyúló várakozás is aláássa ám az ember ellenálló képességét!) Különösen akkor feszült az éjszaka, ha nap közben valakinek kegyelmi végzés jött: az már elment, örömében kurjongatva, a cellában pedig megsűrűsödött a félelem – hisz a kegyelmi végzéssel egyidőben ma valakire elutasítás zuhant alá a magasból, s éjjel majd jönnek valakiért.

Éjszaka néha zördül a zár, megáll a szívverés: engem? jaj, csak ne engem! – pedig a „vertuháj” csak valami hülyeségért nyitotta ki a faajtót: „Szedjék le a holmit az ablakdeszkáról!” Ez az ajtónyitás úgy lehet mind a tizennégynek egy évvel közelebb hozza jövendő halálát; lehet, hogy csak ötvenszer kellene így rájuk nyitni, nem is volna szükség golyóra! – mégis, milyen hálásak, hogy nincs semmi „hézag”: „rögtön leszedjük, parancsnok polgártárs!”

A reggeli szükségremesés után a félelemtől felszabadultan aludtak el. Azután bejött az őr a balándás kannával s így szólt: „Jó reggelt!” A szabályzat szerint a második, a rácsos ajtót csak a börtönnapos jelenlétében szabad kinyitni, de tudjuk, hogy az emberek jobbak és lustábbak, mint szabályzataik s utasításaik – így hát reggel a felügyelő a napos nélkül lépett be a cellába s igaz emberséggel nem, ez még több, mint egyszerűen emberséges! – köszönt rájuk: „Jó reggelt!”

Mert a világon kinek lett volna még ilyen jó ez a reggel, mint nekik! Hálásan ezért a meleg hangért s azért a meleg löttyért most már délig szunnyadtak. (Tulajdonképpen csak reggel ettek! Mikor nappal felébredtek, sokuk már nem tudott enni. Ha valaki csomagot kapott – a rokonok vagy tudtak vagy nem tudtak a halálos ítéletről – az élelem közpréda volt a

cellában, de csak hevert és megromlott a fülledt, nyirkos levegőtől.)

Nappal még valami élénkség is volt a cellában. Benézett a tömbparancsnok – a mogorva Tarakanov vagy a jóindulatú Makarov – kérvény-űrlapokat rakott eléjük, kérdezgette, nem akar-e, akinek pénze van, dohányt hozatni a kantinból. Az ilyen kérdések néha groteszkül hatottak, máskor túlontúl is emberségesnek tűntek: megjátsszuk, hogy itt nem is halálraítéltek vannak?

Az elítéltek kinyomkodták a gyufásdobozok fenekét, kipontozták, mint a dominót és játszottak. Vlaszov akkor érezte jól magát, ha valakinek a szövetkezetről mesélhetett, ez a téma mindig komikus színezetet nyert az ő előadásában.[313] Jakov Petrovics Kolpakov, a szudogdai járás VB elnöke, aki 1917 tavaszán a fronton lett bolsevik, heteken át csak ült, ült, ugyanabban a helyzetben, fejét két tenyere közé szorítva, könyökével a térdén s állhatatosan meredt a falnak ugyanarra az egy pontjára. (Vidám, szívderítő emlékei lehettek 1917 tavaszáról!...) Vlaszov fecsegése bosszantotta: „Hogy be nem áll a szád!...” – „Hát te, talán a mennyországba készülsz?” – morrant rá vissza Vlaszov, aki még a gyors beszédben is megőrizte kerek „o” hangjait. – Azt azonban feltettem magamban, hogy megmondom a hóhérnak: kizárólag a te lelkeden szárad az én halálom, nem a bírákén, nem az ügyészekén – nyomja csak a lelkedet, míg élsz! Ha ti, önkéntes hóhérok, nem volnátok a világon, akkor nem lennének halálos ítéletek sem. – Aztán csak öljön meg a rohadék!

Kolpakovot agyonlőtték; Konsztantyin Szergejevics Arkagyevet is, az alexandrovi járás (Vlagyimir-terület) mezőgazd. osztályának vezetőjét. Tőle valahogy különösen nehezükre esett a búcsú. Éj közepén topogott be érte az ohrana hat embere, borzasztóan sürgős volt nekik, ő pedig szelíd, jól nevelt fiú, sokáig forgatta, gyűrögette kezében a sapkáját, halogatva az istenhozzádot, búcsúját az utolsó földi emberektől. S mire kimondta a végső búcsúszót, már hangja is alig volt szegénynek.

Az első pillanatban, amikor kipécézik az áldozatot, a többiek megkönnyebbülést éreznek: „nem engem!” – de rögtön, ahogy elvonulnak az áldozattal, alig érzik kevésbé nyomorultnak magukat, mint az, akit elvittek. Másnap aztán egész nap leverten hallgatnak, s nem esznek semmit.

---

[313] A szövetkezetről szóló történetei figyelemreméltóak, külön ismertetést érdemelnének.

Egyébként Geraszka, az, aki a községi tanácsot dúlta, sokat evett és aludt, a maga paraszti módján alkalmazkodva a helyi viszonyokhoz. Valahogy nem fért a fejébe, hogy őt agyonlövik. (Nem is lőtték agyon, *tízessel* megúszta.)

Némelyek cellatársaik szemeláttára három-négy nap alatt megőszültek.

Mikor ilyen hosszúra nyúlik a halálra várás, az emberek haja is megnő; a cellát nyiratkozni, fürödni viszik. A börtönélet halad a maga kitaposott útján, nem törődik az ítéletekkel.

Volt, aki összefüggéstelenül kezdett beszélni, elvesztette ép eszét – mindegy, ott hagyták a cellában, várjon csak tovább a sorsára. Aki megháborodott a halálraítéltek cellájában, azt elmebetegen is agyonlőtték.

Kegyelmi végzések elég szép számmal érkeztek. Éppen akkor, 1937 őszén vezették be a forradalom óta először a tizenöt- és húszévi börtönt, ezeket sűrűn osztogatták kivégzés helyett. De kicserélték tízesre, sőt *ötösre* is! Mert a csodák országában ilyen csodák is történhetnek: aki tegnap éjjel még méltó volt a halálra, az ma reggel gyerekbüntetést kap mint kis bűnös, a lágerban akár őrkíséret nélkül is mozoghat.

Az ő cellájukban ült V. N. Homenko is, hatvanéves kubányi, volt kozák jeszaul. Ő volt a cella „lelke”, ha ugyan a siralomcellának van lelke, tréfált, mosolygott a bajuszába, nem látszott, hogy el lenne keseredve. – Még a japán háború után vált képtelenné sorkatonai szolgálatra. Lótenyésztésre képezte át magát, a gubernium helyi kormányához volt beosztva, a 30-as években az Ivanovo-terület mezőgazd. osztályánál ő lett „a Vörös Hadsereg lóállományának felügyelője”, vagyis ő gondoskodott arról, hogy a hadsereg a legjobb lovakat kapja. Azért tartóztatták le s ítélték halálra, mert kártevő szándékkal a három évesnél fiatalabb csikók kasztrálását ajánlotta, s ezzel „alá akarta ásni a Vörös Hadsereg ütőképességét”. Homenko fellebbezést nyújtott be. Ötvenöt nap múlva bejött a tömbparancsnok s közölte vele, hagy fellebbezésére nem az illetékes hivatal címét írta rá. Homenko ott helyben, a papírt a falnak nyomva, a tömbparancsnok ceruzájával áthúzta a régi címzést, fölébe írta az újat, mintha egy csomag cigaretta megrendeléséről volna szó. Ezzel az ákombákom javítással vándorolt a fellebbezés további hatvan napig, úgy, hogy Homenko már négy hónapja várta a halált. (Már miért ne várná, akár egy-két évig is! – hisz mindnyájan éveken át csak őt várjuk, a Kaszást. Talán nem halálraítéltek cellája az egész világ?...) Végül megjött neki – *a teljes rehabilitálás!* (Időközben ugyanis

Vorosilov is úgy intézkedett, hogy kasztrálni kell a csikókat). *Ma még a fejed bánja – holnap: igyunk rája!*

Szép számmal érkeztek a kegyelmi végzések, s ez sokakban egyre több reményt keltett. De Vlaszov, összehasonlítva a saját ügyét, főleg pedig a bíróság előtti viselkedését másokéval, úgy találta, hogy neki rosszabbul áll a szénája. S valakit csak agyon is kell lőni, nem? Legalább a felét azoknak, akiket elítéltek? Úgy gondolta, hogy ő biztosan beleesik. Mindamellett nem akarta beadni a derekát. A pesszimizmus, jeliemének ez az alapvonása, nála ellentétes magatartást eredményezett: el volt szánva, hogy a végsőkig dacolni fog.

Erre alkalom is adódott. Csingulin, az ivanovói GB nyomozóosztályának parancsnoka, mikor egy ízben bejött a börtönbe, valami okból (nyilván azért, hogy csiklandozza kicsit az idegeket) kinyittatta cellájuk ajtaját és megállt a küszöbön. Beszélni kezdett valamiről, aztán hirtelen megkérdezte:

– Ki van itt a kadiji ügyből kifolyólag?

Rövidujjú selyem ing volt rajta, amilyenek éppen akkoriban kezdtek feltünedezni, s még feminin benyomást keltettek. A bőre vagy az inge valami pacsulival volt átitatva, az illat a cellába is beáramlott.

Vlaszov fürgén az ágy tetejére ugrott s átható hangon rikoltotta:

– Hát ez meg miféle gyarmati tiszt? Ki innen, gyilkos! – S jó sűrű köpést loccsantott Csingulin képébe.

Telibe talált!

Az pedig csak letörölte és elment. Mert abba a cellába neki csak hat őr kíséretében volt joga belépni, ha ugyan egyáltalán beléphetett.

Olyan nyúl, akinek józan esze van, persze nem tesz ilyet. Mert hátha éppen ennél a Csingulinnál fekszenek most a papírjai, s tőle függ, láttamozza-e a kegyelmi végzést. Biztosan nem ok nélkül kérdezte, hogy „ki van itt a kadiji ügyből kifolyólag?” Talán éppen azért jött.

De van úgy, hogy betelik a mérték, s nem akarunk többé józan nyulak lenni, nem bírja a gyomrunk. Mikor a nyúl, fejében megvilágosodik az a köznapi igazság, hogy minden nyálból óhatatlanul hús és prém lesz, ezért csak haladékot nyerhet, életet nem. Amikor ki kell üvöltenünk magunkból, hogy „Legyetek átkozottak, lőjetek agyon minél előbb!”

Ez a düh és elkeseredés hatalmasodott el egyre jobban Vlaszov lelkén, mikor már negyvenegy napja várt a kivégzésére. Az ivanovói börtönben kétszer is felszólították, hogy adjon be kegyelmi kérvényt, de ő nemet mondott.

A negyvenkettedik napon aztán kihívatták és egy boxba vitték s közölték vele, hogy a Legfelsőbb Tanács Elnöksége a halálos ítéletet húszévi javító-munkatáborra és ezt követő öt évi jogfosztásra változtatta.

Vlaszov sápadt arcán görbe mosoly jelent meg, s még akkor is eltalálta, mit kell mondani:

– Furcsa! Engem azért ítéltek el, mert nem hittem, hogy a szocializmus győzhet egy országban. De talán Katinyin hisz ebben, ha feltételezi, hogy hazánkban még húsz év múlva is szükség lesz lágerokra?...

Húsz év múlva... – ez akkor végtelen sok időnek látszott.

Lágerokra azonban, különös módon, még harminc év múlva is szükség volt...

<10. V. G. Vlaszov>

12.
A börtönbüntetés

Milyen jó orosz szó is ez: *osztrog* (börtön, fegyház), micsoda erő árad belőle! Mily remekbe van kovácsolva! Benne van – érezzük – a börtönfalak erőssége, melyek közül nem lehet kitörni. S mi mindent idéz fel ez a hat betű! *Szigort* (sztrogoszty), *szigonyt* (osztroga), *metsző élt* (osztrota) – mint az ember képébe hasító tüskék, mint a fagyos arcba csapó hóvihar, mint a Lágerövezet kihegyezett karói vagy mint a drótkerítés szegei; aztán közeli asszociáció fűzi a *vigyázatossághoz* is (osztorozsnoszty) – a rab vigyázatossága; no, meg a *szarvhoz* (rog). Bizony, ott meredezik a szarv, előre szegeződik, egyenesen minket vesz célba!

Ha pedig futólag áttekintjük az orosz börtönintézmény egészének, a kialakult börtön-szokásoknak, rendtartásnak történetét, mondjuk 90 évre visszamenőleg, akkor már nemcsak egy, hanem két szarvat is felfedezünk. A „népakarat” terroristái a szarv leghegyéből kaptak kóstolót, amelynek döfését, még ha mellcsontját érte is valakinek, lehetetlen volt kibírni. Lassanként azonban legömbölyödött s vesztett erejéből a szarv, majd tövig kopott, mintha már nem is szarv lett volna, csak egy bozontos, széles homlok (ez volt a helyzet a XX. sz. elején) – de aztán (1817 után) hamarosan kitapinthatók voltak a másik szarv első göböcskéi, s azokból, ó jaj, azokból – a rendreutasításokból, abból, hogy „önnek nincs joga” – kezdett nőni-nődögélni, keskenyedni, hegyesedni, szarusodni; mígnem 1938-ban közvetlenül a nyaka alá, kulcs-csontja gödrébe döfte az embereknek: *tyurzak*![314] S mint valami vészharang, mely évenként csak egyszer kondul valahol a messzi éjszakában: TON-n-n!...[315]

Ha már- most a fenti hasonlatot valamelyik schlüsselburgi fogoly tanúságával vetjük egybe,[316] valóban azt találjuk, hogy kezdetben rendkívül zordak voltak a börtönviszonyok: a rabok számozva vannak, nem is szólítják őket nevükön; a zsandárok mintha csak Lubjanka iskolájában nyertek volna kiképzést: nincs egy emberi szavuk. „Mi...” – kezdi félénken a rab, – „Beszéljen csak a maga nevében!” – torkolják le azonnal. A cellában síri csend és örök félhomály honol, az ablakon tejüveg, a padló cementes. A szellőzőt naponta negyven percig tartják csak nyitva. A koszt: üres káposztaleves és kása. A könyvtár nem ad

[314] *Tyur*emnoje *Zak*ljucsenyije – börtönbüntetés.
[315] TON – Tyurma Oszobogo Naznacsenyija (Különleges rendeltetésű börtön).
[316] Vera Figner: Zapecsatlennij Trud (Emlékiratok).

ki szakirodalmat a foglyoknak. Két évig senkivel sem érintkezhetnek. Papírt is csak a harmadik évben adnak; megszámozzák a lapokat.[317]

A szarv azonban később tompulni kezd s egyre több szabadságot enged. Megjelenik a fehér kenyér, a teához a cukor, s akinek pénze van, egyébbel is kipótolhatja. A dohányzás nincs megtiltva; az ablakokra átlátszó üveg kerül; a szellőztetőt állandóan nyitva tartják; a falakat élénkebb színűre festik; a pétervári könyvtárból kölcsönzőjegyet lehet váltani s könyveket rendelni; az udvar szektorai közé rácsos kerítést húznak, a foglyok beszélgethetnek, akár előadásokat is rendezhetnek. Amellett egyre újabb követelésekkel fordulnak a börtönigazgatósághoz: földet akarnak, egyre több földet. Már két hatalmas börtönudvart felparcelláztak nekik veteményes kertül. Virág és zöldség díszlik ott, kb. 450 különböző fajta. A börtönnek szakirodalmi gyűjteménye van, asztalos- és kovácsműhelye, a foglyok már keresnek is, a pénzükön könyveket vásárolhatnak, még hazai szakkönyveket s politikai irodalmat is,[318] továbbá külföldi lapokat. Hozzátartozóikkal szabadon levelezhetnek. Akár egész nap sétálhatnak.

Hovatovább – írja Figner visszaemlékezéseiben – „már nem a felügyelő kiabált velünk, hanem mi kiabáltunk a felügyelővel". Mikor 1902-ben egy felügyelő vonakodott továbbítani Vera Figner panaszát, az utóbbi *letépte a felügyelő paroliját!* S mi történt? Kiszállt egy katonai nyomozótiszt és sűrűn *kérte a bocsánatot* Fignertől a felügyelő bárdolatlanságáért.

Hogy kophatott le ennyire, hogy laposodhatott el az a szarv? Figner ezt egyrészt némely parancsnokok emberséges érzületével magyarázza, másrészt azzal, hogy „a zsandárok jó viszonyba kerültek a foglyokkal", összeszoktak velük. Sokat jelentett továbbá a foglyok határozott, tekintélyt parancsoló fellépése, tudtak „viselkedni". Én azonban azon a véleményen vagyok, hogy itt a korszellemnek volt döntő jelentősége, annak a mindenütt érezhető szabad szellőnek, mely friss, harmatos fuvallatával megelőzte a viharfelhőt s akkor már az egész társadalmat megérintette. Ha ez nincs, párttörténeti szemináriumokra lehetett volna befogni minden hétfőn a zsandárokat, a gyeplőket pedig olyan szorosra húzni, amennyire csak lehet. Vera Nyikolajevna pedig sohasem írta volna meg

[317] M. Novorusszkij adatai szerint Schlüsselburgban 1884 és 1906 között hárman lettek öngyilkosok és öten őrültek meg.

[318] P. A. Kraszikov (aki majd hallra fogja ítélni Venyjamin metropolitát a *Tőké*t olvassa a Péter-Pál erődben (de csak egy évig, mert azután kiszabadul).

emlékiratait, mert a paroli letépéséért *kilenc gramm ólmot* kapott volna a tarkójába a pincében.

A cári börtönrendszer természetesen nem magától lett olyan rozoga és tehetetlen, hanem attól, hogy az egész társadalom, a forradalmárokkal egyetértésben, ott rongálta s tette nevetségessé, ahol tehette. A cárizmus nem a februári utcai harcokban vesztette el a játszmát, hanem néhány évtizeddel korábban, amikor jó családok gyermekei dicsőségnek kezdték tartani, ha börtönbe zárták őket, csapat- és gárdatisztek pedig a tiszti becsülettel összeférhetetlennek, hogy kezet fogjanak egy zsandárral. S minél gyengébbé vált a börtönintézmény, annál élesebben domborodott ki a *politikaiak erkölcsi fölénye*, a politikai pástok tagjai ármál világosabban tudatára ébredtek saját erejüknek, speciális törvényeik erejének és fölényének az állam törvényeivel szemben.

Ebben az állapotban találta Oroszországot Tizenhét, mely Tizennyolcat hozta a vállán. Azért térünk rá rögtön 1918-ra, mert vizsgálódásunk tárgya nem engedi meg, hogy 1917-nél időzzünk. Február kiürített minden politikai börtönt, vizsgálati fogházat és kényszermunka-fegyházat – igazán rejtély, hogy élték át ezt az esztendőt a fegyőrök és a foglárok, bizonyára kertecskéikben tettek-vettek, krumplit ültettek. (1918-tól jobbra fordult a sorsuk; a Spalernaja-börtönben még 1928-ban is szolgálták az új rendszert, s miért ne szolgálták volna?)

Már 1917 decemberében kezdett kiderülni, hogy börtönök nélkül nem megy, hogy egyeseket egyszerűen nem lehet máshol tartani, mint rács mögött (vö. a II. fejezettel) – mégpedig azért nem, mert nincs helyük az új társadalomban: Átlopakodtak tehát a szarvakat elválasztó közön és kezdték kitapogatni a második szarv dudorait.

Persze azzal a kijelentéssel kezdték, hogy a cári börtön borzalmai nem fognak megismétlődni; hogy szó sem lehet holmi *zaklató fegyelmezésről*, kötelező csendről, egyes celláról, séta alatti elkülönítésről, libasorban, taktusra menetelésről, de még arról sem, hogy kulcsra zárják a cellákat.[319] – Jöjjenek csak össze a kedves vendégek, társalogjanak kedvükre, szidják csak egymás közt a bolsevikokat! Az új börtönhatóság figyelmét egyelőre a katonai szolgálat, a határok védelme foglalta le, valamint a cárizmustól örökölt börtönépületek átvétele (*ezt* az állami intézményt kivételesen nem kellett lerombolni s új alapokra építeni). Mint kiderült, a legfontosabb „centrálokat" és fegyházakat szerencsére nem nagyon rongálta meg a

[319] „A börtönökről..." c. gyűjteményből (Visinszkij).

polgárháború. Csak ezektől a régi, rosszhangzása elnevezésektől kellett megválni: *polit-izolátoroknak* kezdték hát nevezgetni őket; ebben az összetett szóban az is kifejezésre jutott, hogy a volt politikai pártok tagjait elismerik egyenrangú politikai ellenfeleknek, az elzárásban pedig nem a fegyelmező célzatot óhajtják kidomborítani, hanem azt, hogy kénytelenek (persze csak átmenetileg) elkülöníteni ezeket a régimódi forradalmárokat az új társadalom felé menetelők útjából. A régi centrálok boltívei így látták viszont az eszeteket, a szocdemeket és az anarchistákat (a szuzdáli centrál nyilván már a polgárháború alatt is).

Ezek a visszatérők valamennyien tudatában voltak jogaiknak, melyek az ősi, kipróbált fogoly-tradíció alapján megillették őket, s azt is tudták, hogy kell megvédeni ezeket a jogokat. A cártól kiharcolt s a forradalom által megerősített törvény minőségi polit-kosztot biztosított nekik (beleértve a napi fél csomag cigarettát), a piacon vásárolhattak (túrót, tejet), szabadon járhattak-kelhettek a nappali órákban, a felügyelők önözték őket (ők pedig még fel sem álltak a börtönhatóság belépésekor); férj és feleség közös cellát kapott, a cellában minden a kezük ügyében volt: újságok, folyóiratok, könyvek, íróeszköz, személyes holmi, pl. borotva, olló; havonta három levelet kaphattak és írhattak, egyszer fogadhattak látogatót; az ablakok természetesen átlátszók voltak (a „szájkosár” altkor még fogalomként sem létezett); az egyik cellából akadálytalanul átjárhattak a másikba; a sétaudvarok tele voltak zölddel, orgonabokrokkal; a sétán ki-ki szabadon választhatta meg párját; az egyik udvarból a másikba zacskóban dobáltak át egymásnak üzeneteket; a terhes nőket[320] két hónappal a szülés előtt kivették a börtönből és egy kitelepítési helyre vitték.

Mindez magától értetődő tartozéka volt az ún. *politrezsimnek*, a politikai foglyok börtönrendjének. Akik a 20-as években voltak politikai foglyok, még a fentieknél is nagyszerűbb vívmányra emlékeznek: a politikaiak *önkormányzatára*; ez biztosította számukra, hogy a börtönben is szervezetük és közösségük tagjának érezzék magukat. Az önkormányzat (az, hogy szabadon választhatták *rangidőseiket*, akik a foglyok érdekeit voltak hivatva képviselni a vezetőséggel szemben) enyhítette a börtönnek az egyes emberre nehezedő nyomását, több vállra osztotta szét a súlyt; tiltakozásaiknak pedig azzal adott erőt, hogy kórussá egyesítette a magukban gyenge hangokat.

---

[320] 1918-tól teketória nélkül bebörtönözték a másállapotban lévő eszer nőket is.

El voltak szánva arra, hogy ezeket a jogaikat mind megvédik. A börtönhatóság ezzel szemben arra volt elszánva, hogy mindettől megfosztja őket. Megkezdődött a néma küzdelem, melyben nem dörögtek az ágyúk, csak néha csattant egy-egy puskalövés, csörömpöltek a kivert ablaküvegek, de ez még félversztnyire sem hallatszott el. Néma harc folyt a szabadság foszlányaiért, az önálló vélemény jogáért, közel húsz esztendeig folyt ez a néma harc, de erről nem jelentek meg gazdagon illusztrált díszkötetek. E harc fordulatairól, a győzelmekről s vereségekről szóló tudósítások ma már szinte teljesen hozzáférhetetlenek számunkra; hisz a Szigetcsoport nem ismeri az írásbeliséget, a szájhagyomány pedig megszakad az emberek halálával. E harc viharaiból csak elvétve hoz a szél egy-egy esőcseppet; a küzdőket pedig csak homályosan, mintegy a hold sápadt fényében láthatjuk.

Szédületes utat tett meg azóta a harci technika: mit nekünk az olyan harc, mely a cellák kulcsra zárása nyomán tör ki? Hogy a foglyok ragaszkodva ahhoz a jogukhoz, hogy egymással érintkezhessenek, csakazértis átkopognak egymásnak, átkiabálnak az egyik ablakból a másikba, üzeneteket eregetnek cérnaszálon az egyik emeletről a másikra, s követelik, hogy legalább az egyes pártfrakciók rangidősei járhassanak szabadon celláról-cellára. Mit nekünk az olyan harc, hogy mikor a Lubjanka igazgatója belép a cellába, az anarchista Anna C…va (1926) vagy az eszer Katya Olickaja (1931) vonakodik felállni előtte? (Talált is neki megfelelő büntetést a bugris: nem engedte ki szükségre a cellából). Hát ahhoz a harchoz mit szóljunk, hogy két kislány, Sura és Vera (1925), tiltakozásképpen az ellen a személyiséget korlátozó lubjankai parancs ellen, hogy csak suttogva szabad beszélgetni, hangos dalolgatásba kezd a cellában (no, csak az orgonákról és a tavaszról; semmi egyébről), mire a börtön parancsnoka, a lett Dukesz a hajuknál fogva vonszolja őket végig a folyosón s löki be őket a klozetba? Vagy mikor (1924-ben) a leningrádi diákok forradalmi dalra gyújtanak a sztolipinban, az őrség pedig büntetésből nem ad nekik ivóvizet, s mikor azt kezdik kiabálni, hogy „a cári őrség nem tett volna ilyet” – még el is agyabugyálják őket? Hát amikor az eszer Kozlov a kemi továbbító-lágerban hangosan hóhéroknak nevezi az őröket, azok pedig leteperik, verik és húzkodják a földön?

Mi azonban csak a háborúban tanúsított vitézséget szoktuk *hősiességnek* tartani (no, meg persze az űrhajósok teljesítményét), amiért csörgő rendjeleket osztogatnak. Elfelejtjük, hogy másfajta hősiesség is van: a *civilkurázsi*, a

polgár erénye, ennek azonban csak hűlt helye van a mi társadalmunkban, pedig semmire sem lenne nagyobb szükségünk...

A vjatkai börtönben (1923-ban) az eszer Sztruzsinszkíj és társai (hányan voltak? mi volt a nevük? mi ellen tiltakoztak?) elbarikádozták magukat a cellában, leöntötték a matracokat petróleummal és elégették magukat, pontosan, ahogy a schlüsselburgiak tették, hogy további példákat ne említsünk. De micsoda botrány lett abból akkor, hogy felzúdult az egész orosz társadalom! Erről az újabbról pedig sem Vjatka nem tud, sem Moszkva, sem a történelem. Pedig az emberhús most is ugyanúgy sistergett a tűzben.

Ekkor merült. fel első ízben a szolovecki tábor gondolata – az ám a jó hely! Féléves tél zárja el a külvilágtól. Onnan nem hallik ide a kiáltás, ott nyugodtan elégethetitek magatokat. Odavitték hát 1923-ban a szocialista foglyokat Pertominszkból (az Onyega tó félszigetéről) s három – elhagyott kolostorban helyezték el őket.

Ezek egyike volt a Szavvatyevszkij-kolostor; két épülete valamikor a zarándokok szállása volt; a tó öble benyomul a börtön övezetébe. Az első hónapokban zökkenőmentesen folyt az élet, érvényben volt a politrezsim, még néhány rokon is elvetődött oda látogatóba; a börtönvezetőséggel kizárólag a három pártból választott rangidősök érintkeztek. A kolostor területét szabad övezetnek nyilvánították, azon belül korlátlan szólás-, gondolat- és cselekvési szabadságot élveztek a foglyok.

De akkor már pirkadni kezdett a Szigetcsoport hajnala, s makacs rémhírek kerengtek (ezeket akkor még nem hívták „kübli-híreknek”) arról, hogy fel fogják számolni a politrezsimet, beszüntetik a politikaiak kedvezményeit.

S valóban, csak arra vártak, hogy december kézepén leálljon a hajóforgalom s megszakadjon minden kapcsolat a külvilággal; Eichmans[321] a szolovecki tábor parancsnoka kijelentette, hogy bizony igaz: új utasításokat kaptak a börtönrendet illetően. Persze, nem vonnak meg mindent, dehogy! Csak a levélváltást miegyebet korlátozzák, de a legfájdalmasabb az, hogy 1923. dec. 20-tól kezdve nem szabad bármikor kilépni az épületből, csak nappal, este hat óráig.

A frakciók elhatározták, hogy tiltakoznak. Önkénteseket toboroznak az eszerekből és anarchistákból, ezek a tilalom érvénybe lépésének napján csakazértis este hatkor indulnak

[321] Ugyancsak emlékeztet Eichmanra, nem?

sétára. De Nogtyovnak, a Szavvatyevszkij-kolostor parancsnokának viszket az ujja a puska ravaszán, és már hat előtt, a kitűzött időpontnál *korábban* (vagy az órákat nem igazították össze? Akkor még nem volt rádió-idő...) fegyveres őrséget vonultat a kolostor övezetébe, s az őrség tüzet nyit a törvényes időben sétájukat végző foglyokra. Három sorozat: hat halott és három súlyos sebesült.

Másnap kiszállt Eichmans: sajnálatos félreértés történt! Nogtyovot leváltják (áthelyezik s előléptetik). A megöltek temetésén száll a karének a szolovecki pusztaság felett:

„Végzetes harcban hulltatok el...”

Alighanem akkor engedték meg utoljára, hogy felhangozzék ez a vontatott dallam az új rezsim áldozatai fölött.

A sírra egy sima követ hengerítettek s rávésték a megöltek nevét.[322]

Nem állíthatjuk, hogy a sajtó elhallgatta ezt az eseményt. A *Pravda* egy apró betűs hírben közölte, hogy a foglyok *megtámadták* az őrséget, s hat ember esett áldozatul. A derék *Rote Fahne* lap is beszámol a szolovkai „zendülésről”.[323]

De a politrezsimet megvédték! Egy egész évig senki sem beszélt arról, hogy megváltoztatják.

Akkor 1924-et írtak. Év végén azonban újra rémhírek keltek szárnyra, hogy decemberben megint megkísérlik az új rendtartás bevezetését. A sárkány megéhezett s új áldozatokat követelt.

Ekkor a három kolostor – a Szavvatyevszkij, a Troinszkij és a Mukszalmszkij kolostor – szocialistái, bár különböző szigetekre voltak szétszórva, ügyesen konspirálva megegyezésre jutottak egymás közt, hogy mind a három kolostor mind a három frakciója ugyanazon a napon ultimátumot intéz Moszkvához és a Szolovka vezetőségéhez: vagy vigyék el őket onnan még a hajóközlekedés megszűnése előtt, vagy hagyják meg a régi rendtartást. Kéthetes határidőt adtak, melynek leteltével valamennyi kolostor éhségsztrájkba fog lépni.

---

[322] 1925-ben megfordították a követ, eltemették a feliratot. Ha Szolovkiban jársz, ne felejtsd el megnézni!

[323] Jurij Podbelszkij a Szavvatyevszkij-kolostor egyik eszer lakója volt. Összeszedte a szolovecki vérengzéssel kapcsolatos orvosi nyilatkozatokat, hogy majd valamikor közzéteszi őket. De egy év múlva a szverdlovszki továbbító-lágerban átkutatták a holmiját, felfedezték bőröndje dupla fenekét és kihúzták az oda rejtett iratokat. Így hát ezúttal is megfeneklett az orosz történelem.

Ekkora egyetértés meghallgatást érdemelt. Egy ilyen ultimátumot nem lehet csak úgy agyonhallgatni: Egy nappal a határidő lejárta előtt befutott Eichmans s mind a három kolostorban bejelentette: Moszkva elutasító választ adott. A kitűzött napon tehát a kolostorokban (melyek akkor már nem álltak kapcsolatban egymással) megkezdődött az éhségsztrájk (nem „száraz”, mert vizet azért ittak). A Szavvatyijában mintegy kétszázan kezdték a koplalást. A betegeket maguk mentették fel. Naponta orvos (ugyancsak a foglyok közül) járta be az éhezők celláit. Kollektív éhségsztrájkban mindig nehezebb kitartani, mint egyéniben, hisz az előbbi mindig a leggyengébbek teherbíró képességén múlik, nem az erősekén. A sztrájknak csak akkor van értelme, ha megalkuvás nélküli elszántság van mögötte, amellett a sztrájkolóknak személyesen ismerniük kell egymást és meg kell bízniuk egymásban. Ha különböző pártokról és emberek százairól van szó, elkerülhetetlenek a súrlódások, a mások okozta lelki emésztődés. Tizenöt nap múlva titkos szavazást tartottak a Szavvatyijában (urnát hordtak körül a cellákban), hogy folytassák-e a sztrájkot vagy hagyják abba.

Moszkva és Eichmans győzték a várást, ők nem voltak éhesek, s a fővárosi lapok sem szellőztették a sztrájk legújabb fejleményeit, diáktüntetések sem voltak a Kazanyi Székesegyház előtt. A néma *titkolódzás* akkor már megkezdte nálunk történelemformáló tevékenységét.

A kolostorok felhagytak a sztrájkkal. Nem arattak győzelmet. He mint kiderült, vereséget sem szenvedtek: arra a télre megmaradt a *rezsim*, csak az erdei fakitermeléssel bővült, de ezt észokok is javallták. 1925 tavaszán valósággal úgy látszott, hogy megnyerték a csatát; mind a három sztrájkoló kolostor foglyait a kontinensre szállították Szolovkiból. Vége a sarki éjszakának, vége a féléves elzártságnak!

A foglyokat átvevő új őrség azonban nagyon szigorú volt (a kor viszonyaihoz képest), az úti élelmezés szűkös. S hamarosan galádul kijátszották őket: azzal az ürüggyel, hogy a rangidősöket ajánlatos inkább a törzs-vagonba szállásolni, ahol az élelmiszerkészletek vannak, elvették vezetőiket. A vagont a rangidősökkel együtt lekapcsolták Vjatkában s a tobolszki izolátorba irányították. Csak ekkor vált kétségtelenné, hogy a múlt őszi sztrájk mégiscsak vereséggel végződött: azért szakították el tőlük jellemes, harcos vezetőiket, hogy rátegyék a pányvát a többire. Jagoda és Katanyan személyesen intézte a volt szolovkaiak elszállásolását a már régóta fennálló, de addig lakatlan Felső-Uráli izolátor börtönépületébe; ezt tehát ők „nyitották meg” 1925 tavaszán (Dupper parancsnoksága alatt); a

következő évtizedekben ez lesz majd a leghírhedtebb politikai börtön.

Új helyükön a volt szolovkaiakat azonnal megfosztották mozgási szabadságuktól, kulcsra zárták a cellákat. Rangidőseket választhattak ugyan, ezeknek azonban nem volt joguk bejárni más cellákba. Ugyancsak megtiltották a cellák közti pénz-, tárgy- és könyvforgalmat is; korábban ez is meg volt engedve. Átkiabáltak egymásnak az ablakokból, míg az őr be nem lőtt a cellába az őrtoronyból. Bosszúból törni-zúzni kezdtek, kiverték az ablakokat, rongálták a berendezést. (No hiszen, jó kétszer is meggondolni azt az ablaktörést a mi börtöneinkben: egyszerűen nem pótolják télire s kész! Csak a cári rendszerben küldtek azonnal egy üvegest.) A harcot tehát folytatták, de már reménytelenül s kedvezőtlen feltételek közt.

Pjotr Petrovics Rubin beszámolója szerint 1928-ban valamiért újra kollektív éhségsztrájk tört ki a Felső-Uráli-izolátorban. Ezúttal azonban nyoma sem volt korábbi fegyelmezett, ünnepélyes magatartásuknak, egymás kölcsönös bátorításának, és saját orvosaik sem voltak. Egy szép napon aztán nagyszámú őrség nyomult be a sztrájkolók celláiba, s minden teketória nélkül botozni, rugdalni kezdte a legyengült foglyokat. Jól helybenhagyták őket, s ezzel vége is lett az éhségsztrájknak.

Az éhségsztrájk erejébe vetett naiv bizalmunkat a múlt tapasztalataiból s a régi irodalomból merítettük. Az éhségsztrájk azonban kimondottan erkölcsi fegyver, mely abból a feltevésből indul ki, hogy a rabtartók nem lelkük fenekéig romlottak. Vagy hogy félnek a közvéleménytől. Ez a feltétele hatékonyságának.

A cári rabtartók még zöldfülűek voltak: ha a fogoly visszautasította az ételt, nyugtalankodni kezdtek, sápítoztak, ápolgatták, kórházba vitték. Példát hozhatnánk fel eleget, de nem ez a célja e munkának. Nevetséges, mikor azt mesélik, hogy Valentyinovnak csak tizenkét napig kellett koplalnia s nemcsak holmi enyhítést ért el, hanem VÉGLEGES ELBOCSÁTÁST a vizsgálati fogságból. (Rögtön útra is kelt Svájcba Leninhez) Még az orlovi centrálban is mindig győztek az éhségsztrájkok. Így harcoltak ki enyhítéseket 1912-ben, további enyhítéseket 1913-ban, többek között közös sétát valamennyi politikai fogoly számára. A jelekből ítélve a séta oly laza ellenőrzés alatt folyt, hogy sikerült megfogalmazniuk és kicsempészniük egy „Felhívást az orosz néphez” (a központi börtönből!) – ráadásul ki is nyomtatták! (Megáll az ember esze!); „A börtönök és

kitelepítési helyek híradója" című lap első számában Látott napvilágot 1914-ben![324] (S mit szóljunk ehhez a „Híradóhoz"? Ne próbáljunk kiadni mi is egy ilyent?) – Dzerzsinszkij és négy társa 1914-ben csupán *ötnapos* böjttel (igaz, hogy víz nélkül) elérte, hogy *minden* követelésüket teljesítsék (az ellátásra vonatkozólag).[325]

Azokban az években, ha az éhség kínjaitól eltekintünk, semmi veszéllyel vagy nehézséggel sem járt az éhségsztrájk a foglyok számára. Nem verhették meg, nem ítélhették el őket még egyszer, nem hosszabbíthatták meg büntetésüket, nem végezhették ki s nem rakhatták transzportba őket. (Később mindezt megtapasztalhatták.)

Az 1905-ös forradalom alatt és a rákövetkező években a foglyok annyira birtokon belül érezték magukat a börtönben, hogy nem is vesződtek holmi éhségsztrájkokkal, hanem egyszerűen összetörték a börtön berendezését (obstrukció), vagy *általános sztrájkot* jelentettek be, akármilyen értelmetlennek látszik is ez, foglyokról lévén szó. Így jelentett be „sztrájkot" 1906-ban Nyikolaj város helyi börtönének 197 lakója, természetesen a kintiekkel egyetértésben. Odakint röplapokat terjesztettek a bentiek sztrájkjáról, minden nap összegyűltek, tüntettek a börtön körül. E tüntetések (melyeket természetesen a foglyok is végignéztek az álcázatlan ablakokból) arra kényszerítenék a vezetőséget, hogy teljesítsék a „sztrájkoló" rabok követeléseit. Ezt követően az ablakrács mindkét oldalán, kívül is, belül is, kórusban zengték a forradalmi indulókat. És ez így folyt (s akadálytalanul! Pedig akkor a forradalmat követő reakció éve volt!) *nyolc egész napon át!* A kilencedikre már minden követelésüket teljesítették. Hasonló esetek fordultak elő Ogyesszában, Herszonban és Jelizavetgrádban is. Ilyen könnyen pottyant akkor ölükbe a győzelem!

Érdekes volna futólagos összehasonlítást tenni, milyen volt egy éhségsztrájk az Ideiglenes Kormány alatt, de úgy látszik annak a néhány bolseviknak, aki akkor, júliustól a Kornyilov-esetig, börtönben ült (Kamenyev, Trockij, kicsit tovább Raszkolnyikov), nem volt oka éhségsztrájkba lépni.

A 20-as években árny vetődik az éhségsztrájkok fényes tablójára (persze attól függ, kinek a szemszögéből nézzük). Ezt a széltében ismert és oly sikeresnek bizonyult harci eszközt természetesen nemcsak „politikaiaknak" elismert személyek alkalmazzák; hanem az ilyeneknek el nem ismert „káerek"

---

[324] Gernyet: A cári börtönök története, Moszkva, 1963., 5. kötet, 8 fej.
[325] Ugyanott.

(ellenforradalmárok, 58-asok,) és egyéb gyülevész népség is. Valahogy azonban eltompultak ezek a nyilak, melyek azelőtt oly sok csatát nyertek, vagy jobban mondva már röptükben elkapta őket egy vasmarok. Igaz, hogy most is tudomásul veszik, ha valaki írásban éhségsztrájkot jelent be, s ebben egyelőre semmi felforgató szándékot sem látnak. De új, kellemetlen rendszabályokat foganatosítanak: az éhezőt különveszik, egyes zárkában tartják (a Butirkában a Pugacsov-bástyába), hogy ne csak az esetleges kinti tüntetők, ne csak a szomszéd cellák, de még az éhségsztrájkba lépő saját eddigi cellája se tudjon róla – még ettől a csekély nyilvánosságtól is megfosztják őt. Ezt a rendszabályt azzal indokolják, hogy a vezetőség biztos akar lenni a sztrájk becsületes folytatásáról, nehogy a cellatársak titokban etessék a sztrájkolót. (Hát régen hogy ellenőrizték ezt? Csak nem adtak hitelt a „becsületszónak”?)

De ezekben az években legalábbis személyes követelések teljesítését még el lehetett érni éhségsztrájkkal.

A 30-as években azonban radikálisan megváltozik az állam felfogása az éhségsztrájkról. Igaz is, az államnak nincs szüksége ilyesmire, még ebben az ellangyosított, elszigetelt, félig elfojtott formában sem. Jobban megközelítjük az eszményt, ha abból indulunk ki, hogy a fogolynak egyáltalában nincs saját akarata, saját döntései, helyette a vezetőség gondolkodik s dönt. Igen, az új társadalomban csak az ilyen foglyok életképesek. Ennélfogva a 30-as években már nem fogadták el többé legálisnak az éhségsztrájk bejelentését. „Az éhségsztrájk mint harci eszköz *megszűnt létezni!*” – jelentették ki Jekatyerina Olickajának 1932-ben s ugyanígy másoknak is. A hatóság eltörölte az éhségsztrájkot s kész! Olickaja azonban engedetlen volt s böjtölni kezdett. *Tizenöt* napig hagyták koplalni egyes cellájában. Akkor kórházba vitték s csalogatóul tejet és cukrot raktak eléje. Ő azonban kitartott, és a *tizenkilencedik* napon győzött: hosszabbított sétát, újságokat kapott és átadták neki a Politikai Vöröskereszt csomagjait (Így meg kellett harcolnia azokért a csomagokért, amelyek megillették!) Általában jelentéktelen apróság az, amit nyerhetsz, s túlságosan drága árat fizetsz érte. Olickaja másokkal kapcsolatban is emlékszik ilyen esztelen éhségsztrájkokra: húsz napot is kellett éhezni azért, hogy valakinek kiadják a postáját vagy hogy más párral tegyék össze a sétán. Vajon megérte-e? Hisz az *új típusú börtönben* soha vissza nem nyered többé erődet, amit eltékozoltál. Így böjtölt egy Koloszkov nevű szektás is, – és a 25. napon meghalt. Egyáltalában, megengedheti-e magának valaki, hogy böjtöljön az Új típusú börtönben? Hisz az új

rabtartóknak – hála a titkolódzás légkörének – ilyen hatásos eszközeik vannak az éhségsztrájk leküzdésére:

1. A vezetőség türelmesen vár. (Erre elég példát láttunk a fönti esetekben.)

2. Becsapja a sztrájkolót. Ezt is nyilvánosság kizárása teszi lehetővé. Ott, ahol a sajtótudósítók mindenről beszámolnak, nemigen folyamodnak csaláshoz a hivatalos közegek. De miért ne csalnának nálunk? Sz. A. Csebotarjov tizenhét napig éhezett 1933-ban a habarovszki börtönben, követelvei hogy közöljék a családjával tartózkodási helyét. (Megjött a kelet-kínai vasutaktól, hirtelen „eltűnt”, s most nyugtalanította, mit gondol a felesége.) A 17. napon megjelent nála Zapadnij, a körzeti OGPU alparancsnoka és a habarovszki körzet ügyésze (a magas rangokból látható, hogy az ilyen hosszú éhségsztrájk nem volt már valami gyakori jelenség) és egy távirati szelvényt mutattak fel (tessék, értesítettük a feleségét!) – így vették rá, hogy megigya az erőlevest. A szelvény azonban hamisítvány volt! (Vajon miért nyugtalankodtak á tiszt urak? Nem ám Csebotarjov életéért! A 30-as évek *első* felében még nyilván volt valamiféle személyi felelősség a tartós éhségsztrájkolóért.)

3. Erőszakos, mesterséges táplálás. Ezt a fogást nyilván az állatidomítóktól tanulták. Ez is csak a titkolózás légkörében lehetséges. 1937-ben már nagy mértékben alkalmazták. Például a jaroszlavli centrálban, a szocialisták csoportos éhségsztrájkja alkalmával, a 15. napon valamennyi sztrájkolót mesterséges táplálásra fogták.

Ebben a műveletben sok közös vonás van a megerőszakolással – de hiszen éppen arról van szó: négy behemót fickó ráveti magát egy gyenge teremtésre, hogy elvegye tőle azt az egyet, amit nem akar adni, – elég csak egyszer megrabolni, s hogy a továbbiakban mi lesz vele, az nem érdekű az erőszaktevőket. Itt is, mint a megbecstelenítésben, az akarat letörése a lényeg: nem úgy lesz, ahogy te akarod, hanem ahogy én akarom, te csak feküdj és tűrj! A száját egy lapos tárggyal szétfeszítik, a fogsorok közti rést kitágítják, belenyomják a tömlőt: „Nyeled!” S ha nem nyeled, mélyebbre tolják a tömlőt s a híg tápoldat egyenesen a. nyelőcsőbe jut. Utána még masszírozzák egy kicsit a gyomrot, hogy ki ne hányja. A fogoly úgy érzi, hogy erkölcsileg megbecstelenítették, a szájában maradt íz és gyomrának jóleső telítettsége mégis megelégedéssel, szinte kéjérzéssel tölti el.

Mivel a tudomány halad, a mesterséges táplálásnak is új módozatait találták fel: beöntést a végbélnyíláson át, csepegtetést az orron keresztül.

4. Végül az éhségsztrájk új aspektusa – hogy nem egyéb az, mint az ellenforradalmi tevékenység folytatása a börtönben – indokolttá teszi, hogy *új büntetést* szabjanak ki érte. Ez a nézet egy új, burjánzó ágat volt hívatva sarjasztani az új típusú börtön gyakorlatában, többnyire azonban megmaradt fenyegetésnek. Persze egyáltalában nem a humorérzék tartotta vissza őket, hanem a restség: minek, mikor úgyis van időnk? Mi ráérünk, ahogy csak a jóllakott érhet rá, szemben az éhezővel.

1937 közepe táján jelent meg az a rendelkezés, hogy ezentúl *a börtönvezetőség semmi felelősséggel sem tartozik azokért, akik éhségsztrájk következtében meghalnak!* Ezzel a rabtartók személyes felelősségének utolsó foszlánya is eltűnt. (Most már Csebotarjovhoz nem jött volna el a körzeti ügyész!) Továbbá hogy a vizsgálóbíró ne nyugtalankodjék, javasolják, hogy azokat a napokat, amelyeken a fogoly sztrájkol, egyszerűen húzzák ki a vizsgálatra szánt időből, vagyis ne csak *az éhségsztrájk tényét tagadják le*, hanem vegyék úgy, mintha azt az időt szabadlábon töltötte volna a fogoly. Így aztán a fogoly leromlása lesz az éhségsztrájk egyetlen konkrét következménye.

Röviden: Ha meg akartok dögleni, tessék, csak dögöljetek meg!

Arnold Rappoport az arhangelszki NKVD házibörtönében szerencsétlenségére éppen ennek az utasításnak a megjelenésekor jelentett be éhségsztrájkot. Az éhezésnek, különösen súlyos, éppen ezért látszólag hathatósabb formáját választotta: „szárazon” böjtölt tizenhárom napon át (vö. Dzerzsinszkij hasonló sztrájkjával, mely csak öt napig tartott, mégpedig nem is egyes cellában – s teljes győzelemmel végződött). E tizenhárom nap folyamán csak a felcser nézett be néha az egyesbe, amelyben elhelyezték, orvost vagy börtönvezetőt még csak nem is látott; még azt sem kérdezték meg tőle, *mit akar hát elérni* ezzel a böjttel. Nem voltak rá kíváncsiak... A felügyelőknek csak arra volt gondjuk, hogy tüzetesen átkutassák a cellát, kibányásszák azt a kis tartalék mahorkát s pár szál gyufát. – Rappoport követelése az volt, hogy a vizsgálóbíró ne gúnyolódjék vele. Tudományos alapossággal készült fel erre a böjtre. Nemrég kapott csomagot s benne vajastésztát: csak azt ette, barnakenyeret pedig nem evett egy hétig. Böjtje alatt úgy lefogyott, hogy átlátott a tenyerén. Úgy emlékszik, hogy nagyon könnyűnek érezte magát, tisztán, élesen

tudott gondolkodni. Egy jólelkű, mosolygós női felügyelő, Maruszja bejött hozzá egyszer a cellába és susogva mondta neki: „hagyja abba a koplalást, nem használ semmit, meg fog halni! Egy héttel korábban kellett volna!” Megfogadta a tanácsot s abbahagyta a böjtöt; nem is ért el semmit. Forralt vörösbort és zsemlét adtak neki s az őrök úgy vitték át kézben a közös cellába. Pár nap múlva újra megkezdték a kihallgatásokat is. (A böjtölés mégsem volt teljesen hiábavaló: a nyomozótiszt megértette belőle, hogy Rappoportnak nagy az akaratereje s kész akár meghalni is; a vizsgálat ettől kezdve nem volt olyan kegyetlen. „No, te úgy látszik, farkas vagy!” – mondta neki a vizsgálóbíró. „Farkas” – viszonozta Rappoport – „de kutyátok sohasem leszek!”)

Később a kotlaszi továbbítóban Rappoport újra éhségsztrájkkal kísérletezett, de ez már inkább a komikum jegyében folyt le. Bejelentette, hogy új vizsgálatot követel s nem hajlandó elmenni transzporttal. A harmadik napon érte jöttek: „Gyerünk a szállítmányba!” – „Ehhez nincs joguk! Én éhségsztrájkban vagyok!” Akkor négyen megragadták, elcipelték a fürdőbe. Fürdő után ugyancsak az ölükben vitték az őrszobára. Mit tehetett volna, Rappoport lábra állt és a menet után indult. Hátulról kutyák és szuronyok szorongatták.

Így diadalmaskodott az új típusú börtön a burzsoá éhségsztrájk felett.

Még az erős jellemnek sem volt semmi esélye, hogy sikeresen vegye fel a harcot a börtöngépezettel – legfeljebb öngyilkosságot követhetett el. De harcnak tekinthetjük-e az öngyilkosságot? Nem meghódolás-e az inkább?

Az eszer Je. Olickaja véleménye szerint az éhségsztrájkot mint harci eszközt a trockisták és az utánuk bebörtönzött kommunisták járatták le: túl könnyen vágtak bele és túl könnyen hagyták abba. Még I. N. Szmirnov kommunista vezér is, miután négy napig böjtölt a moszkvai per előtt, egyszerre beadta a derekát és abbahagyta a sztrájkot: Mondják, hogy 1936 előtt a trockisták elvből elutasítottak minden éhségsztrájkot *a szovjethatalom ellen és sohasem támogatták* a sztrájkoló eszereket és szocdemeket.[326]

[326] Ellenben ők mindig megkövetelték az eszerek és szocdemek támogatását. A Karaganda-Kolima transzportban 1936-ban „árulóknak s provokátoroknak” bélyegezték azokat, akik megtagadták Kalinyin címére küldött távirati tiltakozásuk aláírását: „a forradalom Élcsapatának (ezek ők!) Kolimába deportálása ellen” tiltakoztak. (Makotyinszkij beszámolója szerint.)

Döntse el a történelem, mennyiben jogosult vagy jogosulatlan ez a szemrehányás. Másfelől az is igaz, hogy senki sem fizetett súlyosabb árat az éhségsztrájkért, mint a trockisták (a III. részben még vissza fogunk térni az ő lágerokban folytatott éhség- és egyéb sztrájkjaikra).

Az éhségsztrájk könnyelmű megkezdése és abbahagyása általában nyilván a szalmaláng természetűek szokása, akiket elragadnak érzelmeik. Dehát ilyen természetűek a régi orosz forradalmárok között is voltak, Olaszországban s Franciaországban pedig ilyen a többség. De sehol: sem a cári Oroszországban, sem Itáliában sem Franciaországban nem sikerült úgy elvenni a kedvüket az éhségsztrájktól, mint nálunk a Szovjetunióban. Minden valószínűség szerint századunk második negyedében sem fektettek bele kisebb önfeláldozást és elszántságot, kevesebb testi-lelki energiát az éhségsztrájkokba, mint az elsőben. Hazánkban azonban akkor már *nem volt közvélemény!* – ezért szilárdult meg az új típusú börtön, ezért arattak a foglyok könnyen kivívott győzelmek helyett súlyosan megszolgált vereségeket.

Múltak az évtizedek, s az idő megtette a magáért. Az éhségsztrájk, a fogolynak ez az elsőszámú; legtermészetesebb joga, idegenné s érthetetlenné vált maguknak a foglyoknak a szemében is; egyre kevesebben vállalkoznak rá. A rabtartók szemében pedig merő ostobaság, vagy rosszindulatú törvénysértés számba ment.

Amikor 1960-ban egy nem-politikai fogoly, Gennagyij Szmelov hosszú távú böjtöt jelentett be a leningrádi börtönben, az ügyész valahogy mégiscsak elvetődött a cellájába (talán csak szokásos körútja során) s megkérdezte tőle: „Miért gyötri magát?” Szmelov így felelt:

– Az igazság nekem életemnél is drágább!

Ez a mondat a maga értelmetlenségével annyira meglepte az ügyészt, hogy Szmelovot már másnap a fogolykórház elkülönített osztályára (elmegyógyintézetbe) szállították. Ott az orvos közölte vele:

– Ön skizofrén-gyanús!

▯▯▯

A szarv csavarulatánál, ott, ahol már vékonyodik, emelkedtek a régen „centráloknak”, ma (1937 elején) „spec. izolátoroknak” nevezett börtönök. Ezeknek utolsó fogyatékosságait is kiküszöbölték már: eltüntették a levegő és a fény végső maradványait is. A megfogyatkozott és elcsigázott

szocialisták éhségsztrájkja 1937 elején a jaroszlavli büntető-izolátorban egyike volt az utolsó kétségbeesett kísérleteknek.

Azt követelték, hogy mindent állítsanak vissza, úgy, ahogy régen volt: rangidősök választását, szabad közlekedést a cellák között – követelték, de már maguk is alig remélték, hogy megkapják. Tizenöt napos böjttel, melynek ugyan az lett a vége, hogy csövön át diktálták beléjük a táplálékot, mintha sikerült volna régi jogaikat legelőbb részben biztosítani: egyórás sétaidőt, a terület napilapját, jegyzetfüzeteket. Ezeket megkapták, ugyanakkor azonban elszedték tőlük személyes holmijukat, s beöltöztették őket a spec. izolátor egységes rabruhájába. Kevéssel rá aztán a sétából is lefaragtak félórát, majd még tizenöt percet.

Ugyanazok a szocialisták voltak ők, akik megjárták a börtönök a kitelepítési helyek egész sorát, a Nagy Pasziánsz szabályai szerint. Volt, aki tíz-tizenöt éve azt sem tudta már, mi a normális emberi élet, csak a silány börtönkoszt és az önkéntes koplalás között volt választása. Még azok sem haltak el valamennyien, akik a forradalom előtt le szokták győzni a rabtartókat. De akkor az idő nekik dolgozott és ellenségük ereje fogyatkozóban volt. Most pedig az idő is ellenük szövetkezett s folyton erősödő ellenségüket szolgálta. Voltakköztük fiatalok is (nekünk ez különösnek hangzik manapság) – olyanok, akik akkor kezdték magukat eszereknek, szocdemeknek, anarchistáknak vallani, miután ezek a pártok más szét voltak verve, nem léteztek, s az újdonsült tagokra nem várt egyéb börtönnél.

A szocialisták harca egyre reménytelenebbé vált a börtönökben: el voltak szigetelves megritkult körülöttük a levegő. Nem úgy volt már, mint a cári rendszerben: ahogy kinyílt börtönük kapuja, virágözönnel fogadta őket a társadalom. Most az újságokat lapozva azt kellett látniuk, hogy szidalmazzák, mocskolják őket (hiszen Sztálin éppen a szocialistákban látta a szocializmus legveszélyesebb ellenségeit) – a nép pedig hallgatott, s miből mertek volna arra következtetni, hogy együtt érez velük, akiket nem is olyan régen beválasztott az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe? Később az újságok abbahagyták szidalmazásukat – annyira veszélyteleneknek, jelentékteleneknek, szinte nemlétezőknek számítottak már az orosz szocialisták. A kinti világ már csak úgy emlékezett rájuk, mint akik a múlthoz, egy rég letűnt korhoz tartoznak; a fiatalság el sem tudta képzelni, hogy még léteznek valahol eleven eszerek és mensevikek is. S ott a csimkenti és cserdini kitelepítésben, a felső-uráli és vlagyimiri izolátorban hogy is ne remegtek volna már „szájkosaras” celláikban arra a gondolatra, hogy

programjuk talán téves volt, vezéreik is tévedtek, merő tévedés volt egész elméletük és gyakorlatuk? S hogy tevékenységük maga volt a semmittevés? S hogy szenvedésekben bővelkedő, áldozatos életük sajnálatos tévelygés volt csupán?

Tulajdonképpen értünk mindnyájunkért vívták börtönbeli magányos harcukat, a majdani foglyokért (bár ők maguk nem így gondolták, fel sem tudták volna fogni ezt), azért, hogy milyen legyen majd a mi börtönünk, hogyan tartsanak ott bennünket. S ha ők győznek, akkor talán meg sem esik velünk, ami megesett, amiről ez a könyv szól, e könyvnek mind a hét része.

Csakhogy legyőzték őket; nem tudták megvédeni magukat. S minket sem.

A magány búrája részint azért ereszkedett le rájuk, mert a forradalom utáni első években, amilyen természetesnek vették, hogy a GPU, érdemeikre való tekintettel, *politikaiakként* kezelje őket, ugyanolyan természetességgel értettek egyet ők is a GPU-val abban, hogy mindenki, aki tőlük „jobbra” van[327] – kezdve a kadetokon (alkotmányos demokratákon) – nem politikai, hanem *káer*. *ellenforradalmár*, a történelem ganaja. Ugyancsak *káereknek* minősültek azok is, akik keresztény hitükért szenvedtek, továbbá azok, akik nem tudtak sem a „balról” sem a „jobbról” – ebbe a tömegbe aztán bele is férünk majd mindannyian!) Így különítve el magunkat s riasztva el mások akarva-akaratlan a majdani ötvennyolcas cikkelyt írták alá, melynek vermébe maguk is alá fognak hullani.

Tények és tettek aszerint változtatják arculatukat, hogy milyen szemszögből nézzük őket. Fejezetünkben szocialista szemszögből ábrázoljuk a szocialista sorsot, azért ragyog az olyan tragikus, tiszta fényben. De azok a *káerek*, akiken a politikaiak megvetően néztek keresztül Szolovkában, így emlékeznek: „A politikaiak? Kiállhatatlan népség! Mindenkit lenéznek, mindig egy falkában járnak, folyton plusz adagokat, kiváltságokat hajszolnak. S szüntelenül civakodnak egymás közt.” – Ki ne érezné, hogy ebben is van valami igazság? Ma már valóban nevetségesek azok a meddő, végtelenbe nyúló viták. S mit szóljunk folytonos követelődzésükhöz felemelt fejadagokért ott, az éhesek s nyomorultak tömegében? A szovjet éra éveiben beszennyeződött az egykor tiszteletet parancsoló *politikai* nevezet. Aztán azt is szemükre lobbantják: miért puhultak el annyira a szovjet börtönben? Olyan könnyen *megszöktek* a cár börtöneiből: miért nem szöknek meg most is? A szökés

[327] Nem szeretem ezeket a „bal” s „jobb” kategóriákat. Pontatlanok, sokszor fedik egymást, a lényeget pedig nem fejezik ki.

egyébként is a legnagyobb ritkaságszámba ment – de tud-e valaki csak egyetlen szocialistát is említeni, aki megszökött?

Végül a magányosság verme körül azok a foglyok zárták be a kört, akik a szocialistáknál is „balabbra” voltak: a trockisták és a kommunisták. Az ő szemükben a szocialisták éppoly káerek voltak, mint a többi, éppúgy utálták őket.

A trockisták és a kommunisták, abban a meggyőződésben, hogy az ő irányzatuk tisztább és magasabb rendű az összes többinél, megvetették, sőt gyűlölték a szocialistákat (persze egymást is), bár ugyanabban az épületben, ugyanazon rácsok mögött ültek, ugyanazokban az udvarokban végezték napi sétájukat. Je. Olickaja említi, hogy 1937-ben a Vanyino-öbölnél fekvő továbbító lágerban; valahányszor a férfi- és női övezet szocialistái átkiabáltak egymásnak a kerítésen, elvtársaikat keresve s híreket közölve egymással, – a kommunista Liza Kotyik és Maria Krutyikova méltatlankodni kezdett, hogy a szocialisták mindannyiuk fejére vonják a vezetőség haragját ezzel a felelőtlen viselkedésükkel. Így beszéltek: „Minden bajunk ezek miatt a szocialista dögök miatt van!” (Mélyenszántó s dialektikus megállapítás!) – „Valamennyit el kellene emészteni!” – Az a két kislány a 1925-ben a Lubjankában csak azért dalolt az orgonákról, mert az egyik eszer volt, a másik pedig ellenzéki kommunista s így nem is lehettek közös mozgalmi dalaik; az ellenzékinek tulajdonképpen nem is illett volna közösen tiltakozni egy eszer lánnyal!

Mert míg a cári börtönben a különböző pártok sokszor folytattak közös harcot a börtönhatóság ellen (gondoljunk csak a szevasztopoli szökések végrehajtására), addig a szovjet börtönben minden frakció úgy vélte megőrizhetni zászlaja tisztaságát, hogy elkülönítette magát a többitől. A trockisták a szocialistáktól és a kommunistáktól elszakadva vívták harcukat, a kommunisták pedig egyáltalában nem harcoltak, mert hogy is engedhették volna meg maguknak, hogy a saját hatalmuk és börtönük ellen harcoljanak?

Ennek következtében az izolátorokban és börtönökben korábban és keményebben megregulázták a kommunistákat, mint a többieket: A kommunista Nagyezsda Szurovceva 1928-ban a jaroszlavli centrálban csak libasorban sétálhatott, társaival nem beszélhetett; ugyanakkor a szocialisták még zsibongtak, ki-ki a maga falkájában. Neki már nem volt szabad virágokat öntöznie az udvaron – pedig még megvoltak azok a virágok, melyeket korábbi harcrakész foglyok ültettek. Újságot sem olvashatott (azt ellenben engedélyezte neki a GPU Titkos

Pol. Osztálya, hogy cellájában tartsa Marx, Engels, Lenin és Hegel összes műveit). Látogatására érkező anyjával csak sötétben beszélgethetett. Az anyát annyira leverte lánya sorsa (mit gondolhatott, micsoda „rezsimben” tartják a lányát a börtönben?), hogy nemsokára meghalt.

Ahogy múltak az évek, úgy tért el egyre jobban egymástól a bebörtönzött szocialisták és kommunisták magatartása; különböző mértéket is alkalmaztak rájuk. Például 1937-38-ban szocialistákat is ítéltek el, megkapták a maguk *tízesét*, de őket nem szokták arra kényszeríteni, hogy vádolják magukat; hiszen ők sohasem rejtették véka alá különvéleményüket – s ez éppen elég volt elítélésükre. A kommunistáknak azonban sohasem volt saját véleményük – hogy lehessen hát elítélni őket, ha nem préselik ki belőlük önmaguk vádolását?

Bár a Szigetcsoport már hatalmasan kiterebélyesedett, nem mondhatnánk, hogy a hosszú időre szóló börtönök sorvadoztak volna. A régi börtönhagyományok nem szakadtak meg, ellenkezőleg: buzgó folytatókra találtak, Bár a Szigetcsoport sok újjal s értékessel járult hozzá a tömegek neveléséhez, önmagában nem volt tökéletes. Tökélyre csak a TON-okkal s egyáltalán a több évre szóló börtönökkel karöltve emelkedhetett.

Nem volt kívánatos, hogy mindenki, akit elnyelt a nagy Gépezet, elvegyüljön a Szigetcsoport őslakóival. Például híres külföldieket, túlságosan is közismert s csak titokban fogvatartott személyeket, valamint a lefokozott gebistákat nem volt célszerű a láger nyilvánosságának megmutatni; talicska-tologatásuk haszna nem ért volna fel azzal az *erkölcsi-politikai*[328] csorbával, melyet a lelepleződés okozott volna. Ugyanígy a folyton jogaikért harcoló szocialistákat sem lehetett csak úgy a tömegek közé ereszteni – ellenben éppen kiváltságaikra és jogaikra hivatkozva lehetett őket elkülöníteni s úgy megfojtani. Mint látni fogjuk, sokkal később, az 50-es években, a lágeri békétlenkedők izolálása is a Különös Rendeltetésű Börtönök (TON) feladata lesz élete utolsó éveiben, csalódva a tolvajok „megnevelhetőségében”, Sztálin *Tyurzak*-ot utaltat ki láger helyett számos alvilági vezérnek is. Végül azokat a letartóztatottakat is állami ingyenkosztra kellett fogni, akik olyan gyengék voltak, hogy a lágerban rögtön meghaltak volna, mint pl. a hetvenéves vak Kopejkin apót, aki mindig a piacon szokott ülni a Volga-vidéki Jurevec városában. Kornyikálásával s

[328] Bizony, ilyen szókapcsolat is létezik!... Mintha azt mondanánk: azúrpocsolya szín.

aranyköpéseivel *tíz évet* érdemelt ki mint KRD (ellenforradalmár), de a lágert börtönre kellett cserélnie.

A Romanov-dinasztiától örökölt börtönintézmény tehát továbbra is fennmaradt, s a feladatoknak megfelelően folytonos átalakuláson ment át, erősödött, tökéletesedett. Némelyik centrál, mint a jaroszlavli is, oly szilárdan meg volt építve s oly tökéletesen fel volt szerelve, (az ajtók megvasalva, minden cellában a padlóhoz csavarozott asztal, hokedli, priccsek), hogy már csak a szájkosarat kellett felerősíteni az ablakokra s cellanagyságúakra elkeríteni a sétaudvarokat (1937-re már minden fát kivágtak a börtönök területén, minden veteményeskertet, gyepes udvart beszántottak s aszfalttal öntöttek fel). Másutt, pl. a szuzdali börtönben, át kellett valamelyest alakítani a klastromi helyiségeket, bár hisz testünk önkéntes elzárása egy kolostorba, vagy annak állami törvények alapján történő elzárása egy börtönbe fizikailag rokon feladat, ezért az épületeket mindig könnyű alkalmassá tenni új rendeltetésükre. Így fogták be börtönnek a szuchanovi kolostor egyik épülettömbjét is – kellettek az ilyen pótlások, mert veszteségek is érték az állományt: a Péter-Pál erődöt és Schlüsselburgot a turisták rendelkezésére kellett bocsátani. A vlagyimiri centrált kibővítették, Jezsov alatt építettek hozzá egy új, nagy szárnyat. Ezt a börtönt derekasan kihasználták a következő évtizedekben, sokakat elszállásoltak itt. Már említettük, hogy a tobolszki centrál is működött, 1925-ben pedig a felső-urálit is megnyitották állandó és bőséges használatra. (Mindezek az izolátorok szerencsétlenségünkre ma is megvannak, s azalatt is *működnek*, míg ezeket a sorokat írom.) Tvardovszkij költeményéből: „Messze-messze…” arra következtethetünk, hogy Sztálin alatt az alexandrovszki centrál sem állt üresen. Kevesebb adatunk van az oreli fegyházról, félő, hogy erősen megrongálódott a második világháború alatt. De kisegítőnek ott van a szomszédban a dmitrovi jól felszerelt börtön.

A 20-as években a polit-izolátorokban (melyeket *politzárkáknak* is hívtak a foglyok) kitűnő k o s z t o t adtak: az ebédhez mindig volt hús, friss főzelék, a kantinban pedig tejet is lehetett venni. Erősen megromlott a koszt 1931-33-ban, de akkor a kintieknek sem volt jobb. Ebben az időben a skorbut sem tartozott a ritkaságok közé a pol. izolátorokban, nem is szólva az éhség okozta szédülésről. Később bővült a koszt, de már nem volt a régi. I. Kornyejev mindig éhes volt 1947-ben a vlagyimiri TON-börtönben: 45 deka kenyér, két kocka cukor, kétszer főtt étel, de nem laktató – csak tea volt „dosztig”

(persze, megint azt mondják, hogy ez az év sem mérvadó, mert a kintiek is éheztek akkor. Ezzel szemben abban az évben nagylelkűen megengedték a kintieknek, hogy etessék a börtönt: a csomagküldést nem korlátozták). A világosságot mindig is „jegyre adták” a börtönben: a szájkosarak és a megvasalt, homályos ablaktáblák állandó szürkületben tartották a cellákat (a sötétség a lélek megtörésének fontos eszköze!). Sokszor még dróthálót is feszítettek a szájkosár fölé; ezt télen behordta a hó s elzárta a fény utolsó útját is. Aki olvasni próbált, csak a szemét rontotta, tette tönkre. A vlagyimiri TON-ban éjjel szoktak kárpótolni a nappali fényhiányért: egész éjjel égették az erős körtéket s zavarták az alvókat. A dmitrovi börtönben (meséli N. A. Kozirjev) 1938-ban petróleumlámpa szolgáltatta az esti s az éjjeli világítást; a lámpa egy deszkalapon volt a mennyezet alatt, ott fogyasztotta a foglyok amúgy is gyér levegőjét; 39-től kezdve aztán fél energiával, vörös izzással működtették az égőket. – A *levegő* is ki volt adagolva: a szellőztetőt zárva tartották s csak a klozetra menés idejére nyitották ki, így mesélik a dmitrovi és a jaroszlavli börtön volt foglyai. (Je. Ginzburg: a kenyér reggeltől délig penészréteget kapott, az ágynemű nyirkos volt, a falak megzöldültek.) A vlagyimiriak ellenben nem panaszkodhattak a levegő szűkössége miatt; egy ablakszárny állandóan nyitva volt. – A *séta* ideje, börtönöktől s évektől függően, tizenöt és negyvenöt perc között ingadozott. Hol volt más a schlüsselburgiak és a szoloveciak közvetlen kapcsolata a földdel! Ki volt már szaggatva, ki volt tiporva minden növény, a kertek helyét kibetonozták, aszfalttal vonták be. Már még azt is tiltani kezdték, hogy a sétálók az ég felé fordítsák a fejüket! „Nézzenek a lábuk alá!” – emlékszik vissza Kozirjev és Adamova (a kazanyi börtönből). A rokonok *látogatását* 1937-ben megtiltották és soha többé meg nem engedték. *Levelet* kettőt írhattak havonta közvetlen hozzátartozóiknak, ugyanannyit kaphatták – ez szinte mindig így volt (de Kazanyban a fogoly csak egy napig tarthatta magánál a kapott levelet, azután vissza kellett szolgáltatnia a felügyeletnek.) A *kantinból* vásárolhatták, azon a pénzen, amit a hozzátartozók küldtek be korlátozott mennyiségben. A *bútorzat* már önmagában is a „rezsim” szigorúságának ismérve volt. Adamova írja, mekkora öröm volt neki a falba süllyeszthető priccsek s a padlóhoz csavarozott székek után egy közönséges, szalmazsák-betétes faágyat s egy egyszerű faszéket látnia s megtapogatnia szuzdali cellájában. I. Kornyejev két különböző „rezsimet” élt át a vlagyimiri TON-ban: az egyik alatt (1947-48-ban) nem szedték el a foglyok személyes holmiját, nappal heverhettek és a vertuháj ritkán lesett be. A másik alatt (1949-53-ban) a cella két lakatra volt zárva (az egyik kulcs a

vertuhájnál, a másik a naposnál), a heverés tilos volt, a hangos beszéd úgyszintén (Kazanyban is: csak suttogva!), személyes holmijukat elszedték, rabruhát kaptak csíkos zsákvászonból, levélváltás évenként kétszer s csak a börtönigazgató által meglepetésszerűen kijelölt napokon (aki elszalasztotta ezt a napot, később már nem írhatott), s csak fele akkora papíron, mint egy postai levlap; rajtaütésszerű, irgalmatlan „szobavizitet" szoktak tartani, ilyenkor mindent kiszórtak és pucérra vetkőztették a foglyokat. Árgus szemmel vigyáztak, hogy a cellák semmi kapcsolatban se legyenek egymással: az őrök minden klozetra vivés után zseblámpával járták a fülkéket s minden lyukba belevilágítottak. Ha feliratot találtak a falon, az egész cellát szigorítottba tették. A *szigorított* mindenki réme volt a Különleges Rendeltetésű Börtönökben. Egy *köhintés* odajuttathatta az embert („Húzza a fejére a takarót, úgy köhögjön!"), vagy ez, ha valaki *fel s alá járt a cellában* (Kozirjev; ebben a „féktelenség" jelét látták); vagy ha *csoszogott* (Kazanyban 44-es férficipőket adtak ki a nőknek). Ginzburg egyébként fején találja a szeget, mikor megállapítja, hogy a szigorítottat nem vétségékért osztogatták, hanem *séma szerint*: sorban mindenkinek el kellett ott tölteni egy kis időt, hogy megtudja, mi az. A szabályzatnak is volt egy ilyen tágan értelmezhető pontja: „Amennyiben a szigorítottban »fegyelmezetlenség« (?) fordulna elő, a börtön vezetőjének joga van meghosszabbítani az ott tartózkodás idejét maximum húsz napra". S mi számít „fegyelmezetlenségnek"?... Kozirjev esete a következő volt (a szigorítottnak s a börtön-rezsim egyéb tartozékainak leírása annyira megegyezik az egyes beszámolókban, hogy lehetetlen fel nem fedeznünk a koncepció azonosságát). Öt napi szigorítottat kapott, mert járkált a cellában. Ősz volt, a szigorított helyisége nem fűthető, borzasztóan hideg. Alsóra vetkőztették, lehúzták a cipőjét is. A cella padozata földes, jobban mondva poros (máskor sáros, Kazanyban pedig víz áll a padlón). Kozirjevnek legalább hokedlija volt (Ginzburgnak az sem). Az volt az első gondolata, hogy innen nem kerül ki élve, meg fog fagyni. Lassan-lassan azonban valami titokzatos meleget érzett szétáradni egész testében. Meg volt mentve. Beletanult a hokedlin-alvásba is: Naponta háromszor beadtak egy bögre teát, ettől valósággal lerészegedett. Valamelyik szolgálatos egy kockacukrot csempészett harmincdekás kenyéradagjába. Az adagok számából s egy fénysugárból, mely valami ablaklyuk útvesztőjéből behatolt hozzá, Kozirjev számon tartotta az idő múlását. A kirótt öt nap letelt, de csak nem engedték ki: Kifinomult hallásával suttogást vett ki a folyosóról, valami

hatodik napról vagy *hat napról* suttogtak. Ez persze provokáció volt: várták, mikor szól közbe, hogy az öt nap letelt, itt az ideje, hagy kieresszék – akkor aztán fegyelmezetlenség címén meg is hosszabbították volna a szigorítottját. Ő azonban csendben maradt és megadóan végigült még egy napot. A következő napon aztán kieresztették, mintha mi sem történt volna. (Elképzelhető, hogy a börtönigazgató így tette próbára foglyai hajlíthatóságát. Aki pedig még mindig nem tört meg, szigorítottba vele!). A szigorított után valóságos palotának tűnt a cella. Kozirjev fél évre megsüketült, tályogok kezdtek nőni a torkában. Cellatársa eszét vesztette a sok szigorított következtében, s Kozirjev több mint egy éven át egy őrülttel ült kettesben. (Nagyezsda Szurovceva számos elmebaj-esetre emlékszik a polit-izolátorokban – ő maga legalább annyit említ; mint Novorusszkij abban a bizonyos Schlüsselburg-krónikában.)

Gondolom, az olvasó kezdi észrevenni, hogy lassacskán feljutunk a második szarv csúcsára. Ugye hogy magasabb, mint az első? Ugye, hogy hegyesebb?

De a vélemények sokszor eltérnek egymástól. Sokat próbált lágerlakók egyhangúlag állítják, hogy az 50-es években a vlagyimiri TON-börtön valóságos *üdülő* volt. Így találta ezt Vlagyimir Boriszovics Zeldovics, akit Abez-állomásról küldtek oda, továbbá Anna Petrovna Szkripnyikova, aki 1956-ban került oda a kemerovoi lágerből. Szkripnyikova felleg azon ámuldozott, hogy szabályos tíz napi időközökben továbbítják a kérvényeket (ő az Egyesült Nemzetekhez fordult, úgy ám!), s el volt ragadtatva a könyvtártól, melyben idegen nyelvű irodalom is volt. Be szokták hozni a cellába a teljes katalógust, úgyhogy az ember akár egy évre előre összeírhatta az igényeit.

De másrészt azt se feledjük el, milyen rugalmas nálunk a törvény ezer meg ezer nőt („asszonyt”) ítéltek börtönre; egyszer csak valaki füttyentett: valamennyinek a büntetését változtassák lágerra! (Kolimában teljesítetlen maradt az aranymosás terve.) – Erre minden bírói ítélet nélkül egyszerűen átutalták őket.

Beszélhetünk-e így egyáltalán börtönbüntetésről? Vagy a börtön nem egyéb, mint a láger előszobája?

* * *

Most pedig elérkeztünk oda, amivel tulajdonképpen kezdenünk kellett volna ezt a fejezetet. Arra az éteri fényre kellene most felfigyelnünk, melyet a magányos fogoly lelke kezd bizonyos idő után kibocsátani magából, mely olyan, mint a szentek aureolája. Elszakadása az evilági nyüzsgéstől annyira

teljes, hogy még amikor a percek múlását számolja, akkor is bensőséges kapcsolatban él a Mindenséggel. Nem lehet, hogy a magányos fogoly le ne vetkezzen minden tökéletlenséget, mely korábbi életében zaklatta s nem hagyta letisztulni átlátszóvá, mint a kristály. Mily nemes mozdulattal válogatják, morzsolgatják ujjai a rögöket a veteményeskertben (de fel van ám aszfaltozva!...). Hogy fordul a feje szinte már magától az Örök Menny felé (de meg van ám tiltva!...). Mekkora gyöngédséggel figyeli az ablak párkányán szökdécselő-madárkát (de ott ám a szájkosár s a drótháló; a szellőztető pedig be van zárva!...). S mily ragyogó ötleteket; időnként igazán meglepő kővetkeztetéseket jegyez a lapra, melyet kiadtak neki (de csak ha szerezni tud a kantinból; ha pedig teleírta, akkor le kell adnia, örökre, a fogházirodának...)

Ejnye-ejnye, ezek, a zsémbes közbeszólások egészen kizökkentenek bennünket témánkból. Fejezetünk terve recseg-ropog, széttöredezik, s már végképp nem tudjuk, megtisztul-e hát valóban az emberi lélek az új típusú börtönben s a Különleges Rendeltetésű (mi lehet az?) Börtönben – vagy ellenkezőleg: jóvátehetetlenül tönkremegy?

Ha háborodott cellatársad szeme az első, amit minden reggel megpillantasz, mivel vértezed fel magadat a kezdődő új napra? Nyikolaj Alexandrovics Kozirjev, akinek ragyogó csillagász-pályáját törte derékba a letartóztatás, úgy mentette meg lelkét, hogy az örök végtelenről, a világrendről töprengett, annak Vezérlő Szelleméről, a csillagokról és azok belső szerkezetéről, arról, hogy tulajdonképpen mi az Idő és mit értünk az Idő múlásán.

Így kezdett feltárulni előtte a fizika egy új fejezete. E gondolatok segítették őt, hogy túlélje a dmitrovi börtönt. Okoskodásai azonban hamarosan holtpontra jutottak, mert nem emlékezett bizonyos számadatokra. Rengeteg adatra lett volna szüksége, azok nélkül nem építhette tovább elméletét. De hol vegye őket itt, ebben a petróleumlámpás éjszakai remeteségben, ahová még a madár se jár? A tudós felfohászkodott: Uram! Megtettem minden tőlem telhetőt. Segíts hát! Add, hogy folytathassam!

Ez időben csak egy könyvet engedélyeztek neki tíz naponként (más akkor maga volt a cellában). A szegényes börtön-könyvtárban több példányban is megvolt Gyemjan Bednij: *Vörös Koncert*je – mindig ezt hozták a cellába, már ki tudja hányadszor! Fél órával imája után jöttek kicserélni a könyvét s szokásuk szerint minden kérdezés nélkül bedobták neki – az

Asztrofizika Kézikönyvét. Honnan pottyant ide ez a könyv? Elképzelhetetlen, hogy ilyesmit tartsanak ebben a könyvtárban. Sejtve, hogy nem sokáig élvezheti ezt a találkozást, Kozirjev nekifeküdt a könyvnek s falta, magolta mindazt, amire sürgetően szüksége volt s amire a továbbiakban szüksége lehetett. Csak két nap telt el s még nyolc napja lett volna a könyvre, mikor betoppant a börtönigazgató, váratlan vizitre. Sasszeme rögtön felfedezte: „Ohó, de hiszen ön csillagász, nem?” – „Az vagyok.” – „Elvenni tőle azt a könyvet!” De a könyv misztikus felbukkanása szabaddá tette az utat a további munkához, amit Kozirjev később a norilszki lágerban folytatott.

Ezek után egy fejezetet kellene szentelnünk a lélek és a rács antagonizmusának...

De mi ez? Arrogánsan zörög a zárban a börtönőr kulcsa. Belép a mogorva gondnok egy hosszú jegyzékkel: Neve? Kereszt- és apai neve? Születési éve? Cikkely? Hány évre? Mikor telik le a büntetése?... Pakolja össze a *holmiját*! Egy-kettő!...

No, gyerekek, transzport! Visznek! El-el, ki tudja merre! Segíts, Uramisten! Cihelődjünk hát!

Csak annyit még: ha élünk, elmondjuk egyszer máskor, ami hátravan. A Negyedik Részben. Ha megérjük...

VÉGE AZ ELSŐ RÉSZNEK

II.
ÖRÖKÖS MOZGÁS

Forognak a... forognak a kerekek,
Táncraperdítik a malom-köveket...

V. Müller

1.
A Szigetvilág hajói

Ennek a babonás Szigetvilágnak ezer meg ezer szigete hatalmas területen van szétszórva, úgyszólván a Bering-szorostól a Boszporuszig. Ahogy a szigetek láthatatlanok, mégis léteznek, ugyanúgy láthatatlanul, de szakadatlan szállítmányokban kell odajuttatni a láthatatlan rabok millióit, akiknek azonban testük, térfogatuk és súlyuk van.

Hogyan szállítják, milyen járműveken utaztatják őket?

Erre a célra mindenekelőtt óriási kikötőket használnak, ezek a gyűjtőfogházak; de kisebb kikötőket is, ezek a gyűjtőtáborok (vagy továbbítók). Járművekül zárt acélhajókat fognak be, ezek a rabszállító vagonok. A horgonyzó helyeken – dereglyék és bárkák helyett – fürge, ugyancsak acélfalú rabomobilok („varjak”) fogadják a hajókat. A rabvagonokat menetrend szerinti vonatokkal továbbítják, de szükség esetén külön karavánokat is indítanak. A Szigetcsoport fővonalain az egyik kikötőből a másikba: teher- és marhavagonokból álló vörös szerelvényeket.

A szállítás simán, zökkenőmentesen folyik: évtizedek tapasztalata vitte tökélyre, volt idejük azoknak, akik meg vannak bízva a lebonyolítással. Jóltápált, egyenruhás, komótos emberek alkotása ez. A butirkai, presznyai és tagankai rabomobilok fogolyszállítmányát páratlan napokon 17 órakor veszi át, a kinyesmai konvoj-őrség a moszkvai Északi-pályaudvaron. Az ivanovói konvojnak ezzel szemben páros napokon reggel hatkor kell készenlétben állnia a pályaudvaron, hogy átvegye és pásztorolja a Nyerechtába, Bezseckbe, Bologojéba utalt foglyokat.

Mindez ott folyik is közvetlen mellettetek, szinte az orrotok előtt, mégsem figyeltek fel rá (no persze, be is hányhatja a szemét, aki akarja). Nagy pályaudvarokon az utas-periontól jó messze történik a pestisesek be és kivagonírozása, legfeljebb egy-két váltóőr, pályafelvigyázó látja. Kisebb állomásokon is rendesen valami csöndes átjárót választanak két raktárépület között, ahová befarolhatnak a rabomobilok, hágcsójukkal a rabvagon hágcsójához. A fogoly egy pillantást sem vethet az állomás épületére, sem az utasokra sem a szerelvényre, csak a vagonlépcsőt látja (mely sokszor csípőmagasságban kezdődik, ereje pedig nincs a kapaszkodáshoz); az őrség pedig, mely csak egy szűk átjárót hagy a *varjú* (rabomobil) és a vagon közt,

ordítozik, rikácsol: „Gyerünk, gyerünk! Davaj, davaj!” – némelyik még szuronnyal is hadonászik.

Te pedig, aki a peronon szaladgálsz, gyerekekkel, bőröndökkel, szatyrokkal, észre sem veszed a nagy sietségben, s így nem is csodálkozol, miért kapcsolnak még egy poggyászkocsit a vonathoz. Nincs rajta fölirat, különben éppen olyan, miit a poggyászkocsi, ugyanolyan ferde rácsozat van rajta, s a rács mögött nem látszik, csak a sötétség. De miért utaznak benne katonák, honunk védelmezői, s miért járja körbe minden állomáson két katona, fütyörészve s le-lehajolva, hogy alápislantsanak?

Indul a vonat, és sok száz összepréselt fogoly sorsa, elgyötört szíve kezdi meg útját ugyanazokon a síneken, ugyanazt a füstöt követve, ugyanazokat a mezőket, póznákat és asztagokat hagyva maga mögött, mint te, pár méterrel még meg is előzve téged; – de az ablakod mögötti levegőben mégannyi nyom sem marad vissza a tovasuhanó keservből, amennyit ujjunkkal szánthatunk a vízen. De hogy is élhetnéd át abban az ismerős, mindig egyforma vonat-miliőben, míg körülötted ágyneműs csomagokat bontogatnak s tálcán teát szolgálnak fel, hogy is élhetnéd át, micsoda fekete, sűrített borzalom haladt át három másodperccel előtted ugyanazon az euklideszi téren? Elégedetlenkedek hogy négyen vagytok a fülkében, szűk a hely: hogy hihetnéd el hát – s elhiszed-e most, e sorokat olvasva? – hogy egy pillanattal korábban tizennégyen haladtak tova egy ugyanekkora fülkében? S hátha huszonöten? Vagy harmincan?...

Zak-vagon (rabvagon) – micsoda ocsmány rövidítés! Mint minden egyéb rövidítés is; amit hóhérok fabrikáltak. Azt akarják vele kifejezni, hogy ez a vagon „elzártak” (*zak*ljucsonnije) számára készült. De ez a szó sehol sem honosodott meg, kivéve a börtönügy hivatalos papírjait. A foglyok az ilyen vagont *sztolipini* vagonnak vagy egyszerűen *sztolipinnak* szokták nevezni.

A vonatközlekedés növekvő térhódításával lassan-lassan a fogolyszállítás is más formát öltött országunkban. A múlt század 90-es évei előtt még gyalogosan és lovas-szekereken vonultak a Szibériába irányított fogolykaravánok. Lenin 1898-ban mórközönséges harmadosztályú kocsiban, szabadok társaságában utazott a szibériai számesetésbe, s kiabált az őrséggel, hogy mérhetetlenül szűk a hely. Jarosenko közismert festményéről: „Mindenütt van élet” – láthatjuk, mily naiv módon alakították át akkor még a negyedosztályú személykocsit

fogolyszállítási célokra: mindent úgy hagytak, ahogy volt, a foglyok úgy utaznak; mint a többi utasok, csak az ablakok vannak ellátva késsoros ráccsal. Ezek a kocsik sokáig forgalomban voltak nálunk, többen tanúsítják, hogy őket még 197-ben is ilyenekben szállították. De azokban a „régi jó időkben” hatan ültek egy fülkében.

Valószínű, hogy ez a vagon valóban Sztolipin alatt, azaz 1911 előtt jelent meg először vasútvonalainkon, s az elkeseredett kadetok és forradalmárok közösen ragasztották rá a sztolipin nevet. Mai népszerűségét azonban csak a 20-as években érte el, általános és kizárólagos használatba pedig a 30-as években vétetett, amikor egész létünket megrendszabályozták, s így jogosabban hívhatnánk ezt a vagont *sztálin*-nak sztolipin helyett. De hagyjuk a nyelvi vitákat.

A sztolipin közönséges, fülkékre osztott vasúti kocsi, de a kilenc fülke közül öt el van rekesztve fogolyszállítás céljaira (mint mindenütt a Szigetvilágban, a helyek feléhez itt is a szolgálatnak van jussa!), mégpedig nem közönséges válaszfallal, hanem ráccsal, mely lehetővé teszi a foglyok szemmel tartását a folyosóról. A rács egymást ferdén keresztező rudakból áll, hasonlít az állomások körül látható kerítésekhez. A vagon egész magasságában vonul, föl egészen a mennyezetig, a csomagtartók – tehát nem nyúlnak ki a fülkéből a folyosóra. A folyosóról rendes ablakok nyílnak, de kívülről azokat is ferde rács fedi. A foglyok fülkéiben ezzel szemben nincsenek ablakok, csak egy apró; ugyancsak ráccsal ellátott nyílás a középső priccsek magasságában (éppen azért hisszük poggyászkocsinak, mert ablaktalan). A fülkébe tolóajtón át lehet bejutni, ez egy vaskeret, mely ugyancsak ráccsal van ellátva. Mindez a folyosó felől nézve a cirkuszi menazsériát juttatja az ember eszébe: a biztonságos rács mögött a padión s az ülőkéken valamiféle szánalmas élőlények gubbasztanak, melyeknek emberformájuk van, rád emelik panaszos tekintetüket s enni-inni kérnek. A vadak ketreceiben azonban sohasem zsúfolnak össze ennyi állatot.

Nem-fogoly mérnökök számítása szerint egy sztolipin-fülkében hatan ülhetnek alul, hárman fekhetnek a középső polcokon (ezek amolyan egybeszabott priccsek, csak az ajtó felöl van hagyva egy kivágás a föl- és lemászásra) s ketten fekhetnek fönn a csomagtartókon. Ha mármost e tizenegyen felül még tizenegy embert beszuszakolnak a fülkébe (az utolsókat már a lábukkal tapossák be az örök, hogy be tudják húzni az ajtót) – akkor a fogolyfülke megterhelése teljesen normálisnak mondható. Két-két ember gubbaszt félig ülőhelyzetben fent a

csomagtartókon, öten feküsznek az egybeszabott középső polcon (ezek a legszerencsésebbek, ezekért a helyekért verekedni szoktak, s ha tolvajok is vannak a fülkében, akkor azok feküsznek ott), a többi tizenhárom alulra jut: öten-öten ülnek a priccseken, hárman pedig a lábak között a padlón. A poggyász el van keverve az embermasszában: mellettük, alattuk, felettük. Napokig ülnek így összepréselt, beszorult végtagokkal.

Nem mintha tudva és akarva gyötörnék így az embereket, dehogy! Hisz az elítélt a szocializmus katonája a munka frontján, már miért kínoznák? Őt az építés céljaira kell hasznosítani. De tessék meggondolni, hogy nem az anyósa őnagyságához utazik látogatóba, csak nem biztosíthatunk neki olyan kényelmet, hogy a nem-foglyok megirigyeljék? Problémáink vannak a szállítással; majd csak odaér, nem gebed bele!

Az ötvenes évek menetrend-reformja után a foglyok utazása nem nyúlt túl hosszúra, csak – mondjuk – másfél, két napig tartott, de a háború alatt s közvetlen utána sokkal rosszabb volt a helyzet: Petropavlovszktól (Kazahsztán) Karagandáig akár *hét egész napig* is úton lehetett a sztolipin (s huszonöten voltak a fülkében!), Karagandától Szverdlovszkig *nyolc napig* (s a kupéban huszonhatan voltak). Szuszi útja 1945 augusztusában még Kujbisevtől Cseljabinszkig is több napot vett igénybe, pedig ők HARMINCÖTEN voltak a fülkében, a szó szoros értelmében egymás hegyén-hátán, kelepicéltek és marakodtak.[1] N. V. Tyimofejev-Resszovszkij pedig 1948 őszén olyan kupéban utazott Petropavlovszktól Moszkváig, amelyben HARMINCHATAN voltak! Több napon át LÓGOTT a testek között a kupéban, lába nem ért le a földre. Akkor halni kezdtek az emberek, s a hullákat (bár nem azonnal, csak másnap) kiszedték a lábak alól – így egy kicsit tágasabb lett. Az út Moszkváig *teljes három hétig* tartott.[2]

Vajon ez-e a rekord: harminchat? Harminchétre nincs adatunk, de az egyedül üdvözítő tudományos módszerhez tartva magunkat s a „felsőhatárosokkal” folytatott harcból erőt merítve bátran válaszoljuk: nem, ezerszer is nem! Nem az a rekord! Lehet, hogy máshol az lenne a felső határ, de nem nálunk! Míg a kupéban van még néhány köbdeciméter kiszorítatlan levegő – pl. a polcok alatt, a vállak, lábak és fejek között – a kupé további fogolymennyiség befogadására képes. Némi fenntartással elfogadhatnánk felső határul a kupé egész térfogatában,

---

[1] Legyen ez válasz azoknak, akik folyton azt kérdezgetik s hányják szemünkre, *miért nem harcoltunk...*

[2] Moszkvában aztán, a csodák országához méltóan tisztek vették az ölükbe Tyimofejev-Resszovszkijt s autóval szállították el a pályaudvarról; hiszen azért jött, hogy fejlessze nálunk a tudományt!

megfontolt rakodással elhelyezhető, le nem vetkőztetett hullák számát.

V. A. Kornyejeva olyan kupéban hagyta el Moszkvát, amelyben harminc nő volt – többnyire roskatag öregasszonyok, akiket hitük miatt deportáltak (megérkezve, kettő levételével VALAMENNYIT azonnal kórházba kellett fektetni. Halottaik azonban nem voltak, mert volt a szállítmányban néhány fiatal, jónövésű, csinos kislány, akiket „külföldiek miatt” ültettek le. Ezek a lányok még a konvojra is rá mertek pirítani: „Nem szégyellik magukat, hogy így szállítják őket? Hiszen anyáik lehetnének!” Nyilván nem annyira ez az erkölcsi leckéztetés, mint inkább a lányok vonzó külleme talált visszhangra a konvojnál, elég az hozzá, hogy néhány öregasszonyt átraktak... a *szigorítottba*. De a sztolipinban nem büntetés a szigorított, hanem áldás. Az öt fogolyfülkéből csak négyet használnak közös cellaként, az ötödik két részre van osztva, két szűk félkupéra, egy alsó és egy felső ággyal, amilyen a kalauzoknak van; e szigorítottak elkülönítésre szolgátnak, s aki ilyenben utazik harmad-, negyedmagával, annak kényelmes, tágas helye van.

Semmi szándékuk sincs szomjúsággal gyötörni a foglyokat, dehogy! – de az egész utazás alatt főtt étel helyett csak heringen vagy szárított halon tartják az elcsigázott s összezsúfolt embereket (ez MINDIG így volt: a 30-as és az 50-es években, télen-nyáron, Szibériában és Ukrajnában – felesleges is példákat felhoznunk). Nem azért hogy szomjúsággal gyötörjék őket, ugyan! – de mondják meg önök, mivel etessék az úton azt a csőcseléket? Meleg, főtt ételt nem ír elő nekik a szabályzat (igaz, hogy a sztolipin egyik kupéjában konyha utazik velük, de az csak a konvojnak főz), száraz darát, nyers tőkehalat mégsem lehet nekik adni, a húskonzervtől meg betegre zabálnák magukat. Hering az elképzelhető legjobb megoldás, meg egy darab kenyér – mi kell még?

Te pedig vedd fel csak azt a fél heringet, örülj neki, míg azt is adnak! De ha van egy kis sütnivalód, nem eszed meg a hévinget, kivallod anélkül, zsebre teszed, majd bekapod a lágerban, ahol van víz. Még rosszabb, ha azovi-tengeri anzsovit adnak nedvesen, darabos sóban, azt még zsebre sem dughatod, fogd a köpenyed csücskébe, zsebkendődbe vagy a tenyeredbe s edd meg! Az anzsovit egy leterített köpenyre szokták kiadni; a szárított halat pedig egyszerűen a padlóra szórja az őrség, s a rabok széttördelik a priccseken, a térdükön, úgy osztják szét.[3]

[3] P. F. Jakubovics („A kitaszítottak világában”, Moszkva, 1964. I. k.) írja a múlt század 90-es éveiről, a szibériai száműzetéseknek erről a sötét korszakáról, hogy akkor napi tíz kopejka élelmezési pénzt utaltak ki egy főre

De ha egyszer hagyat adtak, akkor már a kenyeret sem vonják meg tőled, s lehet, hogy még egy kis cukrot is vetnek oda. Nagyobb baj, ha jön a konvoj és bejelenti: ma nincs koszt, *nem utaltak ki nektek*. Mármost lehet, hogy csakugyan nem utaltak ki, mert valamelyik börtöni könyvelő kihagyott egy rubrikát, de az is lehet, hogy kiutaltak, azonban magának a konvojnak sem elég a fejadag (őket sem tartják hízókúrán; gondolták, hozzáharapnak egy kicsit a ti kenyeretekből; s akkor már inkább fél heringet sem adnak, hogy ne legyen gyanús.

Na és, persze nem azért, hogy kínozzák, de a heringre sem teát (azt aztán végképp nem) sem vizet nem adnak a fogolynak. Ez is érthető: a konvoj állománya minimális, némelyek a folyosón állnak őrt, mások a kocsi előterében; ismét mások a vagon alatt s a tetőn mászkálnak az állomásokon, vizsgálják, nincs-e megfúrva valahol. Vannak, akik a fegyverüket tisztogatják, s valamikor csak át kell venni velük a katonai szabályzatot és a szemináriumi anyagot is. A harmadik váltás pedig alszik; nyolc óra jár nekik, ehhez a jogukhoz ragaszkodnak, hisz vége van már a háborúnak! Aztán meg vizet hordani vödrökkel… messzi is van, de rühellik is: miért hordjon vizet egy szovjet harcos, mint valami szamár; a nép ellenségeinek? Mert néha bizony félnapra is kitolatják a sztolipin-vagont, jó messzire (hogy ne legyen szem előtt), míg szortírozzák, átkapcsolják a vagonokat, olyankor még a saját vörösharcos-konyhájukra sem győznek vizet hordani. No persze, van azért megoldás: lehet meríteni a mozdony szerkocsijából is, sárga, zavaros, olajfoltos vizet, a rabok azt is szívesen megisszák; mi az nekik, meg nem is igen látnak a félsötét fülkében, sem ablakuk, sem lámpájuk, csak a folyosóról kapnak egy kis fényt. De van még egy bökkenő: pokolian sokáig tart egy ilyen vízosztás. Saját bögréjük nincs, akinek volt, attól is elvették; tessék mármost két kincstári bögrével megitatni őket, ott álldogálni, meríteni, átnyújtani, megint meríteni, míg csak valamennyien nem ittak. (Ráadásul még huzakodnak is egymás közt: hadd igyanak előbb az egészségesek s csak azután a tébések és a szifiliszesek! Mintha a szomszéd cellában nem kezdődne elölről az egész: előbb az egészségesek…

A konvoj azonban ezt sem bánná, cipelné a vizet s itatná őket, ha nem lennének olyan disznók, hogy mihelyt egy kis vizet lafatyoltak, mindjárt kikéredzkednek. A tapasztalat azt mutatja, hogy ha egész nap nem kapnak vizet, akkor szükségre sem

---

ugyanakkor egy búzakenyér (háromkilós?) ára öt kopejka volt, egy kanna tejé (két liter?) három kopejka. „A foglyok boldogultak” – jegyzi meg. De már az irkutszki kormányzóságban magasabbak az árak: egy font hús tíz kopejkába kerül és a foglyok bizony nélkülöznek”. Egy font hűs naponta egy főre – ez ugyebár nem egy fél hering?…

kéredzkednek egész nap; egyszeri itatás egy kilépést eredményez, ha pedig megszánod őket és kétszer itatsz, kétszer mennek ki. Tiszta matematika: legjobb, ha egyszer sem itatsz.

Nem mintha sajnálnád tőlük a szükségre menést, vagy kímélni kellene a klozetot, hanem mert ez felelősségteljes ténykedés, szinte hadművelet: egy őrvezető és két közember idejét foglalja le, méghozzá elég sokáig. Két őrt állítanak, az egyiket a klozetajtó elé, a másikat a folyosó ellenkező végébe (nehogy arra próbáljanak menekülni); az őrvezetőnek pedig az a feladata, hogy folyton ki-be huzigálja a kupé ajtaját, előbb beeresztve a visszatérőt, aztán kieresztve a soron lévőt. A szabályzat szerint csak egyesével szabad kiengedni, nehogy szökni próbáljanak vagy zendülést kezdeményezzenek. Következésképpen az az egy ember, akit kieresztettek, feltartja ugyanabban a fülkében lévő harminc társát, a vagonban utazó százhúsz foglyot s ráadásul három őrt. Nógatja is az őrvezető, sürgetik a katonák, míg csak kint van, hogy „Davaj, davaj! Mozgás, mozgás!” – pedig úgy igyekszik, még a lábai is összekeverednek, mintha az államtól lopná azt a klozetlyukat. (1949-ben egy Moszkvából Kujbisevbe tartó sztolipinben egy Schulz nevű céllábú német, aki már értette az orosz nógatást, ugrándozva igyekezett az árnyékszékre, meg vissza, a konvoj meg röhögve buzdította sebesebb ügetésre. Az egyik őr egyszer meg találta lökni a vécé előterében úgy, hogy el is esett. De még az őrnek állt feljebb: dühösen verni kezdte, Schulz pedig, aki az ütése miatt nem bírt feltápászkodni, hason csúszott be a mocskos klozetba az őrök hahotázása közepette.[4]

Hogy az árnyékszéken töltött idő alatt a fogoly szökni ne próbáljon, továbbá hogy visszatérését meggyorsítsák, nem zárják be a klozetajtót, s az őr az ürítési aktust figyelemmel kísérve sürgeti az előtérből: Davaj, davaj! Elég lesz már, hagyd abba! – Néha még el sem kezdted, máris felhangzik a kommandó: „Csak kis szükségre!” – onnan az előtérből tiltanak el minden egyébtől. Kezet persze nem hagynak mosni, soha sincs elég víz a tartályban, s idő sincs rá. Ha csak hozzányúl is a csaphoz a fogoly, rögtön ráordít az őr az előtérből: „Hagyj békét annak, menj már!” (Még ha valakinek van a zsákjában szappan, törülköző, akkor is szégyelli előszedni: nagyon is „frájer”-színezetű volna.) A klozet tele van rondítva. Mozgás, mozgás! – s a fogoly híg latyakkal a lábbelijén befurakodik a kupéba, a kezeken s vállakon fölmászik a harmadik polcra, onnan lógatva le a másodikra mocsoktól csepegő bakancsait.

[4] Vajon nem ezt kell érteni azon a bizonyos „sztálini személyi kultuszon”?

Még az ilyen erőltetett tempó mellett is több, mint két óra kell annak a százhúsz embernek a kieresztéséhez – három őr napi szolgálatának több, mint negyedrésze; s még csak boldoggá sem tetted őket: félóra múlva megint csak kezdi egy sztari-papa a sírást, hogy ki szeretne menni – persze nem engeded ki, mire az odarondít a fülkébe, új dolgot adva az őrvezetőnek: puszta kézzel szedeti fel s viteti ki vele.

Száz szónak is egy a vége: minél kevesebb kieresztést! Következésképpen: minél kevesebb vizet, s persze minél kevesebb ételt, akkor nem bántja őket a kólika s nem büdösítik tele a levegőt; a fene egye meg, hisz lélegzeni sem lehet ebben a vagonban!

Minél kevesebb vizet! – ám az előírt heringet ki kell adni! Mert a víz megvonása józan rendszabály, ám a hering megvonása szolgálati mulasztás volna.

Ó nem, senki sem gyötört bennünket szántszándékkal! A konvoj minden ténykedése józan megfontolás eredménye. Mi azonban ketrecekben ültünk, mint az őskeresztények, és kisebesedett nyelvünkre sót hintettek…

Ugyanígy abban sem szándékosság vezeti (sokszor bizony az!) az őrszemélyzetet, hogy az 58-asokat egy kupéba hányják a nem-politikaiakkal és a bűnözőkkel, egyszerűen csak a foglyok száma temérdek, a vagonoké és a fülkéké kicsi, az idő mindig kevés – mikor válogassák szét őket? A négy kupéból egyet a nőkre kell szánni, s a többi háromban, ha egyáltalán szortíroznak, akkor a végállomások szerint teszik, hogy könnyebb legyen a kirakodás.

Talán azért feszítették meg Krisztust két lator között, mert Pilátus meg akarta alázni őt? Dehogy! Éppen akkor volt kivégzési nap; Golgota pedig csak egy volt, az idő sürgetett. S GONOSZTEVŐKKEL RAKTÁK EGY SORBA...

▯▯▯

Még elgondolni is szörnyű, mit kellett volna átélnem, ha a közönséges foglyok helyzetében lettem volna… A konvoj és a kísérő tisztek a legmesszebbmenő udvarisággal bántak velem és társaimmal… Mivel politikai voltam; viszonylagos kényelemben utaztam a fegyházba, a bűnözőktől elkülönített helyiség állt rendelkezésemre az egész transzport alatt, kocsim volt, csomagjaim nehezét kocsi vitte…

… A fenti bekezdés mellől elhagytam a macskakörmöket, hogy az olvasót mélyebb átéléshez segítsem. Mert az idézőjelet, ha nem iróniából, akkor azért teszik ki, hogy tisztes távolban

tartson. De így idézőjelek nélkül ugyancsak bizarrul hangzik ez a szakasz, nem?

P. F. Jakubovics ír így a múlt század 90-es éveiről: Könyvét nemrég adták ki újra, hogy tanulságul szolgáljon arról a sötét korról. Megtudjuk belőle, hogy a politikaiaknak még a bárkán is külön szobájuk volt, s a fedélzetből is el volt kerítve egy kész, hogy ott végezhessék sétájukat. (Hasonló Tolsztoj ábrázolása is a „Feltámadásban": a kívülálló Nyechljudov herceg be is mehet a politikaiakhoz s elbeszélgethet velük.) Jakubovics neve mellől „véletlenül elhagyták a bűvös *»politikai« szót*" (így írja!) – s Uszty-Karában csupán ezért „fogadta őt a fegyházigazgató… mint akit közönséges bűntényesként tartóztattak le: gorombán, kihívóan, szemtelenül". Szerencsére hamarosan kiderült a tévedés.

Micsoda valószínűtlen kor! – szinte bűnnek számított összekeverni a politikaiakat a bűnözőkkel! A bűnözőket, megszégyenítésül, menetbe rendezve hajtották az úttesten a pályaudvarra, ugyanakkor a politikaiak hintón hajtottak (Olminszkij, 1899.). A politikaiakat nem a közös kondérból etették, hanem kosztpénzt utaltak ki s a kifőzdéből hordtak nekik ételt. A bolsevik Olminszkij még a kórházi kosztból sem kért: túl parasztosnak találta.[5] Butirkában a tömbfelügyelő Olminszkij elnézését kérte, mivel az őr tegezni merte; mert, kérem, nálunk ritkán fordul meg politikai, s az őr nem tudta…

A Butirkában *ritkán fordul meg politikai!…* Ébren vagyunk vagy álmodunk? Hát akkor hol vannak a politikaiak? Mert Lubjanka és Lefortovo még kevésbé létezett akkor még!…

Ragyiscsevet bilincsben rakták be a fogolyszállítmányba, s mikor hidegre fordult az idő, „egy undok birkabundát" dobtak rá, melyet egy őrről szedtek le. Közvetlenül ezután azonban Katalin cárnő így rendelkezett, hogy le kell szedni a bilincset, s mindenről gondoskodni kell, amire csak szükség van az úton. Ezzel szemben Anna Szkripnyikovát 1927 novemberében szalmakalapban s nyári ruhában rakták transzportba, így vitték a Butirkából Szolovkába (mivelhogy nyáron tarlóztatták le, s azóta le volt pecsételve a szobája; engedélyt pedig senki sem akart adni neki, hogy kihozhassa a téli holmiját).

A politikaiakat a bűnözöktől megkülönböztetni annyi, mint egyenrangú ellenfelekként becsülni őket. Annak elismerése ez, hogy az embereknek lehetnek *nézeteik*. Tehát még a *letartóztatott* politikai fogoly is élvez politikai *szabadságot*!

[5] Ezért aztán a „spanka" (az alvilág) rá is sütötte a hivatásos forradalmárokra a „szari-előkelőség" nevezetet. (P. F. Jakubovics)

De azóta, hogy valamennyien *káerek* (ellenforradalmárok) lettünk, s a szocialisták sem tudták megvédeni *politrezsimjüket,* azóta csak fogolytársaid kacaját s az őrök csodálkozását válthatod ki tiltakozásoddal, hogy téged ne keverjenek össze a bűnőzűkkel, mert te politikai vagy. „Nálunk mindenki bűnöző” – így válaszoltak az őrök, minden kertelés nélkül.

Ez az összevegyítés, ez az első bénító találkozás vagy a „varjúban”. vagy a sztolipinban történik. Bárhogy szorongattak, kínoztak is a vallatásnál, mindez a kék tányérsapkások műve volt, s azokat nem tévesztetted össze emberekkel, csak arcátlan poroszlókat láttál bennük. Ugyanakkor cellatársaid, még ha neveltetésük s élményeik másmilyenekké formálták is őket, mint téged, s még ha vitatkoztál is velük, még ha *besúgtak* is – valamennyien emberek voltak, közönséges, bűnös, köznapi emberek, olyanok, akikkel egész életedben dolgod volt.

Mikor begyömöszölnek a sztolipin-fülkébe, arra vagy felkészülve, hogy ott is csak szerencsétlen sorstársakra találsz. Ellenségeid, kínzóid mind kívül rekedtek, a rács túloldalán vannak, az *innenső* oldalon fel sem tételezed őket. Ám ahogy felemeled fejedet a középső polc négyszögfa kivágásához, melynél különb ég itt nem adatott számodra – megpillantasz három-négy... nem, nem arcot, nem is majompofát, mert a majmok ábrázata mindig emberi egy kicsit! – ádáz, ocsmány szörnypofákat látsz, melyek nem fejeznek ki mást, csak csúfolódást és kapzsiságot. Mindegyik úgy mered rád, mint a legyet leső pók; pókhálójuk ez a ketrec, amelybe most beleestél. Ínyüket felhúzzák, mintha mindjárt át akarnák harapni a torkodat. Ha megszólalnak, csak sziszeregnek: az essek és az esszek nagyobb élvezetet látszanak szerezni nekik, mint az összes többi hang együttvéve; beszédjük pedig halandzsa, mely csak az igék s főnevek végződéseivel emlékeztet az orosz nyelvre.

Ezek a különös, gorilloid lények többnyire trikóban vannak – a sztolipinban fülledt a levegő – vörös bikanyakuk, vállaik dagadó izmai, tetovált, barna mellkasuk sohasem volt kitéve a börtöni fogyókúrának. Kik ezek? Honnan jöttek? Nicsak, ott az egyiknek a nyakán kereszt függ! Igen; spárgán egy kis alumíniumkereszt. Meglepődsz s egy kicsit meg is könnyebbülsz: szóval vallásosak is vannak köztük, mily megiható; akkor nem történhet semmi baj! De aztán éppen az a „vallásos” mond egy jó kacskaringósat a keresztre és a vallásra (részbon oroszul káromkodnak, s két ujját kimeresztve mint valami kettős nyársat dugja egyenest a szemedbe, nem mint aki fenyeget, hanem mint aki máris nyomja ki a szemgolyódat. Ebben a mozdulatban:

„Kitolom a szemedet, tökös!” – benne van egész filozófiájuk és vallásuk! Ha már a szemedet is képesek szétnyomni, mint a szilvát, akkor mit fognak ezek kímélni abból, ami rajtad s veled van? Himbálódzik a kereszt, s te egyelőre kitolatlan szemmel figyeled ezt a képtelen cirkuszt; elveszted tájékozódó képességedet: ők bolondultak meg vagy te? Mert valakinek itt elment az esze.

Az emberek közti érintkezés minden megszokott formája, melyekkel eddigi életedben boldogultál, meginog s kártyavárként dől össze. Eddigi életedben, főleg letartóztatásod előtt, de még utána is, részben még a vizsgálat alatt is – szavakat szoktál intézni embertársaidhoz, ők is szavakkal válaszoltak, ezek a szavak cselekvéshez vezettek; vagy meggyőzte az ember a másikat, vagy elutasította, amit a másik mondott, vagy egyetértett vele. Különféle emberi viszonylatokra emlékszel: van kérés, parancs, köszönet, – de az, ami itt rád zuhant, kívül esik minden szón, minden viszonylaton. A szörnypofák követeként lebocsátkozik valaki, többnyire egy nyomorult kiskorú, akinek feslettsége és arcátlansága háromszorosan visszataszító, s ez az ördögfióka kibontja a zsákodat, zsebeidbe nyúl, nem úgy, mint aki a máséban kutat, hanem mint aki a magáéban! Ettől a pillanattól kezdve semmi sem a tied, ami a tied, s magad sem vagy egyéb fabábúnál, amelyre felesleges és leszedhető holmi van aggatva. Erre a gonosz kis görényre s a fönti szörnypofákra nem lehet hatni szavakkal, nem segít magyarázkodás, tilalom, visszautasítás, könyörgés! Ezek nem emberek, ennyit tisztán látsz rögtön az első percek után. Itt csak ütni lehet, méghozzá haladéktalanul, egy szót sem vesztegetve: ütni! Ezt a kölyköt vagy odafönt azokat a behemót dögöket.

De hogy vágj oda annak a fönti háromnak innen alulról? A gyereket pedig mégsem ütheted meg, még ha mégoly undok görény is! Hátha csak úgy gyöngéden félrelöknéd?... De el sem taszíthatod, mert rögtön leharapja az orrodat, vagy föntről verik be a fejedet (van azoknak még késük is, csak nem húzzák elő, nem piszkítják be a te véreddel).

Szomszédaidra, társaidra nézel: gyerünk, szálljunk szembe velük vagy tiltakozzunk! De társaid, az ötvennyolcasok, akiket még érkezésed előtt mind, egyenként megkopasztottak, csak ülnek görbedten, meghunyászkodva, s még jó, ha elnéznek melletted s nem rád vetik közömbös pillantásukat, mintha itt nem erőszakról, nem fosztogatásról lenne szó, csupán egy természeti tüneményről, amilyen a fű növése vagy az eső.

S hogy miért van ez így? Mert elszalasztottuk az alkalmat, uraim, elvtársaim, testvéreim! Akkor kellett volna meggondolni, kik vagyunk, amikor Sztruzsinszkij elégette magát a vjatkai cellában, vagy még korábban: amikor *káereknek* nyilvánítottak bennünket.

Tűröd hát, hogy lehúzzák rólad a felöltődet, hogy kitapogassák s kihalásszák kabátbélésedből a belevarrott húszast; zsákodat már fölhajították, kikutatták, s mindent; amit csak gyengéd hitvesed összeszedett számodra a hosszú útra, miután elítéltek, kiborogattak belőle, neked meg visszadobják az üres tasakot, csak a fogkeféd maradt benne.

Igaz, nem mindenki hagyta magát így kifosztani a 30-as, 40-es években, de kilencvenkilenc százalék hagyta.[6] Hogy történhetett ez? Férfiak! Tisztek! Katonák! Frontharcosok!

Ahhoz, hogy az ember bátran verekedjék, az kell, hogy fel legyen készülve a harcra, hogy várja a harcot és tisztában legyen azzal, mire megy ki. Most azonban teljességgel hiányoznak ezek a feltételek: az embert váratlanul éri ez a harc, mivel azelőtt semmit sem tudott a tolvajok világáról, s főleg azt nem fogja fel, hogy ez a harc elkerülhetetlen, mert eddig abban a téves hiedelemben élt, hogy kizárólag a kéksapkások az ő ellenségei. Még egy leckét kell kapnia, mire megérti, hogy ezek a tetovált mellkasok voltaképpen a kékek alfele: ezek leplezetlenül vallják azt, amiről a kékek nem beszélnek fennhangon: „ma te halsz meg, holnap én!” Az újdonsült fogoly politikainak szeretné tartani magát, olyannak, aki a népért s a néppel veszi fel a harcot az állammal szemben, Most pedig, íme, hátba- s oldalba támadja őt ez a fürgeujjú söpredék, s egy pillanat alatt összekeverednek a frontok, darabokra hull a világos képlet. (S időbe telik, míg a fogoly összeszedi magát s rájön, hogy ez a csőcselék egy húron pendül a rabtartókkal.)

Ahhoz, hogy az ember bátran harcoljon, éreznie kell, hogy háta be van biztosítva, hogy oldalról támogatják s a lába alatt talaj van. Az ötvennyolcas fogoly nélkülözi e feltételeket. Míg átpréselték a politikai vizsgálat húsdarálóján, testileg megtört: ki van éhezve, kialvatlan; szigorítottban fagyasztották, addig verték, míg össze nem esett. De nem csak a teste: lelke is meg van törve. Megdumálták, meggyőzték, hogy világnézete, életmódja, kapcsolatai – merő tévedés, hibák sorozata, mert lám, ide juttatták! Abban a húscsomóban, melyet a törvényszék

---

[6] Pár olyan esetet is meséltek nekem, hogy három belevaló, egészséges fiatalember szembeszállt a tolvajokkal – de nem az igazság védelmében, nem azok védelmében, akiket ott fosztottak ki mellettük, csak a maguk védelmében. Szóval: felfegyverzett semlegesség!

gépezete kivet magából s a fogolyszállítók kezére ad, már csak életszomj van, nincs benne semmi tisztánlátás. Hisz épp ez az 58-as vizsgálat fő célja: végérvényesen megtörni, végérvényesen *elidegeníteni*. Azt kell az elítéltek fejébe verni; hogy akkor követték el a legnagyobb bűnt, amikor a párt, a szakszervezet s a hatóság háta mögött valami közösséget, kapcsolatot kerestek egymással. Következésképpen a börtönben minden *kollektív* fellépéstől rettegnek, például hogy ketten ugyanannak a panasznak adjanak hangot, vagy hogy kettejük aláírása ugyanazon a papíron legyen. S mivel jó időre alaposan elvették a kedvüket minden egyesüléstől, ezek a nevüket meghazudtoló politikaiak most már a gazok ellen sem hajlandók összefogni. Ezért nem jut az eszükbe az sem, hogy fegyvert – kést vagy boxert – vigyenek magukkal a vagonba vagy a lágerba. Mert először is: minek? Ki ellen? Másodszor, ha te használod, akit a baljós 58-as cikkely terhel, új pert akasztanak a nyakadba s akár agyon is lőhetnek. Harmadszor – már jóval előbb, a személyi motozásnál, ha nálad találnak kést, téged nem úgy büntetnek meg, mint a tolvajt; ha annál van kés, az csak selmaság, hagyomány, tudatosság hiánya – de ha nálad van, az terror!

Végül az 58-asok többsége békés természetű ember (sokszor öreg is, beteg is), aki egész „eletében a szavakat forgatta, nem az ökleit, s mint korábban, most sem hajlandó az utóbbiakhoz folyamodni.

Másrészt a tolvajok nem *olyan* vizsgálaton estek át. Az egész vizsgálat két kihallgatásból állt; enyhe ítéletet, pár évet kaptak, de előreláthatólag azt sem fogják kitölteni: korábban kieresztik őket; vagy amnesztiát kapnak vagy megszöknek.[7] A tolvajt senki sem fosztja meg jogos csomagjától, s társai, akikkel együtt szokott harácsolni s akik jelenleg szabadlábon vannak, bőven küldenek be neki a zsákmányból. Ő aztán nem fogyott le, nem gyengült el – lám, most az utazás alatt is tömi a bendőjét a fräjerok rovására.[8] A tolvajlást és banditizmust üldöző cikkelyeket fel sem veszik, még hencegnek is velük, s ebbeli büszkeségükben a kék epolettes vagy zsinóros főnökök csak erősítik őket: „Nem baj, hogy bandita és gyilkos vagy, az a fő, hogy nem vagy hazaáruló, a *mi* emberünk vagy, majd megjavulsz”. A tolvaj-cikkelyekhez nem járul „szervezetről” szóló tizenegyedik pont. A csirkefogók szervezkedése nincs megtiltva, már miért, is lenne? Hadd fejtődjék csak bennük a

[7] V. I. Ivanovot (jelenleg Uhtában) kilencszer ítélték el a 162. tc. alapján lopásért ötször a 82. tc. alapján szökésért; összesen 37 évi elzárásra – s ezt öt-hat év alatt „töltötte ki”.

[8] „Fräjer” annyi, mint nem-tolvaj, azaz nem Ember (nagy betűvel), tehát a tolvajokon kívül az egész emberiség „fräjer”.

kollektív érzület, társadalmunk emberének ez a nélkülözhetetlen tulajdonsága. Ha fegyvert találnak náluk, persze elszedik, de csak játék az egész; őket nem büntetik meg fegyvertartásért – tisztelik *különtörvényüket* („ilyenek, nem tehetnek róla”). A cellában elkövetett új gyilkosság sem növeli a gyilkos büntetését, sőt, babérral övezi a homlokát.

Ennek mélyebb gyökerei is vannak. A múlt századi irodalom nem igen marasztalta el a lumpenproletariátust, legfeljebb állhatatlanságát, befolyásolhatóságát rótta fel neki. Ami pedig Sztálint illeti, ő mindig is vonzódott a bűnözőkhöz: ki rabolt volna neki bankot? Már 1901-ben azt hányták a szemére elvtársai a pártnapon és fogolytársai a börtönben, hogy a bűnözőkre támaszkodik politikai ellenfeleivel szemben. A húszas években aztán egy kitűnően hasznosítható terminust vetettek be: „társadalmilag közelálló”. Ebben az ízetlenségben Makarenko is ludas, mondván: EZEKET meg lehet javítani. (Makarenko szerint[9] a bűn kizárólagos forrása az ellenforradalmi háttér). AZOKAT ellenben – a mérnököket, papokat, eszereket, mensevikeket – nem lehet megjavítani.

S ugyan miért ne loptak volna, ha volt akitől lehetett? Elszánt csibészek, ha összefogtak. hárman-négyen akár húsz megfélemlített és nyomorított ál-politikaival is el tudtak bánni.

Méghozzá a felsőbbség, jóváhagyásával. Az Élenjáró Elméletre támaszkodva.

De ha öklüket nem is használják, miért nem panaszkodnak legalább az áldozatok? Hisz minden hang kihallatszik a folyosóra, s nicsak, éppen most sétál el komótosan egy konvoj-katona a rács előtt.

Bizony, a kérdés jogosult. Minden hang, minden nyöszörgés kihallatszik, de az őr csak halad nyugodtan tovább. Miért nem avatkozik a dologba? Tőle egy méterre, a kupé félsötét barlangjában kirabolnak valakit – miért nem lép hát közbe az állam rendjének éber őre?

Hát csak azért! Mert úgy van tanítva.

S mi több: addig barátkozott a tolvajokkal, míg az évek során a konvoj is lecsúszott közéjük. A konvoj MAGA IS TOLVAJ LETT.

A 30-as évek közepétől a 40-es évek közepéig, a bűnözők legvadabb tombolásának és a politikaiak legmélyebbre süllyedésének évtizedében – senki sem emlékszik olyan esetre,

[9] „Zászlók a tornyokon”

hogy a konvoj megakadályozta volna egy politikai fogoly kifosztását a cellában, a vagonban. Annál többen tudnak olyan esetről, amikor a konvoj elfogadta a rablott holmit a tolvajoktól, és cserébe vodkát, élelmiszert (jobbat, mint a fogolykoszt) dohányt hozott nekik. Az ilyen példák már szinte közhelyszámba mennek.

Mert hisz a konvoj-őrmesternek sincs semmije a fegyverén, köpenyén, csajkáján s katonakosztján kívül. Szívtelenség volna azt kívánni tőle, hogy míg a nép ellenségét kíséri, meghagyja annak drága bundáját, krómbőr csizmáját, az egész *szajrét* azzal a sok finom városi holmival, s csak úgy egyszerűen belenyugodjék a javaknak ebbe az egyenlőtlen elosztásába. Nemde az is az osztályharc egy neme, ha elveszi tőle azokat a kacatokat? S van-e ennél nyomósabb törvény?

Mikor pedig 1945-46-ban Európából is özönleni kezdtek a soha nem látott nyugati holmikba öltözött foglyok, hasonló kincsekkel megrakott bőröndöket cipelve, – akkor már a konvoj tisztjei sem bírták türtőztetni magukat. Szolgálati beosztásuk, mely távoltartotta őket a fronttól, a háború végén a hadizsákmánytól is elütötte őket – hát igazság ez?

Ettől kezdve már nemcsak úgy véletlenül, nemcsak idő- és helyhiány miatt, hanem harácsolási szándékkal keverte össze a konvoj a tolvajokat és a politikaiakat a sztolipin minden kupéjában. S a tolvajokban nem is kellett csalódniuk: legombolták a cuccot a „hódokról”[10] s átjátszották a konvoj kofferjaiba.

De mi történik olyankor, ha a vagon meg van ugyan rakva „hódokkal”, s már indul a vonat, tolvajok azonban nincsenek, csak nem akarnak befutni, ma, úgy látszik, sehonnan sem érkezik szállítmány? – Ilyen esetekről is tudunk.

1947-ben egy csomó „külföldit” szállítottak Moszkvából Vlagyimirba, hogy az ottani centráfban töltsék ki büntetésüket. Tele voltak értékes portékával, ez rögtön az első bőrönd kinyittatásánál kiderült. A konvoj el is határozta, hogy szisztematikusan elzabrálja a vagonban utazók összes értéktárgyait. Hogy semmi jót ne mulasszanak, pucérra vetkőztették a foglyokat, s a vécé közelében a padlóra ültették őket, míg átböngészték s megdézsmálták a csomagjaikat.. Csak azzal nem számoltak, hogy ezeket a foglyokat nem lágerba viszik, hanem komoly börtönbe. Alighogy megérkeztek, I. A. Kornyejev írásban feljelentette a konvojt, beszámolt az egész

[10] „Hódoknak” a gazdag „zekeket” (foglyokat) hívták, akik tele voltak „zsírral és dohánnyal”.

esetről. A konvojt megkeresték, átnézték a poggyászukat, meg is találták a rablott holmi egy részét. Ezt visszaadták a tulajdonosoknak, ami pedig már nem volt meg, azért kórtérítést fizettek. A kísérőket állítólag tíz-tizenöt évi elzárásra ítélték. No, ezt nem lehet ellenőrizni, különben is a tolvaj-cikkelyt kapták, nem öregedtek meg a börtönben.

Ez azonban nem tipikus eset, s a parancsnok, ha idejében meg tudja zabolázni kapzsiságát, rájött volna, hogy ezúttal jobb hagyni az egészet. A következő eset azonban kevésbé kényes, s így nagyon valószínű, hogy nem is egyedülálló. Moszkva és Novoszibirszk között egy sztolipinban 1945 augusztusában (Szuszi is ebben a szállítmányban volt) ugyancsak nem akadtak tolvajok. Hosszú út állt előttük, akkoriban csak vánszorogtak a sztolipinok. A konvoj parancsnoka ráért kivárni az alkalmas pillanatot a kutatás megejtésére: egyenként hívták ki, holmistul, a foglyokat a folyosóra. Szabályszerű személyi motozást végeztek, az egésznek azonban egy más, titkos célja volt, hiszen a már megmotozottakat visszaküldték a zsúfolt cellába, ahol, ha valakinek kése vagy egyéb tiltott jószága volt, átjátszhatta a már ellenőrzötteknek. A motozás voltaképpen a személyi holmik szemléje volt: azt nézték, mi van rajtuk s mi van a csomagjaikban. A konvoj parancsnoka, egy tiszt, éber figyelemmel kísérte a poggyász átkutatását, el nem unva a hosszú álldogálást; egy őrmester asszisztált neki. A tiszt arcáról csak dölyföt lehetett leolvasni, semmi mást: színlelt közöny mögé rejtette kitörni kívánkozó bűnös kapzsiságát. Olyan volt, mint egy vén szatír, aki kislányokat nézeget, de feszélyezik a jelenlévők, sőt maguk a lánykák is, nem tudja, hogy közeledjék hozzájuk. Hogy elkelt volna most néhány tolvaj! De tolvaj nem volt a szállítmányban.

Tolvaj nem volt, de olyanok voltak, akiket már megérintet s megfertőzött a börtöni tolvajság levegője. Mert a tolvajok épületes példája utánzásra csábít: megmutatja, hogy lehet könnyen élni a börtönben. Az egyik kupéban két nemrég avatott tiszt utazott: Szanyin (tengerész) és Merezskov. Mind a ketten 58-asok voltak, de már engedtek az ötvennyolcból. Szanyin, Merezskov támogatásával, kinevezte magát rangelsőnek a kupéban és kihallgatásra kéredzkedett a szolgálatos őrön keresztül: a konvoj parancsnokához (keresztüllátott a tiszt gőgjén s kitalálta, hagy kerítőre volna szüksége!). Furcsállották ugyan a dolgot, de azért kihívták Szanyint s összesutyorogtak vele. Szanyin példáját követve a szomszéd fülkéből is kikéredzkedett valaki, őt is fogadták.

Másnap aztán nem 550 gramm kenyeret adtak ki, ami akkoriban elő volt írva az útra, hanem csak kétszázötvenet.

A kenyérosztást csendes zúgolódás követte, a politikaiak azonban nem mertek felszólalni, mert féltek minden „kollektív akciótól”. Csak egy volt köztük, aki hangosan meg merte kérdezni:

– Parancsnok polgártárs! Mennyit nyom ez az adag?

– Amennyi az előírás – felelte a kenyérosztó.

– Követesem, hogy mérjék le, különben nem veszem át! – mondta a fogoly hangosan s elszántan.

Az egész vagon némaságba dermedt. Többen elhalasztották az evést, várva, hogy majd az övékét is lemérik. Erre már a tiszt is megjelent, mint valami gáncsnélküli lovag. Szava súlyosan, megfellebbezhetetlenül harsant az általános némaságban:

– Kinek van itt kifogása a szovjet rendszer ellen?

Mindenkiben meghűlt a vér. (Ellenvethették volna, hogy ez régi nóta, hogy odakint is minden fejes önmagát nevezi ki szovjet rendszernek, aztán tessék vele vitatkozni! De az ijedt politikaiak fülének, akiket csak nemrég ítéltek el szovjetellenes tevékenység miatt, szörnyű fenyegetés volt abban a kérdésben.)

– Ki LÁZIT itt a fejadag miatt? – nyomta meg a szót a tiszt.

– Hadnagy polgártárs, én csak azt akartam... – próbált most már mentegetőzni a rajtakapott zendülő.

– Aha, te vagy az gazember! Neked nem tetszik a szovjethatalom?

(Mi a fenének elégedetlenkedtem? Miért is vitatkoztam? Nem lett volna egyszerűbb szó nélkül, béketűréssel megenni azt a kis adagot?... Most aztán benne vagyok a pácban...)

– Büdös dög! Ellenforradalmár! Fel kéne húzni s még ő akarja leméretni a kenyeret! A szovjet rendszer eteti-itatja a piszkot, s még nincs is megelégedve! Na, majd adok én neked!...

S parancsot ad az őrségnek: „El vele!” – Csikordul a zár: „Kifelé! Kezeket hátra!” – s elvezetik a szerencsétlent.

– Kinek van még valami kifogása? Kinek mérjük még le?

(Mintha valamit is rájuk lehetne bizonyítani! Mintha valahol is a te szavadnak adnának hitelt, hogy kétszázötven gramm volt, nem pedig a hadnagyénak, hogy kerek ötszázötven volt!)

A megvert kutyának elég csak megmutatni a korbácsot. A többiek mind elégedetteknek mutatkoztak, s ezzel jóvá is hagyták a fegyelmi adagot a hosszú út EGÉSZ IDEJÉRE. A cukrot ugyancsak elvonták: lefoglalta a konvoj.

(Ez pedig azon a nyáron történt, mely két nagy Győzelmet is hozott: a németek s a japánok felett, Hazánk történetének legdicsőbb győzelmeit, melyeket késő unokáink is emlegetni fognak.)

Koplaltak egy napig, két napig, kicsit észretértek; akkor Szanyin így fordult a népéhez: „Gyerekek, ha ez így megy tovább, felfordulunk. Akinek jó holmija vad, adja, ide, becserélem, hozok érte harapnivalót.” Szakértő szemmel válogatva ezt átvette, azt visszadobta (nem is állt kötélnek mindenki – dehát nem erőszak a disznótor!) Akkor Merezskovval együtt kikéredzkedtek, s mit tesz Isten, ki is engedték őket. Eltűntek a holmival a konvoj fülkéje irányában, s mikor visszatértek, felszeletelt kenyér és mahorka volt náluk. Ezek a cipók abból a hét kilóból voltak, amit lecsíptek a kupé napi adagjából, csakhogy most nem kapott mindenki a kenyérből, csak az, aki holmit adott le.

S ebben nem is volt semmi igazságtalanság, hisz valamennyien azt állították, hogy meg vannak elégedve a csökkentett fejadaggal. Az üzlet becsületességét sem vonhatja kétségbe senki, hisz nem ingyen vették el az értékes holmit, hanem fizettek érte. De messzebbmenő megfontolások is alátámasztják az akció helyességét: azok a holmik túl jók voltak ahhoz, hogy lágerba kerüljenek; úgyis elvették vagy ellopták volna őket tulajdonosaiktól.

A mahorkát pedig a sajátjából adta a konvoj: a katonák becsülettel megszolgált mahorkájukat osztották meg a foglyokkal; ez is tökéletesen *fair play* volt, hisz ők is ették a foglyok kenyerét s elszopogatták a cukrukat (túl jó az az ellenségnek!). Végül abban sincs semmi kivetnivaló, hogy Szanyin és Merezskov, bár ők nem adtak le semmit, többet juttattak maguknak, mint a cseretárgyak gazdáinak, hisz nélkülük sohasem rendeződtek volna el ilyen gyönyörűen a dolgok.

Most tehát ott ültek váll váll mellett a félhomályban, némelyik kenyeret rágcsált, azt a kenyeret, mely szomszédját illette volna meg; ez pedig csak nézte. Dohányozni sem volt szabad egyesével, csak egyidejűleg, kétóránként, a konvoj engedélyével; ilyenkor úgy füstölt a vagon, mintha kigyulladt volna. Azok, akik kezdetben fukarkodtak a holmijukkal, most

már megbánták, hogy nem bíztak Szanyinra, s könyörögtek, hogy vegye át az övékét is, de Szanyin azt mondta: majd később.

Ez a manőver nem folyt volna le ályen simán, ilyen maradéktalan sikerrel, ha nem közvetlen a háború után történt volna ez az eset, amikor annyit késtek a vonatuk, vesztegeltek a sztolipinok, míg átkapcsolták, mellékvágányra tolták őket. Aztán olyan holmi is csak közvetlenül a háború után volt forgalomban, amiért érdemes törni magát valakinek. Útjuk Kujbisevig egy hétig tartott, ez alatt a hét alatt csak kétszázötven gramm kincstári kenyeret osztottak naponta (persze ez még mindig duplája volt a leningrádi blokád alatti fejadagnak), azonkívül szárított halat és vizet. Visszatartott kenyérrészüket pedig csak holmijuk fejében kapták meg. A kínálat hamarosan felülmúlta a keresletet: a konvoj már kelletlenül vette át az árut, finnyáskodott.

A kujbisevi gyűjtőtáborban, ahol kiszálltak, megfürösztötték őket; majd ugyanabban a beosztásban visszarakták őket ugyanabba a vagonba. Új konvojt kaptak; de úgy látszik, staféta útján már az is értesült, hogy juthat szajréhoz, mert Novoszibirszkig újra csak cserekereskedelemmel juthattak hozzá jogos porciójukhoz. (Gondolhatjuk, micsoda fogékonysággal sajátították el az őrhadosztályok ezt a futótűzként terjedő tapasztalatot.)

Amikor Novoszibirszkben két vágány közt partra szálltak, s egy újtiszt lépett oda hozzájuk ezzel a kérdéssel: „Van-e valami panaszuk a konvoj ellen? – csak álltak ott bambán s nem tudták, mit feleljenek.

Helyes volt tehát az első konvoj parancsnokának a számítása: ez Oroszország!...

□□□

A sztolipin utasai abban is különböznek a többi utastól, hogy ők nem tudnák, hava megy a vonat s melyik állomáson fognak kiszállni. Jegyük nincs, a vagonokon lévő útirány-táblát nem tudták elolvasni. Moszkvában néha olyan messze szállnak be a peronoktól, hogy még a bennszülött moszkvaiak sem igazodnak ki, melyik pályaudvar ez a nyolc közül. A foglyok ezután órákig üldögélnek a sötétben összepréselődve S várják a tolató mozdonyt. Végre megjön s a már kész szerelvényhez csatolja a rabvagont. Ha történetesen nyár van, a hangosbeszélőt is hallhatják: „Moszkva-Ufa, indul a harmadik vágányról...” „Moszkva-Taskent, beszállás az első peronról...” Szóval a Kazany-pályaudvaron vagyunk, s akik tisztában vonnak a Szigetcsoport földrajzával s ismerik annak útját, most

felvilágosítják társaikat: Vorkuta, Pecsora elesik, mert oda a Jaroszlavl-pályaudvarról kell menni; ugyancsak elesnek a kirovi és a gorkiji lágerok.[11] Belorussziába, Ukrajnába és a Kaukázusba egyáltalán nem szoktak vinni moszkvaiakat: csak győzzék elhelyezni a saját foglyaikat! De hallgassuk csak tovább! Az ufait elindították – a mienk nem mozdult. Elment a taskenti – mi még egyre állunk. „Moszkva-Novoszibirszk, az indulásig van még... Kérjük a kísérőket..., Kérjük a menetjegyeket...” A vonat megrándul, ezúttal a mienk! De megtudtunk-e ezzel valami biztosat? Egyelőre semmit. Mehetünk még a Közép-Volga-vidékre, a Dél-Urálba, Kazahsztánba, ahol a dzsezkargani rézbányák vannak; a tajseti talpfa-impregnálóba (ahol, mondják, a kreozót áthatol a bőrön, a csontokon, gőzei telítik a tüdőt, s ez maga a halál). Még egész Szibéria nyitva áll előttünk, Szov.-Gavanyig; aztán Kolima, meg Norilszk.

De ha tél van, az ablakok be vannak gittelve, nem lehet hallani a hangszórót. Ha a konvojparancsnokság hű a szabályzathoz, akkor tőlük sem várhatod, hogy kikottyantsák a menetirányt: Elindulunk hát, elalszunk abban a testhalomban a kerekek ütemes csattogására, anélkül, hogy tudnánk, erdőt vagy pusztát látunk-e majd holnap az ablakból. Mármint a folyosó felőli ablakból. Mert a középső polcokról, annak ellenére, hogy rács; folyosó, kettős üveg s még egy rács állja el szemünk útját, mégiscsak lehet látni valamit: egy állomás vágányait, egy darabkát a tovafutó tájból. Ha az ablaküveg nincs befagyva, néha az állomás nevét is el lehet olvasni: valami Avszjunyino vagy Undol. Merre vannak ilyen nevű állomások? A fülkében senki sem tudja. Néha a nap állásából ki lehet következtetni, északnak vagy keletnek visznek-e bennünket. Végül is valami Tufanovban belöknek a fülkébe egy topis kisbűnöst, aki elmondja, hogy őt Danyilovba viszik a törvényszékre s fél, hogy még két évet is kaphat. Így tudjuk meg, hogy az éjjel átjöttünk Jaroszlavlon, vagyis az első gyűjtő-továbbító láger Vologda lesz. Mindjárt akadnak beavatottak is a fülkében, akik vészjóslóan dobják be a híres mondókát: „A vo-log-da-i kon-voj vo-lo-god-bo rúg!”

De ha tudod is már a menetirányt, még ezzel sem tudsz semmit: keskeny ösvényed itt is, ott is gyűjtőlágerrá szélesedik,

[11] Így esik konkoly a hunév vetésbe! De vajon konkoly-e? Mert hiszen nincs Puskinról, Gogolról, Tolsztojról elnevezett láger de gorkiji lágerok vannak, egy egész fészekalja! Azonkívül egy kényszermunka-bánya is Maxim Gorkij nevét viseli (40 km-nyire Elgentől, Kolimában)! Bizony, Alexej Maximics!... „az ön szívével, elvtárs, és nevével...” „Ha az ellenség nem adja meg magát...” Elég egy könnyelmű szó, s mire körülnézel, már nem is vagy az irodalomban...

s bármelyik kitéríthet az eredeti irányból. Sem Uhtába, sem Vorkutába, sem Intába nem vonz a szíved – de azt hiszed, az 501-es építkezési pont egy hajszállal is jobb? Vasútépítés a tundrán, Észak-Szibériában? Mégcsak az veri az összes többit!

Öt évvel a háború után, amikor már úgy-ahogy medrükbe fértek a letartóztatási hullámok (vagy csak a Belügy bővítette ki a státusait?), a minisztériumban szortírozni kezdték az *ügyek* milliós halmait és minden elítélthez mellékelték ügyének papírjait is egy lepecsételt borítékban, melynek „ablakában” a konvoj számára fel volt tüntetve az úticél (ennél többet pedig nem is kell tudnia a konvojnak: az ügyek tartalmi ismerete esetleg rombolótag hatna). Ha mármost véletlenül a középső polcon heversz és az őrmester éppen melletted áll, feltéve, hogy fordítva is tudsz olvasni, kibetűzheted, hogy ezt meg ezt Knyazs-Pogosztba viszik; téged pedig a kargopoli lágerba.

Még csak most leszel igazán izgatott – milyen az a Kargopol? Ki hallott róla? Milyen ott a *közmunka*? (Mert vannak halálos közmunkák, de könnyebbek is.) Hullatermelő-e vagy nem az?

Most aztán vered a fejedet a falba, hogy a nagy sietségben elmulasztottad értesíteni hozzátartozóidat, s azok még mindig a sztalinogorszki lágerban tudnak téged, Tula közelében. Ha ez nagyon bánt, s ha elég leleményes vagy, esetleg ezt a feladatot is sikeresen oldod meg. Valakinél akad egy darabka, centiméteres ceruzabél, egy másiknál egy gyűrött papír. Vigyázva, hogy az őr észre ne vegye a folyosóról (pedig csak úgy szabad feküdni, hogy a fejed legyen a folyosó felé, ne a lábad), meggörnyedve s kicsavart derékkal megírod szeretteidnek ott a zökögő vagonban, hogy váratlanul kimozdítottak régi helyedről, s most visznek, s hogy új helyeden évenként csak egy levelet írhatsz majd, legyenek rá elkészülve. Ezután a háromszögletűre összehajtogatott levélkét ki kell csempészned magaddal a vécébe, bízva a jószerencsében, hogy akkor engednek ki, amikor éppen állomásra ér vagy onnan fut ki a vonat, s hogy az őr egy pillanatra és – bámészkodik ott az előtérben, s akkor gyorsan lenyomod a pedált, mely szabaddá teszi a szennyleeresztő nyílást, és testeddel elfogva a látást, beledobod a levelet a nyílásba. Nedves, mocskos lesz, de azért áteshet s a sínek közé juthat. Sőt, szárazon is kipottyanhat, felkapja a kerekek közti légörvény, megpörgeti, és vagy a kerekek alá esik vagy kibújik köztük s legurul a meredek töltésen. Lehet, hogy felszedi egy emberi kéz. S ha az illető nem „vonalas”, akkor olvashatóvá teszi a címzést, átírja a betűket, vagy beleteszi egy borítékba, s talán bizony még célhoz is ér az a levél. Futnak be néha ilyen levelek,

megportózva, elsikálódva, elmosódva, összegyűrve, de még így is szíven talál a beléjük írt fájdalom.

Különben mégis az lesz a legjobb, ha minél előbb levetkezed ezeket, a „fréjer”-szokásokat, megszűnsz komikus újonc, zsákmány és áldozat lenni. 95 százalékig bizonyos, hogy leveled nem ér célhoz. De ha célhoz ér, akkor sincs benne köszönet. Ne mérje órákkal, napokkal a létet az, aki egyszer betette a lábát az eposzok birodalmába! Több évtized, egy negyed évszázad választja el itt az indulást az érkezéstől. NEM TÉRSZ VISSZA TÖBBÉ régi világodba! Minél előbb leszoksz hozzátartozóidról, s minél előbb leszoknak ők rólad, annál jobb. Annál könnyebb.

Minél kevesebb holmid legyen, hogy ne kelljen reszketned érte! Ne legyen bőröndöd, mert a konvoj úgyis összetöri a vagon bejáratánál (s mikor huszonötnek kell beférni a fülkébe, mit tennél te az ő helyükben?). Ne legyen új csizmád, ne legyen divatos félcipőd, gyapjúöltönyöd, mert úgyis ellopják, elviszik, félredobják, elcserélik a sztolipinban, a „varjú”-ban vagy legkésőbb akkor, amikor felvesznek a Gyűjtőfogházba. Ha ellenkezés nélkül adod le, a megaláztatás fogja megmérgezni lelkedet. Ha ellenállsz, vérző szájjal maradsz jószágod nélkül. Undorodsz ezektől a szemtelen pofáktól, csúfondáros gesztusaiktól, a kétlábúaknak ettől a seprőjétől, – de ha tulajdonodért kell reszketned, nem szalasztasz-e el egy ritka alkalmat, hogy megfigyeld s próbáld megérteni őket? Talán azt hiszed, hogy a kalandorok, kalózok, vitéz kapitányok, akiket oly színesen ábrázol Kipling és Gumiljov, nem éppen ebből az emberfajtából, a csibészekből kerültek ki? De bizony, éppen azokból... Amennyire elbűvöltek a romantikus regényekben, annyira ellenszenveseknek találod őket most. Miért?

Meg kell értened őket is. Nincs más *otthonuk*, csak a börtön. Bárhogy elkényezteti is őket a rendszer, akármilyen enyhe büntetéseket szabnak is ki rájuk, akárhány amnesztiában részeltetik is őket, az a sorsuk, hogy mindig ugyanoda térjenek vissza. Nem őket illeti-e hát az első szó a Szigetvilág törvényhozásában? Ha egyszer a *szabad életből* oly sikeresen száműzték a tulajdonjogot (később ugyan maguk a száműzők ittasodtak meg a *birtoklástól*) – miért kellene tiszteletben tartani azt a börtönben? Elbámészkodtál, nem etted meg időben a szalonnádat, nem osztottad meg barátaiddal cukor- és dohánykészleteidet, – most tehát a tolvajok dézsmálják a *cuccodat*, így köszörülve ki az erkölcsi csorbát, amit magadon ejtettél. Amikor ócska toppancsokat adtak „cserébe” elegáns

csizmádért, mocskos gúnyát szvetteredért, ne félj: nem sokáig lesz náluk ez a holmi: csizmád csak arra jó nekik, hogy ötször is elveszítsék s visszanyerjék a kártyán, a szvettert pedig majd holnap *ugratják* egy liter vodkáért s egy karika kolbászért. Egy nap múlva ott állnak, ahol te: semmijük sem lesz. Olyan ez, mint a termodinamika második tétele: a különbségek kiegyenlítődnek, folyvást kiegyenlítődnek.

Semmid, de semmid se legyen! – így tanítja Buddha, Krisztus, a sztoikusok és a cinikusok. Ó, mi habzsolók, miért is nem szívleljük meg ezt az egyszegyű tanítást? Miért nem látjuk be, hogy a tulajdon csak romlásba viszi lelkünket?

Jó-jó, melengesd csak azt a heringet a zsebedben, míg oda nem érsz a lágerba, hogy ne kelljen vízért esengened. De ha a kenyérből s cukorból adnak ki egyszerre kétnapi adagot, edd meg haladéktalanul az egészet. Akkor senki sem fogja ellopni, nincs több gondod vele. Szabad vagy, mint az ég madarai.

Csak olyasmid legyen, amit mindig magaddal hordhatsz: tudj nyelveket, ismerj országokat, embereket. Egyetlen poggyászod emlékezeted legyen. Tanulj, emlékezzél! Csak abban bízhatsz, hogy egyszer még kicsíráznak az így elraktározott keserű magvak.

Nézz körül, emberek vannak körülötted. Lehet, hogy oly valaki is, akire egész életedben emlékezni fogsz, s eszed a kezed-lábad, hogy nem kérdezted ki. Ne annyira magad beszélj, hallgass inkább másokat. Embersorsok finom szálai hálózzák be az egész Szigetvilágot, kötik össze az egyes szigeteket, egymásba fonódnak, vagy csak egyetlen éjszakára találkoznak egy ilyen zörgő, félsötét vagonban, hogy aztán elváljanak – örökre, Hajtsd hát oda füledet, hallgasd a halk mormogást a vagon ritmikus zökkenései közepett. Mert az élet pergeti ott; surrogva-zörögve, orsóit.

Fura, kacagtató történeteket is hallhat ott az ember.

Nézd, például, azt az izgő-mozgó franciát ott a rács mellett. Miért forgolódik szüntelen, min ámuldozik? Mi az, amit még nem ért? Meg kellene magyarázni neki, egyben kikérdezni, hogy került ide. Valaki ért franciául, így megtudjuk, hogy ez Max Santerre, francia katona. Éppen ilyen izgékony és kíváncsi volt akkor is, amikor még szabadon élt s a „douce France” volt a hazája. Szép szóval figyelmeztették, hogy kopjon le, de ő egyre ott ólálkodott az orosz repatriálandók gyűjtőtábora körül. Akkor az oroszok meghívták egy kupicára, s attól a perctől fogva nem emlékszik semmire. A repülőgép padlóján tért magához, s ahogy

végignézett magán, látta, hogy vöröskatona zubbony s nadrág van rajta s egy őr csizmája van felette. Nemrég meg azt mondták neki, hogy tíz évi lágerra van ítélve, de ugye, hogy csak rossz tréfa az egész, nemsokára tisztázódik minden… – úgy-úgy, kiskomám, minden tisztázódik, csak várj![12] (Az ilyen esetek egyáltalán nem tartoztak a csodák birodalmába 1945-46-ban.)

Ez francia-orosz téma volt, lássunk most egy orosz-franciát is. De nem, ami itt következik, az inkább tiszta orosz, mert ilyen kavarodást csak egy orosz képes csinálni. Nálunk minden korban termettek olyan férfiak, akik *nem fértek meg*, mint Menysikov a berjozovai kunyhóban Szurikov festményén. Ez az Ivan Kovercsenko sem fért meg, bár sem terjedelmes nem volt, sem magas. Dehát az ördög a tejen kívül jó adag vodkát is kevert a fickó vérébe. Szívesen mesélt viselt dolgairól, s maga is jókat nevetett rajtuk. Kincset érnek az Ilyen históriák, azokat hallani kell. Igaz, hogy időbe telik, míg rájössz, miért tartóztatták le tulajdonképpen s hogy miért politikai. De nem kell olyan nagyra lenni azzal a *politikai* nevezettel. Végül is nem mindegy, milyen gereblyével gyűjtik be az embert?

Köztudomású, hogy mi nem aljasodtunk le a kémiai hadviselésig, csak a németek. Annál kínosabb volt, hogy amikor megsöpörtünk Kubányból, néhány hadtápos balfácán miatt gúlába rakott gázbombákat hagytunk az egyik repülőtéren; a németek ebből világraszóló botrányt kerekíthettek. Tehát a krasznodári születésű Kovercsenko főhadnagyot húsz ejtőernyős élén ledobták a német front mögé, hogy elássa ezeket a több szempontból is kártékony bombákat. (Ennél a pontnál az olvasó már mindent tudni vél és ásítozni kezd: no igen, aztán fogságba került s most itt van mint hazaáruló. Ó nem, mellé tetszett fogni!) Kovercsenko példásan megoldotta a feladatot, s mind a húsz emberével, veszteség nélkül átvágott visszafelé a fronton. Föl is terjesztették a *Szovjetunió Hőse* címre.

Azonban pár hónap is bele szokott telni, míg egy ilyen felterjesztés megfordul, s mi lesz akkor, ha valaki ennek a Hősnek a bőrében sem fér meg? Csendes, jó fiúknak szokták adni ezt a kitüntetést, a katonai és politikai kiképzés mintadiákjainak, te pedig, ha lobogni kezd benned a virtus: Vodkát ide! – De ha nincs? – Mi az, hogy nincs? Ha te az egész Unió hőse vagy, mit sajnálják tőled azok piszkok azt a liter vodkát? Iván Kovercsenko lóra ült, s bár Caliguláról biztosan nem hallott, lóháton állított be a városi hadi bizottmány parancsnokának emeleti irodájába, hogyaszongya: utalj ki

[12] Pedig még egy második ítéletet: 25 évi lágert is fog kapni, s majd csak 1967-ben szabadul az Ozera-lágerből.

nekem vodkát! (Gondolta, úgy hatásosabb, méltóbb egy Hőshöz, s nem is lesz olyan könnyű visszautasítani.) – Szóval ezért ültették le? – Nem, dehogy! Ezért csak lefokozták: Hősből Vörös-Zászló-érdemrendessé.

Nagyon ette a fene Kovercsenkót az italért, de bizony nem mindig akadt és cigánykodni volt kénytelen. Lengyelországban megakadályozta, hogy a németek fölrobbantsanak egy hidat; ezt a hidat sajátjának tekintette, s míg parancsnokságunk oda nem ért, hídpénzt szedett az átmenő lengyel gyalogosoktól és szekeresektől, „mert ha én nem vagyok, már nincs is hidatok, koszosok!” Egy napig szedte így a hídpénzt (vodkára), aztán beleunt: nem lődöröghet ott állandóan! Kovercsenko kapitány tehát becsületes alkut kínált a környékbeli polákoknak: *vegyék meg* tőle ezt a hidat! (Szóval ezért csukták le! – Dehogyis!) Nem is kért sokat, a lengyelek azonban garasoskodtak, nem mentek bele a vásárba. A „pan kapitan” erre odadobta nekik a hídjukat: vigyen el benneteket az ördög, használjátok ingyen!

1949-ben Polockban találjuk mint egy ejtőernyős ezred törzsparancsnokát. A hadosztály pol. osztálya nagyon nem szerette Kovercsenko őrnagyot, mert az *tojt* a politikai nevelésre. Egyszer egy ajánlást kért tőlük pályázatához a Katonai Akadémiára, de mikor átnyújtották neki, csak belepillantott s visszadobta az asztalra: „Ilyen ajánlással legfeljebb a benderistákhoz mehetek, nem az Akadémiára!” (Szóval ezért?… – Ezért akár egy tízest is rányomhattak volna, de elnézték neki.) Bűnlajstromát azzal is növelte, hogy szabályellenesen szabadságolta egyik katonáját, továbbá azzal, hogy egyszer részegen vezetett és összetört egy teherautót. Ezért tíz… napi fogdát kapott. De saját katonái őrizték, akik rajongtak érte, és ki-kiengedték a faluba mulatni egyet. Így a fogdát még kibírta volna, de a pol. osztály ráadásul haditörvényszékkel fenyegette. Ez már kihozta a sodrából és mélyen elkeserítette Kovercsenkót: szóval mikor bombákat kell elásni, akkor „gyürkőzz, János?” De egy vacak másféltonnásért börtönbe dugnátok? – Éjjel kimászott az ablakon, lement a Dvinára, kölcsönvette egy haverja eldugott motorosát és meglépett.

Ekkor derült ki, hogy nem tartozik a könnyen felejtő iszákosok fajtájába: meg akarta bosszulni, hogy a pol. osztály annyi borsot tört az orra alá. Litvániába érve sorsára hagyta a csónakot, s kérte a litvánokat, hogy vigyék el őt a partizánokhoz: „Vegyetek be, nem fogjátok megbánni, kimiskároljuk őket!” De a litvánok biztosra vették, hogy nem magától jött, hanem úgy küldték. Volt nála egy csekk; bele volt varrva a ruhájába.

Kubányba váltott jegyet, de még Moszkva előtt jól felöntött a garatra az étkezőkocsiban. A pályaudvarról kilépve hunyorgó pillantást vetett Moszkvára s azt mondta a taxisofőrnek: „Hajts a követségre!” – Melyikre?” – „A rosseb beléjük, akármelyikre!” A sofőr el is vitte. – „Na, ez melyik?” – „A francia.” – „Nagyon helyes.”

Lehet, hogy eredetileg csakugyan akart valamit a követségtől, de elvesztette a fonalat s most valami mást gondolt. Ereje s ügyessége nem hagyta cserben. Anélkül, hogy megriasztotta volna a kapuban álldogáló rendőrt, szép nyugodtan besétált a mellékutcába, s megmászta a sima, kétszeres embermagasságú falat. A követség udvarán már úgy ment minden, mint a karikacsapás, senki sem vette észre, senki sem állította meg. Belépett a házba, átment néhány szobán, s egyszerre csak terített asztalt látott maga előtt. Sok minden volt azon az asztalon, de őt csak a körte érdekelte: úgy ráéhezett, hogy minden zsebét teletömte körtével. Ebben a pillanatban beléptek a háziak, hogy vacsorához üljenek. „Feneette franciák!” – esett nekik Kovercsenko; úgy kiabált velük, mint aki otthon van. Az motoszkált a fejében, hogy Franciaországból semmi jó sem származott az utóbbi száz esztendőben. – „Miért nem csináltok forradalmat? Miért akarjátok hatalomra juttatni De Gaulle-t? Mi meg csak etessünk benneteket a kubányi búzával, ugye? Abból pedig nem esztek!!” – Kicsoda maga? Honnan jött?” – ámuldoztak a franciák. Kovercsenko talpraesetten rögtön megtalálta a helyes választ: „MGB őrnagy vagyok!” A franciák nyugtalankodni kezdtek: „De akkor sem kell így ajtóstól berontani. „Milyen ügyben jött?” – „Az anyátok erre meg arra…!” adott ki már most mindent Kovercsenko, ami a szívén feküdt. Még egy ideig adta ott a fenegyereket, de aztán észrevette, hogy a szomszéd szobában már róla beszélnek a telefonba. Maradt még annyi józan esze, hogy megkezdje a visszavonulást, de akkor meg a körték kezdtek potyogni a zsebéből, s így távozását harsány gúnykacaj kísérte.

De még akkor is maradt benne annyi energia, hogy nemcsak a követségről jutott ki ép bőrrel, hanem el is csatangolt még valamerre. Másnap reggel a Kijev-pályaudvaron ébredt fel (vajon nem Nyugat-Ukrajnába készült?) – ott is fogták el nem sokkal később.

A vizsgálat alkalmával maga Abakumov verte; karvastagságú kolbászok nőttek a hátán. A miniszter persze nem a körték miatt páholta, sem pedig a franciák önmagában indokolt leckéztetése miatt, hanem azt akarta kiszedni belőle,

hogy ki és mikor „szervezte be?” Ítélete természetesen huszonöt évre szólt.

Se vége, se hossza az ilyen históriáknak, de mint minden vagon, éjszakára a sztolipin is elcsendesedik. Éjjel nincs se hal, se víz, se klozetra járás.

Ilyenkor itt is csak a kerekek ütemes csattogása hallható, mely egyáltalában nem zavarja a csendet. S ha ilyenkor még az őr is elhagyja a folyosót, a harmadik férfiszakaszból halkan át lehet beszélni a negyedikbe, a női szakaszba.

Női hangot hallani fogságban – egyedülálló élmény. Van benne valami költői még akkor is, ha csak cikkelyekről s ítéletekről folyik is a társalgás.

Alább egy ilyen egész éjjel folyó társalgásról számolunk be. 1950 júliusában történt. A női szakaszban nem voltak utasok, csak egy fiatal lány, egy moszkvai orvos lánya, akit az 58:10 alapján tartóztattak le. Egyszerre éktelen lárma hallatszott a férfikupékból: a konvoj a három kupéból egyet kiürített (hogy a másik kettőbe így hányan zsúfolódtak, ne kérdezzük). Egy rabot hoztak, aki egyáltalában nem látszott annak. Először is nem volt kopaszra nyírva; világosszőke, hullámos haja kihívó fürtékben vette körül hatalmas, nemes fejét. Fiatal volt, daliás, angol egyenruha volt rajta. Bizonyos reverenciával vezették végig a folyosón (még a konvoj is megilletődött az instrukciók láttára, melyek *ügye* borítékján voltak) – a kislány végignézte ezt a bevonulást, a férfi azonban nem látta meg őt (mennyire sajnálta később!)

A lármából és nyüzsgésből megértette a lány, hogy külön fülkét tettek szabaddá a férfi számára, azt, amely közvetlenül az övé mellett volt. világos, hogy ez a fogoly senkivel sem érintkezhet. Annál inkább szeretett volna vele beszélni. A sztolipinban a szomszédos fülkék utasai nem láthatják, azonban ha csend van, hallhatják egymást. Késő este, mikor a vagon kezdett elcsendesedni, a lány a pad szélére ült, közvetlenül a rács mellé és halkan átszólt (vagy talán előbb halkan dúdolni kezdett. A konvoj ezért biztosan megbüntette volna, de a konvoj maga is lepihent, a folyosón nem volt senki). Az ismeretlen meghallotta és a lány utasítása szerint maga is ugyanúgy helyezkedett el. Most tehát háttal ültek egymásnak, hátukkal ugyanannak a háromcentis deszkának támaszkodva, s a rácson keresztül halkan beszéltek a deszka vége irányában. Fejük s ajkaik oly közel voltak, hogy szinte csókolózhattak volna, de nemcsak hogy nem érinthették, de még csak nem is láthatták egymást.

Erik Arvid Andersen már egész tűrhetően értett oroszul, s bár sok hibával beszélt, gondolatait azért ki tudta fejezni. Elmesélte a lánynak a maga csodálatos történetét (majd meghalljuk mi is a gyűjtőtáborban), ez pedig egy moszkvai diáklány hétköznapi történetét mondta el neki, azt, hogy miért kapta az 58:10-est. De Arvid elragadtatva hallgatta, kérdezgette őt a szovjet fiatalságról, a szovjet életről, és egészen más ismereteket szerzett, mint korábban a nyugati baloldali sajtóból és hivatalos szovjet kiküldetése alkalmával.

Egész éjjel beszélgettek így; milyen különös éjszaka volt ez Arvid számára! Ez a furcsa rabkocsi ebben az idegen országban; az éjszakában rohanó vonat ütemes dobolása, melyre szívünk dobogása a visszhang; egy leány dallamos hangja, susogása, lélegzése a füle mellett, szinte a fülében – s még csak egy pillanatra sem láthatja! (Akkor már másfél éve nem hallott női hangot.)

S míg összedugta a fejét ezzel a láthatatlan (s valószínűleg, sőt egész biztosan gyönyörű) lánnyal, életében először nyert bepillantást Oroszországba, s Oroszország hangja egész éjjel az igazságról beszélt neki. Így is lehet első ízben megismerni egy országot... (Reggel majd a sötét szalmatetőkre is ráláthat az ablakból, míg titokzatos idegenvezetője szomorú suttogását hallgatja maga mellett.)

Mert mindez együtt: Oroszország! A sínekre rakott foglyok, akik már nem is panaszkodnak, a leány a rabvagon fala mögött, az őr, aki lefekszik aludni, a zsebekből kiguruló körték, az elásott bombák s az emeletre felkocogó lovas – ez mind Oroszország.

▯▯▯

– Zsandárok! Zsandárok! – kiabáltak ujjongva a foglyok. Örültek, hogy ezentúl már nem a konvoj fogja kísérni őket, hanem zsandárok.

Ezúttal is elfelejtettem kirakni az idézőjeleket. A fentieket maga Korolenko meséli.[13] Ami minket illet, mi bizony nem örültünk meg a kéksapkásoknak. De kinek ne örülne meg az a fogoly, aki a sztolipinban *ingázni* kényszerült?

Van úgy, hogy közbeeső kis állomáson a közönséges utasnak sem könnyű FELSZÁLLNI a vonatra. Leszállni ellenben – az is valami? Csak kidobálja a csomagjait s leugrik. Nem így a fogoly. Ha a helyi börtönőrök vagy rendőrök nem jönnek érte vagy késnek pár percet – máris felhangzik a sípszó,

[13] „Kortársam története”, Moszkva, 1955., VII. k., 166. l.

indul a vonat, s viszi-viszi ezt a szegény bűnös foglyot a következő gyűjtőhelyig. Még jó, ha csak odáig, meri ott újból adnak neki enni. De ha a sztolipin számára kijelölt végállomásig viszi, akkor vagy tizennyolc órán át bent tartják az üres vagonban, majd visszaszállítják az új rakománnyal. S lehet, hogy megint nem jönnek ki érte; újra holtvágányra tolják, ott rostokolhat, ráadásul egész idő alatt ÉLELMEZÉS NÉLKÜL. Mert hisz csak az első átvevő helyig szól a kiutalás, és a könyvelőség nem tehet róla, hogy a börtön eltátogatott; te már Tulun állományába vagy felvéve. A konvoj pedig nem köteles téged a saját kenyerével etetni. Így ingáztatnak HATSZOR egymásután (megtörtént!) Irkutszktól Krasznojarszkig, Krasznojarszktól Irkutszkig, és ha Tulun állomásán végre megpillantasz egy kéksapkást, majdhogy a nyakába nem borulsz: köszönöm, drága barátom, hogy megmentettél!

A sztolipinban két nap is úgy kizsigerel, kifullaszt és összetör, hogy nagyváros felé közeledve magad sem tudod, mi lenne jobb: itt maradni s tovább kínlódni, hogy hamarabb odaérj, vagy kijutni innen s kicsit fellazítani a tagjaidat a gyűjtőtáborban.

De nicsak: a konvoj cihelődik, megindul. Mennek kifelé köpenyesen, koppan a padlón a puskatus. Szóval ki fogják üríteni az egész vagont.

A konvoj először félkörben feláll a vagonlépcső körül, s mihelyt lekászálódsz lepotyogsz, legurulsz a vonatról, az őrök kórusban üvöltik feléd mindenfelől, hogy szinte belesiketülsz (így vannak tanítva): „Leülni! Leülni! Leülni!” Nagyon hatásos ez így egyszerre, annyi torokból, még csak fel sem vetheted a szemedet. Mintha gránátok robbannának körülötted, önkéntelenül is meggörnyedsz és sietve (ugyan hová kell úgy sietned?) a földre kuporodsz s leülsz, miután beérted azokat, akik már előtted leszálltak.

„Leülni!” – nagyon érthető vezényszó, de kezdő fogoly vagy, még nem fogod fel teljes értelmét. Ivanovóban a mellékvágányok közt erre a parancsra hónom alá kapott bőrönddel (ha a bőrönd nem a lágerban készült, hanem odakint, mindig leszakad a fogantyúja s mindig a legalkalmatlanabb pillanatban) futottam, majd élére állítva a bőröndöt, anélkül, hogy körülnéztem volna, hogyan ülnek a többiek, ráültem. Csak nem ülhettem tiszti köpenyemmel, mely még nem is volt nagyon mocskos és meg sem volt kurtítva a két szárnya, egyenesen a talpfára, a fekete, olajos homokra?! A konvoj parancsnoka, vörös képű, jó orosz típus, csak nekilódult, nem értettem, mi lelte, mit akar – s úgy

tett, mintha fennkölt csizmáját be akarta volna szennyezni hitvány hátsófelémmel, de meggondolta magát; s nem kímélve fényesre suvickolt lábbelijét, belerúgott a bőröndbe s betörte fedelét. „Le-ül-ni!” – fűzte hozzá magyarázatképpen. Csak akkor eszméltem rá, hogy toronyként magasodom a körülöttem gubbasztó foglyok kőzött, s mielőtt még megkérdezhettem volna, hogy „hát hogy üljek le?” – már meg is értettem, hogyan, s féltett köpenyemmel én is leültem, mint a többiek, ahogy a kutyák ülnek a kapuban s a macskák az ajtó előtt.

(Ez a bőrönd ma is birtokomban van, s valahányszor elém kerül, végighúzom ujjaimat a szakadt felületen. Ez a seb sohasem forrad össze, nem mint a testen ejtett sebek vagy a szív sebei. A tárgyak nehezebben felejtenek, mint mi.)

Ez a leültetés, ez is érett megfontolás eredménye. Ha üleped a földön van és térdeid előtted magasodnak, akkor hátul van tested súlypontja, feltápászkodni is nehéz, felugrani pedig lehetetlen. Azonkívül sűrűn ültetnek bennünket, hogy még jobban akadályozzuk egymást. Ha egyszerre akarnánk rávetni magunkat a konvojra, halomra lőnének bennünket, mielőtt jóformán megmozdultunk volna.

Ülünk hát és várjuk a „varjút” (részletekben szállít, egyszerre nem fér bele mindenki) vagy a sorakozót a menethez. Lehetőleg valami félreeső helyen ültetnek bennünket, hogy kevesebben lássanak, de néha semmivel sem törődve ott helyben a peronon vagy egy nyilvános téren (mint pl. Kujbisevben). Ez csak a kintiek számára megpróbáltatás, mert mi foglyok leplezetlenül, tiszta szemmel nézegetjük őket, de hogyan nézzenek ránk ők, a szabadok? Gyűlölettel? – erre nem viszi rá őket a lélek (hisz csak a Bamba Balambérok hiszik, hogy „okkal” ültettek le ennyi embert). Együttérzéssel? Szánalommal? – s mi lesz, ha mindjárt fölírják az illett nevét? Aztán kap néhány évet, könnyen megy ám ez! S büszke, szabad polgáraink („olvassátok s irigyeljetek – szovjet polgár vagyok!” – Majakovszkij) bűntudatosan lesütik a szemüket s igyekeznek meg se látni bennünket, mintha a puszta tér lenne csak előttük. Az öregasszonyok bátrabbak a többinél: velük már nem boldogulnak. Istenfélők – letörnek egy darabot sovány kenyerükből és odadobják. Azok sem félnek, akik már voltak lágerban, persze nem-politikaiak. A volt lágerlakó tudja: „Ki még nem volt, sorát ejti – aki már volt; nem felejti”; odavetnek hát egy csomag cigarettát, hogy majd nekik is vessen valaki, ha legközelebb ülnek. Az anyóka kenyere idő előtt földre hull; az erőtlen kéz nem buja odáig eldobni, a pakli dohány azonban megperdül a levegőben s egyesen a foglyok sűrűjében köt ki. A

konvoj pedig nyomban rázörrent a závárzattál az öreganyóra, a jóságra, e kenyérre: „Eriggy már, néne!”

A megszentelt, megtört kenyér pedig ott hever a porban, míg el nem hajtanak bennünket.

Különben ezek a percek, míg ott üldögélünk a földön, az állomáson, legjobb perceink közé tartoznak. Emlékszem, így ültünk egyszer Omszkban a talpfákon, két hosszít tehervonat között. Ebbe a közbe egy lélek sem próbált belépni (bizonyára kiállítottak egy-egy katonát a két végére: „Erre nem szabad átjárni!” – s népünk fia, még ha szabad is, hozzá van szoktatva, hogy az egyenruhának engedelmeskedni kell). Augusztusban volt ez, már esteledett. Az állomás olajos kavicsburkolata még nem hűlt ki a nappali hőség után, és jólesően melegített, ahogy ott ültünk. Az állomást nem láthattuk, de valahol a közelben volt, a vonatok mögött. Rádiógramofon harsogása hallatszott onnan: vidám lemezeket játszott, s a tömeg dúdolt hozzá. Valahogy még csak nem is éreztük megalázónak, hogy mocskos csordába verve ülünk ott a földön, mint valami elkerített marhavásártéren; nem bántott bennünket, hogy idegen fiatalság tánczenéjét hallgatjuk, melyre mi soha ebben az életben nem táncolhatunk; hogy talán ebben a pillanatban találkozik valaki a peronon a kedvesével, vagy kikísérte a vonathoz s virágot nyújt át neki. Ebben a húsz percnyi időben szinte szabadoknak éreztük magunkat. Leszállt az éj, kigyúltak az első csillagok, s lent a vágányok mellett a piros és zöld lámpások, egyre szólt a muzsika. Az élet, lám, folyik tovább – nélkülünk, s ez még csak nem is fáj már nekünk.

Élvezd ki az ilyen percek örömét: könnyebb lesz majd a börtön. Különben megkeseredik, megmérgeződik benned a lélek.

Ha a foglyok beterelése a varjúba nem biztonságos, mert túl közel van az út és a járókelők, a konvoj-szabályzat erre is tud egy jó vezényszót: „Egymásba karolni!” Ebben senki sem érezhet semmi megalázót, sem öregek sem kisfiúk, sem nénik sem kislányok, sem egészségesek, sem nyomorékok. Ha az egyik kezed csomagokkal van tele, a szomszédod ebbe a karodba fűzi a magáét, szabad karodat pedig te fűzöd valaki máséba. Így kétszer olyan sűrűre vagytok préselve, mintha egyszerűen egymás mellett mennétek; egyszerre nehézkessé válik az egész csapat, a csomagok a lábatokat verik, esetlenül bicegtek, bizonytalanul dülöngéltek. Mocskos, szürke, gyámoltalan teremtések: úgy masíroztok, mintha vakok lennétek, látszólag a legnagyobb meghittségben – igazi karikatúrája az emberiségnek.

De az is lehet, hogy egyáltalán nem jön értetek rabomobil, s ha a konvoj parancsnoka történetesen gyáva kukac s fél, hogy nem birkózik meg baj nélkül feladatával, akkor ilyen nehézkesen, botladozva, minduntalan csomagokba ütődve tántoroghattok végig a város utcáin, egész a börtönig.

Ezenkívül még egy vezényszó is van, mely már a ludak karikatúrájává tesz: „Bokát fogj'.” Ez azt jelenti, hogy akinek szabad a keze, mind a kettővel megfogja a lábát a boka táján. Aztán lépésben előre! (Rajta, olvasóm, tedd le a könyvet s járkáld egy keveset így a szobában! Nos, hogy megy? Mekkora sebességgel haladsz? Mit látsz magad körül? S meg tudnál-e szökni?) Hogy festene 30-40 ilyen liba oldalnézetből? (Kijev, 1940)

Az ilyen gyalogos fogolymenet nem mindig augusztusban vonul a börtön felé, az is megtörténhet, hogy decemberben. így hajtottak egy csapatot 1946 decemberében, varjú híján gyalog, negyven fokos hidegben a petropavlovszki gyűjtőbe. Mint sejthető, a városba érkezés előtti utolsó órákban a sztolipin őrsége nem vitte ki a foglyokat a vécére, nehogy takarítani kelljen utánuk. Most aztán a vallatásoktól legyengült, fagytól megmerevedett fogoly alig tudja visszatartani, különösen a nők. Hát aztán? A ló csak megáll, szétterpeszti a lábát s kiereszti; a kutya csak odamegy a kerítéshez s megemeli a hátsó lábát. Az ember azonban menetközben is tud; s miért is feszélyezné magát mások előtt a saját hazájában? Majd megszárad a lágerban!... Vera Kornyejeva lehajolt, hogy megigazítsa a cipőjét; csak egy lépésre maradt le, az őr máris ráuszította a farkaskutyát, s a kutya a vastag téli ruhán keresztül is beleharapott a tomporába. Ne tessék lemaradni! Egy üzbég meg elesett, azonnal ütni, rúgni kezdték, puskatussal, csizmával.

Nyicsevó! Senki sem fénylépezte le a *Daily Express* számára! A konvoj parancsnokát pedig soha senki sem fogja elítélni, akármeddig él is!

A rabszállító kocsit is a történelemtől örököltük. Az a börtönszekér, amelyet Balzac ír le, lényegében rabomobil. Csak éppen lassabban halad s nem szokták annyira teletömni.

Igaz, hogy a 20-as években még gyalogmenetben hajtották a foglyokat végig a városon, még Leningrádon is; az útkereszteződéseknél elakasztották a forgalmat. („Rajtacsíptek?” – korholták őket a járókelők. Akkor még senki sem tudott a csatornázás nagyszabású koncepciójáról...)

De a Szigetvilág, mely siet magáévá tenni a technika vívmányait, nem késett bevezetni a *„fekete hollót”*, vagy ahogy a foglyok becézték a rabomobilt: a *„varjút”*. Az első *varjak* akkor jelentek meg még macskaköves utcáinkon, amikor az első teherautók. Rossz volt a rugózásuk, szörnyen ráztak, de hisz a letartóztatottak nem voltak üvegből. A „dugaszolás” azonban már akkor, 1927-ben, kitűnő volt: nem volt rajta egy rés sem, villany sem volt benne; már akkor sem lehetett sem lélegzeni sem kinézni. A varjú belsejét már akkor teletömték *álló* foglyokkal. Nem volt ebben semmi gonosz szándék, csak éppen nem állt rendelkezésre elég kocsi.

Színük éveken át acélszürke volt; leplezetlenül viselték a börtön bélyegét. A háború után azonban jobb belátásra tértek a két favárosban: kívülről élénkszínűre festették a varjakat, s ráírták az oldalukra: „Kenyér” (minthogy a foglyok voltak az építkezések kenyere), „Hús” (az igazságnak megfelelőbb lett volna: „Csont”), vagy hogy: „Igyék szovjet pezsgőt!”

Belülről a varjú lehet egyszerű, acélbevonatú karosszéria, üres doboz, de lehetnek benne körbenfutó padok is. Az utóbbi egyáltalában nem kényelmesebb, sőt! Ebbe ugyanannyi embert szoktak rakni, mint az állóhelyes kocsiban csakhogy egymásra fektetve, mint a csomagokat vagy bálákat. Némely varjúban box is van hátul – egy egyszemélyes acélszekrény. Sőt, az egész kocsi is boxokra lehet osztva: jobbra-balra egyszemélyes szekrények sora, kulcsra zárhatók, akár a cellák, a közfolyosó a vertuháj birodalma.

Ki gondolná, hogy ilyen gonddal épített kaptár rejtőzik a poharát emelő, kacagó leányzó mögött: „Igyék szovjet pezsgőt!”?

A rabomobilba is úgy terelnek, hogy az őrök sorfala kétfelől „üvölti: „Davaj, davaj! Gyorsabban!” – hogy ne érj rá körülnézni és szökésre spekulálni – tolják, taszigálják befelé a népet, csomagoddal elakadsz a szűk ajtónyílásban, bevered a fejedet a felső szélébe. Aztán bevágják az ajtót s elindulunk.

A varjúban persze ritka a több órás szállítás, csak húsz-harminc percig szokott tartani. Ezzel szemben úgy dobál, hogy törik a csont; a lelkét is kirázza az embernek az alatt a félóra alatt; ha pedig magas termetű vagy, a fejed is le van szorítva – biztosan eszedbe jut; milyen kényelmes ehhez képest a sztolipin.

Ráadásul a varjúban újra szokták keverni a paklit: új emberekkel hoznak össze. A legemlékezetesebb persze a

bűnözőkkel való találkozásod lesz. Lehet, hogy nem kerültél velük egy kupéba, a gyűjtőben sem raktak össze velük ugyanabban a cellában – de most aztán ki vagy szolgáltatva nekik.

Néha oly nagy a szorosság, hogy még a tolvajoknak is bajos végrehajtani a „hámozást”. Mindenkinek úgy bevan szorítva keze-lába testek és csomagok közé, mintha kalodában lenne. Csak a zökkenőknél, melyek akkorát dobnak az emberen, hogy majd kiszakad a belső részed, cserélődik a kezek és a lábak helyzete.

Máskor, ha több hely van, a tolvajok félóra alatt lebonyolítják a csomagvizitet, kiszedik a „zsiradékot” és a „szajré” jobb darabjait. Elsősorban gyáva és józan megfontolások tartanak vissza attól, hogy veszekedjél velük (apránként kezded már elveszíteni halhatatlan lelkedet, abban, a feltevésben, hogy igazi ellenségeid s a valódi megpróbáltatások még csak ezután jönnek, azokra kell tartalékolnod erőidet). De meg az is lehet, hogy ha meglegyintenéd valamelyiket, a bordáid közé nyomnának egy kést. (Vizsgálat nem lenne, vagy ha lenne is, az sem nagy veszély a tolvaj számára, legfeljebb kicsit tovább ott tartják a gyűjtőben, nem küldik a többivel együtt a messze lágerba. Lásd be, hogy egy *társadalmilag rokon* s egy *társadalmilag idegen* elem konfliktusában az állam nem állhat az utóbbi pártjára.

Lunyin, nyugalmazott ezredes, a Kémiai Légvédelem tisztje mesélte 1946-ban egy butirkai cellában, hogy amikor egyszer, március nyolcadikán egy moszkvai rabomobilban szállították a városi törvényszékről a Tagankába, a tolvajok sorban megerőszakoltak egy fiatal lányt (menyasszony volt, szegény) – a varjú többi utasa egy szóval sem tiltakozott, közömbösen tűrte. Ez a leány reggel még kiöltözve, kicsinosítva, szabad emberként jelent meg a törvényszéken (azért ítélték el, mert önkényesen távozott a munkahelyéről – de ez sem volt egyéb aljas rágalomnál; a főnöke jelentette fel bosszúból, mert nem akart vele hálni.) Félórája kapta meg öt évre szóló ítéletét a Rendelet alapján, aztán belökték ebbe a varjúba, most pedig világos nappal, valahol a Liget Körút táján („Igyék szovjet pezsgőt!”) lágeri prostituáltat csináltak belőle. S állíthatja-e valaki, hogy ezt a bűnözők tették vele, nem pedig a börtönügyisek és a saját főnöke?

A tolvajok aztán csupa hálából s gyengédségből, miután megerőszakolták, még ki is fosztották: elvették elegáns félcipőit, melyekkel a bírákat szándékozott elbájolni, kabátkáját – s

átjátszották az őröknek. Ezek megállították az autót, leszálltak vodkát venni, beadták a csibészeknek, akik ráadásul még ittak is egyet a lány számlájára.

Mikor a Taganka-börtönbe értek, a lány zokogva panaszolta el, mi történt vele. A tiszt meghallgatta s ásítva felelte:

– Az állam nem tud mindenkinek külön transzportot biztosítani. Eszközök híján ez, sajnos, nem áll módunkban.

Bizony, a rabomobil a Szigetcsoport „forgalmi dugója”. Ha a sztolipinban a politikaiakat nem tudják elkülöníteni a bűnözőktől, akkor a rabomobilban már a férfiakat sem tudják elkülöníteni a nőktől. Hogy is lehetne elvárni, hogy a csirkefogók ne éljenek egy kis „édes életet” két börtön között?

Persze, ha nincsenek tolvajok, hálásak lehetünk a varjúnak, hogy legalább rövid időre nőkkel hoz össze bennünket! Hol láthatnánk, hallhatnánk őket, érintkezhetnénk velük börtöni életünkben másutt, ha itt nem?

Egyszer 1950-ben a Butirkából a pályaudvarra vittek bennünket. Bőven volt hely, csak tizennégyen voltunk a pados varjúban. Már mind elhelyezkedtünk, amikor egyszerre utolsónak egy magányos nőt löktek be hozzánk. Közvetlenül az ajtónál ült le, először bizony félt – tizennégy férfival egy sötét ládában – itt aztán nincs menekvés! De pár szó után megértette, hogy csak magafajtájúak, ötvennyolcasok vannak jelen.

Megmondta a nevét: Rjepin ezredes felesége, kevéssel a férje után tartóztatták le. Ekkor egy hallgatag katonatiszt, olyan fiatal és karcsú, hogy hadnagynak lehetett volna tartani, hirtelen megkérdezte tőle: „Mondja, kérem, nem ült ön véletlenül T. Antonyinával?” – „Hogyhogy? Csak nem a férje? Oleg?” – „De igen!” – „I. alezredes?... a Frunze-akadémiáról?” – „Igen, igen.”

Ahogy ezt az igent mondta! Rekedten tört elő a torkából, mint akiben nagyobb a félelem, hogy MEGTUD VALAMIT, mint az öröm. Átült az asszony mellé. A hátsó ajtószárnyak két keskeny rácsán keresztül behatoltak az alkonyba hajló nyári nap elmosódó fényfoltjai, s a varjú száguldása közben játékosan futkároztak az asszony és az alezredes arcán. „Négy hónapig ültem vele a vizsgálati cellában.” – „Most hol van?” – „Egész idő alatt csak ön járt az eszében. Hogy mi lesz, azzal egy cseppet sem gondolt, csak önt féltette. Először, hogy jaj, csak önt is le ne tartóztassák, aztán, hogy minél enyhébb ítéletet kapjon.” – „De most mi van vele?” – „Önmagát okolta, hogy önt letartóztatták. Nagyon nehéz volt szegénynek!” – „Hol van most?” – „De meg ne ijedjen! – Rjepina már azzal a mozdulattal tette kezét a férfi

szívére, mintha a rokona volna. – Nem bírta ki azt a nagy lelki megterhelést. Elvitték tőlünk… Egy kicsit megzavarodott… Hiszen érti?…”

Egy kisebbfajta vihar utazik most a kocsi acéllemezei közé zárva, zajtalanul siklik tova a hatpályás íntesten, megáll a forgalmi lámpák előtt s jelez a fordulóknál.

Ezzel az I. Oleggel csak az imént ismerkedtem meg a Butirkában. Betereltek bennünket az „állomási” boxba, s odahordták a holminkat a raktárból. Egyszerre hívtak oda kettőnket, öt és engem az ajtóhoz. Az ajtónyílás mögött, a folyosón, egy szürkeköpenyes felügyelőnő turkált Oleg bőröndjében s véletlenül a padlóra rontott belőle egy ezredesi arany epolettet, mely valahogy megmaradt árván, s anélkül, hogy maga is észrevette volna, rálépett az epolett nagy csillagaira.

Úgy taposott rajtuk a topánkáival, mintha filmeznék.

Én felhívtam rá Oleg figyelmét: „Nézze csak, alezredes elvtárs!”

I. elkomorodott. Még voltak neki illúziói a tiszti becsületről.

Most pedig lám: a felesége!

Ennyi csapással kellett elkészülnie egy rövid órán belül.

2.
A Szigetvilág kikötői

Terítsétek ki egy nagy asztalra Hazánk óriási térképét. Jelöljetek meg kövér, fekete ponttal minden területi székhelyet, minden vasúti csomópontot, minden átrakodó pontot, ahol véget érnek a sínek s kezdődik a folyó, vagy ahol elkanyarodik a folyó, s kezdődik a gyalogút. Mi a fene? Döglegyek lepték el az egész térképet? Nem, csak a Szigetvilág kikötőinek impozáns térképe fekszik előttetek.

Igaz, hogy e kikötők nem olyan varázslatosak, mint azok, amelyekkel Alekszandr Grin csábít bennünket, ahol rumot vedelnek a kocsmában s gyönyörű nőknek teszik a szépet. Hiányzik a langyos, kékvizű tenger is (fürdővízül egy liter jár egy embernek, de hogy kényelmesebb legyen a mosakodás, négy litert öntenek a mosdótálba négy személy számára: tessék lubickolni!) De a kikötő-romantika egyéb kellékei: piszok, rovarok, káromkodás, zűrzavar, karattyolás és verekedés – itt is bőven megtalálhatók.

Ritka az olyan fogoly, aki ne fordult volna meg legalább három-négy gyűjtő-továbbító ponton, sokan tízre-húszra is emlékeznek, a GULag *édesgyermekei* pedig könnyedén felsorolnak vagy félszázat. Csak persze annyira egyformák, hogy összekeverednek az emlékezetükben: az a sok analfabéta őr, aki az *ügyeket* kiabálja nevek helyett, a pucérra vetkőztetések és *tapizások* (személyi motozás), a tisztátalan borbélyok, a hideg és síkos fürdők, a bűzölgő latrinák, az áporodott folyosók, az örökké szűk, fülledt, legtöbbször sötét és nyirkos cellák, a meleg emberhús kétfelől melletted a padlón vagy a priccsen, a deszkából eszkábált fejaljak; a ragacsos, szinte cseppfolyós kenyér, a *balánda*, mely olyan, mintha silótakarmányból főzték volna.

De ha valakinek pontos a memóriája s el tudja különíteni egymástól a felmerülő emlékeket, – annak már az országot sem kell bejárnia: kisujjában van hazája földrajza a gyűjtő-továbbító pontok alapján. Novoszibirszk? Ismerem, jártam ott. Masszív barakkok, vastag gömbfából. Irkutszk? Ott téglával szokták berakni, rétegesen, az ablakokat, a cári időkben lehetett olyat látni, ligetesen rakják, hogy maradjanak szellőzőnyílások. Vologda? Ódon épület, sarokbástyákkal. A klozetok egymás fölött vannak, az elválasztó födém el van korhadva, a felsőkből csöpög az alsókba. Uszmány? Hogyne! Tetves, bűzös, vacak börtön, régi, boltozatos épület. Úgy meg szokták tömni, hogyha

kivisznek egy szállítmányt, csak nézel, hol fértek meg ennyien? – olyan hosszú, mint a fél város.

Meg ne sértsd az ilyen mindentudót s ne mondd neki, hogy tudsz olyan várost, amelyben nincs gyűjtőfogház. Be fogja bizonyítani, hogy ilyen város nincs, és igaza is lesz. Szalszk? Ott a KPZ-ben (előzetes letartóztatás, fogda) tartják a továbbítandókat, a vizsgálati foglyokkal együtt. Így van minden járási székhelyen, már hogyne lenne gyűjtő-továbbító? Szol-Ileckben? Van! Ribinszkben? Hát a 2. számú börtön, azelőtt kolostor? Csendes hely az, üresen kongó, kövezett udvarok, mohával benőtt ódon kőlapok, a fürdőben csinos, tiszta favödrök. Csitában? Ott az 1. számú börtön. Nauskiban? Ott nem börtön van, hanem láger, egyremegy. Hát Torzsokban? Fent van a hegyen. Kolostor volt az is.

Értsd meg hát, barátom, hogy nincs város gyűjtőfogház nélkül! Hisz mindenütt dolgoznak a törvényszékek! S hogy vigyék lágerba az elítélteket? Talán repülőgépen?

Persze gyűjtő és gyűjtő között nagy különbség lehet. Végeláthatatlan vitákat lehet folytatni arról, melyik jobb és melyik rosszabb. Összejön három-négy volt fogoly, s mindegyik feltétlenül a „magáét” *dicséri*.

– Lehet, hogy Ivanovo nem olyan híres továbbító pont, de kérdezz meg csak valakit, aki 1937-38 telén ott ült. A börtönt NEM FŰTÖTTÉK – s nemcsak hogy nem fáztunk, de a felső priccseken ruhátlanul hevertek. Minden ablaküveget kinyomtunk, hogy meg ne fulladjunk. A 21-es cellában, mely húsz személynek volt szánva, HÁROMSZÁZHUSZONHÁRMAN ültek. A priccsek alatt állt a víz, pallókat fektettek a vízbe, azon is feküdtek. A hideg persze éppen oda húzódott a kitört ablakokból. Sarki sötétség volt ott a priccsek alatt, nem hatolt oda semmi fény, elfogták azok, akik a priccseken feküdtek s akik a priccsek között álldogáltak. A küblihez sem juthatott oda az ember a padlón át: a priccsek élén kellett odamászni. Az adagokat nem egynek, hanem tíznek mérték ki. Ha a tízből egy meghalt, bedugták a priccs alá és ott tartották, míg szaga nem lett.

Arra is felvették a fejadagot. Ezt még mind el lehetett volna viselni, de az őrök, mintha be lettek volna sózva egyre csak hajszolták a népet, rakták az egyik cellából a másikba. Éppenhogy csak elvackolódtál valahogy: „Föl! Menj át a másik cellába!” Most aztán találj helyet újra! Hogy miért volt ott akkora torlódás? Három hónapig nem vittek fürdőbe, a tetvek elszaporodtak, azoktól meg kelevények nőttek a lábunkon s

kitört a tífusz. A tífusz miatt aztán karanténba tették az egész börtönt; négy hónapig egyetlen szállítmányt sem indítottak onnan.

– Ej, gyerekek, nem azon múlott az, hogy Ivanovo vagy nem Ivanovo, hanem hogy melyik évben volt! 1937-38-ban nemcsak a foglyok nyögtek a továbbító börtönökben, de még a kövek is. Az irkutszki továbbítóban sincs semmi különös, de 38-ban az orvosok be se mertek nézni a cellákba, csak végigmentek a folyosón s a vertuháj minden ajtón bekiabált: „Az eszméletlenek jöjjenek ki!”

– Igazis, gyerekek, 37-ben mindenki Kolimába özönlött Szibérián keresztül, s az egész összetorlódott az Ohotszki-tengernél s Vlagyivosztokban; a gőzhajók havonta csak harmincezret győztek átszállítani Kolimába, Moszkvából pedig egyre küldték a népet, anélkül, hogy számolták volna. Így aztán össze is jött ott vagy százezer, világos?

– Aztán ki számolta meg?

– Az, akinek az volt a dolga.

– Ha a vlagyivosztoki Tranzitkát gondolod, elárulhatom, hogy 1937 februárjában ott csak negyvenezren voltak.

– De ott is ragadtak hónapokig! A priccseken nyüzsgött a poloska, annyi volt mint a sáska. Naponta fél bögre vizet adtak: nincs több, nincs aki hozzon. Volt ott egy egész zónára való koreai, mind meghaltak vérhasban, egytől-egyig. A mi zónánkból körülbelül százat vittek ki minden reggel. Hullaházat is építettek – a foglyokat fogták be a taligákba, kőhordásra. Ma te húzod, holnap téged húznak – „oda”. Ősszel aztán kitört a kiütéses tífusz is. Nálunk is úgy volt: a hullákat nem adtuk le, míg nem szaglottak, felvettük rájuk is a kenyeret. Gyógyszert nem kaptunk. Odakúsztunk a kerítéshez: adjatok gyógyszert! – az őrtoronyból meg ránk tüzeltek. Később külön barakkba vitték a tífuszosokat. Nem győzték odahordani valamennyit, de olyan is kevés volt ám, aki onnan kijött! Emeletes priccsek voltak ott; a felső priccsen fekvő lázas beteg nem tudott lemászni szükségre, csak úgy folyt alá az alsókra. Másfélezer ember feküdt ott. A betegápolókat tolvajokból verbuválták: kihúzkodták a hullák aranyfogait. De még az elevenekét is!

– Harminchét, harminchét! – folyton csak ezt emlegetitek! Beszéljünk inkább 49-ről, a Vanyino-öböl ötös zónájáról! Harmincötezer! – s hónapokon keresztül! Persze akkor is a Kolima-szállítmány akadt el. De hogy miért hajtották a népet

minden éjjel egyik barakkból a másikba?! Akár a fasiszták: sípoltak, ordítoztak: „Kifelé! De *az utolsó ki se jöjjön!*” Mindent futólépésben! „Futás!” – mást nem is tudtak. Százával hajtanak kenyeret felvenni: „futás!” – levesért: „futás!” Edényeink egyáltalán nem voltak. A balándát tetszés szerint: fölhajtott köpenyedbe vagy a markodba! A vizet tartályokban adták, de nem volt, mivel merítsenek, öntötték hát: tátsd a szádat alája, ne folyjon el hiába! Ha a tartály körül verekedés támadt, odapörköltek a toronyból. Mondom, szakasztott fasiszták! Kiszáll – Gyerevjanko vezérőrnagy, az USzVITL parancsnoka,[14] egy csoport élén elébe áll egy repülőtiszt, feltépi a gimnasztyorkáját a mellén:

„Hét kitüntetést kaptam a háborúban! Mi jogon tüzelnek ránk a zónában?” Azt mondja Gyerevjanko: „Tüzelünk s ezután is *tüzelni fogunk*, míg nem tanulnak meg rendesen viselkedni.”[15]

– Nem, gyerekek, ez még mind semmi! A Kirov-gyűjtő, az az igazi! Ne vegyünk rendkívüli évet, vegyük csak, mondjuk, 47-et: a Kirovóan akkor is két vertuháj taposta be csizmájával a népet a cellába, hogy- be tudják csukni az ajtót. Szeptemberben (pedig Vjatka nem a Fekete-tenger mellett van) a hőségtől valamennyien csupaszra vetkőzve ültünk a kétemeletes priccseken – azért ültünk, mert feküdni nem lehetett: egy sor ült fejtől, egy sor ült lábtól. A priccsközökben, a padlón pedig két sorban ültek, az ülő sorok között álltok, felváltva. A kenyérzsákot a kezünkben tartottuk vagy az ölünkben, nem volt hová letenni. Csak a tolvajok feküdtek jogos helyükön, kényelmesen, a középső priccseken az ablaknál. Annyi volt a poloska, hogy nappal is csíptek, egyenesen ránk stukázva a plafonról. Így kínlódtunk hetekig, hónapokig.

Én is szívesen közbeszólnék, elmeséléném, milyen volt a Krasznaja Presznyában[16] 1945 augusztusában, a Győzelem nyarán, de restelkedem: éjjel mi mégiscsak ki tudtuk nyújtani a lábunkat valahogy, és poloskák sem voltak mértéken felül, bár ahogy ott feküdtünk az éles lámpafényben, meztelen, izzadt testünket marták a legyek – de ez annyi, mint a semmi, szégyen ilyesmivel előhozakodni is. Valahányszor megmozdultunk, elöntött a verejték, evés után patakokban ömlött rólunk. Egy

---

[14] Az északkeleti (azaz a kolimai) Javító-Büntető Táborok Parancsnoksága.

[15] Hej, te Bertrand Russel-féle „Háborús Bűnösök Törvényszéke”! Mit késlekedsz? Miért nem csíped fel ezt az adatot? Talán bizony nincs ínyedre?

[16] Ezt a forradalmi névvel büszkélkedő gyűjtőfogházat nem nagyon ismerik a moszkvaiak; oda nem visznek kirándulókat, már hogy is vinnének, mikor ma is MŰKÖDIK. De nem kell messze utazni, hogy közelebbről megláthassuk: az ember csak felül a körjáratra, s a Novohorosevo-úttól már csak egy hajításnyira van.

közepes lakószobánál alig nagyobb cellában száz főt helyeztek el, szoros volt persze, mi sem tudtuk lábunkkal érinteni a padlót. A két kis ablakra pedig vaslemezekből *szájkosár* volt felszerelve, s mivel a déli oldalon voltak, nemcsak a levegő útját zárták el, hanem a naptól átforrósodva valósággal sugározták a hőt a cellába.

Minthogy a továbbító börtön maga az értelmetlenség, azért beszélni sem igen lehet róla értelmesen, s ez bizonyára meg fog látszani ezen a fejezeten is: az ember nem tudja, hol kapjon bele, miről meséljen, mit mondjon el előbb. S minél több embert zsúfolnak össze egy ilyen gyűjtőben, annál értelmetlenebb lesz. A fogolynak kínszenvedés, a GULagnak ráfizetés – s lám, mégis hónapokig elülnek itt az emberek. S olyan lesz a gyűjtő-továbbító, mint valami gyár, amelyben tégla helyett felpúpozott kenyéradagokat szállítanak az anyagmozgató talicskákon. A gőzölgő balándát pedig hatvödrös fakádakban cipelik, feszítővasat dugva át a füleken.

A kotlaszi továbbító jobban meg volt terhelve és leplezetlenebb volt a többinél. A megterhelésnek az volt az oka, hogy onnan ágaztak el az utak európai Oroszország északkeleti tájaira; leplezetlensége pedig abból adódott, hogy más senki elől sem kellett dugdosni, annyira a Szigetcsoport közepén volt. Ez nem volt más hatalmas puszta földnél, melyet sövényekkel kalitkákra osztottak, a kalitkákat persze elreteszelték. Itt ugyan tömegesen ültek 1930-ban a parasztok, akiket elhajtottak (feltehetőleg nem volt fedél a fejük felett, de senki sem él más, aki erről beszámolhatna), ennek ellenére sem tudtak mindenkit elhelyezni 1938-ban a rozoga, héjdeszkákból összetákolt s ponyvával fedett földszintes barakkokban. Sokan egyszerűen szabad ég alatt tanyáztak, a földön, a vizes őszi hóban, a fagyosra forduló koratélben. Igaz, hogy nem hagyták őket meggémberedni a mozdulatlanságtól: folyton népszámlálásra, ellenőrzésre sorakoztattak (volt úgy, hogy húszezren is tartózkodtak ott egyidejűleg), éjjelente pedig rajtaütésszerű „cella”-vizitet szoktak tartani. – Később sátrakat vertek ezekbe a karámokba, némelyikbe fészert, magasat, hogy emeletes is lehetett volna, az építési költségek ésszerű csökkentése végett azonban elspórolták a közbülső födémet, s egyszerűen hatemeletes priccseket állítottak be kétfelől, függőleges hágcsókkal – ezeken szaladgálhattak, mint valami fürge matrózok, föl s alá azok is, akik alig álltak a lábukon (ez az építmény jobban illett volna egy hajóba, mint egy kikötőbe). 1944-45 telén, amikor mindenki fedél alatt volt, csak hét és fél ezren voltak itt elhelyezve; ebből naponta ötvenen haltak meg, a

hordágyak, melyeken a hullaházba vitték őket, sohasem pihentek. (Ellenvethetné valaki, hogy hiszen ez egész tűrhető: a halandóság napi egy százalék alatt van, így az ember akár öt hónapig is kihúzhatja. Igen ám, de az igazi aratógép: a lágeri kényszermunka még meg sem kezdődött! Ez a kétharmad százalékos napi veszteség tisztára csak a *beszáradásból* adódik – a legtöbb zöldségraktárban ennyit nem tartanának megengedhetőnek.)

Minél mélyebben hatolunk a Szigetcsoport belsejébe, annál szembetűnőbben váltják fel rozoga cölöpépítmények a beton-kikötőket.

A Karaganda közelében fekvő karabaszi továbbító lágeron, melynek neve fogalommá vált, félmillió ember ment át néhány éven belül (Imij Karbét 1942-ben már a 433-ik ezer közt regisztrálták). A tábor vert agyagból épített, földpadozatú, alacsony barakokból állt. Az volt a nap főeseménye, hogy mindenkit kiszórtak holmijával együtt, a művészek pedig bemeszelték a földpadlót, még szőnyeget is rajzoltak rá. Este aztán a foglyok ráfeküdtek, s oldalukkal fölszedték a meszelést is, a szőnyegeket is.[17]

Knyazs-Pogoszt továbbító pont (északi szélesség 63. fok) mocsárra épített kalyibákból állt. A karókból összetákolt vázra rávetettek egy szakadozott sátorlapot, mely nem ért le a földig. Belül kétszemélyes priccsek voltak, ugyancsak póznákból, melyekről csak öregéből vagdalták le az ágakat; a priccsek közti átjáró is karókkal volt kirakva. A réseken nappal híg sár nyomult fel, mély éjjelenként megfagyott. A lágerövezet különböző pontjai közé is vacak, ide-oda csúszkáló póznákból raktak ki ösvényeket; a gyengeségtől támolygó foglyok gyakran beleestek a vízbe vagy a latyakba. 1938-ban Knyazs-Pogosztban minden nap ugyanazt adták: darából, és halcsontból főzött kását. Kényelmes megoldás, mert evőedény, bögre, kanál nem volt a láger raktárában, a foglyok holmijában még úgy se. Tízesével terelték őket a kondérhoz, s belecsaptak egy-egy merőkanálnyi kását a csákójukba, sapkájukba vagy köpenyük szárnyába.

Vogvozgyino továbbító ponton pedig (pár kilométernyire Uszt-Vimtől), ahol egyidejűleg ötezren tartózkodtak (ki tudott egyáltalán Vogvozgyinóról, mielőtt e sorokat olvasta? S hány ilyen ismeretlent gyűjtő-továbbító lehetett még! Tessék beszorozni ötezerrel!) – szóval Vogvozgyinóban hígan főztek,

---

[17] Karabasz talán minden más továbbítónál jobban megérdemelte volna, hogy múzeummá tegyék, de sajnos, már nincs meg: egy vasbeton-készítményeket gyártó üzem van a helyén.

evőedény ózonban nem volt. De anélkül is boldogultak (mi nem megyünk a szomszédba leleményességért): a balándát LAVÓROKBAN adták ki egyszerre tíz embernek, rájuk hagyva, hogy versenyt kilafatyolják.[18]

Igaz, hogy Vogvozgyinóban senki sem ült egy évnél tovább. (De egy évig bizony elülhetett valaki, aki olyan gyenge volt, hogy minden láger visszautasította.)

Az írói fantázia eltörpül a Szigetvilág mindennapi realitása mellett. Ha egy író a legbecsmérlőbben, a legsötétebb színekkel akarja ecsetelni a börtönt, akkor mindig a *küblit* kárhoztatja. A kübli lett a börtön, a megalázás, az orrfacsaró bűz szimbóluma az irodalomban. Ó ti könnyelműek! Talán rossz a kübli a fogolynak? Hiszen az a rabtartók legirgalmasabb találmánya! Minden borzalom ott kezdődik, ha a cellában NINCS kübli.

37-ben több szibériai börtönben NEM VOLT KÜBLI, egyszerűen nem jutott. Nem gyártottak időben eleget, a szibériai ipar nem tudott lépést tartani a börtönkapacitás növekedésével. Kiderült, hogy az újépítésű cellák részére nincsenek raktáron toalett-tartályok. A régi cellákban voltak ugyan, de régiek, kicsik, legcélszerűbbnek látszott eltávolítani őket, mert az új feltöltés mellett használhatóságuk a semmivel volt egyenlő. A minuszinszki börtönt például ötszáz emberre építették annak idején (Vlagyimir Iljics nem volt benne, ő szabadon kószált), most azonban tízezret raktak bele – tehát mindenegyes küblinek is húszszorosára kellett volna tágulnia! Dehát nem tágult…

A mi orosz tollunk vártagon fog: történelmi élményünkből szinte semmit sem ábrázoltunk s tettünk a helyére; de a nyugati írók számára, akik szeretik lencse alatt vizsgálni az emberi lét sejtjeit, fénynyalábot bocsátani rájuk és kémcsőben rázogatni őket – íme, itt a témák témája, melyből egy új, tízkötetes „Tűnt idők nyomában” születhet: kielemezni egy emberi lélek riadalmát és szorongásait, ha a húszszoros megterhelésű cellában nincs kübli, szükségre pedig huszonnégy óránként csak egyszer visznek! Persze itt sok olyan apróság van, mely a nyugati írók számára szokatlan: ők talán nem tartják megoldásnak a csuklyába vizelést, a cellatárs tanácsával szemben pedig, hogy vizelj a csizmádba, teljességgel értetlenül állnak – holott ezt a tanácsot a sokat tapasztalt bölcsesség adja,

[18] Galina Szerebrjakova! Borisz Gyakov! Aldan Szemjonov! Önök ugyebár nem lafatyoltak tizedmagukkal egy lavórból? Önök persze még akkor sem süllyedtek volna Iván Gyenyiszovics „állati szükségleteinek” színvonalára? S a mosdótál feletti tülekedés közben is kizárólag szeretett pártjukra gondoltak volna?

és semmiképpen sem jelenti a csizma tönkretételét, s le sem alacsonyítja a csizmát holmi vödör színvonalára. Ennyi az egész: leveted a csizmádat, felfordítod, s ebben a helyzetben kifordítod a szárát – máris kész az olyannyira óhajtott csőszerű üreg. Ezzel szemben mennyi pszichológiai kacskaringóval gazdagíthatnák irodalmukat a nyugati szerzők (híres mesterek banális utánzásának legkisebb veszélye nélkül), ha ismernék abban a minuszinszki börtönben dívó szokásokat: az étel felvételére egy evőedényt adnak ki négy embernek, ivóvizet pedig mindenkinek külön egy bögrével naponta (bögre van elég). Mármost az egyik a négy közül kikönyörögte, hogy a belső nyomástól való megkönnyebbülésre használhassa a közös tálkát, ebéd előtt azonban megtagadja ivóvizének feláldozását a tálka kimosására. Micsoda konfliktus! Micsoda interferencia négy jellem között! Micsoda nüanszok! (A legkevésbé sem tréfálok! Éppen ilyenkor mutatkozik meg, mi van kinek-kinek a lelke legalján. Csakhogy az orosz toll nem ér rá ennek ábrázolására, orosz szem nem talál arra időt, hogy ilyet olvasson. Nem tréfálok, mert csak az orvosok a megmondhatói; hogyan teszik tönkre egy életre az ember egészségét az ilyen cellában töltött hónapok, még ha nem is lőtték agyon Jezsov alatt, hogy aztán Hruscsov alatt rehabilitálják.)

Mi tehát arról ábrándoztunk, hogy kipihenjük magunkat, kicsit fellazulunk a kikötőben. Napokig összenyomva, kétrét görbedve a sztolipinban, mit össze nem álmodoztunk a továbbítóról! Ott majd nyújtózkodunk, kiegyengetjük a csontjainkat. Kedvünkre isszuk a vizet és a teát. Hogy a konvoj ott majd nem véteti meg velünk saját fejadagunkat saját holmink árán! Hogy ott majd meleg ételt adnak. S végül, hogy fürdőbe visznek, jó forró zuhany alá; vége lesz a vakaródzásnak! A varjúban szinte kilyukadt az oldalunk, faltól falig repültünk, ordítottak ránk, hogy „Karokat összefűzni!” „Bokát fogj!” – mi azonban nem csüggedtünk el: semmi, semmi... nemsokára a továbbítóban leszünk. Majd ott...

Most, hogy itt vagyunk, ha megvalósult is valamelyest ez vagy az az ábránd, mindig kiderül, hogy lyukas volt valahol.

Mi vár ránk a fürdőben? Sohasem lehet tudni. Egyszerre csak nekiesnek a nőknek s kopaszra nyírják őket: Vagy a meztelen férfiakat csupa női borbély nyírja meg. A vologdai gőzfürdőben a tenyeres-talpas Motya néne kiabál ránk: „Glédába, emberek!” – s nekiereszti a csőből a gőzt, felhőbe borítva a csatasort. Az irkutszki továbbító más véleményen van: szerinte jobban megfelel az emberi természetnek, ha az egész személyzet hímnemű és férfiak kenik be gyógyírral a nők

lábaközét. Vagy mikor Novoszibirszk továbbítójában tél közepén csak hideg víz folyik a csapokból a jéghideg mosdóban, s a foglyok a parancsnoksághoz merészelnek fordulni, kijön egy kapitány és saját becses kezét a csap alá tartva kijelenti: „Én pedig azt mondom, hogy a víz forró, értettem?” Már mondani is unjuk, hogy olyan fürdő is van, amelyben egyáltalán nincs víz; ahol sütőbe rakják s megpörkölik a ruhákat, ahol a fürdő után mezétláb, csupaszon ki kell futni a hóba az embernek, hogy megkapja a holmiját (a Második Fehérorosz Front kémelhárítójánál, Brodnyica, 1945.)

Csak pár lépést kell tenned a továbbítóban, máris észreveszed, hogy itt nem felügyelők, nem parolis-mundéros katonák a feljebbvalóid, akik így vagy úgy, de valami írott szabályzathoz tartják magukat. Itt a tábori *bennfentesek* uralma alatt vagy. Az a savanyú fürdős, aki invitálja csoportotokat: „No, gyerünk mosdani, fasiszta uraim!” – vagy az a szenező, aki onnan a furnérasztalka mögül fürkészi sorainkat és gyorsabb mozgásra nógat; aztán az az egyetlen szőrpamattól eltekintve simára borotvált *nevelő*, aki összecsavart újsággal ütögeti a lábszárát s közben a csomagjainkra sandít, valamint a továbbító egyéb rejtélyes feladatú bennfentesei, akiknek röntgenszeme áthatol bőröndjeinken – hogy is hasonlíthatnak annyira egymáshoz? S hol találkoztál már velük eddigi rövid fogoly-pályafutásod során? Nem voltak így kimosdva, kicsinosítva, de malacpofájukon ugyanaz a kíméletlen vigyor ült...

Bahh! Hiszen ezek megint csak tolvajok! Már megint azok az Utyoszov megénekelte CSIBÉSZEK! Zsenyka Zsogol, Szerjóga-Zver és Gyimka-Kiskenya, csakhogy most nincsenek rács mögött, kimosakodtak, kicsípték magukat, mint az állam udvaroncai, s nagy garral ügyelnek a fegyelemre, mármint a miénkre! Ha az ember egy kicsit megerőlteti a képzeletét, ezeket a pofákat szemlélve még az orosz népi származást is fel fogja fedezni rajtuk; valaha falusi suttyók voltak, s apjukat Klimnek, Prohornak, Gurijnak hívták; – még arcberendezésük is leginkább ránk emlékeztet: két orrnyílásuk van, a szemükben szivárványhártya, szájukban rózsaszínű nyelv a táplálék lenyelésére s néhány orosz hang képzésére, bár e hangok vadidegen szavakká szoktak összeállni.

Előbb-utóbb minden továbbító pont parancsnoka rájön arra, hogy az állami munkáért járó béreket nyugodtan átutalhatja otthon ülő rokonainak, vagy megosztozhat rajtuk a börtönvezetőség tagjaival, a munka elvégzésére pedig, elég egy füttyentés, annyi „társadalmilag rokon” ugrik a legnagyobb kézséggel, amennyi csak kell, – nincs más igényük, mint hogy

ebben a továbbítóban *letanyázhassanak*, hogy ne kelljen tárnába, ércbányába, a tajgára menniük. Ezek a bizalmik, írnokok, könyvelők, nevelők, fürdősök, borbélyok, raktárosok, szakácsok, mosogatók, mosodások; foltozószabók – a továbbító „zupásai”; a börtöni fejadagot kapják, a cellákban vannak nyilvántartva, s ami ezen kívül kell nekik, azt már a parancsnokság nélkül is beszerzik a közös kondérból vagy a továbbítóba utalt rabok *cuccából*. Ezek a bennfentesek abból indulnak ki, hogy nincs az a láger, amelyben ennél jobb soruk lenne. Még nem vagyunk tökéletesen megkopasztva, amikor hozzájuk érkezünk, ők pedig úgy ejtenek át bennünket, ahogy akarnak. Felügyelők helyett ők motoznak meg bennünket, a motozás előtt ajánlják, hogy pénzünket adjuk le megőrzésre, komoly pofával írják be valami jegyzékbe, amit nem fogunk többé látni, valamint a pénzünket sem. „Mi leadtuk a pénzünket!” – „Kinek?” – csodálkozik a vitára odajövő tiszt. „Hát valakinek, aki itt volt...” – Pontosabban kinek?” A bennfentesek nem láttak semmit... „Miért adták oda neki?” – „Azt hittük...” – „Hittük, hittük! Kevesebbet kell hinni!” Ezzel kész! Vagy azt tanácsolják, hogy ruháinkat hagyjuk a fürdő öltözőjében, „úgy sem viszi el senki! Kinek kellene?” Ott hagyjuk hát, hisz úgysem vihetjük be a fürdőbe. Mire visszajövünk, lába kelt a kötöttkabátnak, a bundakesztyűnek. „Milyen volt az a kötöttkabát?” – „Hát olyan piszkosszürke...” „Akkor biztosan elment mosakodni!” – De *becsületes úton* is részesülnek javainkból: adunk nekik, hogy raktárba vigyék bőröndünket, megőrzésre, hogy olyan cellába tegyenek, amelyben nincsenek tolvajok, hogy mielőbb továbbítsanak innen, vagy hogy minél később küldjenek tovább. Csak éppen nyíltan nem fosztanak ki bennünket.

– Ej, ezek nem is igazi vagányok! – magyarázzák az okosok. – Ezek csak szukák, akik elszegődtek, ellenségei a becsületes tolvajoknak. Mert a becsületes tolvajok a cellákban ülnek! – Mi azonban, a magunk nyuszi-eszével, nehezen tudjuk felfogni, mi a különbség köztük. A tempóik ugyanazok, a tetoválás ugyanaz. Lehet, hogy ellenségei *amazoknak*, de hogy nekünk sem barátaink, az egyszer biztos...

Egyízben aztán éppen a cellák ablakai alá ültetnek bennünket az udvaron. Az ablakokon szájkosár van, nem lehet belátni, azonban onnan bentről jóindulatú, rekedtes hang tanácsolja: „Kispajtások! Itt az ám a szokás, hogy a tapizásnál minden zacskóbavalót elszednek – teát, dohányt. Ha van valakinél, passzolja csak ide hozzánk az ablakba, utána majd visszaadjuk”. Mi pedig, frájerok és nyuszik, semmit sem tudunk.

Hátha igaz? Hátha csakugyan elszedik a teát és a dohányt? Olyan sokat olvastunk a szépirodalomból az általános fogolyszolidaritásról rab a rabot nem csaphatja be! Olyan kedvesen szólítottak meg: kispajtások! – *Bepasszoljuk* hát nekik a dohányzacskóinkat. A szemenszedett tolvajok elkapják és jót röhögnek rajtunk: „Ej, kis hülye fasiszták!”

A továbbító börtön ilyen jelmondatokkal vár bennünket, ha nem is szegezi ki őket a falra: „Igazságot itt ne keress!”, „Mindent oda kell adnod, amid csak van!”. Mindent oda kell adnod! – ezt verklizik a füledbe a felügyelők, a fogolykísérők, a tolvajok. Még magadhoz sem tértél az ítélet után, súlyosan nehezednek tudatodra azok az „évek”, s csak az jár az eszedben, hogy fogod ezt túlélni, – ugyanakkor körülötted mindenkinek csak azon jár az esze, hogy foszthatna ki. Mintha az egész világ összeesküdött volna, hogy még jobban meggyötörje az amúgyis megnyomorított és kitaszított politikai foglyot „Mindent le kell adnod...” – ingatja a fejét lemondóan a Gorkij-továbbító felügyelője, s Ansz Bernstein megkönnyebbülten adja át neki tiszti köpenyét – nem ingyen ám! Két hagymáért! Miért panaszkodjunk a tolvajokra, mikor a Krasznaja Presznyában minden felügyelőn krómbőr csizmát láthatunk, holott ilyet soha sem utaltak ki nekik? Azt mind a cellában *csaklizták* a vagányok, s *átpasszolták* a felügyelőknek. Mit panaszkodjunk a tolvajokra, ha a KVCs[19] *nevelője* maga is tolvaj, de azért ő ír *jellemzést* a politikaiakról (a kemi továbbító pontnál)? S várhatjuk-e, hogy a rosztovi gyűjtőben kordában tartsák a tolvajokat, mikor éppen az a tolvajok ősi fészke?

Mesélik, hogy 1942-ben a Gorkij-továbbítóban a fogoly tisztek (Gavrilov, Scsevetyin hadmérnök és mások) mégiscsak fellázadtak, elverték a tolvajokat és kényszerítették őket, hogy behúzzák a farkukat. Az ilyesmit azonban mindig úgy hallgatja az ember, mint valami legendát: csak egy cellában húzták be a farkukat? S vajon meddig? Hát a kéksapkások talán félrenéztek addig, míg a társadalmilag *idegenek* elkalapálták a *közelieket*? Ha azonban azt meséli valaki, hogy 1940-ben a kotlaszi továbbítóban a vagányok kiragadták a pénzt a kantin előtt sorban álló politikaiak kezéből, s mikor ezek verni kezdték őket s abba se akarták hagyni, gépfegyveres őrség jött be az övezetbe a tolvajok védelmére – ebben már nincs okunk kételkedni, ez nagyon is hihető.

Szegény, balgatag hozzátartozóink! Strapálják magukat odahaza, adósságokat csinálnak (mert ilyesmire sohasem volt

[19] Kulturális-nevelő részleg – a lágerparancsnokság egy osztálya.

pénz otthon), csakhogy mindenféle holmit, élelmet küldhessenek – valóban az özvegy utolsó garasán; de mérgezett ajándék ez, mert éhes, de szabad emberből nyugtalanná és gyávává tesz, megfoszt kezdődő tisztánlátásodtól, már szépen kristályosodó eltökéltségedtől, pedig elsősorban ezekre volna szükséged most, hogy a poklokra készülsz alászállni. Milyen bölcs az a példabeszéd a tevéről és a tű fokáról! A szabad lelkek mennyországától tartanak vissza téged azok a holmik. A többiek is, akiknek a társaságában idehozott a rabomobil, tele voltak csomagokkal. „Éhenkórászok kacatja!” – vicsorogtak felénk már ott a tolvajok, de csak ketten voltak, mi pedig ötvenen, egyelőre hát békében hagytak. Most pedig már a második napot töltjük itt, a Presznya „pályaudvarán” behúzott lábakkal, összezsúfolva ülünk a sáros padlón, s egyikünk sem azt nézi, ami körülötte történik, mindenki csak arra gondol, hogy helyezze el bőröndjeit a megőrzőben. S bár a szabályzat szerint ehhez jogunk van, a személyzet csak azért járul hozzá, mert ez mégis csak moszkvai börtön, s még mi sem vetkőztünk ki egészen moszkvai formánkból.

Micsoda megkönnyebbülés! – leadtuk a holmit! (Vagyis nem ebben a gyűjtőben *válunk meg* tőle, hanem egy későbbiben.) Már csak azokat a szerencsétlen élelmiszeres batyukat lóbáljuk a kezünkben. Túlságosan sok „hód” talált itt összejönni egy helyen – kezdenek hát szétrakni bennünket, egyenletesen elosztva a cellákra. Engem azzal a Valentinnal együtt löknek be valamelyikbe, akivel egy napon kaptuk meg ítéletünket az OSzO-tól, s aki oly megindítóan fogadkozott, hogy új életet fog kezdeni a lágerban. A cella még nincs tele: az átjárók még üresek, és a priccsek alatt is bőven van hely. Hagyományos beosztás szerint az emeleti priccsen hevernek a tolvajok, az idősebbje az ablaknál, a fiatalabbja távolabb. Az alsó priccseken a semleges lények szürke tömege. Senki – sem támad meg bennünket. Különösebb körültekintés és fontolgatás nélkül, mint afféle tapasztalatlanok, bemászunk a priccsek alá a cementpadlón – egész jó kis helyünk lesz! A priccsek alacsonyak, nagy darab ember csak a padlóra hasalva képes alájuk csúszni.

Helyben vagyunk. Itt most szép csendesen fogunk feküdni és halkan beszélgetni. De nem! Az alacsony félhomály egyszerre megtelik surrogó neszekkel s mint valami óriáspatkányok, mindenfelől másznak ránk négykézláb a *fiatalkorúak*, némelyik szinte kisfiú, még tizenkét esztendős is van köztük, az ilyenek már helyet kapnak a büntetőkönyvben, már *átestek* a felvételi vizsgán, s most itt folytatják tanulmányaikat a tolvajoknál. Ránk uszították őket! Egy hang nélkül másznak ránk mindenfelől, s

egy tucatravaló kézzel tépik, húzzák ki kezünkből s alólunk minden javainkat. Mindezt teljes csendben, csupán ocsmány orrszívással kísérve. Kelepcében vagyunk, nem tudunk felállni, de még mozdulni sem. Egy perc sem telt bele, máris elszedték tőlünk azt a zacskót, amelyben szalonnánk, cukrunk, kenyerünk volt – s már ott sem voltak. Mi meg csak fekszünk ott bambán. Harc nélkül váltunk meg elemózsiánktól, s most már fekve is maradhatnánk. Hanem ez ezek után teljesen lehetetlen. Lábunkkal komikusan kapálódzva, hátsófelünket felcsúcsosítva kimászunk a priccs alól.

Gyáva vagyok? Úgy tudtam, hogy nem. Nyomultam már előre bombazáporban a nyílt mezőn. Ráhajtottam egyszer egy dűlőútra, mely minden valószínűség szerint el volt aknásítva tankok ellen. Megőriztem hidegvéremet s kihoztam egy üteget az ellenség gyűrűjéből, de még vissza is tértem egy sérült gépért. Miért nem ragadom meg hát most valamelyik emberpatkányt s verem oda rőtsás pofáját a mocskos aszfalthoz? Hogy kiskorú? – Akkor neki az öregebbeknek! Nem… A fronton valami személyünkön túli öntudat (lehet, hogy teljességgel hamis öntudat) erősít bennünket: hadseregünk egységének tudata? Helyzetünkből, kötelességünk teljesítéséből fakadó erő? Itt azonban hiányzik ez a szilárd alap, hiányoznak a szabályok: a megoldáshoz csak tapogatódzva juthatunk el.

Kétlábra állva főnökük, a *pachan* felé fordulok. Az eltulajdonított élelem ott hever előtte hiánytalanul az emeleti priccsen, közvetlenül az ablaknál, a fiók-patkányok egy morzsácskát sem dugtak a saját szájukba, tudják a fegyelmet. A természet undorral s mostohán munkálta meg a *pachan* fejének elülső oldalát, melyet általában arcnak szoktak nevezni a kétlábúaknál, de lehet, hogy csak a ragadozó életmód tette ilyenné: görbén leleffenő pofazacskók, alacsony homlokán barlangkori forradás, de elülső fogain korunkra emlékeztető fémkoronák. Rám függeszti apró szemeit, melyek éppen csak akkorák, hogy mindig felismerje a megszokott tárgyakat, de soha rá ne csodálkozzék a világ szépségeire, úgy néz, mint a vaddisznó a szarvast, jól tudva, hogy bármikor le tud verni a lábamról.

Vár. Hát én? Talán előrelendülök, hogy hacsak egyszer is, belevágjak öklömmel ocsmány pofájába, hogy aztán aláhulljak a mélybe? Sajnos, nem.

Aljas vagyok? Eddig úgy tudtam, hogy nem. De most kiraboltan, megalázva rühelleném, hogy megint feltöröljem nadrágommal a padlót s visszamásszak a priccs alá. Azt mondom

hát a pachannak, jogos felháborodással, hogy ha már elvette az ennivalónkat, legalább helyet adhatna nekünk a priccseken. (Mondhatja-e valaki, hogy nem a legtermészetesebb kívánság volt ez egy városlakótól, egy tiszttől?)

Hát aztán? A pachan beleegyezik; ezzel ugyanis magam mondok. le a szalonnáról, elismerem az ő felsőbbségét, s egyben kimutatom, hogy felfogásom egyezik az övével – ő is elűzte volna a nála gyengébbet. Parancsot ad két szürke semleges lánynak, hogy adják át a helyüket az ablak melletti alsó priccseken. Azok engedelmeskednek, mi pedig elfoglaljuk a legjobb helyeket. Egy ideig még veszteségünkön morfondírozunk (az én csizmanadrágomra nem áhítoznak a tolvajok, nem az ő ízlésük, de Valentin gyapjúnadrágját már morzsolgatja az egyik, megtetszett neki). Csak este jut fülünkbe szomszédjaink szemrehányó suttogása: hogy kérhettünk védelmet a tolvajoktól s űzhettünk két *magunkfajtát* a priccsek alá? S csak akkor szúr belém aljasságom tudata s önti el a szégyen pírja arcomat (pirulni fogok még évek múlva ha, valahányszor eszembe jut). Mert hisz azok a szürke foglyok ott az alsó priccseken nem mások, mint az én testvéreim, az 58:1b-sek, a hadifoglyok. Csak nemrég esküdtem meg, hogy magamévá teszem a sorsukat, s máris a priccs alá kergetem őket? Igaz, hogy nem álltak ki értünk a tolvajok ellen, de miért verekedjenek a mi szalonnánkért, ha magunk nem verekszünk érte? Éppen elég könyörtelen harcban volt részük a hadifogságban ahhoz, hogy elveszítsék hitüket a tisztességben. Mindamellett ők semmi rosszat sem követtek el ellenem, én azonban igen, ellenük.

Így ver oldalba, töröl képen bennünket az élet, hogy évek múltán valamikor emberré váljunk… Hogy emberré válunk…

De kell ez a továbbító, szüksége van rá még az újoncnak is, bármennyire kifosztja, megkopasztja is őt. Fokozatosan készíti elő a foglyot a lágerra, azt az átmenetet biztosítja, amely nélkül az emberi szív képtelen volna elviselni az egyszerre rázúduló csapást, amely nélkül az emberi értelem teljesen elveszítené tájékozódását a reászakadó sötétben. Kell ez a szoktatás!

Aztán azzal az illúzióval is megajándékozza őt a továbbító, hogy kapcsolatba léphet az otthonnal. Innen írja első törvényes levelét, azt, hogy nem lőtték agyon, azt, hogy ilyen és ilyen transzportba tették – mindig ilyen szokatlan szavakat hall először az otthon attól, akin végigszántott a vizsgálat gőzekéje. Odahaza még úgy gondolnak rá, amilyennek azelőtt ismerték, valójában azonban soha többé nem lesz már a régi – ez csap ki

váratlan villanásként valamelyik girbe-gurba sorból. Azért girbe-gurba, mert ha megengedik is a levélírást a továbbítóban, ha ki van is akasztva a postaláda az udvaron, papírt, ceruzát nem lehet kapni, ceruzahegyezőről nem is beszélve. De mindig akad valami kisimítható papírdarab, amibe dohány vagy cukor volt csomagolva, s ceruza is csak akad valakinél a cellában, – így íródnak sorról sorra azok a kibetűzhetetlen ákombákomok, melyek békét vagy nyugtalanságot vannak hivatva árasztani a családra.

Egy ilyen levélre néha eszét veszti valamelyik nő, s hanyatt-homlok útra kel, hogy még a továbbítóban érje a szeretett férfit; pedig úgysem engedik meg, hogy találkozzék vele; legfeljebb csomagokkal terhelheti meg. Láttam egy ilyen nőt, aki, úgy vélem, modellje lehetne valamennyi fogolyfeleség emlékszobrának, s még a helyet is kijelölte, ahol azt a szobrot fel lehetne állítani.

A kujbisevi továbbítóban történt 1950-ben. A láger lapályon terült el (ennek ellenére oda lehetett látni a Zsiguli-kapura a Volgán); keletről egy gyepes domb határolta, mely föléje magasodva hosszan vonult mellette, a láger kerítésén kívül, de magasabban, mint a kerítés, – hogy kívülről hogyan lehetett felmenni rá; azt mi onnan alulról nem láthattuk. Ember nem is igen mutatkozott rajta, néhanapján legelő kecskéket, futkosó gyerekeket láttunk ott. Egy felhős nyári napon azonban egyszerre csak egy városi nő tűnt fel a meredélyen. Kezét ernyőként a szeme fölé tartva, s lassan, alig észrevehetően közeledve fürkészte a magasból a lágert. A különböző udvarokon éppen három népes cella végezte napi sétáját, s ő abból a mélyben nyüzsgő háromszáz szürke, személytelen hangyából akarta kiválasztani a magáét! Talán abban reménykedett, hogy megsúgja a szíve? Nyilván nem kapott engedélyt a találkozásra, felkapaszkodott hát arra a dombra. Az udvarokban lévők mind észrevették és nézték. Ott lent a katlanban nem volt szél, de fönt a domb tetején a szokottnál erősebben fújt. Felkapta, lobogtatta hosszú ruháját s haját, mintha csak a benne remegő szerelmet és aggodalmat akarta volna kifejezésre juttatni.

Azt hiszem, egy ilyen női szobor ugyanazon a helyen, a láger fölötti magaslaton, arccal a Zsiguli-kapu felé, ahogy modellje is állt, meg tudna éreztetni unokáinkkal valamit abból; amit átéltünk.[20]

---

[20] Mert csak eljön egyszer annak is az ideje, hagy emlékművek fogják megörökíteni Szigetvilágunk olyannyira titkolt, szinte már kiradírozott történetét! Az én lelki szemeim előtt például egy másik emlékmű is ki szokott rajzolódni: valahol Kolimában a bérc ormán egy gigantikus Sztálin,

Aztán ad még valami mást is a továbbító a fogolynak: áttekintést, széles látókört. Mint mondani szokás: szegények vagyunk, de jól élünk. Abban az örökös jövés-menésben, melyben tízesével, százasával tűnnek fel új arcok, abban a cenzúrázatlan történetben s párbeszédben (a lágerban már nem fognak így beszélni, ott sohasem tudhatja az ember, mikor lép rá az operatív szervek csápjaira) – felfrissül a lelked, megtelik szellővel és fénnyel, s egyre világosabban tudatosodik benned minden, ami veled, népeddel s a világgal történik. Egy csodabogár, akivel a cellában találkozol, olyasmit közölhet veled, amiről sohasem olvastál volna.

A mi cellánkba is beeresztettek egyszer egy ilyen csodalényt: magas termetű, fiatal tiszt, római arcél, nyíratlan világosszőke, hullámos haj, angol egyenruha – mintha egyenest Normandia partjairól érkezett volna hozzánk az inváziós hadsereg egyik tisztje. Büszke testtartással lép be, szinte elvárja, hogy mindenki felállva fogadja. Mint kiderült, egyszerűen csak azt nem tudta elképzelni, hogy barátok közé került; mert már két éve raboskodott, de még egy cellát sem látott belülről, ide a továbbítóba is titkon hozták a sztolipin elkülönített fülkéjében, – itt azonban váratlanul, tévedésből-e, szántszándékkal-e, beeresztették a közös ólba. Végigmegy a cellán, meglát egy német egyenruhás Wehrmacht-tisztet, mindjárt beleköt német nyelven, s máris folyik az ádáz vita; nyilván fegyvert is rántanának, csak volna náluk. Öt éve már, hogy befejeződött a háború, s minthogy nekünk azt papolták, hogy a nyugatiak csak színleg hadakoznak egymással, ugyancsak meglepődünk, látván kölcsönös dühüket. Ez a német már évek óta itt fekszik. köztünk, de mi, ruszkik nem akaszkodtunk össze vele; nagyokat szoktunk nevetni együtt.

Senki se hitte, volna el Erik Arvid Andersen históriáját, ha nem támogatta volna hitelét nyírógépet nem látott frizurája – kész csoda a GULag birodalomban – idegenes megjelenése s három európai nyelv: az angol, a német és a svéd tökéletes bírása. Saját bevallása szerint egy svéd milliomos, sőt

---

akkora, amekkorának ő maga szokta álmodni magát – bajsza szárnyai több méteresek, fogsora méltó a lágerok generalisszimuszához, egyik keze a gyeplőt tartja, a másik a korbácsot lendíti, hogy végigverjen vele a fogaton – a fogaton, mely emberek százaiból áll, ötösével vannak befogva úgy húzzák az igát. A Csukcs-félsziget szélén, a Bering-szoros közelében valóban impozáns látványt nyújtana. (Már leírtam a föntieket, amikor elolvastam a „Síkdombormű a kőszálon” c. írást. Lám, nem is olyan lehetetlen idea!… Mesélik, hogy a Mogutov-lágertól egy km-nyire a Volga feletti Zsiguli-hegyen is volt egy olajfestékkel a sziklafalra mázolt hatalmas Sztálin – az elhaladó gőzhajók utasainak épülésére.)

milliárdos fia volt (no, talán kicsit lódított), anyai ágon pedig Robertson angol tábornoknak, a németországi angol megszállási övezet főparancsnokának volt az unokaöccse. Mint svéd alattvaló a háború alatt önkéntesként szolgált az angol hadseregben, részt vett a normandiai partraszállásban, a háború befejeztével pedig a svéd tisztikar állományába tért vissza. A társadalmi kérdések azonban változatlanul érdekelték, s a szocializmus iránti vágyakozás erősebb volt benne, mint atyja vagyonának a vonzása. Mély szimpátiával s érdeklődéssel követte a szovjet szocializmus fejleményeit; rendszerünk virágzásáról személyesen is volt alkalma meggyőződni, amikor egy svéd katonai delegáció tagjaként Moszkvába érkezett, s ott banketteket rendeztek nekik, kivitték őket a környékbeli villákba, ahol minden nehézség nélkül érintkezhettek egyszerű szovjet polgárokkal – csinos színésznőcskékkel, akik munkájuktól ráértek arra, hogy a vendégekkel töltsék az idejüket, akár édes kettesben is. Miután végérvényesen meggyőződött rendszerünk felsőbbrendűségéről, nyugati hazájába visszatérve Erik tollat ragadott, és egymásután írta cikkeit a szovjet szocializmus védelmére és dicsőítésére. Azonban éppen ezzel gyűjtött parazsát a maga fejére, ez lett a veszte. Éppen akkortájt, 1947-48-ban kezdtek felkutatni a föld alól is olyan haladó nyugati fiatalembereket, akik készek nyilvánosan elítélni Nyugatot (bizony, úgy látszott, hogy ha csak húszat sikerül is összeszedni belőlük, Nyugat meglazul eresztékeiben és összeomlik). Cikkei alapján Eriket is méltónak találták erre a szerepré. Akkoriban Nyugat-Berlinben szolgált, a felesége Svédországban maradt, s Erik megbocsátható férfigyengeségből egy Kelet-Berlinben lakó egyedülálló német hölgyet kezdett látogatni. Nála is tartóztatták le (talán ilyesmire céloz az a mondóka is, hogy „elaludt a kupiban, fölébredt a dutyiban”? Már régóta folyhattak az ehhez hasonló üzelmek, bizonyára; nem ő volt az első). Moszkvába vitték. Itt Gromiko, aki valamikor Stockholmban az apjánál ebédelt s ismerte a fiút, a vendégszeretet viszonzásaként azt a javaslatot terjesztette elébe, hogy nyilvánosan ítélje el a kapitalizmust s benne saját atyját is. Ennek fejében teljes kapitalista ellátást ígért neki élte fogytáig – nálunk. Erik azonban, bár semmit se vesztett volna a cserén, Gromiko legnagyobb csodálkozására dühbe jött és sértésekkel halmozta el. Mivel nem hitték, hogy komolyan gondolja, egy Moszkva-környéki villába zárták, ahol úgy tartották, mint a mesebeli herceget. (Néha szörnyű represszáliákat alkalmaztak vele szemben: nem fogadták el megrendelését a másnapi menüre vonatkozólag s a kívánt csirke helyett csak karajt hoztak.) Ellátták Marx-Engels-Lenin-Sztálin

műveivel és egy évig vártak, hogy majd talán csak átnevelődik. De akármilyen hihetetlen, ez sem járt, eredménnyel. Akkor egy volt altábornagyot ültettek be hozzá, aki már két esztendőt leszolgált Norilszkban. Nyilván arra számítottak, hogy az altábornagy a láger borzalmainak ecsetelésével majd jobb belátásra téríti Eriket. De az rosszul teljesítette feladatát, vagy nem akarta teljesíteni. Úgy tízhónapos együttlétük során nem tanította meg egyébre Eriket, mint tört oroszságra; ezenkívül csak azt az ellenszenvet táplálta benne, melyet a kéksapkások iránt érzett. 1959 nyarán Eriket még egyszer Visinszkij elé idézték, de ő ezúttal is tagadó választ adott (élő cáfolatául annak a tannak, hogy létünk meghatározza tudatunkat!) Akkor maga Abakumov olvasta fel Eriknek a határozatot, mely szerint húsz évi elzárásra vari ítélve (?? vajon miért?). Már maguk is megbánták, hogy egy ilyen fejlődésképtelennel kezdtek, de csak nem ereszthették vissza Nyugatra? Ezért aztán különkupéba rakták, ahol a válaszfalon keresztül a moszkvai lány históriáit hallgathatta, reggelre kelve pedig megpillanthatta a rjazányi oroszság rothadó zsuppfedeleit.

Ez a két év nagyon megerősítette őt Nyugathoz való hűségében. Vakon imádta Nyugatot, nem akarta elismerni annak gyengéit, a nyugati hadseregeket győzhetetleneknek tartotta, a nyugati politikusokat félelem és gáncs nélküli lovagoknak. Nem hitt nekünk, mikor arról számoltunk be, hogy fogsága idején Sztálin blokád alá helyezte Berlint s vállalkozását teljes siker koronázta. Erik tejfehér nyaka és hamvas orcái lángra gyúltak a haragtól, ha gúnyt űztünk Churchillből és Rooseveltből. Még mindig szentül hitte, hogy Nyugat nem fogja tűrni az ő fogvatartását; hogy majd azoktól, akik itt a kujbisevi továbbítóban látták, megtudja a tájékoztató szolgálat, hogy nem fulladt a Spree folyóba, hanem az Unióban raboskodik; akkor aztán kiváltják vagy kicserélik. (Ez a hite *saját* sorsának kivételezettségében, szemben a többi letartóztatottal, hasonlóvá teszi őt a mi derék ortodox kommunistáinkhoz). Heves szócsatáink ellenére meghívott engem (s barátomat, hogy alkalomadtán keressük fel Stockholmban („minket mindenki ismer – mondta fáradt mosollyal – mondhatnám, apám tartja el a svéd királyt”). Egyelőre azonban a multimilliomos fiának nem volt mivel törülköznie, adtam hát neki egy elnyűtt törülközőt, amit nélkülözni tudtam: Hamarosan berakták őt egy transzportba.[21]

[21] Azóta többször is kérdezősködtem alkalmi svéd ismerőseimtől s olyanoktól, akik Svédországban jártak: hogy találhatnám meg ezt a családot? Hallottak-e ilyen nevű valakiről aki eltűnt? Kérdésemre csak mosoly volt a válasz: Svédországban olyan az Andersen név, mint Oroszországban az Ivanov;

Dobálják, egyre dobálják az embereket – beszállítják, kiszállítják őket egyesével, csoportosan; sokszor egész szerelvényre valót irányítanak el valahova. Első pillantásra borzasztóan céltudatosnak s megszervezettnek tűnik ez a nyüzsgés; nem is hinné az ember, mennyi hebehurgyaság rejlik mögötte.

1949-ben Spec. lágerokat szerveznek Szibériában, Tajsetban, Ozerlagban, s Valakinek magas rendelkezésére máris tömegesen hajtják oda a nőket a szverdlovszki továbbítón keresztül, az európai Észak és a Volgavidék Jágeraiból. De már a következő évben, 1950-ben az a Valaki úgy látja jónak, hogy a nőket ne Ozerlagba vonják össze, hanem Dubrovlagba, Tyemnyikovba, a Mordvin Köztársaságba. Ezért aztán ugyanazok a nők mégegyszer átvonulnak a szverdlovszki továbbítón, ezúttal nyugati irányban, kiélvezve a GULag társasutazások minden kellemetlenségeit. Ötvenegyben aztán újabb spec. Lágereket nyitnak meg Kemerovo-területen (Kamislág) – hol van hát az a női munkaerő? Itt van rá a legnagyobb szükség! S a szerencsétlen nőket most a kemerovoi lágerokba hurcolják, ugyancsak azon az istenverte szverdlovszki továbbítón keresztül. Közben üt a szabadulás órája, de nem mindenkinek! S azokat a nőket, akik a Hruscsov-kori általános enyhülés közepette is folytatják börtönéveik morzsolgatását, újra elzakatoltatják Szibériából – a szverdlovszki továbbítón keresztül – a mordvinokhoz, hadd legyenek valamennyien egy kupacban.

No, de annyi baj legyen: nálunk belterjes gazdálkodás folyik; azok a Szigetek mind a mieink, s mi oroszok oda se nézünk a távolságoknak.

Megeshetett az ilyesmi egyénekkel is, már akinek pechje volt. Sendrik, erős, vidám, nyílttekintetű fickó, ahogy mondani szokás: becsülettel gürizett egy kujbisevi lágerban és nem sejtett semmi rosszat. Egy szép napon aztán beütött a balhé:

---

milliárdos pedig nincs köztük. S csak most, 22 év után, ahogy utoljára olvastam át ezt a könyvet gyúlt fény az agyamban: világos, hogy nem mondhatta meg igazi nevét MEGTILTOTTÁK neki Abakumov nyilván megfenyegette, hogy különben MEG FOGJA SEMMISÍTENI! Ezért ment hát svéd Ivanovként a továbbítókon keresztül. Tönkretett életéből sem hagyhatott egyéb nyomot azok emlékezetében, akikkel összehozta a sorsa, mint életének néhány mellékes epizódját, amit szabad volt közölnie. Bizonyára abban is bízott még, hogy kiszabadul – közös vonás ez e könyv sok millió nyuszijában – hogy ül egy ideig, aztán a felháborodott Nyugat majd kiszabadítja. Nem fogta fel Kelet erejét. Nem látta be, hogy ILYEN tanút, aki NAGYOBB jellemerőt tanúsított, mint amekkora az elpuhult Nyugat fiáról feltételezhető, sohasem fognak szabadon bocsátani.

Könnyen meglehet, hogy még ma is él. (1972-ből való megjegyzés.)

sürgős rendelkezés érkezett a lágerba, magától a belügyminisztertől (honnan tudhatott a belügyminiszter Sendrik létezéséről?) – hogy ezt a Sendriket haladéktalanul el kell juttatni Moszkvába a Tizennyolcas Börtönbe. Nyakon csípték, a kujbisevi továbbítóba cipelték, onnan pedig megállás nélkül Moszkvába, de nem ám a 18-as börtönbe, hanem többi útitársával egyetemben abba a híres-nevezetes Krasznaja Presznyába. (Maga Sendrik persze azt sem tudta, mi fán terem a 18-as börtön, azt nem kötötték az ő orrára.) De a baj sose jár egyedül: két nap sem telt bele, s újra berántották egy transzportba, s ezúttal a Pecsorához utaztatták. A természet egyre fukarabb, egyre zordabb képet mutatott az ablakon keresztül. A gyerek elszontyolodott: a miniszter személyes rendelete, aztán hogy ilyen sebbel-lobbal viszik északra, emögött csak az lehet; hogy a miniszternek szörnyű *terhelő adatai* vannak ellene. Egyéb úti viszontagságok tetejébe három napra való kenyerét is ellopták, nagyon rozoga állapotban érkezett a Pecsorához. A Pecsora barátságtalanul fogadta: azon éhesen s elcsigázottan kihajtották munkára a nedves hóba. De még az ingét sem ért rá megszárítani, a szalmazsákját sem tömte meg fenyőgallyal hét napra rá megint fülön fogták, leadattak vele minden kincstári holmit s vitték tovább: Vorkutába. Minden jel szerint a miniszter feltette magában, hogy megnyuvasztja Sendriket, igaz, hogy nemcsak őt, hanem az egész szállítmányt. Vorkutában egy hónapig békében hagyták. Kijárt a közmunkára; a sok hercehurcát még nem heverte ki egészen, de már kezdett beletörődni sorsába, mely sarkutazót csinált belőle. Egy napon azonban váratlanul kihívták ám a bányából s lóhalálban vitték vissza a lágerba. Megint leadatták vele a felszerelést, egy óra múlva már útban is volt dél felé. Ennek az egésznek már igencsak személyes bosszú íze volt! Moszkvába vitték, egyenesen a 18-as börtönbe. Itt egy hónapot töltött az egyik cellában, míg végre hivatta egy alezredes: „Hát maga, hol császkált eddig? – kérdezte tőle. – Maga gépészmérnök, nem?” Sendrik igent intett. Ekkor aztán elvitték… a Paradicsom-szigetekre (bizony, ilyenek is vannak a Szigetvilágban!).

Az embereknek s embersorsoknak ez a tűzijátéka, az a sok história nagyon megszépíti az életet a továbbítóban. A sok lágert megjárt öregek intik az embert: Ne izegj-mozogj annyit, feküdj inkább! Itt garanciás kosztot adnak,[22] de a hátad sem fájdul meg. S ha nem nagy a zsúfoltság, alhatunk is kedvünkre. Nyújtózz, heverj balándától balándáig! Jóllakatlan, de nem

[22] Az az adag, amelyet GULag garantál a nemdolgozó fogolynak.

kialvatlan. Csak aki már kóstolta a lágeri *közmunkát*, az tudja, hogy a továbbító egész utazásunk fénypontja, valóságos üdülő. S a nappali alvásnak az a haszna is megvan, hogy gyorsabban telik a büntetés. Csak a napot kell agyonütni, az éjszakákat észre sem vesszük.

Igaz, hogy a továbbító pontok nemzetgazdái, azzal a megfontolással, hogy munka teszi az embert, s munka javítja meg a bűnöst, no meg néha azért is, mert van nekik valami mellékvállalatuk, vagy szerződésük egy másik vállalattal, hogy balkézről megszilárdítsák pénzügyeiket – robotra hajtják a továbbító pont parlagon heverő munkaerejét.

Abban a bizonyos kotlaszi továbbítóban a háború előtt az ilyen munka cseppet sem volt könnyebb a lágeri munkánál. Egy téli napon hat-hét legyengült foglyot befogtak egy traktoros (!) szánba, s húzatták velük TIZENKÉT kilométeren át a Dvina mentén fel egészen a Vicsegda torkolatáig. Megsüllyedtek a hóban, elestek, a szán is elakadt. Gyilkosabb munkát talán ki sem lehetett volna találni! Pedig ez még nem is munka volt, csak a bemelegítő! A Vicsegda torkolatához érve TÍZ köbméter fát rakattak fel velük, aztán ugyanaz az együttes, ugyanazok az igások hazavontatták a szánt a továbbítóba. (Rjepin már nem él, a mai művészeket pedig nem vonzza ez a téma: a természet szolgai utánzása volna.) Hiszen ha ez így megy, lágerra sem lesz szükség, kikészülnek, mielőtt odakerülnének. (Kolupájev volt a brigádvezetőjük, a lovacskák pedig: Dmitrejev elektromérnök, Beljájev hadbiztos-alezredes, Vaszilij Vlaszov, akit más ismerünk; a többit ma már lehetetlen azonosítani.)

Az arzamaszi továbbító a háború alatt csak répalevéllel tudta etetni a foglyokat, munkát azonban folytatólagosan tudott nekik biztosítani. Volt ott szabóműhely, csizmadiaműhely, ványoló üzem (forró savas oldatban forgatták a félkész gyapjúkészítményeket).

Mi önként jártunk ki munkára 1945 nyarán a Krasznaja Presznya fülledt, áporodott celláiból, csak azért. hogy egész nap levegőzhessünk, hogy zavartalanul, kényelmesen elüldögélhessünk a csendes deszka-budiban (lám, ilyen serkentő eszközök is vannak; ezeket nem szokták kihasználni eléggé!), mely átfűlt a forró augusztusi napon Potsdam és Hirosima napjai voltak azok), egy betévedt méh zümmögését hallgatva, – na meg azért a tíz deka kenyérért, amivel esténként kiegészítették a fejadagot. A Moszkva folyó kikötőjébe szoktak vinni bennünket, fatörzseket kellett kiraknunk. Az egyik rakásról legurítottunk egy-egy gömbfát, elcipeltük és feldobtuk a másik rakásra. Ezzel

sokkal több energiát pazaroltunk el, mint amennyit a pótadagbot nyertünk. Ennek ellenére szívesen jártunk oda.

Sokszor kell pirulnom, ha visszagondolok fiatal éveimre (és bizony ott töltöttem én fiatal éveimet!). De keserű leckéből tanul az ember. Úgy látszik, azokról a tiszti váll-lapokról, melyek mindössze két évig rezegtek-hivalkodták a vállaimon, mérgező aranypor rakódott le a bordáim között tátongó ürességbe. Abban a folyami kikötőben; mely ugyancsak egy kisebbfajta láger volt, drótkerítéssel, őrtornyokkal, mi csak ideiglenes „vendégmunkások” voltunk, s egy szóval sem mondta nekünk senki, hogy esetleg ott fogjuk leszolgálni egész börtönidőnket. De mikor első ízben felsorakoztattak bennünket, s a munkavezető a sor előtt ellépve kiszemelte az ideiglenes brigádvezetőket, vacak szívem heves ugrándozásba fogott a gyapjúgimnasztyorka alatt: engem jelölj ki, engem, engem!

Nem jelöltek ki. De mi a fenének akartam? Csak hibákat követtem volna el, melyek miatt ma is szégyenkezhetnék.

Bizony, nehéz kategórikusan elutasítani a hatalmat!... Érteni kell azt is...

Volt egy idő, amikor a Krasznaja Presznya úgyszólván a GULag fővárosává lépett elő: azt sem lehetett elkerülni, akárcsak Moszkvát, akárhová utazzék is valaki. Ahogy a Taskentből Szocsiba, a Csernyilovból Minszkbe igyekvő utas Moszkván keresztül közelítheti meg útja célját a legésszerűbben, a foglyokat is a Presznyán utaztatták át, bárhonnan jöttek és bárhová mentek is. Én is abban az időben voltam a Presznya vendége, amikor ilyen kóros túltelítettségben szenvedett. Egy szárnnyal ki is bővítették. Csak azok a közvetlen vonatok, melyek a kémelhárítók elítéltjeit szállították marhavagonokban, kerülték ki Moszkvát s húztak el a körjáraton közvetlenül a Presznya mellett, legfeljebb egy üdvözlő füttyentést küldve feléje.

De az utasnak, aki Moszkvában csak másik vonatra akar szállni, jegye van s tudja, hogy előbb vagy utóbb folytatódik az útja a kitűzött irányban. De azok, akik a háború végnapjaiban és a béke első heteiben a Presznyában tartózkodtak, bizony nem tudták, hogy merre visz a további útjuk, de még a magas vezetőség tagjai, a GULag fő-főhivatalnokai sem tudták. A börtönszabályzat akkor nem volt úgy kidolgozva, mint az ötvenes években, az ügyek borítékjain nem volt olvasható az útirány és a végállomás, legfeljebb ilyenfajta utasítások a szolgálatnak: „szigorúan őrizendő!” „csak közmunkára

bocsátható”! Az ügy-dossziék szakadozott tábláit úgy-ahogy körülkötözve valami kirojtosodott madzaggal vagy papírspárgával a konvoj-őrmesterek egy különálló faépületbe cipelték – ez volt a börtöniroda raktárhelyisége – felhányták a polcokra, lecsapták az asztalra vagy az asztal alá, székek alá, esetleg egyszerűen a padló közepére (így hevertek az ügyek hús-vér megfelelői is a cellákban). A dossziék kibomlottak, szétszóródtak, összekeveredtek. Szoba-szoba után telt meg ezekkel az összedobált *ügyekkel*. A börtöniroda titkárnői, „kintről” való túltáplált, lomha nőszemélyek, izzadtak a hőségtől tarka ruháikban, legyezgették magukat és flörtöltek a börtön és a konvoj tisztjeivel. Sem kedvük sem energiájuk nem volt ahhoz, hogy abban a lomtárban turkáljanak. Csakhogy a szerelvényeket indítani kellett: hetenként két három vörösvonatot is, azonkívül naponta emberek százaival megrakott teherautókat a közeli lágerokba. S minden egyes fogolyhoz mellékelni kellett ügye paksamétáját. De ki igazodik el abban az őserdőben? Ki szortírozza az ügyeket, ki állítja össze a szállítmányokat?

Ez néhány kisegítő szolgálatos teendője volt, azoké a *szukáké* vagy *félvéreké*,[23] a továbbító pont *bennfenteseié*. Szabadon jártak-keltek ők a folyosókon, bejáratosak voltak az irodába. Tőlük függött, milyen szállítmányba rakják ügyed paksamétáját: ROSSZBA-e, vagy – nem sajnálva a fáradságot, a hajladozást – JÓBA. (Hogy vannak gyilkos lágerok, abban nem tévedtek az újoncok, de hogy ún. jó lágerok is lennének, ez merő fantázia. Egy láger sohasem lehet jó, legfeljebb ilyen vagy olyan esélyek adódhatnak benne, ezeket azonban csak ott helyben próbálhatja kihasználni az ember). Az, hogy a fogoly sorsa egy másik fogoly kezében volt, akivel *szót kellett értenie* (pl. a fürdős közvetítésével), akit esetleg *meg kellett kennie* (pl. a raktáros közvetítésével) – rosszabb volt, mintha csak a vakszerencse döntötte volna el a sorsát. Hogy elszalaszthat egy soha, vissza nem térő alkalmat s egy bőrmellény árán Nalcsikba utazhat Norilszk helyett, egy kiló szalonna árán Szerebrjannij Bor-ba Tajset helyett (persze azt is kockáztatja, hogy hiába válik meg bőrmellényétől, szalonnájától) – csak megmérgezi s feleslegesen nyugtalanítja a fogoly amúgy is zilált lelkét. Nincs kizárva, hogy egyiknek-másiknak sikerül, hogy ez vagy az el tudja rendezni ily módon a dolgát, mégis azok a legszerencsésebbek, akiknek nincs mit adniuk, akik meg tudják kímélni magukat az ilyen izgalmaktól.

---

[23] Félvér az olyan, aki lélekben már felzárkózott a tolvajok világához mindent megtesz, hogy oda bebocsátást nyerjen, de a t o l v a j o k r e n d j e még nem fogadta be.

Csak aki bele tud törődni abba, hogy ne is próbálja, ne is szándékolja maga befolyásolni élte további alakulását, mert úgysem döntheti el, mi lesz jobb és mi lesz rosszabb, ellenben olyan lépést könnyen tehet, amelyért később vádolni fogja magát: csak az biztosíthat magának lelki nyugalmat, sőt fölényességet.

Hevertek hát egymás hátán a foglyok a börtöncellákban, a foglyok sorsát hordozó papírok pedig ugyanúgy; bontatlan kazlakban, a börtöniroda raktáraiban. A szolgálatosok pedig ebből a zugból szedték az irattömböket, amelyikhez könnyebben hozzáfértek. Így aztán némelyik fogoly két-három hónapig is eldöglődött abban az átkozott Presznyában, mások pedig egy meteor sebességével suhantak keresztül rajta. Ennek a zsúfoltságnak, kapkodásnak és összevisszaságnak következtében az is megesett néha a Presznyában (de egyéb továbbítókban is), hogy *elcserélődtek a büntetések*. Az ötvennyolcasok nem forogtak ebben a veszedelemben: az ő büntetéseik, Gorkij szavával élve, Büntetések voltak, nagy kezdőbetűvel, hosszú távra voltak betervezve, s merő illúzió volt, hogy telnek, valójában sohasem értek véget. Ellenben valami főtolvaj vagy gyilkos számára igenis kifizetődő volt, hogy cseréljen egy bárgyú kisbűnössel. Az ilyen palit vagy maguk környékezték meg, vagy egy cinkosuk útján érdeklődtek tőle eleinte részvéttel *ügye* iránt. Az áldozat pedig, nem tudva, hogy egy kisbüntetésűnek semmit sem szabad elárulni magáról a továbbítóban, együgyűségében mindent kitálalt, hogy őt, mondjuk, Vaszilij Parfenics Jevraskinnak hívják, 1913-ban született, Szemidubjében lakik, mely egyben a szülőfaluja is; aztán, hogy egy évet kapott a 109. tc. alapján, hanyagságért. Mármost megeshet, hogy ez a Jevraskin éppen alszik, vagy nem alszik, de akkora zaj van a cellában, az *etetőnél* (az ajtónál) pedig akkora a tülekedés, hogy nem tud odafurakodni, s így nem is hallja, milyen neveket darálnak odakint a folyosón az indítandó transzport listájáról. Némelyik nevet ugyan még külön is bekiáltják később a cellaajtón, de Jevraskinét nem, mert alighogy kimondták ott a folyosón, máris szolgálatkészen (tudnak ám úgy is, ha kell!) odatolta a képét egy tolvaj, s gyorsan, bemondta: Vaszilij Parfonics, 1913-as, Szemidubje, 109-es, egy év" – máris futott a holmijáért. Az igazi Jevraskin pedig ásít egy nagyot, elnyúlik a priccsen s türelemmel várja, hogy holnap, egy hét múlva, egy hónap múlva szólítsak. Akkor zavarni bátorkodik a tömbfelelőst: miért nem teszik már szállítmányba? (Ugyanakkor valami Zvjaga nevezetűt naponta kurrentálnak az összes cellákban.) Mikor aztán még egy hónap, esetleg fél év múlva rászánják magukat, hogy az ÜGYEK felolvasásával átfésüljék az egész állományt,

csak egy ügynek nem akad gazdája: Zvjaga, visszaeső, kétszeres gyilkos, boltrablás, tíz év – másfelől itt van ez az ijedt emberke, aki Jevraskinnak mondja magát, a fényképből nem lehet kiokosodni – tehát ő az a Zvjaga, be kell dugni Ivgyellag fegyenctáborába, ha nem akarjuk elismerni, hogy a továbbító bakot lőtt. (Az ál-Jevraskin pedig, akit transzportba tettek, ma már Isten tudja, hol van; a jegyzékeket nem szokták megőrizni. Azt az egy évet nyilván mezőgazdasági munkában tölti le valahol, fegyveres őrizet nélkül, egy napot háromnak számítanak be – de lehet, hogy megszökött, s azóta már rég otthon van vagy még valószínűbb, hogy újra lebüntették s megint börtönben ül.) – Olyan csodabogarak is akadtak, akik ELADTAK rövid büntetésüket egy-két kiló szalonnáért, arra számítva, hogy úgyis kiderül a személyazonosságuk és elrendeződik az ügyük. Néha nem is tévedtek.[24]

Azokban az években, amikor az *ügyek* borítékjára nem volt rávezetve a rendeltetési hely, a továbbító pontok rabszolgavásár jelleget öltöttek. A *felvásárlók* a továbbító pont szívesen látott vendégei voltak, magát a kifejezést is egyre gyakrabban leheteti hallani a folyosókon és a cellákban, a gúny legkisebb árnyalata nélkül. Mint mindenütt az iparban; a GULag iparában is tűrhetetlennek tűnt ölbe tett kézzel várni, mit küldenek az anyagelosztótól; jobbnak látszott nógatókat, sürgetőket: meneszteni a centrumba. A szigetek őslakói közül sokan elhalnak, s bár ez egy rubelnyi károsodással sem jár, a létszám mégiscsak csökken; gondoskodni kell a pótlásról, nehogy a terv lássa kárát. Egy *felvásárlónak* rámenősnek, szemesnek kellett lennie, jói megnézni, mit vesz át, nehogy csak úgy átalányban kripliket és kimustrált gebéket tukmáljanak rá. Csak a rossz felvásárló válogatta össze anyagát kartotékok alapján, a lelkiismeretes kereskedő megkövetelte, hogy élő s meztelen valóságban hajtsák fel az *árut* megtekintésre. Ezt is így mondták, mosoly nélkül: *áru*. „No, milyen árut hajtottak fel” – kérdezte egy felvásárló a Butirka-pályaudvaron, megpillantva s ízről-ízre alaposan meggusztálva a tizenhétéves Ira Kalinát.

Az emberi természet, ha egyáltalán változik, alig változik gyorsabban, mint a Föld geológiai arculata. Ugyanaz a kíváncsiság, csettintgető szakértői műélvezet, amit huszonöt évszázaddal ezelőtt éreztek a rabszolga-felvásárlók a rabnők piacán, természetesen az Uszmany-börtön GULag-hivatalnokain is erőt vett 1947-ben; amikor mintegy húszan, valamennyien

[24] Egyébként, ahogy P. Jakubovics írja a „piskótásokról”, a büntetés eladása a múlt században is előfordult, – ez tehát régi fogolytempó.

belügyis uniformisban, körülültek néhány lepedővel letakart asztalt (a lepedők hivatali tekintélyüket voltak hivatva óvni, másképp kínos lett volna), a női foglyok pedig, előbb a szomszédos boxban levetkőzve, pőrén, mezítláb sétáltak el előttük, parancsra tettek egy-egy fordulatot, meg-megálltak, kérdésekre feleltek. „Kezeket le!” – figyelmeztették azokat, akik az antik szobrok védekező pózához folyamodtak (mert a tiszt urak komolyan vették, a dolgukat, hogy ágyast válasszanak maguknak és társaiknak.)

Azokra az ártatlan lelki örömökre, amelyeket az újdonsült fogoly a továbbítóban érez, ráveti sötét árnyát a jövendő lágerélet. Baljós jelek előzik meg ennek közeledtét.

Egyszer a Presznyában két éjszakára betettek hozzánk egy *spec. parancsos* foglyot. Éppen mellém került. Spec. paranccsal utazott, ami azt jelenti, hogy a Központ egy menetlevéllel látta el, mely lágerról-lágerra kísérte, s melybe az volt írva, hogy ő tervezőmérnök, s csak ebben a minőséfiben szabad igénybe venni a munkáját. Az ilyen spec. parancsos fogoly a sztolipinban is, a továbbítóban is együtt – van a többiekkel, de félelemre nincs oka: védi a menetlevél, nem hajtják ki fakitermelésre.

A lágerlakó arcának legjellegzetesebb kifejezése a kemény elszántság volt. Büntetése jó részét már kitöltötte. (Akkor még nem tudtam, hogy ez az arckifejezés a GULag szigetek lakójának nemzeti karakteréhez tartozik. Lágy és békülékeny arckifejezésű egyedek gyorsan elhalnak a szigeteken.) Első csetlés-botlásainkat azzal az elnéző mosollyal szemlélte, ahogy kéthetes kutyakölykökre szokás nézni.

Mi vár ránk a lágerban? Megsajnált s így tanított bennünket:

– Ahogy beteszitek a lábatokat a lágerba, mindenki csak becsapni, meglopni akar benneteket. Senkiben se bízzatok, csak önmagatokban. Jól nézzetek körül, mert lehet, hogy valaki éppen belétek akar harapni. Nyolc évvel ezelőtt én is éppen ilyen naiv voltam, mint ti; akkor érkeztünk Kargopolba, a lágerba. Kiraktak bennünket a tehervonatból, a konvoj sorakoztatott s elindított a láger felé. Tíz kilométeres út, mély, laza hóban. Egyszerre csak három szán hajtott felénk. Egy pirospozsgás bátyó, akit a konvoj nem küldött a fenébe, harsányan így szól hozzánk: „Rakjátok fel, fiúk, a holmit, elvisszük!” Eszünkbe jut, amit az irodalomból olvastunk: hogy a foglyok holmiját kocsin szokták bevinni. Gondoljuk, nem is lesz olyan borzasztó ez a láger, ha így törődnek velünk. Felraktuk hát a holmit a szánok elvágtattak.

Kész! Soha többé nem láttuk a holmikat. Még az üres kofferokat sem.

– De hogy lehetséges az ilyesmi? Ott talán nincs törvény?

– Ne kérdezzetek hülyeségeket! Van törvény: a tajga törvénye. *Igazság* ellenben sohasem volt a GULagban és nem is lesz. Ez a kargopoli eset a GULag szimbóluma. S azt is tanuljátok meg, hogy a lágerban senki semmit sem csinál ingyen, jószívűségből. Mindenért fizetni kell. Ha önzetlen javaslattal áll elő valaki, tudjátok meg, hogy fondorlat, provokáció van mögötte. S ami a legfontosabb: kerüljétek a *közmunkát!* Bújjatok ki alóla már az első napon! Aki az első napon a *közmunkához* kerül, annak vége, oda van örökre.

– A *közmunkától*?...

– Közmunkának hívják azt a munkát, amit az adott lágerban elsősorban s fő feladatként végeznek. A foglyok nyolcvan százaléka közmunkára van beosztva. Valamennyien el fognak pusztulni. Újakat hoznak majd helyettük, azokat is a közmunkása állítják be. Az minden energiáját felemészti az embernek. Állandó éhezés jár vele. Örökké vízben, latyakban. Cipőd, lábbelid nem lesz. Fejadagodból elcsípnek, mindenből kinulláznak. A legpocsékabb barakkokba raknak. Gyógykezelésben nem részesítenek. A lágerban csak azok ÉLNEK, akik NEM közmunkában dolgoznak. Azért hát minden áron azon legyetek, hogy ne kerüljetek közmunkára! Legyetek résen az első perctől kezdve!

Minden áron? Igazán, minden áron?...

A Krasznaja Presznyában jóváhagytam s megszívleltem a kérgesszívű spec. parancsos tanításait; nem volt azokban semmi túlzás. Csak azt felejtettem el megkérdezni tőle, hogy mi is legyen hát annak az árnak a mértéke? Hol az a határ, ameddig elmehet az ember?

3.
Rabszolgakaravánok

Kínszenvedés a sztolipinban utazni, kibírhatatlan a rabomobilban, a továbbító is kész tönkremenés – legjobb volna hát kikerülni valamennyit s egyenesen a lágerba röpülni egy *vörös szerelvénnyel*.

Mint mindig, ezúttal is egybeesnek az állam érdekei az egyénével. Az államnak is előnyösebb közvetlen szállítással lágerba juttatni az elítélteket, mint megterhelni a városokat összekötő fővonalakat, az autóparkot és a továbbítók személyzetét. A GULag régtől tudatában van ennek, ezért előszeretettel alkalmazza a „vöröskéket” (a vörös marha-kocsikat); az uszálykaravánokat, ahol pedig sem vasút sem vízi út nem áll rendelkezésre – gyalogkaravánokat (lovak és tevék kizsákmányolását mégsem engedhetik meg a lágertöltelékeknek.)

A vörös szerelvények előnyel szembeötlőek olyankor, ha valahol túl gyors tempóban dolgoznak a törvényszékek, vagy hirtelen túltelítődik a továbbító: jó; ha ilyenkor együtt s egyszerre lehet elküldeni a felgyűlt fogolytömegeket. Így deportálták 1929-31-ben a parasztok millióit. Így telepítették ki Leningrádból Leningrádot. Így népesítették be Kolimát a harmincas években: hazánk fővárosa, Moszkva naponta öklendezett ki magából egy ilyen szerelvényt Szovjet Gavanyba, Vanyino kikötőjébe. Persze a tartományi székhelyek is valamennyien menesztettek ilyen vonatokat, ha nem is naponta. Így telepítették 1941-ben Kazahsztánba a Volgai Német Köztársaságot, majd egyéb nemzetiségeket is, szép sorjában: Ilyen szerelvényekkel szállították 1945-ben Oroszország „tékozló fiait” és leányait Németországból, Csehszlovákiából, Ausztriából s a Nyugat országaiból, már akik önként átjöttek a határon. Végül így gyűjtötték Spec. lágerokba 1949-ben az *ötvennyolcasokat* (a politikaiakat) is.

A sztolipinok az érvényes vasúti menetrend szerint közlekednek, a vörös szerelvények felsőbb parancsra, amit a GULag magas vezérkara írt alá. A sztolipin végállomása nem lehet az üres pusztaság; ahová küldik, ott mindig van állomás, városka, ha még oly vacak is, a KPZ (a fogda) mindig tető alatt van. A vörös szerelvény azonban kimehet a sivatagba is, ahol pedig megáll, ott rögtön új sziget, a Szigetvilág új tagja emelkedik ki körülötte a puszta vagy a tajga tengeréből.

Nem minden vörös vagont lehet megtölteni foglyokkal, azaz nem csak így, minden további nélkül: ez bizonyos előkészületeket igényel. De nem olyan előkészületeket, amilyenekre talán az olvasó gondol: hogy ki kell söpörni, ki kell takarítani a szén vagy a mész után, ami megelőzte az emberrakományt – erre bizony nem kerül mindig sor. Nincs szó továbbá olyan előkészületekről sem, hogy ha történetesen tél van, eltömjék a réseket és beállítsanak egy kályhát. (Alighogy elkészültek a Knyazs-Pogoszt és Ropcsa közötti szárnyvasúttal, mely addig nem volt bekapcsolva az ország vasúti hálózatába, azonnal megindították azon is a fogolyszállítást – kályha- és priccs nélküli vagonokban. Télvíz idején a fagyos és behavazott padlón feküdtek a rabok, ráadásul meleg ételt sem kaptak, azzal az indokolással; hogy a vonat 24 óránál rövidebb idő alatt teszi meg az utat. Próbálja átélni az, akinek élénk a fantáziája, mit jelentett 18-20 órán keresztül egy ilyen vagonban feküdni!) Előkészületeken a következőket kell érteni: ellenőrizni a padló, a falak és a tető épségét és erejét, megbízható rácsozattal ellátni a parányi ablakokat, lyukat vágni a padlóba a lefolyó számára s azt a helyet különösen megerősíteni sűrű szegelésű bádoglemezzel. Továbbá egyenletesen elosztva, de elég sűrűn teraszokat kell hagyni a géppuskás őrök számára, ha pedig kevés az ilyen őr-állvány, fel kell szerelni még néhányat; hágcsókat kell felerősíteni a vagonokra a tetőre jutás megkönnyítésére; meg kell tervezni a fényszórók helyét s ezeknek garantált áramforrást biztosítani; hosszúszárú fakalapácsokat kell beszerezni; személykocsit kell kapcsolni a szerelvényhez a konvoj tisztjei számára, vagy ennek hiányában jól fűthető és jól felszerelt teherkocsikat a parancsnok, a politikai tiszt és a legénység számára, konyhát kell beállítani, külön a konvojnak, külön a raboknak. Csak ha mindez már megtörtént, lehet végigjárni a kocsisort s dőlt betűkkel, krétával felírni a kocsik oldalára: „spec. felszerelés” vagy „gyorsan romlandó”. (Je. Ginzburg a „Hetedik vagon”-ban oly színesen írja le ezt a vörös szerelvényes fogolykaravánt, hogy ezúttal eltekinthetünk a túlságosan részletes ismertetéstől.)

Miután az előkészületek befejeződtek, már csak az a körültekintést igénylő hadművelet van hátra, hogy a foglyokat beszállítsák a vagonokba.

Ezzel kapcsolatban két célkitűzést kell mindenekelőtt megvalósítani:

– a lakosságnak nem szabad észrevennie a bevagonírozást,
– terrorizálni kell a foglyokat.

A lakosság távoltartása azért kívánatos, mert kb. ezer ember útnak indításáról volt szó (a szerelvény maximum huszonöt vagonból állt), tehát nem olyán kis csoportról, mint a sztolipin esetében; ilyen sereget nem tanácsos közszemlére tenni. Nem mintha nem tudná mindenki, hogy minden nap, minden órában folynak a letartóztatások, de minek keltsenek pánikot az eredmény EGYIDEJŰ felmutatásával?

Lehetett volna-e pl. Orelban 1938-ban titokban tartani, hogy nincs a városban egyetlenegy ház sem, amelyből le ne tartóztattak volna valakit, az oreli börtön előtti tér pedig tele volt parasztszekerekkel és zokogó parasztasszonyokkal, akár Szurikov: „A sztrelecek kivégzése” című festményén. (Ki fogja nekünk megfesteni *ezt* a képet? Hagyjunk fel minden reménnyel: „banális téma”, úgy bizony!..) De azért az oreli szovjet embereknek sem óhajtották tudomására hozni, hogy egyetlen nap alatt egy egész szerelvényre valót összeszedtek (abban az évben ez nem volt szokatlan eset Orelban). Meg kell óvni az ilyen látványosságtól ifjúságunkat: jövőnket, az ifjúságot! Ezért hajtották csak éjjelenként-de minden éjjel ám s hónapokon keresztül! – a foglyok sötét menetoszlopait á börtönből a pályaudvarra (a *varjak* az új letartóztatások számára voltak lefoglalva). A nők azonban valahogy mindig megneszelték, mikor indítják a következő transzportot, s az éj leple alatt a város minden részéből a pályaudvarra lopakodtak, ott ólálkodtak a mellékvágányokon rostokoló szerelvény körül, futkostak végig a vagonsor mellett, a talpfák és a sínek közt botladozva, s minden vagonba bekiabáltak. nem abban van-e véletlenül akit keresnek. Néha egy-egy névre kiáltás hangzott fel valamelyik lepecsételt vagonból: itt vagyok! Vagy: keressék odébb, másik kocsiban van! Vagy: Asszonyok, idefigyeljenek! Itt valahol az állomás közelében van a feleségem, menjenek, mondják meg neki!

Az ilyen jelenetek persze nem méltók fényes szovjet jelenünkhöz, s arról tanúskodnak, hogy vannak még hibák a bevagonírozás megszervezése körül. A hibák azonban arra valók, hogy tanuljunk belőlük, s lám, egy éjjel herregő, csaholó farkaskutyák csatárlánca veszi körül a szerelvényt, s tartja távol az illetékteleneket.

Moszkvában is bevett szokássá vált, hogy kizárólag éjszaka töltötték meg a vörös szerelvényeket a régi Szretyenka gyűjtőfogház (erre ma már a volt foglyok sem igen emlékeznek) vagy a Krasznaja Presznya állományából.

De ha nem is kedveli az őrség a túlságosan tolakodó, mindent leleplező napfényt, annál nagyobb szüksége van az

éjszaka napjainak: a reflektoroknak vakító fénynyalábjaira. Ezeket kényelmesen oda lehet irányítani, ahol a legtöbb haszon van belőlük, oda, ahol a foglyok riadt serege üldögél a földön, várva a parancsot: „Következő öt ember, föl! Futás a vagonhoz!” (Futás! – csakis! Ne érjenek rá szétnézni, valami egyébre gondolni, úgy rohanjanak, mintha a sarkukban lennének a kutyák, s az legyen az egyetlen s legnagyobb félelmük, hogy el találnak esni.); fénycsóva pásztázza a buktatókkal teli utat is, amelyen rohannak s a vonatlépcsőket, amelyekre fölkapaszkodnak. Ezek az ellenséges, hideg fénypászmák nemcsak világításra szolgálnak, hanem a színjátéknak is fontos kellékei: pánikká fokozzák a foglyok félelmét, akár a durva káromkodás, az elmaradozók lökdösése puskatussal, vagy maga a földön ültetés is (ezt néha térdepeltetés helyettesíti, pl. Orel állomása előtt a téren. Mint valami új istenség imádására egybegyűlt szektás sereg, úgy esett térdre vezényszóra ezer ember). A pánikhangulat kelléke az a teljesen indokolatlan, csupán riadalomkeltő futtatás is, a kutyák vérszomjas csaholása, a foglyokra szegezett fegyvercsövek (puskák vagy géppisztolyok, aszerint, hogy melyik évtizedben vagyunk). Mindennek az a célja, hogy felőrölje, összetörje a fogoly akaraterejét, elvonja figyelmét esetleges szökési tervektől, ne hagyja tudatosodni benne új helyzetének előnyét: hogy a börtön vaskos kőfalai közül most egy vékony deszkalapokkal határolt vasúti kocsiba kerül.

Ezer ember éjszakai bevagonírozása azonban nem volna végrehajtható ilyen maradéktalan sikerrel, ha a börtönben már hajnalban ki nem rángatták volna őket a cellákból s hozzá nem fogtak volna egész napos derekas megdolgozásukhoz. Az átvétel végeláthatatlan procedúrája alatt a konvoj nem bánt velük kesztyűs kézzel; az átvétel után pedig többé már nem engedte vissza őket a cellákba, órákon át az udvaron, a puszta földön kellett ülniük, hogy el ne keveredjenek a börtön többi lakójával. Ezért az éjszakai vonatra-szállás valóságos megkönnyebbülés nekik, egy kimerítő nap befejezése.

A transzportra való előkészítés leglényegesebb momentuma a szokásos névsorolvasások, létszám-ellenőrzések, nyírás, fertőtlenítés és fürösztés mellett – a *tapi,* azaz a motozás. Ezt nem a börtönőrök hajtják végre, hanem a konvoj. A konvoj pedig a szolgálati utasításoknak és saját harcos-operatív érdekeinek megfelelően köteles úgy végrehajtani a motozást, hogy semmi se maradjon a foglyoknál, ami elősegíthetné szökésüket. El kell tehát venni minden fúró-vágó szerszámot, minden poralakú vagy szemcsés állagú anyagot (fogport, percukrot, sót, dohányt, teát), mert az ilyet a konvoj szemébe szórhatnák, továbbá minden

kötelet, madzagot, zsinórt, nadrág- s egyéb szíjat (a szíjfűzőket ís; ezért el szokták vágni azokat a bőrszalagokat is, amelyekkel a műláb van odaerősítve – a rokkant tehát a vállán viszi a lábát s a szomszédaira támaszkodva szökdécsel). Egyéb holmit, értéktárgyakat és a bőröndöket a szabályzat szerint az egyik vagonból elkülönített megőrzőben kell elhelyezni, célhoz érve pedig visszaszolgáltatni a tulajdonosoknak.

A moszkvai utasítások azonban sokat veszítenek erejükből és hatékonyságukból, mire eljutnak a vologdai vagy a kujbisevi konvojhoz; annál közelibb és kézzelfoghatóbb a konvoj hatalma a foglyok felett. Így valósul meg a bevagonírozási hadművelet harmadik célkitűzése: – az igazságosság nevében elszedni a jó holmit a nép ellenségeitől s a nép fiai kezére juttatni.

„Földre ülni!” – „Letérdepelni!” – „Levetkőzni!” – a konvoj szabályzatának e vezényszavaiban olyan alapvető hatalom van lefektetve, amely ellen nincs apelláta. A meztelen ember elveszti önbizalmát, nem tudja büszkén kihúzni magát, nem tud egyenlő félként beszélni azzal, aki fel van öltözve. Kujbisevben 1949 nyarán így folyt le a motozás: a foglyok ruhátlanul álldogálnak egymás mögött, kezükben holmijukkal, levetett ruháikkal; körülöttük felfegyverzett őrök figyelik minden mozdulatukat. Olyan színezete van az egésznek, mintha nem is útra készülődnének, hanem arra, hogy halomra lődözzék vagy gázkamrába vigyék őket; ilyen körülmények közt az embernek már eszébe sem jut, hogy a holmijáért aggódjék. A konvoj programszerűen kemény és durva, nincs egy normális, emberi hangon kiejtett szava, célja a megfélemlítés, a terror. A táskákat kiürítik (tartalmukat kiborogatják a földre), az üres bőröndöket külön halomba rakják. A szivar- és levéltárcákat valamint a foglyok egyéb nyomorúságos „értéktárgyait” elszedik, s anélkül, hogy névvel látnák el, belehányják az odakészített *hordóba*. (Már az is, hogy nem szekrénybe, ládába vagy dobozba, hanem egy hordóba dobják, valahogy különösen lehangolólag hat szegény meztelenekre, s beláttatja velük minden tiltakozás hiábavalóságát.) A csupasz fogolynak csak arra van ideje s gondja, hogy minél gyorsabban felnyalábolja már átkutatott rongyait, batyuba gyömje vagy pokrócába kösse őket. Le lehet adni a nemezcsizmákat is, dobd csak oda s vezesd rá a nevedet a felfektetett listára! (mert ahelyett, hogy nyugtát adnának, még *neked* kell aláírásoddal igazolnod, hogy a közös rakásba dobtad!). Aztán mikor végre az utolsó teherautó is kifordul a börtönudvarból foglyokkal megrakva, a távozók még láthatják a leszálló szürkületben, hogyan vetik magukat a halmokra a konvoj katonái, ragadják fel a legjobb bőrtáskákat, halásszák ki

a hordóból a legmutatósabb szivartárcákat. A katonák után a börtönőrök lopakodnak oda a zsákmányhoz, legvégül pedig a gyűjtőfogház *bennfentes* tolvajai.

Ennyi mindent le kell nyelned az alatt az egy nap alatt, míg felkészülsz a marhavagonra! Végre azonban bent vagytok, fellélegezhettek, valahogyan elvackolódtok a priccsek szálkás deszkáin. Más kérdés, van-e ok a megkönnyebbülésre. Talán valami jól fűtött kocsiba kerültetek? Bizony- nem, megint csak ott vagytok abban a régi, harapófogóban: a hideg és az éhség, a szomj és a félelem, a tolvajok és a konvoj páros szorításában.

Ha tolvajok is vannak a kocsiban (s azokat természetesen a vörös szerelvényeken sem különítik el), a már hagyományosan nekik fenntartott helyeket foglalják el: az emeleti, ablaknál lévő priccseket. Mármint nyáron. De tessék kitalálni, hol van a helyük télen? Úgy van: a kályha körül. Zárt gyűrűben fogják körül a kályhát. Minájev, volt tolvaj említi,[25] hogy 1949 csikorgó telén Voronyezs és Kotlasz között a több napot igénybevevő útra *három vödör* szenet adtak nekik „meleg kocsijuk" fűtésére. A tolvajok akkor nem elégedtek meg a kályha megszállásával, hanem a meleg ruhát is elszedték a frájeroktól és magukra vették, még a kapcákat sem átallották kicibálni a cipőikből és saját *tolvajságos* lábaikra tekerni: Dögölj meg ma, én majd holnap! Még rosszabb a helyzet a koszt körül. A tolvajok szokták ugyanis felvenni az ajtónál az egész vagon adagját, kiválogatják a javát és annyit esznek, amennyi jólesik. Loscsilin leír egy három napig tartó utat Moszkva és Perebori között 1937-ben. Nem tartották érdemesnek, hogy vacak három napért főzzenek, száraz koszton tartották a szerelvényt. A tolvajok lefölözték a javát, de közprédára bocsátották a kenyeret és a heringet, vagyis nem voltak éhesek. Ha főtt ételt adnak, a tolvajok ülnek „a csecsek alatt", néha még a balándát is maguk között osztják szét (Kisinyov-Pecsora transzport, 1945-ben, három hét). De a közönséges rablástól sem tartózkodnak az utazás alatt: egy észt fogoly szájában aranyfogakat fedeztek fel; leteperték és piszkavassal verték ki a fogait.

A foglyok a vörös szerelvény előnyei között tartják számon a főtt ételt. Elhagyatott állomásokon szoktak megállni (persze, megint azért, hogy a lakosság ne lássa), aztán széthordják a vagonokba a balándát és a kását. De a főtt ételt is úgy tudják adni, hogy nincs benne köszönet. Például (ahogy azon a kisinyovi vonaton tették) a balándát ugyanazokba a vödrökbe öntik, amelyekkel előzőleg a szenet hordták szét. Kimosni nincs

[25] Hozzám írt levelében, „Lityeraturnaja Gazeta" 1962. XI. 29.

mivel, mert az ivóvíz is ki van számítva a vonaton, jobban keli vele spórolni, mint a levessel. Tehát felhörpölöd a balándát, közben rá-ráharapsz egy széndarabra. Máskor csak balándát és kását hoznak eleget, evőedényt azonban csak huszonötöt negyven helyett, s rögtön a siettetéssel kezdik: „Gyerünk, gyerünk! Más vagonokat is etetnünk kell, nem ti vagytok az egyetlenek!” Mármost hogy egyetek? Hogyan osszátok el? Nem lehet igazságosan szétosztani az egészet a tálkákba, – szemmérték után kell adni, lehetőleg kevesebbet, nehogy a végének ne jusson. (Akik az első csoporttal kapnak, kiabálnak: „Keverd föl! Mélyebbről meríts!” A később sorra jövők hallgatnak: hadd legyen csak minél sűrűbb az alján!) Az elsők tehát esznek, a többiek alig győzik kivárni: éhesek is, ki is hűl a balánda a kondérban, s kívülről máris hajszolódnak: „No, befejezitek-e már?” Most aztán tessék kimérni a második csoportnak, de ne legyen se több, se kevesebb, se sűrűbb, se hígabb, mint az elsők része volt. Végül a repetát kell helyesen megsaccolni s szétöntögetni, két embernek egy tálkába, Az egész procedúra alatt az a negyven ember nem is annyira eszik, mint inkább az osztást ellenőrzi és kínlódik.

Nem fűtenek, a tolvajoktól nem védenek meg, nem itatnak, nem etetnek – ráadásul aludni sem hagynak. Nappal jól szemmel tarthatják az őrszemek „az egész vonatot, az elmaradó sínpárt, nem veti-e ki magát valaki oldalt, nem huppan-e le a sínek közé, éjjel azonban nincs nyugtuk, annyira gyötri őket az éberség. Éjjelenként, valahányszor megáll a vonat, hosszúnyelű fakalapácsaikkal (GULag szabadalom) gondosan végigkongatják a kocsi valamennyi deszkáját, nincsenek-e máris átfűrészelve. Némely megállónál pedig hirtelen feltárul a vagon ajtaja, zseblámpák világítanak~be, sőt olykor fényszóró: „Ellenőrzés!” Ez azt jelenti, hogy fel kell pattannod s készenlétben állnod, hogy vezényszóra a többiekkel együtt átfuss a kocsi jobb vagy bal felébe. Néhány kalapácsos őr felugrik a vagonba (a többi kívül áll fel félkörben géppisztolyaival) s elkiáltja: „Balra!” Ekkor tehát a balfelől állók helyben maradnak, a jobboldaliak gyorsan átfutnak hozzájuk, átugrálva egymáson, mint a bolhák, nem nézve, hová kire. Aki nem elég fürge s elmélázik, annak adnak egy kis biztatót a kalapáccsal az oldalára, hátára. Máris őrcsizmák tapodnak koldusvackodon, széthányják rongyaidat, zseblámpák és kalapácsok vizsgálgatják a deszkákat, nincs-e átfűrészelve valamelyik. Nincs. Akkor középre állnak az őrök, s egyesével átszámolják a népet a kocsi bal feléből a jobbfelébe: egy, kettő, három... Elég volna csak mondani a számokat, legfeljebb ujjmozdulattal kísérni a műveletet, de hol maradna akkor a megfélemlítés? Sokkal látványosabb, biztosabb,

életszerűbb és gyorsabb a népszámlálás, ha oldalba, vállon, fejbe vágják az embereket, kit kel érnek. Megvan, negyven. Most már csak a bal oldalt kell széthányni, átlámpázni, végigkopogtatni. Kész. Elmennek, bezárják a vagont. Most alhattok – a következő megállóig. (Nem lehet mondani, hogy a konvoj aggodalmai teljesen feleslegesek voltak. Fordultak elő már szökések a vörös vagonokból.

Átkopogtatják a deszkákat, s lám, az egyikbe már bele is fűrészelt valaki. Vagy egy reggel csak észreveszik ám a levesosztásnál, hogy néhány borotvált arc van a sok borostás között. Azonnal körülfogják a vagont géppisztolyokkal: „Leadni a késeket!” A tolvajok és lógósaik a ludasok: „ráúntak” a borotválatlanságra – most aztán le kell adniuk a MOJKÁT – a borotvát.

A vörös szerelvény abban különbözik egyéb közvetlen távolsági vonatoktól, hogy aki abba beszáll, még nem tudja, ki fog-e szállni belőle. Amikor 1942-ben Szolikamszkban kirakták a szerelvényből a leningrádi börtönökből szedett rakományt, az egész vasúti töltés tele volt hullákkal, csak néhányan érkeztek meg elevenen. Azok a fogoly-vonatok, amelyek 1944-45-ben és 1945-46-ban Zseleznodorozsnij (Knyazs-Pogoszt) továbbítópontra vagy más fontos északi gócokba hordták a felszabadított területek népét – baltiakat, lengyeleket, németeket – mindig hoztak magukkal egy-két vagon hullát is. Eszerint útközben gondosan kiszedték a hullákat az élők közül és átrakták őket a halottas kocsiba. Ez azonban nem mindig volt így. Szuchobezvodnaja állomáson (UnzsLag) sokszor csak akkor tudták meg, ki holt, ki eleven, amikor megérkezés után kinyitották a kocsi ajtaját: aki nem mászik ki, nyilván halott.

Borzalmas, gyilkos a téli utazás, mert a konvojnak az őrködés gondjaitól nincs ereje, hogy még szenet is cipeljen huszonöt kályhába. De kánikulában sem leányálom az utazás: a négy apró ablak közül kettő hermetikusan el van zárva; a vagon teteje átizzik a napon. S csak nem fogja strapálni magát a konvoj, hogy vizet hordjon ezer embernek, mikor azt az egy sztolipint sem győzte itatni? Ezért a foglyok általában áprilist és szeptembert tartják ideális hónapoknak a transzportra. De a legkellemesebb évszak is rövidnek bizonyul, ha a szerelvény útja HÁROM HÓNAPIG tart (Leningrád-Vlagyivosztok, 1935). Ha pedig már eleve ilyen hosszúra van tervezve a menetidő, akkor abban már helyet kell kapnia a konvoj-harcosok politikai képzésének és a rabok lelki gondozásának is. Az ilyen szerelvénnyel különkocsiban utazik a *lelkiatya* – a politikai tiszt. Ő már jó előre, a börtönben felkészült erre az expedícióra, s az

emberek nemcsak úgy találomra verődtek össze egy-egy vagonba, hanem az általa láttamozott listák szerint. Az ő jóváhagyásával jelölik ki az egyes vagonok rangelsőit, azonkívül egy betanított spiclit is ültet be minden vagonba. A hosszú veszteglések alatt ki-kihívják őket a vagonból valami ürüggyel, kikérdezi őket, miről szoktak beszélgetni a foglyok a, vagonban. S az ilyen politikai tiszt szégyellené minden felmutatható eredmény nélkül befejezni az utat, ezért némelyeknek takaros vizsgálatot eszkábál össze, s mire a végállomáshoz érnek, már el is készült a büntetés-meghosszabbítás.

Summa summarum, átkozzuk csak el nyugodtan ezt a vörös marhavagonos vonatot is, minden közvetlensége, átszállás nélkülisége ellenére! Aki csak egyszer is utasa volt ennek a vonatnak, nem fogja elfelejteni soha. Jobb volna már ott lenni a lágerban, ugye? Jobb volna már megérkezni.

Az ember tele van reményekkel, türelmetlenséggel. Mintha a lágerban emberségesebb lenne a politikai tiszt, a spiclik nem volnának olyan lelkiismeretlenek! Éppen ellenkezőleg! Mintha megérkezésük után nem vágnának ugyanúgy földhöz bennünket szitkaikkal és kutyáikkal: „Leülni!” Mintha bizony csak a vagonban hordana be bennünket a hó s nem lenne még mélyebb odakint a szabad ég alatt! Mintha bizony a kirakodás egyenlő volna a célhoz éréssel, s nem raknának át bennünket egy keskenyvágányú kisvasút nyitott, lapos kocsijaira! (S hogy lehet nyitott kocsikon szállítani? Hogy oldják meg az őrködést? – kemény dió a konvoj számára. Hát csak úgy, hogy leguggoltatják, elfektetik a népet, aztán beborítják egy nagy közös ponyvával, mint a Patyomkin matrózait, mielőtt halomra lőtték őket. S még jó, hogy van az a ponyva! Olenyovnak s társainak egy egész napon át kellett kuporogniuk a nyitott deszkákon észak októberében. Már fölrakták őket, de mozdonyt nem küldtek. Először az eső esett, majd fagyosra fordult, rájuk fagyott a gúnya.) A kis vonat ide-oda dobálja őket, a kocsi szélei recsegnek-ropognak, leszakadnak, s egy nagyobb lendület csak lehajít valakit a kerekek alá. S most tessék, itt egy találós kérdés: Dugyinkától száz kilométert kell utazni kisvasúton a sarki fagyban, nyitott kocsitereken – hol fognak ülni ilyen körülmények között a tolvajok? Felelet: a kocsiterek kellős közepén, hogy a nyáj mindenfelől melegítse őket s ők semmi esetre se bukjanak le a kerekek alá. Ez a helyes felelet. Egy másik kérdés: Milyen látvány tárul a foglyok elé, amikor célhoz ér velük a keskenyvágányú, mondjuk 1939-ben? Lesznek-e ott épületek? Nem, egyetlen egy sem. Földbunkerok? Azok igen, de már mind tele vannak, nekik nem jut hely. Tehát első dolguk

lesz, hogy bunkerokat ássanak maguknak? Dehogy! Már hogy is áshatnának abban a sarki télben? Ellenben haladéktalanul nekiállnak az érckitermelésnek. – De hol laknak? – Hogyhogy, laknak? Már hol laknának? Sátrakban!

De ugye az a keskeny nyomtávú nem elengedhetetlen kelléke minden transzportnak? Nem, természetesen nem. Például amikor 1938 februárjában ugyanoda, Jercovo állomásra befutott a vörösvonat, így folytak tovább az események: A vagonokat éjjel ürítették ki. A vonat mellett tüzeket gyújtottak, azok világánál rakták ki az embereket a hóba, megszámolták, sorakoztatták, újra megszámolták őket. Mindezt mínusz 32 fokos fagyban. A szállítmány a Don-medencéből érkezett, még nyár volt, amikor letartóztatták őket, ezért félcipőben, papucsban, szandálban voltak. Ha a tűzhöz igyekeztek, hogy megmelegedjenek, elkergették őket: nem azért raktak tüzet, csak a világítás kedvéért. Ujjaik már az első percben meggémberedtek. Könnyű cipőikbe belement a hó, de még csak meg sem olvadt. Nincs kegyelem, pattognak a vezényszavak: „Sorakozó! Szakaszokba rendeződni! Aki egy lépést tesz jobbra vagy balra… előzetes figyelmeztetés nélkül… Indulj!” A kutyákat elfogta az izgalom kedvenc vezényszavuk hallatára s tutulni kezdtek. Megindult a menet. Az őrök bekecsben, a nyomorultak nyári ruháikban caplattak a mély, taposatlan, hóval borított úton valahová a tajga sötétjébe. Előttük a távolban nem pislogtak lámpák, csak az északi fény vibrált a magasban. Először s bizonyára utoljára látták életükben. A fenyőfák durrogtak a fagyban. Az volt az érzésük., hogy mezítláb tapossák a szűzhavat, törik az utat elmerevedő talpukkal, lábszárukkal.

Egy másik példa: megérkezés a Pecsorához 1945 januárjában. („Csapataink, meghódították Varsót!… Csapataink elvágták Kelet-Poroszországot!”) Puszta hómező. A vagonokból kiszórt embereket leültették a hóba” hatosával egy sorban, sokáig számolták őket, elvétették s újra kezdték a számolást. Akkor lábra parancsolták s hat kilométeren át hajtották őket a hómezőben. Ez a szállítmány is délről jött, Moldovából, valamennyien bőrcipőben voltak. A farkaskutyákat egészen a hátukba eresztették, az utolsó sorban haladókat a mancsukkal taszigálták a kutyák, kutyaszagukat a tarkójukba lihegték. (Ebben a sorban két lelkész is vánszorgott: a vén, őszbecsavarodott Fedor Florja atya s az őt támogató fiatal Viktor Sipovalnyikov atya.) Lám, mire jók a kutyák! De még jobban csodálhatjuk az ebek önuralmát – hiszen olyan szívesen belemartak volna valakibe!

Végre megérkeztek. A láger fürdővel várta őket: vetkőzés az egyik bódéban, majd pucéron átfutni az udvaron a másikba mosakodni. De ezt most már ki lehet bírni. A legnehezén már mégis csak túl vannak: MEGÉRKEZTEK! Leszáll az alkony. Egyszerre kiderül, hogy a lágerban nincs hely, a láger nem tudja fogadni a szállítmányt. A fürdés után tehát újra sorakozhatnak, megszámolják a népet, körülfogják kutyákkal, s irány vissza, ugyanazon a hat kilométeren, csomagokkal megterhelve, csakhogy ezúttal sötétben vonszolják magukat a hóban, vissza az üres szerelvényhez. A közben eltelt órák alatt azonban el voltak húzva a vagonajtók, kihűltek a vagonok, semmi sem maradt vissza bennük abból a csekélyke melegből sem, az utazás végére pedig a szén is elfogyott, vételezni sehol sem lehet. Mit tehettek, átfagyoskodták az éjszakát, reggeli rágnivalónak kaptak egy kis szárított halat (aki szomjas volt, havat falhatott hozzá) – majd felkerekedtek, immár harmadszor ugyanazon az úton a tábor felé.

Ez azonban mindennek ellenére még a JOBBIK ESET! – *létezik* ugyanis láger, s ha ma nem fogad, majd fogad holnap. Általában azonban a vörös szerelvények sajátsága, hogy valahol a pusztában kötnek ki, s az érkezés napja egyben egy új láger születésnapja is. Egyszerűen csak megállnak a tajga közepén az északi fény alatt, felszegeznek egy darab deszkát egy fenyőfára: „Első OLP”.[26] Itt aztán egy hétig is szárított halon és hóban elkevert liszten fognak tengődni.

De ha akár csak két hete is áll a láger, az már gyöngyélet, már főtt, meleg ételt adnak; mivel pedig tálkák nincsenek, összeöntik az első és a második fogást hat embernek egy lavórba, a hatos csoport kört képez (asztalok, székek persze nincsenek), ketten balkezükkel a mosdótálat tartják, jobbjukkal pedig felváltva esznek. Ismétlem magam? Nem, ez Loscsilin beszámolója Pereboriról, 1937-ből. Nem én, hanem GULag ismétli önmagát.

...A továbbiakban brigádvezetőket kapnak az újoncok a régi lágerlakók közül, akik hamarosan megtanítják élni őket, arra, hogy hogyan viselkedjenek, hogyan csaljanak. Munkára pedig már az első reggelen kihajtják őket, mert rohan az idő, Korunk diktálja a tempót. Nem vagyunk holmi cári fegyenctelepen, mondjuk Akutájban, ahol háromnapos pihenőt engedélyeztek az újonnan érkezetteknek.[27]

[26] OLP – Spec. Lágerpont
[27] P. Jakubovics, i. m.

Lassan-lassan felvirágzik a Szigetvilág gazdasági élete, egyre ifjabb ágakat bocsát a vasúthálózat, s már sok olyan helyre vonattal szállítónak, ahová nemrég csak vízi úton lehetett eljutni. De élnek még olyan szigetlakók is, akik az Izsma folyón közlekedő hamisítatlan orosz gályákról is tudnak mesélni; egy ilyen gályában százan is ültek, a foglyok maguk forgatták az evezőt. Az Uhta, Usza és Pecsora folyókon is utaztak rabok: halászbárkákon igyekeztek lágeri otthonuk felé. Vorkutába pedig uszályokon szállították őket: Adzvavomig nagyokon, itt volt a Vorkuta-lágerpont átrakodó helye, innen már csak egy macskaugrás, mondjuk Uszty-Uszáig – tíz nap alatt oda lehetett érni a sekélyvízi uszályokon. Ezek hemzsegnek a tetvektől, úgyhogy a konvoj engedélyével a foglyok egyesével feljöhettek a fedélzetre és a vízbe rázhatták az élősdieket. A vízi szállítás sem volt közvetlen: átrakodások, autófuvar s gyalogmenetek szakították meg.

S annak is megvoltak a maga továbbító pontjai. Botfából és sátrakból tákolt szálláshelyek: Uszty-Usza, Pomozgyino, Scselja-Jur. Ahány lyuk, annyi szokás – speciális rendtartás az őrszemélyzetnek, speciális kitolási módoztok a raboknak. De az efféle egzotikumok leírására úgy látszik már nem keríthetünk sort, tehát jobb, ha bele se fogunk.

Az Észak-Dvina, az Ob és a Jenyiszej a tudói, mikor kezdték uszályokon szállítani a foglyokat: a kuláktalanítás idején. Ezek a folyók egyenesen észak felé folynak, a hasas uszályokban pedig rengetegen elfértek – különben nem is győzték volna az élő Oroszországból a holt Északra vetni azt a hatalmas szürke embertömeget.

Egyszerűen beszórták az embereket a bárka teknőszerű üregébe, ott hevertek egymás hátán, kapálództak, mint a rákok a kosárban. Magasan a hajószélek ormain pedig őrszemek álltak. Néha csak úgy fedetlenül szállították ezt az embermasszát, máskor rájuk vetettek egy óriási ponyvát – talán hegy ne is lássák őket, vagy hogy egyszerűbb legyen az őrzésük – biztosan nem az esőtől óvták őket. Ez már nem is fogolytranszport volt, hanem szisztematikus emberirtás. Etetni alig etették őket, s mihelyt kiszórták őket a tundrára, egyáltalán nem adtak nekik enni. Hagyták őket haldokolni egyedül a természettel.

Az Észak-Dvinán (és a Vicsegdán) 1940-ben is voltak még uszályos transzportok. A. Ja. Olenyovot is így szállították. A foglyok napokon át álldogállak a hajó gyomrában. Befőttes üvegekbe vizeltek, kézről-kézre adták s kilöttyentették a kerek

lyukon. Ha pedig valakire ráérett a vastagabbik, az bele is ment a nadrágba.

A Jenyiszejen az uszályvontatás honosodott meg s évtizedekre állandósult. Krasznojarszkban a 30-as években nyitott tetőket építettek a parton s a szibériai hideg tavaszokon sokszor két nap s két éjjel ezek alatt vacogtak a továbbításra váró foglyok.[28] A Jenyiszejen közlekedő rabszállító uszályok belseje a célnak megfelelően van berendezve: a háromszintes sötét üregbe csak a lépcsőaknán keresztül szivárog be valamelyes fény. A konvoj a fedélzeti bódéban van elszállásolva. Őrök állnak a feljáróknál, őrök figyelik a vizet, nem úszik-e ki valaki. Az őrség sohasem megy le a hajó belsejébe, akármilyen nyögés, segélykiáltás hallik is ki onnan. Sétára sem szokták felhozni a foglyokat. A 37-38-as és a 44-45-ös transzportok alatt (s feltehetőleg a közbeeső időben is úgy volt) orvos sem tette be a lábát a hajó gyomrába. A foglyok kettős sorokban egymás mellett hevernek az egyes szinteken. Egy sor fejjel a hajó oldala felé, a másik sor lábtól. A szinteken elhelyezett küblikhez csak a fekvők testére lépve lehet jutni. A kübliket nem mindig engedik kivinni idejében (el lehet képzelni, micsoda munka a meredek hajólépcsőn (elcipelni a mocsokkal telt bödönt!), túlcsordulnak s a ganajlé az emeletek padlóján végigfolyva lecsurog az alsó szinten fekvő emberekre. Az ételt, a balándát is emeletenként hordták szét vödrökben, a felhordókat a foglyok közül jelölik ki – a lenti örökös homályban (ma már talán van villany) a „Szárnyasegerek” fényénél osztják szét. Egy ilyen út Dugyinkáig sokszor egy hónapot is igénybe vett. (Ma már persze egy hét alatt is nyélbeütik.) Volt úgy, hogy zátonyok s egyéb folyami akadályok miatt még hosszabbra nyúlt a szállítás; a felvételezett élelem elfogyott. Ilyenkor pár napon keresztül szüneteltették az étkeztetést (s mi sem természetesebb, hogy a „régiért” soha többé nem kárpótolták a foglyokat).

A könnyű felfogású olvasó most már a szerző segítsége nélkül is kiegészítheti a fentieket azzal, hogy a tolvajok a legfelső szintet foglalják el, közvetlenül a feljárónál, közel a fényhez és a levegőhöz. A kenyérosztásnál annyi adaghoz jutnak hozzá, amennyire szükségük van, s ha a szállításban zűrök támadnak, gátlás nélkül *elinalnak a szent mankóval* (azaz eltulajdonítják a szürke nyáj adagjait.) A tolvajok a hosszú utazást kártyázással rövidítik: erre a célra maguk gyártanak kártyalapokat[29] a szükséges tételeket a frájerok *tapizásával* szedik össze, egymás után, szisztematikusan átkutatva az uszály

[28] V. I. Lenin 1897-ben személykikötőben szállt fel a „Szent Miklós”-ra, akár a szabad emberek.

különböző szektoraiban fekvőket. A rablott holmi egy ideig ide-oda vándorol a vesztők és a nyerők közt, hogy végül *felúsztassák* a konvojhoz a fedélzetre. Úgy van, jól sejti az olvasó: a konvoj a tolvajok pórázán van; a lopott jószágot vagy megtartja magának, vagy eladja a révállomásokon s cserébe élelmiszert hord a tolvajoknak.

Hogy előfordul-e ellenállás? Előfordul, de nagyon ritkán. A következő esetről van tudomásunk: 1950-ben egy ilyen uszályon, melynek a berendezése a föntiekhez hasonló volt, csak méretei voltak nagyobbak: amolyan tengeri uszály – Vlagyivosztok és Szachalin közt hét fegyvertelen ötvennyolcas fenegyerek szembeszállt a tolvajokkal (*a szukákkal*); ezek kb. nyolcvanan voltak s (mint mindig) kés is volt náluk. A szukák még a vlagyivosztoki „három-tízes” továbbítóban átkutatták az egész szállítmányt, méghozzá igen körültekintően, cseppet sem rosszabbul, mint a fegyőrök; ezek is tudják az összes lehetséges rejtekhelyeket, ugyanakkor azzal is tisztában vannak, hogy nincs az a *tapi*, amelynél MINDEN előkerülne. Ezért mikor már az uszály belsejében voltak, nagyravaszul kihirdették a népnek: „Akinek van pénze, vehet mahorkát”. Misa Gracsev erre három rubelt halászott ki a vattakabátja béléséből. Vologyka Tatarin, a szukák egyike azonnal lecsapott rá: „Miért nem fizeted meg, amivel tartozol, te disznó?” – s már ugrott is, hogy elvegye tőle. De egy Pável nevű (a vezetékneve feledésbe merült) törzsőrmester ellökte Tatarint, mire ez „vállába” meresztve ujjait egyenesen a szemének ugrott. Pável egyetlen ökölcsapással leterítette. Egy pillanat alatt talpon volt vagy 20-30 szuka, de Gracsev és Pável mellé is odaálltak a volt hadseregbeli tisztek és törzsőrmesterek: Vologya Slakov, Szerjozsa Potapov, Vologya Reunov és Vologya Tretyuchin, kicsit később Vaszja Kravcov. No és, mi történt? Néhány kölcsönösen kiosztott s elszenvedett ökölcsapás után vége lett az egésznek. Vagy a tolvajok eredendő s alapvető gyávasága bújt elő (amit megjátszott vagánysággal s szilajsággal szoktak palástolni), vagy az őrszem közelléte zavarta őket (mert az egész ott folyt le közvetlenül a csapóajtó alatt) – okuk volt ugyanis arra, hogy meghúzzák magukat, mert fontosabb *társadalmi feladatra* készültek: meg akarták előzni a *becsületes tolvajokat* s rátenni a kezüket az Alexandrovszk továbbító pontra (amelyről már Csehov is írt), meg a Szachalin-építkezésekre (persze nem azért akartak ott gyökeret verni, hogy építsenek) – elég az hozzá, hogy visszavonulót fújtak és megelégedtek a fenyegetődzéssel: „Várjatok csak, majd ha kikötünk, fasírozottat csinálunk

[29] Erről részletesen beszámol V. Salamov: „Vázlatok a bűnözők világából” c. könyvében.

belőletek!”„ (A csetepaténak azonban nem lett folytatása, s „fasírozottat” sem csinált senki a fiúkból. Az Alexandrovszk-továbbítóban pedig kellemetlen meglepetés várt a *szukákra: a becsületesek* már megszállva tartották.)

A Kolimába menő gőzhajókon hasonló körülmények közt folyik a szállítás, csak nagyobb méretekben. Bármily furcsa, de még ma is életben van néhány fogoly abból a szállítmányból, melyet 1938 tavaszán a „Kraszin”-jégtörő , hírhedt expedíciója alkalmával vitt oda néhány kimustrált „kalucsni”: a „Dzsuma”, a „Kulu”, a „Nyevosztroj” és a „Dnyeprosztroj” – a „Kraszin” törte előttük a tavaszi jeget. A hideg és sáros hajóbelsők ugyancsak három szintre voltak osztva, mindenik szinten emeletes priccsek, botfából. Nem volt tökéletesen sötét: volt néhány mécses és lámpa. Az egyes szektorokból meghatározott sorrendben fel szokták engedni sétára a foglyokat a fedélzetre. Mindenik gőzös három-négyezer embert szállított. Az egész hajóút több mint egy hetet vett igénybe; ezalatt megpenészedett a kenyér, melyet Vlagyivosztokban vételeztek, s az útra előírt hatvan dekát negyvenre szállították le. Mellévalónak halat adtak, ivóvíz pedig… No igen, állapítsuk meg minden káröröm nélkül, hogy az ivóvízzel *átmeneti nehézségek* voltak. A vízi szállítás egyéb örömeihez itt még viharok is járultak, a legyengült foglyok tengeri betegségbe estek és versenyt rókáztak. Annyi erejük sem volt, hogy kimásszanak saját hányadékukból, szétkenték az egész padlón ezt az undorító lepedéket.

Az útnak volt egy politikai érdekű eseménye is. A hajóknak a La Perouse szoroson kellett áthaladniuk, a japán szigetek közelében. A géppuskák tehát eltűntek a magasfedélzetről, a fegyőrök civilbe öltöztek, a fedélközöket álcázták, a fedélzetre feljövést megtiltották. A hajó hivatalos papírjai szerint nem foglyokat szállítottak, dehogy kérem! Bölcs előrelátással már Vlagyivosztokban azt írták beléjük, hogy ~ toborzott munkásokat visznek Kolimába. A szovjet gőzösök körül japán kishajók, csónakok nyüzsögtek, a rajtuk ülők azonban semmit sem gyanítottak. (Egy más alkalommal, 1939-ben, az történt a „Dzsurmán”, hogy a tolvajok kitörtek a hajó belsejéből és behatoltak a raktárba, kirabolták, majd felgyújtották. Ez is a japán vizeken történt. A Dzsurmából füst gomolygott, a japánok odasiettek, hogy segítsenek, a kapitány azonban elutasította őket, s még a CSAPÓAJTÓKAT SEM NYITTATTA KI! Csak mikor tisztes távolban voltak már a japánoktól, szórták bele a vízbe a füsttől megfulladt foglyok hulláit, az égett s félig

használhatatlanná vált élelmiszert pedig leadták a lágerban a foglyok élelmezésére.[30]

Magadan előtt az egész karaván megrekedt a jégben, a „Kraszin” sem tudott segíteni (túl korai volt még megkezdeni a hajózást, de sürgős volt a munkaerő-utánpótlás). Május másodikán, anélkül, hogy partot értek volna, egyszerűen a jégre rakták ki a foglyokat. Az akkori Magadan vigasztalan látványt nyújtott az újonnan érkezetteknek: sivár kúphalmok, sehol egy fa, egy bokor, madarak sincsenek, de lakóházak sem, csak néhány fabódé és a Dalsztroj emeletes épülete. Makacsul azt a látszatot keltve, hogy „javító-táborról” van szó, igyekezve olyan színezetet adni az egésznek, mintha csak ideiglenesen különítenének el többezer szovjet polgárt, akik valaha még visszatérhetnek az életbe, nem pedig az aranytermő Kolima fundamentumába hordják a rabszolgák csontjait – a Dalnyesztroj fúvós zenekara fogadta őket. Indulókat s keringőket játszottak, az elcsigázott, félholt sereg pedig hosszú, szürke kígyóként vánszorgott a jégen, sokan moszkvai bőröndjeiket cipelték (ez a hatalmas, egészében politikaiakból álló szállítmány alig találkozott eddig tolvajokkal), mások járni is képtelen társaikat, a reumásokat és a rokkantakat vitték roskadozó vállaikon (még féllábúakat is ítéltek kényszermunkára akkor.)

De most veszem észre, hogy már megint ismétlésekbe bocsátkozom, hogy unalmas lesz mindezt leírni, még unalmasabb lesz majd olvasni, hisz az olvasó úgyis tudja már, mi következik: most majd teherautókra rakják s elfuvarozzák őket párszáz kilométerre, onnan pedig még tíz-húsz kilométert fognak gyalogolni. Céljukat elérve új lágerpontokat nyitnak, munkára pedig már az első napon ki fognak vonulni, ételük hal, és liszt lesz, amit hóval nyomtatnak le. No és persze sátrakban alusznak majd.

Pontosan így történt. Egyelőre azonban az első napokra itt Magadanban helyezik el őket, ugyancsak sarkvidéki sátrakban, átesnek a *kommisszáláson*; azaz meztelenre vetkőztetve megvizitálják őket s faruk telítettsége alapján megállapítják, alkalmasak-e a munkára (természetesen valamennyien alkalmasak lesznek). Aztán persze fürdőbe viszik őket s a vetkőzőben azt mondják nekik, hogy hagyják csak ott bőrkabátjukat, a Romanov-bekecseket, a gyapjúpulóvereket, a

[30] Évtizedek múltak el azóta, de hányszor előfordul ma is, hogy az óceánokon, ahol biztosan nem szállítunk rabokat, szovjet polgárok jutnak bajba, de ugyanaz a nemzeti büszkeség mezében tetszelgő TITKOLÓDZÁS visszatartja őket minden segítség elfogadásától. Inkább a cápák faljanak fel bennünket, de nem kell a ti segítségetek! Természetünk rákfenéje ez a TITKOLÓDZÁS!

finom szövetruhákat, a nemezköpenyeket, a bőr- és nemezcsizmákat (mert nem holmi tanyasi muzsikok voltak ám ezek, hanem pártvezetőségi tagok, lapszerkesztők, vállalat- és üzemvezetők, területi pártközpontok munkatársai, a politikai gazdaságtan professzorai – az ilyeneknek már volt érzékük a finom holmikhoz a harmincas évek elején). „De ki fog vigyázni a holminkra?” – aggályoskodtak az újoncok. „Kinek kellene a maguk holmija?” – sértődik meg a személyzet. „Menjenek csak be, fürödjenek egész nyugodtan”. Tehát bemennek: Kijönni azonban már másik ajtón fognak, s ott majd fekete pamutnadrágot, gimnasztyorkát, lágeri, zsebetlen vattakabátot, disznóbőr-cipőt kapnak. (Ne tessék azt gondolni, hogy ez könnyű! Hogy az embernek könnyű megválni egész eddigi életétől, címeitől, rangjától, beosztásától!) „De hol a holmink?” – kiáltanak fel. „A *maguk* holmija otthon maradt! – ripakodik rájuk valami nagypofájú. – A lágerban semmi sem lesz a *maguké*! Itt nálunk a lágerban *kommunizmus* van! Vezetőség, in-dulj!!”

Vagy úgy! Ha „kommunizmus” van, ez ellen nem lehet egy szavuk sem. Hisz arra tették fel egész életüket...

Vannak továbbá olyan fogolytranszportok is, amelyeket szekereken vagy egyszerűen *gyalogosan* juttatnak el rendeltetési helyükre. Gondoljunk a „Feltámadásra” (Tolsztoj regényére) – hogy hajtották tűző napon a foglyokat a börtönből a pályaudvarra. Minuszinszkben, a 40-es évek valamelyikében, miután egy egész éven át még csak sétára sem vitték ki őket, úgyhogy elszoktak a járástól, a levegőtől és a fénytől – kihajtották, sorakoztatták és HUSZONÖT kilométert gyalogoltatták őket Abakanig. Több mint tíz meghalt belőlük az úton. Erről persze nem születik majd nagy regény, de még egy novella sem: aki a temetőben lakik, nem sirat meg minden halottat.

A gyalogos szállítás a vasúti szállításnak: a sztolipinnak és a vörösvonatnak az őse. Alkalmazása napjainkban egyre csökken, csak akkor folyamodnak hozzá, ha gépesített szállításra nincs lehetőség. A körülzárt Leningrádból szállították például gyalogmenetben az elítélteket a Ladoga-vidékre, a vörös kocsik állomásáig. (A nőket német hadifoglyokkal egy menetben hajtatták, férfiainkat pedig szuronyokkal tartották távol a nőktől, nehogy elszedjék a kenyerüket. Aki élesen, annak lehúzták a cipőjét s elevenen vagy holtan felhajították egy teherautóra. A 30-as években naponta vittek így egy százfőnyi csoportot a kotlaszi gyűjtőből Uszty-Vimbe (kb. 300 km), sőt néha Csibjuba

(több mint ötszáz). Egy ízben 1938-ban egy női szállítmányt is hajtottak így. Ezek a fogolymenetek 25 kilométert haladtak naponta. A konvoj vitt magával egy-két kutyát, vagy puskatussal taszigálta a lemaradozókat. Igaz, hogy a foglyok poggyászát, a tábori konyhát és az élelmiszert szekereken vitték utánuk, ennyiben a múlt század hagyományos fogolykaravánjaira emlékeztetett ez a szállítás. Az út mentén szálláshelyek is voltak: kitört- ablakú, letépett ajtójú régi kulákházak, melyek a kuláktalanításból maradtak vissza. A kotlaszi gyűjtő gondnoki hivatala kikalkulálta, mennyi élelemre van szükség, ha minden simán megy – ehhez soha egy napot sem számított hozzá (de így van ez bevezetve minden egyéb gazdasági hivatalunknál is). Ha a menetidő megnyúlt, akkor is ki kellett jönni ugyanannyiból, ilyenkor rozslisztből készült sótalan habarékkal etettek, vagy egyszerűen semmit sem adtak. E tekintetben némi eltérés figyelhető meg a régi hagyományos mintától.

Olenyov szállítmányát 1940-ben~ az uszályból a tajgára rakták és gyalog hajtották Knyazs-Pogoszttól Csubjuig – egyáltalában nem etették őket. Csak a pocsolyák vizét itták, ettől hamarosan hasmenést kaptak. Aki ereje fogytán elesett, arról a kutyák leszaggatták a ruhát. Az Izsma folyóban a nadrágjukkal halásztak, azon nyersen ették a halat. (Aztán egy mező közepén közölték velük: itt kezditek meg a Kotlasz-Vorkuta vasútvonal építését!)

Európai Oroszország sarkvidékének egyéb helyeire is hajtottak fogolykaravánokat, míg csak meg nem kezdték vidám zakatolásukat a vörös vagonok – ugyanazon az útszakaszon, az első fogolytranszportok által épített töltéseken – szállítva az utánpótlást, az új rabszolga-munkaerőt.

A gyalogkaravánok továbbításának is megvan a maga technikája. Ezt olyan helyeken dolgozzák ki, ahol gyakran és nagy tömegben kell ezen a módon szállítani a foglyokat. Ha például Knyazs-Pogosztból a tajgai ösvényt követve vonul a menet Veszljanába s hirtelen kidől valamelyik fogoly, nem tudja folytatni – mit csináljanak vele? Tessék józanul mérlegelni, mit? Az egész menetet nem állíthatják le. Katonát sem állíthatnak minden földre hulló és lemaradó mellé: kevés a katona, sok a fogoly! Tehát?... A katona ott marad egy ideig, aztán meghúzza a lépést és beéri a menetet – *már egyedül*...

Karabaszból Szpasszkba hosszú időn át rendszeresen indítottak fogolymeneteket. A távolság csak 30-40 kilométer, de egy nap alatt kell megtenni, egyszerre ezer emberrel, akik közül sokan még állni is alig bírnak. Várható hát, hogy sokan el fognak

esni, le fognak maradni, a halálra szántak akarattalanságával és közönyével: lőjék agyon őket, de akkor sem bírnak tovább menni! A haláltól már nem félnek, de hátha a bottól? A fáradhatatlan bottól, mely újra meg újra lecsap, nem nézve hová? Bizony, a bottól félnek, és menni fognak. Így van, ki van próbálva! Ezért a menetoszlopot nemcsak géppisztolyosok viszik – azok is ott vannak persze, ötven méternyire a menettől – hanem fegyvertelen, de bottal felszerelt katonák is, szorosan a foglyok mögött. A lemaradókat verik (mint azt már Sztálin elvtárs előre megmondta), ütik-verik – azok pedig akkor is mennek, ha már jártányi erejük sincs – s csodálatosképpen sokan célhoz is érnek! Nem tudják, hogy ez tulajdonképpen a *botpróba*, s hogy azokat, akik az ütések zápora ellenére fekve maradnak s nem indulnak tovább, felszedik a mögöttük jövő szekerek. Tapasztalat s jó szervezés kérdése az egész! (Kérdezhetné valaki: miért nem rakják mindjárt az egészet szekerekre?... De hol vegyék a szekereket? Hát a lovakat? Hisz nálunk Traktorok vannak. És hát a zabot? Drága ám az manapság!...) Ezek a gyalogkaravánok gyakoriak voltak, 1948-50-ben.

Ami pedig a húszas éveket illeti, akkor a gyalogmenet volt a foglyok továbbításának fő módozata. Kisfiú voltam, de jól emlékszem az ilyen menetekre: minden aggály nélkül hajtották őket a Don melletti Rosztov utcáim. Erről jut eszembe, hogy a hírhedt kommandó: „előzetes figyelmeztetés nélkül tüzet nyit" – akkor még másképp hangzott, mivelhogy a technika is más volt: a konvoj legtöbbször csak szablyával volt ellátva. Tehát így vezényeltek: „egyetlen kilépés és a konvoj lő és kaszabol!" Nagyon meggyőzően hangzott: „lő és kaszabol". Aki hallotta, úgy érezte, mindjárt miszlikbe vágják.

De Nyizsnyij Novgorod utcáin még 1936 februárjában is hajtottak egy fogolymenetet: Volga-vidéki öregek voltak, lengő szakállúak, háziszőttes ködmönben, bocskorosak, lábtekerősek – egy darab „tűnő Oroszország"... Váratlanul három autó keresztezte a menetet: az egyikben Kalinyin ült, a Központi VB elnöke. A menetet megállították. Katinyin tovahajtatott, a látvány nem keltette fel érdeklődését.

Húnyd be a szemedet, olvasóm! Hallod, ugye, a kerekek csattogását? Sztolipin-vagonok gördülnek ott. Dübörög a vörösvonat. A napnak minden percében. Az évnek minden napján. Hallod a víz csobogását? Rabszállító uszályok vonulnak ott. Hallod a motorzúgást? Száguldanak a *varjak*. Minden pillanatban letartóztatnak, valahová begyömöszölnek, valahová szállítanak valakit. Hallod-e azt a lármát? Az a gyűjtők túlzsúfolt

celláiból jön. Hát a jajgatást? Az a kiraboltak, megerőszakoltak és megvertek jajszava.

Sorra vettük az összes lehetséges szállítási módozatokat, s úgy találtuk, hogy az egyik ROSSZ, a másik MÉG ROSSZABB! Átnéztük a gyűjtő-továbbító pontokat, jót azonban azok között sem találtunk. S az embert éltető utolsó reménysugár, hogy talán valami jobb vár ránk a lágerban – az is hiú reménynek bizonyul majd.

Mert a lágerban még az eddiginél is rosszabb lesz.

4.
Az egyik szigetről a másikra

De egyesével, egy szál csónakban is szállítják némelykor a foglyokat: így visznek át valakit a GULag egyik szigetéről a másikra. Az ilyen szállítást *spec. konvojnak* hívják. Ez az elképzelhető legkötetlenebb szállítási forma, már szinte semmiben sem különbözik a szabad utazástól. Ilyen szállításban csak keveseknek van részük. Nekem azonban háromszor is volt benne részem fogoly-életem alatt.

Spec. konvojt magas személyiségek rendeletére szoktak adni. Nem tévesztendő össze a spec. paranccsal, amelyet ugyancsak magasabb fórum állít ki. A spec. parancsos legtöbbször közös szállítmányban utazik a többi fogollyal, de azért neki is csodálatos, vagy inkább megrázó élményekben lehet része. Ansz Bernstein például spec. paranccsal utazott a sarkvidékről a Volga alsó folyásához, mezőgazdasági vonalon. Bőven meghurcolták minden nyomorúságban; megaláztatásban, ahogy föntebb részleteztük, kutyákkal űzették, szuronyokkal tűzdelték körül, ordibáltak rá, hogy „ha egy lépést tesz jobbra vagy balra...” – egyszerre csak lerakták egy eldugott állomáson, Zanzevatkában, ahol egy szál felügyelő fogadta, békésen, fegyvertelenül s ásítva mondta neki: „No, jól van, az éjszakát nálam töltöd, holnapig lófrálhatsz is egy keveset, holnap pedig elviszlek a lágerba”. Ansz tehát *lófrál*. El tudjátok képzelni, mit jelent LÓFRÁLNI egy embernek, akit tíz évre ítéltek, aki már jónéhányszor elbúcsúzott az élettől, aki ma reggel még a sztolipin utasa volt, holnap pedig lágerlakó lesz – most azonban őgyeleg és elnézi, hogyan kaparásznak a tyúkok az állomás melletti kiskertben, hogyan cihelődnek útra a falusi nénik az eladatlan vajjal és dinnyével. Hármat, négyet, ötöt is lép oldalt, anélkül, hogy valaki is rákiabálna: „Állj!” Hitetlenkedő ujjai az akácfa levélkéit simogatják, s kicsibe múlik, hogy el nem sírja magát.

Hanem a spec. konvoj, az aztán az elejétől a végéig ilyen csodákkal van tele! Ezúttal teljesen kívül maradsz a szokásos fogolytranszporton, nem kell hátra tenned a kezedet, nem vetkőztetnek csupaszra, nem ültetnek le a földre, még csak meg sem motoznak. A konvoj barátságosan beszél veled, még magáz is. Mindenesetre figyelmeztet, hogyha szökést kísérelnél meg, lőni fognak, ahogy az már szokás. Pisztolyaink, tetszik látni, itt vannak a zsebünkben, meg vannak töltve. Mindamellett viselkedjék *természetesen* az utazás alatt, mozogjon fesztelenül, nem kell senkinek tudni, hogy ön fogoly. (Tessék kérem

megfigyelni, hogy mint mindig, a magánszemély érdekei ezúttal is tökéletesen azonosak az állam érdekivel!)

Lágeréletemben akkor állt be döntő fordulat, amikor egy napon görcsbe merevedett ujjakkal (a szerszámnyél szorítása után egyszerűen nem voltak hajlandók kiegyenesedni) feszesen álltam a rajban az ácsbrigád többi tagjával, a munkavezető pedig kilépett s meglepő reverenciával így szólt hozzám: „Tudod, kérlek a belügyminiszter rendelkezésére...”

Én csak eltátottam a számat. Ahogy a raj elvonult, rögtön körülvettek lágerövezetünk bennfentesei. Némelyik úgy vélte, hogy ebből büntetés-meghosszabbítás lesz, mások, hogy szabadlábra fognak helyezni. Abban azonban mindannyian megegyeztek, hogy nem kerülöm el a találkozást Kruglov ,miniszterrel. Magam is a pótbüntetés és a kiszabadulás pólusai közt ingadoztam. Arról tökéletesen megfeledkeztem, hogy úgy féléve egy pasas jött a lágerba s űrlapokat osztogatott valami GULag-statisztika céljaira (a központi fekvésű lágerokban rögtön a háború után megkezdték ezt a felmérést, de kétlem, hogy befejezték volna). A legfontosabb kérdés az volt, hogy „mi a szakképzettsége?” Persze minden fogoly igyekezett felverni a saját árát, ezért olyan szakképzettségeket írtak be, amelyek „aranyat érnek” GULag országban: borbély, szabó, raktárnok, pék. Én pedig szemrebbenés nélkül ezt írtam be: „atomfizikus”. No, ami azt illeti, atomfizikus nem voltam, de a háború előtt felvettem és hallgattam az egyetemen valamelyes atomfizikát, ismertem a részecskék terminusait és a paramétereket – ezért mertem beírni. Ez 1946-ban volt, amikor égtő szükség lett volna az atombombára. De annyira nem tulajdonítottam semmi jelentőséget annak a kérdőívnek, hogy el is felejtettem az egészet.

Lágerszerte egy bizonytalan, hitelt sem érdemlő, senki által be nem bizonyított, mégis állhatatosan ismételgetett legenda járja: hogy ebben a Szigetcsoportban valahol *paradicsomi szigetecskék* is vannak. Ezeket senki sem látta, ezeken senki sem járt, aki pedig járt, az hallgat, nem beszél róluk. Azt mondják, hogy azok a szigetek tejjel-mézzel folynak, ott tejfölnél és tojásnál silányabb ételt nem adnak a foglyoknak, ott minden csinos és tiszta, a szobák mindig fűtve vannak, kizárólag szellemi munkát végez, aki ott van – méghozzá hétpecsétes titokként őrzött szellemi munkát.

S lám, magam is azokon a paradicsomi szigeteken töltöttem le büntetésem felét („*saraskáknak*” becézi őket a láger-zsargon). Ezeknek a szigeteknek köszönhetem, hogy még élek, a

lágerokban semmiképp sem bírtam volna ki mind a nyolc esztendőt. Nekik köszönhetem, hogy megírhatom ezt a művet, bár nem szándékozom itt helyet szorítani leírásuknak (regényt már írtam róluk). Nos tehát, e szigetek közt szállítottak engem spec. konvojjal, az egyik szigetről a másikra, a harmadikról a negyedikre, két felügyelő kíséretében.

Ha az elhunytak lelkei néha körünkben lebegnek, látnak minket, minden nehézség nélkül olvasnak legtitkosabb gondolatainkban, mi azonban nem látjuk e testtelen lényeket, még csak sejtelmünk sincs jelenlétükről: éppen ilyen a spec. konvojjal való utazás.

Beleveted magadat a *szabad élet* sűrűjébe, lökdösődsz a váróteremben, szórakozottan nézegeted a hirdetéseket, melyek minden valószínűség szerint egyáltalában nem vonatkoznak rád. Üldögélsz az utasok között az ócska „kanapén”, s hallgatod furcsa, semmitmondó társalgásukat: hogy egy férj veri a feleségét, vagy hogy az otthagyta; hogy az anyós valami okból nem jön ki a menyecskével; hogy a társbérlők égve hagyják a villanyt a folyosón s nem szokták letörölni a lábukat; hogy *iksz* fúrja *ipszilon*t a hivatalban; hogy *zé*nek valami jó helyet kínáltak, de ő nem tudja rászánni magát, hogy elmenjen – bizony, nem könnyű csak úgy otthagyni régi helyét az embernek. Csak hallgatod, hallgatod, s mintha hangyák bizseregnének agyadban s a gerinceden, ágaskodik benned a tiltakozás, mert t;e már annyira tisztában vagy azzal, mi a dolgok értékrendje a világmindenségben, tudod, hova tedd az emberi gyengéket, szenvedélyeket – de ezeknek a gyarló teremtményeknek sejtelmük sincs róla. Valójában, a szó szoros értelmében csak te élsz, te a testtelen, de ezek itt merő tévedésből gondolják magukról, hogy élnek.

Áthidalhatatlan szakadék választ el tőlük! Nem kiálthatsz rájuk, nem ejthetsz könnyet értük, nem rázhatod meg őket a válluknál fogva, hiszen kísértet vagy, lélek vagy, ők pedig anyagból épült testek.

Hogy érintkezhetnél velük? Hogy hathatnál rájuk? Jelenésként? Látomásként? Álmukban? – Testvéreim! Emberek! Miért kaptátok az élet ajándékát? Valahol a vak éjszakában felpattan a siralomcella ajtaja, s fennköltlelkű embereket hurcolnak kivégzésre. Most, ebben a pillanatban is, az ország minden vasútvonalán, valakik szikkadt ajkukat nyalogatják a sós heringtől égő nyelvükkel, s mint a boldogság netovábbjáról álmodoznak arról, hogy kinyújthassák a lábukat, hogy megkönnyebbüljenek az árnyékszéken. Orotukánban csak

nyáron enged fel a föld úgy egy méternyire, csak akkor tudják eltemetni azokat, akik a télen meghaltak. Ti pedig derült égbolt, melegítő nap alatt szabadon rendelkezhettek sorsotokkal, vizet ihattok, oda mehettek konvoj nélkül, ahová kedvetek tartja! Mit emlegetitek hát azokat a letörletlen lábakat? azt az anyóst? Ha akarjátok, itt helyben megmagyarázom, mi az élet lényege, mi az élet titka és értelme. Ne fussatok ábrándok után, ne törekedjetek címre, vagyonra! Évtizedek idegőrlő munkája kell ezek eléréséhez, s egyetlen éjszaka elrabolhatja tőletek. Őrizzétek meg fölényes egykedvűségeteket az élettel szemben, ne rettegjetek a bajoktól s ne sóvárogjatok a boldogság után, hisz úgyis mindegy: a keserűség nem tart örökké, s ami édes, az sem fenékig az. Örüljetek, ha nem fáztok, s ha éh s szomj nem gyötör benneteket, ha nincs megroppanva a gerincetek, ha lábatok járni, kezetek fogni, szemetek látni, fületek hallani képes – van-e még, akire irigykednetek kellene? Ne irigyeljetek másokat. Aki irigy, elsősorban önmagát emészti. Dörzsöljétek meg a szemeteket, mossátok tisztára szíveteket, s becsüljétek, nagyon becsüljétek meg azokat, akik szeretnek benneteket, akik jó szívvel vannak irántatok. Ne bántsátok, ne szidalmazzátok őket, ne váljatok el tőlük haragban, mert nem tudjátok, nem az lesz-e utolsó cselekedetetek letartóztatástok előtt, s úgy is maradtok meg az, ő emlékezetükben!...

De őreid meg-megsimítják a zsebükben lévő pisztoly fekete agyát. Ülünk hát csak egymás mellett hármasban, mint három bornemissza, szótlan cimbora.

Megtörlöm a homlokomat, becsukom, majd kinyitom a szememet – már megint ez az álomszerű, valószínűtlen kép: emberek, akiket senki sem őriz. Határozottan emlékszem, hogy a múlt éjjelt még cellában töltöttem, s holnap megint cellában leszek. Itt pedig holmi kalauzok jönnek lyukasztóikkal: „Kérem a menetjegyeket!” – „Ott van szélről, a barátomnál.”

A kocsik tele vannak (persze csak a szabadok fogalmai szerint vannak tele – a padok alatt nem feküsznek, a padok között, a padlón nem ülnek). Azt mondták, hogy természetesen viselkedjem, tehát a tőlem telhető legnagyobb természetességgel átmegyek a szomszéd fülkébe, ahol egy üres helyet fedeztem fel az ablak mellett. Őreimnek nem jut hely abban a fülkében, ők tehát a helyükön maradnak és onnan figyelnek jóindulatú pillantásokkal. Pereboriban felszabadul a szemközti ülőhely az asztalka másik felén, de mielőtt őröm észbekapna, már el is foglalta egy bekecses-bundasapkás, pufikos legény, akinél durva kivitelű, masszív fakoffer van. Ezt a

koffert azonnal felismerem: lágeri készítmény, „made in Archipelag”.

– Pfű-pfű! – fújtat a legény. A hiányos világításban is látom, hogy egészen ki van vörösödve, a felszállást kemény tusa előzte meg. Egy flaskót húz ki a zsebéből: „Iszol egy kis sört, elvtárs?” Tudom, hogy kísérőim tűkön ülnek a szomszéd kupéban: nem kellene alkoholt fogyasztanom, nem volna szabad! De természetesen kell viselkednem, tehát hanyagul odavetem: „No, önts hát, kérlek.” (Sör?? Sör!! Három éve nem ittam egy kortyot sem. Holnap a cellában majd eldicsekszem: sört ittam!) A legény tölt, én iszom, apró borzongásokkal. Már besötétedett: Villany nincs a kocsiban, még érezhető a háborús nyomor. Az ajtó előterében az ócska lanternában gyertyacsonk ég, ez látja el egyidejűleg négy fülke világítását, két fülke jobbra, kettő balra van tőle. Barátságos beszélgetésbe merülünk, a legény meg én, de alig látjuk egymást. Őreim semmit sem hallanak a vagon csattogásától, akármennyire igyekeznek is előrehajolni. Egy levelezőlapot melengetek a zsebemben, amelyet haza írtam. Most mindjárt felfedem magam ennek az egyszerű útitársnak, megmondom, ki vagyok, s megkérem, dobja be a lapot egy postaládába. A koffer után ítélve ő is ült már. De hirtelen elémbe vág: „Tudod, micsoda nehezen kaptam szabadságot? Két éve nem eresztettek haza, olyan kutya egy szolgálat ez.” „Milyen szolgálat?” „Na persze, te nem tudod. *Emvédés* vagyok; kék parolis, sose láttál olyanokat?” Hej, hogy a tűz égesse meg, hogy nem jöttem rá egyszerre! Perebori a Volga-Lágerpont székhelye, ezt a koffert a foglyokból vasalta ki, ingyen készült. Hogy beleette magát ez a rákfene egész életünkbe: két kupéra már kevés is két *emvédés*, még egy harmadiknak is fel kellett szállni! Sőt, talán egy negyedik is rejtőzik valahol? Lehet, hogy minden kupéban van belőlük? S lehet, hogy valaki más is utazik itt spec. konvojjal?...

Emberem egyre nyavalyog, szidja a szolgálatot. Akkor titokzatosan így felelek neki: „Hát azoknak, akiket őrzöl, akik bagóért tíz évet kaptak, azoknak talán könnyebb?” Azonnal lehűl, s egy szót sem szól többé reggelig. A félhomályban csak azt látta, hogy valami egyenruhaféle van rajtam: egyszerű katonának hitt, de most elfogta a kétely: a fene tudja, ki vagyok, lehet hogy különítményes. Talán szökevényeket hajszolok? Miért vagyok ebben a vagonban? Ő pedig panaszkodott előttem a lágerbeli viszonyokra...

A gyertyacsonk szétfolyt a búra alatt, de még egyelőre ég. A harmadik polcon egy kellemes hangú fiatalember a háborúról mesél, a háború valódi arcáról, amiről nem szoktak írni a

regények. Utász volt, csupa életszagú esemény az, amiről beszámol. Jólesik hallanom, s tudnom, hogy olyan fülek is vannak, amelyekbe cenzúrázatlanul hatolhat be az igazág.

Én is tudnék mesélni… Talán szeretnék is mesélni… – De mégsem: valahogy elment már a kedvem tőle. Mintha „megette volna a tehén” azt a négy évet, amit én a háborúban töltöttem. Szinte már el sem hiszem, hogy voltak azok az évek, emlékezni sem akarok rájuk. Az a két esztendő, amit itt a Szigetcsoporton töltöttem, éjszakai sötétségbe borította katonaéletem minden élményét, elfeledtetett minden fronti barátságot, mindentől megrabolt. Így oltja ki az egyik emlék a másikat…

Íme, elég volt pár órát töltenem az ún. SZABADOK között, hogy belássam: megnémultak az én ajkaim; semmi keresnivalóm sincs köztük, meg van kötve a nyelvem. Szabad szóra várom! Hazámba vágyom! Hazavágyom a szigetekre!

Reggel tehát „ott felejtem” a levlapot a vagon felső polcán, majd a kalauznő, ha bejön a kocsiba rendet csinálni s törölgetni, elviszi s bedobja, ha van benne emberség…

Kilépünk az Északi-pályaudvar előtti térre. Kiderül, hogy őreim ezúttal is tanácstalan újoncok, nem ismerik Moszkvát. – A „B”-villamossal megyünk! – rendelkezem helyettük. A tér közepén, a villamosmegállónál nagy a tülekedés: ez a munkába menés órája. Egyik őröm a kocsivezetőhöz lép, megmutatja MVD-igazolványát. Egész úton az elülső peronon állunk, begombolkozva, mintha a moszkvai tanács altjai lennénk. Jegyet sem váltunk. Egy öreg ember is ott akar felszállni; nem engedik: nem rokkant, tessék hátra menni!

A Novoszlobodszkajához érünk, leszállunk. Életemben először látom kívülről a Butirka-börtönt, pedig most visznek oda negyedszer, s minden nehézség nélkül le tudnám rajzolni a belső beosztását. Hú, micsoda komor, magas falak! S olyan széles, hogy két háztömbre is kiterjed! A moszkvaiak szíve beleremeg, ha kapuja tátongó érctorkába pillantanak. Én azonban minden sajnálkozás nélkül hagyom ott a moszkvai járdát s lépek az őrbástya boltívei alá, mintha csak hazajönnék; ajkaim önkéntelenül is mosolyra húzódnak, amint az első udvarba érek; régi ismerősökként üdvözlöm a főbejárat fafaragásait s az sem bánt, hogy nemsokára odaállítanak a falhoz – már oda is állítottak, arccal a fal felé, s kérdeznek: családneve? kereszt- és apai neve? születési éve?

A nevem? Én vagyok a Csillagok Vándora! Testem gúzsba kötöttétek, lelkemen azonban nincs hatalmatok.

Tudom, hogy most elkerülhetetlenül testem zaklatása következik néhány órán keresztül: box, motozás, nyugták aláírása, bejelentőlapok kitöltése, fertőtlenítés és fürdő – de azután egy kettős boltozatú cellába visznek majd, melynek függő boltívei középen futnak össze (minden cella ilyen), két nagy ablaka lesz, lesz benne egy hosszú asztal-szekrény; s ebben a cellában ismeretlen, de minden bizonnyal okos, érdekes és barátságos emberekkel fogok találkozni, hallgatom beszámolóikat, elmesélem nekik a magam történetét, s este nem lesz könnyű elhatároznunk, hogy most pedig aludni fogunk.

Az evőtálkákon pedig azt olvashatjuk (domborított betűkkel van beléjük ütve, nehogy egy transzportba tévedjenek): „BuTyur". Butyur-szanatórium – ahogy a minap tréfáltunk. Egy szanatórium, mely kevéssé ismert a fogyni óhajtó korifeusok előtt. Ők Kiszlovodszkba szokták cipelni túlméretezett pocakjukat, ott számolják a lépéseket a kijelölt ösvényeken, egy hosszú hónapig strapálják magukat, izzadnak, hogy leadjanak két-három kilót. Pedig a Butyur-szanatóriumban, mely ott van az orruk előtt, hetenként akár nyolc kilót is fogyhatnának minden megerőltetés nélkül.

Garanciával! Ki van próbálva!

⁂

Annak a mondásnak érvényességéről, hogy „kicsi a világ", a börtön bárkit meggyőzhet. Igaz, hogy a Szigetcsoport a Szovjetunió egész területére kiterjed, de ami a lakosok számát illeti, sokkal kisebb nála. Hogy a Szigetcsoportnak végül is hány lakosa van, azt nem tudjuk teljes biztonsággal megállapítani. Annyit leszögezhetünk, hogy egyidejűleg tizenkét milliónál több ember nem tartózkodott a lágerokban[31] (sokan eltávoztak a föld alá, a Gépezet azonban gondoskodott az utánpótlásról). A fönti számnak kb. csak a felét tették kis a politikaiak. Szóval hatmillió lakos? Igen, ez kicsi ország, amolyan Svéd- vagy Görögország nagyságrendű; nem csoda, ha sokan ismerik egymást. Az is érthető, hogy kerüljön a ember bármelyik továbbító bármelyik cellájába, elég egy kicsit odafigyelnie a társalgásra vagy maga kezd beszélgetni cellatársaival, feltétlenül találnak közös ismerősöket. (Hát ahhoz mit szóljunk, hogy D., miután egy évig egyes zárkában ült, Szuchanovkában járt, elszenvedte Rjumin veréseit s felépült a kórházban, – egy lubjankai cellába lépve alig mondta ki a nevét, az ugrifüles F. máris így fogadta: „Ahá, akkor én ismerem önt!" – „Honnan?" – ütődött meg D. – „Bizonyára

[31] A szoc. dem. Nyikolajevszkij és Dalin adatai szerint 15-20 millió volt a lágerban tartott foglyok száma.

téved!” – „Nem én! Ön nem lehet más, mint az az amerikai Alexandr D., akiről a burzsoá sajtó azt hazudta, hogy elrabolták, de a TASzSz megcáfolta ezt. Akkor még szabadon voltam, saját szememmel olvastam.”)

Szeretem azt a pillanatot, amikor új embert eresztenek be a cellába (nem újoncot – az nagyon le van sújtva és meg van zavarodva – hanem régi, próbált foglyot). Magam is szeretek új cellába belépni (bár Isten ne adja, hogy mégegyszer be kelljen lépnem) – gondtalan mosollyal; széles gesztussal: „Jó egészséget, fiúk!” Motyómat egy priccsre vetem: „No, történt-e valami említésreméltó a Butirkában az elmúlt évben?”

Aztán kezdődik az ismerkedés.. Az egyik fiút Szuvorovnak hívják, ötvennyolcas. Első pillantásra semmi különös sincs rajta, de csak puhatolózzál egy keveset, megtudod, hogy a krasznojarszki gyűjtőben közös cellában ült egy bizonyos Machotkinnal...

– Várjon csak, nem sarki repülő volt?

– Az, az! Róla nevezték el...

–... egy szigetet a Tajmir-öbölben. Az 58:10 alapján csukták be. Szóval mégis elengedték Dugyinkába?

– Honnan tudja? Igen.

Remek! Megint egy láncszem birtokába jutottam Machotkin életéből, akit különben nem is ismerek személyesen. Sohasem találkoztunk, lehet, hogy sohasem is fogunk találkozni, emlékezetem azonban szorgalmasan rakosgat ki mindent, amit tudok róla: Machotkin *huszonötöst* kapott, a sziget nevét azonban nem lehet megváltoztatni, mert már rajta van a világ térképein (mert az nem GULag-sziget ám!).

A bolsinói aviatikus *saraskára* vitték, de repülős létére csak kornyadozott abban a mérnök-világban, ahol nem volt alkalma repülni. Később kettéosztották azt a saraskát, s Machotkin a taganrogi félhez kerülve, látszólag minden kapcsolatot elvesztett a külvilággal. Nekem a saraska ribinszki felében mesélték, hogy a fiú a messzi Északra kéredzkedett, küldjék oda repülővel. Most pedig épp az imént tudtam meg, hogy el is engedték. Nem mintha ez olyan közelről érintene engem, de azért jól emlékszem rá. Tíz nappal később egy butirkai fürdő-boxban (vannak ilyen kellemes boxok is a Butirkában – csapokkal, mosdókkal – hogy tehermentesítsék a nagy fürdőt) egy bizonyos R.-rel kerülök össze. Ezt az R.-et sem ismerem, de mint. kiderül, fél évig feküdt a Butirka kórházában, most pedig a ribinszki saraskába fog utazni. Így hát Ribinszkben, ebben a hermetikusan elzárt

skatulyában, ahol a raboknak semmi kapcsolatuk sem lehet a külvilággal, meg fogják tudni, hogy Machotkin Dugyinkában van, s azt is, hogy engem hova vittek. Ez tehát a foglyok drótnélküli távírója: figyelem, emlékezet, véletlen találkozások kombinációja.

Hát az a szimpatikus férfi, szarukeretes szemüveggel? Fel s alá jár a cellában s kellemes baritonján Schubertet énekel:

„Terhemre van már az ifjúság,
Ó, hosszú az út a sírig…”

– Carapkin, Szergej Romanovics.

– Akkor én önt jól ismerem. Biológus, nemde? Azok egyike, akik nem tértek vissza Berlinből…

– De kérem! Honnan tudja?

– Hát, kicsi a világ! Az úgy volt, hogy 46-ban Nyikolaj Vlagyimirovics Tyimofejev-Resszovszkijjal…

… b, micsoda cella volt az! Alighanem börtönéletem legnagyszerűbb cellája… Júliusban történt. Rejtélyes körülmények között, „a belügyminiszter rendeletére” a Butirkába vittek a lágerból. Ebéd után érkeztünk, de a börtönben akkora volt a forgalom, hogy a felvételi procedúra tizenegy órát vett igénybe, s a sok boxtól halálosan kimerülve csak éjjel három órakor bocsátottak be a 75-ös cellába. A helyiség a kupolatetőkön égő két erős izzólámpa fényében úszott, lakói szorosan egymás mellett aludtak, a levegőtlen fülledtségben hánykolódva: a „szájkosaras” ablakok mögött megszorult a forró júliusi levegő. Álmatlanul zümmögtek a legyek, rángatóztak az alvók, akikre rászálltak. Sokan zsebkendővel takarták le a szemüket a verőfény ellen. A kübli szúrós bűzt árasztott: a hőség minden bomlási folyamatot meggyorsított. A 25 személyes cella nem volt rendkívüli módon megterhelve; „csak” nyolcvanan voltak benne. Szorosan egymás mellett feküdtek a jobb- és baloldali priccseken s a két sor közé rakott betétdeszkákon lábak meredeztek mindenünnen a priccsek alól is, a hagyományos butirkai „almárium” pedig félre volt húzva a kübli mellé. Ott volt még egy szabad folt a padlón, hát odafeküdtem. Reggelig aztán mindenki, aki csak a küblihez igyekezett, belém botlott.

Mikor beordították az „etetőn”, hogy „ébresztő! föl!” – az egész cella megbolydult, leszerelték a keresztbe rakott pótpriccseket, az almáriumot visszatolták az ablakhoz. Néhányan máris hozzám léptek, tudakolták, régi vagyok-e vagy újonc. Mint kiderült, a cella két ellentétes hullám találkozóhelye

volt: az egyik, a frissen letartóztatottak szokásos hulláma, a láger felé tartott, a másik, a szembejövő, lágerlakókat hozott, méghozzá csupa specialistát: fizikusokat, kémikusokat, matematikusokat, tervezőmérnököket – nem tudni hová mennek, de biztosan valami édeni tudományos kutató-intézetbe. (Én is ott nyugodtam meg, hogy mégsem új büntetést akar rámvarrni a miniszter.) Egy javakorabeli, erős csontozatú (de igen lesoványodott) férfi enyhén hajló sasorral, hozzám lépett:

– Tyimofejev-Resszovszkij professzor vagyok, a 75-ös cella tudós-technikus társaságának elnöke. Társaságunk a reggeli kenyérosztás után szokta tartani napi összejöveteleit a balszélső ablaknál. Nem tarthatna nekünk valami tudományos kérdésről előadást? Mi lenne a témája?

Ugyancsak készületlenül ért ez a felhívás, csak álltam előtte hosszú, viseltes köpenyemben s téli sapkámban (akiket télen tartóztattak le, azok nyáron is téli ruhát kénytelenek viselni). Ujjaim még nem értek rá kiegyenesedni tegnap reggel óta, s tele voltak karcolásokkal. Miről tarthatnék én tudományos előadást? Hirtelen eszembe jutott, hogy nemrég a lágerban két éjszakára nálam volt – valaki kintről hozta be – Smith könyve, az USA hadügyminisztériumának hivatalos jelentése az első atombombáról. A könyv tavasszal jelent meg. Nem látta még senki a cellából? Hiú kérdés, persze, hogy nem. Így tréfált meg a sors, és kényszerített, hogy atomfizikusnak csapjak fel, ha már egyszer annak iratkoztam fel GULagban.

Kenyérosztás után tehát összegyűlt a kb. tíz főt számláló tudós technikus társaság a baloldali ablaknál, s én megtartottam előadásomat, egyben felvételt nyertem a társaságba. Sok mindent elfelejtettem, sok mindent csak félig értettem – Nyikolaj Vlagyimirovics, bár egy éve börtönben ült, és semmit sem tudhatott az atombombáról, ki-kiegészítette előadásom hézagait. Táblám is volt: egy üres cigarettásdoboz, körmeim között pedig egy tiltott ceruzavéget szorongattam. Ezt Nyikolaj Vlagyimirovics egyre-másra kivette a kezemből, rajzolt, közbeszólt, akkora biztonsággal, mintha magának a Los Alamos-i csoportnak lenne a fizikusa.

Igaz, hogy valóban dolgozott az egyik első európai ciklotronnal, de csak legyeket rádióaktivizált. Biológus volt, korunk egyik legnevesebb genetikusa. Már be volt börtönözve, amikor Zsebrak, aki erről nem tudott (vagy nagyon is jól tudott) azt a vakmerőséget írta egy kanadai lapban, hogy „az orosz biológia nem tartozik felelősséggel Liszenkóért, az orosz biológiát Tyimofejev-Resszovszkij képviseli.” (1948-ban, mikor a

biológiára is sikerült lesújtani, eszébe juttatták ezt Zsebráknak). Schrödinger: „Mi az élet” c. brosúrájában kétszer is idézi Tyimofejev-Resszovszkijt, aki akkor már régen le volt tartóztatva.

Most tehát a mi körünkben volt, s csak úgy sziporkázta az ismereteket a legkülönbözőbb tudományok területéről. Azzal az átfogó tudással rendelkezett, amelyre későbbi generációk tudósai még csak nem is törekszenek (vagy talán a lehetőségek változtak meg mindent átfogó tudás elsajátítására?). Pedig a vizsgálattal kapcsolatos éheztetés annyira legyengítette, hogy nagy megerőltetésébe kerültek ezek a szellemi mutatványok. Anyai ágon egy elszegényedett kalugai nemes família sarja volt a Ressza folyó vidékéről, apai ágon pedig Sztyepan Razin oldalági leszármazottja; ezt a kozák őserőt nagyon is érezni lehetett benne, erre látszott utalni hatalmas csontozata, szálfa termete, állhatatossága, amellyel szembeszállt a vizsgálóbíróval, no és persze az a tény is, hogy őt sokkal erősebben gyötörte az éhség, mint minket.

Históriája pedig a következő: 1922-ben Vogt német tudós, a moszkvai Agykutató Intézet megalapítója, kérte, hogy bocsássanak rendelkezésére két tehetséges végzett diákot állandó külföldi munkatársakul. Így kapott bizonytalan időre szóló kiküldetést Tyimofejev-Resszovszkij és barátja, Carapkin. S bár külföldi tartózkodásuk alatt híjával voltak minden ideológiai vezetésnek, sokra vitték a tudományokban, s mikor 37-ben azt a parancsot kapták, hogy térjenek haza, ezt nem tartották megvalósíthatónak: felborítaná munkaprogramjukat; nem hagyhatják ott készülékeiket, tanítványaikat. És hát azt is tudták, hogy hazatérve le kellene pocskondiázniuk egész tizenötéves németországi tevékenységüket, csak ezzel vásárolhatnának létjogot maguknak (ha ugyan vásárolhatnának). Így váltak disszidensekké, lélekben azonban hűek maradtak hazájukhoz.

Mikor 1945-ben a szovjet csapatok bevonultak Buchba (Berlin északkeleti külvárosába), Tyimofejev-Resszovszkij egész intézetével együtt örömmel fogadta őket. Hogyne, hisz minden a lehető legjobban ütött ki: most már nem kell intézetétől megválnia! Szovjet bizottság szállt ki, körülnézett és ezt mondta: – Hm, hm… pakolják be az egészet ládákba, visszük Moszkvába. – Lehetetlen – válaszolta Tyimofejev – minden tönkremegy. Évek munkája van ebben a berendezésben! – Hm, hm… – csodálkoztak a felettesek. Nem sokkal ezután letartóztatták Tyimofejevet és Carapkint, s Moszkvába vitték őket. Amilyen naivok voltak, azt hitték, hogy nélkülük nem fog

dolgozni az intézet. Hát akkor ne dolgozzék, az a fontos, hogy a pártvonal érvényesüljön! A Nagy Lubjankában játszva rábizonyították a letartóztatottakra, hogy hazaárulók (vagy – árultak?), kiszabtak rájuk tíz évet, s a 75-ös cella tudós-technikus társaságának elnöke most azzal vigasztalja magát, hogy mindvégig helyesen cselekedett.

A butirkai cellákban nagyon alacsonyak a priccsek alvázai: még a börtönügyesek fejében sem fordult meg, hogy azok alatt is foglyokat helyezzenek majd el. Ezért mindenekelőtt a köpenyedet dobod oda a szomszédodnak, hogy teregesse szét, aztán hasra fekszel az átjáró padlóján és alákúszol. A priccsközökben ‚járni szoktak, a priccsek alatt egyszer ha söpörnek egy hónapban, kezet csak az esti szükségre menéskor moshatsz, akkor is csak szappan nélkül, – aligha érzed hát a testedet Isten választott edényének. Én mégis boldog voltam. Ott a cementpadlón, a priccsek alatt, ahová úgy mászik be az ember, mint a kutya, s ahol por és szemét hull a szemébe a priccsekről, boldognak mondhattam magamat, maradéktalanul, minden fenntartás nélkül. Igaza van Epikurosznak: a változatosság hiánya is az elégedettség érzésével járhat, ha változatos kellemetlenségek előzték meg. A már végérvényesnek tűnő lágerélet után, a tízórás munkanap után, a sok ázás-fázás, derékfájás után – micsoda boldogság egész nap csak feküdni, aludni s mégis megkapnia napi 65 deka kenyeret, két főtt ételt – kombi-takarmányból és delfinhúsból. Egy szó annyi mint száz: Butyur-szanatórium!

Aludni, ez a legfontosabb. Hasadra fekszel, a hátaddal betakaródzol és alszol. Alvás közben nem pazarlod az erődet, nem emészted magad – időd pedig telik, telik! Amikor fáklyaként sistereg-lobog életünk, átkozzuk azt a nyolc órát, amelyet alvásra kényszerülünk pazarolni. De ha kisemmizettek, reményvesztettek vagyunk, csupa áldás, ha tizennégy órát alhatunk!

Azonban abban a cellában két hónapig tartottak, s így annyit aludtam, hogy elég volt a tavalyi, de még a jövő évre, is. Közben a priccsek alatt lassan nyomultam egészen az ablakig, majd újra a küblihez kerültem; de ezúttal már priccsre, s a priccseken avanzsáltam tovább, míg fel nem értem közvetlenül a boltívek alá. Akkor már keveset aludtam: szürcsöltem az élet szeszét s tobzódtam a gyönyörökben. Reggel tudós-technikus társaság, aztán sakk, könyvek (ezekből az útitársakból csak három-négy jutott nyolcvan embernek, várhattuk, míg ránk kerül a sor), húszperces séta – a nap fénypontja! A sétáról akkor sem mondunk le, ha szakad az eső. De mindennek a teteje: az

emberek, az emberek! Nyikolaj Andrejevics Szemjonov a Dnyepr-erőmű egyik építője. Hadifogoly-társa: F. F. Karpov mérnök. A fanyar humorú Viktor Kagan, fizikus. Vologya Klempner zeneakadémikus, zeneszerző. Aztán egy favágó s vadász a vjatkai erdőkből, mély és merengő, mint a tengerszem. Jevgenyij Ivanovics Gyivnyics, pravoszláv prédikátor Európából. Nem marad a teológiánál, a marxizmust ócsárolja, kijelenti, hogy Európában már senki sem veszi komolyan ezt a tant. Tiltakozom, hiszen én marxista vagyok. Egy éve még mekkora meggyőződéssel dorongoltam volna le, micsoda félvállról gúnyoltam volna! De ez az első fogságban töltött év – mikor s hogyan, magam sem tudnék számot adni róla – annyira elárasztott új élményekkel, eszmékkel és magyarázatokkal, hogy már képtelen vagyok így beszélni: ez *nonsens*! Burzsoá hazugság! – Ma már kénytelen vagyok elismerni: igen, lehet, hogy úgy van. Ezzel aztán meg is lazul okfejtésem láncolata, s könnyűszerrel sarokba szorítanak.

Aztán megint jönnek a hadifoglyok, egye özönlenek Európából, immár a második éve. Jönnek orosz emigránsok is – Európából és Mandzsúriából. Az emigránsoknál is találhat az ember közös ismerősöket: Milyen országból? Ismeri-e ezt és ezt? – Más hogyne ismerné! (Itt értesülök Jaszevics ezredes kivégzéséről is.)

Itt van aztán egy öreg német is – az a jóltáplált német, de most soványan és betegen, akivel valamikor (kétszáz éve?) vitettem a bőröndömet Kelet-Poroszországban. Milyen kicsi a világ! Hogy még vele is találkoznom kellett! Az öreg fiú rámmosolyog: ő is megismert, s mintha még örülne is a viszontlátásnak. Már megbocsátott. Tíz évet kapott, de életéből sokkal kevesebbre futja már… Van egy másik németünk is, fiatal égimeszelő, aki egy kukkot sem szól, talán mert egyáltalán nem tud oroszul. Még azt sem lehet rögtön látni, hogy német, mert mindent, ami arra emlékeztetne, legomboltak róla a tolvajok, s cserébe avítt szovjet gimnasztyorkát adtak rá. Nevezetes német nagykutya ő: első vadászterülete a Bolívia–Paraguay háború volt, a második a spanyol, a harmadik a lengyel, a negyedik Anglia légitere, az ötödik Ciprus, a hatodik a Szovjetunió. Mivel pedig nagykutya, kézenfekvő, hogy asszonyokra és gyerekekre lövöldözött a levegőből – ergo háborús bűnös: tízes plusz öt évi szájkosár. – Végül van a cellánkban természetesen egy „igazhitű” is (valami Kretov ügyész): „Megérdemeltétek, hogy leültettek benneteket, szemétládák, ellenforradalmárok! A történelem beőrli a csontjaitokat, jó lesztek trágyának!” – „Trágyadombra kerülsz te is, kutya!” – kiabálják

neki. „Én aztán biztosan nem, az én ügyemet felülvizsgálják, engem ártatlanul ítéltek el!” A cella üvölt, fel van zúdulva. Egy galambősz öreg, az orosz nyelv tanára, feláll a priccsekre, s mezítlábasan, mint egy újból közénk szállt Krisztus, kitárja karjait: „Fiacskáim, szeressétek egymást! Gyermekeim!” Neki is üvöltöznek: „A te gyermekeid a brjanszki erdőben vannak! Mi már nem vagyunk senki gyermekei! Csak a GULag fiai vagyunk... „

A vacsora és az esti szükségre menés után leszáll az éj a szájkosaras ablakokra, kigyúlnak a mennyezeten a szemfárasztó lámpák. Ha a nappal viszályt támaszt is a foglyok közt, az éjszaka közel hozza őket egymáshoz. Estére kelve elültek a civódások: előadásokat, koncerteket rendeztünk. Itt aztán megint elemében volt Tyimofejev-Resszovszkij: egymás után rendezett olasz, dán, norvég, svéd estet. Az emigránsok a balkáni országokról és Franciaországról meséltek. Valaki Le Corbusier-ről tartott előadást, más valaki a méhek természetrajzáról, egy harmadik Gogolról. Teli tüdőből füstölt mindenki. Az egész cella füstben úszott, a füst egy helyben állt a levegőben, mint a köd, az ablakon lévő szájkosár meggátolta a légvonatot. Kosztya Kiula lép most az asztalhoz, velem egykorú, kerekképű, kékszemű, komikusan félszeg fiú: itt a börtönben szerzett költeményeit adja elő. Hangját elfátyolozza a megindultság. Verseinek ilyen címeket adott: „Az első csomag”, „Feleségemnek”, „Fiamnak”. Ha az ember a börtönben hallgatja a börtönben írt verseket, nem tud arra figyelni, elhibázta-e a költő a szótagszámot vagy a ritmust s hogy tiszta rímeket használ-e vagy asszonáncokat. A TE szíved vérével, a TE asszonyod könnyeivel vannak írva azok a versek. Sokan sírnak a cellában.[32]

Abban a cellában én is kedvet kaptam, hogy börtön-versekkel próbálkozzam. Társaimnak én Jeszenyint szoktam szavalni, aki a háború előtt úgyszólván indexre volt téve. Bubnov, egy fiatal hadifogoly, valószínűleg félbemaradt egyetemista, áhítattal csüggött a versmondók ajkán, arca sugárzott az elragadtatástól. Ő nem specialista volt, nem a lágerből jött, hanem útban volt a lágerba, s tiszta jelleme, egyeneslelkűsége arra predesztinálta őt, hogy meghalni menjen oda: az ilyenek nem szokták túlélni a lágert. Ezek az esték ott a – 75-ös cellában egy pillanatnyi megállást jelentettek neki és társainak, mielőtt elnyeli őket az örvény; föllebbentették a fátylat arról a gyönyörűséges világról, mely létezik és fog is

---

[32] Kosztya Kiula nem jelentkezik, híre-hamva sincs. Félek, hogy nincs már az élők sorában.

létezni, de melyből balsorsuk egyetlen röpke évet sem engedélyezett ifjú életüknek.

Felcsapódik az „etető” s a vertuháj ránk kaffog: „Takarodó!”

Valóban soha, még a háború előtt sem, pedig akkor két főiskolán is tanultam egyszerre, korrepetálással tartva fenn magamat, s első írói szárnypróbálgatásaim is arra az időre esnek – de azt hiszem, még akkor sem éltem át oly tökéletes, tartalmas, inspiráló napokat, mint azon a nyáron a 75-ös cellában...

... – No meg aztán – mondom Carapkinnak – később is hallottam önről egy Deul nevű tizenhat éves fiútól, aki „ötöst” kapott (de nem az iskolában) „szovjetellenes agitáció” miatt...

– Hogyhogy, hát őt is ismeri? Ugyanabban a transzportban vitték Karagandába, amelyben engem...

–... szóval tőle hallottam, hogy ön laboránsi beosztást kapott egy orvosi kutatóintézetben, Nyikolaj Vlagyimirovics pedig egész idő alatt *közmunkán* volt...

– Le is romlott alaposan. Félholtan szedték ki a sztolipinból,

amikor idehozták a Butirkába. Jelenleg kórházban van, és a Negyedik Spec. osztály[33] teavajat, sőt bort utal ki neki, de kérdés, hogy lábra áll-e valaha.

– Önöket a Negyedik Spec. osztály hívta meg ide?

– Igen. Megkérdezték, hogy a Karagandában töltött hat hónap után nem tartanánk-e mégis lehetségesnek intézetünk felállítását hazai földön.

– S önök persze szívvel-lélekkel igent mondtak?

– De mennyire! Végre beláttuk tévedésünket. Nem beszélve arról, hogy nélkülünk is leszerelték, ládákba csomagolták és hazaszállították a berlini intézet egész berendezését.

– Mennyire szívügye az MVD-nek a tudomány! Kérhetnék még egy kis Schubertet?

Carapkin rázendít, bús tekintetét az ablakra emelve (szemüvege tükrében látom a sötét szájkosarat és az ablak fényes felső peremét):

Vom Abendrot zum Morgenlicht
ward mancher Kopf zum Greise.

[33] Az MVD Negyedik Spec. osztálya orvosi problémákkal foglalkozott fogoly munkaerővel.

Wer glaubt es? Meiner ward es nicht
auf dieser ganzen Reise.

□□□

Tolsztoj álma. megvalósult: többé nem kényszerítik a foglyokat, hogy részt vegyenek azokon a lélekölő istentiszteleteken. Zárva vannak a börtönök templomai. Igaz, állnak még az épületek, de kitűnő érzékkel a börtön kibővítésére használták fel őket. Így helyeztek el további kétezer embert Butirka templomában, egy év alatt pedig nem kevesebb, mint ötvenezer fordul meg benne, ha két hetet számítunk mindenegyes váltásra.

Ma már, amikor negyedszer vagy ötödször érkezem a Butirkába, határozott léptekkel sietek át a börtönépületekkel körülzárt udvaron a nekem rendelt cella felé, még meg is előzve kísérőmet egy fejhosszal (mint ahogy ő is iparkodik ostor és-gyeplő nélkül is hazafelé, ahol a zabot sejti), sokszor pillantásra sem méltatom a négyzetalapú, nyolcszögben felhúzott falú templomot. Ott áll a négyzetalakú udvar közepén egymagában. Szájkosarai nem gyári termékek, nem vasalt üvegelv, mint a tulajdonképpeni börtönéi, hanem elszürkült, korhadozó deszka borítás – ez is az épület másodrangúságára látszik mutatni. Itt van elhelyezve, hogy úgy mondjuk, a Butirka házi továbbítója, a nemrég elítéltek börtöne.

Annak idején azonban, 1945-ben, nem mindennapi élmény volt számomra, amikor az OSzO ítélete után a templomba vittek bennünket (éppen jókor! bizony, ránk fért volna egy kis imádkozás!), felvittek az emeletre (mely felett egy másik emelet is el volt rekesztve) és a nyolcágú központi csarnokból szétküldtek bennünket a cellákba. Engem a délkeletibe utaltak.

Tágas, négyzetalakú cella volt, akkor éppen kétszázan voltak benne. Szokás szerint minden elképzelhető helyen feküdtek: a priccseken (ezek itt nem emeletesek), a priccsek alatt, a priccsek között a padlózat kőlapjain. Nemcsak a szájkosarak voltak másodrendűek, hanem az ellátás is olyan volt, amilyenben, csak a Butirka mostohagyerekeit részesítették, nem az édeseket. Ennek a siserehadnak nem kölcsönöztek ki könyveket, sem sakkot, sem dámát; még az alumínium-tálkákat és a csorba fakanalakat is összeszedték minden étkezés után, nehogy a nagy kavarodásban belekerüljenek egy transzportba. Még a bögrét is sajnálták a mostohagyerekektől: a balánda után kimosták a tálkákat, azokból hörpölhették a teát is. Az edényhiány elsősorban azokat sújtotta, akik szerencséjükre vagy szerencsétlenségükre csomagot kaptak a családjuktól (a

családtagok pedig, nem kímélve szűkös pénzecskéjüket, legalább ezekben a hosszú utat megelőző napokban igyekeztek jól tartani a távozókat). A családtagok nem részesültek börtönismereti kiképzésben, a börtön irodájában pedig hiába is kértek volna felvilágosításokat, így hát nem is küldtek bakelit edényt, pedig csak ilyent engedélyeznek a fogolynak, üveget, fémet nem. Azt a sok mézet, lekvárt, kondenzált tejet könyörtelenül kiöntötték, kikotorták a cella „etetőjénél” valamibe, amije akadt a fogolynak; csakhogy egy ilyen templomi cellában semmije sem volt, a markán, száján, zsebkendőjén, kabátja szárnyán kívül – tehát ezekbe. GULag-viszonylatban ez még csak rendjén volna, de Moszkva kellős közepén? Ráadásul: „szaporán, szaporán” – sürget a felügyelő, mintha attól félne, hogy lekésik a vonatról (pedig csak maga is szeretne nyalakodni az elkobzott edényekből). A templomi cellákban minden az ideiglenesség jegyét viselte, az állandóságnak még az az illúziója is hiányzott, amelybe a vizsgálati cellák ítéletre váró lakói ringathatták magukat. Ezt a darált húst, ezt a GULagnak szánt félkész gyártmányt csak addig a néhány napig tartották itt kényszerűségből, míg hely nem ürült számukra a Krasznaja Presznyában. E helynek csak egy előnye volt: a foglyok naponta háromszor maguk mehettek a balándáért (kását itt nem adtak, ezzel szemben balándát háromszor, ami nem is volt ellenükre: többször kaptak meleg ételt s laktatóbbat). Ezt a kedvezményt annak köszönhették, hogy a templomban nem volt felvonó, csak a főépületben, s a személyzet viszolygott a fárasztó munkától. Messziről kellett cipelni az öblös, dögnehéz kondérokat, át az udvaron, föl a meredek lépcsőn – nagyon megerőltető volt a legyengült foglyoknak, mégis szívesen vállalták, csakhogy kerülhessenek egyet a zöld udvarban s hallgathassák a madarak énekét.

A templomi celláknak sajátos levegőjük volt: valahogy érezhető volt bennük a későbbi továbbítópontok huzatossága és a sarkvidéki lágerok jeges lehellete. A szoktatás szertartásának helye volt ez a templom: itt kellett beletörődni a gondolatba, hogy ítéleted nem tréfadolog, máris könyörtelenül érvénybe lépett, s hogy életednek ezt a keserű fordulatát agyadnak meg kell emésztenie, el kell fogadnia. Bizony, nem könnyű ez a beletörődés!

Hiányzott továbbá az emberállománynak az az állandósága is, amely a vizsgálati cellákat jellemezte, s amelytől azok oly családiasakká váltak. Itt éjjel nappal hozták, vitték az embereket, egyesével, tucatjával, következésképpen örökös volt a költözködés a padlón és a priccseken, ritkán fekhetett az

ember két napnál tovább ugyanazon szomszéd mellett. Ha érdekes emberrel akadtál össze, tanácsos volt nem halogatni a kikérdezését, különben egy egész életre szem elől téveszthetted.

Így szalasztottam el én is Medvegyev autószerelőt. Mikor beszédbe elegyedtem vele, eszembe jutott, hogy Mihály cár említette ezt a nevet. Igen, annak az ügytársa volt, az elsők egyike, aki olvasta a „Felhívást az orosz néphez” s nem tett róla jelentést. Medvegyevnek megbocsáthatatlanul, fölháborítóan keveset adtak: mindössze három évet! – s ezt az 58. tc. alapján, melynél a gyerekbüntetés is öt év! Nyilván mégis csak eszelősnek tartották á cárt, a többit pedig *osztály*szempontok miatt kímélték. De alig kezdtem vallatni Medvegyevet, hogy mi a személyes véleménye az egészről, máris kihívták őt „holmistul”. A körülményekből arra lehetett következtetni, hogy szabadlábra helyezték. Ez egyben megerősítette a sztálini amnesztiáról rebesgetett híreket, melyek azon a nyáron a mi fülünkbe is eljutottak – erről a nesze-semmi-fogd-meg-jól amnesztiáról, melytől még a priccsek alatt sem lett tágasabb.

Szomszédomat, egy öreg schutzbundistát szállítmányba tették (ezeknek a schutzbundistáknak, akik fojtónak érezték a konzervatív Ausztria levegőjét, *tízeseket* nyomtak a markukba 1937-ben a világproletáriátus hazájában, s a Szigetcsoport különböző pontjain végezték), a helyére egy kreolbőrű, szurokhajú emberke zárkózott fel mellém – a szeme mint a fekete cseresznye, nőiesen lágy, de egy hatalmasra méretezett lapos orr valósággal karikatúrává éktelenítette az arcát. Az első napon némán feküdtünk egymás mellett, a másodikon azonban méltóztatott megszólítani: „Mit gondol, ki vagyok?” Folyékonyan beszélt oroszul, hibákat sem ejtett, de érezhető akcentusa volt. Haboztam: Valamelyest a kaukázusiakra emlékeztet, de lehet, hogy örmény. Mosolygott: „Könnyen ki tudtam adni magamat grúznak. Jasának hívták. Mindenki nevetett rajtam. Én szedtem be a szakszervezeti díjakat”. Rápillantottam: valóban komikus alak, alacsony, szabálytalan arcú, mosolyában semmi rosszindulat. De hirtelen megfeszül, vonásai kiélesednek, szeme összeszűkül, mint két keskeny acélpenge, majd hogy szét nem aprít velük.

– Pedig én a román vezérkar tájékoztatója vagyok! Vlagyimireszku hadnagy.

Úgy összerándultam, mintha dinamit robbant volna mellettem. Miután vagy kétszáz álkémet sikerült megismernem, fel sem tételeztem, hogy egy igazival is találkozom, azt hittem, olyan nincs is.

Saját elbeszélése szerint arisztokrata család sarja volt, helyét már három éves korától fenntartották a vezérkarban, hatéves korában pedig a tájékoztató osztály vette át a nevelését. Felserdülve maga választotta a Szovjetuniót jövendő működése színteréül, mivelhogy ott van a világ legkönyörtelenebb kémelhárítója, s ott különösen nehéz dolgozni, mivel mindenki mindenkire gyanakszik. Általánosságban az a véleménye, fogy nem dolgozott rosszul nálunk. A háborút megelőző években Nyikolajevben működött, s oroszlánrésze lehetett abban, hogy egy egész hajógyár a román csapatok kezére került. Innen a sztálingrádi traktorgyárba, majd az urali gépgyárba ment át. Az utóbbiban szakszervezeti díj beszedése címén behatolt egy nagy üzemrészleg igazgatójához, belülről ráfordította á kulcsot, s arcáról egyszerre eltűnt az ártalmatlan, bárgyú mosoly, helyet adva annak a pengeként vágó pillantásnak: „Ponomarjov! (pedig az már más nevet használt az Ural-Gépgyárban) – Sztálingrád óta nyomon követjük. Ön otthagyta az állását (valami nagykutya volta Sztálingrádi Traktorgyárban is), álnevet vett fel s ide telepedett. Válasszon: vagy honfitársai fogják agyonlőni, vagy nekünk fog dolgozni!”

Ponomarjov az utóbbi mellett döntött, s ez nagyon is jellemző az olyan nagymenő dögökre. Ezután a hadnagytól kapta az instrukciókat, míg alá nem rendelték a moszkvai német kémirodának. Vlagyimireszkut pedig Popolszkba küldték SZAKMAI vonalon. Mint kifejtette nekem, a diverzánsok és kémek sokoldalú általános képzésén kívül mindegyiket külön is kiképezik valami SZŰKEBB specialitásra.

Vlagyimireszku az ejtőernyő főzsinórjának elvágására specializálta magát. Podolszkban az ejtőernyő-raktár előtt az őrség parancsnoka fogadta (vajon ki lehetett? miféle ember lehetett?), s az éj nyolc órájára bebocsátotta a raktárba. Hágcsót támasztva az ejtőernyőbálákhoz, anélkül, hogy rendjüket megbontotta volna, óvatosan kibontotta a főzsinór fonalait s egy erre a célra készült ollóval átvágta a keresztmetszet négyötödét, csak egy ötödrészt hagyva épen, hogy a levegőben szakadjon el. Vlagyimireszku hosszú évek munkájával készült erre az egyetlen éjszakára. Most lázasan dolgozott s nyolc óra alatt mintegy kétezer ernyőt tett használhatatlanná (tizenöt másodpercet szánt egyre?). „Megsemmisítettem egy egész szovjet ejtőernyős-hadosztályt!” villantotta rám kárörömmel cseresznye-szemét.

Mikor letartóztatták, minden vallomástételt megtagadott, nyolc hónapig ült a Butirkában egy magánzárkában, de egy szót sem tudtak kiszedni belőle. „Nem kínozták meg?” – „N-nem” – s lebiggyesztette az ajkát, mintha még feltételezni sem lehetne

ilyesmit, idegen állampolgárról lévén szó. (Üsd a tieidet, hogy megijeszd az idegeneket!... A kém azonban aranytartalék: alkalomadtán ki lehet cserélni.) Egy napon megmutatták neki az újságot: Románia kapitulált, tessék vallani! De ő továbbra is néma maradt: lehet, hogy hamisították az újságot. Elolvastatták vele a román vezérkar napiparancsát: a fegyverszüneti feltételeknek megfelelően a vezérkar elrendeli, hogy minden ügynök szolgáltassa ki magát. Ő azonban még ekkor sem volt hajlandó beszélni: a napiparancsot is hamisíthatták. Végül azzal szembesítették, aki közvetlen feljebbvalója volt a vezérkarnál; ez utasította, hogy fedje fel kilétét s adja meg magát. Vlagyimireszku akkor minden emóció nélkül leadta vallomását, s most, mint akinek már minden mindegy, nekem is elmondta az egészet, hogy agyonüssön néhány hosszú börtöni órát. Még csak bíróság elé sem állították! El sem ítélték! (Mert nem nemzetünkbeli! „Én mindig káder maradok, míg csak élek. Rám vigyáznak”.)

– De most nekem elárulta magát – mondtam neki. – Ha meglátom valahol az arcát, emlékezni fogok önre. Gondolja csak el, ha egyszer véletlenül összefutunk az utcán...

– Ha biztos leszek afelől, hogy nem ismert fel, életben hagyom. De ha fölismer, megölöm vagy kényszerítem, hogy nekünk dolgozzék.

Ezt egyáltalán nem úgy mondta, mint aki össze akar veszni cellaszomszédjával. Úgy mondta, teljes meggyőződéssel, mint ami magától értetődik. El is hittem, hogy minden további nélkül lelőne vagy elmetszené a gégémet.

Ebben az egész hosszú fogoly-krónikában nem fordul elő több ilyen hős. Nekem is ez volt az egyetlen ilyen találkozásom, pedig tizenegy évet töltöttem különböző börtönökben, lágerokban, száműzetésben; mások pedig eggyel sem találkoztak. Óriás példányszámban nyomott ponyvairodalmunk mégis azzal bolondítja az ifjúságot, hogy a Szervek kizárólag ilyeneket szoktak összefogdosni.

Elég volt az embernek egy pillantást vetni maga köré abban a templomi cellában, maga is meggyőződhetett arról, hogy elsősorban magát az ifjúságot fogdossák össze. Most, hogy a háború befejeződött, megengedhették maguknak azt a fényűzést, hogy azt tartóztassák le, akire szemet vetettek: már nem kellenek katonának. Beszélik, hogy 1944-45 fordulóján átmenetileg a Kis (területi, vidéki) Lubjankában tartották fogva az un. „demokrata pártot”. Ez kb. félszáz fiúból állt; alapszabályaik és tagsági igazolványaik voltak. „Országos

titkáruk” volt köztük a legidősebb: egy moszkvai iskola 10. osztályos tanulója. – A háború, utolsó éveiben diákok is fel-feltűnnek a moszkvai börtönökben, itt is, ott is találkoztam velük. Ami azt illeti, én sem voltam öreg, de ezek még fiatalabbak voltak…

Ugyancsak megtréfált bennünket az idő! Míg mi: én és ügytársaim s a velünk egyívásúak, négy éven át verekedtünk a fronton, azalatt felnőtt egy új generáció! Tegnap még mi trappoltunk az egyetemi folyosókon, szentül hittük, hogy mi vagyunk a legifjabbak s egyben persze a legokosabbak is szerte e hazában, sőt az egész világon! – Aztán egyszerre csak sápadt, fölényeskedő ifjak jönnek szembe velünk a cella kőpadlóján, s megrökönyödve konstatáljuk, hogy már nem mi vagyunk a legfiatalabbak és a legfelvilágosultabbak, hanem ők. Engem azonban nem bántott ez: akkor már szívesen helyet szorítottam másoknak. Ismertem azt a szenvedélyt, mely fűtötte őket: mindenkivel vitába szállni, mindent tudni akarni. Értettem büszkeségüket, hogy íme, ők a legjobb részt választották és nincs okuk semmit sem megbánni. Borzongva láttam, hogy a mártírok glóriája lebeg önhitt és értelmet sugárzó arcocskájuk körül.

Egy hónapja egy másik botirkai cellába léptem, mely félig betegszoba volt; alig tettem be a lábamat, helyet sem értem rá kinézni magamnak, máris jött felém egy sárgás, sápadt, zsidósan finomarcú fiatalember, szemében jóízű viták és beszélgetések reménye ült; nyár volt, de fázósan burkolózott ütött-kopott, átlőtt katonaköpenyébe, lelte a hideg. Borisz Gammerovnak hívták. Azonnal faggatni kezdett; társalgásunk hol kölcsönös életrajzunk, hol a politika felé billent. Már nem emlékszem, minek kapcsán, futólag említettem az akkor már elhunyt Roosevelt elnök imáját, melyet lapjaink is közöltek, s mint ami magától értetődik, fűztem hozzá:

– No persze, ez csak álszenteskedés.

A fiatalember sárgás szemöldöke azonnal összerándult, vértelen ajkai összepréselődtek s szinte a levegőbe emelkedett, mikor megkérdezte:

– S miért, ha szabad kérdeznem? Ön talán nem tudja feltételezni, hogy egy államférfi valóban hisz Istenben?

Fején találta a szeget! Ilyen visszavágás, s kinek a szájából? Egy 1923-ban született szovjet ifjúéból! Válaszolhattam volna neki néhány magabiztos frázissal, de az én magabiztosságomat megingatták már a börtönök, s még egy: valami tiszta sejtelem,

mely eszméinktől s meggyőződésünktől függetlenül él és hat bennünk, hirtelen megsúgta, hogy hisz én az imént nem is a magam meggyőződésének adtam kifejezést, csak szajkóztam, amit belém plántáltak. Ezért hát adós maradtam a válasszal, s megkérdeztem:

– Hát ön hisz Istenben?

– Természetesen – hangzott a csendes válasz.

Természetesen? Természetesen... Bizony, bizony... A komszomol-fiatalság már leválóban van, az egész vonalon leválóban. S az NKVD volt az első, aki ezt észrevette.

Borja Gammerov, fiatalsága ellenére, nemcsak hogy végigcsinálta a háborút, mint a 45-ös „Isten veled Hazám” – tankelhárítós zászlóalj őrmestere, de meg is sebesült: tüdőlövése még mindig nem gyógyult be s tébécés beszűrődést okozott. Gammerovot rokkantként szerelték le. Akkor a moszkvai egyetem biológiai fakultására iratkozott be. Így hát két forradalmi szál is találkozott benne: az egyik a katonaéletből, a másik a háború végnapjainak diákmiliőjéből jött, mely legkevésbé sem volt korlátoltnak s álmosnak mondható. Egyesületbe tömörültek, melyben a jövő volt töprengéseik, elemzéseik tárgya (pedig senki sem bízta rájuk, hogy ilyesmin törjék a fejüket) – onnan pécézte ki s ejtette foglyul őket a Szervek gyakorlott szeme. – Gammerov apját agyonverték vagy agyonlőtték a börtönben 1937-ben, s íme, most a fiú is ugyanarra az ösvényre lépett. A vizsgálat kapcsán *érzéssel* mondta fel néhány költeményét vallatójának (borzasztóan sajnálom, hogy egyre sem emlékszem, s felkutatni sincs módomban őket, különben idézném belőlük).

Pár hónapon belül mind a három ügytárssal összehozott a sorsom: még ott a Butirkában láttam egy cellában Vjacseszlav D.-t – ilyen is mindig akad a fiatal letartóztatottak csoportjában: ő volt a FENEGYEREK abban a körben, de annál hamarabb kiborult a vallatásnál. Valamennyiük közt őt büntették a legkevesebbre: öt évre, s mint kiderült, nagyon, de nagyon számított rá, hogy befolyásos papája majd kihúzza a csávából.

Később Georgij Ingal is ott ért még a butirkai templomban; ő volt köztük a legidősebb. Fiatal kora ellenére már jelölték az írószövetségbe. Nagyon merész tolla volt, szélsőségek szembeállításával operált, könnyen megnyílt volna előtte egy nagyhatású, a maga nemében páratlan irodalmi pálya, ha politikai kiegyezésre hajlott volna.

Debussyről írt regénye már közel volt a befejezéséhez. A korai siker azonban nem vette el harci kedvét, s tanára, Jurij Tinyanov temetésén kijelentette, hogy az elhunytat halálba kergették – ezzel aztán biztosított is magának nyolc kis esztendőt.

Harmadiknak Gammerov is befutott hozzánk, s míg a Krasznaja Presznyára vártunk, többször is; meg kellett ütköznöm világnézetük egyesült haderejével. Ezek az ütközetek nagyon bajosak voltak számomra. Abban az időben a világ megismerését nem tudtam másképp elképzelni, csak akkor voltam képes új tények befogadására, új nézetek kritikájára, ha találtam rájuk egy címkét a rendelkezésemre álló készletből, mint például „a kispolgárság ingadozó kettőssége” vagy „a deklasszált értelmiség harcos nihilizmusa”. Nem emlékszem, támadta-e Ingal és Gammerov a jelenlétemben Marxot, de arra emlékszem, hogy Lev Tolsztojt támadták – hihetetlen, hogy éppen ők! Hogy Tolsztoj nem akart tudni az egyházról? Azonban nem vette figyelembe annak misztikus és szervező hivatását! Hogy nem ismerte el a biblia tanítását? De a modern tudomány sem került ellentmondásba a bibliával, még annak a világ teremtését leíró soraival sem! Hogy feleslegesnek tartotta az államot? De hiszen anélkül minden káoszba fúlna! Hirdette a szellemi és fizikai munka egyesítését ugyanabban az egyénben? De hiszen ez a képességek esztelen nivellálása! Végül, amint azt a sztálini önkény példájából látjuk, egy történelmi személy hatása nagyon is döntő lehet, Tolsztoj pedig ezt egyszerűen lemosolyogja.[34]

A fiúk felmondtak nekem verseikből s cserébe követelték az enyéimet, de nekem akkor még nem voltak. Paszternakot különösen gyakran idézték, valósággal istenítették. Valamikor olvastam az „Élet, nővérem”-et, de nem tetszett, keresettnek, kiagyaltnak találtam, nagyon is távelesőnek a köznapi emberi sorsoktól. Ők azonban Schmidt utolsó, bíróság előtt mondott beszédét idézték, s ez megfogott, annyira ránk illett:

Honszerelmem harminc éve
Táplálom szívemben,
Leereszkedő mosollyal
Ne sértsetek engem!

---

[34] A börtön előtti s alatti éveim során magam is sokáig voltam azon a véleményen, hogy Sztálin adott végzetes irányt a szovjet államiság történetének. De most, hogy Sztálin szép csendesen kimúlt, vajon lényegesen megváltozott-e a hajó útiránya? Mi az a sajátos; személyes bélyeg, amit ő adott hozzá az eseményekhez? Csupán lehangoló ostobaság, zsarnokság; és önistenítés. Egyebekben azonban pontosan, nyomról-nyomra követi a kijelölt ösvényt.

Éppen ilyen meg nem alkuvó volt Gammerov és Ingal álláspontja is: nem kell a ti elnézésetek! Mi nem *sínylődünk* a fogságban, hanem büszkén viseljük. (Bár ki képes arra, hogy valóban ne sínylődjék?

Ingal fiatal felesége pár hónap múlva megtagadta és elhagyta férjét. Gammerovnak pedig még, nem is volt kedvese, így lefoglalta őt a forradalmi szenvedély.) Vajon nem éppen itt, a börtöncellában van születőben az egyetemes, nagy igazság? Szűk ugyan a cella, de talán nem szűkebb a *szabadság?* Nem a mi sokat szenvedett, megcsalt népünk hever itt velünk egy sorban a priccsek alatt és között?

Az fájna csak, ha nélkülem
Indulna harcba népem,
Könnyet sem ejtek, úgy megyek ,
Az úton melyre léptem.

Az az ifjúság, amely a politikai paragrafus alapján ül a börtöncellákban, sohasem az ország átlag-fiatalságát képviseli, mindig előtte jár annak. A nagy átlagra még sok minden várt azokban az években: előbb „szét kell hullania”, ki kell ábrándulnia, közömbössé válnia, megmámorosodnia az édes élettől – majd csak azután kezdhet, ha ugyan kezdhet, keservesen kikászálódni ebből a bájos völgyecskéből s indulhat új magaslatok felé. Talán húsz év múlva? De azok a fiatalok, akiket 1945-ben az 50:10 tc. alapján tartóztattak le, egyetlen szökkenéssel átíveltek az elkövetkező enerváltság szakadékán, s frissen, felemelt fővel vonultak – a bárd alá.

A butirkai templomban a már elítélt, lenyesett és elszigetelt moszkvai diákok egy dalt szereztek; ezt szokták énekelni zsenge hangjukon, ha beállt a szürkület:

Háromszor futunk a löttyért kannával.
Rövidítjük dalfal az időt,
Becsempészett varrótűvel, cérnával
Eszkábálunk az útra *szütyőt*.
Egyenesben van már a mi életünk!
Aláírtuk! – fel hát, rabsereg!
Valaha még talán visszatérhetünk,
Vagy elnyelnek a sarki lágerek!

Te jó Isten! Bizony meglehet, hogy mindent elméláskodtunk! Míg a fronton előrenyomulva dagasztottuk a, sarat, gránáttölcsérekben kuporogtunk, periszkópot dugdostunk ki a bozótból – otthon felserdült egy új ifjú nemzedék, felserdült

és elindult! S HOVA indult el?... Nem oda-e, ahová mi sohasem merészkedtünk volna? – mert nem így neveltek bennünket.

A mi évjáratunk hazatért, leadta fegyverét, és rendjeleit csörgetve, büszkén mesélgette vitézi tetteit – öcséink pedig csak ajkukat biggyesztették rá: ó, ti balfácánok!...

VÉGE A MÁSODIK RÉSZNEK

ISBN 963 02 6854 0 ÖSSZKIADÁS
963 02 26855 8 I. KÖTET
963 02 26856 6 II. KÖTET

Kiadványszervező: Új Idő Kft.
Engedélyszám: 16 567

A kiadványt nyomta a debreceni Alföldi Nyomda
1989-ben fotóeredetiről

A megrendelés törzsszáma: 89.1670.66-14-2
Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató